ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Українська Центральна Рада

ТОМ 2

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

*

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

*

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ
І УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ

*

ПАМ'ЯТКИ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

СЕРІЯ V

ДЖЕРЕЛА
НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

MONUMENTA UKRAINAE HISTORICA

SERIES V

FONTES
HISTORIAE NOVISSIMAE

РЕДАКЦІЙНА РАДА

П. П. ТОЛОЧКО (голова)
Я. Д. ІСАЄВИЧ
В. А. СМОЛІЙ
Я. Б. ПЕЛЕНСЬКИЙ
О. Й. ПРІЦАК
П. С. СОХАНЬ
О. В. МИШАНИЧ
В. В. НІМЧУК
О. С. ОНИЩЕНКО
Т. Г. ГУНЧАК
П. П. КОНОНЕНКО
Б. В. ІВАНЕНКО
Я. Р. ДАШКЕВИЧ
М. П. КОВАЛЬСЬКИЙ
С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ
Г. В. БОРЯК
В. Ф. ВЕРСТЮК
Н. М. ЯКОВЕНКО

KIOVIAE
NAUKOVA DUMKA
MCMXCVII

Українська Центральна Рада

Документи і матеріали

У двох томах

Том 2

10 грудня 1917 р. — 29 квітня 1918 р.

КИЇВ
НАУКОВА ДУМКА
1997

У другому томі збірника подаються протоколи засідань VIII та IX сесій Української Центральної ради та Малої ради, протоколи Генерального секретаріату. Публікуються IV Універсал, текст Брестського мирного договору, закони УНР, декларації, звернення, циркуляри — разом 170 документів, датованих 10 грудня 1917 р.—29 квітня 1918 р.

Упорядники

В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький, Г. М. Михайличенко, А. П. Огінська, Т. С. Осташко, В. М. Устименко, Є. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлєва

Редакційна колегія

В. А. Смолій (відповідальний редактор),
В. Ф. Верстюк (заступник відповідального редактора),
Ю. М. Гамрецький, Б. В. Іваненко, Ю. Ю. Кондуфор, С. В. Кульчицький, Є. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлєва

Затверджено до друку вченою радою
Інституту історії України НАН України

Видання здійснено
за сприяння Міністерства України у справах науки і технологій

Редакція видань
історично-культурної спадщини України

Редактор *Т. К. Хорунжа*

У $\frac{0503020902-017}{97}$ 8–97

ISBN 966–00–0013–8 (т. 2)
ISBN 966–00–0011–1

© В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький, Г. М. Михайличенко, А. П. Огінська, Т. С. Осташко, В. М. Устименко, Є. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлєва, упорядкування, 1997
© О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький, В. М. Устименко, О. Й. Щусь, примітки, 1997
© Т. С. Осташко, покажчик імен, 1997
© Р. К. Пахолюк, художнє оформлення серії, 1997

№ 1

ПРОЕКТ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

10 грудня 1917 р.

І. Загальні постанови

1. Відновивши своє державне право для оборони свого краю, для забезпечення права і охорони вільностей і добробуту своїх громадян, Україна яко Народна Республіка входить заразом у склад Федеративної Республіки Російської для легшого здійснення сих завдань як щодо сеї країни, так і інших країв Федерації.

2. Суверенне право в Українській Республіці належить українському народові разом з народностями, які живуть з ним на українській землі. Се суверенне право здійснюється через Всенародні Збори українські, оскільки певні права з нього не передані центральним органам Федеративної Російської Республіки.

3. Територія Української Республіки обіймає такі землі з переважно українською людністю, які зараз приналежать до Російської держави: губернії Київську, Подільську, Волинську, Холмську, Чернігівську, Полтавську, Харківську, Катеринославську, Херсонську і Таврійську, за виключенням частей неукраїнських (як Крим) і з причиненням сусідніх територій українських.

Докладне розмежування в пограничних територіях має бути зроблено мішаними комісіями, що за останню підставу приймуть бажання місцевої людності належати або не належати до Української Республіки.

4. Коли б до Російської держави прилучилися на основі свободного бажання західні українські землі, вони можуть також увійти в склад Української Республіки.

5. Територія Української Республіки неподільна. Ніяка частина її не може бути прилучена до котроїсь іншої республіки, ані не може бути вилучена в окрему республіку без волі Української Республіки.

6. Не порушуючи однієї своєї власті, Українська Республіка надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, додержуючи принципу децентралізації.

ІІ. Права громадян України

7. Громадянином Української Республіки вважається кожна особа, яка родилася на території її, а також та, яка се право набула порядком, приписаним законами Російської Федерації, після того як зліквідує свої дотеперішні громадські права в іншій державі.

8. Громадянин Української Республіки може зложити з себе громадянські права заявою до уряду Української Республіки і увільняється від громадських обов'язків по скінченню одного повного календарного року після сієї заяви. Позбавлений громадянських прав громадянин може бути тільки засудом Генерального суду.

9. Актова, громадська і політична правомочність громадянина Української Республіки починається з 20 літ. Ніякі різниці між чоловіком і жінкою право Української Республіки не знає.

10. Громадяни в Українській Республіці рівні в своїх громадянських і політичних правах. Уродження, просвіта, ценз не дають ніяких привілегій в них. Ніякі титули в актах і діловодстві Української Республіки вживатися не можуть.

11. Громадянин Української Республіки і ніхто інший не може бути затриманий на території її без судового наказу інакше як на гарячім вчинку. Але і в такім разі він має бути випущений не пізніше як за 24 години, коли суд не встановить якогось способу його задержання.

12. Громадянин Української Республіки і ніхто інший на території її не може бути покараний смертю, ані підданий яким-небудь карам по тілу або іншим актам, які понижують людську гідність.

13. Громадянин Української Республіки не може бути обмежений в правах слова, сумління і організації, поскільки він не переступає постанов при тому карного права.

III. Відносини Української Республіки до федеративних органів

14. Входячи в склад Федеративної Російської Республіки, український народ разом з іншими народами, які живуть з ним на українській землі, передає центральним органам Федеративної Російської Республіки — її парламентові і кабінетові такі справи:

а) заграничні зносини, укладання і приймання трактатів політичних і торговельних, організація дипломатичного представництва від цілої республіки.

Примітка: Сим не укорочується право Української Республіки мати за границею своїх фінансових і торговельних агентів для охорони інтересів громадян;

б) рішення про війну і згоду, ведення війни, командування воєнними силами під час війни;

в) установлення одиниць мір, ваги і монети;

г) законодавство митове;

д) нормування поштових, телеграфних, залізничних, річних, грунтових і авіаційних зносин і оплат, оскільки вони уставляються одностайно для всієї Федеративної Російської Республіки.

Примітка: Введення яких-небудь різниць в одностайних оплатах і тарифах може бути заведено тільки за згодою інтересованих країв;

е) охорона торгівлі і мореплавства Федеративної Російської Республіки за кордоном;

ж) нормування постанов про натуралізацію, набування і утрату громадянських прав в краях Федеративної Російської Республіки, користування з громадянських прав поза межами свого краю і охорону чужоземців в межах Федеративної Російської Республіки;

з) постанови про переведення в колонії Федеративної Російської Республіки;

і) постанови про доходження цивільних претензій поза межами свого краю, виконування засудів, доводову силу документів;

к) нормування певних спільних принципів права цивільного, карного і процесу;

л) нормування правил санітарних і карантинних;

м) охорона авторської власності і патентів;

н) нагляд за додержуванням прав національних меншостей.

15. Український народ і народності, які живуть з ним на українській землі, приймають участь в законодавстві по сих справах через своїх депутатів, котрих

вибирають до парламенту Федеративної Російської Республіки в пропорції людності Української Республіки до людності всієї Федеративної Російської Республіки.

Примітка: поскільки що-небудь в сих справах не буде унормовано федеральним законодавством, Українська Республіка може нормувати їх своїми законами. Але вони тратять силу, коли по сих справах буде виданий федеральний закон.

16. Контроль в сих справах Українська Республіка переводить через свого представника в федеральнім Кабінеті міністрів Російської Республіки, через своїх делегатів до федеральної камери Російської Республіки і через своїх суддів, котрих висилає до федерального адміністративного трибуналу Російської Республіки.

Примітка: Не передрішаючи, як сформуються федеральні органи Російської Республіки, представляємо собі такі:

а) федеральний парламент, куди вибирають депутатів всі сфедеровані краї, по пятичленній формулі;

б) федеральний кабінет, де крім міністрів, вибраних парламентом, засідають представники сфедерованих країв, по одному від кожного;

в) федеральна камера, зложена з сфедерованих країв, по одному від кожного;

г) федеральний суд, зложений з суддів, у рівнім числі висланих від сфедерованих країв.

17. Всі справи, не вичислені в § 14, належать тільки до органів Української Республіки.

18. Опротестовані представником України або Генеральним судом України рішення федерального Парламенту і федерального кабінету передаються ними для розгляду і остаточного рішення, відповідно до їх характеру, або федеральній камері, або федеральному трибуналові.

19. На покриття коштів загальних установ і чинностей Федеративної Російської Республіки Українська Республіка передає до Федерального скарбу Федеративної Російської Республіки певну частину своїх доходів по тій же основі, що в § 16.

IV. Органи власті Української Республіки

20. Всяка власть в Українській Республіці походить від народу, а здійснюється в порядку, установленім Конституцією.

21. Верховним органом власті Української Республіки являються Українські Всенародні збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу власть в Українській Республіці і формують вищу виконавчу і судову власть Української Республіки.

22. Вища власть виконавча належить Кабінетові міністрів Української Республіки.

23. Всякого рода справи місцеві порядкують виборні ради і управи громад, волостей і земель. Поскільки вони розвивають свою діяльність в межах, означених законом Української Республіки, вони в сій діяльності не можуть бути обмежені або стиснені ніякими виконавчими органами Республіки.

24. Вища власть судова належить Генеральному судові Української Республіки.

V. Всенародні збори Української Республіки

25. З виїмком вичисленого в § 14, свої верховні права український народ з іншими народами української землі здійснює через Всенародні збори України, вибрані загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосуванням всіх, хто користується громадянським правом на Україні і в нім судово не обмежений.

26. Вибори мають переводитись так, щоб один депутат припадав, приблизно, на 100 тис. людності, і щоб при виборах ніхто не мав другого голосу в Українській Республіці чи поза нею. У всім іншім правила виборів Всенародні збори установлюють звичайним порядком.

27. Депутатом може бути вибраний кожний не обмежений в своїх правах громадянин Української Республіки, який покінчив 24 роки. Він не може бути потягнений до одповідальності за свою політичну діяльність. Під час виконування своїх депутатських обов'язків він дістає платню в висоті і в порядку, установлених Всенародними зборами.

28. Повірка виборів переводиться Генеральним судом Української Республіки. По одержанні від його повідомлення про уневажнення виборів котрогось округу, Голова Зборів негайно наряжає в нім нові вибори.

29. Депутати до Всенародних зборів вибираються на три роки. З упливом трьох років з дня виборів вони тратять свою силу, оскільки Всенародні збори не були розпущені і заступлені новими дочасно.

30. Дочасно Всенародні збори розпускаються їх же постановою, а також волею народу, виявленою не менш як мільйоном виборців — писаними заявами, переданими через громадян Генеральному судові, що, по провірці правосильності, повідомляє про се домагання Голову Всенародних зборів.

31. Нові вибори розписує Голова Всенародних зборів. Між розпуском старих і вибором нових не може минути більш як три місяці.

32. Скликає Всенародні збори і проводить ними Голова їх, вибраний Всенародними зборами. Уряд його триває ввесь час, поки не будуть скликані нові Збори і ними вибраний новий Голова. Заступає його заступник, вибраний на випадок смерті або тяжкої хвороби, до вибору нового Голови.

33. Голова Всенародних зборів являється Головою Української Республіки і сповняє всі чинності, зв'язані з представництвом республіки.

34. В поміч Голові, в справах, вичислених в §§ 32-3, Всенародними зборами вибирається йому товаришів, в числі, яке установлять Всенародні збори. Одного з їх вибирається заступником Голови.

35. Всенародні збори збираються на сесію не менш як два рази щороку. Перерва між сесіями не може бути більше 3 місяців. На пропозицію, внесену 1/5 депутатів, Всенародні збори мають бути скликані не пізніше місяця від її одержання Головою.

36. Для правосильності рішеннів Всенародних зборів треба присутності більш як половини депутатів. Всі справи рішаються звичайно більшістю присутніх. Тільки зміни Конституції (§ 40) і віддання під слідство і суд міністрів.

37. Законодатні проекти вносяться на розгляд Всенародних зборів:

а) Президією, в порозумінні з Радою старшин зборів;

б) поодинокими фракціями, зарегістрованими Всенародними зборами;

в) окремими депутатами, числом не менш як 30;

г) Кабінетом міністрів Української Республіки;

д) Органами самоуправи, які об'єднують не менш як 100 тис. виборців;

е) безпосередньо виборцями — громадянами республіки, в числі не менш як 100 тис. писаними заявами, підтвердженими через громади, Генеральному судові, що, по провірці їх правосильності, передає сю пропозицію Голові Всенародних зборів.

38. Законодатні проекти, внесені вказаним в § 37 порядком, мають бути не довше, як протягом тижня від їх внесення передані Всенародними зборами до комісії і, після докладу комісії, приймаються оконечно в другім читанні.

39. Законодатні проекти внесені, а не ухвалені в одній сесії, можуть прийти під увагу нової сесії, але не можуть переходити під ухвалу Всенародних зборів нового складу (після нових виборів).

40. Внесення про зміну Конституції вносяться і проходять тим же порядком, вказаним в §§ 37-9, але для ухвали їх потрібно 3/5 присутніх депутатів, а ухвала стає правосильною тільки тоді, коли ся ухвала буде поновлена звичайною більшістю Всенародними зборами в новім складі, після найближчих нових виборів.

41. Закони і постанови Всенародних зборів розпубліковуються за підписом Голови (або його товариша) й одного з секретарів Всенародних зборів. Обов'язують вони від дня одержання їх в місцевих установах.

42. Закони, видані в межах, указаних в § 14, федеральним парламентом і розпубліковані федеральним правительством, оскільки не були опротестовані представником Української Республіки (§ 16 б), входять в силу також по одержанні їх в місцевих установах.

43. Без ухвали Всенародних зборів Української Республіки ніякі податки не можуть побиратись на території Української Республіки.

Примітка: Висота оплат митових, поштових і комунікаційних в § 1 може означатись Федеральним парламентом, але поступають вони до скарбу Української Республіки.

44. Без постанови Всенародних зборів Української Республіки не можуть бути зроблені на рахунок Української Республіки ніякі позики.

45. Громадяни України не можуть бути покликані до обов'язкової військової або міліційної служби інакше, як постановою Всенародних зборів України.

VI. Про Кабінет міністрів Української Республіки

46. Яко вища виконавча власть Української Народної Республіки (§ 22), Кабінет міністрів її порядкує всі справи, які зостаються поза межами діяльності установ місцевої самоуправи (§ 23), або дотикають цілої Української Республіки, координує і контролює діяльність сих установ, не порушуючи законом установлених компетенцій їх, та приходить їм в поміч, коли вони до його звертаються.

47. Кабінет сей дістає свою повновласть від Всенародних зборів Української Республіки і тільки перед ними відповідає.

48. Формує Кабінет Голова Всенародних зборів, за порозумінням з Радою старшин Всенародних зборів, і потім Кабінет подається на затвердження Всенародним зборам.

49. Тим самим способом робиться частинне доповнення Кабінету.

50. Число членів Кабінету і спеціалізацію їх портфелів установлюють Всенародні збори.

51. Кожен депутат Всенародних зборів Української Республіки має право ставити запитання Кабінетові в цілім чи поодиноким його членам, зголошуючи запитання через президію Всенародних зборів Української Республіки.

52. Фракції Всенародних зборів Української Республіки і депутати, в числі не менш як 15, можуть ставити Кабінетові чи поодиноким його членам жадання виясненів, порядком § 57, і запитані міністри не пізніш семи днів мають на сі жадання дати пояснення в Всенародних зборах Української Республіки — самі чи через своїх представників.

53. Член Кабінету, котрому більшість Всенародних зборів Української Республіки висловить недовір'я, складає свою повновласть і через 24 год. після сього Всенародні збори можуть приступити до заміщення його способом, вказаним в § 40. Те саме розуміється про цілий Кабінет, коли йому буде висловлено недовір'я в цілості.

54. Постановою 2/3 Всенародних зборів члени Кабінету можуть бути піддані під слідство і суд за свою діяльність.

55. Члени Кабінету під час свого урядування мають право брати участь в дебатах Всенародних зборів з голосом дорадчим. Так само ті члени Кабінету, які були депутатами Всенародних зборів Української Республіки, — до свого призначення до Кабінету.

VII. Генеральний суд Української Народної Республіки

56. Найвищим сторожем Конституції й права Української Республіки являється Генеральний суд, зложений з суддів, вибраних в рівнім числі Всенародними зборами і судами земель Української Республіки.

57. Раз вибрані судді зостаються генеральними суддями доживотно, оскільки не зложуть уряду самі, або не будуть позбавлені його по суду.

58. Генеральний суд являється найвищою апеляційною і касаційною інстанцією для всіх судів Республіки і першою й останньою інстанцією для суду над міністрами республіки, а також по справах позбавлення громадянських прав громадянина Української Республіки.

59. Генеральний суд пильнує також згідності законів Всенародних зборів Української Республіки з її Конституцією і обов'язковими для неї федеральними постановами центральних виконавчих органів республіки, а також згідності федеральних постанов з Конституцією Республіки України.

60. Генеральний суд провіряє правосильність виборів до Всенародних зборів Української Республіки.

61. Сі справи розглядаються ним на основі приватних обжалуваннів і по ініціативі нижчих судових інституцій, а також органів самоуправи Республіки, Всенародних зборів і Кабінету Республіки.

62. Признавши незаконною, або не згідною з Конституцією, яку-небудь постанову, Генеральний суд публікує про се до загальної відомості, і така публікація позбавляє обов'язкової сили такі осуджені ним постанови органів самоуправи і розпорядження виконавчих органів Республіки.

63. Закони Всенародних зборів, осуджені Генеральним судом, можуть бути переглянуті Всенародними зборами в новім складі, і, коли будуть ухвалені наново, мають уже остаточну силу і не підлягають переглядові Генерального суду.

64. Свої помічення над незгодністю федеральних постанов з Конституцією Української Республіки Генеральний суд передає до ужитку представникам Української Республіки в федеральних органах (в Суді, Кабінеті і Камері).

VIII. Національні організації

65. Кожна нація України має незаймане право на національно-персональну автономію в межах Української Народної Республіки, себто право на самостійне порядкування свого національного життя. Народності великоруська, єврейська й польська вже тепер користуються правом на національно-персональну автономію. Інші нації: білоруська, чеська, молдаванська, німецька, голандська (меноніти), грецька й татарська — можуть скористатись з права на національно-персональну автономію, коли не менш як 10 тис. громадян України з котрої-небудь народності подадуть про се писані заяви через громади Генеральному судові і той, по провірці, розпублікує про се.

66. Для здійснення означеного в § 65 права громадян Української Республіки приналежні до тої нації складають на території Української Республіки

національний союз. Членам його ведуться реєстри, з яких складається національний кадастр *, і публікується для загальної відомості, і кожен громадянин може жадати, щоб його [було] вписано або виписано з того кадастру.

67. Органи такого національного союзу — се органи державні, вони мають право видавати постанови, обов'язкові для його членів, і порядкувати в справах тої народності. Вони мають право оподаткувати своїх членів по приналежності. Крім того, з загальних приходів Української Республіки і місцевих самоврядуваннів в їх розпорядження відраховуються на справи, якими вони завідують, з сум, призначених на сі справи, певні частини, пропорціональні численості того союзу.

68. Справи, котрими порядкує кожен національний союз та його органи, означуються постановою Установчих зборів тої народності, вибраними всіма означеними в § 66 громадянами, на основах, вказаних в § 25 сеї Конституції. Постанови сі затверджуються Всенародними зборами, а всякі різниці з сього приводу між постановами Установчих зборів народності і Всенародними зборами України виглажуються комісіями, зложеними в рівнім числі представників обох сих установ.

69. Вищим представницьким органом національного союзу являється вибрана ним національна рада, а вищим виконавчим органом — уставлена ним національна управа тої народності.

70. В Кабінеті міністрів Української Народної Республіки мусять бути міністри по справах організованих в національні союзи народностей, при тім по справах народностей великоруської, єврейської й польської мають бути міністри окремі.

71. Всі суперечки щодо компетенції органів національного союзу і загальних органів самоврядування та місцевого самоврядування розв'язуються судовими установами по приналежності.

72. Після того, як закон про національно-персональну автономію буде прийнятий парламентом Федеративної Російської Республіки, національні союзи Української Республіки матимуть право входити в склад ширших організацій в межах Федеративної Російської Республіки, з захованням вище означених органів національного союзу в межах Української Національної Республіки.

Народня воля. — 1917. — 16, 17, 20 груд.

№ 2

ТЕЛЕГРАМА С. В. ПЕТЛЮРИ М. В. КРИЛЕНКОВІ

10 грудня 1917 р. **

До мене дійшли відомості, що ваші військово-революційні комітети поарештували в Мінську, Полоцьку та Пскові українські фронтові та армійські ради. Майте на увазі: 1) що на місце заарештованих стануть інші; 2) що українські вояки за кожне насильство, вчинене над тими їх товаришами, яких вони обрали для порядкування своїми справами, вміють дати таку відповідь, яку підкаже їм любов до братів; 3) коли ви маєте владу приказувати своїм військово-рево-

* У даному випадку реєстр всіх осіб певної національності, складений офіційним органом.

** Дата опублікування.

люційним комітетам, то звеліть зараз же випустити заарештованих і далі жодних насильств над ними не чинити. Для відповіді даю строк 36 годин. В противному разі буду знати, що робити. Відповідальність за наслідки впаде на насильників та на тих, хто призводить їх до цього своїми розпорядженнями.

Народня воля. — 1917. — 10 груд.

№ 3—4

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

11 — 12 грудня 1917 р.

№ 3

11 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Порш, Голубович, Шаповал, Петлюра, Ковалевський, Шульгин, Золотарьов, Зільберфарб, Міцкевич, Одинець, Мазуренко, т. г. с. Сокович, т. г. с. Абрамович.

1. *Слухали:* внесення генерального секретаря Ковалевського про потребу одкрити границі України для вивозу хліба в армії Західного і Північного фронту, бо з тих армій приїжджали делегації, котрі вказували на загрожуюче становище на фронтах в справі продовольчій.

Постановлено: звернутися до всіх армій фронту з відозвою від Генерального секретаріату, в якій вказати на політику Совіта народних комісарів, що оповістили війну братньому народові; разом з тим підкреслити, що Генеральний секретаріат розуміє свої обов'язки перед арміями Росії і буде посилати їм хліб. Але з огляду на фінансову політику Петроградського правительства Україна примушена вивозити свій хліб тільки за гроші. Представники армій повинні пильнувати, щоб хліб попадав в армії, а не перехоплювався по дорозі. Одночасно армія повинна вплинути на Совіт народних комісарів, щоб він негайно припинив війну з Україною, признав Українську Народню Республіку і не вмішувався цілком в її внутрішні справи.

2. *Слухали:* пропозицію генерального секретаря Ковалевського запросити на службу Української Республіки д-дія Гаврилова, завідуючого справою постачання арміям при ставці.

Постановлено: д-дія Гаврилова запросити.

3. З пропозиції генерального секретаря Винниченка *ухвалено* видати постанову про віддання під суд за спроби насильного захвату власті і державних інституцій. Текст постанови доручити скласти генеральному секретарю судових справ.

4. *Слухали:* повідомлення генерального секретаря Петлюри, що ставка видала наказ начати військову акцію проти України і арештовувати всі українські штаби. Генеральний секретар пропонує видати наказ про заборону військовим переходити лінію Мозир — Старокостянтинів, Ольвіополь, щоб таким чином мати змогу удержати військо на місці.

Постановлено: пропозицію генерального секретаря Петлюри ухвалити, доручивши йому скласти відповідний наказ.

5. Слухали: повідомлення генерального секретаря Порша про* переговори з представниками Українського революційного штабу в Петрограді.

Постановлено: деякі частини повідомлення дати до преси.

6. Слухали: внесення генерального секретаря Шульгина про потребу негайно послати делегацію для мирних переговорів.

Винниченко ставить питання, чи можлива участь представників Генерального секретаріату в Бресті серед російської делегації, коли Україна воює з Великоросією.

Генеральні секретарі *Ковалевський* і *Порш* настоюють на посилці делегації незалежно від стану війни з Великоросією.

Винниченко каже, що Генеральний секретаріат сам вмішався в переговори про перемир'я. Офіціально Генерального секретаріату ніхто не просив брати участь в переговорах. Тільки після такого офіціального запрошення Генеральний секретаріат може вступити в мирні переговори.

Порш вказує, що Генеральний секретаріат був офіціально повідомлений через Криленка про початок переговорів про перемир'я. Крім того, Центральна рада постановила взяти участь в переговорах, і Генеральний секретаріат повинен цю постанову виконати.

Шаповал нагадує, що Генеральний секретаріат видав ноту про свій самостійний виступ в міжнародних справах. Посилкою своїх делегатів Генеральний секретаріат покаже, що Совіт народних комісарів не може вести мирних переговорів від імені всієї Росії. Делегація Генерального секретаріату механічно, а не політично, зв'язана з делегацією Совіта народних комісарів.

Шульгин каже, що делегація Генерального секретаріату офіціально передасть ноту Центральним державам, і в залежності від відповіді їх виясниться становище нашої делегації.

Ткаченко радить, з огляду на неясну політичну ситуацію, зачекати з посилкою делегації.

Винниченко пропонує начати мирні переговори на Українському фронті незалежно від переговорів в Бресті.

Зільберфарб каже, що німці можуть не згодитись вести сепаратні мирні переговори і в разі потреби військовим натиском примусять нас до спільних переговорів.

Порш нагадує, що коли посилали делегацію для переговорів про перемир'я, він підкреслював, що переговори будуть вести українська і російська делегації, а не тільки російська. Так мусить бути і тепер. Треба послати самостійну делегацію.

Шульгин каже, що делегація Генерального секретаріату буде вести переговори з Центральними державами незалежно від делегації Совіта народних комісарів. Крім того, треба запросити до участі в мирних переговорах представників інших правительств Росії.

Постановлено: послати в Брест мирну делегацію Генерального секретаріату, незалежно від делегації Совіта народних комісарів. Негайно по радіо передати останню ноту Генерального секретаріату до воюючих і нейтральних держав. Повідомити Любинського, що в Брест виїжджає самостійна делегація правительства Української Народної Республіки.

В склад мирної делегації обрано генерального секретаря Порша, генерального секретаря Голубовича, товариша генерального секретаря Мацієвича, поручника Левицького, М. Любинського, О. Севрюка і спеціалістів в справах економічних, фінансових, торговельних.

7. Слухали: внесення генерального секретаря Одинця, що Український полк Т. Шевченка пред'явив ультиматум юнкерам-великоросам Київської Олексіївської інженерної школи в три дні покинути школу і виїхати в Росію.

---

* Див. т. 1, прим. 406.

Генеральний секретар *Зільберфарб* повідомляє, що з українізованих військових шкіл і частин викидають всіх неукраїнців.

Постановлено: доручити генеральному секретарю військових справ особим приказом оповістити військо, що на Україні прийнятий територіальний, а не національний принцип комплектування війська, тому всі вимоги, подібні вимогам полку Т. Шевченка, не можуть бути виконані.

8. *Слухали*: доложене Винниченком прохання делегації одеських організацій одложити вибори до Українських Установчих зборів по Одесі і виділити Одесу в окрему виборчу округу.

Постановлено: передати цю справу на розгляд «Виборчого бюро».

9. [*Слухали*]: внесення Винниченка про справу ліквідації комісаріату Генерального секретаріату в Петрограді.

Постановлено: одложити справу до виготовлення загального проекту організацій українських консульств, а тим часом доручити Українському революційному штабові в Петрограді справу охорони особи і майна громадян Української Народної Республіки по принципу екстериторіальності.

10. [*Слухали*]: внесення генерального секретаря Шульгина задовольнити прохання чехо-словаків в комплектуванні чехо-словацьких дивізій кіньми.

Порш вносить пропозицію одкласти обміркування цієї справи до виготовлення законопроекту про організацію національних військ на території України.

Постановлено: проект організації національних неукраїнських військ на території України скласти Генеральному секретаріату національних справ в порозумінню з Генеральним секретаріатом військових справ.

11. *Слухали*: прохання генерального секретаря Золотарьова асигнувати 300 крб. на з'їзд представників органів контролю на Україні.

Постановлено: асигнувати генеральному контролеру 300 крб. на скликання з'їзду представників органів контролю.

В. Винниченко, А. Золотарьов, М. Міцкевич, М. Шаповал, М. Зільберфарб

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 102 — 103 зв. Оригінал.

№ 4

12 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Петлюра, Шаповал, Золотарьов, т. г. с. Рудницький, т. г. с. Сокович, Мазуренко, т. г. с. Абрамович, Шульгин, Зільберфарб, Стешенко, Мартос, Одинець.

1. *Слухали*: повідомлення Винниченка про приїзд делегації робітників Донецького басейну, які розказували про великі репресії Донського правительства щодо робітників. *Винниченко* радить рішуче поставить справу нашого відношення до козаків, які вже одверто проявляють контрреволюційні наміри.

Шульгин. Порвати зносини з козаками неможливо, бо тоді Україна буде оточена зо всіх боків ворогами.

Стешенко. Рвать не треба, послати представників на Дон, щоб таким чином була змога оборонити інтереси українського населення.

Петлюра. Порвати зв'язки з козаками нам невигідно, бо на інших фронтах українське військо іде в контакті з козаками, що нам важно в цілях перевозки українського війська на Україну. Треба полагодити справи дипломатичним шляхом.

Золотарьов радить запитати представників Генерального секретаріату на Дону про репресивні міри козаків в Донецькому басейні. Тільки після цього можна ставити питання ультимативні.

Шаповал нагадує, що юнкерів випустили з Києва тільки під умовою вчитися, но не ставати збройною силою в руках козачого правительства. Треба негайно послати запитання, вказавши на ці умови. Козаки, користуючись пасивністю українців щодо подій на Дону в зв'язку з українсько-більшовицькою війною, розвивають чисто калединські тенденції. Запитати правительство Дону, на якій підставі введений стан в Таганрозькій і Ростовській округах, населених українцями.

Ткаченко. Треба вимагати від Донського правительства відновити всі свободи і вказати на те, що діяльність Донського правительства виходить за межі національного самовизначення, а також пригрозити припинення посилки цукру і хліба, коли будуть ставитися перешкоди в роботах в Донецькому басейні. Генеральний секретар військових справ повинен поставити козачі часті на фронт замість українських частей.

Мазуренко. Треба вимагати організації «військового круга» на підставі 4-членної формули, коли вони на це не згодяться, то прилучити українські землі, як Ростовського, Таганрозького округів Донщини до України, а для решти українців вимагати національної автономії.

Шульгин радить почекати з запитаннями і нотами, поки не вернуться наші представники.

Ткаченко каже, що справа на Дону ясна. Там сильний вплив сфер з-поза Дону. Хід подій іде так, що швидко прийдеться нам з Доном боротися. Треба рішуче вимагати встановлення політичних свобод і скасування репресій щодо робітників Донецького басейну, а також національно-персональної автономії для українського населення.

Постановлено: пропуска козачих військ на Дон не припиняти; доручити голові Генерального секретаріату і генеральному секретарю міжнародних справ виготовити ноту Донському правительству в справі репресій; запитати негайно представника Генерального секретаріату на Дону про фактичні відносини козаків до українського населення і робітників Донецького басейну.

2. *Слухали:* повідомлення генерального секретаря Петлюри про переговори з українським комісаром Румунського фронту Сливинським; більшовиками ліквідуються встановлені мішані армійські комісаріати. Є надія, що Румунський фронт швидко буде цілком в українських руках. На залізницях буде поставлена українська охорона. На Південно-Західнім фронті штаб 11-ї армії зайнятий українським військом. Більшовицькі війська роззброюються. Але разом з тим на фронтах дуже критично стоїть справа продовольча. Треба вжити всіх заходів для постачання арміям продовольства.

3. *Постановлено:* доручити генеральному секретарю внутрішніх справ внести в Центральну раду проект виділення м. Одеси в окрему виборчу округу і одкласти вибори по цій окрузі на 10 днів.

4. *Слухали:* доложений генеральним контролером Золотарьовим проект закону державного контролю Української Народної Республіки. В основу проекту положений принцип фактичного контролю над операціями фінансових установ, колегіальності внутрішнього управління контрольними установами.

При обміркуванні проекту одкинуті пункт про обов'язок служащих по контролю входити в спілку служащих і про затвердження статуту Союзу Центральною радою, який статут затверджується звичайним порядком. Проект закону з відповідними змінами доручено генеральному контролерові внести в Центральну раду.

5. *Слухали:* внесення Генерального секретарства торгу і промисловості затвердити склад міжвідомственої комісії по цукровій промисловості.

Постановлено: склад комісії по цукровій промисловості затвердити.

6. *Слухали:* внесення Генерального секретарства внутрішніх справ проекту закону про зміну назви земських установ.

Постановлено: проект закону затвердити і внести на розгляд Центральної ради.

7. *Слухали*: внесення Комісії по охороні ладу на Україні про право видавання обов'язкових постанов.

Постановлено: проект на надання права Комісії по охороні ладу видавати обов'язкові постанови затвердити з умовою, що всі постанови Комісії подаватимуться до відома Генерального секретаріату.

8. *Вислухали*: доложений товаришем генерального секретаря Абрамовичем проект тимчасового положення про губерніальних інспекторів міліції.

Постановлено: вернути проект на додаткове розроблення для внесення в нього більшої ясності, і не нарушувати прав органів місцевого самоврядування.

9. *Слухали*: внесення генерального секретаря внутрішніх справ асигнувати 90 тис. крб. на утримання інструкторів «Вільного козацтва».

Постановлено: асигновку генеральному секретарю внутрішніх справ 90 тис. крб. на утримання інструкторів «Вільного козацтва» затвердити.

10. *Слухали*: внесення генерального секретаря Шульгина дати командировку капітану Гасенку за кордон для організації інформаційного Українського бюро.

Постановлено: внесення генерального секретаря міжнародних справ затвердити, доручивши йому представити обрахунок видатків на організацію бюро.

11. *Слухали*: доложений генеральним секретарем Винниченком проект закона про урядування в губерніях і повітах.

Постановили: в склад губерніальної і повітової урядової Ради входять і представники губерніальної і повітової народної (земської) управи (§ 3 п. «б».); доручити генеральному секретарю внутрішніх справ змінити § 13 п. 1, встановивши платню тим членам Ради, яких визначено не перебуваючими на іншій державній чи громадській службі.

12. *Слухали*: повідомлення генерального контролера, що польовий контроль і досі вступає в ділові зносини з ставкою.

Постановлено: доручити генеральному контролеру взять польовий контроль під своє урядування.

13. *Слухали*: прохання генерального контролера видати 15 крб. суточних чинам контролю, членам контрольного з'їзду.

Постановлено: дозволити генеральному контролеру видати суточні в розмірі 15 крб. членам контрольного з'їзду.

14. *Слухали*: доложений генеральним контролером проект видатків на оборудования департаменту і канцелярії генерального контролера в сумі 33 307 крб.

Постановлено: проект видатків затвердити.

М. Ковалевський, В. Винниченко, А. Золотарьов, І. Стешенко, М. Ткаченко

Ф. 1063, оп. 1, спр. 1, арк. 21 — 22 зв. Оригінал.

№ 5—10

МАТЕРІАЛИ І ДОКУМЕНТИ ВОСЬМОЇ СЕСІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

12 — 17 грудня 1917 р.

№ 5

12 грудня 1917 р.

У вівторок 12 грудня коло 6 1/2 год. вечора розпочалась восьма сесія Центральної Української ради.

Сесію відкрив голова Центральної ради професор М. Грушевський, який порадив прийняти в склад членів Центральної ради на цю сесію всіх депутатів до

Голова Української Центральної ради М. С. Грушевський серед делегатів 8-ї сесії УЦР. Грудень 1917 р.

Російських Установчих зборів з дорадчим голосом [2]. Центральна рада на цю пораду голови пристала.

Після затвердження порядку денного [3] Центральна рада заслухала привітання від делегацій різних громадських та військових організацій.

М. Грушевський зробив далі доклад про діяльність Малої ради в перерві між сьомою і восьмою сесіями Великої ради. На початку докладчик висловив побажання, щоб цю сесію закінчено було в 3 — 4 дні.

«За цих 6 тижнів, — каже М. Грушевський, — прийшлось зробити ту працю, якої в інший час стало б на кілька років. При виключних умовинах приходилось працювати з найбільшим напруженням снаги і робити простою сокирою там, де при інших умовах треба було б якихось кращих інструментів. Найважніше, що було за цей час зроблено, — це проголошення Української Народної Республіки. Проголошення її викликано було бажанням самого народу українського, і я думаю, що і ви обізветесь щиро, коли я кликну: «Слава Українській Народній Республіці!»

На ці слова збори озвались громом оплесків і голосним «Слава». Всі присутні в повнісінькій залі та на хорах встають і роблять М. Грушевському овацію.

«Ми робили все, що відповідало домаганням і бажанням народу, коли ж ми не вправились чого зробити, то це залежало не від волі Малої ради, а від того, що програма роботи — велетенська. Отже, з цього розгляду я і прошу оцінювати діяльність Малої ради».

По скінченні докладу М. Грушевського виступило кілька промовців, а потім прийнято було 159 голосами (у. с.-д. утримались) наступну формулу переходу, внесену фракцією українських соціалістів-революціонерів.

«Заслухавши справоздання про діяльність Малої ради за час між сьомою і восьмою сесіями і з повним признанням оцінюючи її працю в цей тяжкий і відповідальний час, а також ті політичні здобутки, які український народ дістав внаслідок цієї праці, вінцем котрої є зміцнення демократичної української власті та проголошення України вільною Народною Республікою, Українська Центральна рада, висловлюючи побажання, щоб Мала рада і Генеральний секретаріат зі всією рішучістю провадили політику соціальних та економічних реформ, зазначених в Третьому Універсалі і вірячи, що дальша праця Малої ради в тім самім напрямку щасливо доведе Україну до Української Установчої ради, яка на довший час визначить громадсько-політичний устрій України, висловлює Малій раді та президіумові цілковите довір'я і переходить до чергових справ» [4].

Друга половина засідання пішла на обговорення справи миру. З докладом в цій справі виступив генеральний секретар міжнародних справ *О. Шульгин.*

Докладчик спочатку зробив загальний огляд міжнародного становища України ще від початку війни і висловив погляд, що дальше ведення війни загрожувало б цілковитою руїною як Україні, так і всій Росії. Через те Генеральний секретаріат згодився на перемир'я на своєму фронті, а потім і на переговори про мир. При цьому докладчик зазначив, що Генеральний секретаріат в справі миру іде іншим шляхом, ніж більшовики. Мир можна заключити тільки через представництво всіх країв та народів Росії, а самі народні комісари не мають права заключати мир від імені всієї Росії. Крім того, більшовики згодні заключити з Германією та Австрією сепаратний мир, а українське правительство вважає, що треба миритись всім разом.

Далі О. Шульгин ознайомив збори з посланою Генеральним секретаріатом всім державам нотою в справі миру і, в кінці докладу, торкнувся міжнародних стосунків України. Досі союзні держави мали з українським правительством тільки офіціозні стосунки, але тепер вони повинні виявити, чи признають вони Українську Народну Республіку і прислати своїх офіціальних представників при українському правительстві [5].

З приводу докладу виникли завзяті суперечки. Головним чином сперечались про те, чи посилати делегацію на мирові переговори в Бресті, чи ні. Представники меншовиків та російських есерів-оборонців радили краще не посилати в Берестя делегації, а в крайньому разі хоч і посилати, то тільки для повідомлення, а не для ведення переговорів. Українці *Є. Неронович, Григоріїв, Шелухін* та єврей *Шац* висловились за те, що делегацію в Берестя треба послати і треба надати їй правомочність вести переговори від імені Української Республіки.

Суперечки затяглись до пізньої ночі, але ніякої постанови в справі миру не було прийнято. Вирішено було перше обговорити цю справу по фракціях. На тому засідання і скінчилось.

Народня воля. — 1917. — 14 груд.

№ 6

13 грудня 1917 р.

Це засідання призначено було на 11 год. ранку, але через те, що до Центральної ради прибула делегація від Петроградського селянського з'їзду, котра має завдання завести порозуміння між Україною та народними комісарами, — засідання почалось тільки в 12 1/2 годин.

Перше слово взяв голова Генерального секретаріату В. Винниченко для докладу про діяльність нашого правительства [6].

«Одною з основних засад діяльності Генерального секретаріату було творення української державності, — почав промовець. — В цьому багато допомогало велике національне завзяття, якого не розуміли і лякались багато людей в Росії, не звиклих до національних рухів. З демократичної позиції, яку зайняла Центральна рада з самого початку, вона не зійшла і досі. Через те у всій діяльності як Центральної ради, так і Генерального секретаріату позначились соціалістичні змагання. В справі творення української державності Генеральний секретаріат має завдання зміцнити існування Української Народної Республіки як в свідомості свого народу, так і в свідомості інших держав. В цій справі багато шкодить непорозуміння з «Совітом народних комісарів». Ці комісари — люди відірвані від життя. Вони відвикли від практичного життя, перебуваючи довгий час емігрантами за кордоном. Національних здобутків вони так само не вміють цінити, як той панич, що, не працювавши тяжко, не вміє цінити кришки хліба.

Від своєї програми ми ні на крок не відступимо. Можна сподіватись, що прийде ще і такий час, коли нам прийдеться боронити здобутки революції від загальноросійської реакції, котра неодмінно почнеться, коли впаде правительство народних комісарів. Тоді в Росії знов може запанувати Микола Другий, і він не схоче терпіти у себе під боком вільного народу. Через те Генеральний секретаріат весь час готується до боротьби з цею небезпекою».

Далі В. Винниченко розповів про заходи Генерального секретаріату в справі поширення місцевого самоуправління, організовування міліції та «Вільного козацтва» і збирання податків, котрих тепер людність майже зовсім не платить, і Генеральний секретаріат почуває велику грошову скруту. Правительство думає також покасувати деякі старі установи, як губернські правління тощо, котрі тепер зовсім не придатні до життя.

В справі судовій правительство зустрічало великі перешкоди з боку змосковлених судових діячів, які досі не хотіли визнавати Української Республіки і творити суд її іменем. Проте Генеральний секретаріат провадить свою роботу і уже перевів через Малу раду кілька законів про реформу суду, а також виготовлює деякі нові закони, котрі будуть ближчі до правосвідомості українського народу і по котрих буде провадитись судівництво на Україні.

Народні комісари намагаються тепер забрати з України якнайбільше всякого знаряддя, а особливо вагонів та паровозів, і Генеральне секретарство шляхів дбає про те, щоб все залізничне знаряддя лишилось на Україні. Воно також робить заходи, щоб підпорядкувати собі всі залізниці України і звести їх в єдиний справний апарат. В цій роботі секретарству допомагають і самі залізничники України.

Військова справа є опорою нашого матеріального і державного існування, — через те на цю справу звертається саму пильну увагу. Військове секретарство працює над формуванням українського війська, щоб поставити його на Українському фронті. Всі вояки з України, що перебувають тепер по інших краях, стягаються на Україну, і з них формуються нові військові частини.

Секретарство міжнаціональних справ перетворюється на Секретарство справ міжнародних і зав'язує стосунки з іншими державами. Такі держави, як Англія,

Франція, Америка, Румунія, Бельгія та інші, звертають пильну увагу на нашу республіку (*оплески*). Але вони поки що стримуються від офіціального признання нашої держави по причинах досить зрозумілих. Жодних таємних переговорів з чужими державами про позички тощо, про що були поголоски, Генеральний секретаріат не вів. Всі стосунки з іншими державами та краями ведуться одверто. На Московщині заводиться офіціальне українське представництво, яке буде боронити від всякої кривди тамошніх українців.

У своїй промові В. Винниченко спинявся також на діяльності інших секретарств, яка уже досить відома з газет. Нарешті, докладчик підкреслив, що Генеральний секретаріат, який цілком складається з соціалістів, прямує до здійснення на Україні соціалістичного ладу.

Промову голови Генерального секретаріату Центральна рада вкрила великими оплесками.

Після докладу розпочались дебати (обговорення) з приводу докладу В. Винниченка.

Перше слово взяв *С. Шелухін*, котрий сказав велику і гарну промову, в якій зауважив, що він не вважає більшовиків ідейними людьми, бо ідейні люди не посилають війська на своїх братів. (*Велікі оплески, один більшовик на хорах сичить*). Далі промовець докладно спинився був на скрутному фінансовому становищі держави, але прийшов до втішного висновку, що після війни Українська Республіка швидко стане на рівні ноги і всі її господарські справи поправляться за ті кошти, яких досі мало не половина з податків України залишалась на Московщині для розвитку її господарства та промисловості.

Пожарський в своїй промові зауважив, що селянство ставиться дуже свідомо до того, що державі потрібні гроші, і готово давати гроші, але людність досі ще не знає, чи ті податі підуть в український скарб (казну), чи загальноросійський. Треба, щоб наше правительство дало виразне пояснення в цій справі. Треба також завести зборщиків, бо їх тепер нема, і хоч би люди хотіли вносити рати, то нема кому.

О. Ф. Степаненко доводив, що для того, щоб зміцнити становище Української Республіки з кожного боку, як господарчого, так і політично-міжнародного, щоб їй могли інші держави вірити і позичати гроші та вести з нею торговельні й інші стосунки, — треба остаточно вияснити, чи наша держава сама собі господар, чи над нею ще є хтось старший.

Літваков (представник єврейської соціалістичної партії) вніс запитання до Генерального секретаріату, через що в своїм звідомленні голова правительства нічого не згадував про діяльність секретарств єврейських, польських та московських національних справ.

Н. Григоріїв радив Секретарству праці закласти Всеукраїнське бюро праці, бо окремі бюро по різних містах не мають змоги залагодити величезне лихо безробіття. В Києві якісь темні людиська починають уже підбивати безробітних на погроми, і цьому треба якнайшвидше запобігти.

Після цеї промови коло 3 1/2 год. вечора засідання було скінчено. Осталось ще записаних десять промовців.

Вечірнього засідання постановлено не робити, а замість того обговорити доклад голови Генерального секретаріату по фракціях.

Народня воля. — 1917. — 14 груд.

№ 7

14 грудня 1917 р.

Розпочалось засідання в 11 год. ранку. Депутатів багатьох спочатку не було. Гостей на хорах мало. Головою спочатку М. Грушевський, а потім М. Шраг і С. Веселовський.

На початку засідання голова Головної комісії по виборах до Української Установчої ради («Голуквибори») *М. Мороз* зробив доклад про хід підготовчої роботи до виборів. З докладу виявляється, що через короткий строк та різні перешкоди не по всіх округах пощастить перевести вчасно всю підготовчу роботу і в деяких округах вибори не зможуть відбутись в призначений термін — 27 грудня. Особливо це стосується фронту. В деяких повітах, як, наприклад, в Острогожській окрузі, підготовча робота ще не починалась, повітові виборчі комісії ще не складені, а інші зріклись брати участь в виборах до Української Установчої ради. Останнє в Богучарському, Валуйському та Бирючинському повітах. Деякі місцеві комісії, як в Таврії, не відповідають на телеграми Головної комісії, а інші сповіщають (в Катеринославщині), що не можуть працювати через брак грошей. Харківська окружна комісія просить відкласти вибори на цілий місяць — до 27 січня.

В дебатах з приводу докладу висловились спочатку О. Ф. Степаненко (самостійник) та *Скринніков* (меншовик), які обстоювали, що треба вибори відкласти на деякий час.

С. Шелухін звернув увагу на деякі недоладності в законі про вибори до Української Установчої ради. Головна недоладність, яку зазначив промовець, це те, що в виборах, по закону, мають право брати [участь] всі громадяни Росії.

«Чому не громадяни Австрії? — запитує промовець (*оплески*), — адже ж і в Австрії є українці. Скликати Установчу раду має право тільки незалежний (суверенний) народ, яким і є народ український. Встановляти для себе лад через Установчу раду має право тільки людність Української Республіки, а згідно з виборчим законом до Української Установчої ради можна провести і Леніна, і Криленка, котрий оповістив Україні війну. Адже ж більшовики можуть прислати на Україну 40 чи 50 тис. свого війська, яке подасть голоси за Троцького, і вони будуть рішати долю України.

Треба відповідні розділи закону про вибори змінити так, щоб в виборах мали право брати [участь] тільки громадяни України, а не громадяни Сибіру, Башкирії та Туркистану».

На цьому дебати про справу виборів було припинено по внесенню фракції у. с.-р.

Одинець, генеральний секретар московських національних справ*, зробив доклад про діяльність свого секретарства. Між іншим він згадав і про заходи цього секретарства взяти «русские» школи на Україні з під опіки Секретарства освіти під опіку свою — Секретарства московських справ. На запитання, які йому ставились членами Центральної ради, п. Одинець повідомив, що ці заходи московське секретарство робить на підставі анкети (перепиту), яку воно робить на власну руку, без порозуміння з Секретарством освіти. Перепитують бать-ківські комітети та учительські ради про те, до якої національності — московської чи української — належать батьки учнів тої чи іншої школи. Де буде більшість батьків «русских», то в тій школі і учні будуть вважатись «русскими», а значить, і школа ця має перейти під опіку московського секретарства. На підставі даних цієї анкети Секретарство московських національних справ думає виробити законопроект і подати його на затвердження Центральній раді. На думку п. Одинця,

* Генеральний секретар великоруських справ.

на Україні повинно бути більшість нижчих шкіл українських, що ж до середніх шкіл (гімназій), то з них, певне, буде половина українських, а половина московських, після вилучення польських та єврейських шкіл. Про університети московський генеральний секретар думає, що найкраще було б залишити теперішні університети на Україні московськими, а поруч з ними відкривати українські, польські та єврейські вищі школи, коли на це стане державних коштів України.

Зільберфарб, генеральний секретар єврейських національних справ, подав справоздання про діяльність свого секретарства. Зокрема, п. Зільберфарб висловився проти москалізації людності через школи і запевняв, що єврейські учні будуть вчитись не в московських, а в своїх єврейських школах. Відповідаючи на запитання, п. Зільберфарб сказав, що він, як і більшість євреїв, стоїть за те, що військо на Україні повинно формуватись не на національній засаді, а на територіальній, тобто щоб не було окремих військових частин єврейських, польських та московських, а щоб всі громадяни України служили в війську разом.

Ів. Стешенко, генеральний секретар освіти, заявив, що він нічого не чув досі про перепит московським секретарством батьківських комітетів та учительських рад, і ця новина його дуже здивувала. Між учителями досі є ще багато переконаних москалізаторів, і покладатись на їхні відомості про національний склад учнів не можна. Московських середніх шкіл на Україні далеко не половина, — це можна сказати з певністю (*оплески*).

Казенні гімназії на Україні досі вважались московськими тільки через те, що там учили московською мовою. Учителів москалів ми не виганяємо, але нехай же вони навчаться української мови, коли хотять працювати на Україні (*оплески*). Вищі школи на Україні створені коштами українського народу і через те також повинні бути українськими (*оплески*). В крайньому разі по вищих школах можна читати лекції на кількох мовах, як це робиться в Швейцарії.

Після невеликої перерви представник петербурзького Всеросійського «крестьянского съезда» *Щадилов* [7], привітавши від імені цього з'їзду Центральну раду, оголосив його резолюцію.

Докладчик розповів далі, що «крестьянский съезд» посилав його з цею ж постановою до народних комісарів.

Постанова «крестьянского съезда» така: 1) оголошення війни «совітом народних комісарів» на внутрішньому російському фронті в той час, коли на німецькому фронті оголошено замирення, є злочинним і ганебним лицемірством; 2) з'їзд домагається негайного припинення розпочатого братогубства; 3) з'їзд заявляє, що народні комісари, винуватці братогубної різанини, повинні понести відповідальність перед народом в особі Установчих зборів; 4) з'їзд закликає солдатів і матросів не йти до границь автономної України, а стояти на місці, або повернутись на попередні місця; 5) з'їзд посилає щире братнє привітання Центральній Українській раді та Всеукраїнському з'їздові рад селянських, робітницьких та вояцьких депутатів, які стали в оборону непорушності прав вільного українського народу.

Центральна рада привітала представника «крестьянского съезда» великими оплесками.

Товариш генерального секретаря земельних справ *Б. Мартос* розповідав про діяльність свого секретарства. Більшу частину докладу зайняли повідомлення про ті страшенні розрухи та безлад, які виникли по селах через хибно зрозумілий проголошений Третім Універсалом перехід землі до рук народу. Найбільше до цих розрухів та нищення всякого добра прислужилися солдати та всякі «більшовики», які закликали селян ділити панське добро. Після панського починали грабувати добро заможніших селян, а потім солдати, у яких нема нічого, стали обдирати хати та ростягати тини у самих бідних селян. Різні речі з панського реманенту та хатніх речей селяни ділили між собою на часті, так,

Будинок Педагогічного музею, де проходили засідання Української Центральної ради. Грудень 1917 р.

що жодної користі нікому з того не було. Розбирали та ділили плуги і всякі господарські машини, ділили з панських домів картини так, що один брав раму, другий шкло. Одне село поділило між собою фортепіано. Породистих корів стали дуже дешево продавати на м'ясо. Ліси також стали нещадно рубати та возити до міста на продаж, і то не бідніші, а заможніші селяни, у котрих були вози та коні, щоб вивозити ліс. В багатьох місцях понищено лісові та хлібні селекційні (з виборного насіння) посадки, котрі мають велику вагу для поліпшення всього хліборобського господарства.

Вважаючи на таку руїну всього земельного господарства України, Б. Мартос запрошував Центральну раду найскоріше обміркувати земельну справу та призначити генерального секретаря земельних справ, бо попередній подався в одставку, а другого досі нема. Щоб запобігти дальшому нищенню та руйнації всенародного добра, треба, на думку докладчика, встановити закон, який би карав кожного нищителя штрафом у 5 раз більшим, ніж варта була та річ, яку він знищив. Треба вжити рішучих заходів, щоб спинити безлад, який заводять всякі більшовики.

Далі докладчик виложив план земельної реформи. На думку докладчика, треба конче, в інтересах хліборобського господарства на Україні, зберегти цілими великі зразкові маєтки, в яких виховується породиста худоба та насіння, принаймні, хоч по одному такому маєткові в кожній губернії. Секретарство уже тепер дбає про те, щоб дати господарям потрібний реманент, машини та добре насіння, але цього всього дуже мало. Прийдеться купувати реманент за кордоном і давати за цей реманент хліб та цукор, а у нас і того, і другого тепер мало. Особливо мало цукру, бо бурякові плантації селяни порозорювали і позасівали хлібом.

Нарешті Б. Мартос заявив, що він складає свої обов'язки товариша генерального секретаря і висловив думку, що секретарем земельних справ повинен би бути соціаліст-революціонер, бо на виборах партія с.-р. дістала найбільше голосів і

через те має найбільшу силу. Зрештою, коли б Центральна рада настановила генеральним секретарем земельних справ його, Б. Мартоса, то він від цієї посади не відмовився б.

На цьому денне засідання було скінчено рівно о 3-й год. дня. Вечірнє засідання призначено на 6-ту год. На порядку денному — обговорення земельної справи.

Народня воля. — 1917. — 15 груд.

Розпочинається о 7-й год. Головує тов. Грушевський. Всі хори й лави заповнені народом.

Перш ніж приступить до обговорення земельного питання, голова Грушевський пропонує ухвалить асигновку в 200 тис. крб. на поширення друкарні ЦР, придбання ротаціонних машин й т. ін.

У. с.-р. вносять пропозицію, аби ухвалить цю асигновку без обговорення.

Фракція с.-ф. до пропозиції с.-р. — збільшить в разі потреб цю суму до 500 тис. крб.

Пропозиція приймається.

Писар Ради *Єремієв* читає «Тимчасовий земельний закон», головні тези котрого зазначені III Універсалом.

Товариш генерального секретаря справ земельних *Мартос* дає кілька пояснень до деяких пактів «Закону» і вказує, що прийнятим цей закон був без його згоди в дечому.

Наприклад, щодо першого пакту, в якім говориться про «скасування власності», а не сказано — якої; про передачу землі в руки селян, це, власне, теж власність, і передача ця викличе немало непорозумінь; щодо передачі риби в озерах, окремих осель, садків і т. ін., а також як буть с тими людьми, котрі хворіють, каліки і не можуть оброблять землю самі; і от ясно, що треба докладно обробить цей закон, але обробить його можуть лише Українські Установчі збори на підставі всіх матеріалів, зібраних секретарством.

Між іншим, розглядаючи передачу земель трудовому селянству, Мартос звертає увагу на те ускладнююче з'явище, як перепродаж землі, на що маються певні відомості, підданцям чужих держав.

«І хто зна, — каже Мартос, — коли Вільгельм, Франція, Англія й Америка скажуть нам, що ми повинні визнать право на володіння цими землями, хто зна, чи зможемо ми не погодиться з цим? Гасло «Земля народу», балачки, що земля як сонце, як повітря повинна належать всім, не витримує критики. Бо хто має сильні груди, той буде дихати вдосталь цим повітрям. У кого буде можливість, той буде грітись на сонці. Але попробуйте потім не дать цього сонця розстарившимся, хто захоче розстатись потім з землею... Мало по-малому вона перейде в пожизненне володіння, а далі й у спадщину».

І тому все-таки Мартос пропонує прийняти цей тимчасовий закон, який поможе в першу чергу забрать землю у панів та інвентар і заспокоїть хліборобів.

Але коли у якої б політичної партії є свій новий закон, який зможе внести лад та спокій замість цього, то Мартос з задоволенням вітає його.

Зарудний (у. с.-р.) радить не відтягать справи і розв'язать її зараз, під час революції, аби задовольнити потреби селянства.

Щодо «тимчасового закону», то на думку промовця, закон хіба тільки по назві тимчасовий, бо в ньому ясно зазначені основи земельного закону і Українським Установчим зборам доведеться тільки доповнить та продовжить і кончe затвердить.

Отже, маючи на увазі половинчатість цього закону, Зарудний рішуче проти нього повстає і пропонує, позаяк він не відповідає основній точці теорії с.-р. — соціалізації, відкинуть. Після дебатів Зарудний від імені у. с.-р. обіцяє оголосить формулу переходу.

Скловський (р. с.-р.). Не погоджується з Мартосом і запитує, хіба не можна підійти до цього питання з другого боку. Ні, Скловський вірить, що селянство побачить сонце, і с.-р. не помиляються, коли пропонують зараз можливим соціалізацію, і се добре розуміють і селяни: показчик — більшість голосів іменно за есеровські списки.

З «законом» Скловський не погоджується через те, що в ньому одночасно з скасуванням власності є пакет, на підставі котрого ця власність залишається. А також і через те, що закон цей наносить шкоду робітництву та визнає арендну платню за землю.

Кінчає свою промову заявою, що фракія р. с.-р. приєднується до тої формули переходу, яку запропонують у. с.-р. (*оплески, а подекуди сміх*) [8].

Куліковський (об'єднана єврейська [партія] * звертає увагу на два головних дефекти закону: 1) не зазначення об'єму конфіскуємого володіння, так званих чиншових володінь [9] та надр, і 2) фінансів, де йде балачка про платню.

«Хіба, — каже Куліковський, — всі ті інституції адміністративні й інші існують на свої кошти? Ні, вони отримують від держави.

Земельні комітети теж є державні інституції, а тому і вони повинні користуватись державними коштами».

Кінчає тим, що приєднується до майбутньої пропозиції у. с.-р.

Лукашевич (п. п. с.) запитує, чи не передчасно зараз вживать слово «соціалізація» [10]. Щодо «закону», то висловлюється за те, аби закон був прямий, викінчений та без усякої еластичності. Повинно також в законі твердо зазначити компетенції земельних комітетів. Заявляє, що фракція п. п. с. проти законопроекту.

Михайловський (польський демократ. централ). Земельний закон є жаданий і бажаний, але цей закон прийняттю не належить, позаяк він не відповідає III Універсалу. Прийняття такого закону було б узурпацією прав Установчих зборів.

Шелухін (соціаліст самостійник) [11]. В яскравій промові доказує нездатність та двозначність закону з юридичного боку. Розглядаючи той пакт закону, де говориться про скасування права на землю, бо земля, мовляв, як сонце, як повітря належить всьому народу, Шелухін каже, адже за сонце та за повітря не було війни, а за землю (*оплески*). Вважає, що закон в тій редакції, як зараз, не може бути прийнятий, бо внесе розбрат та анархію.

Чижевський (р. с.-д., меншовик і фракції Бунду). Лічить, що закон не має бути законом про земельну реформу, а лише законом про передачу земель земельним комітетам. Вироблення ж остаточного закону можливо тільки Українськими Установчими зборами на підставі вказівок органів місцевого самоврядування.

Не погоджуючись з с.-р., визнає, що вводить зараз соціалізацію можуть тільки безпідставні утописти кольору більшовиків, які теж галасують про соціалізацію.

Завдання соціал-демократії, каже Чижевський, зараз є знищення капіталістично-феодальних умовин, аби запобігти можливого повернення до старого ладу. Находить, що закон, за деякими змінами, може бути прийнятий.

Кушнір (с.-ф.). Визнаючи закон лише тимчасовим, не поділяє думок українських та російських с.-р. Соціалізація землі, каже він, зараз, при сучасному політично-економічному розвитку України, внесе не лад і спокій, а розбрат.

І навіть, коли б була зараз переведена соціалізація — через рік, через два ми приймемо той порядок землекористування, який пропонують в своїй програмі соціал-демократи. Самий закон, на думку Кушніра, треба передати в комісію. Прийняття таких законів наспіх взагалі Кушнір вважає шкідливим. Позаяк така тактика вживається тільки совітами, які видають різні декларації, аби придбать прихильників перед наближаючимися виборами.

---

* Представник фракції об'єднаних єврейських соціалістів.

Від українських с.-д. виступає з широкою програмовою щиро і з запалом сказаною промовою *Порш.* «Не можна годувать селянство, — каже він, — обіцянками: «Ждіть Установчого зібрання». Не можна відкладать вирішення земельного питання. Але коли російські есери тут тепер теж приєднуються до цього, ми вітаємо вас, але разом з тим я заявляю вам: «Це не ваша справа, і робітниче селянство українське також це вам скаже і заявить: «Товариші російські с.-р., не прикладайте своїх рук до цієї справи, бо вона не ваша справа. Це є одне з придбань української демократії» (*оплески*).

Критикуючи гадку с.-р. щодо соціалізації, Порш питає: «А чого саме — хіба від того, що земля буде соціалізірована, її прибавиться? Чи зменшиться людності?» Далі Порш каже, звертаючись до с.-р.: «Коли ви дійсно піклуєтесь за трудовим селянством, коли ви звете себе соціалістами, то й кажіть же правду селянству — як це робить с.-д., що землі на всіх не хватить. Не дуріть його утопією.

В аграрній програмі зацікавлені всі селяни: й ті, що працюють на селі, і ті що в місті. І коли треба говорить про соціалізацію, то не забувать того селянства, що зайнято по різних підприємствах. Про що ви, товариші, забуваєте».

Торкаючись законопроекту, Порш заявляє, що й у. с.-д. він ніскільки не задовольняє, бо виходить поза межі тимчасового закону, але не можна ж залишить зараз справу абияк, не можна допустить, щоби селянство й надалі, дбаючи про своє задоволення, вживало анархічних засобів.

«І коли ви не хочете, — звертається Порш до у. с.-р., — щоб і у нас було те, що ми бачили на території р. с.-р., де во всю широчінь розвинулись руїна й анархія, то не йдіть вкупі з своїми новоявленими друзями, не позичайте розуму у когось, а живіть своїм. А то якби не трапилось так, щоб селянство, схаменувшись, не вшанувало сторонників соціалізації дрючками.

Тут один з товаришів, — каже про у. с.-р. Порш, — наводив постанови численних з'їздів, де ніби теж провадиться соціалізація, але, на жаль, товариш забув одну найголовнішу постанову: постанову Всеукраїнського селянського з'їзду, де була ухвалена основна постанова: утворення Національного фонду. Се основа, заявляє Порш, і не закривайте очей на сю основну постанову (*оплески*). Не думайте, — продовжує він, — що коли ми зараз проти соціалізації, то у нас менш ентузіазму, менш бажання принести користі трудовому селянству, ніж у вас» (*оплески*).

В кінці промови тов. Порш пропонує постанову фракції у. с.-д. не роз'їздитися доти, доки не буде вироблений і прийнятий законопроект (*гучні оплески*).

Далі виступає ряд промовців від селян і робітництва, які висловлюються в напрямах тих партій, до яких належать.

Між іншими т. *Бурдин* (у. с.-д.) коротко повідомляє, що нам закидають весь час, що розглядаємий закон — наш закон, адже я запитаю вас, хто його виробляв? Хіба Мартос не був «в меншості» з своїми «поправками» до цього закону. Ні, це ваш, товариші у. с.-р. та с.-р. російські, «плод любві нещасної» (*оплески*).

Дебати затягуються до пізньої ночі * й переносяться на ранок 15 грудня.

Наш голос (орган Всеукраїнської Ради військових депутатів). — 1917. — 22 груд.

№ 8

15 грудня 1917 р.

Продовжуються дискусії по земельному питанню, в яких приймає участь багато селян і робітників.

* Засідання закінчилося на початку 2-ї год. ночі.

Все почти единогласно — против предлагаемого им законопроекта. Потому, что не на все их вопросы отвечает законопроект, не вполне уничтожает частную собственность. А главное — оставляет неприкосновенными хозяйства, имеющие 40 десятин, вроде как бы считает это количество «трудовой нормой».

Поговорив о том, о другом, каждый переходил к этим 40 десятинам.

Крестьянин *Манько* по этому поводу говорит: «Поехать домой с таким законом, значит дрючка получить».

Рабочий *Кращенко*: «Крестьяне как рая светлого ждут земли. А вы оставляете по отдельным хозяйствам по 40 десятин. Так это те же помещики».

«Если мы скажем, что законопроект оставляет в одних руках 40 десятин, — говорит крестьянин *Пинько*, — то народ не признает ни Рады, никого. Этот закон, должно быть, составлял податной инспектор» (*аплодисменты среди крестьян*).

С характерной речью выступает, критикуя законопроект, крестьянин *Пригода*. «Нас, — говорит он, — стараются уверить, что при таком законе нам будет хорошо. Когда коню скажут: «Слушай, тебя никто не бьет кнутом», — то конь ответит: «Брехня, я чувствую, как меня лупят кнутом по спине». И когда бы крестьяне знали, какой вы дадите закон про землю, то не выбирали бы вас в Центральную раду, а сами составили бы земельный закон».

Рабочий *Тимошенко* призывает крестьян «не слушать теоретиков земельного вопроса», забыть рознь между крестьянами и рабочими и сообща разрешить земельное дело.

Этот же упрек бросает Раде и крестьянин *Терюк*: «Вы все тут из-за принципов спорите (*аплодисменты*). А лучше вы переделайте ваш закон, чтобы всем крестьянам было хорошо» (*аплодисменты*).

Выступает крестьянин *Боб* в овчинном полушубке, похожий на гуцула. «Мне, — говорит он, — сказали на селе: «Иди, Боб, в Центральную раду и высматривай там хорошего доктора. Пусть фамилия его начинается только на букву «р». Это значит — просто революционер. Потому что на шее у мужика огромный нарыв, он давит его к земле. И все крестьянин смотрит в землю. А тут социал-демократы подсадили мужику под глаз здоровенную «гулю». Так что мужик перестал даже и землю видеть. Доктор на букву «р» пусть разрежет этот нарыв, выдавит гной да присыплет социализацией! (*шумные аплодисменты*). А «гулю» социал-демократическую пусть вырежет с корнем!» (*аплодисменты*).

«Вот так революция! — восклицает крестьянин *Хвиленко*. — Оставляют по 40 десятин в одних руках. Если такой закон пройдет (к Раде), то вы — не деятели от народа! Говорят, что земли не хватит на всех. А если вы будете оставлять в одних руках по 40 десятин, то что же? Земли прибавится? Мы до социализма доросли! (*к г. Мартосу*). Может, те не доросли, кто это про нас говорит! Из-за ваших 40 десятин и может разгореться анархия!»

Выступает старый крестьянин *Гуленко* — в огромном полушубке, с широкой бородой. Не торопясь, основательно и подробно он рассказал «высокому собранию», как живет и работает мужик, как, по его мнению, лучше было бы устроить села, какие произвести улучшения, какие «державные заводы» можно открыть, чтобы и рабочему было хорошо. «Да пусть все панычи и панночки из города сбучаются также и деревенской работе, — высказывает он пожелание» (*аплодисменты*).

А когда Гуленко напомнили, что срок речи истек, он вспомнил про главную тему: «Не годится этот законопроект. И если его примут, то не будет житья и нам, и тем, кто писал этот закон. 40 десятин... Да когда с фронта вернуться наши вояки, то они штыками своими не смеряют эти 40 десятин» (*аплодисменты*).

Павлюк (от холмских крестьян). «Тут только и слышишь, партийные укоры. Митинг какой-то. Народ, в конце концов, сам может приступить к разрешению вопроса. Частную собственность на землю необходимо уничтожить, доступ к земле должен быть открыт каждому. Но не по 40 и не по 30 десятин, потому что земли на всех не хватит. Надо оставлять землю и для рабочих».

Горячую речь произносит молодой крестьянин *Медведь*:

«Больно было слушать укоры, что у нас нет разума и силы устроиться, как мы желаем. Программы людей, сидящих над книгами, крестьянству не подходят. Предлагаемый закон — неясный, но нам говорят: «Хоть он поганый, но вы его примите». А нам тогда селяне скажут: «Ага! Вот куда вы нас завели!» Это не народный закон. Закон должен быть ясный, чтобы и подросток его понимал. В законе много недомолвок. Про леса ничего не сказано. Про переселенцев тоже. Пусть наш парламент будет действительно народным, а не словесным!»

Крестьянин *Сторубель*: «Народ защищал и защищает Раду. Но если мы утвердим закон с частной собственностью до 40 десятин, то все отрекутся от поддержки Рады. Не давайте же козыря для поддержки анархии».

Крестьянин *Мицкевич*: «Пусть скажут ясно: земля крестьянам или нет? Если крестьянам, то уничтожьте собственность на землю с корнем, а не оставляйте по 40 десятин, чтобы не выросло старое. Потому что имеющие по 40 десятин теперь — это те, которые голосуют против нас с крупными землевладельцами. Говорят, крестьянство зелено, а я скажу, что уже созрело, чтобы не принимать таких зеленых законов».

Крестьянин *Романенко*: «Кажется, этот закон составляли не те, кто имеет по 10 десятин, а те, у кого по 4 тыс. десятин.

Киевская мысль. — 1917. — 16 дек.

Деякі з промовців, критикуючи законопроект, обвинувачують Мартоса, яко с.-д., [за] «поганий» закон.

Авдієнко вказує, що Мартос не один виробляв сей закон, були там і с.-р., і навіть в більшості. Далі настоює на необхідності розв'язання земельного питання в інтересах всього трудящого народу, з забезпеченням від такого «соціалізму», який собі уявляють незрозумілі маси.

Нарешті слово для заключення бере товариш генерального секретаря по земельних справах *Мартос*: «Дуже приємно, — каже він, — слухать критику того, що ти зробив, на що покладав силу і розум, в що вкладав все своє почуття. Але приємно слухать, кажу, критику розумну, серйозну. Таку ж «критику», яка робилась, слухать важко і боляче, заявляю ще раз, що не я, не с.-д. виробляли цей закон. Виробляли його крайовий земельний комітет та спеціальна комісія, де я завше був в значній меншості, і з моїми вказівками ніхто ніколи не рахувався. Виробляла сей законопроект та більшість, яка зараз усюди — й на селі, і скрізь — с.-р. І от тепер, коли ви постаєте проти виробленого закону, я запитаю: «Чому ж мовчали представники вашої партії в комітеті? Чому тоді не намагались і не провадили цієї соціалізації, яку висуваєте тепер. І запевняєте, що ні на крок не відступите від своєї програми. Де ж ви були тоді? Чому Центральний комітет партії с.-р. не прийшов та не запропонував, не настоював на соціалізації тоді, як вироблювався цей так ненависний вам закон?» Так не докоряйте ж тепер соціал-демократів. Робіть свої докори тим, хто винен, — хто виробляв закон. Правда, я був головою комітету. Але головою комітету був також і с.-р. Христюк, і він зараз сидить між вами.

Багато говориться тут про соціалізацію, але ніхто не говорить, що ж таке соціалізація — треба говорить серйозно, а не кидать демагогічні лозунги. Не треба закидать обвинувачень робітництву, в його ніби дрібнобуржуазних стремліннях».

Кінчає свою промову Мартос визнанням всіх закидів, які робились закону несерйозними, а тому й пропонує прийнять його, для поправок же та для внесення деяких приміток здать в комісію.

Ільяшевич від українських та російських с.-р. читає формулу переходу:

«Заслухавши земельний законопроект генерального секретаря, Рада визнає його не відповідаючим інтересам трудового селянства України і постановляє:

1. Виділити із складу Ради фракційну комісію, котрій доручити вироблення нового закону, з правом кооптації фахівців з дорадчим голосом.

2. Головним принципом повинно бути цілковите скасування власності на землю та соціалізація її.

3. Новий закон повинен бути внесений в найближче засідання Малої ради, комісія не розїздиться, поки закон не буде затверджений.

4. Посада генерального секретаря по земельних справах повинна бути негайно замінена членом партії у. с.-р.»

Порш від у. с.-д. вносить таку формулу переходу:

«Визнаючи потрібним видання негайного, але тимчасового закону про перехід всіх земель, через земельний комітет, до рук трудового народу, вважаєм разом з тим, що основа закону земельних справ має бути, згідно з 3-ім Універсалом, видано Українськими Установчими зборами, фракція у. с.-д. пропонує взяти заслуханий тимчасовий законопроект за основу, передавши його в парламентську комісію для негайного перероблення і внесення в Центральну раду».

Після оголошення формули Порш заявляє, що коли буде прийнята формула переходу у. с.-р., фракція у. с.-д. відкличе своїх представників із складу Генерального секретаріату, позаяк в резолюції с.-р. зазначається, що законопроект Генерального секретаріату не відповідає інтересам трудового селянства. «До нашої заяви, — додає Порш, — приєднується також фракція Бунду, котра також одкличе свого представника з Генерального секретаріату».

Кушнір від соціал[істів]-федералістів теж приєднується до у. с.-д. і теж [каже, що вони] одкличуть свого представника.

Чижівський. Меншовики теж [пристають] до пропозиції у. с.-д.

Степаненко. Самостійники теж приєднуються до у. с.-д.

Напруженість всіх присутніх досягає найвищого щабля.

Відкілясь чути вигук: «Саботаж».

Гутман (об'єднана єврейська партія) пропонує передать законопроект у фракції для виробу остаточної редакції.

Пропозиція одкидається.

Степаненко (самостійник) заявляє, що в його попередню заяву «вкралась прикра помилка»: самостійники, власне, не за с.-д. — вони стоять на позиції с.-р., але щодо законопроекту, то вони підтримують у. с.-д. (*сміх і оплески*).

Мартос бере слово і вказує на ту велику образу йому, як особисто людині, яка поклала багато сили на працю організації Секретарства земельних справ. «Я не подавав в одставку, — каже він, — тоді, як подавали Савченки-Більські, соціалісти-революціонери. Я не боявся роботи і не боюсь її зараз, і не казав би сього, коли б не почув слова «саботаж». Не можна примусити людину йти проти його переконань і робить те, чого він не хоче» (*оплески*).

Порш теж дає пояснення своїй заяві і вказує, аби маси теж не зрозуміли її як саботаж на ті обставини, які примушують с.-д. вийти з секретарства: всі ті безпідставні наклепи, які сипались на Мартоса як на с.-д., а разом і на партію, а також і позиція с.-р., на яку с.-д. ніколи не стануть (*оплески*).

Грушевський, перш ніж голосувать резолюції, пропонує ухвалить декілька змін в законі про вибори, але й ця пропозиція більшістю голосів одкидається.

І нарешті, зовсім несподівано, при утриманні «великих» фракцій приймається більшістю 15 проти 6 пропозиція зробити перерву до 8-ї год. вечора.

Наш голос. — 1917. — 22 груд.

Інтерес до вечірнього засідання * небувалий. Всіх інтересує той кризис Генерального секретаріату, погроза якого виникла після оголошення резолюції с.-р. у земельній справі, надрукованої у нас вчора. В кулуарах ЦР ширились чутки, що до конфлікту не дійде, що фракції с.-д. і с.-р. порозуміються [12].

* Засідання розпочалось о 9-й год. 45 хв. Головував М. С. Грушевський.

Зала засідань вщент набита депутатами, а на хорах — компактна людська чорна маса. Але обговорення земельної справи не було. Рада вислухала доклад свого представника з Берестя д-дія Любинського про участь в мирних переговорах.

Доклад д-дія Любинського

«Вчора я вернувся з Берестя-Литовського, — починає своє сповідання д-дій Любинський, — куди я їздив, яко делегат Української Центральної ради. Прибувши з т. Левицьким у Двинськ, ми від т. Розенфельда довідались, що їхати у Берестя вже нема чого, але порадившись, ми все-таки поїхали. Німецька та австрійська делегації мали досвідчених керманичів, таких, як Кюльман та граф Чернін, а у склад російської входили: головою — Адольф Абрамович Іоффе, Розенфельд-Каменев, мадам Біценко, проф. Покровський і Цеппер (*на хорах сміх*).

У складі російської делегації я мусив лишитись для контролю. Я вимагав формального ведення справи, ведення протоколів і т. д., і вони, хоч нехотя, згодились. До 9 грудня всі розмови мали лише приватний характер. У цих розмовах всі держави дуже цікавились Україною, складом українського війська, економікою, урядуванням та ін. І хоч дипломатична тайна не дозволяла мені розповідати багато дечого, проте я був гордий, що мені не доводиться червоніти за мій край. Я відчував ту велику непереможну силу, якої останніми часами набирає Україна (*оплески*).

Принц Леопольд Баварський на засіданні дуже чемно заявив, що він щасливий, що в його квартирі збираються представники великої вільної російської республіки».

Д-дій Любинський читає далі текст декларації, виробленої в Бересті, і каже, що німці настоювали, щоб переговори вести у Бересті, а росіяни — в Стокгольмі.

Закінчуючи доклад, д. Любинський заявляє: «Я приїхав спитати вас: «Яку нам позицію зайняти в цих переговорах?»

Вносяться резолюції від фракцій [13]. Ухвалюється резолюція у. с.-р. з поправкою Поалей Ціону.

Резолюція у. с.-р. в справі замирення

«Заслухавши доклад Генерального секретаріату про посилку делегації на мирну конференцію і вважаючи, що дальше ведення війни затемнює класову самосвідомість трудових мас і загрожує всім здобуткам революції в Росії і на Україні, висловлюючись тому за остаточну необхідність спинити війну і підтверджуючи свою думку, що мир від імені всієї Росії повинен бути заключений тільки федеративним урядом усіх республік бувшої Російської імперії, одначе рахуючись з тим, що федеративного уряду нема, а Рада народних комісарів не є таким урядом і що це не може бути причиною дальшого відкладання мирних переговорів, — Центральна рада постановляє взяти участь у мирних переговорах від імені Української Республіки нарівні з іншими державами і підтверджує постанову Генерального секретаріату про негайну посилку делегації для участі в мирних переговорах».

Поправка до цієї резолюції така:

«Вважаючи, що для оборони інтересів усіх зачеплених війною націй необхідна участь їх представників у мирних переговорах, українська делегація одстоюватиме притягнення до участі в них делегацій всіх націй — як державних, так і недержавних».

Ця резолюція з поправкою Поалей Ціону ухвалюється величезною більшістю голосів у. с.-р., у. с.-д., у. с.-ф., Поалей Ціону [14]

Денне засідання 16 грудня призначене на 12-ту год.

Нова Рада. — 1917. — 17 груд.

№ 9

16 грудня 1917 р.

Засідання розпочинається тільки о 3-й год. дня, бо фракції не встигли до призначеного строку — 12 год. обговорити справу.

Обговорюється звідомлення Генерального секретаріату. Виступають фракційні промовці.

Д-дій Чеховський (у. с.-д.). Потрібна широка інформація. Народні комісари намагаються захопити владу, пресу, керування, — словом, все у свої руки, а через брак доброї інформації народні маси не знають правди. Тут не боротьба пролетаріату проти пролетаріату, а насильники, захопивши кров'ю владу в свої руки, нацьковують народ на народ. Хіба там ллється панська кров, кров отих самих комісарів? Ні! Вони робітника посилають проти робітника, селянина проти селянина. Широке, дуже і міцне: ідім разом з пролетаріатом туди, де є порозуміння і згода між усіма націями і народами!

(Довгі, гучні оплески.)

Д-дій Липець (Бунд). Безумовно, суверенність націй є одним з основних принципів соціалізму. У нас часто згадують велику французьку революцію. Але треба пам'ятати революцію не 1789 року, а 1848-го, коли Франц-Йосип за допомогою Меттерніха повернув знову старий лад. Є тенденція уряд комісарів називати урядом великоруським. Але це ж неправда. Більшовизм є і на Україні. Тут т. Винниченко казав, що Україна — оазис порядку, і мені хотілось йому вірити, але коли я знаю, що одержано 214 телеграм про погроми тільки в трьох українських губерніях, то я бачу тут просто якесь «самообольщение». Наприкінці дозвольте мені пригадати соціалістичну правду: в процесі боротьби ми повинні будувати між націями не стіни, а мости.

Д-дій Балабанов (меншовик) не поділяє думок Генерального секретаріату в справі миру і висловлюється проти того національного розбрату, який, на його думку, сіє українська соціал-демократія.

Д-дій Шраг (у. с.-р.): «Я не буду довго спинятись на тих хибах, які є в діяльності Генерального секретаріату. Генеральні секретарства внутрішніх справ та військових не стояли на тій висоті, на якій вони повинні стояти. Секретаріат національних справ так само був не на висоті. Фінансове секретарство і досі ще лишається без проводиря. Секретарство освіти ще й досі не може координувати своєї праці з великоруським секретарством. На інших секретарствах я спинятись не буду, хоч мушу зазначити, що наша фракція вітає єврейське секретарство за його працю в виробленні національно-персональної автономії. Розуміється, зазначені мною хиби чи помилки не настільки значні, щоб дати ґрунт для песимізму».

Наприкінці д-дій Шраг висловлює Генеральному секретаріату побажання фракції с.-р. і оголошує формулу переходу з висловом довір'я Генеральному секретаріату такого змісту.

«Заслухавши справоздання Генерального секретаріату Української Народної Республіки і беручи на увагу, що Генеральний секретаріат не міг до цього часу виконати всієї роботи в напрямі задоволення соціальних, політичних та національних потреб трудових мас народів Української Народної Республіки тільки через тяжкі політичні обставини, а також жадаючи, щоб ці потреби, особливо в земельній справі, були найскоріше задоволені, — Центральна Українська рада висловлює Генеральному секретаріатові довір'я і переходить до чергових справ».

Після оголошення цієї резолюії зразу якось стало помітно, що те нервове напруження, яке панувало до цього часу, значно пом'якшало, і що до розриву не дійде. Дальших промовців уже слухають якось байдуже.

Д-дій Сухових (р. с.-р.). 8-а сесія Української Центральної ради відрізняється від попередніх сесій тим, що Рада перейшла вже до організаційно-будівничої праці.

Спиняючись на загальній лінії поведінки Генерального секретаріату, він констатує, що праця Генерального секретаріату не мала соціалістичного відтінку. В земельнім же законопроекті Генеральний секретаріат просто виявляв свою нездатність [15]. Одначе р. с.-р. приєднуються до формули переходу у. с.-р.

Д-дій Літваков (о. є. с. р. п.), критикуючи звідомлення Генерального секретаріату, каже, що не можна вважати більшовизм хворобою тільки великоруською, бо ми знаємо, що більшовизм є і серед українців. Він зазначає, що у тім звідомленні Генеральним секретаріатом нічого не було сказано про національні секретарства, а секретарі освіти і великоруських справ, не порозумівшись між собою за лаштунками, винесли свої непорозуміння на засідання Ради.

Українська демократія повинна зайняти цілком певну, тверду позицію відносно каледінщини. Про це ні слова не було сказано у звідомленні.

Тов. Винниченко казав нам про оазис порядку, а тов. Мартос намалював нам жахливу картину погромів і анархії. Як же погодити такі протилежні думки?

Кінчаючи, д-дій Літваков каже, що він хотів би довідатись про заходи Генерального секретаріату щодо утворення єдиної федеративної влади на території Росії.

Хоча список промовців ще не вичерпано, оголошується перерва до 9-ї год. вечора.

А наприкінці з позачерговою заявою виступає солдат, представник 7-ї дивізії. Він щиро вітає Раду і чекає од неї авторитетного слова і діла проти ганебної діяльності більшовицьких захватчиків і протестує проти тих неправдивих звісток, які були в «Киевской мысли», що ніби-то у Волочиську було братогубне кровопролиття. Нічого подібного там не було. *Представникам 7-ї дивізії всі присутні роблять бучну овацію.*

Відповідаючи на привітання, голова С. Веселовський зазначив, що не Рада і не Україна розпочали братогубну війну, а купка так званих комісарів, і під однодушні оплески і громове «Слава!» проголошує:

«Хай живе всеросійська демократія! Хай живе федеративна демократична республіка! Хай живуть органи російської і української демократії — ради робітничих, солдатських, селянських депутатів!»

Слідуюче засідання призначається на 9-ту год. вечора.

Нова Рада. — 1917. — 17 груд.

Вечірнє засідання розпочалось коло 10-ї год. З промовами виступали далі промовці від фракцій з критикою діяльності Генерального секретаріату. Виступали д-дії *Гіндес, Шелухін, І. Шраг, Левицький.* Найбільш інтересною була промова д-дія Шелухіна, котрий, зустрінутий оплесками, у вступі своєї промови гаряче виправдовував raison d'être* самостійництва.

Зазначивши, що не треба змішувати фракцій самостійників з партією самостійників, д-дій Шелухін заявив, що фракція самостійників, головою якої він є, існує тільки для того, щоб боронити ідею самостійності України. Самостійність є ступінь до федерації, бо федерація є держава, складена з самостійних держав. Російські партії визнають за нами право на самовизначення, але заявляють разом з тим, що долю нашу мають право рішати тільки Всеросійські Установчі збори. Великоросів зараз є 52 % та ще, коли до цього додати певну кількість їхніх прихильників, то і вийде, що це не буде самовизначення, а нас визначатимуть Всеросійські Установчі збори. Якби ми зразу стали на ґрунт самостійності, то ми не стояли б, як тепер, коло розбитого корита. Чому з нами не хочуть сер-

* Сенс існування, рація (*фр.*).

йозно балакать інші держави? Тому, що вони бачать, що ми ще не господарі в своїй хаті. Це ж так само, якби я став продавать оцей не мій будинок, хто б зі мною став балакати про це серйозно? Ніхто! Але ми повинні бути господарями своєї хати. У Переяславі ми заявили, що «волимо під царя восточного». Значить, під кого ми йшли? Під царя, а не під народ. Царя скинули: під ким ми? Ні під ким! (*Буря оплесків.*) От якби ми одразу стали були на такий ґрунт, то тоді б з нами балакали і Франція, і Англія, і інші держави. Тут меншості кажуть нам про інтернаціонал, але вони забувають, що для того, щоб мати «інтер» — націонал, треба, спершу, щоб був «націонал».

Переходячи до критики звідомлення Секретаріату, д-дій Шелухін дивується, звідки секретар великоруських справ виконав ті два терміни «русской» і «великорусской» національності, про які ми тут чули: «русский» — це абстракція: ви українця намалюєте і великороса намалюєте, а спробуйте намалювати «русского»! (*сміх*). Не намалюєте, бо «русский» — це абстракція. А ст. 69-та основних законів прямо каже, що всі російські підданці — «русские».

Далі д-дій Шелухін запитує, що зроблено Секретаріатом у справі визволення В. Степанківського, який ще й досі поневіряється по тюрмах? Чому не охороняються права підданців Української Народної Республіки? Кінчаючи, д-дій Шелухін каже, що все ж таки треба бути вдячним за те величезне діло, яке зробив Секретаріат (*оплески*).

По скінченню дебатів останнє слово бере для відповіді на запитання голова Генерального секретаріату д-дій *В. Винниченко*, якого зустрічають овацією.

«На самім початку свого звідомлення я ясно зазначив ті три провідні думки, якими керувався Секретаріат. Але меншості закидають нам, що у нас нема повної лінії, а якої саме лінії — цього я при всьому своєму бажанні не міг уловити. Коли ми йшли до культурного самовизначення, вони нам докоряли націоналізмом. Одмахнулись ми од самовизначення, пішли до автономії. Вони стали згоджуватись на самовизначення. Одмахнулись ми од автономії, пішли до федерації. Вони згодились на автономію. Але ми й тепер підемо туди, куди самі знаємо! (*Грім оплесків, який переходить в овацію*). Їм хотілося, щоб ми знали одну стежку: на Петроград. І якби ми наставили свій компас на Петроград, то вони нас страшенно б похвалили (*оплески*). Ви обвинувачуєте нас у відсутності соціалізму, а оті неясності 3-го Універсалу щодо скасування приватної власності хіба не зроблені в угоду — есерам російським? З одного боку нам пропонують соціалізм біло-червоно-синій, з другого — жовто-синій, а ми знаємо соціалізм тільки червоний! (*оплески*). Переходячи до конкретних точок, я не бачу уваг серйозних, уважних. Нам кажуть, що ми не бачимо тої анархії, яка у нас є. Я не сліпий і не зовсім дурний і бачу, що у нас є безладдя, але воно зовсім не таке, як в Росії. Справедливо й те, що у нас є більшовики. Але більшовизм у нас зовсім інший, і я сам низько вклонився б більшовикам, якби вони зразу встановили той соціалізм, про який я юнаком мріяв, поневіряючись по тюрмах. Нам кажуть про 214 телеграм про погроми. Так, це — факт. А що було б, якби не було Генерального секретаріату і Центральної ради? Тоді було б не 200, а 2 тис., або й 20 тис. тих телеграм. Треба мати на увазі й те, що то за телеграми. Бо психіка остільки тепер напружена, з-за всякого пустяка шлють телеграми: «Рятуйте, спасайте!» Посилаємо посланця — виявляється, що там вкрали порося, индика...

Питають, що зробив Секретаріат в справі війни з більшовиками. Зробив усе можливе, щоб уникнути кровопролиття. Але більшовики взяли Харьків, скидають владу. На вчорашньому засіданні рішено послати Раді народних комісарів ультиматум: чи ви воюєте, чи ні? І даємо на відповідь їм 24 год. (*гучні оплески*). Коли воюють, то ми оповіщаємо їхніх прихильників ворогами (*оплески*). Ті, що не виїдуть, вважатимуться шпіонами, лазутчиками. Війна — так війна! І Секретаріат вживатиме всіх заходів, як і на війні (*оплески*).

Нас питають, яке наше відношення до Всеросійських Установчих зборів? Ми їх не визнаємо суверенними для нас. Російські соціалісти підморгують, кивають і тонко посміхаються. Не смійтеся, товариші, бо ви — також самостійники.

Повторю дійсно, що ми є оазис, але оазис треба окопати, бо з півночі на нас сунеться пустеля. Окопування — то наша державність, яку ми будуватимемо.

Я повторяю, що я абсолютно не боюся слова «самостійність». (*Вигуки «Слава!», оплески, які переходять в бучну овацію.*)

Рада переходить до голосування формул переходу до чергових справ з приводу звідомлення Генерального секретаріату.

Рада ухвалює формулу переходу фракції у. с.-р., за яку подано 134 голоси. Формула була надрукована у нас в попередньому числі «Нової Ради». За формулу у. с.-д. було подано 97 голосів, за Бунд — 10.

До формули у. с.-р. прийнято такі дві поправки:

1. Бунду: «Центральна рада звертає увагу на анархію, що розвивається в країні, і уповноважує Генеральний секретаріат вжити рішучих заходів для спинення анархії і ліквідації погромного руху».

2. У. с.-д.: «Генеральний секретаріат повинен вжити всіх заходів до енергійного вирішення соціально-економічних справ в інтересах трудящих мас і до негайного розвитку всього народного господарства, в тім числі земельної й робітничої справи. Генеральний секретаріат повинен поклопотатись про ліквідацію конфлікту з Радою народних комісарів шляхом об'єднання сил української демократії з демократією всіх народів Росії».

Привітання від моряків

Поза чергою з привітанням виступає делегація моряків крейсера «Меркурій» і міноносців «Звонкий» і «Завидний». Моряк, що виступив з промовою, заявив, що «боротьба більшовиків з українцями є боротьба централізму з федералізмом, і ми — на боці останнього» (*оплески*).

Засідання закрилось на початку 2-ї год. ночі. Дальше засідання призначене на 17 грудня о 2-й год. дня.

Нова Рада. — 1917. — 19 груд.

№ 10

17 грудня 1917 р.

Почалось в 3 год. дня. Депутатів і гостей на хорах досить багато. Головою М. Грушевський.

На початку засідання заслуховується доклад мандатної комісії. Між іншим докладчик зазначив, що в Центральній раді є коло 250 членів новообраних, котрі за цієї сесії тільки перший раз прийшли в Центральну раду.

Постанова в земельній справі

По скінченні докладу мандатної комісії представник фракції українських соціалістів-революціонерів Піскун вніс нову формулу переходу в земельній справі.

Фракція українських соціал-демократів внесла також свою формулу, при чому заявила, що вона буде голосувати проти формули соціалістів-революціонерів, бо вважає, шо в тій формулі проводиться «шкідлива для розвитку народного господарства» засада (певне, соціалізація). Фракція с.-д. також заявила, що вона уже не буде відкликати своїх представників з Генерального секретаріату навіть в тім разі, коли буде прийнято нову формулу соціалістів-революціонерів.

У заявах фракцій по мотивах голосування представник «польського демократичного централу» заявив, що його фракція буде голосувати проти обох внесених формул. До формули соціал-демократів приєднались всі інші українські і неукраїнські фракції, крім «об'єднаних єврейських соціалістів», які голосували за формулу соціалістів-революціонерів. Фракція польської партії соціалістичної від голосування утрималась.

Внаслідок голосування «за» формулу соціалістів-революціонерів подано було 131 голос, «проти» 101 і утрималось 13 *. Формула соціал-демократів: «за» 103 голоси, «проти» 139 і утрималось 10.

Таким чином, прийнято було більшістю голосів наступну формулу переходу соціалістів-революціонерів.

«Заслухавши земельний законопроект, Центральна рада постановила: 1) законопроекту цього не приймати, а виділити з свого складу комісію пропорціонально кількості членів фракцій і цій комісії доручити вироблення нового законопроекту, прийнявши за головну засаду цього законопроекту повне скасування власності на землю та соціалізацію її, згідно з постановами сьомої сесії Центральної ради;

2) новий законопроект повинно бути подано на затвердження Малої ради в одному з найближчих її засідань;

3) обрана комісія не повинна розїжджатись, доки не буде затверджено виробленого нею законопроекту».

У формулі переходу соціал-демократії говорилось, що обрана комісія повинна переробити поданий земельним секретарством тимчасовий законопроект, а основний земельний закон повинно бути видано уже Українською Установчою радою [16].

Народня воля. — 1917. — 19 груд.

Останнє засідання Центральної ради почалось в 9 1/2 год. вечора під проводом М. Грушевського.

На початку засідання привітав Центральну раду представник 62-ї дивізії, а потім збори заслухали законопроекти про утворення при Генеральному секретаріаті демобілізаційного комітету та про апеляційний суд. Після короткого обговорення обидва законопроекти ухвалено було повернути в комісію законодатних внесень з тим, що їх має бути подано на докладне обговорення та затвердження Малої ради.

Далі було заслухано повідомлення М. Порша про події в Полтаві та Чеботарьова про поводження більшовиків в Харкові, котрі подаються окремо.

Потім обрано було комісію для вироблення земельного законопроекту. В цю комісію ввійшло 10 українських соціалістів-революціонерів, 2 російські соціалісти-революціонери, 1 від єврейської об'єднаної соціалістичної партії, 6 від українських соціал-демократів та по одному від меншовиків, Бунду, есерів та самостійників.

Під кінець засідання представник Білоруського військового з'їзду [17], який тепер відбувається у Києві, щирою промовою по-білоруськи вітав Центральну раду і Українську Народну Республіку — рідну сестру Білоруської Республіки, яку теж незабаром мають проголосити, як сказав промовець.

Голова Центральної ради професор М. Грушевський подякував делегатові за привітання і просив його від імені Центральної ради передати привітання білоруському з'їздові та майбутній Білоруській Республіці.

Вся Центральна рада вітала білоруса дужими оплесками, а звістку про Білоруську Республіку покликами «Слава».

---

* За матеріалами газети «Нова Рада» за 19 грудня 1917 р., утрималось 11.

Мітинг на Софійському майдані. Виступає голова Української Центральної ради М. С. Грушевський. Грудень 1917 р.

Перед закриттям засідання голова Центральної ради професор *М. Грушевський* звернувся до всіх депутатів з наступною промовою, яка обернулась в безперестанну овацію.

«Перше, ніж замкнути це засідання, а разом з ним, сподіваюсь, останню сесію Центральної ради, тепер уже найвищого революційного органу самостійної, незалежної Української Республіки, дозвольте мені висловити глибоке почуття вдоволення. (*На цих словах промову було перервано величезною овацією, котра раптом вибухла в залі від слів «самостійна, незалежна». Від оплесків та покликів «Слава» кілька хвилин дрижали стіни Педагогічного музею.*)

Коли я порівняю цей момент з тим, — почав знову М. Грушевський, — як дев'ять місяців тому, на початку революції, я вирвався з заслання і вперше взяв провід в Центральній раді, що містилась в одній невеличкій кімнаті, теперішнім моїм кабінеті, не маючи навіть того, що давали нам потім більшовики: «повноту влади в Педагогічному музеї», коли я рівняю це з тими здобутками і тою владою на цілу Українську Республіку, яку ми маємо тепер, то від цього порівняння мене охоплює почуття великої радості, і маю певність, що 9 січня в цьому самому будинкові збереться Українська Установча рада, котрій Центральна рада передасть свої права і свою владу.

Наші здобутки за цих 9 місяців праці великі. Ми перетворились в орган власті, який признано цілою Україною, і хоч тепер робляться ворожі замахи на нашу владу, але це не порушує волі України, вважаючи лиш Центральну раду єдиною революційною властю. З тих завдань, які стояли перед нами на початку нашої діяльності, не всі сповнено в однаковій мірі. Коли в соціальних справах ми ще не досягли того, чого хочемо, то в політичних досягли більше, ніж дума-

ли. Ми стояли і стоїмо на принципі федерації, але обставини склались так, що Україна на ділі стала самостійною, незалежною державою (*дужі оплески*). Це уже безперечно, і навіть самі уперті та неприхильні до нас люди з цим не сперечаються. Такою самостійною і незалежною державою Україна буде до того часу, коли спільно з іншими республіками утворено буде федеральний орган, котрому Україна передасть частину своїх прав. Далі в цім напрямку нема куди йти, бо все уже досягнено, і я не зовсім розумію, чому деякі з наших товаришів ще хочуть тепер робити з нашої самостійності якесь гасло.

І в тім нема нічого нового для нас. Ми не якась нова і молода республіка, як нас часто називають, бо ми тільки відновляємо свою стару державність, з скасуванням якої ніколи не мирились. І ота сама земельна справа, над вирішенням якої ми тепер працюємо, для мене, як для історика, не нова. Кілька століть тому назад український народ так само, як і тепер, гаряче захожувався коло цеї справи. Тоді не було тільки цих назв: «соціалізація, націоналізація, муніципалізація», якими тепер більш докладно означуються ті самі думки і бажання, що мав український народ давно. Тоді не було тої свідомості, тої організованості, яка є тепер. В цьому велика різниця між теперішньою боротьбою за землю і волю і колишньою, а також в цьому і великий залог успіху наших домагань. Нехай же вільно буде мені тепер, коли ми уже близько стоїмо перед досягненням цієї вікової мрії українського народу, віддати чолом он тим представникам українського трудового народу, яких я бачу перед собою» (*часто переривана оплесками промова М. Грушевського на цих словах спинена була величезною овацією. «Слава старшині з старшин! Слава Грушевському!», довго чуються поклики з лав депутатів-селян. Всі депутати встають і довго вітають свого голову оплесками*).

Закінчуючи промову, М. Грушевський висловив сподіванку, що той такт і організованість, якою завше визначалось українське селянство й робітництво, не дасть залити Україну тій хвилі безладу, яка може привести край до загибелі. Цей такт удержував їх і від утопійних соціалістичних поривів, і від шовінізму та націоналізму, що міг би затемнити їх соціальну, класову свідомість. Він удержить нас від всяких внутрішніх розколів і в будуччині, аж доки остаточно не буде зміцнено революційних здобутків в справах класових і соціальних. При цьому промовець згадав, що представники неукраїнських фракцій завше були незадоволені цею внутрішньонаціональною єдністю всіх верств українського народу і не раз намагались її розбити, але вони повинні, навпаки, тішитись цею єдністю, а не сумувати, бо тільки вона забезпечує на Україні здобутки революції, за які борються і ті самі «меншості».

«До побачення в Установчій раді Української Народної Республіки 9 січня! Нехай ніщо не перепинить цього. До побачення, товариші!» — закінчив свою промову М. Грушевський. Знов довго лунає овація.

Поволі овація затихає. Найстарший віком з депутатів Центральної ради *І. Шраг* від імені всіх товаришів дякує в щирій промові М. Грушевському за його невтомну працю.

М. Грушевський підходить до І. Шрага, і вони обіймаються й цілуються. Поклики «Слава!» та оплески знов лунають в залі.

Слідом за І. Шрагом виходить на поміст представник селянства і також щирими словами дякує М. Грушевському за довголітню працю коло розбудження національної свідомості народу і називає його найбільшим героєм України. М. Грушевський підходить до селянина, обіймає його, і вони тричі цілуються.

«Героєм був український робочий народ, — каже М. Грушевський. — Український солдат зробив революцію, а здобутки її закріпили селяни і робітники, які зміцнили здобутки цеї революції. Їм слава!»

Ще раз довго лунає «Слава!», яка переходить в спів «Заповіту».

Ол. Степаненко запрошує Центральну раду вшанувати вставанням пам'ять забитого в Полтаві начальника богданівського полку Ластівченка та зробити

йому похорони державним коштом. На пропозицію голови збори однодушно згоджуються. Ластівченкові й його товаришам співають «Вічну пам'ять», потім — «Ще не вмерла Україна», і о 12-й год. ночі голова Центральної ради оголосив восьму сесію скінченою.

Депутати прощаються одні з другими: «До побачення в Установчій раді» — і розходяться в урочистім настрою, почуваючи себе громадянами уже самостійної Української Республіки.

Народня воля. — 1917. — 20 груд.

№ 11—14

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

15—16, 18—19 грудня 1917 р.

№ 11

15 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Шульгин, Шаповал, Одинець, Зільберфарб, Стешенко, Єщенко, Петлюра, Золотарьов, Голубович, Мазуренко, т. г. с. Рудницький, т. г. с. Сидоренко, т. г. с. Красковський, т. г. с. Мартос, т. г. с. Абрамович, члени мирної делегації поручник Левицький, Любинський.

1. *Слухали:* внесення генерального секретаря Шульгина про посилку мирної делегації.

Постановили: поки виясниться, де саме перебуватиме мирна конференція (в Бресті чи в Стокгольмі), послати до Бреста поручника Левицького, Любинського і Севрюка з інформаційною метою і доручити генеральному секретарю міжнародних справ дати цій делегації відповідних довірено-дипломатичних кур'єрів для безпосередньої передачі секретних справ.

2. *Слухали:* передану по телеграфу генералом Щербачовим телеграму Макензена, що питання про силу п. 8-го Брестського договору про перемир'я може бути переглянуте верховним командуванням обох сторін; крім того, генерал Макензен згоджується на пропозицію генерала Щербачова зібрати Одеську комісію по справах навігації в Чорному морі в Фокшанах [18], але разом з тим настоює на тому, щоб при першій можливості ця комісія переїхала в Одесу.

Генерал Щербачов питає, чи признає Генеральний секретаріат Брестський договір, і просить прислати представників в Фокшанську комісію.

Постановлено: сповістити генерала Щербачова, що Генеральний секретаріат признає силу Брестського договору про перемир'я на Українському фронті. Разом з тим пропонувати представникам Центральних держав — членам Фокшанської комісії приїхати до Києва.

3. *Слухали:* повідомлення генерального секретаря *Єщенка* про зріст більшовизму в масах і в українському війську. Сил для боротьби з більшовизмом у Генерального секретаріату немає. Він опирається на залізничників, які зупиняють наступ більшовиків. Щоб підтримати їх, вірно на них опертися, потрібні гроші. Без грошей ніяка боротьба неможлива. Треба послати агітаторів проти більшовиків і організувати спеціальний оперативний штаб, який і взяв би в свої руки чисто військову справу боротьби з більшовиками.

Петлюра підтверджує, що становище дуже грізне. Основна причина — брак грошей. Через це не можна послати агітаторів, задовольнити українське військо,

серед якого ширяться більшовизм. Треба виділити із складу Генерального секретаріату групу секретарів з особливими уповноваженнями щодо охорони республіки. Коли нема вільних грошей, треба конфіскувати налічні капітали, де б вони не були.

Порш пропонує негайно випустити українські гроші і тимчасово конфіскувати капітали сберегательних кас. Коли робітники і військо не одержать грошей, буде крах республіки.

Мазуренко повідомляє, що випуск грошей затримався через брак помешкання, але все-таки до 23 грудня гроші будуть випущені.

Шульгин пропонує скласти особливу фінансову комісію, якій доручити вести всю фінансову справу від імені Генерального секретаріату.

Постановлено: утворити фінансову комісію в складі генеральних секретарів: Мазуренка, Ткаченка і Золотарьова.

4. *Слухали:* повідомлення генерального секретаря *Порша,* що з кладових Дворянського і Крестьянського банків вивозяться державні процентні папери.

Постановлено: доручити генеральному секретарю фінансів організувати негайний контроль над Дворянським і Крестьянським банками, щоб не дозволити вивіз грошей і процентних паперів.

5. *Слухали:* пропозицію генерального контролера *Золотарьова* дозволити Державному контролю зробити ревізію приватних банків.

Постановили: дозволити Державному контролю обревізувати приватні банки.

6. *Слухали:* повідомлення генерального секретаря *Голубовича,* що п. Гудим-Левкович пропонує дозволити продажу легких вин на протязі трьох тижнів. Генеральному секретаріату може належати акциз.

Товариш генерального секретаря *Абрамович* каже, що деякі органи місцевого самоврядування просять дозволити продажу спирту, бо винних складів все одно охоронити неможливо.

Ткаченко каже, що цю міру можна ввести тільки за дозволом Центральної ради.

Золотарьов і *Одинець* пропонують дозволити органам місцевого самоврядування продажу легких вин по всій Україні, але не дозволяти продажу горілки.

Порш пропонує доручити Фінансовій комісії виробити способи контролю над продажею вина.

Постановлено: дозволити органам місцевого самоврядування продажу легких вин перед святами, а Фінансовій комісії організувати контроль і встановити акциз.

7. *Слухали:* доложену Абрамовичем заяву Комісії по охороні ладу на Україні, що робота її не може провадитись планомірно і не може виконувати своїх обов'язків через недостачу потрібних сил.

Петлюра каже, що війська дуже мало, козачі частини, які раніше були в розпорядженні губернських комісарів, не дуже охоче ідуть в контакті з українськими. Генеральне секретарство військових справ не хотіло до сього часу брати військо з фронту, але тепер приходиться його взяти. Це все стоїть в зв'язку з загальним становищем на Україні. Генеральне секретарство військових справ має завдання охороняти кордони України. Оперативні справи бере на себе вже організований Генеральний штаб [19]. Зараз перше завдання Генерального штабу — взяти Харків — оплот більшовизму на Україні, але треба ясно сказати, чи воюємо ми, чи ні.

Єщенко пропонує розібрати залізниці і одрізати Україну від півночі.

Шаповал повідомляє, що в Харкові всіма більшовицькими силами командує барон Розен, німецький офіцер, Антонов — тільки ширма. В Харкові більшовики їздять на атомобілях з плакатами «Смерть українцям!» Треба розірвати цілком з Совітом народних комісарів і розпочати рішучу боротьбу з більшовиками. Про-

довольча справа в сучасний момент є засіб війни. Крім того, треба всю Україну оповістити на воєнному стані і надати особливі права начальникам військових частин, яким передати і міліцію.

Винниченко каже, всі ті засоби, які пропонують генеральні секретарі Єщенко і Шаповал, занадто серйозні, щоб їх можна було вжити без крайньої для цього потреби. Раніше треба запитати Совіта народних комісарів, чи воює він, чи ні, тільки тоді можна зважитися на такі рішучі засоби боротьби. Крім того, треба зробити учет військових сил і зброї.

Порш каже, що на відповідь Генерального секретаріату на ультиматум більшовики організували польовий штаб і начали війну [20], а ми все ще не знаємо, чи воюємо, чи ні. Козаки, з одного боку, а більшовики, з другого — хочуть одрізати Україну од Донецького басейну. Коли в справу походу на нас вмішався німець Розен, то значить виготовлений добрий план походу, а у нас досі ніякого плану немає. Треба утворити колегію по охороні України, організувати штаб, послати Совіту народних комісарів ультиматум з вимогою припинити війну, оповістити людність про дійсний стан речей. Колегія повинна зробить учет сил і зброї, використати «Вільне козацтво», підчинити міліцію. Колегія мусить мати право робити од імені Генерального секретаріату, вона може, в разі потреби, розбирати залізні шляхи.

Постановлено: негайно послати Совіту народних комісарів ультиматум з вимогою припинити війну, відкликати «совітські» війська з України і пропустити на Україну українське військо.

Обрати особливий Комітет по обороні України в складі генеральних секретарів Порша, Петлюри і Єщенка.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:

діловод *В. Мільчевський*

Ф. 1115, оп. 1, спр. 26, арк. 12—13 зв. Засвідчена копія.

№ 12

16 грудня 1917 р.

Присутні: Ткаченко, Голубович, Ковалевський, Стешенко, Мазуренко, Золотарьов, Зільберфарб, т. г. с. Сидоренко, Одинець, Шульгин, полковник Пількевич. Головою Ткаченко.

1. *Слухали:* внесення президіуму Української Центральної ради повернути видатки, зроблені Українською Центральною радою з Національного фонду на удержання Генерального секретаріату до 1 серпня.

Постановили: доручити генеральному секретарю фінансів вияснити суму, яку належить повернути і подати до відома Генерального секретаріату.

2. *Слухали:* внесення генерального секретаря Ковалевського про потребу зменшити ціну на цукор, тим більше, що на місцях все одно продають цукор по зменшеним цінам.

Постановлено: дозволити генеральному секретарю продовольчих справ понизити ціну на цукор в межах норми до 1 руб. 10 коп., поза нормою продавати про 2 руб. Норму цукру за грудень продавати по 1 руб. 10 коп.

3. *Слухали:* доложене генеральним секретарем Ткаченком прохання т-ва сахарозаводчиків одкрити кредит в сумі 20 млн для покриття акцизу, щоб можна було випустити цукор з заводів.

Постановили: передати справу на остаточне вирішення Фінансової комісії, котра про своє рішення має повідомити Генеральний секретаріат.

4. *Слухали:* внесення генерального секретаря Ткаченка змінити текст напису на українських грошах.

Постановлено: 1) кредитові білети Української Народної Республіки «забезпечуються надрами, лісами і т. д.»; 2) «1 карбованець містить 17,424 долі щирого золота».

5. *Слухали:* внесення канцелярії генерального писаря, що Путивльське повітове земське зібрання 1 грудня ухвалило приєднатися до Української Республіки. До постанови земського зібрання приєдналась 12 грудня Путивльська городська дума.

Постановлено: Путивльський повіт приєднати і доручити генеральному секретарю міжнаціональних справ внести в Центральну раду на остаточне затвердження приєднання Путивльського повіту.

6. *Слухали:* телеграму полковника Поплавка про необхідність видати наказ військам Одеської округи коритися всім його розпорядженням, разом з тим дозволити взяти з налічних сум залізних доріг і переводних сум пошти і телеграфу для оплати жалування служащим і на утримання війська.

Постановлено: передати телеграму полковника Поплавка на відповідне розпорядження генеральним секретарям військових справ, шляхів і пошти і телеграфу.

7. *Слухали:* внесення полковника Пількевича од імені комісії в справі формування чехо-словацького корпусу, що комісія находить можливим дозволити закінчити формування свого корпусу.

Постановлено: дати дозвіл закінчити формування чехо-словацького корпусу при умові, що він признає владу Української Народної Республіки і дасть зобов'язання на письмі підлягати всім розпорядженням Української урядової влади.

8. *Слухали:* повідомлення генерального секретаря Одинця, що комісар Кременчуцького повіту Белік, на підставі посвідчення Військового секретарства за № 1, вимагає від військових служащих-великоросів Глобинського хімічного заводу дати підписку взяти участь у війні з Великоросією, коли така війна буде оповіщена.

Постановили: звернутися до генерального секретаря військових справ з пропозицією сказати комісару Беліку на недопустимість тої форми підписки, котру він вимагав від військових служащих Глобинського заводу великоруської національності.

9. *Слухали:* прохання генерального секретаря Стешенка асигнувати 3 тис. крб. на організацію з'їзду представників городів і земств в справах шкільних.

Постановлено: на організацію з'їзду представників городів і земств в справах шкільних асигнувати 3 тис. крб. при умові попереднього контролю.

10. *Слухали:* прохання генерального секретаря внутрішніх справ асигнувати аванс в сумі 55 тис. крб. на потреби секретарства.

Постановили: асигнувати аванс в 55 тис. крб. на потреби Секретарства внутрішніх справ при умові попереднього контролю.

11. *Слухали:* прохання генерального секретаря судових справ асигнувати 50 тис. крб. на потреби Секретарства.

Постановили: асигнувати генеральному секретарю судових справ аванс в 50 тис. крб. при умові попереднього контролю.

12. *Слухали:* прохання Полтавського губернського присутствія, на підставі постанови присутствія 13 грудня 1917 р. і журналів присутствія 14 листопада 1917 р. № 2690, 4 грудня 1917 р. № 2693 і 354, асигнувати 11 478 807 крб. на пособіє сім'ям солдатів по 31 грудня 1917 р., 1 106 439 руб. 75 коп. — на видачу суточних грошей евакуйованим солдатам за листопад місяць 1917 р. і 218 069 руб. 35 коп. за грудень місяць 1917 р.

Постановили: дозволити кредит Полтавському губернському присутствію з сум Державної скарбниці 13 803 316 руб. 10 коп. на пособіє сім'ям солдатів за

грудень 1917 р. і видачу суточних грошей евакуйованим солдатам за листопад-грудень місяці 1917 р., і доручити генеральному секретарю фінансів знайти способи покриття цього кредиту.

В. Винниченко, М. Ковалевський, А. Золотарьов, І. Стешенко, М. Ткаченко,
за секретаря військових справ *О. Пількевич, Г. Сидоренко*

Ф. 1063, оп. 1, спр. 1, арк. 24—25. Оригінал.

№ 13

18 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Порш, Ковалевський, Шаповал, Мазуренко, Руднищький, Штефан, Жуковський, Зільберфарб, Шульгин, Єщенко, Стешенко, Красковський, Голубович, Золотарьов.

1. *Слухали:* прохання генерального секретаря Ковалевського затвердити аванс на потреби Секретарства в розмірі 100 тис. крб. з продовольчих сум.

Постановлено: асигнувати генеральному секретарю продовольчих справ 100 тис. авансом.

2. *Слухали:* прохання генерального секретаря внутрішніх справ асигнувати 100 тис. крб. на потреби Секретарства.

Постановлено: асигнувати 100 тис. крб. авансом генеральному секретарю внутрішніх справ.

3. *Слухали:* доложений генеральним секретарем Ковалевським проект організації Економічного комітету України для координації діяльності окремих секретарств в економічних справах.

Постановлено: проект організації Економічного комітету затвердити (див. додаток *).

4. *Слухали:* повідомлення генерального секретаря Ковалевського, що хлібний кризис в Києві ліквідовано. Доставлено в Київ 200 тис. [пудів] хліба. Так само ліквідовано кризис в Чернігівщині, куди хліб послано. Встановлено зносини з Кубанською республікою. З України буде туди послано 100 тис. пудів цукру, взамін Україна получить 1 млн пудів пшениці. Генеральне секретарство продовольчих справ встановило ціну на рафінад — 1 руб., на пісок — 75 коп. Крім того, генеральний секретар пропонує дозволити продаж 7 ° пива.

Постановлено: дозволити продаж 7 ° пива, ціну на цукор-рафінад постановити 1 руб. 20 коп., на пісок — 1 руб. 10 коп.

5. *Шаповал повідомляє,* що на пошті пересилаються всякі продукти: за два дні набралось на пошті 2 500 посилок з різними продуктами. Ці посилки, які посилаються з явно спекулятивною метою, задержані і передані в розпорядження окружних і повітових комітетів поштово-телеграфних служащих для розпределення між служащими. Докладаючи про це, генеральний секретар пропонує затвердити реквізицію усіх продуктів, які посилаються в спекулятивних цілях.

Постановлено: продукти, які посилаються по пошті в спекулятивних цілях, реквізувати на твердих цінах, для розпределення їх між поштово-телеграфними служащими.

6. *Шульгин повідомляє,* що одержана телеграма від делегації Центральних держав у Бресті, в якій сповіщається, що чутка, ніби мирна конференція переїжджає в Стокгольм, невірна і що мирна конференція знову назначається 22 грудня. Крім того, генеральний секретар повідомляє, що Франція призначила

* Не виявлено.

генерала Табуї дипломатичним комісаром при українському уряді. Офіціальні доручення будуть йому дані на днях.

У зв'язку з тим, що мирні переговори знову скоро начнуться, треба негайно послати делегацію Генерального секретаріату.

Постановлено: доручити генеральному секретарю міжнаціональних справ розробити конкретний план посилки мирної делегації і проект української програми, яку мають одстоювати делегати Генерального секретаріату. Разом з тим послати правительствам всіх республік Росії ноту з пропозицією послати своїх представників в Брест для участі в мирних переговорах.

7. *Слухали:* доложене генеральним секретарем Ткаченком прохання сахарозаводчиків дозволити випустити з заводів принаймні одноденну норму виробу цукру по вільній ціні для задоволення робітників, яким нема чим виплатити.

Постановили: дозволити випуск одноденного виробу цукру для продажу по вільних цінах з тих цукрових заводів, які потребують негайно виплатити робітникам і служащим за роботу. Випуск повинен бути зроблений під доглядом заводських комітетів. Продавати цей цукор доручити лише кооперативам. Постанову цю провести через акцизне управління.

Генеральний секретар Ковалевський просить занести до протоколу особливу думку його про те, що дозвіл випустити на вільний продаж одноденний вироб цукру буде мати катастрофічні наслідки для монополії цукрової промисловості.

8. *Слухали:* доложене генеральним секретарем Ткаченком прохання т-ва цукрових заводчиків оплатити цукор, випущений заводами поза межами України.

Постановили: прийняти на кошт Української Республіки оплату цукру, випущеного заводами України поза її межі по нарядах «Центросахару» [21] від 1 листопада, по цих нарядах заводи оплати цукру не одержали. Оплату тимчасово переводити чеками.

Постановили: одночасно зробити учет запасів цукру на 1 січня 1918 р., які єсть в продовольчих управах.

9. *Слухали:* доложений генеральним секретарем Ткаченком проект закону про випуск кредитових білетів Української Народної Республіки.

Постановили: проект закону затвердити і внести в Центральну раду (див. додаток *).

10. *Слухали:* доложений товаришем генерального секретаря Мазуренком проект постанови про обов'язок друкувати в «Вістнику Генерального секретаріату» [22] всі обов'язкові оголошення акційних і всяких інших підприємств про свої відчити, торги, поставки і підряди, оповістки банків, судові оповістки і т. ін.

Постановили: проект постанови затвердити.

11. *Слухали:* доложене генеральним секретарем Ткаченком запитання Тростянецького сахарного заводу, чи треба вносити одноразовий податок особам, які мають прибуток вище 10 тис. крб.

Постановлено: доручити генеральному секретарю фінансів видати постанову, що вносити одноразовий податок особам, які мають прибуток вище 10 тис. крб., обов'язково треба.

12. *Слухали:* доложене генеральним секретарем Ткаченком прохання Катеринославської революційної ради затвердити Катеринославську економічну раду для контролю над всіма організаціями і установами, які відають справою постачання металу, і асигнувати їй 30 тис. крб. з сум Катеринославського державного банку.

Порш пропонує перш за все затвердити Катеринославську губернську революційну раду, а також затвердить Економічну раду, а сферу компетенції її розглянути потім.

---

* Не виявлено.

Постановлено: Катеринославську губернську революційну раду затвердити як орган управління Катеринославщиною і асигнувати їй 30 тис. крб. з сум Катеринославського державного банку.

Голубович висловлюється проти затвердження Економічної ради і пропонує справу контролю тимчасово передати Революційній раді, бо зараз організується український «Центрометал», який має на меті регуляцію всього металургійного ринку.

Постановлено: тимчасово затвердити Катеринославську економічну раду, яка свої постанови повинна подавати на затвердження Генерального секретаріату.

13. *Слухали:* прохання Волинського «по крестьянским делам» присутствія і Полтавського губернського комісара дозволити видати урядовцям святочні прибавки.

Постановлено: дозволити такі прибавки видавати лише з невикористаних остатків.

Доручити генеральному секретарю фінансів зробити сводку всіх невикористаних сум на січень 1918 р. по всіх відомствах з тим, щоб з тих сум утворити державний фонд для видачі святочних прибавок служащим тих відомств, по кредитах котрих ніяких остатків нема. Дозволити Полтавському комісару видати святочні прибавки служащим полтавських губернських інституцій з остатків і перевести 560 крб. Волинському комісару для видачи прибавок служащим Волинського «по крестьянским делам» присутствія.

14. *Слухали:* 1) доложений генеральним секретарем Шаповалом проект закону про одноразовий податок на телефонні апарати; 2) прохання генерального секретаря Шаповала асигнувати Секретарству пошти і телеграфу 25 тис. крб. на господарські і інші потреби; 3) прохання генерального секретаря Шаповала дозволити видати наградні поштово-телеграфним служащим по 200 крб., з них 100 крб. перед Різдвом, а 100 крб. в кінці січня 1918 р. з коштів поштово-телеграфного відомства.

Постановили: 1) затвердити проект закону про одноразовий податок на телефонні апарати; 2) асигнувати аванс Секретарству пошти і телеграфу в 25 тис. крб. на господарські та інші потреби; 3) дозволити видати наградні поштово-телеграфним служащим по 200 крб. з сум поштово-телеграфного відомства.

15. *Слухали:* повідомлення генерального секретаря Єщенка, що він, обнявши посаду генерального секретаря шляхів, обіцяв задовольнити потреби служащих в самому найкоротшому часі, чим йому вдалося припинити забастовку на дорогах України. Але Совіт народних комісарів, який обіцяв прислати 90 млн, цих грошей не прислав, і задовольнити потреб служащих він не міг в свій час. Тепер гроші мають бути видані з Української скарбниці, але тільки перед Різдвом. Несвоєчасність виплати грошей, неможливість виконати своїх обіцянок в свій час настільки ускладнюють становище, що він не вважає можливим далі лишитись на посаді генерального секретаря.

Постановили: повідомлення генерального секретаря Єщенка прийняти до відома, не вирішуючи питання про його одставку.

16. *Слухали:* доклад генерального секретаря Порша про сучасний момент на фронті і на Україні. На фронті армія кидає позиції і іде додому. В Харкові більшовики не так сильні, але проти них нема організованого війська. На Україну насовується небезпека з боку Могилів-Калинковичі, де накопилося 10 ешелонів фанатично настроєних військ, які одержують гроші. Українське військо розкидано на три часті: на Київ, Лівий берег і Правий берег. Найкраще стоїть справа на Лівому березі, де командує полковник Капкан. В Києві військом командує генерал Греков, на Правому березі — генерал Скоропадський. Ні в Києві, ні на Правому березі справа не стоїть настільки добре, як того вимагають обставини. Тому треба тимчасово призначити полковника Капкана командуючим

всіма військами, які ведуть боротьбу з більшовиками. Для кращої організації самого Секретарства військових справ треба призначити генерала Кирея начальником штабу. Але треба бути готовим до того, що на Новий рік ні в більшовиків, ні в нас армії не останеться. У нас може бути тільки те військо, яке можна буде оздоровити. Треба використати «Вільне козацтво». Для відповідної організації «Вільного козацтва» на військову ногу потребується до 6 млн. Відносини з козаками на фронті зараз стають на нейтральний ґрунт, не бажаючи до активної допомоги українським військам *. В зв'язку з цим треба використати чехо-словацьке військо для внутрішньої охорони, щоб можна було вільно розпорядитись українським військом. Крім того, для кращого ведення справи організації українського війська і більш успішної боротьби з більшовиками потрібні гроші, на що треба звернути найпильнішу увагу.

Постановили: затвердити призначення Верховним комітетом по обороні полковника Капкана командуючим всім українським військом по боротьбі з більшовиками. Передати організацію «Вільного козацтва» Військовому секретарству. Надати право Верховному комітету використати чехо-словацьке військо для внутрішньої охорони. Затвердити генерала Кирея начальником Українського генерального штабу. Асигнувати 5 млн на діло оборони України в розпорядження генерального секретаря військових справ.

17. *Слухали:* повідомлення голови Генерального секретаріату, що генеральний секретар військових справ С. В. Петлюра подав в одставку.

Постановили: одставку генерального секретаря військових справ прийняти і доручити генеральному секретарю праці М. В. Поршу виконувати обов'язки генерального секретаря військових справ.

18. *Слухали:* пропозицію товариша генерального секретаря Мазуренка призначити члена ради генерального секретаря фінансів і директора кредитової канцелярії Михайла Єремієвича Кривецького директором Українського державного банку.

Постановили: Михайла Єремієвича Кривецького призначити директором Українського державного банку, залишаючи його на попередніх посадах. Призначити директору Українського державного банку місячну платню до 2 тис. крб.

19. *Слухали:* телеграму Таврійського губкомісара Біанка, що з огляду на чумну епідемію, яка починає розвиватися в Трапезунді і загрожує перекинутися на Крим і Україну, Феодосійський карантин начав свою роботу і просить допомоги в 50 тис. крб.

Постановлено: видати через медико-санітарну раду 50 тис. крб. Феодосійському карантину для боротьби з чумою.

20. *Слухали:* прохання генерального секретаря Стешенка асигнувати 10 тис. крб. 1-й Українській гімназії.

Постановлено: видати 1-й Українській гімназії 10 тис. крб. у тимчасову позику.

21. *Слухали:* пропозицію генерального секретаря Стешенка призначити пенсію старим українським діячам: Л. Драгомановій і І. Нечую-Левицькому.

Постановлено: призначити Л. Драгомановій місячну пенсію до життя в розмірі 100 крб.; І. Нечую-Левицькому 200 крб. в місяць до життя.

22. *Постановлено:* доручити генеральному писареві виробити загальну форму печаток для всіх секретарств.

23. *Слухали:* запитання канцелярії генерального писаря про порядок внесення законопроектів в Генеральний секретаріат і Центральну раду.

Постановили: кожне секретарство посилає в канцелярію Генерального секретарства проекти законів з пропозицією внести їх на розгляд Генерального секретаріату і одночасно розсилає проекти всім генеральним секретарям для ознайом-

---

* Так у тексті.

лення. Після ухвали проекту Генеральним секретаріатом канцелярія Генерального секретаріату посилає його до президії Центральної ради для внесення його на затвердження Української Центральної ради. Проект закону посилається в одному примірникові. Канцелярія Центральної ради друкує проект в потрібному числі примірників для роздачі його членам Ради. Коли Генеральне секретарство вважає який-небудь законопроект негайним, то само друкує його в потрібному для Центральної ради числі примірників і посилає в канцелярію Центральної ради.

24. *Постановлено:* доручити генеральному секретарю внутрішніх справ повідомити губернських комісарів, що сім'ї солдатів, які ведуть боротьбу з Генеральним секретаріатом, позбавляються права на одержання пособія-пайка.

25. *Слухали:* докладну записку директора господарського відділу про негайну потребу організації власного гаражу Генерального секретаріату, для чого потрібна асигновка мінімум в 443 160 крб.

Постановили: асигнувати господарському відділу 443 160 крб. на організацію гаражу Генерального секретаріату при умові попереднього і фактичного контролю.

27 *. *Слухали:* доложене Генеральним секретарством внутрішніх справ прохання Чернігівського губернського комісара асигнувати авансом 30 тис. крб. на утримання комісаріатів по губернії.

Постановили: асигнувати Чернігівському губернському комісарові 30 тис. крб. авансом на утримання комісаріатів Чернігівщини.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:

діловод *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 5, арк. 24—27. Засвідчена копія.

№ 14

19 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Мазуренко, Одинець, Абрамович, Голубович, Зільберфарб, Міцкевич, Шаповал, Золотарьов, Ковалевський, Жуковський.

1. *Слухали:* доклад Генерального секретарства внутрішніх справ про потребу асигнувати 100 тис. крб. на пособіє біженцям.

Постановили: асигнувати Генеральному секретарству внутрішніх справ 100 тис. крб. на пособіє біженцям.

2. *Слухали:* внесення голови Генерального секретаріату про потребу асигновки в 50 тис. крб. на охорону порядку на Україні.

Постановили: асигнувати генеральному секретарю внутрішніх справ 50 тис. крб. на охорону порядку на Україні.

3. *Слухали:* доклад Генерального секретарства фінансів про проект штатів служащих в центральних управліннях Генерального секретаріату.

Постановили: проект штатів затвердити (див. додаток) **. Штати ввести з першого грудня 1917 р.

4. *Слухали:* внесення генерального секретаря Мазуренка дозволити продажу горілки.

---

* Пункт 26-й відсутній.

** Не публікується (див. ф. 1115, оп. 1, спр. 27, арк. 4-4 зв. Копія).

Постановили: звернутися до органів місцевого самоврядування, Рад селянських, робітничих і солдатських депутатів та інших громадських і професійних організацій з запитанням, якого погляду ці установи і організації щодо розпродажу населенню запасів спирту, яких трудно охоронити і знищити.

5. *Слухали:* доложений генеральним секретарем Зільберфарбом проект закону про національно-персональну автономію.

Золотарьов висловлюється проти редакції п. 8-го законопроекту, бо той національний суверенітет, який надається Національними установчими зборами, може привести до конфлікту між націями України, що з погляду єдності класових інтересів пролетаріату є небажаним. Національні установчі збори можуть встановляти конституцію Національного союзу лише в межах того загального закону про національно-персональну автономію, який буде виданий органами всієї демократії України — Українськими Установчими зборами.

Ткаченко каже, що хоч він принципіальний противник національно-персональної автономії, але після [III] Універсалу Центральної ради він не може принципіально говорити проти проекту, в який треба внести поправки. Проект встановлює не національну автономію, а національну незалежність, яка може привести до конфлікту між частиною і цілим.

Стаття 7-ма, яка надає Національному союзу право оподаткування своїх членів, виходить за межі загальнодемократичних і економічних принципів, це право не може бути надано Національному союзові. Так, саме стаття 13-та дає право Національному союзу поширювати свою діяльність поза межі Української Народної Республіки, що з погляду загальнодержавних інтересів України небажано.

Одинець не погоджується з мотивами Золотарьова і вказує на те, що кожний національний союз має свої спеціальні національні інтереси, в яких він не може бути обмежений. Для координації діяльності Національного союзу з діяльністю органів загальнодержавного можна передати постанови погоджуючих комісій на остаточне затвердження Українських Установчих зборів.

Постановлено: прийняти поправку генерального секретаря Одинця, проект закону затвердити і внести на розгляд Української Центральної ради (див. додаток) *.

6. *Слухали:* внесення товариша генерального секретаря Мазуренка дозволити зробити облаву на спекулянтів розмінними грошовими знаками.

Постановили: внесення товариша генерального секретаря Мазуренка задовольнити.

7. *Слухали:* повідомлення генерального секретаря Порша, що румунський генерал Онда прислав посланця в справі морського перемир'я. По Брестському договору Контрольна комісія в цій справі має пробувати в Одесі. Румунія висловлюється проти пробування в Одесі комісії, бо вона може стати очагом військового шпіонажу. Румунія визнає лише Фокшанський договір, а не Брестський. Генерал Онда просить дати наказ делегатам Генерального секретаріату в Фокшанській комісії настоювати на тому, щоб не допустити Контрольної комісії в Одесу.

Генерал *Щербачов* також повідомляє, що треба вирішити питання про признання чи не признання дійсним Брестського договору.

Порш пропонує не пускати контрольних комісій на Україну.

Ткаченко каже, що непризнанням Брестського договору ми викличемо обвинувачення в затяганні війни. Єдиний вихід з цього становища — проголошення України незалежною державою. Тоді ми можемо сказати, що Українська держава війни не оповіщала; припинити військову акцію, приступити до переговорів в справі очищення нашої території і заключити [та]кі договори.

---

* Див. док. № 47.

Шульгин каже, що Генеральний секретаріат багато зробив і робить для справи миру, це не дає підстав до тих наслідків, які робить генеральний секретар Ткаченко.

Порш повідомляє, що є відомості про союз Румунії, Франції і козаків з метою скинути більшовиків, реорганізувати армію і взяти справу миру в свої руки. Єсть відомості, що Румунія погодилась з молдаванами про охорону Бессарабії, яка може перейти і в анексію. Румунія не визнає Брестського договору; анулювати Фокшанський договір — значить порвати з Румунією.

Постановлено: дати інструкцію делегатам Генерального секретаріату в Фокшанській комісії настоювати на тому, щоб контрольної комісії в Одесу не пустити. Доручити генеральному секретарю міжнаціональних справ розглянути два договори про перемир'я і вияснити можливість до погодження.

В. Винниченко, М. Ткаченко, І. Стешенко, В. Мазуренко, М. Шаповал

Додано до п. 3: «штати ввести з першого грудня 1917 р.»

М. Зільберфарб

Ф. 1115, оп. 1, спр. 27, арк. 1—2. Оригінал.

№ 15

НОТА ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ ДО УРЯДІВ РЕСПУБЛІК, УТВОРЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ РОСІЇ

19 грудня 1917 р.

Генеральний секретаріат Правительства Української Народної Республіки не раз вживав заходів для встановлення федерального правительства всіх республік і країв, що виникли на території колишньої імперії Російської. Одначе до цього часу ці спроби Генерального секретаріату не довели до бажаних наслідків. Між тим інтереси всіх вище зазначених республік вимагають коли не утворення федерального правительства, то, у всякому разі, негайного погодження своєї діяльності щодо мирових переговорів, які ведуться тепер у Бересті-Литовському.

Генеральний секретаріат в своїй ноті від 11 грудня до всіх воюючих та нейтральних держав у таких параграфах визначає справу про те, хто може підписати мир від імені всієї Росії:

§ 8. Влада Ради народних комісарів не поширюється на всю Росію, а в тім числі не поширюється й на Українську Народну Республіку. І тому мир, який може бути заключено внаслідок переговорів з воюючими з Росією державами, може стати тільки тоді обов'язковим для України, коли умови цього миру будуть прийняті й підписані правительством Української Народної Республіки.

§ 9. Мир від імені цілої Росії може бути заключений тільки тим правительством (при тому федеративним), яке було б визнано всіма республіками й державно-організованими краями Росії. А як би таке правительство в найближчим часі не було сконструйоване, — то тільки об'єднаним представництвом цих республік та країв.

Відповідно до цього Генеральний секретаріат запрошує ваше правительство, а також правительства всіх інших республік Росії прислати негайно свої делегації на мирну нараду в Берестя, направляючи при тім означені делегації через Київ. В разі ж, коли б з технічних причин делегати вашого правительства найближчими днями приїхати не змогли, Генеральний секретаріат згоден тимчасово взяти на себе оборону інтересів вашої республіки через свою делегацію в Бересті-

Литовському. Розглядаючи Берест-Литовську нараду як попередню, вважаючи, що остаточне вирішення всіх міжнародних справ, що торкаються як України, так і інших заінтересованих країн, може бути перенесене на міжнародний конгрес, Правительство Української Народної Республіки аж до одержання відповіді від вашого правительства, а також від правительств інших республік та країв Росії вважає можливим вести переговори в Бересті тільки від імені Української Народної Республіки відповідно до її інтересів.

Посилаючи при цьому ноту по справах миру повністю, ще раз підкреслюємо, що, вважаючи надзвичайно шкідливим для інтересів всієї демократії як України, так і інших республік і країв Росії дальше ведення війни, правительство Української Народної Республіки в той же час прямує до миру загального, до миру, який відповідає інтересам всіх демократій всіх держав, незалежно від їхнього політичного значіння і кількості їх громадян.

Голова Генерального секретаріату *В. Винниченко*

Генеральний секретар справ міжнародних *О. Шульгин*

Народня воля. — 1917. — 21 груд.

№ 16

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

19 грудня 1917 р.

У вівторок 19 грудня відбулось засідання Малої ради.

На початку засідання розглянуто було законопроекти про демобілізаційний комітет та про видання обов'язкових постанов щодо боротьби з бешкетами та пияцтвом. Перший з цих законопроектів було прийнято, а другий відкладено до іншого разу, поки з ним ознайомляться фракції.

Закон про українські гроші

Далі було заслухано і прийнято закон про випуск українських грошей [23]. По цьому закону, папіряні грошові знаки Української Народної Республіки випускаються Державним банком республіки до створення золотого фонду під тимчасове забезпечення майном та доходами з монополій (цукрової тощо). Сума випуску папіряних грошей ні в якому разі не повинна бути більшою половини річного доходу від монополій. Перший випуск папіряних грошей визначується в сумі 500 млн крб. Більше цих грошей можна буде випускати лиш після дозволу законодатним шляхом.

Нові гроші зватимуться «карбованцями». Кожен карбованець матиме 17,424 долі чистого золота і поділяється на 200 «шагів». Розмінювати та обмінювати українські гроші на російські і навпаки зобов'язані всі особи та установи без всякої вигоди за обмін чи розмін. За підроблювання українських папіряних грошей призначається кара: позбавлення прав і каторга.

З приводу законопроекту були невеликі суперечки, під час яких меншовик *Балабанов* радив випускати не гроші, а «бони», які мали б лише тимчасове значення. Українські карбованці, на думку цього промовця, не будуть мати такої вартості, як російські рублі, бо вони, мовляв, не забезпечені золотом.

Товариш генерального секретаря фінансових справ *В. Мазуренко* зазначив, що український карбованець буде вартніший за російського рубля через теперішні політичні обставини та ще і через те, що на Україні більше ладу, ніж на Московщині.

Запитання Генеральному секретаріатові

Фракція сіоністів внесла запитання до Генерального секретаріату в справі численних погромів на Україні і дорікала, що Секретаріат не дбає, щоб припинити погроми.

В. Винниченко на це запитання відповів, що Секретаріат зовсім не байдуже ставиться до погромів, але не скрізь можна їм вчасно запобігти, бо через більшовицький заколот приходиться забирати найкраще військо з місць і посилати його на Українсько-румунський фронт для оборони всієї України. Генеральний секретаріат дбає, щоб запобігти загальному погромові, котрий може статися, коли на Україну прийдуть більшовики, і виділяє військові частини для припинення погромів.

Під кінець було два запитання фракції українських соціалістів-революціонерів. Перше запитання, про події в Полтаві і друге, про те, що уявляє з себе оголошений в газетах «статут української армії»: закон це, чи не закон?

На перше запитання дано було пояснення, що в Полтаву призначено слідчу комісію Генерального секретаріату. Про «статут української армії» генеральні секретарі пояснили, що це є проект Петлюри і Секретаріат за нього відповідальності не несе. В Генеральному секретаріаті розробляється окремий законопроект військового статуту, який буде внесено на затвердження Центральної ради.

Наостанку Мала рада затвердила М. Порша на посаді генерального секретаря військових справ, залишаючи його також генеральним секретарем праці.

Земельний законопроект

На останній сесії Центральної ради обрано парламентську комісію з 23 членів, яка має виробити і подати на затвердження Малої ради земельний законопроект. Роботи комісії одбуваються безперестанно, кожного дня комісія засідає з 11-ї до 3-ї год. дня і від 7-ї до 12-ї год. ночі. Досі обговорюються основні засади тимчасового земельного закону. Засади ці такі: 1) скасування приватної власності на землю; 2) право кожного громадянина на землю; 3) органи порядкування землею; 4) форми користування; 5) правила користування; 6) обов'язки держави щодо забезпечення права на землю.

Народня воля. — 1917. — 21 груд.

№ 17

ЗАКОН ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ПРО ЗМІНУ НАЗВ ЗЕМСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ

19 грудня 1917 р.

Українська Центральна рада дня 19 грудня 1917 р. ухвалила змінити назви всіх земських інституцій, а саме:

1) «Губернское земское собрание» — іменувати «губерніальною народною радою»;
2) «Губернскую земскую управу» — «губерніальною народною управою»;
3) «Уездное земское собрание» — «повітовою народною радою»;
4) «Уездную земскую управу» — «повітовою народною управою»;
5) «Волостное земское собрание» — «волосною народною радою»;

6) «Волостную земскую управу» — «волосною народною управою» і
7) всякі інші земські інституції — «народними».
З оригіналом протоколу згідно:
За товариша Голови Української Центральної ради *С. Веселовський*
Секретар Української Центральної ради *А. Постоловський*
Ствердив: в. о. генерального писаря *І. Мірний*

Вістник Ради народніх міністрів Української Народньої Республіки. — 1918. — 2 квіт.

№ 18

ПОСТАНОВА ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ПРО ПОДАТКОВУ ПОЛІТИКУ

20 грудня 1917 р.

Внаслідок платних трудностей через відсутність в оборотах грошових знаків, Генеральний секретаріат Української Народної Республіки признав необхідним постановити:

I

1. Всі торговельні заклади м. Києва: приватні, кооперативні та громадські, опріч муніципальних, а також ресторани, готелі, театри, кінематографи, клуби і інші повинні внести в Київську контору Українського державного банку або в державні ощадні каси — безпосередньо або за поміччю якої-небудь із приватних кредитних інституцій у Києві не менш як 75 % денної виручки за 21, 22 і 23 цього декабря.

Внески ці зараховуються Конторою державного банку на звичайні біжучі рахунки вносителів, а ощадними касами — на звичайні вклади. Цими рахунками та вкладами власники їх будуть розпоряжатись на загальних підставах.

2. Всі промислові інституції та комерційні підприємства, включаючи сюди і трамвайне підприємство, котрі є у Києві (в тому числі й відділи та агентства чужогородні), повинні 21 цього декабря, а в крайньому разі не пізніше 22 декабря, внести в контору Державного банку або в ощадні каси безпосередньо або за поміччю інших кредитних інституцій на вищезазначених умовах усю свою готівку, за винятком грошей, потрібних до 1 января 1918 р. для розплати зі служащими та робітниками і на інші невідкладні потреби.

3. Всі Київські товариства взаємного кредиту, всі кооперативно-кредитні інституції, земські каси дрібного кредиту, ломбарди, позичкові каси та інші публічні кредити, установи повинні внести у вищезгадані інституції не пізніш як 22 декабря 50 % своєї грошової готівки, яка значиться на 21 декабря.

Примітка: Від виконання цього пункту увільняються працюючі в Києві приватні акціонерні банки або банки, що вже зробили відповідні внески.

Примітка: Коли 50 % касової готівки не перевисшають 50 тис. крб., то треба внести не менше останньої суми.

4. Всі перелічені заклади, інституції та підприємства, а також їх відділи та агентства, в тім числі акціонерні банки та їх відділи, що існують не в Києві, але в інших заселених пунктах Української Республіки, повинні зробити відповідні внески (виручка за 21, 22 і 23 грудня і готівка на 21 грудня) [в] місцеві установи Державного банку або ощадні каси — безпосередньо або за поміччю місцевих приватних інституцій — не пізніш як 5 січня 1918 р.

Примітка: В цілях економії часу особи, що не мають ще рахунків у банках та в ощадній касі, вносять гроші під тимчасові квитанції цих інституцій.

5. Винні в невиконанні цього притягаються до судової відповідальності по ст. 29-й Карного уставу.

6. Доглядання за виконанням цього і притягання винних до відповідальності кладеться на податну інспекцію, чинів акцизного догляду та мирових суддів під загальним керівництвом управляючих казенними палатами.

II

1. Всі особи та інституції, котрі до цього часу не уплатили подоходного та інших державних податків, а також земських і городських зборів, яких строк уплати скінчився і які тепер лічаться недоплатами (недоімками), повинні зробити ці виплати в сумах, що не заперечуються платниками, не пізніш як 15 січня 1918 р., коли до цього строку платникам доручено окладні листи або відповідні документи.

2. Винні в невиконанні цього, опріч уплати встановленої пені, притягаються до судової відповідальності по 29-й ст. Карного уставу.

Голова Генерального секретаріату *В. Винниченко*
В. о. генерального секретаря фінансів *В. Мазуренко*

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 115—115 зв. Оригінал.

№ 19—20

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

20—21 грудня 1917 р.

№ 19

20 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Порш, Голубович, Єщенко, Стешенко, Шаповал, Зільберфарб, Ковалевський, Шульгин, Одинець, Золотарьов, т. г. с. Мазуренко, т. г. с. Сидоренко, т. г. с. Абрамович, т. г. с. Рудницький, т. г. с. Шиманович, полковник Пількевич, член делегації ГС на Дону і Кубані Галаган, т. г. с. Мартос.

1. Тов. г. с. Мартос робить заяву, що після резолюції УЦР по земельному законопроекту він не може брати на себе ніякої відповідальності за політику Секретарства земельних справ, і просить його одставку прийняти.

Стешенко пропонує просить т. г. с. Мартоса тимчасово лишитися, поки фракція у. с.-р. дасть кандидата на посаду генерального секретаря земельних справ.

Шаповал каже, що Мартос не може далі керувати політикою земельного секретарства, тому треба тимчасово Генеральному секретаріату взяти на себе керівництво секретарством, доручивши це одному із своїх членів. Одночасно треба вимагати від фракції у. с.-р. негайно дати кандидата на посаду генерального секретаря земельних справ.

Постановлено: одставку т. г. с. земельних справ Б. М. Мартоса прийняти і доручити тимчасово виконувати обов'язки генерального секретаря земельних справ генеральному секретареві продовольчих справ М. М. Ковалевському.

2. *Слухали:* повідомлення Винниченка, що в Сосниці арештовані члени ради солдатських депутатів у. с.-р., р. с.-р і більшовик [24], в Косому капонірі [25] сидять під арештом більшовики Чудновський і Ов'ян, арештовані на фронті [26]. Ов'яна

обвинувачують в тому, що він дав наказ розстріляти українських офіцерів. Генеральний секретар Винниченко пропонує тримати арештованих, поки виясниться принципіально, як з ними бути.

Шаповал повідомляє, що Чудновський разом з Рошалем і Огородніковим організував з наказу Криленка польовий штаб проти українців [27]. Всіх арештованих треба вважати представниками воюючої сторони і тримати їх під арештом. В Сосниці арештовані просто хулігани, які намагались захопити власть. Ов'ян просто уголовний злочинець, якого треба оддати під військовий суд.

Постановлено: доручити генеральному секретареві військових справ притягнути до військової уголовної відповідальності тих, хто належить до українського фронту; тих, хто арештовані, як агенти Криленка, тримати під арештом. Арештованих в Сосниці потягти до суду за спробу захвату власті.

3. *Шульгин* повідомляє, що розмова Голови Генерального секретаріату Винниченка з представниками Київської ради солдатських депутатів, в якій було зазначено, що Українська Республіка швидше буде воювати з Доном, ніж його підтримувати, зробило дуже прикре враження на козаків, представник яких заявив, що тепер вони не можуть підтримувати українців на фронті, а мусять іти на Дон. Так само, очевидно, може бути порвана умова з Кубанською Республікою щодо обміну цукру і хліба; ця розмова передана неправдиво, вимагає спростування. *Винниченко* каже, що козаки фактично на фронті не помагають, вони хочуть іти на Дон і шукають тільки для цього доброго приводу, який вони і хочуть бачити в розмові. На Дону фактично організується реакція, з якою нам прийдеться боротися. *Шульгин* додав, що представник козаків повідомляє, що Донське правительство реорганізується в напрямі демократизації, але Каледін остався, бо з його іменем зв'язана успішна боротьба з більшовиками. Військовий стан фактично не примінюється і швидко буде скасований. Останні відомості показують, що на Дону справді буде реорганізація правительства, але в другому напрямі; запрошені Мілюков, Гучков, Савінков.

Винниченко пропонує г. с. Шульгину роз'яснити козакам, що Українське правительство не бажає вмішуватися у внутрішні справи Дону, поки козацькі тенденції не поширюються на всю Росію. Централістичних намірів козацького правительства Україна не допустить. Козацькі війська тільки тоді можна випустити з фронту на Дон, коли козаки вийдуть з меж України. Обставини в Росії складаються так, що ми стоїмо перед необхідністю проголосити незалежність України. Шаповал каже, що умови, в яких ведуться мирні переговори, неясне становище в цій справі Української Республіки, війна з більшовиками, яка викликана знов-таки неоформленим станом України, що дає можливість проявляти Совітові народних комісарів централістичні тенденції, непорозуміння з Доном ставлять рішуче перед нами справу проголошення незалежності України, тільки тоді можна встановити справжні федеративні зв'язки і одночасно примусити і Совіт народних комісарів, і Дон виявити своє правдиве до нас відношення. Самостійна Україна стане суб'єктом міжнародного права, що улегшить їй позицію на мирній конференції.

Золотарьов висловлюється проти проголошення самостійності, бо фактично від цього становище України і на Україні не зміниться, сильніша вона від того не буде. Фактично вона і тепер незалежна, але проголошення її в юридичному акті буде означати розрив з ідеями федералізму, крім того, воно призведе до розриву економічного. На міжнародній арені Українська Республіка виступає незалежно і не признає миру, який не буде підписаний представниками Українського правительства. Так і далі треба вести свою політику. Швидко вже зберуться Українські Установчі збори, які і рішать справу незалежності Української Республіки.

Шульгин. Фактично Українська Республіка незалежна. Це було заявлено головою Української Центральної ради. Для того, щоб закріпити наше сучасне становище, потрібна сила, а не Універсал.

Одинець каже, що в Українській Республіці мається все, що може мати незалежна держава: Генеральний суд, монета, повнота урядової власті. Не можна без потреби розтрачати національний ентузіазм. Треба проголосити не незалежність України, а незалежність власті.

Порш висловлюється за те, що міняти зараз курс політики не можна, армії у нас нема, в справі постачання України вугіллям ми залежимо від Дону, звідки він зараз іде фактично. Всі патронні заводи находяться в районі коло Дону. Козаки мають 250-тисячну армію, з якою боротися дуже трудно. Але у них немає воєнних припасів і вони в першу чергу займають наші заводи. Проголошення самостійності — політична помилка, бо це пройде для мас і для фронту цілком без усякого сліду, не маючи ніякого організуючого значення. З погляду міжнародного Україна після проголошення своєї самостійності не стане ще юридично самостійною, приклад Фінляндії повинен учити нас. Проголошення незалежності може бути потрібним тільки тоді, коли справа миру прийде до торгових договорів, бо в цій справі нам прийдеться захищати свої інтереси.

Порш пропонує заявити козакам, що Генеральний секретаріат принципіально немає нічого проти того, аби отпустити козаків на Дон, але не можна сказати, коли саме такий отпуск станеться.

4. *Вислухали:* повідомлення Галагана про подорож на Дон і Кубань. Союзне правительство в Катеринодарі більше бажає конфедерації, а не федерації. Не вважає воно Совіта народних комісарів правительством Великоросії і тому не вважає можливим входити в федерацію з ним. На запитання, як Союзне правительство дивиться на організацію центрального правительства, була одержана відповідь, що у них нема соціалістів, через те вимоги однорідно-соціалістичного міністерства вони прийняти не можуть. Найбільше бажаний для них тимчасовий «целевой союз» для досягнення певної мети. Кубанське правительство заявило, що воно проводить цілком політику союзну. Серед населення Кубані мало згоди, місцеві козаки не йдуть в згоді з фронтовими, котрі більше соціалістичні, нема згоди також між козаками і «іногородніми». На Дону також соціалістичне міністерство не можливо. З городами, як і з «іногородніми», у Донського правительства згоди нема. Воно не признає миру, підписаного Совітом народних комісарів, і участі в мирних переговорах воно брати не буде. Членів бувшого Временного правительства воно, каже, використовує як техніків. Військовий стан воно ввело тільки для боротьби з більшовиками, але під більшовиками воно розуміє всіх робітників, а може і всіх не козаків, бо часто арештовують і не більшовиків. Політика у Донського правительства чисто козацька, кастова. Серед українського населення Таганрозької і Ростовської округи шириться український рух і швидко 59 волостей можуть заявити про своє бажання приєднатися до України.

5. *Вислухали:* доложені генеральним секретарем Ткаченком проекти законів: 1) про порядок обрання суддів Генерального суду і апеляційних судів; 2) про умови обсадження вищих судів на Україні і 3) про урядження прокуратури на Україні.

Постановлено: законопроекти ухвалити і подати на затвердження Центральної ради (див. додатки)*.

6. *Слухали:* доложено генеральним секретарем Ткаченком бажання банків випустити відозву до населення в справі фінансовій.

---

* Не публікується (див. Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 111—113).

Постановлено: відозву видати *.

7. *Слухали*: повідомлення генерального секретаря Ткаченка, що він подає на затвердження Центральної ради таких кандидатів на суддів Генерального суду: Ачкасов, Бутовський, Пухтинський, Радченко, Хруцкій, Шелухін, Щербак, Цівшинський.

Постановлено: повідомлення прийняти до відома.

8. *Слухали*: повідомлення генерального секретаря Ткаченка, що він подає на затвердження Центральної ради таких кандидатів на суддів апеляційних судів: Гречинський, Гречук, Міславський, Подгорський, Лащенко, Мірний, Гаврик, Яценко, Коренєв, Ященко.

Постановлено: повідомлення прийняти до відома.

9. *Слухали*: прохання Катеринославського обласного комітету Союзу городів асигнувати 500 тис. крб. на удержання інституцій і підприємств союзу.

Постановлено: асигнувати Катеринославському обласному комітетові союзу городів 500 тис. крб.

10. *Слухали*: доложене генеральним секретарем Ткаченком прохання фінансової комісії асигнувати їй до 200 тис. крб. на установку машин і інших потреб для друкування грошей.

Постановлено: асигнувати 200 тис. крб. під отчет комісії на потреби по друкуванню грошей.

11. *Слухали*: доклад генерального секретаря Шульгина, що делегація в Бресті повинна настоювати на перегляді договору про перемир'я, щоб не допустити контрольної комісії в Одесу.

Порш каже, що допустити комісію в Одесу ніяк не можна, бо це значить організувати на Україні німецький шпіонаж якраз під час боротьби з більшовиками. Контрольна комісія з правом безконтрольних зносин з Центральними державами тут неможлива. Треба настоювати на перегляді договору під погрозою оголошення самостійності України.

Постановлено: дати доручення делегації Генерального секретаріату в Бресті домагатися перегляду договору про перемир'я, щоб не допустити контрольної комісії в Одесу.

12. *Слухали*: повідомлення т.г.с. Сидоренка, що генеральний секретар Єщенко бере назад своє прохання про одставку.

Постановили: повідомлення прийняти до відома.

В. Винниченко, І. Стешенко, Г. Сидоренко, В. Мазуренко, М. Ткаченко, М. Шаповал

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 107—109 зв. Оригінал.

№ 19а

ВІДОЗВА ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ ПРО ТОРГОВУ ТА ФІНАНСОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ

20 грудня 1917 р.

В последнее время среди населения распространяются всякого рода слухи о мерах и действиях, направленных против прав вкладчиков на их сбережения и вклад в сберегательных кассах, банках и других кредитных учреждениях.

* Див. док. № 19а.

Ввиду вносимой этими слухами тревоги в финансово-экономическую жизнь Украинской Народной Республики, Генеральный секретариат объявляет, что им приняты все меры для спокойного течения торгово-промышленной и финансово-экономической деятельности.

Генеральный секретариат не допустит каких-либо нарушений в указанном смысле против прав владельцев текущих счетов, вкладов и иных капиталов, обращающихся в сберегательных кассах, банках и иных учреждениях, находящихся на территории республики.

Стоя всецело на почве 3-го Универсала и провозглашенных им социально-экономических реформ, продолжая идти в направлении создания государственного контроля над торгово-промышленной жизнью и обложения капиталов, Генеральный секретариат предлагает населению относиться с полным доверием к финансовым мероприятиям всех кредитных учреждений Украинской Народной Республики, которые ныне находятся под его контролем.

Председатель Генерального секретариата *В. Винниченко*
И. о. генерального секретаря финансов *В. Мазуренко*

20 грудня 1917 р.

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 114. Оригінал.

№ 20

21 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Золотарьов, Шульгин, Міцкевич, Єщенко, Стешенко, Зільберфарб, Голубович, Шаповал, т. г. с. Мазуренко, т. г. с. Шимонович, полковник Пількевич.

1. *Слухали:* повідомлення президіуму Української Центральної ради про ухвалу Центральної ради утворити при Генеральному секретаріаті міжвідомствену комісію для розроблення економічних і інших питань у зв'язку з мирними переговорами.

Постановили: повідомити президіум Української Центральної ради, що така комісія при Генеральному секретаріаті уже створена.

2. *Слухали:* повідомлення генерального секретаря Винниченка, що д-дій Шумицький подав заяву про організацію ним Українського телеграфного агентства.

Шаповал пропонує перше вияснити, який характер матиме це агентство: урядовий чи приватний. Краще віддати в приватні руки, але встановити певний контроль.

Постановили: доручити г. с. внутрішніх справ і г. с. пошти і телеграфу негайно розробити проект організації Українського телеграфного агентства і подати на розгляд Генеральному секретаріату.

3. *Слухали:* доложену г. с. Винниченком телеграму Совіта народних комісарів, що вони згоджуються вступити в переговори з Генеральним секретаріатом про припинення війни.

Постановили: телеграму прийняти до відома.

В. Винниченко, М. Шаповал, І. Стешенко, В. Мазуренко, М. Ткаченко

Ф. 1063, оп. 1, спр. 1, арк. 29. Оригінал.

№ 21

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

21 грудня 1917 р.

В четвер 21 грудня ввечері відбулось засідання Малої ради під проводом М. Грушевського.

З початку засідання затверджено було деякі дрібні асигновки на канцелярію Центральної ради тощо, а потім *Е. Литваков* від імені об'єднаної єврейської соціалістичної партії вніс запитання Генеральному секретаріатові про те, що того дня в Києві на Хрещатику в двох кав'ярнях — «Семадені» та «Франсуа» зроблено було труси. Українські юнкери, разом з солдатами, обступили ці кав'ярні і трусили всіх гостей, відбираючи під розписку гроші в кожного, хто має їх більше 500 крб. Отже, Литваков запитав, чи відомо про таке порушення волі особи Генеральному секретаріатові і по чийому приказові ці труси робились.

Заступник генерального секретаря фінансів *В. Мазуренко** пояснив, що ці труси зроблено було по приказу Генерального секретаріату і викликано їх було тим, що в кав'ярнях «Франсуа» та «Семадені» весь час товчуться різні фаринники, котрі носять з собою по кілька сот тисяч карбованців і міняють на гроші чеки тих фабрикантів, які мусять платити гроші робітникам, а в банках дістати грошей на чек не можуть, бо там їх нема. Ці грошові фаринники («спекулянти») поховали в свої кишені всі гроші. Деякі за розмін грубих грошей та чеків беруть до 15 відсотків. Один фабрикант за розмін чека на 100 тис. крб. мусив такому фаринникові дати «куртажу» 8 тис. крб. Щоб трохи вкоротити зажерливість цих фаринників, Генеральний секретаріат і наказав зробити у них труси, повідбирати гроші і покласти їх в банк на біжучі рахунки. Через кілька день їм ці гроші було повернуто. При трусові були представники прокуратури та представники банків, які видавали фаринникам розписки на відібрані у них гроші. Самих фаринників, які заробляли гроші на такому загальному лихові, як грошова скрута, потягнуто буде до суду.

Меншовик *Чижевський* також нападав на Генеральний секретаріат за ці його заходи.

Найбільше обурювався цими заходами Генерального секретаріату сіоніст *Сиркін*, який лякав, що тепер фаринники взляться та будуть брати розмінного не 8, а 25 відсотків, а також казав, що через ці труси українські гроші фаринники зустрінуть уже не так прихильно, як того можна було сподіватись. «Цими заходами, — каже Сиркін, — порушено права і волю громадян. Це несправедливо».

«Є ще і інша справедливість, — каже обурено *В. Винниченко*. — Тепер, коли через брак грошових знаків люди голодують, бо робітникам не можна виплатити зароблених ними грошей, коли залізниці стають, а продовольчі комітети припиняють свою роботу через брак тих самих грошей, Генеральний секретаріат має дбати про охорону прав та волі тих, які на цьому лихові наживаються?! До Генерального секретаріату щодня приходять сотні робітників з скаргами, що їм не платять грошей, коли надходять святки, а тим часом окремі люди носять по кишенях цілі банки. Чи ж могли ми байдуже на це дивитись? Якби у нас було кілька день назад цих 500 тис. крб., то можна було б залагодити чимало лиха. Я думаю, що Мала рада згодиться з нами».

По скінченні дебатів внесено було кілька резолюцій, з котрих резолюції Сиркіна та Литвакова висловлювали осуд таким заходам Генерального секретаріату. Прийнято було більшістю голосів формулу переходу, внесену у. с.-д. Є. Нероновичем. Формула така: «Признаючи, що боротьбу з фаринництвом гро-

---

* Виконував обов'язки генерального секретаря фінансів.

шовими знаками треба вести якнайрішучіше в інтересах трудової людності, причому треба вживати всіх можливих заходів, Мала рада, заслухавши запитання про зроблені труси і відповідь на це запитання Генерального секретаріату, вважає цю відповідь задовольняючою і переходить до чергових справ».

Нові генеральні секретарі

Далі Мала рада ствердила проект нового Генерального секретарства — морського. Генеральним морським секретарем призначено Д. Антоновича, українського соціал-демократа.

За генерального секретаря земельних справ призначено українського соціаліста-революціонера Зарудного.

Декларація самостійників

Наостанку заслухано було проголошену І. Маєвським декларацію з'їзду соціалістів-самостійників.

Головніше побажання цього з'їзду те, щоб Мала рада найближчими днями розглянула питання про потребу проголошення Української Республіки самостійною і ні від кого незалежною.

Друге побажання з'їзду те, що посаду генерального секретаря військових справ конче треба дати соціалістові-самостійникові.

Дальше засідання Малої ради призначено на суботу 23 грудня.

Народня воля. — 1917. — 23 груд.

№ 22

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

22 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Порш, Шульгин, Золотарьов, Шаповал, Ковалевський, Єщенко, Одинець, Антонович, Зарудний, Міцкевич, Зільберфарб, т. г. с. Сидоренко, т. г. с. Шиманович, полковник Пількевич.

1. *Слухали:* повідомлення Ткаченка, що з технічних причин гроші не можуть вийти 23 грудня, як про це оповіщено.

Генеральні секретарі *Єщенко* і *Порш* настоюють, щоб гроші неодмінно вийшли, бо інакше може бути крах Генеральному секретаріату.

Постановили: доручити Фінансовій комісії вжити всіх заходів, щоб гроші вийшли.

2. *Слухали:* повідомлення Шульгина, що в Таврії організувався «Совет народных представителей» з представників городського і земського самоврядування, демократичних і національних організацій, який ставить своєю метою утворення твердої влади в Таврії і охорону Учредительного собрания і хоче поширити свою владу на три північні повіти Таврії.

Ткаченко каже, що це невідома губернська організація, яка не має державного характеру. З такою організацією правительство Української Республіки не може входити в офіціальні зносини.

Антонович повідомляє, що в ту організацію входять люди, які на з'їзді «Румчероду» [28] виступали проти Української Республіки, вони противники татарської автономії. Перш ніж входити з ними в які-небудь відносини, треба запитати татарський уряд.

Постановлено: доручити генеральному секретарю Шульгину вияснити характер організації «Совіта народних представників» в Таврії, запитавши про це татарське правительство.

3. *Слухали:* пропозицію генерального секретаря Шульгина скласти протест від правительства Української Народної Республіки з приводу арешту і розгону Білоруського з'їзду після заяви Троцького про визнання Совітом народних комісарів права на самовизначання для всіх народів.

Постановлено: доручити текст протесту скласти генеральному секретарю Шульгину.

4. *Слухали:* доклад генерального секретаря Антоновича про план діяльності Морського секретарства. Морське секретарство має завідувати Чорноморським флотом, який повинен охороняти берег Української Республіки і тих держав, які з нею межують по березі Чорного моря. Утримання флоту повинні взяти на себе всі ті держави, інтереси яких він охороняє. Для цієї мети досить двох броненосців і флотилії міноносців з командою в 10—12 тис. матросів. Решту кораблів демобілізувати і перетворити в державний торговельний флот, розвиток якого лежить в ближчих інтересах Української Республіки.

На організацію Морського секретарства і на попередні видатки, зв'язані з переведенням плану реорганізації флоту, потрібно зараз 150 тис. крб.

Постановлено: асигнувати Морському секретарству на його організацію авансом 150 тис. крб.

5. *Слухали:* пропозицію генерального секретаря Винниченка послати відповідь Совіту народних комісарів на їх заяву про згоду вступити в переговори про перемир'я.

Шульгин каже, що в відповіді треба зазначити, що наше відношення до Дону нейтральне.

Єщенко висловлює думку, що пропозиція Совіта народних комісарів начати переговори є тільки стратегічний маневр, щоб виграти час для організації свого війська. Треба поводитися дуже обережно.

Шаповал висуває три основні пункти, які повинна містити в собі одповідь більшовикам: 1) признання Української Республіки, не вияснюючи відношення Генерального секретаріату і Совіту народних комісарів до когось третього; 2) вивід більшовицьких військ з України і увільнення Харкова; 3) признання Центральної ради і Генерального секретаріату — правительством України.

Ткаченко каже, що, коли ми вимагаємо признання Генерального секретаріату, то ми повинні признати і Совіт народних комісарів як правительство Великоросії. Вияснення відносин до когось третього цілком зрозуміло, бо ці треті — наші і їхні сусіди. Треба одповісти, що ми бажаєм мирних стосунків зо всіма суміжними державами і тому приймаєм пропозицію вступити в переговори на нейтральному грунті — на території Білоруської Республіки.

Єщенко пропонує поставити попередньою умовою — відкликання більшовицького війська з України.

Порш пропонує не вступати в переговори, бо з боку Совіта народних комісарів це одне лицемір'я, все одно вони з Харкова, Павлограда, Лозової і інших пунктів своїх військ не виведуть. Коли вже вступати в переговори, то треба вимагати попередньої відповіді на всі умови: признання Української Республіки, Центральної ради і Генерального секретаріату; і одночасно вести рішучу боротьбу з більшовиками на Україні. Що ж до боротьби з контрреволюцією, то цю боротьбу можна вести тільки після певної згоди і погодження цієї справи.

Постановлено: доручити генеральному секретарю Винниченко скласти проект відповіді Совіту народних комісарів.

6. *Слухали:* повідомлення генерального секретаря Порша:

а) що більшовики з під Бахмача відступили; в Проскурові роззброєні більшовицькі ешелони (кількість 25 тис.); Волочиськ в руках українського війська. З Західного фронту рушає міцно збита українська армія в 100 тис. Серед більшовицького війська начався розлад;

б) про умови організації чехо-словацького війська на Україні, яке обязується нести охорону.

Постановлено: умови організації чехо-словацького війська затвердити;

в) про бажання білорусів-вояків Румунського фронту організувати армію за територіальним принципом і прохання Білоруського організаційного комітету позичити йому 11 тис. крб.

Постановлено: організацію Білоруської армії за територіальним принципом дозволити і дати позичку Організаційному комітетові білорусів 11 тис. крб;

г) про організацію польської армії за територіальним принципом. Генеральний секретар військових справ припинив діяльність польського «распределительного пункта» і скасував попередній дозвіл організації армії, бо почалось непорозуміння між польськими військами і селянами на ґрунті «охорони народнього добра», як це сталось коло Вінниці в маєтку графа Грохольського. Польська армія не визнає демократичних форм військової організації; генеральний секретар пропонує відмовити в організації польської армії з тих поляків, які походять з території України або Білорусії, бо Генеральний секретаріат визнає тільки територіальний принцип комплектування армій, що ж до організації поляків з Польщі, то треба поперед знати їх політичну платформу.

Міцкевич повідомляє, що національний рух серед поляків-вояків почався ще до революції, а після революції він збільшився. Польське громадянство найбільш зацікавлено в тому, що буде з тими поляками, які походять з Польщі. Націоналістичні кола польські мали на меті організацію національної армії, більшість демократії польської вважала непотрібним таку організацію, а визнавала єднання поляків-вояків в окремі полки, які входили б до складу загальноросійської армії. Це єднання потрібно, бо невідомо, що з ними робити при демобілізації. На Південно-Західному фронті налічується до 100 тис. поляків, з котрих 75 тис. походять з Польщі. Польський «распределительный пункт» приймав демобілізованих; коли війна затягнеться, польська армія буде на фронті, але треба дати легальну форму її організації, приміром на умовах організації чехословацького війська, під контролем Генерального секретаріату і без політичної мети.

Шаповал підтримує пропозицію генерального секретаря Міцкевича щодо поляків з Польщі, але військо, організоване з поляків України і Білорусії, яке може бути вжито в цілях чисто політичних, не демократичних, треба розформувати.

Постановлено: доручити Генеральному секретарству військових справ скласти спеціальну комісію за участю представника Генерального секретарства польських справ, для вироблення умов організації польської армії з поляків Польщі;

д) прохання сибіряків дозволити організувати комісаріат для формування сибірського війська з вояків, що походять з Сибіру.

Винниченко каже, що сибіряків не треба відпускати з фронту і дозволити формування сибірського війська на договорних підставах.

Шульгин повідомляє, що він одержав телеграму від Потаніна з проханням дозволити і допомогти організації сибіряків.

Постановили: дозволити формування сибірського війська на умовах, які будуть вироблені спеціальною комісією, організованою Генеральним секретарством військових справ за участю представника Генерального секретарства великоруських справ;

є) бажання великоросів організувати своє військо. З одного боку, організуються добровільні отряди, переважно з офіцерів, з метою боротьби з більшовиками і охорони Учредительного собранія, яке для них є найвищий авто-

ритет у всіх національних і політичних питаннях. З другого боку, організацією великоруських частин займаються р. с.-р. й ударники, вони пропонують створити зводний отряд, збудований за національно-федеративним принципом для охорони в Петрограді Учредительного собранія. Генеральне секретарство військових справ згоджується на організацію такого отряду за участю українського війська, яке перебуває в Петрограді. Крім того, своєю метою вони ставлять боротьбу з більшовиками і оборону фронту. Генеральне секретарство військових справ дало їм завдання прочистити лінію Ворожба — Курськ — Брянськ, на що вони згодились. Генеральне секретарство військових справ вважає можливим дозволити організацію на фронті великоруських частин, яку будуть проводити р. с.-р.

Одинець каже, що великоруське військо цілком демократичне, буде виконувати військові розпорядження української влади.

Ткаченко вказує на можливість згоди з Совітом народних комісарів, і тоді організація великоруських частин, направлена проти нього, може знову загострити взаємні відношення.

Порш каже, що Совіт народних комісарів все одно швидко впаде, а тим часом організується реакційне офіцерство, котре становить реальну силу контрреволюції. Цій організації треба протиставить демократичну організацію великоруського війська, яке зможе стати опорою в боротьбі з реакцією. Великоруські частини на фронті під керівництвом р. с.-р. допомагали українському війську роззброювати більшовиків. Крім того, треба профільтрувати прифронтове військо, котре зараз займається грабіжництвом. Організацію великоруського війська можна дозволити на фронті під нашим пильним контролем на договірних підставах.

Постановили: З Комітетом добровольческих отрядів ніяких зносин не мати; дозволити формувати Комісаріат по організації великоруського війська на фронті на договорних умовах, котрі будуть вироблені спеціальною комісією Генерального секретарства військових справ за участю представника Генерального секретарства великоруських справ;

ж) прохання 100 чоловік текінців [29], які конвоїрували Корнілова, відпустити на Дон.

Постановили: послати текінців у Новозибків;

з) бажання євреїв дозволити їм формувати окремі військові частини.

Зільберфарб каже, що хоч Генеральний секретаріат прийняв територіальний принцип комплектування військ, але серед українського війська є ще антисемітизм, через що фактично цей принцип не приміняється, і євреїв в українізовані частини не приймають. Через те краще дозволити євреям формувати окремі частини.

Постановили: передати справу на обговорення спеціальної комісії при Генеральному секретарстві військових справ за участю представника Генерального секретарства єврейських справ.

7. З пропозиції генерального секретаря Одинця постановили: у помешкання шкіл, де були лазарети, інших лазаретів не переводити.

8. *Слухали:* прохання генеральних секретарів: Стешенка, Зільберфарба, Міцкевича, Одинця, товариша генерального секретаря Сидоренка асигнувати секретарствам освіти, єврейських, польських, великоруських справ і шляхів по 10 тис. крб. авансом на потреби секретарств.

Постановили: асигнувати авансом по 10 тис. крб. Секретарствам освіти, єврейських, польських, великоруських справ і шляхів на потреби секретарств.

9. *Слухали:* прохання генерального секретаря Шульгина асигнувати 50 тис. крб. авансом на оборудування Секретарства міжнародних справ.

Постановлено: асигнувати Секретарству міжнародних справ 15 тис. крб. авансом на оборудування секретарства.

10. *Слухали:* доложений генеральним секретарем Шульгиним проект закону про зміну назви «Генеральне секретарство міжнаціональних справ» на «Генеральне секретарство справ міжнародних».

Постановили: проект закону ствердити і подати на розгляд Української Центральної ради *.

11. *Слухали:* доложену генеральним секретарем Шаповалом інструкцію для користування прямим проводом. Дозвіл розмовляти по прямому проводу дає голова Генерального секретаріату і Генеральний секретар пошт і телеграфу. Генеральні секретарі користуються прямим проводом за спеціальними білетами, виданими генеральним секретарем пошт і телеграфу. Інші особи з доручення генеральних секретарів одержують дозвіл на прямий провід у генерального секретаря пошт і телеграфу.

Всі лєнти контролюються.

Постановили: інструкцію для користування прямим проводом затвердити.

12. З пропозиції генерального секретаря Шаповала постановили: реквізувати проводи для телефонів має право лише Генеральне секретарство пошт і телеграфу.

В. Винниченко, І. Стешенко, М. Шаповал, Г. Сидоренко, В. Мазуренко, Д. Антонович, М. Ткаченко

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 119—122. Оригінал.

№ 22а

ЗАКОНОПРОЕКТ ПРО СТВОРЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРСТВА МІЖНАРОДНИХ СПРАВ

22 грудня 1917 р.

Секретарство справ національних було засновано в свій час майже виключно для вирішення національних непорозумінь в межах України і назва його цілком відповідала тоді його функціям, тим більше, що в цьому ж секретарстві були сконцентровані за окремими відділами справи польські, єврейські і російські.

Але нині, коли проголошена Українська Народна Республіка, функції секретарства цілком змінилися і його завданнями стали:

1) зносини з представниками чужоземних держав;

2) зносини з іншими частинами бувшої Російської держави і

3) охорона інтересів українських підданих поза межами України і чужоземних підданих в межах України. Крім того, відділи, які відали спеціально справами національними — польськими, єврейськими і великоруськими, виділились в окремі секретарства.

Тому нині назва «Секретарство справ національних» зробилась вже занадто вузькою, і її треба замінити назвою «Генеральне секретарство справ міжнародних», яка обіймає в собі як урегулювання національних стосунків в межах України, так і інші вищезгадані завдання.

Тому пропоную Генеральному секретаріатові затвердити слідуючу постанову:

1) Генеральне секретарство справ національних переіменовується в Генеральне секретарство справ міжнародних;

2) Обов'язки Генерального секретарства справ міжнародних слідуючі:

а) міжнародні заносини;

---

* Див. док. № 22а.

б) охорона інтересів українських громадян поза межами Української Народної Республіки;

в) тимчасово загальне влаштування національних непорозумінь в межах Української Народної Республіки.

В. Винниченко, О. Шульгин

22. XII. 1917 р.

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 129—130.

№ 23

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

23 грудня 1917 р.

Розпочинається засідання о пів на дев'яту вечора. Депутатів мало, публіки теж обмаль, бо порядок дня для широкої публіки малоцікавий.

Головує проф. М. Грушевський.

Судові законопроекти

На черзі дня розгляд законопроектів про склад суддів вищого суду: апеляційного та Генерального *, а також про організацію прокураторського (прокурорського) догляду **.

З докладом у цій справі виступає *д-дій Юдін* (є. н. п.).

Після недовгих суперечок законопроект прийнято вцілому з деякими дрібними поправками.

Привітання від Ростовської ради

Делегація Ростовської української ради, яка цими днями прибула з Ростова, вітає Центральну раду, «як свого старшого порадника».

О 10 1/2 год. засідання закривається.

Дальше засідання відбудеться у четвер, 28 грудня, о 8-й год. вечора.

Нова Рада. — 1917. — 24 груд.

№ 23а

ЗАКОН ПРО УМОВИ ОБСАДЖУВАННЯ І ПОРЯДОК ОБРАННЯ СУДДІВ ГЕНЕРАЛЬНОГО ТА АПЕЛЯЦІЙНОГО СУДІВ

23 грудня 1917 р.

1. Посади судді і прокуратора Генерального й апеляційного судів можуть займати особи з вищою освітою. За обрання — 3/5 голосів присутніх членів Центральної ради, суддями можуть бути і особи без вищої освіти.

---

* Див. док. № 23а.

** Див. док. № 23б.

Примітка: Артикули 202, 205, 208 і 210 Учрежденія судебних установленій, а також постанови Временного правительства з 20 марця 1917 р. з додатковими постановами з 25 квітня і 16 червня 1917 р. касуються.

2. Особи, які вдовольняють умови, зазначені в артикулі I, і бажають бути обраними в судді Генерального й апеляційного судів, подають про те заяви в Центральну раду через генерального секретаря судових справ.

3. Генеральний і апеляційний суди мають право пропонувати Центральній раді через генерального секретаря справ судових, ухвалених загальним зібранням суду, кандидатів на вакантні місця.

4. Генеральний секретар судових справ вносить у Центральну раду список всіх кандидатів на обрання.

З внесених кандидатів Центральна рада вибирає потрібну кількість таємним голосуванням, звичайною більшістю голосів, за винятком випадку, зазначеного в артикулі I.

З оригіналом протоколу згідно:
тов. Голови Української Центральної ради *Мик[ола] Шраг*
секретар Української Центральної ради *А. Постоловський*
Ствердив в. о. генерального писаря *Ів. Мірний*

Вістник Генерального секретаріяту Української Народньої Республіки. — 1918. — 5 січ.

№ 23б

ЗАКОН ПРО ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД НА УКРАЇНІ

23 грудня 1917 р.

У справі урядження прокураторського догляду Українська Центральна рада, на зміну відповідних правил «Учрежденія судебних установленій», ухвалила:

1. При апеляційних і окружних судах стоять прокуратори під проводом старших прокураторів тих установ.

2. Всі прокуратори призначаються генеральним секретарем судових справ.

3. Посади прокурорів і товаришів прокурора окружного суду касуються. Особи, які займають посади прокурорів і товаришів прокурора окружного суду, лишаються поза штатом, на звичайних умовах за розпорядженням генерального секретаря, після призначення прокураторів.

Тов. Голови Української Центральної ради *Мик[ола] Шраг*
Секретар Української Центральної ради *А. Постоловський*
Ствердив в. о. генерального писаря *Ів. Мірний*

Вістник Генерального секретаріяту Української Народньої Республіки. — 1918. — 5 січ.

№ 24

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

23 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ковалевський, Шаповал, Ткаченко, Золотарьов, Шульгин, Стешенко, Антонович, Зільберфарб, Міцкевич, т. г. с. Сидоренко, т. г. с. Мазуренко, т. г. с. Ганіцький, т. г. с. Абрамович, т. г. с. Шимонович, полковник Поплавко, т. г. с. Коліух, т. г. с. Хургин.

1. *Слухали:* доложений генеральним секретарем Шаповалом проект закону про збільшення платні телеграфних і телефонних тарифів.

Постановили: проект закону затвердити і подати на розгляд Української Центральної ради; § 18, 19 відмінити; § 21 змінити так, що для газет, які виходять раз і двічі на тиждень, встановлюється плата за пересилку в залежності від тиражу: до 15 тис. — 15 % підписної плати, до 30 тис. — 20, до 50 тис. — 30, до 100 тис. — 40, більше 100 тис. — 50 %. § 31 змінити так, що плата за телеграми урядовими особами і інституціями вноситься кожного місяця. § 33 встановлюються дві категорії абонентів: фабрично-промислові і торгові підприємства, які платять по 500, 300 200 руб., і приватні особи, котрі платять 300, 200 і 150 руб.

2. *Слухали:* доложений генеральним секретарем Шаповалом проект закону про тимчасове збільшення окладів служащим поштово-телеграфного відомства України.

Постановили: проект закону ухвалити і подати на затвердження Української Центральної ради.

3. *Слухали:* доложене генеральним секретарем Шаповалом прохання асигнувати 600 тис. руб. на додаткову допомогу служащим Київської поштово-телеграфної округи по закону 21 червня 1917 р.

Постановили: асигнувати Генеральному секретарству пошт і телеграфу 600 тис. руб. для видачі служащим Київської поштово-телеграфної округи додаткової допомоги.

4. *Слухали:* внесення Генерального секретарства шляхів ввести збір в прибуток скарбниці Української Народної Республіки з грузів, що перевозяться по залізницях.

Постановили: введення збору ухвалити і подати на затвердження Центральної ради.

5. *Слухали:* внесене генеральним секретарем Стешенком прохання комісаріату Київської шкільної округи асигнувати 12 тис. руб. на празникові нагороди служащим округи.

Постановили: асигнувати Генеральному секретарству освітних справ 12 тис. руб. на видачу празникових нагород служащим Київської шкільної округи.

6. *Слухали:* доклад полковника Поплавка про становище в Одесі і Одеській окрузі. В Одесі зараз влада належить городській думі. Більшовизму вже нема, бо розпустили всіх вояків [30], хто походить не з України. Але замість цього росте більшовизм серед українського війська, більшовизм ширять ті українські частини, які прибули з Петрограда. З'їзд Румунського фронту, який відбувається в Одесі, розколовся, виділилась українська фракція, до якої приєднались татари, мусульмани, р. с.-р. На самому фронті серед солдатів почувається велика втома, і над всіма лозунгами панує лозунг «Додому!» Ніяка партія фактично впливу не має. В Одесі «Красна гвардія» зменшується: була до 1500 чоловік, зараз налічує тільки до 800 чоловік, які до того ж роз'їжджаються по повітових містах, бо в Одесі дуже скрутне становище в продовольчій справі. Є відомості, що на 27—28 грудня призначений виступ більшовиків в зв'язку з виборами до Установчих зборів. Щоб зменшити більшовизм серед флоту, треба негайно дати отпуск всім неукраїнцям. За «вольный город Одессу» агітували найбільше більшовики. В Одесі відчувається великий брак грошових знаків. В банках є до 6 млн, але здебільшого 1000-рублевими білетами. Всі чекають українських грошей, які будуть прийматися краще, ніж рублі, бо ходять чутки, що українські гроші забезпечені золотим фондом. Щоб вибрати гроші у населення, треба негайно приступити до демобілізації зайвого військового майна; так в Кременчуці є мільйон солдатських шинелей, які на фронт не підуть, так само є кілька мільйонів чобіт; обози і т. ін. Все це можна передати земствам для продажу населенню. Багато грошей лежить і в сейфах; є відомості, що в одеських банках лежить до 100 млн руб., з яких кілька мільйонів золотом. Для зменшення продовольчого і грошово-

го кризису треба начати систематичну демобілізацію, і в першу чергу демобілізувати всіх неукраїнців. В останній час помічається велика тяга офіцерів на Україну; для української армії досить 12 тис. офіцерів, а є їх коло 30 тис. Треба видати наказ, щоб в тилу офіцерів не приймали. В Одесі зараз є до 20 тис. безробітних, з демобілізацією число їх збільшиться. Щоб дати їм роботу, яка була б одночасно корисна для держави, треба їх силу використати для тих майстерень, які працювали на оборону, а тепер припинили роботу. На тих майстернях можна було б робити ремонт попсованого військового майна для продажу його населенню. Праця військового комісара в Одесі, як і взагалі всіх державних інституцій на місцях, утруднюється дуже слабим зв'язком з центром, з якого немає часто жодних директив.

Постановили: повідомлення прийняти до відома, пропонувати полковнику Поплавко порозумітися з окремими секретарями в питаннях спеціального характеру; доручити генеральному секретарю морських справ видати наказ про негайний отпуск матросам, що походять не з України.

7. *Слухали:* доложений генеральним секретарем Зільберфарбом проект статуту Київської єврейської учительської семінарії і проект видатків на її утримання в розмірі 80 420 руб. на рік.

Постановили: проект статуту Київської єврейської учительської семінарії затвердити і асигнувати 80 420 руб. на утримання цієї семінарії.

8. *Слухали:* внесені генеральним контролером Золотарьовим проекти постанов Генерального секретаріату:

1) про встановлення нових цін на цукор з 15 січня 1918 р.;

2) про пивоварення і продаж пива;

3) про утворення цукрового фонду Української Народної Республіки з цукру заводів Курської губернії.

Постановили: проекти постанов про встановлення нових цін на цукор і про пивоварення затвердити (див. додаток *); справу утворення цукрового фонду передати на ближче обміркування комісії з представників Генерального секретарства фінансів і продовольчих справ і генерального контролера.

9. З пропозиції Генерального секретарства внутрішніх справ постановили: дозволити Реквізиційній комісії при Генеральному секретаріаті в порозумінні з такою ж комісією городської думи робити реквізії помешкань для урядовців Генерального секретаріату. Реквізувати можна одну кімнату для холостого і дві кімнати для сімейних. По окремих ходатайствах дозволяється реквізувати і три кімнати. Кожне прохання про реквізицію, направлене до Реквізиційної комісії, повинно бути підписано відповідним генеральним секретарем, у відомстві якого урядовець служить.

10. *Слухали:* доложену товаришем генерального секретаря Абрамовичем постанову Комісії по охороні ладу на Україні про умови, при яких комісія може існувати.

Постановили: вимоги Комісії по охороні ладу на Україні задовольнити (див. додаток *).

11. *Слухали:* прохання товариша генерального секретаря Мазуренка затвердити форму українських кредитових білетів.

Постановили: всі кредитові білети друкувати так, щоб зручно було читати, перевертаючи їх круг довшої осі.

12. *Слухали:* пропозицію генерального секретаря Шульгина принципіально обміркувати справу з позичкою у Франції, яка це пропонує.

Золотарьов пропонує замість зовнішньої позики зробити внутрішню після того, як встановиться лад на Україні.

Зільберфарб пропонує випустити внутрішню лотерейну позику.

---

* Не виявлений.

Коліух повідомляє, що Україні тепер приходиться годувати румунську армію, яка потребує до 6 млн пудів хліба і фуражу на місяць. Румунія в оплату тих харчів пропонує видавати чеки на французькі й англійські банки.

Постановили: чеки румунського уряду на французькі і англійські банки в оплату за харчування румунської армії приймати.

В. Винниченко, М. Шаповал, О. Шульгин,
Д. Коліух, В. Мазуренко, Д. Антонович

Ф. 1115, оп. 1, спр. 26, арк. 16—18. Оригінал.

№ 25

ВІДПОВІДЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ НА НОТУ РАДНАРКОМУ РОСІЇ

24 грудня 1917 р.

24 грудня Генеральний секретаріат послав у Петроград Совітові народних комісарів слідуючу ноту:

У відповіді на офіціальну ноту народних комісарів з 21 грудня Генеральний секретаріат визнає необхідним заявити отсе:

Представник делегації селянського з'їзду Прош'ян неточно передав Совітові народних комісарів зміст переговорів, які відбувалися в Києві, й ті умови, на яких Генеральний секретаріат Української Народної Республіки може приступити до переговорів про спинення війни, проголошеної Совітом народних комісарів Україні й вже початої ними на території Української Республіки.

Перша умова: негайне припинення військових операцій і виведення совітського війська з території Української Народної Республіки.

Друга умова: офіціальне признання Совітом народних комісарів Української Народної Республіки та заява, що народні комісари не будуть вмішуватися в внутрішній політичний і соціальний лад на Україні.

Третя умова: федеративний зв'язок України з Великоросією, як і з іншими державами Росії, може бути встановлено окремим порозумінням республік, які самовизначаються.

Четверта умова: боротьбу з контрреволюцією однієї з республік, яка грозить решті республік, можна вести також по згоді заінтересованих держав. Також не може одна яка-небудь сторона визначати контрреволюційність другої країни. Генеральний секретаріат Української Народної Республіки рішуче не признає буржуазність й контрреволюційність за всяким, хто не належить до більшовицького напрямку й не похвалює політики народних комісарів.

Лише при таких умовах Генеральний секретаріат може вступити в яку-небудь угоду з Совітом народних комісарів і послати своїх представників для переговорів у Вітебськ.

Предсідатель Генерального секретаріату *В. Винниченко*
Генеральний секретар міжнародних справ *О. Шульгин*

Робітнича газета. — 1917. — 29 груд.

№ 26—27

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

26—27 грудня 1917 р.

№ 26

26 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Порш, Шаповал, Антонович, Стешенко, Єщенко, Золотарьов, Ковалевський, Зарудний, Шульгин, т. г. с. Сидоренко, т. г. с. Коліух, т. г. с. Ганіцький, т. г. с. Абрамович, т. г. с. Жуковський, полковник Пількевич, полковник Поплавко.

1. *Слухали:* доложений генеральним секретарем Ковалевським проект демобілізації кінського составу на фронті і в тилу.

Постановили: проект затвердити (див. додаток *).

2. *Слухали:* доложену генеральним секретарем Антоновичем телеграму українського комісара Чорноморського флоту, що броненосець «Воля» під впливом політичних організацій Севастопольського порту спустив український прапор і знову підняв червоний.

3. *Слухали:* прохання генерального секретаря Винниченка асигнувати 500 тис. руб. на потреби охорони порядку і скріплення влади Генерального секретаріату.

Постановили: асигнувати генеральному секретарю Винниченку під отчет 500 тис. руб.

4. *Слухали:* доклад генерального секретаря Порша про військовий стан на фронті і в тилу. Армія з кожним днем розвалюється. Військові частини зменьшуються, як більшовицькі, так і українські. Щоб мати в своїх руках силу, треба приступити до організації нової армії: 1) добровільного характеру; 2) платну і 3) платити гроші тим існуючим вже військовим частинам, котрі визнають владу Генерального секретаріату і підлягають всім його розпорядженням. Крім того, треба вести систематичну політично-культурну працю серед війська, щоб захистити його від більшовицької зарази.

Шаповал висловлюється проти того, щоб давати плату тим частинам, котрі борються з більшовиками, бо це дасть в їх руки великий демагогічний засіб до агітації. Раз армії нема, а треба боронити Україну, то єдиний вихід — проголошення незалежної України, що дасть можливість стати твердо на міжнародній арені і приступити до організації нової фізичної сили. Крім того, треба організувати летючі отряди для збирання всякого технічного військового матеріалу на фронті.

Шульгин каже, що незалежність нам підсовують німці, і тому її не треба оповіщати. Зараз у зв'язку з кризисом мирних переговорів треба помиритися з більшовиками.

Жуковський каже, що перед Генеральним секретаріатом стоять три завдання: 1) фронт; 2) боротьба з анархією і з більшовиками; 3) організація нової армії. Підняти фронт зараз нема можливості, треба будувати армію на нових підставах, однією з них є платність армії. Для організації нової армії можна вивезти штаби корпусів з фронту, як готовий технічний апарат, через 1 1/2—

* Не публікується.

2 місяці можна мати невелику, але міцну армію в 100 тис. чоловік. Крім того, треба розробити новий статут армії, який би убезпечив її від участі в політичних переворотах.

Постановили: доручити Генеральному секретарству військових справ приступити до організації добровольчеської армії на платних підставах, яко начаток міліційної армії.

5. Слухали: пропозицію генерального секретаря Ковалевського вияснити питання про оповіщення незалежності України. Нам треба обов'язково заключити мир з німцями. Для цього найкращий вихід в сучасних обставинах — проголосити незалежність. Оголошення можна зробити в чисто діловій формі, без універсалу, і дати відповідні директиви нашій мирній делегації. Незалежність дасть змогу звернути увагу на внутрішню організацію.

Винниченко. Коли справді більшовиками буде оповіщена священна війна, задля нас найкраще — проголосити самостійність. Ми не можемо воювати з союзниками і не можемо, одночасно ведучи війну з більшовиками, разом з ними воювати з німцями. Але тут приходиться рахуватися з тим, що великоруські промислові круги, видно, з'єднаються з більшовиками, але не допустять отділення України. Прийдеться боротися з Великоросією в її цілому, якій допоможе і Дон. Так само не з нами підуть і національні меншості на Україні. Чи вистачить при таких обставинах сил для боротьби? Проти нас піде вся Північ, яка примушена буде до цього реальними, матеріальними причинами. Нас будуть обвинувачувати в зраді, що ми заключили мир з германськими імперіалістами, з якими не хотіли миритися більшовики.

Пількевич каже, що є відомості, ніби союзники ведуть таємні переговори з Центральними державами про поділ сфери впливу на Росію: Північ має бути віддана впливу Германії, Південь, Україна — впливу союзників. Треба було б ці відомості перевірити, і тоді можна було б ясніше освітити наше становище.

Ткаченко каже, що вже проголошенням Української Республіки, самостійною політикою в фінансовій і економічній сферах ми стали на ґрунт війни з торговою і промисловою Великоросією. З цього боку, проголошення незалежності нічого не міняє. Коли німці згодяться перенести переговори в Стокгольм, то це буде великою перемогою більшовиків, тоді ми будемо приковані до них і змушені приймати всякі умови миру. Самостійність України — вихід для вільного ведення мирних переговорів.

Шаповал обстоює проголошення незалежності, утворення федерації Чорного моря і мир з німцями.

Поплавко каже, що мир все одно буде за кошт Росії. Проголосивши незалежність, ми зможемо краще одстояти свої інтереси.

Жуковський каже, що ніякої священної війни більшовики вести не можуть, у них нема армії, нема офіцерів, техніків, нема заводів. Так само не страшні нам німці. У них було багато можливості наступати на Росію (під Тарнополем, Ригою), але вони цього не зробили. Америка недарма вступила в війну: на Західному фронті буде німцям крах. Але і для Англії з Америкою нема рації знищити Германію, коли є що поділити — Росію. Щоб не бути об'єктом чужих апетитів, треба оголосити незалежність і вступити в федерацію з Румунією, Болгарією для виходу в Адріатику.

Золотарьов питає, чого боятися слабої великоруської буржуазії: згоди її з більшовиками бути не може. Найкращий вихід для Генерального секретаріату в сучасний складний момент — зняти з себе відповідальність за наслідки і пропонувати іншим партіям проголосити незалежність і заключити сепаратний мир.

Зарудний каже, що проголосити самостійність — значить розбити єдиний революційний фронт. Мир для нас буде гіршим, ніж для всієї Росії. Германія все одно не допустить повної незалежності України. Мир України з Германією може ослабити революційні вимагання пролетаріату на заході.

Шульгин каже, що німці признають незалежність України, але за це виторгують собі всі економічні впливи. З німецького боку насувається на нас велика небезпека. Треба спертися на всі живі сили Росії — нові республіки. Самостійність настрою мас не підніме і армії нам не утворить. А одночасно прийдеться вести дужчу війну з Росією; в цій війні треба буде опертися на Германію, на її військову силу, а в результаті Україна буде окупірована Германією. Германія керується принципом «divide et impera» *; в її інтересах розбити Росію на части і володіти всіма тими частинами. Союзникам важно мати фактичну силу на сході як опір Германії. Вони будуть підтримувати федеративний зв'язок всіх республік Росії.

Порш. Перенесення мирних переговорів у Стокгольм зовсім не являється перемогою більшовиків. Коли німці на Стокгольм не згодяться, вони на Росію не підуть, бо для них це жодної користі не принесе. Союзників вони так само розбити не зможуть. Історія війни доказала, що німці одночасно на всіх фронтах вести війни не можуть, а тепер сили вичерпуються. Наближається мир загальний, коли Германія змушена буде вступити в переговори в Стокгольмі. При загальному мирі для нас мир буде кращий, ніж при сепаратному. Одержана телеграма, що Совіт народних комісарів призначив одкриття Установчих зборів на 6 січня. Цим в політичне життя Росії входить новий чинник. Коли Установчі збори одмовлять Україні послати свою мирну делегацію, коли вони не признають федерації, тоді настане час проголошення незалежності. Німці знають, що оповіщення священної війни означає кінець більшовицького панування, після котрого в Росії настане нова політична ситуація, коли в справі миру виступить вся організована Росія, з голосом якої будуть рахуватися і союзники, котрі тоді згодяться приступити до мирних переговорів. Тоді-то для Германії утвориться дуже складне становище, котре може привести її до революції, коли правительство її буде вести непримириму політику в справі миру. Народу тепер ми можемо сказати, що загальний демократичний мир не вдався, скликаються Російські і Українські Установчі збори, котрі скажуть своє авторитетне слово. Священної війни ми з більшовиками оповіщати не будемо, німці наступати також не будуть — буде стан фактичного перемир'я.

Золотарьов каже, що Установчі збори потрібні більшовикам, бо скликання їх означає почесний відхід більшовиків від власті. Установчі збори звернуться до союзників з пропозицією приступити до мирних переговорів. Коли союзники відмовляться, Росія розпадеться, а це буде великий удар для них. Установчі збори не можуть заключити миру за кошт України, бо це буде означати запроцитувати ** її на відокремлення.

Винниченко каже, що Установчі збори ніякої священної війни оповіщати не будуть і тоді більшовики скористуються цим і розгонять Установчі збори.

Золотарьов відповідає, що тоді всі на Україні підтримають її незалежність і сепаратний мир.

Ткаченко каже, що Російські Установчі збори означають суверенітет всієї Росії, в результаті чого знову виявляються старі централістичні тенденції, і федерації ми не побачимо.

В. Винниченко, М. Шаповал, О. Шульгин,
Д. Коліух, Д. Антонович

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 131—133. Оригінал.

---

* Розділяй і володарюй (*лат.*).

** Так у тексті.

№ 27

27 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Ковалевський, Шаповал, Стешенко, Шульгин, Золотарьов, Антонович, Зарудний, Одинець, Міцкевич, Зільберфарб, т. г. с. Мазуренко, т. г. с. Коліух, т. г. с. Сидоренко, т. г. с. Михайлов, полковник Пількевич.

1. *Слухали:* пропозицію генерального секретаря Винниченка вжити заходів до задоволення матеріальних і культурних потреб війська Київської залоги.

Постановили: 1) доручити Генеральному секретарству військових справ, у згоді з Радою військових депутатів, зробити інспекторський смотр всьому київському військові для вияснення і задоволення його матеріальних потреб; 2) доручити Генеральному секретарству освітних справ відкрити ротні школи, для чого використати слухачів Народного університету[31], перевівши їх тимчасово на стан вчителів з оплатою їх праці; 3) доручити Генеральному секретарству праці організувати майстерні для солдат.

2. *Слухали:* доложений генеральним секретарем Винниченком проект штатів комісаріату Одеської військової округи.

Постановили: проект комісаріату Одеської військової округи затвердити (див. додаток *).

3. *Слухали:* доклад генерального секретаря Шаповала про план відомственної роботи секретарства пошт і телеграфу по організації самостійного поштового хозяйства і перевозки пошти.

Постановили: план роботи Генерального секретарства пошт і телеграфу ухвалити.

4. *Слухали:* пропозицію товариша генерального секретаря Коліуха утворити Малий Генеральний секретаріат з товаришів генеральних секретарів для вирішення справ внутрішнього характеру і попереднього обміркування і розроблення законопроектів для координації діяльності генеральних секретарств.

Постановили: утворити Малий Генеральний секретаріат з товаришів генеральних секретарів, доручивши товаришам генеральних секретарів Коліуху і Михайлову розробити статут Малого секретаріату.

5. *Слухали:* внесення генерального секретаря Винниченка про необхідність взяти з рук контрагентства Суворіна книжні кіоски на залізничних станціях.

Постановили: доручити Генеральному секретарству шляхів вияснити умови аренди кіосків Суворіним і подати Генеральному секретаріату проект передачі кіосків на інших умовах в другі руки.

6. *Слухали:* внесений генеральним секретарем Шульгиним проект організації українських консульств поза межами України.

Ткаченко пропонує передати справу консульства, яка передовсім має на увазі економічні і торгові інтереси, Генеральному секретарству торгу і промисловості.

Постановили: доручити Генеральному секретарству міжнародних справ внести в проект надання консульствам економічних функцій, в якій сфері вони підлягають Секретарству торгу і промисловості, і внести в Центральну раду.

7. *Слухали:* внесення генерального секретаря внутрішніх справ, з огляду на прохання деяких органів місцевого самоврядування, дозволити розпродаж запасів спирту.

Постановили: дозволити органам місцевого самоврядування продавати запаси спирту; доручити Генеральному секретарству фінансів за порозумінням з Генеральним секретарством військових справ організувати справу охорони запасів спирту і місць його продажу; доручити Генеральному секретарству фінансів за порозумінням з генеральним контролером встановити акциз і фактичний контроль над продажем спирту.

---

* Не виявлено.

8. З пропозиції генерального секретаря Винниченка *постановили:* дозволити Генеральному секретарству військових справ викликати чехо-словацьку дивізію для охорони цукрових заводів.

9. *Слухали:* внесення генерального секретаря Винниченка про необхідність організації Генерального писарства.

Постановили: доручити генеральному секретарю Ткаченку виробити статут Генерального писарства, як управління справами Генерального секретаріату, і подати на розгляд Генеральному секретаріату.

10. *Слухали:* прохання генерального секретаря Шульгина дати дозвіл взяти 15 тис. руб. з асигнованих Генеральному секретарству міжнародних справ 50 тис. руб. авансу на організацію Українського пресбюро за кордоном.

Постановили: дозволити Генеральному секретарству міжнародних справ асигнувати 15 тис. руб. на організацію Українського пресбюро за кордоном.

11. *Слухали:* внесення генерального секретаря Шульгина асигнувати Генеральному секретарству міжнародних справ 63 тис. руб. на видання журналу-місячника Генерального секретарства міжнародних справ.

Постановили: асигнувати під відчит Генеральному секретарству міжнародних справ 63 тис. руб. на видання журналу.

12. *Слухали:* внесення Генерального секретарства праці організувати бюро для розроблення і проведення в життя проектів і планів по технічних питаннях і питаннях демобілізації та для організаційної роботи по скликанню з'їзду представників технічних і громадських установ.

Постановили: організувати при Генеральному секретарстві праці спеціальне технічне бюро.

13. *Слухали:* доложене генеральним секретарем Винниченком прохання населення містечка Кривого Рогу, яке налічує 25 тис. людності, має 5 банків і міститься в районі 19 великих шахт, про перейменування його в город.

Постановили: доручити Генеральному секретарству внутрішніх справ через відділ місцевого самоврядування вияснити, чи перейменування м-ка Кривого Рогу в город не викличе яких-небудь непорозумінь між новим городським самоврядуванням і місцевим волосним.

14. *Слухали:* прохання генерального секретаря Стешенка 1) асигнувати 1-й українській гімназії 70 тис. руб. на удержання гімназії; 2) асигнувати двом польським гімназіям 120 тис. руб. на удержання гімназій.

Постановили: [1)] асигнувати на допомогу 1-й українській гімназії 70 тис. руб. під відчит по оправдательному плану; 2) асигнувати на допомогу польській гімназії 60 тис. руб. під відчит по оправдательному плану; 3) порадити Генеральному секретарству польських справ звернутися до Київської городської думи з проханням дати асигновку на удержання другої гімназії.

15. *Слухали:* прохання генерального секретаря Стешенка асигнувати на допомогу Молодому театрові 10 тис. руб.

Постановили: асигнувати Молодому театрові субсидію в 10 тис. руб.

В. Винниченко, М. Шаповал, О. Шульгин,
Д. Антонович, Б. Зарудний

Ф. 1063, оп. 1, спр. 1, арк. 33—34 зв. Оригінал.

№ 28

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

28 грудня 1917 р.

Засідання розпочинається привітанням представників од різних військових частин.

По законопроекту про положення стану біженців[32] виступає докладчик *Яковлев.*

З докладу видно, що при Секретарстві внутрішніх справ організується Крайова нарада з представників од деяких секретарств — внутрішніх, праці, військових, національних, од національностей, од різних громадських інституцій, які до цього часу стояли у цієї справи.

Корсак (п. п. с.), указуючи на хиби законопроекту, говорить: «Треба сказати, що організація допомоги біженцям в Петрограді переводиться там на більш демократичних основах. Там організується комісаріат по допомозі польським біженцям». Промовець домагається двойного представництва від національностей, а також від Львівського комітету.

Стасюк (у. с.-р.) домагається виключення з складу Крайової наради представника Тетянівського комітету, а також зауважує, що включати в Крайову нараду і представників Львівського комітету, як недемократичної організації, не годиться.

Законопроект приймається з поправками Стасюка.

Далі докладає законопроект про збільшення окладів робітникам пошти, телеграфу і телефону на Україні т. *Скнарь.*

Законопроект в комісії законодавчих внесень був прийнятим без жодних уваг. Всім ясно, що при такій оплаті праці, яка переводилась до цього часу робітникам пошти і телеграфу, прожити ніяк неможливо. Є урядовці, які отримують 109 руб. 50 коп. в місяць, вищі — 215 руб., начальники поштово-телеграфної філії — 132 руб., а першого класу — 282 руб.; поштальйони — від 107 до 148 руб. Щоби якомога скоріше покінчить з безладдям і розрухою в відомстві та притягнуть до роботи нові сили, цей законопроект збільшує оклади.

Тов. *Пісоцький* (у. с.-д.): «Комісія через спішність не проглянула цього законопроекту. Ставки нижчим служащим в цьому законопроекті пропонуються настільки низькі, що вони ніяк не задовольняють самих мінімальних потреб нижчих служащих».

Генеральний секретар пошт і телеграфів *Шаповал*: «Сей законопроект розроблявся спільно з Всеукраїнською спілкою техніків».

Далі генеральний секретар багато говорить про ставки служащих і боронить законопроект, замовчуючи про низькі ставки нижчим служащим.

Крижановський пропонує прийняти законопроект як тимчасовий і зауважує, що він являється сепаратним, через що пропонує секретарю виробити законопроект, який би був цілим і задовольняв всіх робітників пошт і телеграфу.

Пісоцький пропонує підвищати названі ставки.

Неронович (у. с.-д.): «Сей законопроект мене не задовольняє, бо в йому не видно, скільки ж нарешті буде получати кожний служащий, він неясний ні нам, ні служащим, ні громадянам Української Народної Республіки, і дякуючи цій неясності, такий законопроект може бути використаним для агітації проти Центральної ради».

Генеральний секретар пошт і телеграфів виступає декілька разів, захищаючи законопроект.

Законопроект приймається в редакції комісії лише з увагою, що незабаром Секретарством пошт і телеграфів буде внесений новий, більш докладний.

Далі приймається законопроект про скасування шкільних округ *.

Без дебатів приймається законопроект про збільшення плати на грузи на залізницях України.

Після цього *Рафес* (Бунд) вносить інтерпеляцію до Генерального секретаріату. «Останніми днями по городу носяться різні неприємні чутки, які направлені до підриву авторитету Центральної ради і Генерального секретаріату. Ці чутки полягають в тому, що ніби по м. Києву дуже часто невідомо ким роблять самочинні труси і арешти, грабежі і насильства. Не знаю, чи провірені ці чутки, чи ні, але вони страшно нервують громадянство. Я звертаюсь до Генерального секретаріату з питанням: «Чи відомо йому що-небудь в цій справі і як відомо, то які заходи вживаються, щоб припинити ці незаконні вчинки, а також з чийого відому робились арешти?»

До інтерпеляції приєднується фракція українських соціал-демократів. Генеральний секретар *Порш* «Я відповідаю за відсутністю голови Генерального секретаріату, а також і яко секретар по військових справах. 25 грудня офіціально до мене на квартиру звернулись представники від Київської ради робітничих депутатів, Крайової ради р. с.-д. і інші з таким же запитанням, причому представники розказали, при яких правах відбулись побої і арешти.

У ніч на 25 грудня о 4-й год., виламавши вікна і двері, вірвались в квартиру Пятакових група людей в солдатській формі і потребували Пятакова. З огляду на те, що Пятакових три брати, сім'я Пятакових запитала, якого саме Пятакова. Солдати розтерялись від несподіванки, що Пятакових три, і не знали, що сказати, а потім заявили, що їм треба більшовика. Тоді Леонід Пятаков заявив, що це він більшовик, і запитав, що їм треба від нього. Не повіривши в те, що Леонід є більшовик, солдати взяли з собою всіх трьох, а потім через деякий час двох — один чорносотенець, другий кадет — відпустили, а третього — Леоніда (більшовика) взяли і невідомо куди ділись.

Я зараз же вжив заходів до вияснення цих подій і передав в усі військові і громадські установи негайно дослідити про ці події, бо останні являються нещастям не для більшовиків, але це є нещастя для нас, української власті, бо вони направлені до дискредитації і Генерального секретаріату, і Центральної ради.

Генеральний секретаріат зробив все, щоби якнайшвидше вияснити ці події, найти винуватих і дати їм належну кару.

Разом з тим зазначаю, що наскільки я розумію ці події з тих фактів, які маю в руках, що ті насильники не є жителі Києва, бо в Києві нема тої людини, а тим більше солдата, який би не знав Пятакова в лице, чи тим більше — як звуть. Як видно, ця банда — приїжджа. Є підстави думати, що ці події зв'язані з харьківськими, де ведеться проти українських робітників і солдат неймовірний терор. Вони направлені на те, щоб збаламутити київського обивателя і нацькувати на Центральну раду і Генеральний секретаріат».

Далі генеральний секретар *Ткаченко* говорить, що ним утворена комісія для дослідження цих подій, в склад якої входять представники від Всеукраїнських рад робітничих і солдатських депутатів. Приймається пропозиція Рафеса включити в комісію представника місцевого самоврядування.

Інтерпелянти відповіддю Порша вдовольняються.

Неронович (у. с.-д.) запитує Генеральний секретаріат, в якому стані законопроекти про 8-годинний робочий день і робітничий контроль.

Відповідь не дана, за відсутністю секретаря праці.

Генеральний секретар міжнародних справ *Шульгин* повідомляє про мирні переговори: «Вчора і сьогодні мені вдалося говорити по прямому проводу з нашою делегацією в Бресті. З розмови делегації видно, що було пленарне засідання делегацій вчора і сьогодні. Вчора було загальне привітання, а сьогодні мала бути

* Див. док. № 28а.

відчитана наша декларація. Є підстави думати, що наша делегація буде признана самостійною і Совітом народних комісарів, і німцями. Після короткої розмови сьогодні провод перерваний, і я позбавлений [можливості] дати більш вичерпуючі відомості. Додам, що наша делегація домагалась перенести переговори в нейтральну державу, але несподівано виявилось, що делегація народних комісарів на чолі з Троцьким згодилась лишитись в Бресті».

В кінці засідання *Корсак* (п. п. с.) запитує секретаря праці, що робиться ним в справі урегулювання справи про безробітних, які до цього робили на оборону.

Генеральний секретар *Порш* заявляє, що докладної відповіді зараз дати не може, але зауважує, що ним зроблено розпорядження пустити в хід гроші, які були зібрані городською продовольчою управою за хліб з пекарень, на муніципальні, громадські роботи, щоби сим дати декотрим безробітним роботу. Крім того, ним розробляється цілий ряд законопроектів в сій справі, котрі незабаром поступлять на розгляд Центральної ради.

Робітнича газета. — 1917. — 30 груд.

№ 28а

ЗАКОН ПРО СКАСУВАННЯ ШКІЛЬНИХ ОКРУГ

28 грудня 1917 р.

1. Шкільні округи на території Української Народної Республіки скасувати.

2. Тимчасове завідування справами Київської шкільної округи, Харьківської та Одеської шкільних округ, оскільки ці останні дотикалися шкіл на території Української Народної Республіки, і також переведення ліквідації цих округ передати осібним комісаріатам в складі чотирьох українців і трьох представників меншостей.

3. Призначення комісарів здати на генерального секретаря справ освітних з тим, аби комісари від меншостей призначалися по згоді з відповідними національними секретарствами.

4. Попечителів Київської, Харьківської та Одеської шкільних округ і всіх урядовців цих округ увільнити за штат на загальних основах, якщо їх не буде призначено на нові посади.

5. Доручити Секретарству справ освітних внести до Центральної ради законопроект про передачу справ шкільних округ відповідним секретарствам, місцевим самоврядуванням та іншим.

6. На час існування комісаріатів передати до їх розпорядження кредити шкільних округ, крім кредитів на удержання попечителів, їх помічників та окружних інспекторів, і внести натомість посади по сім комісарів на кожну округу з одержанням 600 крб. кожному комісарові.

7. Скасування комісаріатів перевести наказом генерального секретаря справ освітних.

З оригіналом протоколу згідно:

Тов. Голови Української Центральної ради *Мик[ола] Шраг*
Секретар Української Центральної ради *А. Постоловський*
Ствердив в. о. генерального писаря *Ів. Мірний*

Вістник Генерального секретаріяту Української Народньої Республіки. — 1918. — 5 січ.

№ 29—30

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

29—30 грудня 1917 р.

№ 29

29 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Порш, Антонович, Шаповал, Ковалевський, Зарудний, Шульгин, Золотарьов, Стешенко, Одинець, т. г. с. Мазуренко, т. г. с. Руднищький, т. г. с. Михайлов, т. г. с. Хургин, полковник Пількевич.

1. З пропозиції генерального секретаря Ткаченка, ухвалено доручити генеральним секретарствам продовольчих справ, фінансових справ і генеральному контрольору перевести ревізію «Центросахару».

2. *Слухали:* доклад Порша про військовий стан на Україні. Попередньою політикою Генерального секретарства військових справ штаб Київської військової округи був позбавлений всяких функцій. Лише недавно удалося знову наладити технічний апарат округи. Настрій гарнізону в Києві різний: одні частини займають нейтральну позицію, інші — ворожу, як, приміром, полки Тараса Шевченка, Дорошенка. Деякі частини, на які можна було б опертися, як «Курінь смерті», Полуботківський полк, Богданівський, дуже стомились і до активної роботи зараз мало придатні. Найбільше певним являється робітничий полк «Вільного козацтва», який зараз несе охорону порядку в Києві. На Румунському фронті організовано два українських корпуси — 10-й і 26-й; третій корпус організується в Бессарабії. Неукраїнські дивізії на фронті розвалились, осталось в дивізіях од 5 до 1 тис. солдатів. Ці дивізії ніякої власті не визнають і домагаються одпуску додому. Румунської армії 350 тис. На Південно-Західному фронті іде невпинна боротьба між українцями і більшовиками. В Ровно арештовані члени української гарнізонної і армійської ради. На Рівне підуть українські частини із Здолбунова. В Харкові ніякої власті нема; новозаснована Центральна рада і Народний секретаріат пливуть за Красною гвардією. Більшовики зайняли коло 15 станцій на Южних і Катеринінських дорогах. У Катеринославі іде бій між більшовиками, з одного боку, і гайдамаками, козаками — з другого. Наші сили взагалі незначні в тилу. З Румунського фронту іде 10-й корпус, швидко прийдуть 9-а і 10-а кавалерійські дивізії. По городах Катеринославщини організується робітниче «Вільне козацтво». До 15 січня єсть певна надія вибити більшовиків з України. Один український ешелон пробився через Калинковичі і йде в Коростень. Коли удасться взяти Мінськ, будемо мати велику українську армію з Західного фронту. Представник румунів повідомив, що румунське правительство бажає, щоб представники Української Республіки були в Ясах при Румунському правительстві.

Шаповал повідомляє, що одержана телеграма, що в Харкові більшовики роззброїли український запасний полк.

Шульгин каже, що події приймають якийсь катастрофічний характер. Особливо негарне враження робить панування більшовиків в Росії, чим дуже ускладнюється становище нашої делегації в Бресті.

3. З пропозиції генерального секретаря Порша постановлено утворити другу посаду помічника командуючого Київською військовою округою.

4. Генеральний секретар Винниченко повідомляє, що генеральний секретар шляхів Єщенко захворів і подає прохання про одставку.

М. С. Грушевський приймає парад частин «Вільного козацтва». Грудень 1917 р.

Постановлено: одставки не приймати, дати генеральному секретарю шляхів В. Д. Єщенку двотижневий одпуск, доручити товаришу генерального секретаря Соковичу виконувати обов'язки генерального секретаря шляхів.

5. Одинець повідомляє, що на днях можна чекати великих подій в Петрограді, які можуть призвести до нового військового перевороту.

6. *Слухали:* пропозицію генерального секретаря Зарудного затвердити А. Г. Терниченка і В. В. Сьомушкіна товаришами генерального секретаря земельних справ.

При голосуванні за Терниченка голосували 11, утрималось 3; за Сьомушкіна голосували 3, утрималось 11.

Постановлено: 1) Аристарха Григоровича Терниченка затвердити на посаді товариша генерального секретаря земельних справ;

2) Венігмина Васильовича Сьомушкіна затвердити на посаді товариша генерального секретаря земельних справ.

Порш просить занести в протокол, що кандидатури Терниченка і Сьомушкіна запропоновані Центральним Комітетом у. п. с. р.

7. *Слухали і ухвалили* доложений генеральним секретарем Антоновичем проект тимчасового закону про флот Української Народної Республіки *.

Постановили: внести проект тимчасового закону про флот Української Народної Республіки на розгляд Української Центральної ради.

---

* Див. док. № 29а.

8. По докладу генерального секретаря торгу і промисловості *постановили:* асигнувати Генеральному секретарству морських справ 310 тис. руб. на виплату служащим робітникам Миколаївського порту в рахунок кредитів на утримання українських портів.

9. По докладу Генерального секретарства торгу і промисловості *постановили:* асигнувати Генеральному секретарству морських справ 19 тис. руб. на доплату служащим управління Миколаївського порту в рахунок кредитів на утримання українських портів.

10. *Слухали:* ...*

11. *Слухали:* доложене генеральним секретарем Поршем запитання в. о. головнокомандуючого арміями Ю.-З. фронту Стогова, на яких підставах існують українські комісаріати при штабах фронтів.

Постановили: повідомили в. о. головнокомандуючого Ю.-З. фронтом Стогова, що Комісаріат Української Народної Республіки при штабах фронтів існує на попередніх умовах, встановлених законами Временного правительства.

12. *Слухали:* повідомлення генерального секретаря Шульгина, що Франція пропонує Українській Народній Республіці заключити у неї позику до 500 млн.

Порш каже, що таку саму пропозицію Франція робила і на Дону, правительство Дону цю пропозицію одкинуло.

Постановлено: обміркування цієї справи одкласти.

13. З пропозиції генерального секретаря Ткаченка *постановили:* доручити Фінансовій комісії розробити законопроект про одноразовий прогресивний податок на майно, з тим, що максимальна сума податку не повинна перевишати 15 % вартості майна.

14. *Слухали:* повідомлення товариша генерального секретаря Михайлова, що в Києві можуть забастувати всі аптеки, через те, що аптеки Марцинчика і «Фарнакос», які обслуговуються Польським союзом фармацевтів, одмовляються прийняти колективний договір.

Постановили: секвеструвати дві аптеки м. Києва, доручити Генеральному секретарству праці скласти спеціальну комісію з участю представника Генерального секретарства польських справ, яка в 24 год. повинна рішити, які саме аптеки повинні бути секвестровані. Переведення в дійсність секвестру доручити міській думі.

В. Винниченко, М. Шаповал, О. Шульгин,
Д. Антонович, Л. Михайлов

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 135—136 зв. Оригінал.

№ 29а

ТИМЧАСОВИЙ ЗАКОНОПРОЕКТ ПРО ФЛОТ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

29 грудня 1917 р.

Українська Центральна рада, основуючись на великих подвигах і жертвах, подіяних українським народом на протязі віків для охорони Чорноморського побережжя, і на тім, що північне побережжя Чорного моря в переважній частині становлять українські землі, а також з уваги на те, що на Вкраїну спадає

* Не друкується.

** Так у документі.

обов'язок охорони політичних і економічних інтересів згаданого побережжя і на те, що український народ поклав велику працю в справі утворення і оборудування Чорноморської флоти, а також на необхідність негайного підтримання Чорноморської флоти, ухвалила:

I. Російська Чорноморська флота — військова і транспортна — проголошується флотою Української Народної Республіки і виконує всі обов'язки по охороні побережжя і торгівлі на Чорному і Азовському морях.

Примітка: Українська Народна Республіка під час демобілізації транспортної флотилії має вступити в погодження з республіками, що засновуються на Чорноморському побережжі, відносно поділу торговельної флоти.

II. Прапором Української військової флоти є полотнище в двох: жовтому і блакитному кольорах. В кряжі блакитного кольору історичний золотий тризубець часів Українсько-Руської держави X в.

III. Прапором Української торговельної флоти є полотнище в двох, жовтому і блакитному, кольорах.

IV. З часу проголошення цього закону всі російські військові і транспортні кораблі на Чорному і Азовському морях повинні підняти вищезгадані прапори Української Народної Республіки.

V. Українська Народна Республіка переймає на себе всі зобов'язання Російського уряду щодо Чорноморської флоти і утримання флоти та портів.

VI. Генеральному секретарству міжнародних справ доручається подати цю ухвалу до відома всім державам.

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 143. Копія.

№ 30

30 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Порш, Шаповал, Антонович, Стешенко, Шульгин, т. г. с. Мазуренко, т. г. с. Сидоренко, т. г. с. Абрамович, т. г. с. Коліух, полковник Пількевич.

1. *Слухали:* доложений генеральним секретарем Поршем проект формування української міліційної армії і основні тези проекту організації гайдамацьких корпусів, яко кадрів інструкторів української міліційної армії.

Постановили: проект формування української міліційної армії ухвалити і затвердити основні тези організації гайдамацьких корпусів, яко кадрів інструкторів української міліційної армії; проект формування української міліційної армії доручити Генеральному секретарству військових справ внести на розгляд Центральної ради.

2. *Слухали:* пропозицію генерального секретаря Ткаченка встановити основну міру українських грошей — гривню, яка ділиться на 100 шагів.

Постановили: доручити генеральному секретарю Ткаченку обстоювати в Центральній раді назву основної міри українських грошей — «дукат».

3. *Слухали:* повідомлення товариша генерального секретаря Коліуха, що в північних губерніях Росії і на фронті почався голод. Надходять телеграми з проханням допустити вивіз хліба.

Постановлено: вивіз хліба з України дозволити і переводити його фактично. Доручити Генеральному секретарству продовольчих справ скласти проект відозви для внесення її в Центральну раду до всього населення Росії в продовольчій справі. Одкрити кредит Генеральному секретарству продовольчих справ в 500 млн для закупки хліба і фуражу.

Утворити спеціальну комісію з представників генеральних секретарств продовольчих справ, військових і шляхів з необмеженими уповноваженнями для вивозу хліба і фуражу із залізнодорожних станцій і складів.

Внести в Центральну раду пропозицію видати відозву до населення України з закликом продавати хліб.

4. *Слухали:* внесення генерального секретаря Порша поставити краще видання «Вістника Генерального секретаріату».

Постановили: доручити генеральному секретарю Шаповалу розробити проект видання «Вістника Генерального секретаріату» і організувати редакційну і хозяйственну сторони видання.

Оригінал за належними підписами.

В. Винниченко, М. Шаповал, О. Шульгин, Д. Коліух, Д. Антонович

Ф. 1063, оп. 1, спр. 1, арк. 40 — 40 зв. Оригінал.

№ 31

ІНФОРМАЦІЯ ДЕЛЕГАЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ПРО ВИЗНАННЯ УНР НА МИРНИХ ПЕРЕГОВОРАХ В БРЕСТІ

30 грудня 1917 р.

Признання України самостійною державою на мировій нараді в Бресті

30 грудня знов пощастило налагодити роботу безперервного телеграфного дроту, який поєднує Секретарство міжнародних справ з Берестям-Литовським, і генеральні секретарі одержали надвечір дуже важні відомості в справі мирових переговорів і становища української делегації в Бресті. Відомості ці тут подаємо.

Першого ж дня, яко приїхав Троцький, за його порадою було негайно зроблено спільне засідання російської делегації з українською, на якому більшовики зазначували всю трудність становища і настоювали на потребі єдності наших виступів. Наша делегація заявила, що стоючи на приблизно однакових заходах миру, вона згодна погоджувати свою позицію з позицією «Совета народных комиссаров», які ультимативно мали настоювати перед німцями на тому, щоб переговори перенесено було в сторонню нейтральну державу. На тому ж засіданні умовились, що після того, як буде прочитано на першому пленарному засіданні наради ноту Генерального секретаріату, представники народних комісарів зроблять заяву, в котрій вони визнають Генеральний секретаріат правительством України, а його делегацію — повноправною делегацією незалежної Української Республіки. З цього боку, українська делегація мала зробити заяву про своє приєднання до перших двох пунктів проекту мирного договору, поданого представництвом народних комісарів 27 грудня (нового календаря), а також до думки про перенесення мирових переговорів на нейтральне місце.

Але за півгодини до відкриття першого пленарного засідання представники народних комісарів сповістили українську делегацію, що вони змінили редакцію своєї заяви в тому смислі, що в ній нічого не буде сказано про признання Української Республіки і про признання її правительства, а вони мають тільки заявити, що не перечать участі нашої делегації в мирових переговорах. Українська делегація в відповідь на це заявила, що вона не зможе при таких умовах йти разом з представництвом народних комісарів, хоч і вважає, що при цих умовах порушення такої єдності не може бути корисним для справи, але відповідальність за те, очевидно, повинна лягти на представників народних комісарів. Далі, знов цілком несподівано більшовики змінили свою думку і ввечері того ж дня зріклися своєї ультимативної вимоги щодо перенесення переговорів на нейтраль-

не місце, виправдовуючи це тим, що тепер в Німеччині перемогла партія, яка хоче розгрому Сходу Європи, і через це вони не настоють більше на перенесенні переговорів до Стокгольма, а згоджуються залишитися в Бересті.

Українська делегація зауважувала, що така зміна думки нічим не оправдана і що своєю податливістю представники народних комісарів роблять дуже велику помилку та ставлять українську делегацію в дуже скрутне становище. Українська делегація не робила в цій справі таких гострих і ультимативних заяв, як представники народних комісарів, але мала рішучий намір одстоювати цю позицію до кінця. Нині ж нове рішення петербурзької делегації робить справу перенесення переговорів до Стокгольма нереальною і тим позбавляє українську делегацію можливості настоювати на цьому далі.

Не дивлячись на всі заяви представників народних комісарів, українська делегація, після довгих нарад поміж собою, все-таки вирішила по можливості підтримувати з представниками народних комісарів єдність в своїх заявах на пленарних засіданнях, зважаючи при тому на надзвичайну трудність політичних обставин. Та більшовики знову змінили свою думку і дали згоду прочитати свою заяву з приводу ноти Генерального секретаріату, цілком визнаючи в цій заяві і правительство України, і саму Республіку, але перед наступним засіданням, знов, за годину перед ним, Троцький заявив, що з огляду на те, що взаємовідносини українського правительства і «Совета народных комиссаров» загострились і що Генеральний секретаріат у відповідь на мирні запрошення «Совета народных комиссаров» відповів нині опублікованою уже новою нотою, яка, по заяві Троцького, є той ультиматум, котрого вони прийняти не можуть, то через це вони знов зміняють характер своєї заяви. Але як видно з справоздання про сьогоднішнє пленарне засідання, їхня думка ще раз змінилась і на цей раз дуже рішуче. Що ж до перенесення справи переговорів на нейтральний ґрунт, то цієї незвичайної політичної помилки народних комісарів уже виправити було неможливо, і нарада залишається в Бересті.

Ще до сьогоднішнього засідання, протягом останніх днів, з боку представників держав, які беруть участь в нараді, було не раз зроблено різні предложення українській делегації, але делегати України заявили, що вони можуть вести в цій справі тільки приватні розмови, доки українська делегація офіціально не буде визнана представництвами цих держав. З другого боку, представники тих держав умовою визнання української делегації ставили прийняття нею певних предложень. І тільки тоді, коли всі ці предложення було рішуче відкинуто делегацією, після певних вагань, представники Четверного союзу нарешті вирішили офіціально визнати українську делегацію саме в сьогоднішньому.

Засідання почалось 12 січня (по нашому календареві 30 грудня) в 11 год. 35 хв. ранку. Головою — австрійський міністр міжнародних справ Чернін.

На початку засідання *Чернін* зробив наступну заяву: «На пленарному засіданні 10 січня статс-секретар Української Народної Республіки оповістив делегаціям чотирьох союзних держав ноту Генерального секретаріату Української Народної Республіки від 11 грудня 1917 р. В сьомому розділі цієї ноти містилась заява, що Українська Народна Республіка, представлена Генеральним секретаріатом, самостійно виступає в міжнародних справах і що вона має думку, так само як і інші держави, брати участь у всіх мирових переговорах, конференціях (нарадах) і конгресах (з'їздах). У відповідь на це я маю честь заявити, що делегації Четверного союзу ознаймують наступне — ми признаємо українську делегацію самостійною делегацією і правомочним представництвом самостійної Української Народної Республіки, формальне ж признання чотирма союзними державами Української Народної Республіки самостійною державою буде зазначено в мирному договорі!»

Потім зробив заяву голова делегації народних комісарів *Троцький*: «З огляду на питання, відповідь на яке тільки що було дано в заяві делегації Четверного

союзу, я вважаю потрібним, бажаючи дати відомості і запобігти можливим непорозумінням, зробити таку заяву: ті непорозуміння, які траплялись між російським правительством та Генеральним секретаріатом, і фактичний бік яких в більшій або меншій мірі відомий присутнім, не мали і не мають ніякого відношення до права українського народу на самовизначення і викликані були суперечностями між політикою «Совета народных комиссаров» та Генерального секретаріату, суперечностями, які проявляються як на території України, так і за її межами; що стосується самовизначення України в формі Народної Республіки, яке тепер переводиться на ділі, то цей процес не давав і не може дати приводу ні до яких непорозумінь між двома братніми республіками; беручи на увагу, що на Україні нема окупаційного війська, що політичне життя складається там в умовинах цілковитої волі, що там нема ні середньовічних станових (сословних) органів, які зазіхали б на представництво країни, ні призначених згори, по праву сили, фіктивних міністерств, які порядкують в тих межах, в котрих їм це доручається згори; беручи на увагу, що на території України всюди порядкують вільно обрані «совіти» робітничих, солдатських та селянських депутатів, і, що при виборах до всіх органів самоуправління переводиться засада (принцип) загального, рівного, безпосереднього і таємного голосування, — то і не може бути жодних сумнінів в тому, що процес самовизначення України довершується в тих географічних межах і в тих державних формах, які одповідають справжній волі українського народу; маючи все це на увазі російська делегація, згідно зо своєю заявою в засіданні 10 січня, не бачить жодних перешкод до самостійної участі делегації Генерального секретаріату в мирових переговорах».

Після Троцького виступив голова української делегації *Голубович*, який зробив від імені своєї делегації наступну заяву: «Шановне панство! Заслухавши відповідь представників чотирьох союзних держав на ноту Генерального секретаріату, українська делегація вважає її задовольняючою для того, щоби приступити до дальших мирових переговорів».

Кінець засідання пішов на суперечки між Гофманом і Троцьким, стенограма цих дуже інтересних суперечок була ще не розшифрована, і через те їх мало бути передано Генеральному секретаріатові пізніше.

Народня воля. — 1917. — 31 груд.

№ 32

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

30 грудня 1917 р. *

Головою професор М. Грушевський.

Публіки на хорах повно, бо на черзі дня розгляд законопроекту національно-персональної автономії.

З докладом у цій справі виступає д-дій *Шац*. Він оголошує текст законопроекту, вироблений Генеральним секретаріатом, і ті корективи, здебільшого стилістичні, які зробила до деяких його пунктів комісія законодавчих внесень.

У дебатах з цього приводу від імені Бунду бере слово д-дій *Рафес*. Він визнає, що законопроект цей має таку форму, в якій він не здійснений ще ні в одній країні світу, і з цього боку він є великий крок вперед. Тому, вітаючи цей законопроект, д-дій Рафес заявляє, що фракція Бунду голосуватиме за нього взагалі і в цілому з деякими відповідними поправками.

* Дата засідання.

Поза чергою бере слово генеральний секретар справ міжнародних д-дій *О. Шульгин* і робить заяву про ті переговори в Бересті, про які у нас докладно подано вище (див. статтю «Мирна нарада в Бересті»). Кінчаючи своє повідомлення, д-дій О. Шульгин заявив, що зараз Україна переживає той момент, коли вона стає самостійною.

«Я щасливий сказати, — каже він, — що ми маємо таке визнання не тільки з боку Центральних держав, але і з боку, наприклад, Франції, яка недавно прислала свого представника, генерала Табуї, до нашого уряду. Щоб з нами рахувались і інші, нам треба зміцнити свої внутрішні сили, ідучи, наприклад, добровільно, я скажу, в українське військо. Тоді ми зможемо досягти наших вікових національних ідеалів (*довгі гучні оплески*)».

Оголошується на кілька хвилин перерва, після якої Рада переходить до дальших дебатів з приводу законопроекту про національно-персональну автономію [33].

Нова рада. — 1917. — 31 груд.

№ 33

ПОСТАНОВА ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ ПРО ПРИПИНЕННЯ ВИДАЧІ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ РОДИНАМ ВОЇНІВ-БІЛЬШОВИКІВ

31 грудня 1917 р. **

До губерніальних комісарів України

Генеральне секретарство постановило негайно припинити всяку державну допомогу родинам тих вояків, котрі в рядах більшовицького війська ведуть зрадницьку війну з Українською Народною Республікою.

Про цю постанову Генеральне секретарство внутрішніх справ доручає вам сповістити установи, які призначають і видають пайки.

Разом з тим доручається вам звернути увагу тих установ, що, згідно з ст. 60-ю закону про піклування нижчих військових чинів і їх родин від 25 червня 1912 р., треба припинити видавання допомоги (пайків) родинам з часу повороту тих вояків, які повернулися додому і не визнані, вказаним в законі шляхом, за нездатних до військової служби.

Тов. генерального секретаря *Карпинський*
За директора департаменту *В. Приходько*

Вістник Генерального секретаріяту Української Народньої Республіки. — 1917. — 31 груд.

№ 34

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

2 січня 1918 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Шаповал, Шульгин, Антонович, Зарудний, Стешенко, т. г. с. Мазуренко, т. г. с. Ганіцький, т. г. с. Мірний, т. г. с. Коліух, т. г. с. Михайлов, полковник Пількевич.

* Прим. док.

** Дата опублікування.

1. *Слухали:* прочитаний генеральним секретарем Винниченком проект відозви до всіх громадян, судових установ і комісарів про більшовиків.

Постановили: проект відозви затвердити (див. додаток *).

2. *Слухали:* прочитаний генеральним секретарем Винниченком проект відозви до солдатів всіх армій і великоруського народу в справі постачання хліба в зв'язку з українсько-більшовицькою війною.

Постановили: проект відозви затвердити (див. додаток **).

3. *Слухали:* пропозицію генерального секретаря Шаповала видати наказ про затримання більшовицької літератури.

Постановили: доручити генеральному секретарю пошт і телеграфу зробити відповідно розпорядження по своєму відомству.

4. *Слухали:* прочитаний товаришем генерального секретаря Коліухом проект відозви до населення всієї Росії в справі продовольчій.

Постановили: доручити товаришу генерального секретаря Коліуху відозву переробити.

5. *Слухали:* доложений генеральним секретарем Ткаченком 1) проект закону про порядок державних видатків в 1918 р. поки буде складений і ухвалений бюджет; 2) про порядок видатків на утримання державних інституцій Української Народної Республіки; 3) про перейменування казенних палат на «Фінансові палати».

Постановили: проекти законів*** затвердити і внести на розгляд Української Центральної ради (див. додаток ***).

6. *Слухали:* доложений генеральним секретарем Антоновичем проект закону про перевод української фльоти на вільний найм.

Постановили: проект закону затвердити і внести на розгляд Української Центральної ради.

7. *Слухали:* внесення Ради «Вільного козацтва» робітників м. Києва, щоб кожний секретар видав по своїх відомствах наказ, щодо всіх добровольців-козаків, які вступлять в робітниче «Вільне козацтво», буде примінений мобілізаційний закон.

Постановили: 1) представити всім, що з державної служби перейдуть у реєстрове «Вільне козацтво» [34], всі права призваних по мобілізації (право на посаду, жалування, пенсію); 2) доручається Генеральному секретарству праці виробити умови забезпечення сімей тих, що перейдуть у «Вільне козацтво». Установити прожиточний мінімум не менше 200 руб., з яких половину платять власники підприємств, а половину — державна скарбниця.

Проект про умови забезпечення внести на затвердження Української Центральної ради.

8. *Слухали:* доложений генеральним секретарем Зарудним проект постанови Української Центральної ради про заборону продажу сільськогосподарського майна.

Постановили: проект постанови затвердити і внести на ухвалу Української Центральної ради.

9. *Слухали:* доложений генеральним секретарем Зарудним проект обрахунку удержання українських губерніальних, повітових та волосних земельних комітетів за грудень 1917 р.

Постановили: принципіально обрахунок затвердити, доручивши Генеральному секретарству земельних справ встановити одноманітні оклади членам земельних комітетів, і внести на затвердження Української Центральної ради.

---

* Див. док. № 35.

** Див. док. № 36.

*** Не виявлено.

10. *Слухали:* внесення Генерального секретарства продовольчих справ, що громадські установи, як Агроюз, Всеросійський земський і городський союз і інші ліквідують майно, самочинно його розпродаючи.

Постановили: сповістити громадські організації, крайові комітети Всеросійського земського і городського союзів і інші, що згідно з статутами для інституцій, при ліквідації їх майно лишається власністю держави, тому самочинний продаж його являється порушенням закону, і за це порушення винні будуть притягнуті до відповідальності.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф. 2592, оп. 1, спр. 2, арк. 89 — 90. Засвідчена копія; Ф. 3690, оп. 1, спр. 5, арк. 46 — 47.

№ 35

ВІДОЗВА ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ ДО ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

2 січня 1918 р.

Генеральний секретаріат Української Народної Республіки оповіщає всіх громадян, всі судові власті і всіх комісарів Республіки:

Вороги відродження українського народу і Української держави розпускають всякі брехливі та лихі чутки про власть українських робітників, селян і солдатів — Центральну раду та її Генеральний секретаріат, щоб викликати недовір'я до Центральної ради. Вороги українського народу називають нашу робітничу і селянську Центральну раду панською, буржуазною, а Генеральний секретаріат «генеральським», тобто складеним нібито з генералів. Ці люди безсоромно і злочинно обдурюють тих людей, які докладно не знають, що значить слово «генеральний», яке значить «общій», «загальний», «народний», а не «генеральський», і тим самим роблять наклепи на вибранців самого народу, який не може вибрати в Центральну раду або в своє правительство ні генералів, ні панів-буржуїв. Такі наклепи роблять чорносотенці, більшовики та всякі інші контрреволюціонери. Їм треба посіяти серед українського народу як можна більше безладдя, ворожнечі та безчинства, щоб цим ослабити, а потім і зовсім знищити Українську народну державу та знову повернути українські трудящі маси в поневіряння і визиск усякому панству, а особливо великоруському, яке найбільше винищувало сили й багатства трудової України.

Центральна рада є власть українських робітників, селян та солдатів і вона не може попустити свій народ на поталу ворогам трудящого люду України. Центральна рада не допустить, щоби всякі попихачі імперіалістичної великоруської буржуазії зруйнували власть відродженої великої Народної Республіки Української.

Через те Генеральний секретаріат Центральної ради оповіщає: всякий, хто оббріхує і ганить власть українського народу, є ворог народу, ворог Української Народної Республіки і контрреволюціонер, бо своїми брехнями викликає непорядок, безчинства, заважає народові через його правительство взяти в тверді народні руки землю і волю, а тим самим нищить найголовніші здобутки революції. Генеральний секретаріат, оберігаючи інтереси трудящого народу, рішуче буде боротися зо всіма контрреволюціонерами, як би вони себе не назвали: чи чорносотенцями, чи більшовиками, чи кадетами, чи як інакше.

Генеральний секретаріат приписує всім судовим і адміністративним установам від цього дня рішуче і без вагання переслідувати всіх контрреволюціонерів, які дозволятимуть собі кидати багном у власть українського народу і виступати з брехнями та неправдивими звістками про Центральну раду і Генеральний секретаріат. Таких людей треба зараз же тягти до суду.

Газети, в яких будуть друкуватися неправдиві звістки про правительсто українського трудящого люду, треба вважати контрреволюційними і авторів статей чи редакторів тягти до судової відповідальності за наклепи і образу народної власті. А тих, хто збройною силою намагатиметься захопити власть, арештовувати і віддавати під воєнно-революційний суд. Всіх громадян, всі громадські і революційні організації вільної України Генеральний секретаріат кличе до діяльної політичної боротьби зі всякими спробами контрреволюції, як чорносотенства, так і більшовизму, які хочуть дезорганізувати нашу Народну Республіку і тим позбавити селян землі, а всю людність вільного і розумного життя.

Голова Генерального секретаріату
і генеральний секретар внутрішніх справ *В. Винниченко*
Генеральний секретар судових справ *М. Ткаченко*
Заступник генерального секретаря військових справ
і генеральний секретар праці *М. Порш*
Генеральний секретар продовольчих справ *М. Ковалевський*
Генеральний секретар міжнародних справ *О. Шульгин*
Генеральний секретар шляхів *В. Єщенко*
Генеральний секретар пошти і телеграфу *М. Шаповал*
Генеральний секретар морських справ *Д. Антонович*
Заступник генерального секретаря фінансових справ *В. Мазуренко*
Генеральний секретар торгу і промисловості *В. Голубович*
Генеральний секретар освіти *І. Стешенко*
Генеральний секретар польських справ *М. Міцкевич*
Генеральний секретар єврейських справ *М. Зільберфарб*
Генеральний секретар великоруських справ *Д. Одинець*
Генеральний контролер *А. Золотарьов*
Заступник генерального писаря *І. Мірний*

2 січня 1918 р.

Вістник Генерального секретаріяту Української Народньої Республіки. — 1918. — 5 січ.

№ 36

ЗВЕРНЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ ДО СОЛДАТІВ

2 січня 1918 р.

Правительство Української Народної Республіки доводить до відома всіх товаришів-солдатів усіх фронтів і велико-руського народу таке:

Петроградське централістичне правительство народних комісарів по звичаю царів-самодержавців не схотіло признати права українського народу на свою власть і об'явило Українській Народній Республіці війну за те, що Центральна рада українських робітників, селян та солдатів не схотіла слухатися приказів із Петрограда, а хоче жити й управлятись волею свого народу.

Оповістивши Україні війну, петроградське самодержавне централістичне правительство нагнало на Україну юрби найманих людей, що звуться красногвардєйцами-більшовиками. Ті красногвардєйці захоплюють наші города і села, громлять мирне населення, розбивають магазини, арештовують всякого, хто їм

нелюбий, грабують у селян хліб, насилують жінок, розстрілюють українців-вояків, проколюють їм очі. Мало того, щоб зруйнувати нашу Народну Українську Республіку, вони збройною силою захоплюють станції залізниць і не дозволяють залізнодорожникам провозити з півдня України вуголь до Києва, Полтави і других городів. Вони роблять це для того, щоб без вугілля спинились наші залізні дороги, фабрики, заводи, щоб все населення почало мерти з голоду. Один із таких найманих людей, грабіжник і насильник, що зве себе народним комісаром Антоновим, видав розпорядження по всіх залізницях, що буде розстрілювати всякого, хто пропустить вуголь на північ України.

Але в той же час ці злочинці — народні комісари, контрреволюціонери і насильники, однявши у нас вуголь, лицемірно гвалтують, що Центральна рада і Генеральний секретаріат не хотять везти хліб в Великоросію і на фронти. Це безсоромна нахабна недостойна брехня. Правительство українських робітників, солдат і селян знає, що великоруські робітники, солдати і селяни не вороги їм, а брати, що не великоруський народ пішов війною на український народ, а пішли тільки або наймані, або одурені петроградськими самодержавними комісарами темні люди. І через це Центральна рада постановила одправляти, незважаючи ні на що, хліб як на фронти, так і в Великоросію.

Але постанову свою українська власть не в силі тепер здійснити, бо петроградські самодержці через своїх наймитів-красногвардєйців захопили залізниці в нашім вугільнім районі і не пропускають вугілля для поїздів, що мають везти хліб на фронти. І от через що мільйони солдат, що життя своє клали в оборону рідного краю, і мільйони братів-великоросів мусять голодувати.

Генеральний секретаріат — правительство Народної Української Республіки, доводячи це до відома солдат на фронтах і братнього великоруського голодуючого народу, заявляє, що український народ всією душею бажає помогти і хлібом, і всім, що він має, своїм братам, але він цього не може зробити доти, доки не вижене з своєї держави грубих насильників, грабіжників і контрреволюціонерів красногвардійців. Це станеться незабаром; український народ знайшов у себе сили не дати задушить себе ні царям, ні буржуям-кадетам, ні Временному правительству Керенського, не дасть він себе задушити також временному і недовговічному самодержавному правительству петроградських комісарів з їхніми найманими грабіжниками.

Вістник Генерального секретаріяту Української Народньої Республіки. — 1918. — 5 січ.

№ 37 — 38

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАНЬ МАЛОЇ РАДИ

2 — 3 січня 1918 р.

№ 37

2 січня 1918 р.

Засідання розпочинається коло 9-ї год. вечора. Головою професор М. Грушевський. На черзі дня дальше обговорення законопроекту про національно-персональну автономію. Всі промовці, як сьогоднішні, так і попередні, однодушно висловлюють своє глибоке задоволення і щиро вітають цей «найдемократичніший у всьому світі закон величезної ваги».

Ревуцький (Поалей Ціон), вітаючи законопроект зазначає, що Центральна рада, приступаючи до здійснення національно-територіальної автономії, не плентається позад усіх, а йде попереду життя.

Юдін (єврейська народна партія): «Закон цей є великим здобутком, і я від імени є. н. партії вітаю його».

Корсак (революційна фракція п. п. с.): «Ми вітаємо цей закон. Віднині він буде нашим боєвим гаслом, за яке ми боротимемося і в Польщі».

Ісаєвич (у. с.-р.): «З якої б точки погляду не дивитись на цей закон, він є велика смілива спроба. Ми робимо великий крок вперед, якого ще не бачив світ, але ми не робимо тої помилки, яку зробила російська демократія, яка не поквапилась задовольнити національні вимоги, коли влада опинилась в її руках».

Чижевський (меншовик) критикує законопроект і каже, що цей закон зм'якшить національну боротьбу на Україні.

Професор *М. Грушевський* пропонує одкласти дебати надалі, а зараз перейти до вибору суддів Генерального та апеляційного судів.

Вибори суддів

Генеральний секретар судових справ *М. Ткаченко* заявляє, що необхідно по можливості швидше вибрати суддів, бо судові палати вороже ставляться до постанов Української Республіки.

Рада передає списки кандидатів на суддів на розгляд фракцій, і оповіщується перерва, після якої відбулися вибори суддів.

Голосували 34 члена Ради. До Генерального суду обрані: Пухтинський — 33 голоса, Ачкасов — 31, Бутовський — 27, Радченко, Хруцький і Попов по — 26, Шелухин — 22 і Шіянов — 19 голосів.

До апеляційного суду: Лащенко — 28 [голосів], Ященко — 27, Коренєв — 26, Гречук — 25, Підгірський — 25, Малютін і Юдін по — 24, Гречинський — 21 [голос].

Робітнича газета. — 1918. — 4 січ.

№ 38

3 січня 1918 р.

На порядку дня зазначені такі пункти: 1) продовження дебатів у справі законопроекту національно-персональної автономії; 2) законопроект про волонтерське військо; 3) внесення Генерального секретаріату про порядок подачі інтерпеляцій.

Законопроект про волонтерське військо

З докладом у цій справі виступає д-дій *Галаган* (у. с.-д.), який оголошує тимчасовий закон про утворення українського народного війська такого змісту:

«Для оборони рідного краю від зовнішнього нападу заводиться на Україні народне військо. Для цього Генеральному секретарству військових справ доручається негайно виробити закон про народну міліцію, але до остаточного вироблення цього закону Генеральне секретарство військових справ повинно негайно приступити до організації й набору кадрів інструкторів, які мають стати до роботи по заведенню народної міліції в Українській Народній Республіці.

Для військової підготовки інструктори об'єднуються в окремі військові частини: сотні, курені, полки, дивізії, корпуси і ін.

Кадри інструкторів організуються по територіальному принципу: [в] повітах та губерніях і набираються по вільному найму на певний строк по 50 руб. на місяць і повне удержання, а за виконання спеціальних зобов'язань — особа

Вояки одного з підрозділів Української Центральної ради. 1918 р.

платня по штатам; інструктори відповідальні за знімання договору і повинні неухлінно виконувати накази УНР. Інструкторами приймаються громадяни від 19 літ. Утворюються три корпуси інструкторів відповідно до трьох військових округ: Київської, Харківської й Одеської. Генеральне секретарство військових справ повинно приступити до демобілізації сучасної армії по роках служби, а після демобілізації регулярна армія скасовується. В сучасний момент означені кадрові корпуси повинні охороняти Українську Республіку від всяких зовнішніх нападів, а також здобутки революції від усяких спроб повернути старий лад. На таку реорганізацію армії асигнується 400 млн крб.

Розпочинаються дебати, в яких беруть участь тт. *Аласієв* (р. с.-р.), *Неронович* (у. с.-д.), *Літваков* (о. є. с. р. п.), *Рафес* (Бунд), *Салтан* (у. с.-р.). Тов. *Неронович*, критикуючи законопроект, висловлює опаску, що в ньому криється якась небезпека. «Тут, — каже він, — справа йде не про добровольчеську армію, а про армію наймитів для ведення війни на внутрішньому фронті — з більшовиками».

Тов. Неронович сходить з трибуни при повній мовчанці залі.

Тов. *Рафес*: «Нам не відомо для чого має бути утворена армія? Ми знаєм, що в Бересті ведуться переговори про визнання Української Республіки самостійною. В «Народній волі» в передовій статті читаємо, що треба негайно оповістити самостійність України і видати про це 4-й Універсал (*гучні оплески, вигуки: «Слава!», «Хай живе самостійна Україна!»*).

Він врешті заявляє, що Бунд не голосуватиме за законопроект.

Слово бере військовий генеральний секретар тов. *Порш* (у. с.-д.): «Думки тт. Рафеса і Нероновича мене дуже здивували. Коли тов. Неронович скрізь рішуче кличе до боротьби з більшовиками, а тут намагається виступати в їх оборону, то ясно, що він тут, як і завше, суперечить сам собі (*сміх, оплески*). А тов. Рафес, очевидно, базується на тих газетних джерелах, жертвою яких він сам ставав не раз» (*сміх*).

Далі Порш гаряче виступає в оборону законопроекту. Фактично армія вступила в стадію стихійної демобілізації. Солдати розбігаються. Майно гине. Штаби, ради, комітети — безсилі боротись з цим. Фуражу нема. Транспорт розстроєний. Люди тікають з фронту юрбами. Лишилось на фронті 62 % майна, і нічого й казати про вивіз його звідти, річ йде тільки про те, щоби якось хоч зберегти його на місці. Для цього треба зорганізувати платні караульні команди. Це голос організованої демократії. Ніякі народні комісари не в силі спинити стихійну демобілізацію. Це добре знають і прапорщик Криленко, і в тому ж числі тов. Неронович. Треба рятувати армію, що і має на меті зробити цей законопроект. Одночасно з цим законопроектом розробляється законопроект про народну українську армію на міліційних підставах, який буде внесений уже мабуть на Установчі збори.

«Я мушу, — каже наприкінці тов. Порш, — вказати тов. Нероновичу, який так побіжно, трошечки покрутився коло Центральної ради і коло «народних секретарів» у Харкові, що робітництву, селянству і солдатству однаково, чи вішатиме їх Романов, чи більшовик Орлов із Харкова. Це нехай затямить собі тов. Неронович, на жаль, член тієї партії, до якої належу і я" (*довгі гучні оплески*).

Виступаючи в особистій справі тов. *Неронович* заявляє, що тов. Винниченко у приватній розмові сказав: «Який у нас може бути вихід? Можливо заключення сепаратного миру і заклик німців на підмогу?» (*шум*).

Тов. *Винниченко*, констатуючи, що тов. Неронович користується негарними прийомами, спростовує його заяву і каже, що він дійсно сказав, що «коли нас примусять оті народні самодержці, то можливо, що серед нас виникнуть подібні думки. Але це я говорив не од себе, бо своєї думки я не висловлював (*гучні оплески*). Правду казав Церетеллі, що з більшовиками треба розмовляти при нотаріусах» (*оплески, що переходять в овацію*).

Рада ухвалює законопроект про добровільну армію з дрібними поправками.

Тов. *Рафес* (Бунд) вносить запитання Генеральному секретаріату, чи відомо йому, що українська делегація бере участь у переговорах про сепаратний мир. Яких заходів має він вжити в цій справі?

Відповідь на запитання буде дана на слідуючому засіданні.

Робітнича газета. — 1918. — 5 січ.

№ 39

ЗАКОН ПРО СТВОРЕННЯ НАРОДНОГО ВІЙСЬКА, УХВАЛЕНИЙ МАЛОЮ РАДОЮ

3 січня 1918 р.

1. Для оборони рідного краю від зовнішнього нападу заводиться в Українській Народній Республіці народне військо (народна міліція).

2. Доручається Генеральному секретарству по військових справах негайно виробити закон про народну міліцію.

3. До остаточного вироблення цього закону, Генеральне секретарство по військових справах повинно негайно приступити до організації і набору кадрів інструкторів, котрі після підготовки мають стати до роботи по заведенню народної міліції в Українській Народній Республіці.

4. Для військової підготовки ті особи, що вступили до кадру інструкторів, об'єднуються в окремі військові частини: сотні, курені, полки, дивізії та корпуси і т. п.

5. Кадри інструкторів організуються й об'єднуються в військові частини по територіальному принципу, по повітах та губерніях.

6. Інструктори набираються на оцих підставах: а) договір вільного найму на певний строк; б) повне удержання й платня до 100 крб. у місяць; в) за виконування спеціальних обов'язків осібна платня по штатах; г) карна відповідальність за зламання договору; д) неухильне виконування обов'язків, які будуть накладатись розпорядженнями й приписами правительства Української Народної Республіки; е) на всі спеціальні посади інструкторського кадру призначення робиться військовою владою; ж) всі накази інструкторської старшини виконуються обов'язково й неухильно; з) до інструкторів приймаються громадяни України від 19 років.

7. Утворюються три корпуси кадрів інструкторських з всякого роду зброї, відповідно до трьох військових округ — Київської (Київщина, Поділля, Волинь), Харківської (Харківщина, Чернігівщина, Полтавщина) і Одеської (Херсонщина, Катеринославщина й Таврія).

8. Вищезазначені кадрові корпуси повинні в теперішній час служити обороні Української Народної Республіки від всякого зовнішнього нападу, а також здобутків революції від всяких спроб повернути старий лад.

9. Українська Центральна рада, маючи на увазі негайність справи, небезпечність політичного й міжнародного становища України, наказує Генеральному секретарству по справах військових негайно приступити до переведення цього закону в життя і одпускає секретарству кредит в кількості до 400 млн крб. (чотирьохсот мільйонів карбованців).

10. Генеральне секретарство негайно повинно приступити до вироблення обчислень по організації української народної міліції й корпусів інструкторських кадрів для проведення цієї справи законодатним шляхом.

11. Генеральне секретарство по військових справах повинно приступити до повільної демобілізації сучасної армії по роках служби. Після переведення демобілізації регулярна армія касується.

Народня воля. — 1918. — 10 січ.

№ 40—41

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

3—4 січня 1918 р.

№ 40

3 січня 1918 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Ковалевський, Шульгин, Антонович, Стешенко, Одинець, в. о. генерального писаря Мірний, т. г. с. Абрамович, т. г. с. Руднищький, полковник Пількевич, т. г. с. Михайлов.

1. *Слухали:* повідомлення генерального секретаря Ткаченка про фінансовий стан на Україні.

Ковалевський повідомляє, що в Одеській окрузі формується зараз добровольческа українська армія, на формування якої Генеральним секретарством продовольчих справ переведено, по проханню полковника Поплавка, 100 тис. руб., а тепер Поплавко прохає вислати ще 300 тис. руб. Формування армії іде добре, через 1 1/2 — 2 тижні може бути 30—40 тис. Генеральний секретар Ковалевський просить цю видачу грошей з продовольчих сум 400 тис. руб.

Постановили: затвердити видачу 400 тис. руб. з продовольчих сум на потреби формування української армії в Одеській окрузі, цей кредит однести на рахунок Генерального секретарства військових справ.

2. *Слухали:* запитання в. о. генерального писаря Мірного, чи заключити контракт з Київською городською думою на аренду [готелю] «Савой» [35].

Постановили: контракту не заключати, а виплачувати аренду в умовленій сумі.

3. *Слухали:* доложене товаришем генерального секретаря Абрамовичем прохання українців-міліціонерів м. Києва прийняти міліцію в Генеральне секретарство внутрішніх справ.

Постановили: доручити Генеральному секретарству внутрішніх справ зробити запитання Київській городській управі в справі міліції.

4. *Слухали:* запитання товарища генерального секретаря Абрамовича, який характер має носити українське телеграфне агенство.

Постановили: Українське телеграфне агентство має державний характер.

5. *Слухали:* прохання генерального секретаря Антоновича асигнувати 8345 руб. на виплату членам і співробітникам Морської генеральної ради, яка проводила державну роботу Генерального секретарства морських справ.

Постановили: асигнувати Генеральному секретарству морських справ 8345 руб. на одноразову виплату членам і співробітникам Морської генеральної ради.

6. *Слухали:* доложений генеральним секретарем Стешенком проект закону про скасування посад директорів і інспекторів народних шкіл.

Постановили: законопроект ухвалити і передати на розгляд Української Центральної Ради.

7. *Слухали:* доложений генеральним секретарем Стешенком проект закону про скасування закону про видачу прибавки особам руського походження [36].

Постановили: законопроект про скасування закону про видачу прибавок особам руського походження затвердити і подати на розгляд Української Центральної ради.

8. *Слухали:* доложену генеральним секретарем Антоновичем пропозицію перевести із Баку на український берег Чорного моря гідронавігаційну школу.

Постановили: доручити Генеральному секретарству морських справ перевести гідронавігаційну школу з Баку на український берег Чорного моря. В разі потреби доручається генеральному секретарю морських справ входити в зносини в цій справі з кавказьким правительством.

9. *Доручити* Генеральному писарству скласти текст присяги на вірність Українській Народній Республіці.

10. З пропозиції Генерального секретарства освітних справ *постановили:* попечительства народної тверезості перевести із відомства Генерального секретарства фінансів до Генерального секретарства народної освіти.

11. *Постановлено:* дозволити зносини між генеральними секретарствами вести телефонограмами.

12. *Слухали:* повідомлення генерального секретаря Шульгина: 1) про пропозицію Центральних держав щодо умов товарообміну з Україною; 2) про хід переговорів українсько-румунської делегації з представниками Центральних держав щодо перемир'я на Чорному морі, а також про взаємовідносини України і Румунії щодо забезпечення порядку на прифронтових залізницях Румунського фронту.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 5, арк. 54—55. Засвідчена копія; ф. 2592, оп. 1, спр. 2, арк. 91—92.

№ 41

4 січня 1918 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Шаповал, Порш, Ковалевський, Зарудний, Стешенко, Антонович, т. г. с. Мазуренко, в. о. генерального писаря Мірний, полковник Пількевич, т. г. с. Красковський, т. г. с. Хургин, т. г. с. Михайлов.

1. *Слухали:* запитання генерального секретаря Шульгина вияснити принципіальну можливість заключити заєм у Франції і Америки.

Постановили: доручити Генеральному секретарству міжнародних справ в порозумінні з Генеральним секретарством фінансів вияснити конкретно і офіціально умови, на яких Франція може заключити з Україною фінансовий заєм.

2. *Слухали:* прохання Генерального секретарства єврейських справ дозволити кредит секретарству в 50 000 руб. на вибори до єврейських громадських рад [37].

Постановили: асигнувати Генеральному секретарству єврейських справ 50 000 руб. на переведення виборів до єврейських громадських рад.

3. *Слухали:* доложену Генеральним секретарством фінансів справу з видачею пайків сім'ям солдатів і добових евакуйованим воякам і пропозицію секретарства закласти спеціальну комісію для вияснення питання про пайки і добові.

Постановили: доручити Генеральному секретарству внутрішніх справ скликати комісію з представників секретарств, земельних і міських управ, а також посвідчених осіб для всестороннього вияснення питання про пайки і добові, доручивши комісії дати своє вирішення справи в найскоріший час, не пізніше 10-денного терміну.

4. *Слухали:* доложений Генеральним секретарством фінансів проект закону про порядок видатків на утримання Центральної ради і Генерального секретаріату з їх інституціями і на невідкладні заходи Секретаріату.

Постановили: законопроект затвердити і внести на розгляд Української Центральної ради.

5. *Слухали:* доложений генеральним секретарем Ткаченком проект закону про скасування крайніх норм по страховій операції в ощадних касах Української Народної Республіки.

Постановили: законопроект затвердити і внести на розгляд Української Центральної ради.

6. *Слухали:* повідомлення генерального секретаря Шульгина про хід мирних переговорів в Бресті.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф. 2592, оп. 1, спр. 2, арк. 93—93 зв. Засвідчена копія; ф. 3690, оп. 1, спр. 5, арк. 56—56 зв.

№ 42

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

6 січня 1918 р.

На цьому засіданні мали провадитись далі дебати з приводу національно-персональної автономії, але хвиля останніх подій і нервового напруження, докотившись до Центральної ради, вибила на цей раз її з колії органічної послідовної праці і примусила все сьогоднішнє засідання присвятити обговоренню цих подій. Зала і хори переповнені.

Головою професор М. Грушевський.

На трибуні представник фронтового крайового з'їзду в Одесі. Передаючи від цього з'їзду привіт Центральній раді, він каже, що більшовизм росте, як пошесть, і, щоб успішно боротися з ним, треба оголосити самостійність України.

Другий промовець, член Катеринославської губернської ради, так само гаряче обстоює потребу організації оборони від більшовиків.

«Переодягшись, — каже він, — у це убрання, зміг я утікти з більшовицьких лабетів, щоб шукати у вас порятунку. Півтора місяці ждали ми допомоги з Одеси, з Києва, приїхали сюди, але бачимо, що й тут не товсто. Три дні одбивались 140 наших гайдамаків від 15000 більшовиків (*голоси «Слава!»*).

Але витратили все в бої і мусили одійти. Прийшли більшовики і почали своє знущання: на другий же день розстріляли 9 гайдамацьких офіцерів. Моє ім'я можна знайти в «Киевской мысли» серед списку розстріляних. Так давайте ж організуємо оборону: думка про оборону повинна бути найпершою тут!» (*оплески*).

Представник мітингу, який одбувся сьогодні в залі Центральної ради, пропонує як найскоріше оголосити самостійну незалежну Українську Республіку і організувати «секретаріат оборони», на чолі якого поставити енергійну і рішучу людину (*голос: «Таку, як Неронович», сміх*).

Д-дій Салтан від імені фракції у. с.-р. заявляє, що партія у. с.-р. уже два дні обговорює справу з 4-м Універсалом і про державну незалежність. Він пропонує зробити перерву і звернутись до Генерального секретаріату за інформаціями про те, що зроблено для оборони Української Республіки.

Д-дій Рафес протестує проти обставин, при яких Центральну раду примушують працювати (*шум, голоси: «Більшовики примушують! Годі!»*). Не можна з парламенту робити мітинг і давати слово всякій сторонній людині.

Професор *М. Грушевський* зауважує йому, що він втручається не в своє діло, коли береться порядкувати засіданням.

Рада голосуванням ухвалює зробити перерву, доки представник Генерального секретаріату прибуде дати інформації.

По відновленні засідання в 11-й год. вечора з інформаціями виступає генеральний секретар військових справ *М. Порш.*

Промова М. Порша

«Усього два дні, як Мала рада прийняла тимчасовий законопроект про волонтерську армію, одначе вже організуються партизанські, добровільні отряди. На жаль, мушу констатувати, що регулярна армія у нас, як і в Росії, перебуває зараз у стані повного розкладу, і тому всі надії можна покладати тільки на революційні організації — партизанські отряди. Ці партизанські отряди вже готові вирушити на ооборону України. Крім загальної сторони була звернена також увага й на охорону столиці — м. Києва, на те, щоб визволити Київ від збройної сили, перемішаної з злочинним елементом — більшовиками. За допомогою «Вільного козацтва» та інших військових українських частин була взята цитадель більшовиків — «Арсенал», а в ньому 20 гармат, тисячі рушниць, мільйони набоїв і ін. [38] Як бачимо, це річ далеко серйозніша, ніж той авіапарк, який роззброїли 30 листопада. Це — цілий склад для червоної гвардії, яка ні разу не допомагала, наприклад, в боротьбі з погромами, в чому так часто помагало «Вільне козацтво», а червона гвардія берегла свої сили для боротьби з Центральною радою». Далі д-рій Порш повідомляє, що при штабі військової округи відновлено оперативну посаду генерал-кватирмейстера. Це зроблено тому, що при штабах є готові, добре зорганізовані апарати.

Військо, прийшовши з фронту, видержує певний карантин, щоби позбутись непевних елементів, і тільки після того воно поповнює українську армію. Полк «Вільної України» — єдиний, де дисципліна не зменшується, а збільшується, я мушу тут це з приємністю констатувати.

Більшовицькі сили такі ж як і наші, тільки з тією відміною, що вони настроєні проти Ради, що їм добре платять і що вони користуються нашою дезорганізованістю.

Треба й нам всіх сил без різниці партій прикласти на те, щоб організувати дисципліновану армію. Отже, найкращим виходом є збудження нашої енергії».

Після цього Рада ухвалює пропозицію закінчити сьогоднішнє засідання, доручивши президії в разі необхідності скликати екстренне засідання.

Заява Сиркіна

Перед закриттям засідання Рада дає слово для позачергової заяви д-дію Сиркіну, який каже, що 31 грудня командуючий Київською військовою округою д-дій Шинкарь видав наказ за № 1659, в якому є пункт про те, що особи, які приїхали у Київ після 1 січня 1915 р., не мають права жити у Києві. На основі цього наказу домові комітети вже вимагають виїзду в двотижневий строк деяких осіб, як це було на Пушкінській вулиці. Тому д-дій Сиркін запитує Генеральний секретаріат, чи визнає він, що тут криється небезпека для багатьох тисячів людей, бо куди ж вони поїдуть тепер, коли транспорт до краю розстроєний. Чи не визнає Генеральний секретаріат зручним принаймні хоч одсунути строк наказу з 1 січня 1915 р. хоча б до 1 січня 1918?

Генеральниый секретар судових справ М. Ткаченко заявляє, що відповідь на цю заяву буде дана на слідуючому засіданні Малої ради.

Засідання кінчилось о 12-й год. ночі.

Нова Рада. — 1918. — 9 січ.

№ 43—44

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

7—8 січня 1918 р.

№ 43

7 січня 1918 р.

Присутні: Винниченко, Шаповал, Ткаченко, Порш, Ковалевський, Антонович, Зарудний, Шульгин, Стешенко, Зільберфарб, Одинець, Міцкевич, т. г. с. Мазуренко, т. г. с. Сокович, т. г. с. Сидоренко, в. о. генерального писаря Мірний, т. г. с. Михайлов, т. г. с. Абрамович.

1. Товариш генерального секретаря Сокович повідомляє, що мирна делегація Генерального секретаріату виїжджає з Бресту.

2. З пропозиції генерального секретаря Ткаченка доручено Винниченку скласти відозву до робітництва в справі боротьби з контрреволюційними, анархічними елементами в Києві.

3. *Слухали:* пропозицію генерального секретаря Порша скласти особливу комісію для вияснення конкретних умов зовнішнього займу.

Постановили: в склад комісії входять голова Генерального секретаріату, генеральний секретар фінансів, генеральні секретарі військових і морських справ, генеральний секретар шляхів.

4. *Слухали:* пропозицію генерального секретаря Порша вияснити можливість швидко одержати грошові знаки.

Постановили: доручити Генеральному секретарству фінансів розробити проект державної лотереї і внутрішнього займу.

5. *Слухали:* внесення Генерального секретарства внутрішніх справ затвердити статут Комісії по охороні ладу на Україні.

Постановили: статут затвердити.

6. З пропозиції генерального секретаря Зільберфарба *постановили:* для контроля над виконанням обов'язкової постанови командуючого військами Київської військової округи од 31 грудня 1917 р. про висилку з Києва осіб, що оселились пізніше 1 січня 1915 р., а також для дозволу таким особам дальшого пробування в Києві — скласти при комендантi м. Києва комісію з представників громадських організацій і окремих секретарств (внутрішніх, єврейських, польських і ін.). Без постанови комісії висилка вказаних осіб не може бути допущена.

7. *Слухали:* повідомлення генерального секретаря Шульгина про хід мирних переговорів в справі Холмщини і Галичини. З розмов з французами видно, що союзники схиляються до загального миру. Англія прислала свого представника до Генерального секретаріату, Румунія також.

Українська Народна Республіка повинна приєднатись до протесту проти арешту румунського посла [39].

Постановили: текст протесту скласти генеральному секретарю Шульгину.

8. *Вислухали:* прочитану генеральним секретарем Шаповалом телеграму НКПТ * про одкриття Установчих зборів.

9. *Слухали:* повідомлення генерального секретаря Шульгина, що литовці просять Українське правительство взять на себе ініціативу допущення представника Литви на мирну конференцію.

Порш каже, що це тільки ускладнить становище нашої делегації.

Ткаченко каже, що перше треба порозумітися з германським правительством.

Постановили: не брати на себе ніякої ініціативи в справі литовців.

10. *Слухали:* прохання Генерального секретарства шляхів асигнувати 19 300 руб. на допомогу Революційному комітетові шляхів України (5 тис. руб.), виконавчому бюро Всеукраїнської залізничної спілки (5 500 руб.), Раді спілки робітників і служащих Київської округи водяних шляхів (4 тис. руб.), Українському бюро при Південно-Західному управлінні шосейних шляхів (4800 руб.).

Постановили: одкрити кредит Генеральному секретарству шляхів в 19 300 руб. для допомоги революційним і професійним організаціям відомства шляхів.

11. *Слухали:* повідомлення товариша генерального секретаря *Соковича*, що він одержав телеграму від «правительства Юго-Восточного Союза» з пропозицією розмежувати Катеринінські залізниці.

Постановили: доручити Генеральному секретарству шляхів виробити умови розмежування і через особливу мішану комісію встановити кордони.

12. *Слухали:* прохання генерального секретаря Антоновича асигнувати 300 тис. руб. на купівлю вугілля в Маріуполі і доставку його в Одесу.

Постановили: асигнувати Генеральному секретарству морських справ 300 тис. руб. на купівлю вугілля в Маріуполі і на доставку його в Одесу.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф. 2592, оп. 1, спр. 2, арк. 94—95. Засвідчена копія; ф. 3690, оп. 1, спр. 5, арк. 57—58.

* НКПТ — Народний комісаріат пошт і телеграфу.

№ 44

8 січня 1918 р.

Присутні: Винниченко, Порш, Ковалевський, Зарудний, Шульгин, Стешенко, т. г. с. Мазуренко, т. г. с. Сидоренко, т. г. с. Михайлов, т. г. с, Ганіцький, т. г. с. Рудницький, в. о. генерального писаря Мірний, т. г. с. Лінниченко.

1. *Слухали:* доложений генеральним секретарем Стешенком законопроект про зміну закону 29 вересня 1917 р. про міські прибутки і видатки.

Постановили: законопроект затвердити і внести в Українську Центральну раду.

2. *Слухали:* доложений генеральним секретарем Стешенком проект закону про встановлення окремої штатної посади вчителя української мови і літератури на середніх і вищих початкових школах всіх відомств, а також і учительських і духовних семінаріях та інститутах.

Постановили: проект закону затвердити і внести в Українську Центральну раду.

3. *Слухали:* прочитаний генеральним секретарем Шульгиним проект відозви до населення в справі миру.

Постановили: доручити генеральному секретарю Шульгину переробити відозву.

4. *Слухали:* повідомлення генерального секретаря Ковалевського, що Поплавко сповістив про окупацію Бессарабії румунами, які займають станції залізних доріг.

5. *Слухали:* повідомлення генерального секретаря Винниченка, що він порадив представникам городів України не їхати на з'їзд городів до Москви.

Постановили: пораду генерального секретаря Винниченка ухвалити.

6. *Слухали:* повідомлення товариша генерального секретаря Ганіцького, що Генеральне секретарство торгу і промисловості реквізувало до мільйона пудів палива на цукрових заводах для розпреділення його між залізницями.

Постановили: реквізицію ухвалити.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф. 2592, оп. 1, спр. 2, арк. 96—96 зв. Засвідчена копія; ф. 3690, оп. 1, спр. 5, арк. 59—59 зв.

№ 45

ВІДОЗВА ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ ДО НАРОДУ УКРАЇНИ ПРО МИРНІ ПЕРЕГОВОРИ

8 січня 1918 р.

По нашим відомостям вороги українського народу розповсюджують чутки, начебто українська делегація, яка перебуває в Бересті-Литовському, заважає представникам Совіта народних комісарів заключити мир. Генеральний секретаріат заявляє, що ці чутки неправдиві і злочинні. Українська делегація має наказ згідно з волею українського народу добиватися миру. Генеральний секретаріат не проголошував «священної війни», як це зробили народні комісари, бо розуміє, що на часі — мир, а не війна.

Центральна Українська рада з перших же днів свого існування стояла на тому, що продовження війни є смерть для нашого добробутку, для нашого краю.

Але до 7 листопада 1917 р. Центральна Українська рада ще не мала тої влади, яка потрібна їй була для ведення справи миру. Тільки 7 листопада, спираючись на українське військо, селянство і робітництво, проголосила Центральна рада в своєму Універсалі Народну Республіку Українську, і з того часу вона взяла до своїх рук всю владу і придбала дійсну силу боротися за мир.

З того часу доручила Центральна рада Генеральному секретаріатові робити все, щоб досягти миру. І Генеральний секретаріат відразу нарядив делегацію на колишній Румунський і Південно-Західний фронти в справі перемир'я. Так само він послав делегацію до Берестя-Литовського спершу на переговори про перемир'я, а далі і на мирну конференцію. Секретаріат розіслав правительствам всіх держав свою заяву про мир. Секретаріат стоїть за мир такий, який би приніс щастя всім народам і перш за все тому народові, який поставив його на своїм чолі, народу України. Секретаріат закликає до того миру всі народи і держави світу. Зараз продовжуються наради, конференції в Бересті-Литовському. Нашу делегацію, делегацію Української Народної Республіки, визнали всі на конференції, яко самостійну делегацію окремої, незалежної республіки. Наша делегація всіма силами обороняє там права Української Держави і твердо обстоює справу справедливого демократичного миру.

Народе України! Прийшов кінець кривавій війні, надходить мир. Стомлені й покривджені знайдуть нарешті спокій, залишать зброю і перейдуть до мирної роботи на користь свою і свого народу.

Настане час, коли ми зможемо всі сили свої віддати на творіння нового демократичного ладу в нашій Народній Українській Республіці.

Генеральний секретаріат

8 січня 1918 р.

Робітнича газета. — 1918. — 11 січ.

№ 46

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

9 січня 1918 р.

Головою професор М. Грушевський.

На початку засідання Рада прийняла запитання Бунду і меншовиків Генеральному секретаріатові про участь України в мирних переговорах у Бересті.

Далі після постатейного читання і детального обміркування з деякими поправками одноголосно під грім оплесків усіх присутніх був прийнятий законопроект про національно-персональну автономію *, після цього ряд промовців висловили своє глибоке задоволення з приводу прийняття цього важного акту. З такими промовами виступили професор М. Грушевський, Зільберфарб і Літваков.

Професор *М. Грушевський*, як найстаріший член Малої ради, вітає прийняття законопроекту, як одну з найперших цінних вкладок у будову вільного життя Української Республіки, як спробу винести національну боротьбу за межі України (*оплески*).

Тов. *Зільберфарб*, як автор законопроекту, вітаючи його, зазначає, що вперше національна проблема була поставлена ще 20 років тому на Брюннському партайтагу [40]. Порівнюючи цей законопроект з декларацією прав людини, т. Зільберфарб каже, що його можна назвати декларацією прав нації.

---

* Див. док. № 47.

«Хай живе братерство націй! — кінчає він свою промову. — Хай живе соціалістичний інтернаціонал! (*гучні оплески в залі і на хорах*).

Тов. *Літваков* зазначає, що цей законопроект має особливу вагу в цей момент, бо коли Совіт народних комісарів веде зараз боротьбу з усіма націями Росії, то ми тут переводим в життя братерство народів. Від імені національних меншостей він заявляє, що віднині меншості перестають бути меншостями і стають рівноправними громадянами Української Народної Республіки (*оплески*).

Запитання Генеральному секретаріатові

Тов. Почентовський (поляк) поза чергою заявляє, що з промови члена мирної української делегації він бачить, що Холмщина визнається тов. Любинським як частина України, тоді як там є багато поляків. Отже, щоб не було непорозумінь, то не можна цього твердити, не перевівши там референдуму.

Які пояснення з цього приводу може дать Генеральний секретаріат?

Секретар міжнародних справ О. Шульгин, відповідаючи, підтверджує, що права польської людності Холмщини порушені не будуть.

«Ми бажаємо, — каже він, — щоби Холмщина прилучилася до України, але хочемо, щоб це було переведено референдумом».

Тов. Чижевський від імені фракції меншовиків вносить інтерпеляцію секретарям військовому і внутрішніх справ про події в Умані, де полуботківці вбили двох більшовиків — Піонтковського і Урбайліса...

Тов. Ревуцький (Поалей Ціон), вичитавши з газет, що Румунія займає Бессарабію і що Румунії нібито видаються євреї-дезертири, запитує Генеральний секретаріат, що йому про це відомо і чи дані директиви з цього приводу генералу Щербачову?

Професор М. Грушевський застерігає промовця від необережних виразів на адресу Румунії і заявляє, що у таких справах треба покладатись не на газетні звістки, а на документальні дані.

Генеральний секретар О. Шульгин, відповідаючи, заявляє, що румуни дійсно зайняли деякі пункти Бессарабії, але це не можна трактувати як окупацію, бо це зроблено тому, що більшовики хотіли одрізать Румунський фронт од тилу...

Вноситься і приймається без дебатів законопроект про тимчасове збільшення поштово-телеграфного тарифу.

З приводу наказу командучого округою Шинкаря про виселення тов. Порш заявляє, що довідавшись про цей наказ, він настояв на утворенні особливої комісії, яка б розглядала скарги «виселенців» [41].

Робітнича газета. — 1918. — 11 січ.

№ 47

ЗАКОН ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ПРО НАЦІОНАЛЬНО-ПЕРСОНАЛЬНУ АВТОНОМІЮ

9 січня 1918 р.

Українська Центральна рада, згідно з Універсалом 7 листопада 1917 р., дня 9 січня 1918 р. ухвалила закон про національно-персональну автономію.

Ст. 1. Кожна з населяючих Україну націй має право в межах Української Народної Республіки на національно-персональну автономію, себто право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через органи Національного союзу, влада якого шириться на всіх його членів, незалежно від

місця їх поселення в межах Української Народної Республіки. Це є невіднімане право націй і ні одна з них не може бути позбавлена цього права, або обмежена в ньому.

Ст. 2. Населяючим територію УНР націям — великоруській, єврейській і польській — право на національно-персональну автономію дається силою цього закону. Нації же білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська можуть скористуватися правом національно-персональної автономії якщо до Генерального суду про те поступить заява від кожної нації з окрема, підписана не менш як 10 тис. громадян УНР без різниці полу і віри, не обмежених по суду у своїх політичних правах, що заявляють про належність свою до даної нації. Генеральний суд розглядає заяву в публічному засіданні в строк не пізніше як через 6 місяців зо дня її подання, сповіщує про свою постанову Генеральний секретаріат і оголошує її до загальної відомості. Зазначені заяви від націй, які не перелічені в цій статті, подаються на розгляд парламенту УНР.

Ст. 3. Для здійснення зазначеного в ст. 1 права громадяни УНР, належні до даної нації, утворюють на території УНР Національний союз. Членам кожного Національного союзу ведуться іменні списки, які в сукупності складають Національний кадастр, який по складанню публікується до загальної відомості, і кожен громадянин має право вимагати як свого включення в даний Національний кадастр, так і виключення з нього з огляду на заяву про неналежність його до даної нації.

Ст. 4. Національний союз користується правом законодавства і врядування в межах компетенції, котра точно установлюється в порядкові, зазначеному в ст. 7 цього закону.

Національному союзу виключно належить право представництва даної нації, яка живе на території УНР, перед державними і громадянськими установами. Законодатні постанови, які видаються національними зборами, в межах компетенції Національного союзу (ст. 9), належать до оголошення в загальноустановленому порядку.

Ст. 5. З загальних засобів УНР та органів місцевого самоврядування одчисляється в розпорядження Національного союзу на справи, якими він завідує, із сум, взагалі призначених на ці справи, певні частини, пропорціональні кількості членів даного Національного союзу.

Ст. 6. Національний союз установляє свій щорічний бюджет і має право оподаткування своїх членів на підставах, установлених для загальнодержавного оподаткування; за своєю відповідальністю робити позики і приймати інші фінансові заходи для забезпечення діяльності Національного союзу.

Ст. 7. Обсяг справ, належних до компетенції Національного союзу і окремих його органів, як рівно і устрій установ, определяється постановою Установчих зборів даної нації, котрі разом з цим определяють і порядок змінення своїх постанов. Прийняті постанови, які торкаються обсягу компетенції Національного союзу, належать до розгляду, ствердження Установчими зборами УНР або її парламенту.

Примітка: Незгідності, які можуть виникати з цього приводу між Національними установчими зборами і Установчими зборами УНР, або її парламентом, розв'язуються погоджуючою комісією, котра складається з однакового числа представників від цих установ. Постанови погоджуючої комісії переходять на остаточне ствердження Установчих зборів УНР або її парламенту.

Ст. 8. Національні установчі збори утворюються з членів, обраних належними до даної нації громадянами УНР, котрим вийшло 20 років, на основі загального, без різниці полу і віри і рівного виборчого права, через безпосередні вибори і таємне голосування з приложенням принципу пропорціонального представництва.

Ст. 9. Органи Національного союзу є органи державні. Вищим представницьким органом Національного союзу є Національні збори, які обираються членами Союзу на основах, зазначених в ст. 8. Вищим виконавчим органом Союзу є Національна рада, котра обирається Національними зборами і перед ними відповідає.

Ст. 10. Усі суперечки по питанню компетенції, які виникатимуть між органами Національного союзу, з одного боку, та органами державного урядування, місцевого самоврядування і інших Національних союзів, з другого боку, розв'язуються адміністративним судом.

Голова Української Центральної ради *М. Грушевський*
Секретар Української Центральної ради *Онацький*
Затвердив: в. о. генерального писаря *Мірний*

Вістник Ради народніх міністрів Української Народньої Республіки. — 1918. — 2 квіт.

№ 48

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

11 січня 1918 р.

Величезної історичної ваги засідання відбулося 11 січня. Урочисте засідання це розпочалося лиш на початку 1-ї год. ночі, бо до того часу фракції обговорювали в остаточній формі Універсал.

Публіка, якої набилося сила-силенна, терпляче чекала початку.

Професора М. Грушевського і В. Винниченка, коли вони з'явились у залі, зустрічають оплесками.

Головою професор М. Грушевський. Одкривши засідання, він передпосилає читанню Універсала коротку промову.

Промова проф. М. Грушевського

«Високі збори! Українські Установчі збори, призначені 3-м Універсалом нашим, не могли зібратись у призначений день 9 січня тому, що останніми днями виникли всякі заколоти. Тим часом обставини зложилися так, що відкладання Установчих зборів не можна довше терпіти. Народ наш прагне миру. І Українська Центральна рада доложила всіх зусиль, щоб дати мир негайно. Але петроградське правительство, Совіт народних комісарів, оголошує нову «священну» війну, а з другого боку, це правительство насилає військо своє, червоногвардійців та більшовиків, на Україну і веде з нами братовбивчу війну. Щоб дати нашому правительству змогу довести справу миру до кінця і захистити від усяких замахів нашу країну, Українська Центральна рада постановила не відкладати до Установчих зборів ті справи і в цій цілі Українська Центральна рада вже з 9 січня відбувала перманентне, безперервне засідання аж до цього часу і постановила важну річ — видати оцей Уніварсал.

Запрошую високі збори вислухати 4-й Універсал.

Присутні, всі як один, встають. Настає урочиста напружена тиша. Професор М. Грушевський твердим, трохи схвильованим голосом, ясно вимовляючи кожне слово, голосно читає 4-й Універсал. Історична, незабутня хвилина... Коли він прочитав слова Універсалу: «Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу» — буря овацій потрясла стіни залу засідань. Крики «Слава самостійній Україні!» злилась у загальний переможний гук раба, вирваного з кривавої неволі.

Так само з величезним захопленням були зустрінуті і інші місця Універсалу, як-от: що влада належатиме Центральній Українській раді та її виконавчому органові, який однині матиме назву Ради народних міністрів, про очищення України від більшовиків, про передачу землі і ін.

Після прочитання Універсалу знову гучні прояви однодушного ентузіазму.

Універсал ставиться на голосування. Коли виявилось, що голосування буде поіменне, член фракції у. с.-д. д-дій Неронович виходить з залу.

Секретар Ради д-дій Єреміїв викликає прізвища членів Ради і вони відповідають. Всі українські фракції (с.-д., с.-р. і с.-ф.) висловились за, російські меншовики і Бунд — проти, р. с.-р., Поалей Ціон і є. с. р. п. — утримались, революційна фракція п. п. с. — за.

У голосуванні брали участь 49 членів Ради, з них — 39 — за, 4 — проти і 6 утрималось.

Результати голосування були зустрінуті овацією і співом «Ще не вмерла Україна».

Поза чергою взяв слово голова Ради народних міністрів В. Винниченко.

За пізнім часом о пів на другу засідання переривається до слідуючого дня.

Нова Рада. — 1918. — 13 січ.

№ 49

ЧЕТВЕРТИЙ УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

11 січня 1918 р.

Народе України. Твоєю силою, волею, словом стала на землі українській вільна Народна Республіка. Справдилась колишня давня мрія батьків твоїх — борців за вольності і права трудящих.

Але в тяжку годину відродилась воля України. Чотири роки лютої війни знесилили наш край і людність. Фабрики товарів не виробляють. Заводи спиняються. Залізниці розхитані. Гроші в ціні падають. Хліба зменшується. Насуває голод. По краю розплодились юрби грабіжників і злодіїв, особливо, коли з фронту посунуло військо, зчинивши криваву різню, заколот і руїну на нашій землі.

Через усе це не могли відбутися вибори в Українські Установчі збори в приписаний нашим попереднім Універсалом час і ці Збори, призначені на нинішній день, не могли зібратись, щоб прийняти з наших рук нашу тимчасову найвищу революційну владу над Україною, уставити лад в Народній Республіці нашій і організувати нове правительство.

А тим часом Петроградське правительство народних комісарів, щоб привернути під свою владу вільну Українську Республіку, оповістило війну Україні і насилає на наші землі своє військо, красногвардейців-більшовиків, які грабують хліб у наших селян і без всякої плати вивозять його в Росію, не жаліючи навіть зерна, наготовленого на засів, вбивають неповинних людей і сіють скрізь безладдя, злодіяцтво, безчинство.

Ми, Українська Центральна рада, зробили всі заходи, щоб не допустити цеї братовбивчої війни двох сусідніх народів, але петроградське правительство не пішло нам назустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою.

Крім того, те саме петроградське правительство народних комісарів починає затягати мир і кличе на нову війну, називаючи її до того ще «священною». Знов польється кров, знов нещасний трудовий народ повинен класти своє життя.

Ми, Українська Центральна рада, обрана з'їздами селян, робітників і солдатів України, на те пристати ніяк не можемо, ніяких війн піддержувати не будемо, бо український народ хоче миру і мир демократичний повинен бути якнайшвидше.

Але для того, щоб ні руське правительство, ні яке інше не ставали Україні на перешкоді, установити той бажаний мир, для того, щоб вести свій край до ладу, до творчої роботи, до скріплення революції та волі нашої, ми, Українська Центральна рада, оповіщаємо всіх громадян України:

Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу.

Зо всіма сусідніми державами, як то Росія, Польща, Австрія, Румунія, Туреччина та інші, ми хочемо жити в згоді й приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя самостійної Української Республіки.

Власть у ній буде належати тільки народові України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі збори, будемо правити ми, Українська Центральна рада, представництво робочого народу, селян, робітників і солдатів, та наш виконавчий орган, який однині матиме назву Ради народних міністрів.

Отож, насамперед приписуємо правительству Республіки нашої — Раді народних міністрів — від цього дня вести розпочаті вже нею переговори про мир з Центральними державами цілком самостійно й довести їх до кінця, незважаючи ні на які перешкоди з боку яких-небудь інших частин бувшої Російської Імперії, і установити мир, щоб край наш розпочав своє господарське життя в спокої й згоді.

Що ж до так званих «більшовиків» та інших напастників, що нищать та руйнують наш край, то приписуємо правительству Української Народної республіки твердо й рішуче взятися до боротьби з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо: не жаліючи життя боронити добробут і свободу нашого народу. Народна Українська Держава повинна бути вичищена від насланих з Петрограда найманих насильників, які топчуть права Української Республіки.

Незмірно тяжка війна, розпочата буржуазними правительствами, тяжко змучила наш народ, знищила наш край, розбила господарство. Тепер тому мусить бути кінець!

З тим, як армія буде демобілізуватись, приписуємо відпускати вояків, після підтвердження мирних переговорів — розпустити армію зовсім, а потім замість постійної армії завести народну міліцію, щоб військо наше служило охороні робочого народу, а не бажанням пануючих верств.

Поруйновані війною і демобілізацією місцевості мають бути відновлені за поміччю і заходами державного нашого скарбу.

Коли вояки наші повернуться додому, народні ради — волосні й повітові та міські думи мають бути переобрані в час, який буде приписано, щоб і вояки наші мали в них голос. А тим часом, щоб встановити на місцях таку власть, до якої б мали довір'я й яка б спиралась на всі революційно-демократичні верстви народу, Правительство повинно закликати до співробітництва з місцевими самоврядуваннями ради селянських, робітничих і солдатських депутатів, вибраних з місцевої людності.

В справі земельній комісія, вибрана на останній сесії нашій, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власності й соціалізацію землі, згідно з нашою постановою на сьомій сесії. Закон цей буде розглянено за кілька день в повній Центральній раді, і Рада народних міністрів вживе всіх заходів, щоб передача землі в руки трудящих уже до початку весняних робіт через земельні комітети неодмінно відбулась. Ліси ж, води і всі багатства підземні яко добро українського трудящого народу, переходять в порядкування уряду Української Народної Республіки.

Війна також відібрала на себе всі трудові заробницькі сили нашої країни. Більшість заводів, фабрик і майстерень виробляли тільки те, що було потрібно для війни, і народ зостався зовсім без товарів. Тепер війні кінець! Отож приписуємо Раді народних міністрів негайно приступити до переведення всіх заводів і фабрик на мирний стан, на вироблення продуктів, потрібних насамперед трудящим масам.

Та сама війна наплодила сотні тисяч безробітних, а также інвалідів. У самостійній Народній Республіці України не повинен терпіти ні один трудящий чоловік. Правительство Республіки має підняти промисловість держави, має розпочати творчу роботу у всіх галузях, де всі безробітні могли б знайти працю і прикласти свої сили та вжити всіх заходів до забезпечення скалічених та потерпівших од війни.

За старого ладу торговці та різні посередники наживали на бідних пригноблених класах величезні капітали. Однині Народна Українська Республіка бере в свої руки найважніші галузі торгівлі і всі доходи з неї повертатиме на користь народу.

Торг товарами, які будуть привозитись з-за кордону і вивозитись за кордон, буде вести сама держава наша, щоб не було такої дорожнечі, яку терплять найбідніші класи через спекулянтів. Правительству Республіки на виконання цього приписуємо розробити і представити на затвердження закони про це, а також про монополію заліза, угля, шкури, тютюну і інших продуктів і товарів, з яких найбільш бралося прибутків з робочих класів на користь нетрудящихся.

Так само приписуємо встановити державно-народний контроль над всіма банками, які кредитами (позиками) нетрудовим масам допомагали визискувати класи трудові. Однині позичкова поміч банків має даватися, головним чином на піддержку трудовому населенню та на розвиток народного господарства Української Народної Республіки, а не [на] спекуляції на різну банкову експлуатацію (визиск).

На грунті безладдя, неспокою в житті та недостачі продуктів росте невдоволення серед деякої частини людності. Тим невдоволенням користуються різні темні сили і підбивають несвідомих людей до старих порядків. Ці темні сили хочуть знов підвернути всі вільні народи під єдине ярмо Росії. Рада народних міністрів повинна рішуче боротися зо всіма контрреволюційними силами, а всякого, хто кликатиме до повстання проти самостійної Української Народної Республіки, до повороту старого ладу, того карати, як за державну зраду.

Всі ж демократичні свободи, проголошені 3-м Універсалом, Українська Центральна рада підтверджує і зокрема проголошує: в самостійній Народній Українській Республіці всі нації користуватимуться правом національно-персональної автономії, признаним за ними законом 9 січня.

Все, що з вичисленого в сім Універсалі не встигнемо зробити ми, Центральна рада, в найближчих тижнях, певно, довершать, справлять і до останнього порядку приведуть Українські Установчі збори.

Ми наказуємо всім громадянам нашим проводити вибори до них як найпильніше, вжити всіх засобів, щоб підрахунок голосів закінчено якнайскорше, щоб за кілька тижнів зібрались наші Установчі збори, найвищий господар і впорядчик землі нашої, і закріпили свободу, лад і добробут конституцією нашої незалежної Української Народної Республіки на добро всього трудящого народу її, тепер і на будуче. Сьому ж найвищому нашому органові належатиме рішити про федеративний зв'язок з народними республіками бувшої Російської держави.

До того ж часу всіх громадян самостійної Української Народної Республіки кличемо непохитно стояти на сторожі добутої волі та прав нашого народу і всіма силами боронити свою долю від усіх ворогів селянсько-робітничої самостійної Республіки Української.

Українська Центральна рада

У Києві
9 січня 1918 р.

Вістник Ради народніх міністрів Української Народньої Республіки. — 1918. — 13 січ.

№ 50—51

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАНЬ МАЛОЇ РАДИ

12—13 січня 1918 р.

№ 50

12 січня 1918 р.

Перерване 11 січня засідання Малої ради відновлюється 12 о 9-й год. вечора. Це засідання, як і попереднє, надзвичайно многолюдне. Продовжуються промови по мотивам голосування.

Головою професор М. Грушевський.

Д-дій Лібер, який виступає від імені меншовиків і Бунду, намагається довести хибність такого важкого кроку, як оповіщення самостійності. Під галасування публіки на хорах він називає цей акт «хованням від страху голови під крило» (*шум, вигуки «Годі!», «Геть!», «Неправда!»*). Голова з великим зусиллям заспокоює людність, д. Лібер читає писану довгу декларацію меншовиків і Бунду.

Коли він сходить з трибуни, невеличка частина публіки почала плескати йому в долоні, але ці оплески були приглушені неймовірним галасом, сичанням і вигуками обурення з хорів. Дехто з публіки вжив навіть недостойної лайки по адресі промовця. З цього приводу від фракції у. с.-д. поза чергою робить заяву д. Пісоцький, протестує проти недопустимих вигуків.

Заява у с.-р.

Після привітальної промови матроса-делегата I Українського морського з'їзду [42], виступає представник фракції українських соціалістів-революціонерів д-дій *М. Шраг* і від імені своєї фракції між іншим заявляє, що фракція у. с.-р. вважає необхідним на найближчим засіданні пленуму перевибрати Малу раду пропорціонально до складу Центральної ради. Крім того, фракція у. с.-р. вважає, що Генеральний секретаріат, який однині перейменований в Раду народних міністрів, і по формі, і по суті має бути змінений або ж, говорячи загальнозрозумілою мовою, фракція у. с.-р. вимагає, щоб представники у. с.-д., які ведуть керуючу роль в міністерстві, уступили місце представникам у. с.-р. [43]

Відкликання представників у. с.-д. з міністерства.

На цю заяву належну відповідь українським есерам дає у. с.-д. Гермайзе [44]

«Ми не збирались сьогодня виступати з цієї категорії, — каже він, — але ваша заява, тт. с.-р., примушує нас до цього. Ми голосували за Універсал, бо ми знали, що робили, і хіба тільки могли сперечатися щодо терміну проголошення цього акта, а ви злякалися і одступили, злякалися до того, що post factum стараєтесь перехопити гасла російського більшовизму і тим самим думаєте врятувати своє становище. Ви висловили недовір'я нашим товаришам, які, стоячи на чолі Секретаріату ввесь час творили нове життя українського народу, бо вам бракувало сил. Ви нас покликали, і тому ми відіграли для вас роль варягів, яких ви мусили покликати!» (*оплески, вигуки: «Слава!»*).

«Стоючи перед фактом політичного переляку, — закінчує д-дій Гермайзе, — перед фактом капітуляції і торгу іменами, ми одкликаємо наших товаришів з Ради народних міністрів (*у залі рух, оплески, вигуки: «Слава! Браво!»*). Робіть своє діло, ми своє — зробили, але каятися будемо не ми!» (*оплески*).

Цю заяву у. с.-д. підтримує представник фракції у. с.-ф. *д-дій Кушнір.*

«Я радий, — каже він, — що мені доводиться виступати після у. с.-д. Ми йдемо весь час тим же шляхом, яким ідуть у. с.-д. Політика равненія фронту по російським більшовикам завжди зустрічатиме з нашого боку вороже відношення,

і в цьому ми завжди підтримуватимемо українських соціал-демократів» [45] (*під час промови д-дія Кушніра входить д-дій Винниченко, якого зустрічають оплесками і вигуками «Слава!»*).

Для фактичного спростування беруть слово д-дій М. Шраг і д-дій Мартос. Останній каже, що це правда, що есери закликали с.-д. яко варягів, але кликали не правити.

«Ні не правити вони закликали нас, а учити (*сміх*). Вони були недозрілою дитиною, а ми їм — нянькою. Виростили ми ту дитину і нянька стала непотрібною (*сміх*). Дуже раді! Нехай же та дитина попрацює тепер і на нас!» (*Гучні оплески*).

Од меншостей у справі голосування виступали ще добродії *Гольдельман* (Поалей Ціон), *Почентовський* (п. д. ц.), *Шац* (о. є. с. р. п.), *Дубинський* (є. н. п.) і *Корсак* (п. п. с.). Останній промовляв польською мовою, і зібрання гаряче вітало його промову.

Виступали також міністр великоруських справ д-дій *Одинець* і контролер д-дій *Золотарьов*.

Д-дій *Одинець* звернувся до партій з проханням з огляду на наступаючий кризис міністерства переглянути справу з його перебуванням там [46] (*вигуки «В одставку! готуйте купе!»*).

Д-дій Золотарьов повідомив про причини свого виходу з складу міністерства.

Заява мирної делегації

Українська мирна делегація (добродії Голубович, Севрюк і Любинський), яка повернулась з Берестя, повідомила Раду про хід мирних переговорів, що в загальних рисах було вже відомо з газет [47].

Засідання скінчилось на початку другої години ночі.

Останнє перед сесією пленуму Центральної ради засідання Малої ради відбудеться сьогодні о 8-й год. вечора.

Нова Рада. — 1918. — 14 січня.

№ 51

13 січня 1918 р.

Розпочалося засідання о 9-й год. вечора. Депутатів і публіки багато.

Головою професор М. Грушевський.

Дрібні законопроекти

Без суперечок приймаються дрібні законопроекти про канцелярію Центральної ради і асигновку на це 372 тис. крб. Законопроект про асигнування 10 млн крб. на удержання Центральної ради і міністерств з усіма їхніми установами, про скасування [посад] директорів та інспекторів народних шкіл, про скасування особливих прав державної служби на Київщині, Волині, Поділлі і Холмщині для осіб руського походження, про асигнування 500 млн крб. на видачу оборотних засобів продовольчим інституціям України, про асигнування 2 млн крб. Головній комісії по справах виборів до Української Установчої ради, про державний контроль, про чорноморський військовий та торговельний флот.

Після цього Рада переходить до дальшого пункту порядку дня.

Рафес (Бунд). «Уже два тижні як Бунд і меншовики внесли запрос Генеральному секретаріату про сепаратний характер замирення, але відповіді й досі ще не одержали. Правда, відповідь давалась, але давалась поза стінами Ради, а Раді відповіді все-таки не дали. Справа миру на Україні йде шляхом, якого демократичним вважати не можна. Десь щось обговорюють, підписують, але ми про це нічого не знаємо.

Ми гадали, що нам дадуть певний відчит, певне справоздання, але нічого подібного ми не почули. Тайна закутує увесь хід мирних переговорів. Метод української делегації є метод тайної дипломатії. Наша вимога — опублікувати всі дані, всі матеріали, які має українська делегація.

Далі промовець хоче довести повну безпринципність української делегації і каже ніби вона весь час стояла на точці погляду національного егоїзму. Слухачі з хорів не раз переривали його то дружними оплесками, з одного боку, то ще більш дружним сичанням і вигуками «Брехня!», — з другого.

Після його промови фракція у. с.-р. внесла пропозицію з огляду на потребу обговорення цієї справи на фракційних нарадах, а також і на міністерський кризис, одкласти обговорення цієї справи на інше найближче засідання».

Пропозиція приймається.

Для фактичного спростування беруть слово міністр міжнародних справ О. Шульгин і голова мирної делегації В. Голубович.

В. Голубович спростовує закиди д-дія Рафеса щодо безпринципності делегації і каже, що першим кроком делегації й було відчитання ноти Генерального секретаріату, принципами якої делегація завжди й керувалася. Так само не було й ніяких таємних умов чи переговорів.

О. Шульгин. «Я не збирався сьогодні давати свого справоздання в справі миру, бо хотів дати його завтра на пленарнім засіданні Центральної ради. Обвинувачення, кинуті мені тут членом Ради Рафесом, остільки безпідставні й навіть демагогічні, що без обурення я їх слухати не міг (*оплески*). Тов. Голубович уже сказав найголовніше, і мені мало лишилось додати до його слів. Я повинен дати слово честі, що ви знаєте про хід переговорів усе те, що ви повинні знати».

«А протоколи?» — кричать меншості.

«Протоколи друкувались».

«Де?» — не вгамовуються меншості.

«Навіть у вашій «Киевской мысли». І я навіть не знаю, якого більше вам справоздання треба?»

Далі д-дій Шульгин дивується, чому це д-дій Рафес так рвійно став на оборону польських країв: адже в Раді є польські представники, які і самі можуть це зробити (*однодушні оплески*). «Тут було сказано про національний егоїзм, про те, що ми ведемо переговори таємно, нікого не повідомляючи, але ж д-дій Рафес знає, що було розіслано відповідну ноту до всіх народів, і було запрошено їх делегатів і навіть дехто з них відповів. Так, наприклад, Дон зрікся взяти участь, а чому — ми не знаємо, але втручатись і допитуватись, чому іменно — ми не вважаємо потрібним. Крим відповів, що пришле делегатів, білоруси охорону своїх прав доручили нашій делегації, литовці, про яких так піклується д-дій Рафес, посилають професора Вольдемара. Мені, ви добре знаєте, доводилось немало говорити і з Францією, і з Англією і з іншими державами, отже, не можна казати, що і вони нічого не знають, але, коли вони на першу ноту не відповіли, то ми не посилаємо другої, як це робить Троцький, нав'язуючи свої вимоги.

Ми нічого не заключали і нічого не підписували, — кінчає д-дій Шульгин, — ми одстоювали свої позиції і одстоювали рішуче. Можливо, що ми змушені будемо заключити прелімінарний мир, але можливо, що й загальний мир,

до якого ми прагнемо, недалеко; я вже згадував про ноту Вільсона [48]. Становище наше зараз трагічне, але все ж гадаю, що обставини складуться так, що ми не будемо змушені вести переговорів про сепаратний мир» (*гучні оплески*).

Засідання кінчилось о 12-й год. ночі.

Нова рада. — 1918. — 16 січ.

№ 52—61

МАТЕРІАЛИ І ДОКУМЕНТИ ДЕВ'ЯТОЇ СЕСІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

15—25 січня 1918 р.

№ 52

15 січня 1918 р.

15 січня розпочалась дев'ята сесія Центральної ради. З'їхалось коло 300 депутатів. Перше засідання було присвячене тільки читанню Універсала та привітанням.

Головою професор М. Грушевський.

Одкриваючи засідання, він звернувся до членів Центральної ради з такою привітальною промовою:

«Товариші члени Центральної ради! Дозвольте привітати вас, як громадян самостійної і незалежної Української Народної Республіки (*оплески*). Місяць тому, закриваючи восьму сесію Центральної ради, я думав, що це остання сесія, і тому висловив надію побачитися з вами 9 січня вже на Українських Установчих зборах. Але той великий заколот, який розпочався скрізь по всій землі нашій, показав, що вибори в Українські Установчі збори не змогли відбутися у свій час. Виявилося, що на 9 січня Установчі збори відчинені бути не можуть. Але грізний час вимагав від нас вжиття заходів і видання певних постанов. Мала рада на одному з своїх засідань постановила скликати ще й 9-ту сесію Центральної ради. Народ наш передовсім хоче миру, і це, а також поширення анархії і взагалі тяжкі обставини, в яких перебуває зараз Україна, призвели Малу раду до висновку про необхідність ще на Малій раді оголосити 4-й Універсал, і от Мала рада, відбуваючи з 9 січня перманентне засідання, остаточно вирішила цю справу і видала Універсал, в якому і зазначена та програма, по якій має йти діяльність уряду Української Республіки.

«Товариші! — кінчає професор Грушевський, — запрошую вас вислухати 4-й Універсал».

Всі присутні встають. Секретар д-дій *Онацький* читає Універсал. Присутні оплесками висловлюють своє велике задоволення.

Після прочитання Універсалу приймається постанова призначити дальше засідання повної Центральної ради на 16 січня о 5-й год. вечора, а Малої ради в той же день о 8-й год. вечора.

Привітання

Слово бере представник делегації Генерального суду генеральний суддя С. Шелухін, який у своїй промові зазначає, що, коли поглянуть на те, що робить революція, то нам здається, що революція тільки руйнує, але то тільки так

здається, а справді ж революція валить тільки те, що гнітило, зв'язувало людей, і на руїнах старого будує нове життя. Ми з початку революції почали таке будування і оце зібрання є наслідком того будування. «Сьогодні відбулося перше засідання Генерального суду, і за дорученням його вітаю вас, високі збори», — під оплески закінчує д-дій Шелухін.

Д-дій *Маркович.* «Я призначений першим старшим прокуратором Генерального суду. І через те, що всі інші особи вибрані, а я призначений, то я мушу прохати вас санкціонувати це призначення. Не бійтесь цієї назви, — «прокуратур», бо ми призначені стояти на обороні закону, який би він не був. Ще раз вітаю вас з новим ладом і з проголошенням самостійності».

Далі Центральну раду від імені правничого товариства вітає голова цього товариства артільний батько *М. Левитський,* від 11-ї армії д-дій *Табурянський.* Нарешті від фракції самостійників виступає д-дій *О. Степаненко,* якого зустріли рясними оплесками; вітаючи Центральну раду він просить дати предстаникам самостійників місце в Малій раді. «У нас був там представник, але тепер він утратив свій мандат, — додає д-дій Степаненко, — він ішов тоді під фірмою у. с. р.» (*сміх*).

Проти цього висловлюється у. с.-р. д-дій *Сівер-Одоєвський.* «Тепер Українська Республіка самостійна, — зауважив він, — тому гадаю, що всі українські громадяни і всі ми — самостійники».

«Тепер і революція пройшла, — парирує довід Одоєвського хтось із самостійників, — то чи є ж тепер партія соціалістів-революціонерів?» (*сміх*).

Представник трудової народно-соціалістичної партії теж прохає одне місце в Малій раді.

Рада ухвалює передати ці заяви на розгляд фракцій [49].

Наприкінці засідання в Центральну раду прийшла делегація сердюцького Георгієвського полку [50], яка прохала реорганізувати «Вільне козацтво», в яке під машкарою патріотизму записуються різні злочинні елементи, котрі записуються туди, щоб краще обробляти свої темні справи, роблять самочинні труси, арешти, ображають громадян, відбирають зброю, одежу і т. д.

Рада взяла цю заяву на увагу, і голова заявив делегації, що стенограму їхньої заяви буде подано властям для розслідування.

Як виявилось, Георгієвський полк прибув і вистроївся перед будинком Центральної ради в повному озброєнні і з броньовиком.

Засідання кінчилося о 8-й год. вечора.

Нова Рада. — 1918. — 17 січ.

№ 53

16 січня 1918 р.

Призначені на вечір 16 січня засідання — з 5-ї год. — Малої ради і з 8-ї год. — пленуму Центральної ради фактично не відбулись через ті події, які відбулись цього дня в Києві.

Правда, коло 7 1/2 год. вечора було відкрилось засідання пленуму, але протяглось всього не більше як півгодини, після чого знов було припинено під гарматні стріли та вибухи снарядів, які в цей час рвались у різних частинах міста. На цьому засіданні мало бути затверджено новий склад Ради народних міністрів, але про це й не згадувалось, а було тільки заслухано привітання представника чехо-словаків, які живуть на Україні.

Фракційні наради та засідання центральних комітетів соціалістів-революціонерів та соціал-демократів у справі формування Ради народних міністрів

тяглись цілий день в напруженій атмосфері розпочатого в Києві повстання [51]. Під вечір стали доходити чутки, ніби більшовики уже захопили в Києві владу в свої руки. Потім стали переказувати, що з 7-ї год. вечора більшовиків, які атакувались в «Арсеналі», почне обстрілювати важка артилерія, коли вони до призначеного строку не здадуться.

О 7-й год. справді в Педагогічному музеї стало чути гарматні постріли та вибухи снарядів. Інші розриви були зовсім недалеко від Педагогічного музею, і гук від них йшов по всьому будинкові музею.

Після коротенького засідання Центральної ради знов почались у великій залі наради фракції соціалістів-революціонерів. О 9-й год. мало бути знову розпочато засідання Центральної ради, але воно не відбулось.

Коло 9-ї год. до Педагогічного музею прийшов невеликий, чоловік 20, відділ «Вільних козаків», на чолі якого був голова «Вільного козацтва» М. Ковенко, тільки що призначений за коменданта міста Києва, де введений з 3-ї год. стан облоги. Кілька козаків стали коло надвірних дверей, не випускаючи з музею нікого, а в музей пускаючи тільки членів Центральної ради.

М. Ковенко з рештою козаків пройшов наверх у велику залу, де засідала фракція соціалістів-революціонерів. Засідання фракції було закритим і нікого, крім есерів, туди не пускали.

Якраз перед приходом Ковенка мало вже розпочинатись засідання всієї Центральної ради, і члени інших фракцій стовпилися коло входу в велику залу, біля дверей якої теж стало два вільних козаки.

Все це, що нікого не випускали з музею й не впускали в залу... *

Далі почулась команда і через хвилину з коридора стали виходити обступлені озброєними вільними козаками заарештовані есери: Бачинський, Полозов, Михайличенко, Шумський, Ткаль, Овчаренко та Сіверо-Одоєвський, а разом з ними також В. Голубович, Зарудний та Біляшівський, котрі на знак протесту прилучились до заарештованих і хотіли йти разом з ними [52].

Присутні члени Центральної ради розступились, щоб дати дорогу заарештованим, і вражено дивились, як ті, разом з вартою, проходили поміж них на сходи.

Всі були дуже схвильовані. Інші похапцем записували на папірцях, кого саме заарештовано. Кожен хотів довідатись, за що й по чийому приказові зроблено арешт.

Внизу, в вестибюлі (в сінях) Педагогічного музею, варта відтиснула В. Голубовича та Біляшівського від заарештованих, яких зараз же повела на двір і кудись попровадила.

Фракція есерів перейшла з великої зали вниз, в малу залу, де знов розпочала фракційну нараду, котра протяглась ще з півгодини.

Коло 10-ї год. вечора президіум Центральної ради оповістив, що пленарне засідання відкладається на 11-ту год. ранку другого дня.

У місті саме в цей час розгоралась канонада й то з того, то з іншого краю міста розлягалися то гуркіт гармати, то вибух бомби, то чулась лускотня самострілів на Печерську.

Народня воля. — 1918. — 22 січ.

* Пропуск у тексті.

№ 54

17 січня 1918 р.

Призначене в цей день на 11-ту год. ранку засідання почалось тільки коло 3-ї год. дня.

Зрання засідали фракції с.-р. та с.-д., а решта депутатів читали газети та розмовляли про події.

Переказували, що у більшовиків в «Арсеналі» нема більше снарядів до гармат, що вони вже зневірюються в своїх силах і деякі солдати «шевченківці» та «сагайдачники» починають тікати з «Арсеналу». Гармат з боку «Арсеналу» справді не було уже чути, лиш від часу до часу там рвались пущені нашими гарматами снаряди. Переказували звістки, що сьогодні більшовики знов пробували розпочати з Центральною радою «мирові переговори», але їхньої делегації не прийняли. Вночі до Києва прибули деякі вірні Центральній раді військові частини. Між іншим, з Західного фронту пішки прийшов полк імені К. Гордієнка, виділений із чотирьох сибірських дивізій [53].

О 3-й год. дня М. Грушевський відкриває засідання і держить невелику промову в справі вчорашнього арешту членів Центральної ради. В своїй промові *М. Грушевський* зауважив, що в статуті Центральної ради якраз нема такого розділу, який би забезпечував надоторканість особи в помешканні парламенту, й порадив зробити в статуті належний додаток.

Після промови М. Грушевського внесено було від імені фракції українських соціалістів-революціонерів запитання Раді народних міністрів у справі арешту напередодні сімох членів фракцій. З запитанням виступив *М.Чечель*, котрий прочитав наступного тексту інтерпеляцію.

«Вчора, 16 січня* 1918 р. о 9-й год. вечора, під час закритого засідання фракції українських соціалістів-революціонерів у великій залі Центральної ради, на засідання фракції зайшов невідомий фракції чоловік, який, взявши слово для позачергової заяви, повідомив, що м. Київ та його околиці оповіщено в стані облоги й що його, якого прізвище Ковенко, призначено за особливого коменданта м. Києва та що йому надано самі широкі уповноваження й права командуючого армією. Далі він запросив тих осіб, прізвища яких він начитає, вийти на естраду, після чого назвав прізвища членів фракції у. п. с.-р. Сіверова-Одоєвського, Михайличенка, Бачинського, Полозова, Ткаля та лівого есера Овчаренка, крім того, названо було кілька прізвищ фракції у. с.-д. й інших. Після того, як названі товариші вийшли на естраду, комендант Ковенко запросив їх йти за ним, а коли вони відмовились, то він покликав озброєну варту, яка, не вважаючи на рішучий [протест] голови Центральної ради М. Грушевського, закликаного з приводу подій, примусила названих товаришів йти за собою.

З приводу вище зазначених фактів фракція у. п. с.-р. у Центральній раді ставить такі запитання українському правительству: 1) чи відомо правительству Української Народної Республіки, що ввечері 16 січня в помешканні Центральної ради, під час засідання фракції у. п. с.-р., було заарештовано вищезгаданих членів фракції? 2) коли відомо, то з чийого розпорядження й на яких підставах було зроблено арешти названих осіб і яких вжито заходів щодо усунення допущеного порушення права недоторканості осіб членів революційного парламенту Української Народної Республіки — Української Центральної ради?»

До цієї інтерпеляції М. Чечель додав побажання, щоб утворено було Центральною радою парламентську комісію, яка розслідувала б, чи справді винні й оскільки заарештовані члени Центральної ради, а також вияснила б незакономірність арешту й відповідальність винних у цій незакономірності агентів власті.

---

* У газеті помилково вказано 15 січня.

Б. Мартос заявив, що фракція соціал-демократів теж підтримує інтерпеляцію есерів і приєднується до думки про потребу створення парламентської слідчої комісії.

З приводу інтерпеляції записалось було кілька промовців від різних фракцій, але збори ухвалили дебати в цій справі відложити до тої пори, коли зробить свій доклад парламентська комісія.

У справі арешту депутатів давали деякі пояснення народні міністри М. Порш, М. Ткаченко.

Перше пояснення, досить широке, дав бувший військовий міністр *М. Порш.* «Ви знаєте уже, з яких причин Київ оголошено на осадному стані. Коли вчора тут робились арешти, то я й товариш Ткаченко рішуче протестували, що ці арешти робляться в парламенті. Командуючий військом та комендант, на моє запитання про арешти, відповіли мені, що у них є документи, які доводять, що заарештовані мали зносини з петербурзьким більшовицьким правительством та харківською так званою «Центральною радою». Комендант вирішив їх заарештувати для того, щоб припинити їхню дезорганізуючу роботу та охоронити їх від можливих над ними насильств.

На так званому «внутрішньому» фронті, де наше військо б'ється тепер з більшовиками, звістка про те, що Центральній раді та Раді народних міністрів загрожує небезпека, дуже стурбувала наших оборонців. Коло ст. Гребінки, де тепер іде запеклий бій, наші вояки хотіли уже кидати цей фронт і вертатись до Києва. Так само було й коло Бахмача. А один курінь, який стояв в Умані, минулої ночі прибув до Києва, щоб боронити Центральну раду. А тим часом більшовики тутешні, піднявши проти Центральної ради повстання, намагаються тим часом заводити якісь «мирні переговори» з Центральною радою, аби затягти справу, сподіваючись певне, що тим часом до них прийде звідкись підмога. В цьому більшовикам допомагав хтось і звідси, з Центральної ради, бо вчора ввечері викликано було сюди телефонограмою делегацію від «шевченківців», з якими нібито Центральна рада бажає вести переговори. Якраз так трапилось, що ця делегація попала на мене, і я їй сказав, що Центральна рада їх не викликала, і не бажає вести з ними жодних переговорів. У нас із ними може бути тільки одна умова — негайно скласти зброю.

У президіумі Центральної ради мені сказали, що телефонограми «шевченківцям» ніхто не посилав, а самі «шевченківці» сказали, що телефонограма ніким не була підписана. Отже, видно, що в Центральній раді є люди, котрі бажали завести стосунки з державними зрадниками, але в цього, хто їх викликав, не вистачило навіть сміливості підписати своє прізвище. Про це саме свідчить і перехоплена телеграма, яку послав з Петербурга більшовицький комісар національних справ Сталін в Берестя одному з більшовицьких делегатів — Караханові. В цій телеграмі між іншим говориться: «Изнутри Раду взрывают левые эсеры, действующие в контакте с петроградскими коллегами, у них уже две трети в голодной (?) Раде. По имеющимся у нас данным в ближайшем будущем Винниченко будет сменен левым эсером».

«Цю телеграму я мав ще 31 грудня, — каже *М. Порш,* — а у коменданта є відомості й документи ще точніші. Я приєднуюсь, з свого боку, до того, щоб утворено було слідчу парламентську комісію, та, щоб комендант відповідав перед судом за порушення прав парламенту. Думаю також, що фракція есерів, з огляду на такі відомості, які є хоч би в прочитаній мною телеграмі, повинна, з свого боку, дати в цій справі пояснення».

М. Ткаченко, народний міністр судових справ, з свого боку, також дав деякі пояснення і сказав, що військові власті повинні були вжити відповідних заходів, бо у них були дані для обвинувачення, але вони не мали права робити арештів в стінах парламенту і за порушення цього формального права агенти власті будуть відповідати перед судом.

По заслуханні пояснень міністрів обрано було з 12 чоловік слідчу комісію, в яку ввійшли представники різних фракцій.

У середині засідання М. Грушевський оголосив писану заяву, передану міністром єврейських національних справ Зільберфарбом, про те, що він з причин порушення арештом депутатів прав парламенту та ще інших принципіальних мотивів, виходить в одставку.

Під кінець засідання *П. Христюк* (у. с.-р.) виступив за докладчика від комісії, яка складала земельний законопроект. Спочатку докладчик повідомив, що пояснююча записка до законопроекту та майже всі матеріали щодо роботи комісії, яка законопроект розробляла, залишились в заарештованих членів Центральної ради й через те не можуть бути доложені зборам. Далі докладчик в невеликій промові пояснив основні принципи та головні ідеї нового земельного законопроекту і прочитав самий законопроект, якого тут не подаємо зараз за браком місця.

У самому кінці засідання Центральна рада заслухала привітання від представника українців 12-ї армії, що стоїть на Північному фронті. Промовець цей зауважив, що його здивувала та млявість, [з] якою на Україні ведеться боротьба з більшовиками. В той час, як більшовики не розрізняють засобів боротьби демократичних і недемократичних, а штиками розігнали на Північному фронті наш з'їзд та заарештували армійську Раду [54], тут на Україні з цими насильниками панькаються та добирають ще демократичних засобів боротьби, каже промовець. Треба з ними боротись тими самими засобами, якими вони борються з нами! (*оплески*).

На цьому засідання о 5-й год. вечора було скінчено. Голова оповістив, що наступне засідання призначається о 12-й год. дня 18 січня.

Після засідання знову відбулись увечері наради деяких фракцій.

Народна воля. — 1918. — 22 січ.

№ 55

18 січня 1918 р.

За ніч у Києві сталися деякі зміни. Більшовики захопили Поділ і звідти стали підходити по Володимирській вулиці до Центральної ради. В 12 год. дня вони захопили уже будинок Старокиївського участка, коло пів на другу — головний телеграф (проти Софії), а трошки згодом і будинок гостиниці «Прага», який знаходиться приблизно в 200 кроках від Педагогічного музею.

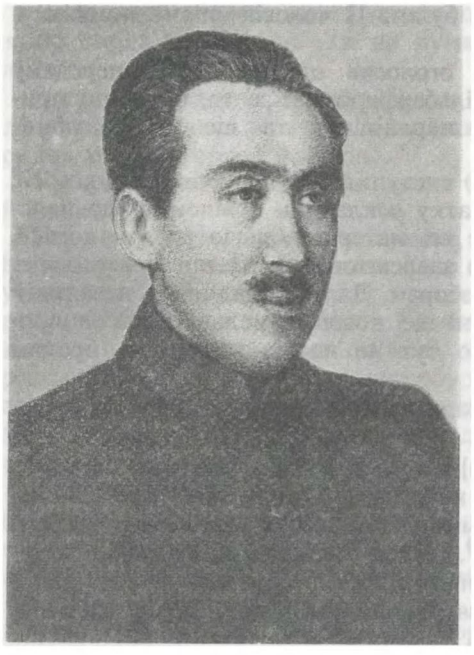
У Центральній раді зрання були наради фракцій, де обговорювався земельний закон та справа формування міністерства.

Пленарне засідання почалось тільки в половині третьої години дня. В цей час саме на Володимирській та на Фундукліївській вулицях почалась часта стрілянина з рушниць та самострілів. Здавалось, що більшовики от-от захоплять і Центральну раду.

На естраді тільки М. Грушевський та два секретарі, а з народних міністрів тільки В. Голубович. Майже всі присутні одягнуті в кожухи та в шинелі: кожної хвилини готові рушити з Центральної ради.

Відкривши засідання, *М. Грушевський* радить зборам без обговорення затвердити внесений напередодні проект земельного закону в цілому з тим, щоб потрібні дрібні поправки до цього закону потім зробити Малій раді.

Центральна рада одноголосно прийняла земельний закон. «Проти» не голосував ніхто, тільки один утримався від голосування.

В. Голубович

По затвердженні земельного закону *Арк. Степаненко* робить від фракції у. с.-р. заяву, що фракція вирішила доручити складання нового кабінету народних міністрів В. Голубовичу.

М. Грушевський нагадує зборам, що по наказу Центральної ради, справу формування Кабінету міністрів передано Малій раді, при цьому голова радить змінити відповідний розділ наказу в тім розумінні, що право формування кабінету має й Велика рада.

Така зміна наказу приймається всіма голосами (8 утрималось).

М. Грушевський далі повідомляє збори, що голова дотеперішнього кабінету В. Винниченко ще позавчора передав йому заяву про одставку свого кабінету, але цієї заяви не було передано Малій раді, як би належало, бо призначене на той день засідання Малої ради не відбулось.

Б. Мартос заявляє, що фракція у. с.-д., перше ніж голосувати за кабінет Голубовича, бажала б знати програму цього кабінету.

В. Голубович заявляє, що головні точки програми його кабінету будуть такі: 1) всі засоби до негайного заключення зовнішнього миру; 2) всі засоби до найскорішого заключення миру внутрішнього; 3) переведення в життя намічених Універсалами Центральної ради спеціальних реформ; 4) боротьба з анархією, яка поширилась останніми часами на всю Україну й 5) полагодження конфлікту, який виник у військовому міністерстві. Що ж до конкретних заходів, яких має бути вжито для переведення в життя програми, то В. Голубович заявив, що це було б зроблено ним на найближчому засіданні Центральної ради.

М. Рафес заявив, що фракція Бунду не може голосувати за цей кабінет, який напевно буде вести таку саму політику, як і попередній кабінет, і шлях до якої уже наперед зазначено в виданих Центральною радою Універсалах. Фракція Бунду стоїть проти заключення Україною миру з німцями, а також проти самостійності України і через те вважає потрібним відновлення зв'язку між Україною та іншими частинами Російської держави, а також, думає, що мир повинно бути заключено тільки Всеросійськими Установчими зборами.

Інші фракції заявляють, що вони будуть голосувати «за» кабінет В. Голубовича.

При голосуванні всі подали голоси «за», тільки 8 голосів (Бунд та меншовики) утримались.

На запрошення повідомити про особовий склад кабінету *В. Голубович* повідомляє, що йому поки що дали згоду ввійти в склад кабінету лиш такі особи: М. Ткаченко, П. Христюк, Немоловський, Н. Григоріїв, Перепелиця й Сакович.

На запитання, як буде поділено між цими особами посади народних міністрів, В. Голубович відповів, що це питання ще остаточно не вирішено, але можливо, що поділ буде такий: сам В. Голубович — голова Ради народних міністрів і міністр торгу й промисловості, Немоловський — військовий, П. Христюк — внутрішніх справ, М. Ткаченко — судових, Н. Григоріїв — освіти, Перепелиця — фінансів і Сакович — шляхів.

Далі В. Голубович дає коротенькі характеристики деяких із цих кандидатів на міністрів, бо інші з них, як Немоловський та Перепелиця, більшості Центральної ради невідомі.

У цей час у скляне склепіння над великою залою Центральної ради влучає кілька куль і чути, як цокають кулі та шматочки скла з скляного верху сиплятся з верхнього склепіння на спіднє (воно подвійне). Кілька депутатів пересідає з середини залу ближче до стін.

Д-дій *Ісаєвич* (у. с.-р.) радить Центральній раді затвердити також оголошений В. Голубовичем особовий склад Кабінету народних міністрів.

Голова ставить це на голосування. «За» затвердження поданого особового складу міністерства голосують всі, крім Л. Старицької-Черняхівської (с.-р.) *, яка подала голос «проти», та 22, що утримались (Бунд, меншовики й самостійники).

На цьому засідання в 3 год. 25 хв. кінчається.

Наостанку збори ухвалюють призначити дальше засідання на 12 год. дня 19 січня.

Всі розходяться, не сподіваючись зійтись уже тут на другий день. По Володимирській в цей час безперервна стрілянина, розриви бомб і т. п., так що туди ніхто не відважується виходити. Більшість виходить з Педагогічного музею задніми дворами в двір, а звідти на Б[ібіківський] бульвар, де ще мало стріляють.

Фракція у. с.-д. залишається в музеї на нараду.

В останню хвилину переказують, що в «Арсеналі» більшовики піддаються. Є також чутка, що ставку більшовицького головнокомандуючого Криленка в Мінську взято польським військом [55]. Від цих звісток у декого прокидається надія, що Центральна рада ще житиме...

Народня воля. — 1918. — 22 січ.

№ 56

19 січня 1918 р.

Хоч напередодні мало у кого була надія, що Центральна рада знов збереться, проте вона зібралась. Більшовикам не тільки не пощастило захопити будинок Педагогічного музею, але ще наші січові стрільці вибили їх коло 10-ї год. вечора 18 січня з гостиниці «Прага», звідки вони стріляли на Центральну раду, та з головного телеграфу. Ранком 19 їх прогнано було ще далі, й Старий Київ майже весь вільний був од більшовиків.

Депутати сходяться мляво, бо стрілянина по вулицях знов почалась з самого досвітку (вночі у всьому місті не було світла) і провадилась цілий день.

Засідання почалось тільки коло 3-ї год. Засідання відкриває *М. Грушевський*, який радить зборам заслухати повідомлення голови Ради народних міністрів В. Голубовича.

В. Голубович повідомляє Центральну раду, що хід подій розвивається щасливо для нас і можна сподіватись, що цими днями повстання буде приборкане. Головний телеграф та поштамт ще напередодні відбито в більшовиків.

Більшовиків уже чимало заарештовано, причому знайдено документи й докладно розроблений план повстання, — по цьому планові все місто поділено було повстанцями на райони з окремим завідуючим в кожному. Виявилось також, що більшовицьке повстання робиться з великою участю чорносотенців. Крім того, коли серед заарештованих більшовиків є коло 25 % непевних людей взагалі, то 70 % таких, що судились уже за грабунки та злодійства.

* Помилкове твердження — вона належала до УПСФ.

Можна сподіватись, що сьогодні ще буде пущено воду, а може й електрику. Харчів до Києва цими днями підвезено досить, і з цього боку місто більш-менш забезпечено.

Годину тому назад більшість повстанців у «Арсеналі» піддалась. Держиться ще невелика купка чоловік сто, але їх буде приборкано в найближчому часі. Ще напередодні розігнано ту більшовицьку ватагу, що захопила була Політехнічний інститут.

Хтось із депутатів запитує, чи правда, ніби в політехніці спіймано більшовичку Єлизавету Готлібовну Бош*. На це дає відповідь один депутат-вояк, що брав участь в відвойовуванні політехніки. Там знайдено було між стосами дров і заарештовано 2 жінки з рушницями. Одна з них одягнута була в сивий кожух і в сиву шапку й мала документи, що служить в одному з союзів. Про ню й думають, що вона є відома Бош, але напевне цього вияснити не вдалось (*загальний сміх*).

Після цих повідомлень заслухано було ще три промови — Скловського, Рафеса та Мартоса — з приводу біжучих подій.

Скловський (р. с.-р.) заявив, що повстання арсенальських робітників викликано було не тільки більшовицькою агітацією, а також економічними причинами. Справа в тому, що військове міністерство ніби хотіло закрити «Арсенал» і це призвело до повстання в «Арсеналі» та до страйку. Скловський радить Центральній раді випустити відозву до робітників, давши їм заспокоюючі відомості.

М. Рафес (Бунд) каже, що попереднє міністерство праці вело невідповідну політику, чим скористувались у своїй агітації більшовики (*під час промови Рафеса в залу засідань доноситься гуркіт гармат*). Далі промовець зазначує, що дехто обвинувачує в повстанні та в страйкові робітників-євреїв.

«Коли є між повстанцями та між більшовиками євреї, то за це не може відповідати все єврейство, — каже Рафес. — Коли б ми закликали євреїв-робітників не брати участі в страйкові, то цим ми признали б, що у всьому заколоті винні справді євреї».

Б. Мартос (у. с.-д.) каже, що більшовики сподіваються собі підмоги в неділю (21 січня). «Наша біда в тому, що хоч вся Україна і все військо кричить «Слава Центральній раді!», проте, коли треба стати в оборону Центральної ради, то цілі полки або оголошують, що вони стоять збоку (нейтралітет), або ждуть до самої останньої хвилини. Селяни так само нічого не роблять, аж доки до них не прийдуть більшовики. Так було й на Катеринославщині, де селяни аж тоді взялись за вила, коли побачили, що більшовики прийшли їх грабувати. Безсилість наша в нашій некультурності. На повстання нам треба відповідати не помстою, а закликати ворогів до співробітництва. Раніше й меншовики говорили про нас такі самі безглузді речі, як тепер говорять більшовики, але, коли ми протягли руку меншовикам, то вони стали разом з нами працювати в Центральній раді. Треба, щоб так само з нами працювали й більшовики».

Далі промовець закликає соціалістичні партії, й особливо партії «меншостей», до агітації за Центральну раду. При цьому Мартос нагадує, як на зборах ради робітничих депутатів промовці від російських есерів, меншовиків, Бунду й інших єврейських партій, які засідають в Центральній раді, зовсім не спростовували тих брехень, що говорили на Центральну раду більшовицькі промовці. Кожен із цих промовців-небільшовиків на початку промови казав: «Да, Центральная рада буржуазна, но не оружием надо бороться».

«Товариші, коли хто з вас буде виступати, то ви повинні в самий перед казати: «Все, що кажуть про Центральну раду, ніби вона буржуазна і таке інше — брехня»! Не забувайте, товариші-неукраїнці, що, коли ви ведете агітацію проти

---

* Йдеться про Євгенію Богданівну Бош.

Центральної ради й проти українців, то цим ви підкопуєтесь під соціалізм взагалі й лишите довір'я «обивательських» мас до всіх соціалістів. От через це мають успіх на виборах чорносотенці. Мені не раз траплялось зустріти робітника-українця, який записався до партії меншовиків, і, коли з таким робітником почнеш говорити, то він зараз і каже: «А в «Киевской мысли» написано от що». Коли неукраїнські партії будуть вести й далі таку ворожу до українства політику, то призведуть цим до того, що знов запанує цар із чорносотенцями».

На цьому засідання і було за порадою фракції с.-р. скінчено.

Народня воля. — 1918. — 23 січ.

№ 57

20 січня 1918 р.

В суботу 20 січня засідання почалось о 2-й год. дня. Депутатів трохи більше, ніж напередодні. Гостей на хорах дуже мало, бо сторонніх людей не пускала до Педагогічного музею варта.

Головує М. Грушевський наперемінку з С. Веселовським.

На початку засідання заслухано було доклад комісії по перевірці мандатів, а потім розпочались суперечки між «меншостями» й українськими фракціями.

Відношення меншостей до Центральної ради

Розпочались суперечки з промови сіоніста *Шехтмана*, який зазначував, що в Києві ведеться цими днями протиєврейська агітація на тому грунті, що багато євреїв беруть участь у більшовицькому повстанні. Промовець доводить, що вся єврейська нація, як і кожна інша, не може відповідати за те, що серед неї є люди тих чи інших переконань, і домагався, щоб Центральна рада видала відозву з закликом не чинити єврейського погрому.

На це Шехтманові відповідав *Б. Мартос* (у. с.-д.). «Не треба підозрівати українців у бажанні робити утиски іншим національностям і не треба накидати Центральній раді відповідальності за погроми, так само, як усім євреям не можна накидати відповідальності за більшовиків-євреїв, — каже Мартос. — Коли б Центральна рада послухалась Шехтмана і видала відозву з закликом не громити євреїв, то це могли б зрозуміти якраз так, що євреї винні, коли за них заступається Центральна рада, і що їх, значить, треба громити. Треба, щоб неукраїнські партії поводились так, як я радив учора, тоді не буде грунту для погромної агітації. Тут багато значить і робота більшовиків, які розбещують українське військо, після чого одна його частина буде робити погроми, а друга стоятиме осторонь. От де причини погромної агітації. А від промов представників «меншостей» таке враження, наче вони обвинувачують у погромній агітації нас, членів Центральної ради. Тим часом самі «меншості» підбурюють проти себе людність, бо вони ведуть агітацію проти Центральної ради. Я сам чув, як один член фракції Бунду, імені якого я не хочу називати, виступав в українському «совіті» робітничих депутатів проти Центральної ради. (*«Ганьба!»* — *чуються вигуки).*

Отже, нехай тепер той самий Бунд видасть відозву до київської людності, причому таку відозву, щоб з неї видно було, що проти Центральної ради повстають тільки більшовики, а не Бунд. Коли Бунд видасть таку відозву, в якій буде зазначено, що балачки про «буржуазність» Центральної ради брехня, то ця відозва краще забезпечить єврейську людність від погрому, ніж відозва Центральної ради».

Арк. Степаненко (у. с.-р.) звернув увагу в своїй промові на те, що після кожного Універсалу Центральної ради неукраїнці — члени Ради робили свої дуже тонкі й дипломатичні декларації.

Ці декларації вони робили не тільки в Центральній раді, а й на вулицях, де українське військо розуміло ці занадто тонкі декларації просто так, що «меншості» проти Центральної ради. «В цей час вам не обійтися дипломатичними, але невиразними деклараціями, а треба одверто й виразно сказати, що ви за Центральну раду, — каже А. Степаненко до «меншостей». — Треба розвіяти той туман, який обволікає вашу позицію відносно Центральної ради, й тоді не буде жодного грунту для погромної агітації. Нехай самі неукраїнські партії видадуть відозви, де повинен бути заклик до робітників зараз же скінчити страйк, і тоді не проти Центральної ради, бо тепер [не] тільки більшовики, а й меншовики і члени інших партій — усі страйкують і борються з Центральною радою».

Наостанку промовець порадив припинити балачки з цього приводу, але «меншості» зараз почали ремствувати, що більшість, мовляв, хоче їм «заткнути рота» і через те дано було висловитись усім «меншостям».

Першим із них виступив представник Бунду *Лібер*, який говорив з великим запалом (як він говорить майже завше). Промовець говорив так, наче б українці хотіли силою примусити Бунд робити якісь виступи. «Нас ніхто не заставить виступати, доки ми самі не захочемо, — каже під кінець промови Лібер. — Але ми самі виготували вже відозву і вона скоро вийде. В цій відозві ми виступаємо проти більшовиків і підтримуємо Центральну раду, яко виразницю волі трудової людності України й парламенту Української Народної Республіки».

Гантжин, представник фракції народних соціалістів, заявив, що їхня партія боронить Центральну раду, і порадив видати спільну відозву від усіх соціалістичних партій, які мають представництво в Центральній раді.

Самостійник *Луценко* нагадав, що хоч тільки частина «меншостей» голосувала проти самостійності України, а решта утрималась від голосування, але з їхніх пояснень знати, що всі вони проти самостійності України. До погромної агітації вдадуться * Рада народних комісарів та в більшовицькому «правительстві», що сформувалось тепер в Одесі [55], й багато євреїв. Промовець також приєднався до думки випустити спільну відозву від імені всіх соціалістичних партій.

Меншовик *Чижевський* заявив, що позиція меншовиків лишається та сама, що була й досі, та, що ніякі домагання українських фракцій для них не обов'язкові, й через ці домагання вони не будуть випускати відозв.

Ріхтер (р. с.-р.) заявив, що їхня партія уже виготовила відозву до робітників-есерів, яких закликає скласти зброю і взятися знов до роботи.

Бала (у. с.-р.) зазначив, що цими днями, під час повстання, арештували людей, які на вулицях вели агітацію проти Центральної ради і проти самостійності України. Потім такий заарештований агітатор виправдовується: «Я говорив те саме, що сказав Рафес у своїй декларації в Центральній раді, — чом же тоді Рафеса не арештували?»

Скнар (у. с.-д.) зауважив, що неукраїнські фракції не дали відповіді на запитання Мартоса, як вони ставляться до Центральної ради. В совіті робочих депутатів представники Бунду та меншовиків виступали від імені цих фракцій проти Центральної ради і в оборону загального страйку, а також голосували за цей страйк. «Чого ж ці «меншості» домагаються тепер відозви в свою оборону від тої самої Центральної ради, авторитет якої вони намагалися знищити?», — запитує Скнар.

Б. Мартос, взявши слово для спростування, нагадує, що він не ставив «меншостям» жодного ультиматуму, як вони хотять це розуміти. «Я не кажу їм, що або робіть такий то виступ, або на ваші голови впаде кров невинних, я тільки радю те, що на мою думку було б краще».

---

* У тексті — спричиняться.

Лібер: «Я повинен сказати, що бундівці голосували в «совете рабочих депутатов» проти страйку.

Мартос: «Я не знаю, хто з «меншостей» голосував у «совете» проти страйку, а хто утримався від голосування, але я добре пам'ятаю, що ні один з представників цих «меншостей» не сказав там, що всі наговори на Центральну раду — брехня, що не треба робити загального страйку і що не треба підіймати озброєного повстання проти Центральної ради. Проти цього в «совете» виступив тільки один я та другий — анархіст (*сміх, оплески*). А он той представник фракції російських есерів, що сидить проти мене (*показує на Верле*), виступав там проти Центральної ради!»

Верле починає виправдовуватись: «Я казав тільки, що всі обвинувачення проти Центральної ради поки що не доведені. По питанню страйку ми утримались від голосування».

О. Янко

Довженко (з місця): «А якої нації ваша партія не визнає?»

М. Ткаченко (с.-д., міністр судових справ): «Коли товариші з Бунду та російські есери стоять за Центральну раду, то чому вони не послали своїх бойових дружин помогти нам у боротьбі з більшовицькими бандами? Ви боретесь отут тільки самими словами, а на ділі цього нема. Це через те, що на Україні ви обороните не інтереси пролетаріату».

«А чьи, чьи?» — кричать бундівці.

«Ви обороните інтереси російської інтелігенції на Україні, — відказує М. Ткаченко. — Ми боремось зо всіма тими, хто бере участь у страйкові, і всі винні будуть вислані за межі України!» (*оплески*).

Савінський, начальник бойової дружини російських есерів, заявляє, що «Вільне козацтво», витрусуючи зброю у «красногвардейцев», повідбирало зброю і у членів їхньої дружини.

А. Степаненко: «Коли б бойова дружина російських есерів хотіла боротись проти більшовиків, то треба було їй звернутись до штабу, як робили інші подібні організації, і їй би повернули зброю. Про це штаб у свій час оповіщав».

М. Порш: «Для підтвердження слів товариша Степаненка можу сказати, що польська бойова дружина ще в перший день повстання віддала себе в розпорядження штабу і всі ці дні б'ється поруч з нашими вояками» (*оплески і виклики «Слава полякам!»*) [57].

Янко (у. с.-р.): «Вчора рано прислано було до Центральної ради писаний ультиматум, в якому вимагалося, щоб українське військо негайно піддалось більшовикам, бо інакше вони з гармат будуть руйнувати Центральну раду. На цьому ультиматумові була печатка організації російських есерів («*Ганьба!*» — *чуються голоси*). Тепер бойова дружина російських есерів слідить за вокзалом і веде перестрілку з нашим військом».

Скловський (р. с.-р.): «З нашої тутешньої організації відкололась група лівих есерів, яка організовує тепер свій окремий комітет».

На цьому розмови про відношення «меншостей» було скінчено. Майже всі згодились, що треба видати спільну відозву.

Реорганізація Малої ради

Під кінець засідання А. Степаненко подав на розгляд Центральної ради проект реорганізації Малої ради. Реорганізація Малої ради зводиться до того, що в ній збільшується число членів до 78 чоловік, причому з числа добавочних місць має бути дано одне київському «совету рабочих и солдатских депутатов» (шосте, п'яте «совет» має тепер), а всі інші — фракції у. с.-р.

Скловський: «Цим порушується пропорція «меншостей» у Малій раді».

А. Степаненко: «Так, але ми маємо для цього переконуючі аргументи».

Фракція народних соціалістів заявила бажання також мати місце в Малій раді. Питання про це передано було на розгляд мандатної комісії й на цьому скінчено засідання.

Народня воля. — 1918. — 23 січ.

№ 58

21 січня 1918 р.

Засідання Центральної ради в неділю 21 січня відбулось між 2-ю й 3-ю год. дня і тяглось дуже недовго.

На цьому засіданні затверджено було рішення мандатної комісії про те, що в реорганізованій Малій раді дається по одному місцю фракціям соціалістів-самостійників, народних соціалістів та молдаванів (румунів). Решта добавочних місць дається в Малій раді фракції соціалістів-революціонерів.

Всього в Малій раді має бути 82 члени відповідно фракційному складу Великої ради.

Українську Установчу раду ухвалено скликати 2 лютого (февраля).

Разом з тим постановлено змінити дещо в виборчим законі для того, щоб зробити простішою справу підрахунку голосів, сим буде прискорено видачу мандатів обраним членам Установчої ради.

Під кінець засідання один із членів Центральної ради повідомив, що страйковий київський комітет постановив сьогодні припинити страйк.

Один із фракції у. с.-д. запитав, чи повідомляє правительство провінцію про те, що в Києві приборкано більшовиків, бо є звістки, що по деяких містах України більшовики кажуть українським військовим частинам, ніби в Києві запанувала більшовицька влада, і ці частини не знають, як їм бути.

Голова Ради народних міністрів В. Голубович на це відповів, що Рада народних міністрів весь час повідомляє провінцію про події в Києві як по бездротовому телеграфу, так і по звичайному, оскільки він не попсований, бо багато телеграфних дротів порвано.

Народня воля. — 1918. — 24 січ.

№ 59

22 січня 1918 р.

Мир між Україною та Почвірним союзом

На засіданні 22 січня, яке почалось коло 2-ї з пол. год. дня, з самого початку зроблено було народними міністрами повідомлення в справі миру.

В. Голубович, голова Ради народних міністрів, заявив, що мирові переговори в Бересті закінчуються, і просив Центральну раду дати Раді народних міністрів

право підписати мирний договір. На запитання одного з депутатів В. Голубович сказав, що мирний договір заключається не остаточний, прелімінарний (тимчасовий).

Меншовик *Чижевський* запитав, які саме мають бути підписані мирні умови.

М. Ткаченко, народний міністр судових справ, відповідаючи на запитання Чижевського, заявив, що наша делегація вела мирові переговори згідно з дорученнями Центральної ради і в напрямку демократичного миру. Під час переговорів наша делегація не могла взяти на себе діяльної охорони інтересів інших республік бувшої Росії, але принципіально вона їхні інтереси також охороняла. Вироблені умови миру забезпечують права українського народу і його вільний економічний розвиток. Умовами згоди досягнуто з нашого боку найбільшого, що тільки можна було досягнути. Українському народові забезпечено право національного самоозначення всюди, де він жиє в більшості, в тому числі в Холмщині та на Підляшші. З Галичиною справа вирішується на користь нашого народу, тобто панування українського народу забезпечується в тій частині Галичини, яку наш народ заселює. Згідно з торговельною частиною мирового договору, ввіз товарів із-за кордону на Україну й вивіз їх з України є монополією української держави. При тому ще торговельні умови збудовано на засадах взаємності, а не переваги одної якоїсь держави, так що ні Австрія, ні Германія не матимуть від торговельних стосунків з Україною більше зиску, ніж, наприклад, Франція, Англія та інші держави. Договір дуже сприятливий для нас і забезпечує Україну від усяких зазіхань з боку середньоєвропейських держав. Україна державним коштом буде купувати різні товари за кордоном, а також, яко держава, продаватиме свої товари за кордон. Далі в договорі умовлено про обмін бранцями та про інші справи, про які говориться у всіх договорах. Торговельний договір між Росією та Германією відносно України вважається недійсним. Цей мировий договір між Україною та Германією й Австрією заключається до 1920 р.

Заслухавши ці повідомлення, Центральна рада мала приступити до голосування з приводу надання права Раді міністрів підписати мирний договір, але «меншості» стали домагатись перерви, яку й було оголошено на півгодини.

Після перерви голова зборів запрошує приступити до голосування внеску голови Ради народних міністрів.

Перед голосуванням виступають ще промовці з заявами від фракцій по мотивах голосування.

Сухових заявив, що фракція російських соціалістів-революціонерів буде голосувати «за» підписання мирного договору.

Чижевський виступив од імені фракцій меншовиків і Бунду. Промовець сказав, що ці фракції протестують проти заключення Україною сепаратного миру і утримуються від голосування.

Ревуцький від імені фракції Поалей Ціон заявив, що фракція буде голосувати за надання права Раді народних міністрів підписати мирний договір.

Шац (о. є. с.) заявив, що його фракція буде голосувати «за».

Ол. Степаненко (соціаліст-самостійник) заявив, що самостійники не зовсім задоволені мировими умовами.

Гендельман, представник фракції «народних соціалістів», сказав, що фракція утримується від голосування.

Сіоніст *Лімановський* сказав, що євреї постраждали в війні більше, ніж інші народи, і що фракція сіоністів буде голосувати «за».

Олесіюк, від імені українського представництва Холмщини й Підляшшя, заявив, що це представництво безумовно голосуватиме «за».

Голосування дає «за» надання Раді народних міністрів права підписати мирний договір — 220 голосів, «проти» 1 (меншовик Чижевський) і утрималось 16.

В справі арешту членів Центральної ради

Б. Мартос зробив доклад від імені парламентської комісії, яка розслідувала справу заарештування в помешканні Центральної ради сімох лівих українських есерів. Комісія дізналася з певних документів, що між «совітами народних комісарів» та деякими лівими есерами на Україні була змова скинути Центральну раду й постановити на її місце більшовицьке правительство. В цьому правительстві обіцяно було посади деяким із заарештованих осіб, прізвищ яких комісія поки ще не оголошує. Було також умовлено розділити Україну так, щоб Катеринославщину, Таганрозьку округу та ще деякі гірно-промислові частини України прилучити до Московщини.

Комісія прийшла до того переконання, що комендант Ковенко мав досить підстав заарештувати лівих есерів. Ці арешти зразу припинили агітацію «українських революціонерів» між київським військом. Тепер заарештовані перебувають в однім помешканні, де перше був клуб. Обставлено це помешкання досить добре. Заарештовані мають дозвіл купувати все, що їм треба, а також одержувати книги та газети. Дехто з арештованих почував себе недобре. Особливо М. Полозов, який хворий на нерви і якого певне скоро переведуть у лікарню.

В справі Установчої ради

В кінці засідання Центральна рада затвердила подані [в] комісію законодатних внесень деякі зміни в законі про вибори до Української Установчої ради. Ці зміни мають полегшити підрахунок виборчих голосів, чим прискорено буде видачу мандатів обраним до Установчої ради членам.

Народня воля. — 1918. — 24 січ.

№ 60

23 січня 1918 р.

Вчерашнее заседание открылось в 3 1/2 час. дня под председательством М. С. Грушевского.

Все заседание, продолжавшееся недолго, было посвящено вопросу о расширении прав следственной парламентской комиссии по поводу ареста членов Центральной рады.

Госп. Корчинский (социалист-федералист) предлагает комиссии дать право обследовать не только то, что касается арестов в Центральной раде, но пересмотреть также все факты и документы, касающиеся подготовки восстания в Киеве.

Госп. Скрынников (с.-д.) предлагает еще больше расширить права следственной комиссии, чтобы эта комиссия расследовала случаи расстрела безоружных людей. Пусть комиссия об этом сделает затем доклад Центральной раде.

Госп. Лимановский (сионист) рассказывает о случае незаконного обыска в помещении общества евреев-воинов. Сюда явился отряд «Вольного казачества», арестовав бывших там членов общества во главе с председателем общества Гоголем. Затем, по распоряжению председателя Совета народных министров В. Голубовича, арестованные были освобождены. Однако Гоголь домой не явился.

Госп. Хургин (товарищ министра еврейских дел) подтверждает изложенные обстоятельства и рассказывает, что он не был допущен в госпиталь, чтобы узнать, нет ли там трупа Гоголя.

— Необходимо, — говорят гг. Лимановский и Хургин, — расследовать этот и другие случаи насилий над еврейским населением г. Киева.

Госп. Хургин, кроме того, возбуждает вопрос об установлении контроля над осуществлением осадного положения в Киеве.

Возник и продолжительно дебатировался (Степаненко Арк., Скловский и др.) вопрос: поручить ли этот контроль той же парламентской комиссии, которая обследует дело об аресте членов Рады, или создать новую комиссию?

В результате *постановлено* поручить существующей уже комиссии по поводу ареста членов Рады также и парламентский контроль над применением закона об осадном положении Киева, — в ограждение интересов населения.

Киевская мысль. — 1918. — 24 янв.

№ 61

25 січня 1918 р.

Останнє засідання дев'ятої сесії

У середу 24 січня засідання пленуму не відбулось, бо комісії не виготували ще деяких законопроектів. У четвер 25 січня засідання відкрилось у 3 год. 20 хв. Головою М. Грушевський.

Це засідання, перший раз за всю сесію, відбувалось не в великій залі Педагогічного музею, а внизу, в малій залі, через те, що більшовицька гармата вже досить пристрілялась, і одна її граната перед самим засіданням влучила у міський театр. Все засідання йшло під безперестанні вибухи гранат і шрапнелів, які рвались недалеко від Центральної ради.

Депутатів на засіданні було досить мало.

Мирова нарада в Тифлісі

У самому початку засідання *М. Грушевський* повідомив Центральну раду, що голова Закавказького правительства Гегечкорі запрошує Українську Народну Республіку прислати своє представництво на мирову конференцію, що має відбутися між закавказькими народами та Туреччиною. Цих представників, чи представника Української Республіки має послати Рада народних міністрів.

Ол. Степаненко: «Чи це представництво має посилатись для діяльної участі, чи тільки з метою інформації?»

М. Салтан: «Чи є рація посилати це представництво на Тифліську нараду, коли умови миру з Туреччиною обговорювались також і на Берестейській мировій нараді?»

В. Голубович, голова Ради народних міністрів, відповідаючи на ці запитання, повідомив, що ця нарада в Тифлісі виникла з почину головнокомандуючого турецьким військом, який звернувся до Гегечкорі. На нараді певно буде обмірковуватись справа демобілізації на Кавказькому фронті, про розмежування тощо. В. Голубович через те каже, що представника Української Республіки не тільки треба послати на Тифліську нараду, а що треба надати йому самі широкі уповноваження, бо Україна також заінтересована в тих справах, які на цій нараді мають вирішуватись.

Біск нагадує, що на Тифліській нараді певне буде вирішуватись також доля вірменського народу і через те треба б дати представникові Української Республіки докладні й виразні вказівки в цій справі.

На це *М. Салтан* зауважив, що представник України може керуватись загальною позицією Центральної ради в національній справі, а значить і в тих справах, які стосуватимуться вірменів.

На цьому розмови про Тифліську нараду було скінчено.

Один із членів Центральної ради подав думку перенести засідання в іншу залу, де міститься канцелярія Центральної ради, бо з цього боку, де саме провадилось засідання, стріляла більшовицька гармата й снаряд міг би влучити у вікно.

З приводу цього виступив з повідомленням про становище в Києві в даний момент голова Ради міністрів В. Голубович.

«Ви чуєте, що тепер іде безперестанна стрілянина. Це безладно стріляють по місту більшовики і систематично відповідає їм наша гармата, котра раз за разом нищить більшовиків. Наші розвідники дізнались, що в Дарниці більшовики мають тільки дві важкі гармати, але вони невдало стріляють із них, бо інакше за три дні бомбардації наробили б містові багато більше лиха, ніж наробили досі. Крім того, десь на Печерську у них є легкі гармати, якими вони найбільш стріляють по місту. Всякі чутки, ніби більшовиків у Києві є аж 10 тис. та що до них іще йде підмога, не мають під собою грунту. З півночі підмога до більшовиків не зможе підійти через те, що там вони, як нас сповіщають, самі зруйнували залізницю за Дарницею, бо на них звідти напирає польське військо. У нас тепер є досить війська, щоб ударити на Дарницю й розбити там більшовиків, але тоді місто лишиться без охорони. Через те ми ще деякий час будемо боротись у місті, поки підійде підмога. В деяких пунктах тепер формується «Вільне козацтво», яке скоро вдарить на більшовиків. Святошин тепер до кінця* очищено від більшовиків і там стоять сьогодні січові стрільці. «Революційний комітет» Подільської залізниці, про який є дані, що він брав діяльну участь у повстанні, сієї ночі (з 24 на 25) заарештовано. Чи є за цим комітетом справді вина, — це виявить скоро слідство. Мушу ще сказати, — додав на останку В. Голубович, — що поводження міста за ці дні ганебне. Місто нічого не робить, щоб рятувати свою таки справу. За цих десять день не заведено ні одної столової, щоб хоч трохи допомогти голодуючій людності. Міська дума спромоглась випустити за весь час одну тільки відозву».

Довженко: «Мені переказували, що залізничні робітники теж йдуть проти Центральної ради й правительства України, що правительство, нібито, не платило їм останніх 3 місяці за роботу, а відсилало за платнею до більшовицьких комісарів».

В. Голубович: «Те, що кажуть ніби правительство не платило робітникам, — неправда. В даний момент їм, розуміється, не видається платня, бо на це просто нема фізичної змоги. Цими днями міська дума звернулась до Ради міністрів за асигновкою на громадські роботи для безробітних 2 1/2 млн крб., і правительство цю асигновку вже затвердило».

Далі один з депутатів виступив в оборону міської думи, що вона, мовляв, нічого не могла зробити для людності в ці дні, коли в місті весь час іде стрілянина, а робітники страйкують. Потім зачіпають питання про можливість замирення з більшовиками.

М. Рафес: «Я довідався, що годину тому назад чужоземні консули, які є в Києві, звернулись до правительства, щоб воно дало їм згоду бути мировими посередниками між правительством та більшовиками. Оскільки мені відомо, міністр міжнародних справ згоден на це посередництво консулів, але, здається, деякі інші міністри стоять проти. Консули сподіваються, що миру можна було б досягнути. Я гадаю, що вони сподіваються досягнути цього на умові здачі зброї більшовиками».

Ол. Степаненко: «Коли розмова буде іти на грунті здачі більшовиками зброї, то ще можна говорити, коли ж консули думають, що ми можемо признати більшовиків воюючою стороною, то ні в якому разі з ними не може бути жодних

---

* У тексті — «решти».

розмов. Більшовики — це бунтовщики проти Української Народної Республіки і з ними може бути [розмова] тільки на тому грунті, що вони скоряться правительству Республіки.

Нові законопроекти

В кінці засідання *А. Пісоцький* від імені комісії законодатних внесень подав на розгляд і затвердження Центральної ради три законопроекти: 1) про восьмигодинний робочий день; 2) про державно-робітничий контроль над підприємствами і 3) тимчасові правила про громадські роботи.

Із цих трьох законопроектів Центральна рада затвердила тільки перший — про восьмигодинний робочий день, а інших два постановила передати на розгляд Малій раді, коли вона збереться, бо провадити далі засідання стало небезпечно.

Ще перед голосуванням першого закону голова Ради народних міністрів В. Голубович повідомив, що із штабу тільки що передали звістку про небезпеку Центральній раді від більшовицьких снарядів, які безперестання летіли з двох боків — з Печерська та з товарової станції, де стояв більшовицький панцерний поїзд, і безперестанно рвались кругом Педагогічного музею.

Однак Центральна рада проголосувала внесений законопроект, а потім уже постановила вважати дев'яту сесію скінченою. Засідання Малої ради доручено було скликати президіумові тоді, коли він найде це потрібним і можливим.

Засідання скінчено було коло 4 1/2 год.

Тим часом більшовицькі гранати стали вже влучати і в будинок Педагогічного музею. Депутати зараз же вийшли з музею і під снарядами розійшлись по домах, хоч іти було дуже небезпечно. В міський театр з боку Фундукліївської влучило вже кілька гранат і, коли члени Центральної ради проходили повз нього, то там уже лежав ницьма якийсь офіцер з розколяною поперек куском снаряда головою.

Тої ж ночі більшовики зайняли Київ.

Боротьба. — 1918. — 3 берез.

№ 62

ЗВЕРНЕННЯ СЕКРЕТАРСТВА ЗЕМЕЛЬНИХ СПРАВ ДО УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА, СЕЛЯНСЬКИХ СПІЛОК, ЗЕМЕЛЬНИХ КОМІТЕТІВ, КООПЕРАТИВНИХ І ПРОСВІТНІХ ТОВАРИСТВ

16 січня 1918 р. *

Товариші і громадяни!

Ваші представники, що зібралися на восьму сесію Української Центральної ради (12—17 грудня 1917 р.), уважно розглянули селянські потреби на Україні і докладно спинилися на життєвій необхідності вирішити справу з землею в інтересах трудящого люду України. Найвищий революційний уряд наш — Центральна рада — загадав Генеральному секретаріату, а найпильніш Земельному секретарству, щиро дбати про великі потреби хліборобської людності і доручив переводити в життя земельну реформу на основах, вказаних ще сьомою сесією Центральної ради, з переходом усієї землі в руки трудящого народу.

Спеціальна парламентська комісія виробляє зараз проект земельного закону. Цей законопроект, затверджений Радою, має встановити певні порядки в справі земельній ще до скликання Української Установчої ради, котрій належить

* Дата опублікування.

рішаючий голос щодо ладу в Українській Народній Республіці. Незабаром буде видано спеціальну інструкцію для земельних комітетів з правилами передачі розпреділення й користування землями й реманентом, про користування лісами, культурними угіддями, про забезпечення хліборобів насінням, машинами, агрономічною допомогою.

Секретарство земельних справ розуміє всю історичну вагу сучасного моменту. Воно щиро пильнує інтереси широких народних мас і прикладає всі сили аби придбання революції закріпити за народом. Разом з усіма свідомими синами України секретарство певне в тому, що тільки шляхом організації і розважливої, впертої праці люди наші зможуть дати одсіч зовнішнім і внутрішнім ворогам, що підкопуються під волю і долю України.

У земельній справі нам необхідно найбільшої одностайності і уваги. На нас вороже дивляться вороги земельної реформи і пускають поголоски, що трудовий український люд ще не доріс до громадського порядкування землею, що на весну не тільки панські, а й селянські ниви лежатимуть пустопорожніми, що господарства культурні зведуться на ніщо, добро розграбовується, а земельна колотнеча розгориться в бійку, і, що взагалі не слід би думати зараз про скасування власності на землю. І так не тільки галасують усі ті, кому прикро слухати про соціалізацію землі, а й на ділі вони вельми шкодять переведенню реформи, збиваючи темніших людей на шлях анархії та самоправства. А з цим необхідно всім щирим громадянам активно боротися — боротись теж не тільки на словах, а й на ділі.

Селяни повинні доказати, що вони свідомо ставляться до сучасних змін у земельній справі і рішуче не допускати руїни в господарстві.

Треба ощажати всяке майно, всяку машину, насіння, панський скот, бо все то є добро всенародне, необхідне для добробуту цілої країни.

Треба робити тільки те, що вирішують і загадують земельні комітети, а хто з боку намовляє на самоправство — того зупиняти, бо то темний брат, або ворог народний.

Необхідно братися до нового хазяйнування спілками, товариствами, спрягаючись та організуючись. Земельним спілкам легше управлятись з землею, зручніш заводити культурне господарство, швидше можна здобути агрономічної допомоги порадами, насінням, машинами і всім іншим.

Земельним комітетам у ці часи необхідно пильнувати як можна порядку і не дозволяти поодиноким людям нести баламуцтво в громадське діло. Зберегти культурність і продукційність господарств — це невідкладне велике завдання всіх селянських організацій, а найперше — земельних комітетів. Отже, тепер, вступаючи в нові права, дані III Універсалом Української Центральної ради, земельні комітети повинні всюди виступати в спілці з місцевими продовольчими організаціями, кооперативними товариствами і в тісному зв'язку між собою.

Земельним комітетам, спільно з іншими місцевими селянськими організаціями необхідно негайно взяти на учот і під догляд свій усі технічні й промислові підприємства сільськогосподарського значення і забезпечити їх потрібними припасами й матеріалами остільки, щоб робота на млинах, цукроварнях, гуральнях, олійницях, лісопилках, самокурнях і інших — не припинялася й не гальмувалася, а продукційність їхня не зменшувалась.

Україна переживає зараз грізну хвилю. Нам загрожує анархія, за якою йдуть голод і неволя. І од самих нас, громадян Народної Української Республіки, залежить не піддатися тому лихові. Бійтеся, товариші селяни, тих ворогів! Цурайтеся самоправства, бережіться тих, хто добра, волі не зичить! Доходьте своїх прав тільки через комітети та організації і поза своїми власними інтересами не забувайте інтересів громадських.

Тільки цей шлях веде до ладу! Тільки ставши твердо на його, вирішемо складну земельну справу і не втратимо волі і долі, яких так тяжко було здобувати в час цієї революції.

Боротьбою український народ здобув права свої. Розважливою, впертою працею він закріпить ті права і визволиться з соціальної неволі.

Головний секретар народних земельних справ *Б. Зарудний*

Народня воля. — 1918. — 16 січ.

№ 63

ВІДОЗВА РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ ДО СЕЛЯНСТВА

17 січня 1918 р. *

Великий і відповідальний час переживаємо. Треба закріпити здобуту землю і волю, треба одбитись од ворогів, які чорною хмарою сунуть звідусіль на Україну. Привикли вони панувать над нами і тепер ніяк не можуть помиритись з тим, що самі ми порядкуємо своєю землею, самі куємо свою долю. Але крім ворогів-людей, загрожує нашому краєві ще один лютий ворог — це економічна руїна. Борючись з усіма ворогами за свою долю, за свої права, станьмо дружно і проти цього і ми переможим його.

Справдилась давня мрія нашого селянства, мрія за котру вже багато крові пролито — вся земля з нетрудових рук перейшла в розпорядження трудового народу. Тепер тільки треба подбати про те, щоб уся вона була засіяна, щоб дала вона врожаю не менше, як раніше давала. Цьому на перешкоді може стать недостача насіння, робочої скотини, плугів і іншого реманенту. Але гуртом дружно можна і з цим справитись — обробить землю не по одинці, а спілкою.

Народне Міністерство земельних справ, виконуючи волю народну, дбає і про утворення хліборобських спілок. Для цього воно має інструкторів — людей в цій справі досвідчених, котрі помагають на місцях закладенню спілок, склало зразковий статут цих спілок і випускає книжечки.

Таких книжечок випущено вже три: 1) «Хліборобські спілки»; 2) «Хліборобські товариства» і 3) «Описання хліборобських товариств».

Земельним комітетам, народним управам, кооперативам, комітетам селянських спілок книжечки ці для ознайомлення Міністерство висилає дурно **, окрім того, їх можна дістати в книгарнях.

Так до праці, товариші селяни. Ставайте гуртом, дружно і проти ворогів-людей, і проти економічної руїни нашого краю. Гуртуючись в міцні організації, ми подолаємо всіх ворогів.

Інформаційне бюро народного міністерства
Секретарство земельних справ

Нова Рада. — 1918. — 17 січ.

---

* Дата опублікування.

** Тобто — безкоштовно.

№ 64

ТИМЧАСОВИЙ ЗЕМЕЛЬНИЙ ЗАКОН, ЗАТВЕРДЖЕНИЙ УКРАЇНСЬКОЮ ЦЕНТРАЛЬНОЮ РАДОЮ

18 січня 1918 р.

Розділ I

Загальні засади

1. Право власності на всі землі з їх водами, надземними й підземними багатствами в межах Української Народної Республіки віднині касується.

2. Всі ці землі з їх водами, надземними і їх підземними природними багатствами стають добром народу Української Народної Республіки.

3. На користування цим добром мають право всі громадяни Української Народної Республіки без різниці полу, віри і національності, з додержанням правил цього закону.

4. а. Верховне порядкування всіма землями з їх водами, надземними й підземними багатствами належить, до скликання Української Установчої ради, Українській Центральній раді.

б. Порядкування в межах цього закону належить: землями міського користування — згідно з §§ 6 і 7 — органам міського самоврядування; іншими — сільським громадам, волосним, повітовим і губернським земельним комітетам, в межах їх компетенції.

5. На верховний і місцеві органи порядкування землею покладається:

а) забезпечення громадянам їх прав на користування землею.

б) охорона природних багатств землі від виснаження і вживання заходів до зросту цих багатств.

Розділ II

Основні засади користування поверхнею землі

6. Користування поверхнею землі дозволяється:

а) для загальногромадського господарства, коли органи державної влади, органи міського самоврядування або земельні комітети організують і ведуть різні корисні підприємства загального або місцевого громадського значення;

б) для приватно-трудового господарства, яке ведеться власною працею окремими особами, сім'ями або спільно товариствами;

Примітка: тимчасово в виключних випадках наймана праця може вживатись згідно з правилами, які встановлюють земельні комітети;

в) під оселі й будівлі окремим особам, товариствам або громадським установам для мешкання, або для торговельних і промислових підприємств.

7. Органам державної влади, органам міського самоврядування і їх союзам та земельним комітетам надається право повертати і призначати потрібні площі земель для громадського користування з метою:

а) охорони природних багатств землі від виснаження і для більш раціонального їх використовування;

б) визискування багатств землі і повернення прибутків з них на загальногромадські потреби;

в) заведення досвідних і зразкових полів, розсадників, питомників і селекційних станцій, а також для санітарних, благодійних, освітніх та інших загальнокорисних установ;

г) будування залізниць і інших шляхів.

8. Землі нарізуються земельними комітетами в приватно-трудове користування сільським громадам та добровільно складеним товариствам, які встановлюють правила порядкування одведеними їм землями з додержанням вимог цього закону.

9. Нормою наділення для приватно-трудових господарств повинна бути така кількість землі, на якій сім'я або товариство, провадячи господарство звичайним для своєї місцевості способом, мали б користь, потрібну як для задоволення своїх споживчих потреб, так і для підтримання свого господарства; ця норма не повинна перевищувати такої кількості землі, яка може бути оброблена власною працею сім'ї або товариства.

10. Встановлення цієї норми й урівнення в користуванні землею проводиться земельними комітетами і сільськими громадами під керуванням і з затвердження центрального органу державної влади.

11. Садибні участки під різні будівлі й підприємства нарізуються згідно з правилами, встановленими державними органами міського самоврядування і земельними комітетами.

12. Ніякої платні за користування землею не повинно бути.

Примітка: оподаткуванню підлягають тільки лишки землі поверх встановленої норми або надзвичайні доходи, які залежать від природних якостей участка, його близості до торговельних центрів і шляхів та інших соціально-економічних умов, незалежних від праці господарів цих хозяйств.

13. Строки користування землею встановлюються сільськими громадами й товариствами на підставі правил, встановлених земельними комітетами згідно з цим законом.

Примітка: право користування може переходити в спадщину.

14. Передача права на користування участком землі можлива лише з дозволу громад і земельних комітетів.

15. Участки приватно-трудового користування, на которих зовсім припиняється господарство, або заводиться нетрудове, переходять в порядкування громад і земельних комітетів.

16. При зміні господарів участків землі всі заведені попереднім господарем і невикористані земельні поліпшення й меліорації оплачуються йому новим господарем.

17. Сільські громади й товариства хліборобів за порядкування землею відповідають перед земельними комітетами.

18. Для переведення заходів для охорони й розвитку багатств землі закладається Державний меліоративний фонд.

19. Для допомоги нормальному розвиткові сільського господарства державою організується сільськогосподарський кредит.

Р о з д і л III

Переходові міри

20. Вивласнення всіх земель з їх водами, надземними і підземними природними багатствами в межах Української Народної Республіки переводиться без викупу.

21. За попередніми власниками й орендарями (окремими особами, сім'ями, товариствами й громадами) по їх бажанню і з постанови волосних земельних комітетів залишаються в користуванні участки землі з садами, виноградниками, хмільниками й т. ін. в кількості, яку вони власною працею і працею своєї сім'ї можуть обробити.

Примітка: трудові сади, виноградники, хмільники і т. ін. залишаються в користуванні бувших власників і не врізуються.

22. Всі землі, які до видання цього закону були в розпорядженні органів місцевого самоврядування і різних громадських та наукових установ, в порядку ст. 7 в. (основних засад) залишаються в їх користуванні з постанов повітових земельних комітетів.

23. Садибні участки землі під оселями і різними господарськими, торговельними й промисловими підприємствами залишаються в користуванні власників у кількості, яка встановлюється земельними комітетами чи органами міського самоврядування по принадлежності (ст. 4).

24. Всі інші землі, не зазначені в §§ 21, 22, 23, переходять до порядкування земельних комітетів.

25. Одночасно з цими землями від власників переходять до розпорядження земельних комітетів живий і мертвий сільськогосподарський інвентар і будівлі, за винятком тієї кількості їх, котра конче потрібна їм для життя й ведення приватно-трудового господарства чи торгових і промислових підприємств, згідно з ст. 23.

26. Зазначені в § 25 землі поділяються земельними комітетами на дві частини:

а) на землі для загальногромадського господарства згідно з ст. 6 й 7 і

б) на землі для приватно-трудового користування.

27. З земель, призначених для приватно-трудового користування, в першу чергу задовольняються потреби місцевої малоземельної та безземельної хліборобської людності і в другу — потреби місцевої нехліборобської й немісцевої людності.

Примітка: малоземельними вважаються такі хлібороби, площа землі котрих не задовольняє споживчих потреб їхніх сімей при веденні господарства звичайним для своєї місцевості способом.

28. Наділення проводиться по нормі, встановленій в порядку ст. 9 і 10 (основних засад).

29. Урівнювання в користуванні землею провадиться шляхом:

а) оподаткування лишків землі поверх встановленої норми відповідно чистого доходу з них;

б) оподаткування надзвичайних доходів з землі, які залежать від природних якостей участка, його близості до торговельних центрів і інших соціально-економічних умов, незалежних від праці господарів цих хозяйств;

в) розселення і переселення або зміни меж участків і їх розмірів.

30. Землі, які залишаються після наділення місцевої людності по встановлених нормах, доки буде вироблено центральними органами земельної реформи план розселення й переселення, можуть даватись в користування місцевій людності поверх цих норм на умовах, встановлених земельними комітетами.

31. Земля для засіву буряків й інших рослин, за якими буде визнано особливе значення, нарізується в приватно-трудове користування з умовою, не зменшувати посівної площі цих культур.

32. Висококультурні господарства передаються цілими в користування товариствам або сільським громадам, котрі будуть вести господарство спільно, по планах, затверджених земельними комітетами. На таких самих умовах без поділу передаются в користування сади, хмільники, виноградники й таке ін.

33. Племенні розсадники і питомники, селекційні та дослідні поля й станції переходять цілими в порядкування земельних комітетів, котрі або самі ведуть на них хазяйнування, або передають їх органам місцевого самоврядування та науковим закладам.

Вістник Ради народніх міністрів Української Народньої Республіки. — 1918. — 30 січ.

№ 65

ВІДОЗВА РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ ДО ГРОМАДЯН м. КИЄВА

19 січня 1918 р.

У місті Києві вже третій день тягнеться горожанська війна.

З наказу більшовицьких народних комісарів з Петрограда частина Київської військової залоги (гарнізону) повстала 15 січня проти Української Центральної ради — найвищого революційного органу українських робітників, селян і солдатів, щоб підбити Україну під петроградських більшовицьких народних комісарів.

Петроградські більшовики ні перед чим не спинилися, аби захопити владу на Україні в свої руки. Місто Київ і вся Україна переповнена надісланими петроградським правительством за великі гроші більшовицькими агітаторами та красногвардійцями.

До тих більшовицьких наймитів зразу ж приєднались чорносотенно-монархічні організації міста Києва, а найбільш — уголовні елементи — злодії, розбійники, грабіжники та погромщики, які й виступають тепер у рядах повстанців-більшовиків.

Усьому цьому маються певні документи в руках Українського революційного суду. У числі полонених і вбитих більшовиків є видатні більшовицькі агітатори з Петрограда, чорносотенні діячі, а також злодії, що повтікали з острогів і навіть начальники двох районів київської міської міліції.

Боротьба з цими чорносотенно-більшовицькими бандами з першого ж дня пішла успішно, й горожанська війна була б уже спинена, коли б на допомогу ворогам Української Народної Республіки не стали робітники міста Києва, які під впливом більшовицької агітації повірили наклепам чорносотенців та більшовиків, що немовби-то правительство Української Народної Республіки вороже ставиться до робітництва, й оголосили 17 січня загальний страйк у м. Києві.

Страйк цей нічим не допоміг повстанцям, але вніс заколот серед населення, тяжко вдарив робочий народ, зоставивши його без хліба й води на поталу грабіжникам і таким чином трохи затяг припинення горожанської війни.

Усе ж, незважаючи на все це, на день 19 січня головні чорносотенно-більшовицькі осередки в м. Києві взяті військом Української Народної Республіки, а саме: розбито осередок більшовиків на Шулявці коло Політехнічного інституту, в районі Старокиївського участка, в отелі «Прага», на пошті й телеграфі, розбивається осередок на Печерську.

У руках війська Української Народної Республіки знаходяться обидва залізничні вокзали, пошта, телеграф, банки й усі більш-менш значні державні та громадські установи м. Києва. Інші чорносотенно-більшовицькі осередки також оточені й будуть знищені. Озброєні банди злочинців розбігаються.

Правительство Української Народної Республіки, сповіщаючи про це, звертається до всіх громадян м. Києва з закликом зберігати спокій, а товаришів робітників закликає не вірити брудним чорносотенно-більшовицьким наклепам на Українське народне міністерство й революційний орган української демократії — Центральну раду, й негайно припинити страйк, бо залишаючи людність м. Києва без хліба, води й світла, [це] особливо тяжко відбивається в першу чергу на вбогому й трудящому людові. Правительство Української Республіки, сформоване на останній сесії Центральної ради 17 січня, цим заявляє, що воно зараз же після спинення повстання в м. Києві вживе самих рішучих заходів до негайного задоволення пекучих потреб робітництва й подбає про забезпечення

безробітних та їх сімей, а також приступить до переведення самих широких соціально-економічних реформ і в першу чергу до переведення в життя закону про соціалізацію землі, ухваленого Центральною радою 18 січня.

У той же час правительство Української Народної Республіки вживе всіх заходів до припинення війни й заключення демократичного миру.

До спокою й праці!

Рада народних міністрів Української Народної Республіки

Голова Ради народних міністрів *В. Голубович*
Народний міністр судових справ *М. Ткаченко*
Народний міністр справ військових *Ів. Немоловський*

Київ, 19 січня, року 1918.

Нова Рада. — 1918. — 24 січ.

№ 66—67

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

21, 23 січня 1918 р.

№ 66

21 січня 1918 р.

1. *Слухали:* доклад Соколовського про затвердження членів Фінансово-економічної ради.

Постановили: затвердити С. І. Соколовського, Д. С. Марголіна і П. Я. Стебницького членами Фінансово-економічної ради.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
В. о. діловода *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 26. Засвідчена копія.

№ 67

23 січня 1918 р.

Присутні: Голубович, Ткаченко, Немоловський, Порш, Григоріїв, т. н. м. Михайлов, Голова УЦР Грушевський, Певний.

1. *Слухали:* доложений Певним план організації реєстрового «Вільного козацтва» на Україні.

Постановили: признати необхідним організацію реєстрового «Вільного козацтва», яке б обслуговувало внутрішню охорону повітів на таких умовах: 1) мобілізацію реєстрового «Вільного козацтва» переводить Військове міністерство по територіальному принципу; 2) з кожним козаком і старшиною заключається договір на певний строк; 3) на місцях щодо внутрішнього життя і муштри сотні РВК находяться в розпорядженні повітових військових начальників, відносно боротьби з анархією — в розпорядженні повітових комісарів; 4) сотні трьох-чотирьох повітів об'єднуються в полки, а полки в межах губернії — в коші, останні ж затверджуються Військовим міністерством; 5) козаки і старшина отримують платню, крім содержання, в сумі, назначеній в докладній записці (див. додаток *, для чого асигнується 130 млн руб. на рік.

* Не публікується.

2. *Слухали:* доложений товаришем народного міністра Михайловим проект закону про громадські роботи.

Постановили: проект закону ухвалити і подати на розгляд Центральної ради.

3. Повідомлення товариша народного міністра Михайлова, що Київська городська дума ухвалила організувати громадські роботи, щоб дати роботу п'яти тисячам безробітних, в числі громадських робіт єсть проект про збудування на Дніпрі (дамби) для охорони населення од повені, для допомоги по організації цих робіт думі потрібно 2 млн руб.

Постановили: доручити Міністерству праці запитати Київську городську думу про докладний обрахунок по збудуванню дамби, після подання такого обрахунку асигнувати думі потрібну суму грошей.

4. *Слухали:* доложений народним міністром Голубовичем проект закону про утворення Центрального комітету по шкіряних справах.

Постановили: проект ухвалити і внести на розгляд Центральної ради.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 27—27 зв. Засвідчена копія.

№ 68

ІНФОРМАЦІЯ ГАЗЕТИ «НОВА РАДА» ПРО ПОСТАНОВИ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

24 січня 1918 р.

Розглянули: питання про забезпечення сімей вбитих при припиненні чорносотенно-більшовицького повстання в місті Києві козаків Української Народної Республіки.

Постановили: забезпечити сім'ї вбитих козаків з державного скарбу; негайне переведення цієї постанови в життя доручити народному міністру справ військових Ів. Немоловському. Похорон забитих козаків приймається на державний кошт.

Розглянули: питання про забезпечення безробітних міста Києва.

Постановили: доручити народному міністру праці негайно вияснити кількість безробітних в місті Києві для можливості установити розмір громадських робіт; одночасно постановлено доручити народному міністру праці організувати державно-громадські роботи, на яких найшли би місце безробітні робітники.

Розглянули: питання про повітових і губерніальних комісарів і інших уповноважених уряду Української Народної Республіки осіб, які прибули в Київ із занятих більшовицькими військами місцевостей.

Постановили: вважати означених осіб прикомандированими в розпорядження Ради народних міністрів по відповідних міністерствах.

Нова Рада. — 1918. — 24 січ.

№ 69

ЗАКОН ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ПРО ВОСЬМИГОДИННИЙ РОБОЧИЙ ДЕНЬ

25 січня 1918 р.

(У відміну та поправку ст. ст. 64, 65, 68—70, 72—75 та 193—201 «Устава о промышленном труде»), прийнятий і ухвалений Українською Центральною радою 25 січня 1918 р.

1. Цей закон розповсюджується на всі підприємства, в яких прикладається наємна праця, незалежно як від розміру цих підприємств, так і від того, кому вони належать.

Під підприємством розуміються: будинки, квартири і будівля, або загорожені місця, в яких, або в безпосередньому господарському зв'язку з якими, наємні робітники, при участі хазяїна, чи під надзором відповідних осіб, їм поставлених, працюють над: а) добуванням сирових матеріалів; б) вироблюванням яких-небудь речей або продуктів; в) переробкою, конструюванням, укладкою чи отділкою речей на продаж або в зв'язку з продажем; г) пранням, отділкою і чисткою одежі, білизни та матерії.

2. Робітничим часом або числом робочих годин на добу вважається той час, в який згідно умові найму (ст. ст. 48, 60, 96, 98 і 103 «Устава о промышленном труде») робітник повинен бути в промисловім підприємстві і в розпорядженні завідуючого ним для виконання роботи.

Примітка 1: в роботах підземних час, потрібний на спуск та повернення з шахти, вважається за час праці.

Примітка 2: робочий час робітників, які командируються для виконання робіт поза межами промислового підприємства, встановлюється по особливій згоді з цими робітниками.

3. Робочий час, який встановлюється нормами внутрішнього розпорядку підприємств (п. 1 ст. 103 Устава о промышленном труде), нормальний робітничий час не повинен бути вище 8 годин на добу та 48 годин на тиждень, рахуючи сюди і час, потрібний на чистку машин та на наведення порядку в робітничому помешкані. Перед Різдвом (24 грудня) та перед Тройцею праця закінчується на 12 год. дня.

4. Не далі, як через шість годин з початку роботи, повинна бути зроблена вільна перерва на одпочинок для їжі. Ця перерва не повинна бути коротшою від одної години. Вільними перервами в роботах звуться такі, котрі визначені в нормах внутрішнього розпорядку; під час таких перерв робітник вільний в своєму часі і може вийти за межі підприємства. Під час вільних перерв машини, приводи та станки повинні бути зупиненими. Виняток з цеї постанови дозволяється тільки для праці зверхстрочної, яка ведеться згідно ст. ст. 18—22 сього закону, а також для тих машин і приводів, які встановлені для вентиляції, водоодливу, освітлення і т. ін.; крім того, роботи не можуть бути припинені в тих виробництвах, де припинення є неможливим по умовам технічним (наприклад, нескінчена одливка, нескінчена одбілка).

Примітка 1: підприємства, в яких робота в законодавчому порядку, або Головною радою праці визнана безперервною та ведеться на три зміни робітників на добу, нормі про перерив не підлягають, але вони повинні дати робітникові право прийняття їжі під час роботи.

Основи організації Головної ради праці будуть видані окремо поруч з виданням закону про інспекцію праці. До організації Головної ради праці її майбутні функції виконує Головне присутствіє фабричних та гірнозаводських справ в м. Кієві, складене на підставах існуючих законів.

Примітка 2: коли робітник по умовам своєї праці не може залишити для прийняття їжі місця праці, то йому призначається для цього по можливості місце або помешкання. Призначення особливого помешкання на зазначену мету обов'язково для тих робітників, які в роботах торкаються матеріалів, визначених Головною радою праці як шкідливі здоров'ю робітників (олово, ртуть і таке інше).

5. Загальна продовженість нормального робітничого дня, рахуючи сюди і вільні перерви, не повинна бути вище десяти годин.

6. Нічним часом вважається час від 9 годин вечора до 6 годин ранку.

7. В нічний час забороняється користуватись працею робітників: жінок та мужчин до 18 років.

8. Для підприємств, працюючих двома комплектами на дві зміни, нічний час рахується від 9 годин вечора до 5 годин ранку, а вільні перерви можуть бути скорочені для кожної зміни до півгодини.

9. В тих випадках, коли по бажанню робітників (наприклад, в цегляним виробництві) або в умовах кліматичних, бажана установа більш значної продовженості полуденних вільних перерв, Головною радою праці можуть бути дозволені відповідні відступлення од норм ст. 4—6 і 8 цього закону.

10. При найманні малолітніх осіб до 18 років, крім вище позначених, прикладаються слідуючі норми:

а) у всіх підприємствах, показаних в ст. I цього закону, малолітні до 14 років [до] праці по найму не допускаються;

б) робітничий час для осіб до 18 років не повинен бути більш як 6 годин на добу;

в) малолітні до 15 років не можуть брати участі в роботах, визнаних Головною радою праці шкідливими як спеціально для малолітніх, так і для робітників всіх віків (ст. 13).

11. В число свят, коли працювати не належить (п. 2 ст. 103 «Устава о промышленном труде»), зараховуються обов'язково всі неділі та слідуючі святочні дні: 1 січня, 6 січня, 27 лютого, 25 березня, 1 травня, 15 серпня, 14 вересня, 25 і 26 грудня [58], п'ятниця і субота Страсного тижня, понеділок і вівторок Великодних свят, день Вознесіння і другий день Тройці, крім цього, Національне державне свято 3-го і 4-го Універсалів.

Примітка 1: для робітників не християнської віри дозволяється зараховувати другі свята замість неділі, згідно закону їх віри; з остатних свят в цій ст., показаних для них, обов'язково занесення тих, які не показані в слідуючій примітці.

Примітка 2: по бажанню більшості робітників промислового підприємства, або якого-небудь його відділу, святочні дні 1 і 6 січня, 15 серпня, 14 вересня, 26 грудня, субота Страсного тижня та понеділок Великодних Свят можуть бути замінені іншими вільними днями.

12. При денній роботі на одну зміну найменша продовженість одпочинку недільного і святочного рахується 42 години. При роботі двома змінами на два комплекти робітників, трьома змінами на три комплекти найменша продовженість недільного і святочного одпочинку для кожного робітника определяється в 30 годин.

У роботах, визнаних Головною радою праці по умовах технічних безперервними, дозволяється як одступлення від цих норм, установлення згідно з робітниками в свято і в неділю роботи на дві зміни з 12 годинною продовженістю роботи для кожної зміни, так і з дозволенням третьої зміни, вільного одпочинку в 24 години.

На випадок внеску в норми внутрішнього розпорядку підприємства такого порядку святочної і недільної роботи для всіх майстерень і для деяких відділів, кожен робітник таких відділів повинен користуватись недільним відпочинком не менше одного разу на тижні.

Примітка: робітники, котрі в святочні і недільні дні повинні з'являтись на короткосрочні, але по умовах технічних на необхідні роботи (наприклад, перелопачення солоду, годівля робочої скотини), не можуть бути зайняті такими роботами більше двох годин з тою умовою, що на другий після свята день одержують право з'явитись на роботу пізніше початку роботи на 2 години по загальному порядку.

13. По взаємній згоді завідуючого підприємством з робітниками, останні можуть, відступаючи від порядку святкування днів, показаних в ст. 11, становитись на роботу в святочний день замість буденного.

Про зроблену згоду повинно бути доведено до відома відповідних урядових осіб, яким довірено надзор за виконанням цього закону.

14. Головній раді праці належить видати постанови, які б дозволяли по мірі дійсної необхідності відступати від норм, показаних в ст. ст. 3, 5 і 8, для тих інституцій, які по своєму характеру задля задоволення громадських справ повинні виконувати роботу в ночний час, або працювати нерівномірно в різні часи року (наприклад, роботи по освітленню або по водопостачанню міст).

15. В особливо шкідливих виробництвах та роботах, в яких робітники находяться в умовах не корисних здоров'ю, або в умовах професійних отрут (наприклад, робота в сушарнях незвичайно високої температури, або на заводах ртутних і білильних), робітничий час, показаний в ст. 5 і 8, може бути скорочений. Список таких робіт та виробництв з зазначенням для кожної окремої роботи продовженості робітничого часу, а також других умов роботи, укладається Головною радою праці.

16. В роботах підземних жінки та підлітки, як хлопці, так і дівчата, до 18 років не допускаються.

17. Відступлення від постанов, показаних в ст. 3—5 і 8—12, допускаються по згоді з робітниками і по ухваленню фабричної інспекції або інспекторів праці відносно робітників, зайнятих працею допомочною, себто: біжучим ремонтом, уходом за котлами, рушателями *, приводами, за фабричним опаленням, водопостачанням та освітленням будинків, вартової і пожарної служби та взагалі такими роботами, без попереднього виконання яких промислова інституція не може бути в той час приведена в рух, так і такими, котрі повинні бути виконані по необхідності після того, як інституція стане.

Такі відступлення допускаються постільки, поскільки це дійсно необхідно і у всякому разі з виконанням при наймі слідуючих правил: а) загальне число робочих годин за дві доби підряд не повинно перевищувати для кожного робітника 20 годин; за дві доби, коли буває ломка зміни, 24 години; б) кожен робітник, зайнятий показаними в цій статі роботами, повинен бути увільнений від праці на 24 години підряд не менше 4 разів у місяць.

18. Робота, яка виконується в час незвичайний, вважається за зверхстрочну. Зверхстрочна робота дозволяється тільки при умовах, показаних в ст. ст. 19—22 сього закону, і оплачується подвійно.

19. Всі жінки та мужчини до 18 років на зверхстрочну роботу не допускаються. Робітники-мужчини по ухваленню фабричної інспекції або інспекторів праці допускаються тільки в слідуючих випадках: а) коли зверхстрочна робота викликається необхідністю скінчити почату звичайну роботу, яка через випадкову затримку по механічним умовам виробництва не могла бути зроблена в нормальний робітничий час, і коли припинення цієї роботи вночі викликало би зіпсування (порчу) матеріалів та механізму (до такої серії робіт можна віднести хімічні процеси, відливку і т. п.); б) при виконанні роботи, необхідної для знищення небезпеки, загрожуючої життю людей та майнові, а також для знищення всяких випадків, які б могли порушити умови технічно потрібні для нормального водопостачання, освітлення, каналізації або строчних громадянських ко-

* Так у тексті, йдеться про двигуни.

мунікацій; в) в роботах по необхідному ремонтові на випадок зіпсування котлів, рушателів приводів та взагалі непередбачених порушеннях в механізмах, верстатах або будинках (домах, греблях і бурових скважинах), які б могли припинити роботу по всій інституції, або окремому її відділу; г) при виконанні робіт тимчасових, в якому-небудь відділі цілої інституції, в таких випадках, коли через пожар, через поломки, або небезпечні обставини робота того чи іншого відділу могла б на деякий час бути припинена або зовсім стала, або тоді, як вона необхідна для повного ходу других відділів цієї інституції.

20. У випадку, визначеному в попередньому пункті (2, ст. 19), за роботи зверхстрочні повинно бути спеціальне дозволення від комісара праці або фабричного інспектора, де показується денна продовженість роботи та строк її виконання. Про зверхстрочні роботи, не зазначені в пункті б і в ст. 19, інспекторам праці або фабричним інспекторам подається проста заява.

21. Всі роботи зверхстрочні заносяться в книжки по розчотам робітників, особливо з визначенням належної платні за роботу, крім того, [по] зверхстрочним роботам ведеться реєстр для кожного робітника по контрольній книжці.

22. Робота зверхстрочна по умовах, визначеним в ст. ст. 19—21, допускається не більш як 50 день на рік для кожного відділу. Крім того, зараховується кожний день зверхстрочної роботи відділу, хоча б навіть в сей день в ньому був зайнятий лиш один робітник.

23. Продовженість зверхстрочної роботи кожного робітника не повинна в жоднім разі за дві доби перевищувати чотири години.

24. Постанови, обмежуючі продовженість зверхстрочних робіт (ст. 19—23) і вільних перерв в них (ст. 4—6), можуть не примінятись по згоді як з організаціями робітників, так і з окремими робітниками.

25. Закон цей вступає в силу негайно після його оголошення.

Винний в порушенні цього закону відповідає перед судом.

Вістник Ради народніх міністрів Української Народньої Республіки. — 1918. — 1 лют.

№ 70

МИРНИЙ ДОГОВІР МІЖ НІМЕЧЧИНОЮ, ТУРЕЧЧИНОЮ, АВСТРО-УГОРЩИНОЮ, БОЛГАРІЄЮ ТА УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ

27 січня 1918 р.

Тому, що український народ в протягу сучасної світової війни проголосив себе незалежним і виразив бажання привернути мирний стан між Українською Народною Республікою і державами, що находяться в війні з Росією, правительства Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини постановили заключити мировий договір з Правительством Української Народної Республіки. Вони хотять цим вчинити перший крок до тривкого і для всіх сторін почесного світового миру, котрий не тільки має покласти кінець страхіттям війни, але також має вести до привернення дружніх відносин між народами на полі політичному, правному, господарському і умовому. Задля того до нав'язання мирових переговорів в Берестю-Литовськім зібралися повновласники вище означених правительств, а саме:

За цісарське німецьке правительство державний секретар заграничного уряду цісарський дійсний тайний радник п. Ріхард фон Кюльман.

За ц. і к. спільне австрійсько-угорське правительство міністер цісарського і королівського дому і справ заграничних, його ц. і к. апостольського величества тайний радник Оттокар граф Чернін.

За королівське болгарське правительство президент міністрів п. др. Василь Радославов, посол п. Андрій Тошев, посол п. Іван Стоянович, військовий повновласник п. полковник Петро Ганчев, п. др. Теодор Анастасов.

За цісарське османське правительство його величества великий везир Талат-паша, міністер справ заграничних Агмед-Нессими-бей й в. Ибрагим Гакки-паша, генерал кавалерії Агмед Іцед-паша.

За правительство Української Народної Республіки члени Української Центральної ради п. Олександер Севрюк, п. Микола Любинський і п. Микола Левицький, і по предположенню своїх повновластей, які признано добре і належно виставленими, згодилися на слідуючі постанови:

Стаття 1. Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина, з одної сторони, і Українське Народне Заступництво, з другої сторони, заявляють, що воєнний стан між ними покінчений, сторони, заключуючі договір, рішилися надалі жити взаїмно в мирі і дружбі.

Стаття 2. 1) Між Австро-Угорщиною, з одної, і Українською Народною Республікою, з другої сторони, наскільки ті дві держави граничитимуть з собою, будуть ті границі, котрі існували між Австро-Угорською монархією і Росією перед вибухом війни. 2) Дальше на північ ітиме границя Української Народної Республіки, починаючи від Тарнограда западно по лінії Білограй, Щебретин, Красностав, Пугачев, Радин, Межиріччя, Сарнаки, Мельник, Високолитовськ, Каменець, Литовськ, Пружани, Вигановське озеро. Подрібно установлятиме границю мішана комісія після етнографічних відносин із узглядненням бажань населення. 3) На випадок, якби Українська Народна Республіка мала мати границі ще з якою іншою державою Почвірного союзу, застерігаються щодо того окремі умови.

Стаття 3. Опорожнювання зайнятої області почнеться негайно по ратифікації нинішнього мирового договору, спосіб переведення опорожнення і передачі спорожнених областей означать повновласники інтересованих сторін.

Стаття 4. Дипломатичні і консулярні зносини між сторонами, що заключають договір, почнуться зараз по ратифікації мирового договору. Для якнайбільше далеко йдучого допущення консулів обох сторін застерігаються окремі умови.

Стаття 5. Сторони, що заключають договір, зрікаються взаємно звороту їх воєнних коштів, то значить державних видатків на провадження війни, як також звороту їх воєнних шкід, то значить тих шкід, які повстали для них і їх горожан у воєнних областях через військові зарядження з включенням всіх реквізицій, зроблених у ворожому краю.

Стаття 6. Воєнні полонені з обох сторін будуть відпущені додому: хіба би вони хотіли за згодою держави, в котрій вони перебувають, залишитися в її областях, або удатися до іншого краю. Питання, що стоять у зв'язку з тим, будуть полагоджені в окремих договорах, передвиджених в 8-й статті.

Стаття 7. Сторони, які заключають договір, зобов'язуються взаїмно зав'язати негайно господарські зносини і устроїти обмін товарів на підставі слідуючих постанов:

1. До 31-го липня б. р. треба буде переводити взаїмний обмін лишків найважніших сільськогосподарських промислових виробів для задоволення біжучих потреб згідно з такими постановами: а) кількість та рід витворів, котрих обмін передбачено в попередньому уступі, означить обостороння згода комісії, яка складається з однакової кількості членів з обох сторін і збереться негайно після підпису мирового договору; б) ціни витворів при згаданім обміні означує по взаємній згоді комісія, котра складається з рівної кількості представників обох сторін; в) обрахунок відбувати в золоті на таких основах: 1 тис. німецьких державних марок в золоті рівні 462 крб. в золоті Української Народної Республіки, а також рівні 462 руб. в золоті бувшого російського цісарства (1 руб. рівняється

1/16 імперіала), або 1 тис. австрійських і угорських корон в золоті рівні 396 крб. 78 грошам, в золоті бувшого російського цісарства (1 руб. рівняється 1/16 імперіала); г) обмін товарів, котрі мають бути установлені комісією, яка передбачена в уступі «а», відбувається через державні, або державою контрольовані центральні інституції, обмін же тих витворів, котрі не будуть означеними вище передбаченими комісіями, відбувається дорогою вільного обороту на підставі тимчасового торговельного договору, котрий передбачається в слідуючім числі.

2. Наскільки в числі I не передбачено нічого іншого.

В основу господарських зносин між сторонами, котрі заключають договір тимчасово до заключення остаточного торговельного договору, але у всякому разі на протяг не менше як шість місяців після заключення миру між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною, з одної сторони, і тепер стоячими з ними в стані війни європейськими державами, Сполученими Державами Північної Америки та Японії, з другої сторони, повинні бути положені в основу такі постанови: а) для господарських зносин між Українською Народною Республікою і Німеччиною ті умови, які зложені в нижче згаданих постановах російсько-німецького договору про торгівлю та мореплавство з року 1894, 1904, а саме: стаття 1 до 6, 7 включно тарифи «а» та «в», 8 до 10, 12, 13 до 19, далі в постановах в кінцевому протоколі перша часть до статті 1 уступ 1 і 3 до статті 1 і 12 уступи 1, 2, 4, 5, 6, 8 і 9 до статті 3 до статті 5, уступи 1 і 2 до статті 5, 6, 7, 9 і 10 до ст. 6, 7 і 11 до ст. 6 до 9, до ст. 6, 7 до ст. 12 уступи 1, 2, 3 і 5, далі в частині четвертій параграфи 3, 6, 7, 12, 12 б, 13, 14, 15, 16, 17, 18 з застереженням відповідних змін в організації властей, 19, 20, 21, 28.

Нова Рада. — 1918. — 22 лют.

II

При цьому настала згода відносно слідуючих точок:

1. Загальна російська тарифа з 13—26 січня 1903 р. задержує свою силу.

2. Стаття 5 одержує слідуючий уклад: сторони, що заключають мир, обов'язуються обосторонньо не перепиняти взаємних торговельних зносин ніякими заборонами в справі привозу, вивозу або перевозу і дозволяти перевіз. Виїмки дозволяються лише для таких виробів, котрі на області одної зі сторін, що заключають договір, були або будуть предметом державного монополю, як також для деяких виробів, відносно котрих зі взглядів на здоров'я, ветеринарну поліцію і публічну безпечність, або з інших важливих політичних і господарських причин можна би видати надзвичайне зарядження заборони, особливо в зв'язку з перехідним воєнним часом.

3. Жодна сторона не буде мати претензій до тих полегшень, котрі друга сторона заперечує, або запоручить якій-небудь другій державі на підставі існуючої або майбутньої митової умови, як це єсть прикладом між Німеччиною і Вел[иким] кн[язівством] Люксембург, або в дрібному пограничному обороті в межах 15-кілометрової смужки.

4. Стаття одержує слідуючий уклад: всякого роду товари, котрі перевозяться через область одної з обох сторін, мають бути вільні від всякої перевозової оплати, незалежно від того чи вони перевозяться прямо, чи в дорозі виладовується, складаються на складі і знову наладовуються.

5. На місце статті 12 має вступити слідуюча постанова: а) відносно взаємного захисту прав первотворів на твори літератури, штуки та фотографії в зносинах між Українською Народною Республікою і Німеччиною набирають сили постанови договору, котрий заключили Німеччина і Росія 15—28 лютого 1913 р.; б) відносно взаємного захисту означення товарів мають бути важними декларації також на будучність постанови з 11—13 липня 1873 р.

6. Постанова кінцевого протоколу до 19 статті одержує слідуючий уклад: сторони, які заключають договір, мають себе по змозі взаімно підпирати щодо залізничих тариф, особливо в доставці безпосередніх тарифів. Для того обидві сторони, що заключають договір, ввійдуть по можності скоро взаімно в переговори.

7. Параграф 5 четвертої частини кінцевого протоколу одержує слідуючий уклад: «обидві сторони погодились, щоб митові уряди обох держав були відчинені в кожний день року з виключенням днів недільних та тих, котрі законами означені як свята». в) Для господарських зносин між Австро-Угорщиною і Українською Народною Республікою набирають сили ті умови, котрі зазначені в наступаючих постановах російсько-австро-угорського договору про торгівлю та мореплавство з 2(15) лютого 1906 р., а саме: статті 1, 2, 5, включно тарифи А і В, статті 6, 7, 9 до 13, ст. 14 уступи 2, 1, 3, ст. 15 до 24, далі в постановах кінцевого протоколу до статті 1 і 12 уступи 1, 2, 4, 5, і 6, до статті 2, 3 і 5, до статті 2 і 5, до статті 1, 4, 5, 7 і 8, до статті 2, 5, 6 і 7, до статті 17, як також до статті 22 уступ 1 і 3. При цім наступає згода про слідуючі точки:

1) загальна російська митна тарифа з 13(24) січня 1903 р. остається в дальшій силі;

2) стаття 4 одержує слідуючий уклад: «сторони, котрі заключають договір, зобов'язуються не перепиняти взаїмних зносин між своїми областями ніякими заборонами для привозу, вивозу і перевозу». Виїмки від сего дозволяються лише в таких случаях: а) для тютюну, солі, пороху та усяких інших взривних матеріалів, як також для товарів, котрі б коли-небудь на області одної зі сторон, що заключають договір, були предметом державного монополю; б) відносно воєнних запотребовань в надзвичайних обставинах; в) відносно публічної забезпеки і санітарних та ветеринарійно-поліційних зглядів; г) для деяких виробів, для котрих з інших важних політичних і господарських причин, особливо в зв'язку з перехідним воєнним часом можна би було видати надзвичайні розпорядження заборони; 3) жодна сторона не буде мати претензій до тих полегшей, котрі друга сторона запоручує, або запоручить якій-небудь другій державі на підставі існуючої або майбутньої митової умови між ними, як се є, наприклад, між Австро-Угорщиною та князівством Ліхтенштейн, або в дрібному пограничному обороті в межах 15-кілометрової смужки; 4) стаття 8 одержує слідуючий уклад: «всякого роду товари, котрі перевозяться через області одної зі сторін, котрі заключають договір, обостороньо мають бути вільні від всякої перевозової оплати незалежно від того, чи перевозяться прямо, чи в дорозі виладуються, складуються на склади і знов наладовуються»; 5) постанова кінцевого протоколу до 21 статті одержує слідуючий уклад: «сторони, котрі заключають договір, мають себе по змові взаємно підпирати, особливо в доставці безпосередніх тарифів. Для того обидві сторони, які заключають договір, ввійдуть по можності скоро у взаємні переговори. Що торкається господарських зносин між Українською Народною Республікою і Болгарією, то належить їх управильнити до заключення остаточного торговельного договору на засаді найбільше упривілейованого народу. Жодна сторона не буде мати претензій на ті полегші, котрі друга сторона запоручує, або запоручить якій-небудь другій державі на підставі існуючої або майбутньої митової умови, або в дрібному пограничному обороті в межах 15-кілометрової пограничної смужки»; д) що торкається господарських зносин між Українською Народною Республікою і Туреччиною, то обидві сторони до заключення нового торговельного договору взаємно запоручають собі таке поступування, з яким відносяться до найбільше упривілейованого народу. Жодна сторона не буде мати претензій на ті полегші, котрі друга сторона признає, або признає другій державі на підставі існуючої або майбутньої митової умови, або в дрібному погранично-

му обміні; з) сила тривання, передбаченого в 11 числі нинішнього договору для господарських зносин між Українською Народною Республікою, з одної сторони, і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, з другої сторони, може бути продовжена по взаємній згоді сторін. Якби речинці, передбачені в 1 уступі 2 числа, мали наступити перед 30 червня 1919 р., то кожній із сторін, котрі заключають договір, вільно виповісти на шість місяців, рахуючи від 30 червня 1919 р. постанови, що містяться у вище поміченому числі 4: а) Українська Народна Республіка не буде мати ніякої претензії на ті полегші, які Німеччина запоручує Австро-Угорщині, або якому другому краєві, котрий стоїть з нею в митній спілці і граничить з Німеччиною безпосередно через якусь другу державу, котра стоїть з нею або Австро-Угорщиною в митній спілці, або, які Німеччина запоручує своїм власним колоніям, заграничним посілостям і областям, котрі є під охороною, або краям, котрі стоять з ними в митній спілці. Німеччина не буде мати ніяких претензій, які Українська Народна Республіка запоручує якомусь другому краєві, який стоїть з нею в митній спілці і граничить з нею безпосередньо через другий край, котрий стоїть з нею в митній спілці, або які вона запоручує колоніям, заграничним посілостям і областям, які стоять з нею в митній спілці; б) в господарських зносинах між обнятими договором митними полосами обох держав, Української Народної Республіки, з одної сторони, і Австро-Угорської монархії, з другої сторони, Українська Народна Республіка не буде мати ніяких претензій на ті полегші, які Австро-Угорщина запоручує Німеччині, або якому другому краєві, стоячому з нею в митній спілці, котрий граничить з Австро-Угорщиною безпосередньо або посередньо через якийсь другий край, що стоїть в митній спілці з нею, або Німеччиною. Колонії, заграничні посілості і області, коли находяться під охороною, стоять під тим зглядом нарівні з материм краєм. Австро-Угорщина не буде мати ніяких претензій на ті полегші, які Українська Народна Республіка запоручує якому другому краєві, стоячому з нею в митній спілці, котрий з Україною граничить безпосередньо або посередньо через якийсь другий край, що стоїть з нею в митній спілці або колоніям, заграничним посілостям і стоячим під охороною областям тих країв, які з нею є в митній спілці. А наскільки в нейтральних державах находяться товари, які походять з Німеччини або України, і на котрих лежить заборона безпосереднього чи посереднього вивозу в межі одної з сторін, котрі заключають договір, то такі заборони до вільного орудування повинні бути знесені щодо сторін, котрі заключають договір. Тому обидві сторони, котрі заключають договір, обов'язуються негайно повідомити правительства нейтральних держав про знесення вище згаданих обмежень до вільного орудування; в) поскільки в нейтральних державах находяться товари, котрі походять з Австро-Угорщини або України, і на котрих лежить заборона безпосереднього і посереднього вивозу з меж одної із сторін, котрі заключають договір, то такі заборони до вільного орудування повинні бути знесені щодо сторін, котрі заключають договір. Тому обидві сторони, котрі заключають договір, обов'язуються негайно повідомити правительства нейтральних держав про знесення вище згаданих обмежень до вільного орудування.

Стаття 8. Привернення публічних і приватних правних зносин, виміна воєннополонених і бранців, амністійна справа як також справа поступування з торговельними кораблями, які попали в власть противника, управильниться з Українською Народною Республікою в поодиноких договорах, котрі становлять дійсну часть складову нинішнього мирового договору і якмога рівночасно з ним стають правосильними.

Стаття 9. Умови, довершені в оцім мировім договорі, творять неподільну цілість.

Підписання мирного договору в м. Брест-Литовську. Стоять справа наліво: О. Остапенко, генерал М. Гофман, О. Севрюк, М. Левитський, М. Любинський. 27 січня (9 лютого) 1918 р.

Стаття 10. При толкованні сего договору для зносин між Україною і Німеччиною миродатний український і німецький текст, для зносин між Україною і Австро-Угорщиною український, німецький і угорський текст, для зносин між Україною і Болгарією український і болгарський текст, а для зносин між Україною і Туреччиною український і турецький текст. Кінцева постанова: нинішній мировий договір буде ратифікований. Ратифікаційні грамоти мають бути обміняні якомога скоро у Відні. Мировий договір стає правосильним, оскільки в нім нічого іншого не постановлено по його ратифікації.

На доказ цього повновласники отсей договір підписали і своїми печатями ствердили. Зладжено в п'яти первописях в Берестю-Литовськім 9 лютого 1918 р.

Граф Оттокар Чернін, в. р. міністер ц. і к. дому і заграничних справ, *Л. Ф. Кюльман*, в. р. як представник найвищої німецької управи, *Гофман*, в. р. генерал-майор і шеф генерального і Східного фронту, др. *Радославов*, в. р. *А. Тошев*, в. р. *Стоянович*, в. р. полковник *Ганчев*, в. р. др. *Анастасов*, в. р. *Талад*, в. р. *І. Гакки*, в. р. *Агмед Нессими*, в. р. *А. Нішед* *, в. р. *О. Севрюк*, в. р. *Микола Любинський*, *М. Левицький* в. р.

Нова Рада. — 1918. — 24 лют.

---

* Агмед Іцед-паша.

№ 71

ТЕКСТ ДОДАТКОВОГО ДОГОВОРУ МІЖ УНР І КРАЇНАМИ ЧЕТВЕРНОГО СОЮЗУ

27 січня 1918 р.

На основі статті 8 нині підписаного мирового договору між Українською Народною Республікою, з одної, з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, з другої сторони, згодилися уповноважені Української Народної Республіки — Члени Центральної ради:

пан Олександер Севрюк

пан Микола Любинський

пан Микола Левитський

уповноважений Німецької Держави, державний секретар заграничних справ, цісарський дійсний тайний радник пан Рихард фон Кюльман негайно встановити публічно і приватно-правні зносини між Україною і Німеччиною і урегулювати виміну воєннополонених і цивільних інтернованих, опіку над повертаючими, амністію, що має видатися з нагоди заключення миру і поступування з торговельними кораблями, що попалися в руки противника, і в тій цілі постановили заключити додатковий договір до мирового договору.

Коли уповноважені ствердили, що їх повновластія, які вони предложили при підписанні мирового договору, містять в собі уповноваження полагодження вищеозначених справ, згодилися на слідуючі постанови:

Розділ перший
[Нав'язання консулярних зносин]

Стаття I

При нав'язанні консулярних зносин між сторонами, що заключають договір, згідно з постановою ст. VI мирового договору, кожна сторона допускає консулів іншої сторони в усі місця своєї території, наскільки вже перед війною не були установлені для окремих місць або частин території, що мають мішану мову, виїмки, які також і по війні будуть задержані рівномірно до кожної третьої держави.

Кожна сторона застерігає собі право з причин, викликаних війною, допустити в певні місця консулів другої сторони лише після заключення загального миру.

Стаття II

Кожна зі сторон, що заключають договір, виплатить всі шкоди, які були протягом війни зроблені на її території тамошніми державними органами або населенням через суперечні міжнародному праву вчинки над консулярними урядниками другої сторони, або над консулярними будинками, або їх інвентарем.

Розділ другий

Відновлення державних договорів

Стаття III

Договори, конвенції і умови, які існували між Росією і Німеччиною перед вибухом війни, знову набирають силу між пертрактуючими сторонами при ратифікації миру, за виїмкою таких постанов, які розходяться з умовами мирового і сего додаткового договору; при тім договори, які не можуть бути до певного строку знесеними, продовжуються на строк війни.

Німецьке правительство надішле Українському правительству в чотири тижні по ратифікації мирового договору в дослівнім тексті наведені в першім уступі договори, конвенції, умови.

Стаття IV

Кожна сторона, що заключає договір, може другій стороні в шість місяців по підписанні миру подати до відома ті договори, конвенції і умови, або їх поодинокі постанови, що, на її думку, стоять в суперечності до перемін, виникнувших в час війни. Такі договірні постанови якнайшвидше мають бути змінені новими договорами, які відповідають зміненим поглядам та відносинам.

До складання, в уступі першім предвиджених нових договорів, збереться в шість місяців по ратифікації мирового договору комісія з представників обох сторін в місці, яке пізніше означиться. Коли ся комісія в три місяці від її зібрання не дійде до згоди, кожна сторона тоді має вільну руку відступити від тих постанов договору, про які вона, як уступ 1 речення і, другу сторону повідомила; оскільки буде ходити річ при тім о поодиноких постановах договорів, то друга сторона має вільну руку зріктись від цілого договору.

Стаття V

Договори, конвенції і умови, в яких крім Росії і Німечинни ще треті держави є заінтересовані, до яких Українська Народна Республіка поруч з Росією або в її місце вступає, сі договори набирають силу законності при ратифікації мирового договору, коли ж Україна прийме сі договори пізніше, то вони будуть мати силу з часу прийняття. До поодиноких договорів, що стоять в зв'язку з колективними договорами, обома сторонами не мають ніякого примінення постанови статті 3 щодо продовження строку і статті 4 щодо відмовлення.

Щодо колективних договорів політичного змісту, в яких є заінтересовані ще інші воюючі держави, обидві сторони утримуються від будь-якої б то позиції до них аж до заключення загального миру.

Третій розділ

Відновлення приватних прав

Стаття VI

Всі постанови, котрі існують на території одної з заключуючих мир сторін, по яких, з огляду на воєнний стан, горожани другої сторони з приватно-правного боку підлягають особливим законам (воєнні закони), ці постанови тратять силу після ратифікації мирного договору.

На рівні з горожанами заключаючої договір сторони ставляться також такі юридичні особи і товариства, які на її території мають свій осідок. Далі належить ставити юридичні особи і товариства, які не мають осідку на території одної сторони, нарівні з горожанами остільки, оскільки вони на території другої сторони підлягають постановам, обов'язковим для горожан.

Стаття VII

Щодо приватних довжних зобов'язань, які зістали нарушені воєнними законами, буде встановлено, як подано нижче.

§ 1. Довжні зобов'язання наново війдуть в силу, оскільки із постанов статті VII до XI щось іншого не виходить.

§ 2. Постанова § 1 не стоїть на перепоні тому, щоби питання про те, який вплив на довжні зобов'язання мають викликані війною обставини, особливо не-

можливість виконання договорів, викликана перешкодами руху або забороною торгівлі, щоби се питання обмірковувалось на території заключаючих договір сторін згідно з законами, які мають силу для горожан.

При тім не належить гірше відноситися до горожан другої сторони, яким були поставлені своєю стороною перепони, чим до горожан власної держави, яких було обмежено перепонами своєї сторони.

Також і той, кому війна не дала можливості своєчасно виконати яке-небудь зобов'язання, не мусить бути примушений до звороту шкоди, повсталої з сеї причини.

§ 3. Грошові зобов'язання, котрі могли бути у виконанні під час війни на підставі воєнних законів, мусять бути заплачені перед упливом трьох місяців по ратифікації мирового договору.

По сім зобов'язанням повинно платити п'ять відсотків річно від первісного строку заплати за весь час війни, з включенням трьох місяців, без огляду на мораторій. До первісного строку заплати в кожному окремому випадку відсотки платяться по договору.

§ 4. Для полагодження грошевих і приватних зобов'язань взаємно повинні бути допущені признані державою товариства для охорони кредиторів яко уповноважені для обстоювання інтересів з ними сполучених фізичних і юридичних осіб.

Стаття VIII

Обидві сторони, які заключають договір, згоджуються в тім, щоби по ратифікації мирового договору перейняти на себе виплату горожанам кожної сторони державних зобов'язань, а особливо громадських долгів.

З огляду на те, що Українська Народна Республіка має на меті поділити із другими частинами бувшої Російської імперії майно сеї імперії, то спосіб виконання означеної в першім уступі постанови застерігається надалі особливій згоді. При тім Українська Народна Республіка в кожнім разі переймає на себе ті зобов'язання відносно німецьких горожан, які повстали при виконуванні громадських робіт на Україні, або були забезпечені майном, що находиться на Україні.

Стаття IX

Сторони, що заключають договір, годяться в тім, щоби, не виключаючи постанов статті XI, права авторські і права для охорони промислу, концесії і привілеї як також і подібні права на державно-правній підставі, які зістали нарушені воєнними законами, будуть приведені на території України до первісного стану.

Постанови уступу 1 не мають примінення до концесій, привілеїв і подібних прав, коли вони були відмінені законом, обов'язуючим всіх мешканців в правах подібного роду або зістали перейняті державою, або громадами і остаються в їх посіданні. Виконання зазначених в уступі 1 і 2 постанов застерігається особливій угоді.

Стаття X

Строки давності на території кожної із заключаючих договорів сторін в відношенні до горожан сторони другої, оскільки вони до часу вибуху війни не минули, продовжуються ще на рік по ратифікації мирового договору. Те саме відноситься і до строків оплати купонів від відсоткових і дивідентних паперів, а також і до випавших у тираж або з іншої причини платних вартісних паперів.

Стаття XI

Діяльність інституцій, які на підставі воєнних законів провадили нагляд, перехування, зарядження або ліквідацію маєткових вартостей, або приймали платню, повинна бути закінчена, за винятком постанов статті XII, на підставі слідуючих засад:

§ 1. Вартості маєткові, що були під наглядом, охороною або зарядженням, мають бути негайно видані на жадання власника, а до хвилі повернення повинно охороняти інтереси власника.

§ 2. Постанови § 1 не повинні нарушувати добре набутих прав третіх осіб. Заплата і всі інші зобов'язання довжника, які були стягнені згаданими у вступі цеї статті інституціями або з їх розпорядження, будуть мати на території сторін, що заключають договорів, рівну силу, якби їх сам віритель одержав.

Зостаються в силі для обох сторін приватноправні розпорядження, які були зроблені вище зазначеними інституціями або з їх доручення, або в відношенні до них других осіб.

§ 3. Про діяльність зазначених в початку цієї статті інституцій, а особливо про прийом і видачу правовласнику на його надання, повинні негайно повідомити.

Стаття XII

Земельні маєтки або права на них, гірничопромислові права, як також права уживання і використування маєтків, підприємства, або участь в них особливо акцій, які з огляду на воєнні закони продано, або від правовласника примусово відібрано, повинні бути повернені первісному власникові на його жадання на протязі одного року після ратифікації мирового договору, при обов'язковому повороті користей, які були одержані від продажу або відібрання, при сім не звертається уваги на добре набуті права третіх осіб.

Постанови уступу 1 не мають ніякого примінення, коли збуті маєткові речі, або всі речі подібного роду, були відібрані і перейняті державою, або громадами і зостаються в їх посіданні на підставі законів, обов'язкових для всіх мешканців відносно речей цього роду. На випадок знесення такого перейняття майна державою, на протязі одного року після знесення, правовласник має право ждати повороту майна, яке зазначено в уступі першому.

Р о з д і л ч е т в е р т и й

Відшкодування цивільних шкод

Стаття XII

Обидві сторони, що заключають договір, годяться на тім, що горожани обох сторін одержують відшкодування за ті шкоди, які вони потерпіли через тимчасове, або постійне відобрання авторських прав, промислових охоронних прав, концесій, привілеїв і подібних претензій, або через нагляд, перерахування, завідування, або продаж предметів майна.

Те саме торкається також шкод, які були заподіяні приватним особам кожної сторони протягом війни поза воєнною областю державними органами, або населенням другої сторони через суперечні міжнародному праву, насильства щодо життя, здоров'я або маєтку.

З огляду на те, що Українська Народна Республіка має на увазі порозумітись в справі поділу майна з іншими частинами бувшої Російської імперії, виконання всіх принципів, вичислених в уступі 1, відкладується до окремого порозуміння.

Розділ п'ятий

Виміна воєннополонених і цивільних інтернованих

Стаття XIV

Щодо виміни воєннополонених, передбаченої в статті 6 мирового договору, приймаються ось такі постанови:

§ 1. Виміна службово нездібних воєнних полонених, яка зараз переводиться, повинна йти з можливо найбільшим поспіхом. Виміна всіх інших воєннополонених наступить по можливості скоро в певні строки, про які ще буде умова.

§ 2. Воєннополонені одержать при повороті свою приватну власність, відібрану від них властями держави, в якій вони перебували, як також і ще не виплачену, або ще не підраховану частину їх зарібку; ця постанова не відноситься до записок військового змісту.

§ 3. Комісія, зложена по чотири представники від кожної сторони, має зібратись в Бересті-Литовськім зараз же по ратифікації мирового договору, щоб означити строки, передвиджені в уступі § 1, як також всі інші подробиці виміни, особливо рід і спосіб перевозу додому, як також надзору над виконанням тих постанов.

§ 4. Видатки за удержання обопільних воєннополонених, які повинні бути звернені на підставі міжнародного права, з огляду на кількості воєннополонених з обох сторін числяться взаємно скомпенсованими.

Стаття XV

Щодо повороту обосторонніх цивільних горожан приймаються оці постанови:

§ 1. Обосторонні інтерновані або заслані цивільні горожани будуть по змозі скоро безплатно відіслані додому, оскільки вони не захотять залишитись на місті за згодою тої держави, де вони перебувають, або від'їхати куди інше.

Комісія, згадана в § 3 статті XIV, має упорядкувати подробиці повороту додому і має наглядати над виконанням укладених умов.

§ 2. Горожани одної сторони, які при вибуху війни мали на території другої сторони свій осідок, промислове або торговельне підприємство й зараз не перебувають на цій території, можуть туди повернутись, коли друга сторона не находиться вже більше у воєннім стані. Поворот може бути заборонений лише з причин внутрішньої або зовнішньої небезпеки держави.

Посвідченням буде даний властями рідної держави пропуск, по якому власник його належить до осіб, означених в уступі 1, візума пропуску не треба.

Стаття XVI

Горожани одної зі сторін, що заключають договір, не підлягають ніяким обложенням, даткам або належним оплатам за провадження промислу, торгівлі, або інших заробкових підприємств в часі, коли вони завдяки війні не провадили там свого промислу, торгівлі або інших підприємств, коли такі суми були заплачені, то їх повинно звернути протягом шістьох місяців по ратифікації мирового договору.

Постанови уступу 1 мають відповідне примінення до торговельних і інших заробкових товариств, в котрих мають уділ горожани одної сторони, яко спільники, акціонери або в інший спосіб учасники, а котрих провадження на території другої сторони було припинено через війну.

Стаття XVII

Кожна із заключаючих договір сторін зобов'язується шанувати і удержувати на своїй території цвинтарі вояків і інших горожан другої сторони, котрі в часи інтернування або заслання умерли, уповажненим цієї сторони дається право удержувати і відповідно украшувати цвинтарі в порозумінні з краєвими властями. Подрібні питання щодо удержання цвинтарів застерігається дальшому порозумінню.

Робітнича газета. — 1918. — 15 берез.

Розділ шостий

Опіка над повертаючими

Стаття XVIII

Горожанам кожної із заключаючих договір сторін, які мають походження з області другої сторони, буде вільно в десятилітнім строку по ратифікації мирового договору в порозумінні з властями цієї сторони вернутись до краю свого походження.

Особи, що мають право повороту, повинні на жадання своє одержати увільнення від їх дотеперішньої державної приналежності. Також не повинно класти перепони або утруднювати їх зносин з дипломатичними і консулярними представниками краю свого походження як усними, так і на письмі.

Стаття XIX

Повертаючі через використання свого права на поворот не повинні терпіти ніяких маєтково-правних утисків.

Їм дається право своє майно ліквідувати і зиск, а також, оскільки се не суперечить загальним краєвим законам, і інше рухоме майно забрати; крім того, вони можуть відмовитись від орендних договорів, попередивши про се за шість місяців, і за таке відмовлення орендодавець не повинен жадати відшкодування.

Розділ сьомий

Амністія

Стаття XX

Кожна із заключаючих договір сторін запевняє горожанам другої сторони вільність від кари згідно зі слідуючими постановами.

§ 1. Кожна сторона дає повне звільнення від кари воєннополоненим, які належать до другої сторони, і це за всі ними заподіяні вчинки, що підлягають судовій або дисциплінарній карі.

§ 2. Кожна сторона запевняє повне звільнення від кари цивільним горожанам другої сторони, яких під час війни інтерновано або заслано, і то за всі підчас інтернування або заслання заподіяні вчинки, які підлягають судовій або дисциплінарній карі.

§ 3. Кожна сторона запевняє повне звільнення від кари горожанам другої сторони за протизаконні вчинки, що йдуть на користь другої сторони, і за проступки проти особливих законів, виданих в некористь іноземців ворожої сторони.

§ 4. Звільнення від кари, предвиджені в §§ 1—3, не розтягаються на всі вчинки, які заподіяно по ратифікації мирового договору.

§ 5. Оскільки на підставі постанов §§ 1 до 4 запевнюється звільнення від кари, то нових судових слідств більше не буде розпочато; розпочаті судові слідства

припиняться, а присуджені кари даруються. Однак воєннополонені, які із-за воєнної, або державної зради, навмисного убивства, грабежів, розбою, навмисного підпалу і вчинків проти публічної моралі находяться в слідчим або судовім арешті, можуть бути задержані в в'язниці аж до хвилі їх повороту.

Стаття XXI

Заключаючи договір сторони запевняють їх власним горожанам звільнення від кари згідно з нижче наведенними постановами.

§ 1. Кожна сторона запевнить повне звільнення від кари власним військовим за роботи, які вони виконали, як воєннополонені другої сторони. Те саме відноситься до робіт, які виконали обосторонні цивільні горожани в часи їх інтернування або заслання.

§ 2. Кожна сторона запевнить повне звільнення від кари мешканцям областей, зайнятих другою стороною з огляду на їх політичне поводження в часи окупації.

Постанови статті XX, § 5, мають примінення до передвидженого в §§ 1 і 2 звільнення від кар, в цих випадках не повинно бути інших правних обмежень як відносно самих виновників, так і їх сімей.

Стаття XXII

Сторони, що заключають договір, застерігають собі право дальшої умови щодо запоручених взаємно кожною стороною звільнень від кари за вчинки, заподіяні в некористь власної держави.

Розділ восьмий

Як має бути поступлено з торговельними кораблями і грузами, що попалися в руки противника.

Стаття XXIII

Торговельні кораблі одної із сторін, що заключають договір, які на початку війни знаходилися в пристані другої сторони, мають бути звернені вмісті з грузами, а коли це неможливо, то повинно датися за них відшкодування в грошах. Щодо виплати фрахтів за уживання тих кораблів під час війни застерігається це окремими умовами з огляду на те, що Українська Народна Республіка має намір поділу майна з іншими частинами бувшої Російської імперії.

Стаття XXIV

Торговельні кораблі одної із сторін, що заключають договір, які дістались як воєнна здобич в тім випадку, коли вони до підписання прелімінарного миру були присуджені законним вироком призового суду, і коли вони не підпадають під постанови статті 23, уважаються за остаточне сконфісковані.

У всіх інших випадках вони повинні бути звернені, коли ж їх вже нема, то мусить бути заплачено грішми.

Ці постанови мають відповідне примінення до набутих як воєнна здобич корабельних грузів, котрі належать до горожан одної із сторін, що заключають договір.

Стаття XXV

Виконання постанов статті XXIII і XXIV, а передовсім установлення відшкодувань, які мають бути заплачені, переведе мішана комісія, яка буде складатися по одному представникові із сторін, що заключають договір, і нейтрального голови, і яка зійдеться в протягу трьох місяців в Одесі або в якім по пізнійшій згоді місці. Призначення голови комісії доручається президентові Швейцарської Сполученої Ради.

Стаття XXVI

Сторони, що заключають договір, зроблять все, що лежить в їх силі, щоби торговельні кораблі вмісті з грузами, котрі по статті XXIII і XXIV мають бути звернені, могли вільно повернутись до батьківщини.

Розділ дев'ятий

Кінцеві постанови

Стаття XXVII

Цей додатковий договір, який творить дійсну складову частину мирового договору, має бути ратифікований, а документи ратифікаційні мають бути виміняні вмісті з ратифікаційними документами мирового договору.

Стаття XXVIII

Додатковий договір вступить в силу рівночасно з мировим договором, наскільки в нім немає про що іншого постановленого. Представники сторін, що заключають договір, зійдуться в протягу чотирьох місяців по ратифікації в місці, котре пізніше означиться, для доповнення додаткового договору, передовсім для зложення тих договорів, які в ньому застережені.

На підтвердження цього уповноважені, як також представник німецької найвищої військової управи, шеф генерального штабу найвищого командуючого Східного фронту, королівський пруський генерал-майор пан Макс Гофман, сей додатковий договір підписали і урядовими печатками означили.

Написано в подвійному тексті в Бресті-Литовськім дня 9 лютого 1918 р.

О. Севрюк вр., *М. Любинський* вр., *М. Левітський*,
Р. Ф. Кюльман вр., *Гофман* вр.

Робітнича газета. — 1918. — 16 берез.

№ 72

ТАЙНИЙ ДОГОВІР МІЖ АВСТРО-УГОРЩИНОЮ Й УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ В СПРАВІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ТА БУКОВИНИ

Не раніше 27 січня 1918 р.

При підписанні заключеного миру між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, з одної сторони, і Українською Народною Республікою, з другої, ц. і к. міністр закордонних справ граф Чернін, як уповноважений Австро-Угорщини, з одного боку і ... як уповноважений Української Народної Республіки, з другого боку, кладуть вагу на те, щоби встановити, що слідує:

З перебігу ведених переговорів представники Австро-Угорщини й Української Народної Республіки набрали переконання, що обидві великодержави є керовані волею жити між собою в тісній дружбі і оживлених зносинах.

Признаючи, що ті зносини будуть скріплені, якщо меншості, що живуть в обох тих державах, відносно яких друга сторона є заінтересована, будуть мати цілковите забезпечення для свого свободного національного і культурного розвитку, ц. і к. міністр закордонних справ із вдоволенням приймає до відомості, що Українська Народна Республіка вже створила закони, які забезпечують права живучих на Україні частин польського і німецького народу, а також права жидівського населення.

І навпаки, уповноважені Української Народної Республіки приймають до відома, що австрійський уряд рішився на основі намірів, проголошених його

цісарською і королівською апостольською величністю при його вступі до правління і в його престольній промові, поробити заходи, які, розбудовуючи далі існуючі інституції, мають дати тій частині українського народу, яка мешкає в Австрії, дальше забезпечення для її національного і культурного розвитку.

Для осягнення тієї цілі австрійський уряд предложить обом палатам Державної ради проект закону, силою якого ті частини Східної Галичини, де переважає українське населення, будуть відділені від королівства Галичини і злучені з Буковиною в один суцільний коронний край. Цей замір австрійський уряд має здійснити найпізніше до 31 липня б. р. Австрійський уряд буде всіма засобами, які дає йому конституція, змагати до того, щоби цей законопроект одержав силу закону.

При цьому існує порозуміння про те, що ця заява творить з мировим договором неподільну цілість, і, що важність цієї заяви вигасає, якщо не буде виповнена яка-небудь постанова мирового договору.

Цей документ і його зміст мають лишитися тайними.

Берестейський мир: Спомини та матеріяли. — Львів; Київ, 1928. — С. 318—319.

№ 73

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

29 січня 1918 р.

Присутні: голова В. Голубович, міністри М. Ткаченко, М. Порш, Г. Сидоренко, О. Жуковський і М. Грушевський.

1. *Слухали:* доклад завідуючого акцизними зборами Волині.

Ухвалено: зібрати відомості і порозумітись з власниками цукроварень.

2. *Ухвалено:* доручити тов. міністра шляхів Г. М. Сидоренку виконувати обов'язки міністра пошт і телеграфу;

міністру судових справ Ткаченку — виконувати обов'язки міністра фінансів;

міністру внутрішніх справ П. О. Христюку — виконувати обов'язки міністра освіти;

тов. міністра військових справ О. Т. Жуковському виконувати обов'язки міністра військових справ;

голові Ради міністрів і міністру торгу і промисловості В. О. Голубовичу виконувати обов'язки міністра міжнародних справ.

3. *Слухали:* пропозицію про видання відозви од імені Ради народних міністрів відносно переїзду уряду.

Ухвалено: відозву скласти і надрукувати в другому числі «Вістей Ради народних міністрів» і розповсюдити також окремими відбитками.

4. *Слухали:* пропозицію М. В. Порша 1) видати також земельний закон і вжити всіх заходів для розповсюдження його в армії і серед населення; 2) умови, на яких заключено мир.

Ухвалено: надрукувати 1) у «Вістнику» земельний закон, умови миру, а також окремими відбитками розповсюдити; 2) надрукувати в «Вістнику» закон, ухвалений в січні, про організацію нової армії.

5. *Слухали:* лєнту розмов по прямому дроту з Бреста.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 7. Засвідчена копія.

№ 74

ВІДОЗВА РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ ДО НАРОДУ УКРАЇНИ

30 січня 1918 р.

Громадяни Української Народної Республіки!

Невимовно тяжкі і трудні часи приходиться переживати нашому народові і його державі.

Саме тоді, коли країна наша наближалась до заспокоєння, до миру і повного закінчення воєнної розрухи, до нового порядкування справ в інтересах трудящого народу, великоросійські «народні комісари» завзялись знищити нашу державу і народне правительство, уставлене Українською Центральною радою селян, робітників і солдатів.

На словах признавши право України на самоозначення, хоч би навіть на повне відділення, признавши і Народну Українську Республіку, вони надалі завзялись знищити її і підбити наново під єдину неділиму Росію, щоб Великоросія могла і далі, як за царів, живитись її багатствами і працею.

Добре знають вони, що Українська Центральна рада в переважній більшості складається з виборних від українських селян, робітників і солдатів, і в ній сливе і нема нікого окрім соціалістів, і поставлені нею міністри теж самі одні соціалісти, і вся робота й її і їх звернена на переведення соціальних реформ в інтересах селянства і робітництва. А проте народні комісари оббріхували їх як буржуазних, і старались настроїти проти них народ.

А побачивши, що народ того не слухає, напустили на Україну своїх наймитів — красногвардійців, і стали ними розбивати наші міста, захоплювати їх під власть уставлених для України своїх «народних секретарів».

Наостатку звернули всі свої сили на Київ і, не можучи здобути, стали руйнувати місто з гармат, покладаючись на те, що ми пожаліємо свого міста й уступимось з нього, а це підірве до останку повагу і силу українського правительства.

Особливо цього їм хотілось для того, щоб не дати українському правительству довести до кінця діла найважнішого в теперішнім часі — заведення миру.

Не можучи самим добитись, з своєю лукавою, демагогічною політикою до демократичного миру, обіцяного ними своєму народові, вони завзялись не допустити, щоб українська делегація, вислана для заключення миру, довела своє діло до мети і саме в той час, коли українське правительство доводило справу миру до кінця, вони вжили всяких способів, найбільш жорстоких і безчесних, щоб змусити українське правительство вийти з Києва, і зараз же використати це на те, щоб перебити українцям мирні переговори.

Справді, дня 25 січня українське правительство, щоб припинити розбивання Києва більшовиками, вивело свої війська і гармати на передмістя і перенесло свій осідок часово до Житомира. Але ні правительство, ні Центральна рада, не дивлячись ні на який натиск більшовиків, ні на які ганебні способи їх боротьби, ні в чім не відступило і не відступлять від своїх завдань, які вони положили собі для оборони інтересів України й її трудящого народу. Під обстрілом серед вуличних бійок, які розвели більшовики в Києві, Українська Центральна рада ухвалила закон земельний, що передав усю землю без викупу в руки трудового народу, і закон про восьмигодинний робочий день в охорону прав робітників.

Рада народних міністрів виробила ще закони про державно-громадський контроль над продукцією (производством) і про громадські роботи для безробітних, і закони ці в найближчих днях будуть передані на ухвалу Центральної ради. На ті громадські роботи Рада народних міністрів ухвалила дати 100 млн крб.

Невважаючи на всі перешкоди і труднощі, що чинились більшовицькими комісарами і їх делегатами, правительство Української Народної Республіки довело до кінця і справу миру.

Вночі на 27 січня підписано мирний трактат Української Народної Республіки з Германією, Австро-Венгрією, Болгарією і Турцією, який дає Україні мир справедливий, гідний, демократичний. Він вертає назад всі українські землі, забрані чужими військами, уставляє добрі економічні відносини, високу ціну українських грошей, забезпечує доставку всіх потрібних трудовому народові товарів. А при тім ні в чім не зв'язує України ні політично, ні економічно.

Мир цей дає змогу приступити до повної демобілізації армії і вертає на Україну найвірніших синів її, що поможуть нам навести лад і порядок в землі нашій.

Близький цей день, коли спільними силами всіх вірних своїх синів, Україна буде очищена від напасників, що хотять поневолити її наново, і праця й добробут трудящого народу будуть забезпечені.

Правительство Української Народної Республіки кличе до помочі йому в сім усіх громадян Української Народної Республіки і каже їм твердо і надійно дивитися на її будуччину.

Голова Ради народних міністрів *Голубович*
Народний міністр справ судових *Ткаченко*

Житомир,
1918 року, січня 30-го дня.

Вістник Ради народніх міністрів Української Народньої Республіки. — 1918. — 14 лют.

№ 75—76

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

30—31 січня 1918 р.

№ 75

30 січня 1918 р.

Присутні: В. Голубович, М. С. Ткаченко, Г. Сидоренко, М. В. Порш, О. Т. Жуковський.

М. С. Ткаченко інформує про переговори з Брестом, *М. Порш* пропонує поінформувати в Брест про анархію, що панує на Україні, і роль Антанти, що бажана б була допомога військом з боку Центральних держав, по можливості українськими полками, а також технічна допомога.

М. Ткаченко нагадує, що переброска з Італійського фронту неможлива скоро. Треба негайно вияснити, які саме сили нам необхідні, на яких умовах. З приводу приходу німців може реагувати фронт і, мабуть, краще дати більшовизму вмерти власною смертю, почекати поки народ знову не звернеться до нас, а тим часом формувати нове військо.

Слухали: пропозицію С. Петлюри організувати кіш в 3 тисячі, кіш підлягає уряду, призначення — ударна частина. Формування тимчасове.

Ухвалено: доручити Жуковському дати відповідь Петлюрі.

За допомогу німецьким військом висловлюються також Ткаченко, Сидоренко, Порш.

Ухвалено: написати зміст передачі по дроту відносно допомоги німцям військом.

За введення німців голосують 4 за і 1 утримався (див. додаток) *.

Засідання 30 січня (вечором)

Голова В. Голубович інформує про збори міського комітету УПСР вкупі з Селянською спілкою з приводу сучасного становища і пропонує делегувати на збори, котрі призначені на 10-ту год. вечора, члена кабінету.

Ухвалено: всіма — делегувати на збори Порша.

Слухали: зміст відношення по дроту в Брест, складеного М. Поршем по пунктах і

Ухвалено: після голосування приміток, в такій редакції (див. додаток) **.

Жуковський докладає пропозицію [генерала] Михаеліса.

Ухвалено: пропонувати Михаелісу звернутись до Міністерства міжнародних справ, а потім до Міністерства військових справ[59].

Голубович нагадує про 2 гармати, що позичено Михаелісу, і пропонує доручити Жуковському одібрати.

Жуковський інформує про становище. В місті іде агітація проти ЦР і уряду. Приїхали в Ровно більшовицькі агітатори. Необхідно встановити цензуру. В місті в зв'язку з приїздом уряду росте паніка.

Слухали: доклад завідуючого акцизними зборами на Волині.

Ухвалено: дозволити заводам по розверстці управляючого акцизними зборами Волині вільний продаж 75 тис. пудів сахару в лютому місяці з правом у випадку нерозпродажі цілої кількості в лютому місяці розпродати в марті.

З виручені суми має бути виплачена заробітна платня трудящимся сахарних заводів, а також оплата матеріалів для нової продукції і старої, в неоплаченій часті.

Предоставити право управляющому акцизними зборами Волинської губернії відміняти наряди Центрцукру на лютий, оскільки це було б потрібно з донесення міністра фінансових і продовольчих справ.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 13—13 зв. Засвідчена копія.

№ 76

31 січня 1918 р.

Присутні: В. Голубович, Жуковський, Грушевський, Христюк, Порш, Ткаченко і Сидоренко.

1. *Слухали:* інформації Жуковського про становище в Києві і військових планах взагалі. Ковенко одмовився бути комісаром по автомобільних справах, комісаром призначений Клічковський. Капкан повернув решту грошей і пішов до Бреста. З боку Коростеня Житомир забезпечено, з боку шосе теж, в Коростишеві стрільці. На Новоград-Волинськ направлено «Вільне козацтво».

Порш інформує про засідання Фронтової ради.

Грушевський пропонує, щоб німці поставили більшовикам ультиматум вивести військо з України.

---

* Не виявлено.

** Не виявлено.

Голубович пропонує справу про ноту і фахівців, бо сьогодні відносно цього прийдеться говорити по прямому дроту.

Порш вимовляється проти ноти, позаяк справа офензиви, справа чисто німецька, але ноту про військову допомогу треба виготувати і передачу обговорити по дроту.

Ухвалено: ноту виготовити і послати кур'єром. В справі грошовій Порш гадає, що це залежить од справи забезпечення і виїзду. Гроші необхідно прислати, щоб можна було б вивезти негайно.

У справі виїзду виясняється, що 4 повіти зайняті більшовиками, більшовики направляються на Кременець, що становище не забезпечено, і що необхідно розробити план виїзду негайно.

Христюк пропонує одділити отхід війська од уряду і рахує необхідним М[алу] р[аду] одправити якомога найскоріше.

Порш пропонує виїзд з військом, зараз же прийняти міри охорони, і, якщо більшовики дійсно захопили Бердичів, то виїхати всім негайно.

Ухвалено: одноголосно виїхати.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
в. о. діловода *В. Мільчевський*

Ф. 1064, оп. 1, спр. 9, арк. 6—6 зв. Засвідчена копія.

№ 77

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

1 лютого 1918 р.
м. Житомир[60]

Присутні: М. С. Грушевський, М. Чечель, Арк. Степаненко, Салтан, Скнарь, Любченко, Блонський, Гавріщук, Шаля, Мшанецький, Л. Мельник, Лотоцький, Ісаєвич, Кушнір.

Головує М. С. Грушевський.

На час відсутності товаришів голови і секретарів Центральної ради на заступника товариша голови обирається Аркадій Степаненко і на секретаря Микола Чечель.

Голова Ради народних міністрів *Голубович* ставить питання про ратифікацію мирового договору України з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною та Болгарією і прохає Малу раду ствердити постанову Великої ради про надання урядові права підписати мировий договір.

Голова *М. С. Грушевський* нагадує про те, що Велика рада надала урядові право підписати прелімінарний договір і що тепер урядом ставиться питання про поширення цього права на ратифікацію мирного договору.

Голосуванням Малої ради се право урядові одноголосно надається.

Тов. *Кушнір* ставить питання про доповнюючу конвенцію з Німеччиною в справі воєнної допомоги Україні в боротьбі з більшовиками.

Тов. *Голубович* повідомляє, що дещо в цьому напрямі урядом вже зроблено. Переговори ведуться і так, що військова допомога не буде мати характеру вмішування в наші внутрішні справи. Єсть надія, що через тиждень вже будемо мати деякі сили. Голубович настоює на тому, що урядові повинно бути дано формальне уповноваження на прийняття мір для підтримання ладу на Україні.

Мала рада одноголосно ухвалює:

1. Доручається Раді народних міністрів вживати всяких мір для боротьби з анархією і для встановлення ладу на Україні. Мір як внутрішнього, так і зовнішнього характеру.

2. Доручається Раді народних міністрів заключати і підписувати всякі умови з іншими державами, як ті умови, котрі ведуть до осягнення цілей, зазначених в п. 1, так і тих, котрі випливають з мирового договору з Центральними державами від дня 27 січня 1918 р.

Товариш голови
Секретар

Ф. 1064, оп. 1, спр. 10, арк. 1. Копія.

№ 78

ПРОТОКОЛ ПЕРЕГОВОРІВ МІЖ ПРЕДСТАВНИКАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ І ПРЕДСТАВНИКАМИ НІМЕЦЬКОГО І АВСТРІЙСЬКОГО УРЯДІВ, ПРИЙНЯТИЙ В ЦІСАРСЬКОМУ І КОРОЛІВСЬКОМУ МІНІСТЕРСТВІ

18 лютого 1918 р. *

Голова української делегації звернувся до Австро-Угорщини й Німеччини з проханням подати Українській Народній Республіці оружну поміч проти наступу більшовицьких сил на Україну. У випадку згоди на прохану військову допомогу з боку союзників, заявив він, на бажання союзних держав, що він від імені Української Народної Республіки є готовий:

1. Підписану ц. і к. міністром закордонних справ і трьома українськими делегатами декларацію відносно створення власного східногалицького коронного краю, яка знаходиться в руках українських делегатів у Бересті-Литовському, зберігати в певнім безпечнім місті і повернути її ц. і к. міністру закордонних справ, як тільки буде переведено створення зі Східної Галичини й Буковини коронного краю: обидва примірники цієї декларації будуть тоді знищені;

2. Дати запротокольовану заяву для прилюдного оповіщення, яке було би зложене представниками Почвірного союзу і звучало б так:

«Для того, щоб уникнути непорозумінь при виконанні пункту 2 статті II заключеного 9 лютого 1918 р. у Бересті-Литовському між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією й Туреччиною, з одного, і Українською Народною Республікою, з другого боку, мирового договору, стверджується, що передбачена в 2 уступі цієї умови мішана комісія при установленні границі не є зв'язана класти лінію через місцевості Білограй — Щебрешин — Красностав — Пугачов — Радин — Межиріччя — Сарнаки, лиш має право на підставі 2 точки II статті цього мирового договору попровадити границю, що виходить з етнографічних відносин і бажань населення, також на схід від лінії Білограй — Сарнаки.

Згадана мішана комісія утворюється із заступників сторін, що заключають договір, і з заступників Польщі, і кожна з тих сторін вишле рівне число делегатів до комісії. Сторони, що заключають договір, згідно постановляють, в якім часі та комісія зійдеться».

До цього заявив посол фон Візнер: «Зложене з української сторони прохання про збройну допомогу буде прийняте союзниками. Австро-угорські військові сили, які будуть з їх теперішніх становищ вислані в область Української Народної Республіки, будуть повернуті назад на їх сьогоднішні становища, як тільки правительство Ради заявить про се своє бажання».

Севрюк вр., *Візнер* вр.

Дорошенко Д. Історія України 1917—1923 рр. — Ужгород, 1932. — Т. 1. — С. 431—432.

* Документ датовано за новим стилем.

№ 79—80

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

8—9 лютого 1918 р.

№ 79

8 лютого 1918 р.

На засіданні були: *В. Голубович, М. Порш, М. Ткаченко, Є. Сокович, П. Христюк, Гр. Сидоренко, О. Жуковський.*

Голова Ради В. Голубович пропонує слідуючий порядок денний:

1. План роботи Ради міністрів в військовому напрямку в контакті з німцями.
2. Засідання Малої ради.
3. План адміністративних працівників зв'язку з сучасним моментом.
4. Порядок виплати грошей залізничникам.
5. Фінансова справа.

Ухвалено спочатку заслухати доклад О. Жуковського. *Жуковський* докладає зборам про поїздку на ст. Маневичі, де він розмовляв з німецьким генералом, командиром дивізії. Генерал доложив, що справа допомоги німецьким військом Україні в боротьбі з більшовиками проводиться в тісному контакті з українською мирною делегацією в Бересті. Генерал являється тільки виконуючою людиною, «сліпою машиною» (як каже Жуковський) в руках Головної квартири.

Наступленіє німців іде по лінії Дубно — Олика — Рівне — Рафаловка — Чорторийськ — Костюхівка — Лунінець. Сьогодні повинно прийти до Сарн 2 роти, 7 ескадронів кавалерії виступило на лінію Рафаловка — Чорторийськ — Костюхівка. Вся команда в німецьких руках, вища також. Докладчик пропонував генералу вести наступленіє далі по лінії Гомель — Брянськ — Куп'янськ — Дебальцеве з тим, щоб ізолірувати Україну і відрізати більшовицькі частини на Україні, і генерал згоджується з таким планом.

На запитання з боку присутніх вияснюється, що прямий дрот попсовано. На запитання Ткаченка й інших відносно плану на ближайше будуче Жуковський відповідає, що він рахує необхідним все військо направити до Коростеня. Необхідно також утворити в Маневичах невеликий штаб з 3—4 чоловік з представником од Ради. Позаяк тил буде забезпечено німцями, а з правого флангу, з боку Бердичева, отаманом Прісовським, з лівого — отрядом Петлюри, міністерський ешелон можна залишити на кілька днів в Житомирі, в той час, як буде йти наступленіє на Київ. Але до наступлення на Київ треба обов'язково обязатися з Берестом і вияснити німецький план, Головну квартиру, завдання й ін.

Що торкається міністерства, то зараз іде реорганізація його, поки що оперативний штаб працює при міністерстві. Всього війська в нашому розпорядженні приблизно до 2 тис. Сьогодні міністерський потяг рушить на Олевськ. Позаяк німці наближаються, і з політичного боку незручно бути під конвоєм німців, збори ухвалили виїзд з Сарнів у напрямку на Коростень, справу ж з відозвою, встановленням контакту з німцями обговорюванням одложити до переговорів з Берестом.

Порш пропонує, щоб Рада міністрів доручила скласти і зробити доклад Малій раді і підготовити на ухвалу законодавчий матеріал.

Ухвалено: доручити голові Голубовичу зробити доклад на сьогоднішнє засідання Малій раді.

Голова Ради *Голубович* пропонує в своїй промові розпустити фронтові ради військових депутатів, позаяк військо демобілізовано. А також в зв'язку з військовим станом спішно видати розпорядження о перевиборах рад робітничих депутатів. Необхідно також зараз провадити українізацію і при створенні нових адміністративних [органів]. По можливості уникати ті терміни, котрі вживають більшовики. Необхідно також розповсюдження літератури уряду, для чого обов'язати залізниці перевозити спішно, і організувати обов'язковий продаж по всіх кіосках.

М. Порш в справі ліквідації рад пропонує з урядового боку зробити розпорядження про припинення державних коштів фронтовим радам, позаяк армія демобілізована. Справа же перевиборів — справа громадська і уряду, на погляд промовця, втручатися в цю справу не слід, бо це викличе обурення в масах.

Жуковський підтримує попереднього промовця і нагадує, що згідно розпорядження демобілізація повинна скінчитися 10 лютого. Що торкається рад гарнізонних, то статут нової армії рад не передбачає.

Ткаченко пропонує зробити вищезгадане скасування рад шляхом адміністративним, в порядку розпорядження.

Христюк згоджується з думками попередніх промовців відносно рад фронтових і гарнізонних, і гадає, такі розпорядження не торкнуться рад солдатських депутатів.

Після обміну думками, після промов Ткаченка, Сидоренка, Порша збори *ухвалили:* доручити кожному міністерству виробити всі міри, щоб ввести в законні межі діяльність рад, і з огляду ж, що Військовим міністерством оголошена демобілізація[61], Рада міністрів доручає йому розпустити військові ради, припинити кошти, прийняти під контроль майно.

Відносно українізації і взагалі адміністративних мір *ухвалено* після обміну думками, доручити кожному відомству негайно приступити до проведення в життя цілого ряду заходів.

Порш пропонує установити порядок і умови, при яких германське військо має право реквізувати і ін., щоб такі вчинки війська не викликали у населення обурення.

Ухвалено: доручити цю справу Жуковському, признаючи необхідним, щоб при кожній німецькій частині був наш представник, перекладчик.

З докладом по справі фінансовій виступає *Ткаченко.* Брак грошей в цей час вимагає вжити всіх заходів аби їх здобути. На погляд Ткаченка, необхідна негайна ліквідація майна, ліквідація співробітників*, ліквідація інституцій.

Жуковський додає, що ліквідація можлива і необхідна за деякими винятками, де прийдеться залишити частину залогів для годування полонених і німців.

Порш. Розбирає справу ліквідації на три частини: 1) учот; 2) спосіб ліквідації; 3) строк її. Нагадує, що необхідно утворити такий план, котрий не був би на перешкоді плану військовому.

Ухвалено: доручити тт. Жуковському, Ткаченко, Поршу і Христюку увійти в склад комісії «по виробку плану ліквідації майна».

Засідання одсунуто на 7-му год. вечора.

В. Голубович пропонує зборам вирішити два питання: 1) справу зносин з Брестом і [2] справу виїзду.

Голосуванням *ухвалено* негайно виїхати і послати кур'єра в Брест з певними директивами, обов'язати його, щоб він повернувся обов'язково, інформував по дорозі, докладно вияснив умови офензії, порушив справу з м'якими** військами, з

---

* Так у тексті.

** Так у тексті.

планом походу німецьких військ, встановлення контакту. *Ухвалена* пропозиція Ткаченка, щоб мирна делегація порушила справу з тими стрільцями, котрі залишились на території України.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 17—18 зв. Засвідчена копія.

№ 80

9 лютого 1918 р.

На засіданні були: заступник голови *Ткаченко,* міністри *Порш, Сакович, Христюк, Сидоренко.*

Слухали: пропозицію Ткаченка відносно інформації.

Ухвалено: щоби кожний міністр інформував по своєму відомству.

Слухали: інформації тов. Сидоренка відносно докладу Стокоза. З докладу виясняється, що наступлення німців йде по завданню мирної делегації. В Ковелі формується Українська дивізія. Кількість бранців досягає 800. Кандидатом в командири дивізії призначають генерала Зелінського. Частина нашої мирної делегації поїхала в Відень і Берлін. М. Любинський склав відозву до німецького народу. Є думка, що наших полонених [в концентраційних таборах] * німці будуть заміняти більшовиками.

Слухали: інформацію Христюка про доклад представника із Рівного.

Слухали: інформацію Ткаченка про доклад старшини Бронського. Позаяк штаб німецький приїхав в Сарни, де Бронський передав своє уповноваження німецьким старшинам. В справі контакту необхідно порозумітися з Жуковським.

Порш пропонує як можна швидше встановити тісний контакт в Ковелі і послати туди двох представників по гражданським і по військовим справам.

Христюк пропонує негайно по телеграфу [передати] відозву-циркуляр залізничним продкомітетам, комісарам.

Ухвалено: негайно телеграфно розіслати циркуляри.

Сокович пропонує видати відозву до населення відносно курсу грошей.

Ухвалено: видати [відозву] після переговорів з Брестом, а тимчасово керуватися відносно цього нашими постановами в Києві. В справі видання відозви до населення з приводу приходу германського війська Сидоренко пропонує у відозві зазначити: 1) заключення миру; 2) що німці тільки допомагають нам військом без всяких обов'язків, заміняють українську армію. Сидоренко, пропонуючи негайно по телеграфу видати таку відозву, рахує необхідним зазначити в ній, що німці прийшли по своєму почину, щоб забезпечити справу миру.

Порш пропонує зазначити, що уряд справлявся з більшовиками поки вони користувались власними силами, допомога більшовикам з Московщини вимагала від уряду, щоб він звернувся теж за допомогою до дружньої держави. Необхідно зазначити, що більшовики грабують Україну, і вивозять все майно, хліб на північ.

Христюк каже, що треба зазначити, що соціальна політика уряду не згоджується з політикою більшовиків, теж саме і відносно політики миру.

... ** вимовляється проти, позаяк ми прохали на Україну не німців, а галичан.

Ухвалено: доручити тт. М. Поршу, Сидоренку скласти таку відозву.

---

* Написано німецькою мовою.

** Прізвище промовця в протоколі відсутнє.

Відносно засідання Ради народних міністрів:
Ухвалено: обов'язкові засідання призначаються щодня о 1-й і 7-й год.
Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
в. о. діловода *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 19—19 зв. Засвідчена копія.

№ 81

ВІДОЗВА РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ ДО ГРОМАДЯН УНР

10 лютого 1918 р.

До всієї людності Української Народної Республіки

Громадяни!

Проголосивши 9 січня 1918 р. в своєму 4 Універсалі Українську Народну Республіку державою самостійною, ні від кого незалежною, Українська Центральна рада 27 січня замирила з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною, положила кінець війні, здобула для трудящого люду мир демократичний без всяких анексій та контрибуцій.

Цього миру домагався працюючий люд України вже давно. І Українська Центральна рада вволила його державну волю, не дивлячись на те, що Совіт народних комісарів з Петрограда з усієї сили перешкоджав українському урядові, Раді народних міністрів заключити мир і дати тим змогу робітникам та селянам стати до спокійної роботи на нивах та фабриках, заводах і майстернях.

Не маючи сам змоги здобути для Росії доброго миру з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною, Петроградський совіт народних комісарів рішив не допустити й Українську Народну Республіку до заключення миру.

Безсовісною брехнею та нечесними наклепами на Центральну раду цей Совіт народних комісарів хтів посіяти недовір'я серед українського народу до Ради і тим загальмувати справу миру.

Коли з цього нічого не вийшло, коли трудящий люд, робітники, селяни, солдати та матроси через своїх депутатів заявили про своє довір'я до Ради, тоді Совіт народних комісарів послав своїх красногвардійців, запаморочених солдатів та матросів з Московщини на Україну, щоб збройною силою скинути український уряд, а Україну знову вернути в московську неволю, зламати справу миру та знищити добробут українського народу.

Користуючись з того, що царське правительство і правительство Керенського під час війни кидали наших вояків на далеку північ, а на Україну насилали хмари вояків-чужинців, Совіт народних комісарів, котрий так голосно і лицемірно заявляв про кінець війни та мир між трудящими людьми всіх народів, почав збройною силою грабувати Україну, вивозити силоміць з нашої землі хліб, цукор, вугіль, паровози, вагони і всяке народне майно, а особливо величезне майно військове, на Московщину.

А для того, щоб легше було грабувати Україну, і без того страшенно сплюндровану тяжкою війною, для того, щоб швидше вкинути Україну в московську неволю, Совіт народних комісарів настановив на Україні народних секретарів, котрі мають слухатися всякого наказу з Петрограда та продавати інтереси Української держави Московщині, і власне російським капіталістам.

Чи то міг український уряд, Рада народних міністрів мовчки дивитися на це руйнування добробуту нашого народу, на це знущання Московщини над Україною, на це знищення нового самостійного політичного життя українського народу.

Рада народних міністрів покликала весь український народ до рішучої боротьби, боротьби збройної з петроградськими насильниками, з Совітом народних комісарів, з бандами грабіжників з Московщини.

Але для того, щоб швидше покласти кінець грабуванню України, щоб швидше приступити після заключення миру до переведення земельного закону і закону про поліпшення долі робітництва, Рада народних міністрів прийняла військову допомогу від нині дружніх держав — Німеччини та Австро-Угорщини.

На Україну, для допомоги українським козакам, котрі зараз б'ються з ватагами великоросів-красногвардійців та солдатів, йдуть дивізія українців полонених, українці — січові стрільці з Галичини та німецькі війська.

Вони йдуть на Україну для того, щоб знищити нелад та безладдя та завести спокій та добрий лад на нашій землі, для того, щоб дати змогу Раді народних міністрів творити велике діло — будувати самостійну Українську Народну Республіку, державу всього працюючого люду України.

Вони будуть тільки допомагати тим нашим козакам, котрі завзято боронять нашу державу, землю і волю на Україні від збройного нападу російського правительства, Совіта народних комісарів, котрі так само, як і за царів, хотять, щоб Україна опинилася під владою московських капіталістів, щоб Московщина живилася працею та багатствами українського народу.

Ці війська, дружні нам, будуть битися з ворогами Української Народної Республіки під проводом польового штабу нашої держави.

Допомагаючи українському урядові в його боротьбі з насильниками та грабіжниками, ці війська не мають ніяких ворожих нам намірів, бо Німеччина і Австро-Угорщина також мають велику потребу, щоб на Україні настав добрий лад і спокійна праця трудящого люду.

Адже ж тільки при доброму ладові на Україні можна буде налаштувати скоро торговельні зносини та обмін товарами між нашою державою та державами, з котрими замирено 27 січня.

Тому Рада народних міністрів закликає весь український народ негайно стати до мирної праці, до боротьби з безладдям.

Довга і тяжка війна, анархія за часів революції в Росії та грабіжницька політика російського уряду на Україні сплюндрували добробут нашого народу.

Рада народних міністрів постановила собі тверду і ясну ціль, — встановивши добрий лад в українській державі, негайно стати до роботи над поліпшенням долі робочого люду, селян та робітників.

Тверда влада та добрий лад в державі — це найкращий фундамент для соціально-економічних реформ.

І Рада народних міністрів твердо і рішуче стоятиме на сім шляху, ні на одну хвилину не сходячи з нього ні під чиїм впливом.

Громадяни! Ваш обов'язок в ці дні з усією силою та енергією підтримати Раду народних міністрів в цих державних заходах.

До жвавої праці, громадяни землі української! До будування самостійної Української Народної Республіки на основах доброго ладу, твердої влади та широких соціально-економічних реформ в інтересах трудящого люду.

Рада народних міністрів.

Голова Ради міністрів *В. Голубович*
Народний військовий міністр *О. Жуковський*
Народний міністр внутрішніх справ *П. Христюк*

1918 р. 10 лютого.

Робітнича газета. — 1918. — 2 берез.

№ 82—84

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

10—12 лютого 1918 р.

№ 82

10 лютого 1918 р.

Присутні: заступники голови Ради М. С. Ткаченко, О. Т. Жуковський, Порш, Христюк, Сидоренко.

В порядку денному інформації та біжучі справи. Військове міністерство інформує про становище. Наші позиції по лінії Овруч—Коростень, Житомир—Кодня. В напрямку на Київ застава у Тетерева. Розвідка направлена по Житомирському шосе, також і по залізниці. В Бердичеві участь бою вирішив броньовий потяг і отаман Прісовський мусив одступити. З початку він зайняв станцію Бердичів. На думку Жуковського, наше військо [повинно] наступати до Києва і взяти його одразу, нальотом. Виясняється рух німців. Права німецька колона йде по лінії Рівне—Козятин, середня — 1-ша дивізія — на Коростень і ліва — в напрямку на Лунінець—Гомель. В прогалинах між колонами наступає кавалерія. Наша розвідка в приватних балачках встановлює, що німці гадають залишитися на Україні поки не буде збудована армія.

Зараз необхідні такі заходи: негайно надрукувати відозви, накази і ін., призначити комендантів по тих місцях, котрі займуть українці.

З Рівного телеграфують відносно поводження німців. Були випадки, що німці розбивали в шпиталях замки, розганяли козаків і ін.

Міністр внутрішніх справ *П. О. Христюк* подає інформації: міністерством послані по телеграфу 2 циркуляри відносно миру і допомоги військом з боку німців.

Міністр шляхів *Сокович* інформує, що його відомством розіслані по лінії 2 депеші відносно регулювання пасажирського руху.

Сокович пропонує видати залізничникам лінії Маневичі—Сарни 60 тис. крб., приблизно по 100 крб. кожному в счет утримання за лютий. *Годлевський* прохає теж на Рівненський узел 1 млн крб., але міністр рахує можливим видати на Рівне теж авансом по 100 крб. кожному, разом приблизно до 250 тис. крб.

Христюк. Згоджується з пропозицією Соковича відносно лінії Маневичі—Коростень і відносно Сарн[ів] пропонує запросити у Годлевського певні відомості.

Ухвалено: видати залізничникам лінії Маневичі—Сарни по 100 крб. авансом кожному, призначив на це суму 60 тис. крб., і запрохати певні відомості з Рівного од Годлевського.

Сокович інформує збори про своє розпорядження відносно погон. На його думку, в справу руху технічну втручаються комітети, необхідно поставити комітети на належащі їм місця (яко організацій професійних). Необхідно вживати всіх заходів, щоб увільнити залізниці од елементу більшовицького, елементу непевного, незважаючи на те, що це може викликати обурення і дати грунт для більшовицької агітації.

Порш підтримує пропозицію Соковича і гадає, що таких заходів треба вжити негайно, за всією суворістю і безпощадністю.

Ухвалено: пропонувати міністру шляхів видати накази відносно комітетів, українізації залізниць і увільнення од елементу непевного.

Жуковський інформує, що військовим міністерством на кожну станцію призначений комендант, з уповноваженням організувати з людей певних залізнодорожну міліцію для охорони залізниць. Коменданти і міліція підлягають начальнику військових сообщеній.

Ухвалено: пропозиція Порша заранє заготовити оповістки, накази для розповсюдження при наступленні.

Христюк порушує питання про обезброювання населення по селах, гадаючи, що це повинно йти в контакті з військовим міністерством.

Порш для успішного виконання цього пропонує розповсюдження наказів налагодити найширше, притягти до відповідальності за невиконання і тісний контакт між властью військовою і гражданською.

Жуковський інформує про наказ військовим начальникам відносно обезброювання населення — невиконання карається штрафом.

Ухвалено: видати наказ відносно обезброювання населення, причому невиконання цього наказу карається штрафом, гроші йдуть в державну казну. В справі поділу України на землі і в зв'язку з цим організації самоврядування ... * пропонує 1) внести в Раду закон про організацію самоврядування на нових основах в зв'язку з поділом України; 2) зробити учет людності на Україні; 3) утворити ліквідаційні органи для ліквідації старих інституцій.

Ухвалено: доручити Міністерству внутрішніх справ виготовити закон про поділ України і про основи самоврядування.

Сокович порушує питання про стиль і годину і пропонує установити на Україні київський час.

Ухвалено: доручити Міністерству шляхів виробити такий закон і внести на розгляд в Малу раду.

У справі стилю Сидоренко пропонує перейти до нового стилю, позаяк Українська держава з заключенням миру приєдналась до європейської культури, прагне до неї — в Європі заведено новий стиль.

Ухвалено: доручити Міністерству внутрішніх справ виробити закон про перехід до нового стилю з мотивуванням т. Сидоренка.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 20—21. Засвідчена копія.

№ 83

11 лютого 1918 р.

Присутні: заступник голови Ради народних міністрів — М. С. Ткаченко, міністри: О. Т. Жуковський, М. В. Порш, Є. О. Сокович і П. О. Христюк.

І. *Жуковський* докладає заяву німців про передачу їм участка Маневичі—Коростень. На погляд Жуковського, цей участок треба передати в розпорядження начальника військових сообщеній.

Ухвалено: участка німцям не передавати, а передати його в розпорядження Військового міністерства.

ІІ. *Жуковський* докладає заяву німців про призначення німецьких машиністів на паровозах.

Ухвалено: передати цю справу на розгляд Військового міністерства.

* Пропуск у тексті.

III. Інформації: 1) Жуковського про становище лінії Калинковичі—Лунінець; 2) Саковича про одержання 2 депеш: 1) відносно ж. д. міліції і 2) від Плевако, про призначення комісара на ст. Здолбунове.

IV. *Жуковський* порушує питання про ж. д. комісарів, позаяк на практиці ж. д. комісари часто перешкоджають справам військовим; Жуковський пропонує вирішити питання, чи потрібні взагалі такі комісари, і якщо потрібні, то треба їм дати необхідні інструкції.

Сидоренко пропонує призначити в поміч коменданту помічником по руху комісара по згоді з Військовим міністерством.

V. Після обміну гадок *ухвалено* слідуючі постанови: а) доручити Міністерству шляхів негайно видати розпорядження відносно комітетів, маючи на увазі, що комітет, як організація професійна, не має права втручатись в справи адміністраційні і т. ін.; б) негайно при допомозі українських організацій провірити всіх відповідних осіб з боку їх діяльності і прихильності для України; в) тимчасово призначити комісарів на тих станціях, де цього треба; г) виробити певні інструкції коменданту, начальнику станції і комісарові.

VI. *Слухали*: пропозицію Жуковського відносно курсу грошей.

Ухвалено: встановити курс за 1 руб. — 2 марки.

VII. *Ухвалено*: взамін попередньої установи доручити Міністерству внутрішніх справ виробити і внести на розгляд Малої ради законопроект про встановлення середньоєвропейського часу на території Української Народної Республіки.

VIII. *Слухали*: проект закону про новий стиль, вироблений міністром внутрішніх справ.

IX. *Ухвалено*: доручити міністру внутрішніх справ законопроект з додатком відносно п. 3 внести на розгляд і затвердження Малої ради.

Голова Ради народних міністрів *(В. Голубович)*
З оригіналом згідно: *Ол. Азаркевич*

Ф. 1063, оп. 1, спр. 7, арк. 3—3 зв. Засвідчена копія *.

№ 84

12 лютого 1918 р.

Присутні: В. Голубович, О. Жуковський, М. С. Ткаченко, Є. О. Сокович, П. О. Христюк, М. В. Порш.

I. *Інформації*: Жуковський про становище на Волині. У зв'язку з обговоренням питання про асигнування 10 тис. крб. на ремонт шляху.

II. *Ухвалено*: а) асигнувати 10 тис. крб.; б) полоненими більшовиками не користуватись при ремонті; в) питання відносно уживання безробітних доручити вирішити Міністерству праці.

III. У зв'язку з порушенням військовим міністром Жуковським питання про чехо-словаків і польського війська збори ухвалили: а) прокламувати єдність української територіальної армії; б) доручити міністрові військових справ звернутись до чехо-словаків з пропозицією видати зброю і покинути Україну (на підставі договору, заключеного і підписаного проф. Максой); в) пропонувати білорусам формувати своє військо в Лунеңці і Калинковичах.

IV. В справі переїзду до Житомира *ухвалено*: виїхати сьогодні міністру внутрішніх справ Христюку, а виїзд цілого уряду призначено на 13 лютого 1918 р.

* Документ засвідчений печаткою Ради народних міністрів УНР.

V. *Слухали* відозву:

Ухвалено: цю відозву з тим, щоб вона була по всіх інституціях, церквах і т. п. розповсюджена. Невиконання цього з боку інституції потягає за собою кару і відвічальність.

VI. *Слухали*: справу про встановлення герба для Української Народної республіки. *Ухвалено*: внести в Раду закон про установлення для Української держави прийнятого морським флотом герба Володимира Великого (без Хреста).

VII. *Ухвалено*: доручити Міністерству фінансів виробити і внести в Малу раду законопроект про випуск грошової одиниці з відповідним написом — установити монетну одиницю; а) гривню, яка рівняється 100 шагам; 2 гривні — 1 крб. — 200 шагів; б) установлюється такий поділ дрібної монети: 1, 2, 5, 10, 20, 50 шагів; г) щодо паперових грошей установити треба в 2 гривні, 10, 20, 100, 500, 1000 гривень; д) щодо золотих грошей в 20 гривень.

Герб Української Народної Республіки

Голова Ради народних міністрів *(В. Голубович)*
З оригіналом згідно *Ол. Азаркевич*

Ф. 1063, оп. 1, спр. 7, арк. 4—4 зв. Засвідчена копія *.

№ 85—86

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ МАЛОЇ РАДИ

12, 15 лютого 1918 р.

№ 85

12 лютого 1918 р.
м. Коростень

Присутні ті самі члени, що й на попередньому засіданні. Головує М. С. Грушевський.

I

Від комісії законодавчих внесень т. Скнарь докладає законопроект Міністерства внутрішніх справ про заведення на Україні числення часу по новому стилю і перевод годинників на середньоєвропейський час.

Мала рада *ухвалила* наступний текст закону:

«1. Завести в Українській Народній Республіці нове (григоріанське) числення часу з 16 лютого 1918 р. 16 число лютого рахувати першим числом місяця березоля (марта).

2. Одночасно з цим в Українській Народній Республіці вводиться середньоєвропейський час: 12 год. для Петроградського меридіану з 1 березоля нового стилю рахувати за 10 год. 52 хв. ранку і згідно з цим в усій Українській Народній Республіці перевести стрілки годинників.

* Документ засвідчений печаткою Ради народних міністрів УНР.

3. Всякого роду обов'язання, котрі застає сей закон, продовжуються з 1 березоля на 13 день.

4. Всі питання, зв'язані з переведенням в життя цього закону, мають вирішуватися кожним міністерством по приналежності».

II

У справі державного герба України Мала рада ухвалила: «Гербом Української Народної Республіки приймається знак Київської держави часів Володимира Святого».

Тов. голови
Секретар

Ф. 1064, оп. 1, спр. 10, арк. 3. — Копія.

№ 86

15 лютого 1918 р.
м. Житомир

Присутні: М. С. Грушевський, Степаненко, Чечель, Ісаєвич, Салтан, Любченко, Кушнір, Скнарь, Баклаженко, Шаля, Блонський, Гавришук, Мельник, Лотоцький, Мшанецький. Головує М. С. Грушевський.

На черзі дня справа з заключенням трактату з Росією. Голова повідомляє про телеграму мирової делегації з Бреста-Литовського з проханням дати делегатам повновласть на приступлення до заключення мирового трактату з Росією.

Після докладного обміркування цієї справи Мала Рада одноголосно при утримавшомуся від голосування членові Малої ради Кушнірові ухвалила: «Українська Центральна рада, заслухавши звідомлення мирової делегації про пропозицію мирних договорів для заключення мирного договору з Російською державою, уповноважує Раду народних міністрів, коли вона признає це потрібним, увійти в усі переговори для заключення миру, стоючи на становищі самостійної суверенної Української держави».

Тов. голови
Секретар

Ф. 1064, оп. 1, спр. 10, арк. 4. Копія.

№ 87—88

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

14—15 лютого 1918 р.

№ 87

14 лютого 1918 р.

Присутні: Голубович, Порш, Христюк, Ткаченко, Сидоренко.

Голубович інформує про телеграму, одержану від Севрюка з приводу заключення миру України з Росією, і пропонує зборам вирішити питання відносно заключення миру і умови мирного договору. Після промови Ткаченка, Порша, Сидоренка і Христюка, Голубович, резюмуючи вище сказане бесідниками, пропонує встановити слідуючі основні пункти договору:

1. До заключення миру, під час перемир'я Совіт народних комісарів повинен вивести за межі України обезброєним все військо (регулярне, червона гвардія і т. ін.), а також всіх негромадян Української Народної Республіки (чехо-словаків, що мають зносини з Совітом народних комісарів).

2. Совіт народних комісарів повинен встановити все зруйноване, повернути все ним вивезене майно (державне, залізничне, харчові запаси, різне технічне знаряддя), повернути всі гроші, які в виді контрибуцій накладалися на міста і села Української Народної Республіки. Повернути всі історичні реліквії (культурного, музейного, наукового і архівного значення).

3. Сторони, що умовляються, визначають такі границі:.. * включаючи частину Кубані, частину Ростовського округа, Таганрозький округ, Чорноморську і Ставропольську губернію, Путивльський повіт Курської губернії, чотири повіти Воронезької губернії, українську колонію на Сибіру — Зелений клин на Амурі. Крим остається під впливом України.

4. Забезпечить справу колонізації в Сибіру.

5. Питання відносно Бессарабії вирішує Українська Народна Республіка на підставі самовизначення націй, по згоді Румунії і Бессарабії, після виводу з території останньої військ Совіта народних комісарів.

6. Торговельний договір з Росією має бути заключений не раніше, як 31 серпня 1918 р. Справа обміну товарами до цього моменту основуватиметься на таких умовах, як з Німеччиною.

7. Українська Народна Республіка принципіально признає можливим прийняти часть боргу Росії та не вище 1/4. Позаяк Росія через довший протяг часу експлуатувала при допомозі своєї фінансової політики Україну, то Українська Народна Республіка рахує справедливим предоставити оплату цього боргу Росії.

8. Весь флот на Чорному морі належить (також і торговельний) тільки Україні.

Слухали: пропозицію Ткаченка про дозвіл місту Житомиру видати власні бони.

Ухвалено: дозволити видати бони з забезпеченням кредитовими білетами з тим, щоб всі відповідні написи були зроблені державною мовою, і мали напис: «Українська Народна Республіка».

Голова Ради народних міністрів *(В. Голубович)*

З оригіналом згідно: *Ол. Азаркевич*

Ф. 1063, оп. I, спр. 7, арк. 5—5 зв. Засвідчена копія **.

№ 88

15 лютого 1918 р.

Присутні: голова Голубович, М. Ткаченко, М. Порш, Г. Сидоренко, О. Жуковський, П. Христюк.

1. *Слухали:* доклад О. Скоропис-Іолтуховського, обміркувавши справу з улаштуванням урядування на Холмщині і Підляшші.

Ухвалили: негайно приступити до заведення українського адміністративного і громадського урядування на Холмщині і Підляшші; з цею метою міністр внутрішніх справ має призначити комісара Холмщини і Підляшшя.

---

* Пропуск у тексті.

** Документ засвідчений печаткою Ради народних міністрів УНР.

На видатки по організації апарату і управління на Холмщині і Підляшші видати комісару тих земель 120 тис. крб.

2. *Слухали:* доклад Комірного.

Ухвалили: 1) призначити головним комісаром при німецькому головному штабі д-дія Комірного. Права і обов'язки його зазначити окремою інструкцією *, 2) викликати комісара Плевако в Житомир для докладу уряду.

3. *Ухвалили:* в зв'язку з заключенням миру скасувати посаду головнокомандуючого Українським фронтом і помічника командуючого Румунським фронтом; тому Щербачов відчисляється від займаємої ним посади і переходить в розпорядження Військового міністерства. Посада головнокомандуючого Південно-Західним фронтом теж касується і головнокомандуючий переходить теж в розпорядження Військового міністерства.

4. *Ухвалили:* 1) пропонувати мирній делегації прислати представника для відчита і інформації; 2) доручити Голубовичу вимагати од німецької вищої влади улаштувати два проводи для переговорів з Брестом; 3) негайно послати кур'єра з умовами мирного договору України з Росією і відповідних осіб для підписання цього договору.

Голова Ради народних міністрів *(В. Голубович)*
З оригіналом згідно: *Ол. Азаркевич*

Ф. 1063, оп. 1, спр. 7, арк. 6. Засвідчена копія **.

№ 88а

ІНСТРУКЦІЯ ГОЛОВНОМУ КОМІСАРУ УРЯДУ УНР ПРИ ГОЛОВНОКОМАНДУЮЧОМУ НІМЕЦЬКИМИ ВІЙСЬКОВИМИ СИЛАМИ В УКРАЇНІ

15 лютого 1918 р.

I. До штабу Головнокомандуючого військовими силами на Україні призначається головний комісар.

II. Головний комісар заступає інтереси Української Народної Республіки, вертає до праці всі легальні установи, відновлює спокійне життя в повітах.

III. Йому підлягають всі державні і громадські інституції.

IV. Він має право: а) направляти працю органів місцевого самоврядування і державних установ; б) зміняти урядовців і призначати інших тимчасових; в) давати інструкції і накази всім урядам згідно з законами Української Народної Республіки, наказами уряду і вимогами військових обставин; г) побільшувати штати державних і громадських установ і утворювати тимчасові органи урядування; д) давати розпорядження в справі демобілізації військових частин, організації земського і городського союзу, Червоного Хреста і інших установ, які обслуговували армію; е) видавати обов'язкові постанови; [є] карати провинних штрафом до 3000 крб., тюрмою до 6 місяців або висилати за межу Української Народної Республіки; ж) всі розпорядження негайно докладати Раді міністрів.

V. Призначені головним комісаром повітові комісари і коменданти в своїй праці і взаємовідносинах керуються інструкцією, ухваленою міністрами військових і внутрішніх справ 15 лютого с.р.

---

* Див. наступний документ.

** Документ засвідчений печаткою Ради народних міністрів УНР.

VI. Всі розпорядження і призначення, зроблені головним комісаром, вважаються дійсними до зміни або скасування розпорядженнями відповідних міністерств.

Ф. 1063, оп. 1, спр. 7, арк. 7. Засвідчена копія.

№ 89

ПРОЕКТ НАКАЗУ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ ПРО УТВОРЕННЯ ГУБЕРНСЬКОЇ І ПОВІТОВОЇ ВЛАДИ

15 лютого 1918 р.

1. Для підтримування ладу для успішної боротьби з анархією взагалі і для охорони майна військового демобілізуємих частин, зокрема в тих місцевостях УНР, що оголошуються на стані військовому або обложному, тимчасово утворюється осібна влада губерніальних комендантів і залежних від них повітових комендантів.

2. Губерніальний комендант підлягає безпосередньо військовому міністрові Республіки, від котрого отримує вищі розпорядження.

3. Губерніальний комендант і повітові коменданти призначаються наказом по Військовому міністерству.

4. Згадана влада комендантів існує і функціонує поруч з владою губерніальних і повітових комісарів.

5. Обов'язок головного губерніального коменданта — допомагати губерніальному комісарові в тім разі, коли він звернеться за такою допомогою, не чекаючи кожного разу вказівок військового міністра.

Примітка: губерніальний комендант, як і місцеві коменданти, в наглих випадках, котрі, загрожуючи громадському спокою вимагають негайних мір, мають право робити тимчасові розпорядження і в сфері горожанській, повідомляючи про це горожанську владу, причому розпорядження коменданта мають силу до відповідних розпоряджень влади горожанської.

6. Головний губерніальний комендант в справах виключно військових є незалежний від губерніального комісара.

7. Під виключну владу губерніальних та повітових комендантів підлягають як військові частини, що до цього часу ще не демобілізовані, так і ті добровольні платні команди, що формуються з зазначеною в § 1 метою.

Примітка 1а: так звана народна залізнична міліція губерніальному комендантові не підлягає.

Примітка 2а: війська, що виконують оперативні завдання проти зовнішніх ворогів Української Народної Республіки, зазначеній владі не підлягають, але ж в надзвичайних випадках по згоді з старшиною цих військ, послідні можуть бути скористовані з зазначеною попереду метою. Причому засіб подій в цім завданні виконується під керуванням цієї військової влади.

8. Одночасно з цим зазначеним комендантам дозволяється як формувати нові частини з зазначеною цілью, так і переформовувати вже існуючі в інтересах об'єднання праці та служби їх. Кількість окремої такої частини в повітах може бути не більше 100 чоловік.

9. Формування нових і переформування існуючих частин, зазначених в § 1, виконується згідно духу статуту Осібної Армії Української Народної Республіки, причому окрема така частина прирівнюється до сотні по розділу 1-му.

Гроші Української Народної Республіки

10. У випадках надзвичайного характеру головний губерніальний комендант по згоді з губерніальним комісаром має право утворити військовий революційний суд для розгляду поважних лихих вчинків, що сподіються в межах губернії, себто: грабіж, вбивство, підпал, насильство та розбишацтво.

11. Влада повітових комендантів існує і функціонує поруч з повітовою громадянською владою.

12. До вироблення нового статуту, учета особистого складу війська за повітовими комендантами залишаються тимчасово попередні обов'язки бувших воїнських начальників.

13. Зміст і виконування службових обов'язків повітових комендантів в межах повітів та їх відносини до повітових комісарів регулюються на принципі відносин між губерніальним комендантом та губерніальним комісаром.

14. В тім разі, коли відносно компетенції головного губерніального коменданта і губерніального комісара виникатимуть якісь-то непорозуміння, питання остаточно вирішується відповідними міністерствами.

15. Всі службові непорозуміння між повітовим комісаром та повітовим комендантом остаточно вирішуються губерніальним комісаром в згоді з головним губерніальним комендантом.

16. Штати губерніальної і повітової комендатур при цьому додаються.

Зазначеній губерніальній владі наказується функціонувати на підставі існуючого законодавства, обов'язково рахуючись з духом сучасного менту і згідно вимагань ладу та добробуту вільного українського народу.

В. о. військового міністра *Жуковський*
Міністр внутрішніх справ *Христюк*
З оригіналом згідно:
директор канцелярії *Ковалевський*

15 лютого 1918 р.

Народня воля. — 1918. — 2 берез.

№ 90—91

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ МАЛОЇ РАДИ

1—2 березня 1918 р. *
м. Житомир

№ 90

1 березня 1918 р.

Присутні ті самі члени, що й на попередньому засіданні. Головує М. С. Грушевський.

На порядкові денному: законопроект про грошову одиницю, биття монети та друк державних кредитових білетів.

Докладає законопроект від комісії законодавчих внесень т. Скнарь.

Мала Рада ухвалює слідуючий текст закону:

Закон

про грошову одиницю, биття монети та друк кредитових державних білетів

1. На основну грошову одиницю прийняти гривню, що має містити 8,712 долі щирого золота; гривня ділиться на 100 шагів; 2 гривні відповідають 1 карбованцеві емісії 1917 р.

2. Монету прийняти такої вартості:

а) золоту на 20 гривень;

б) срібну на 1 гривню;

в) іншого металу, який тимчасово встановить міністр фінансів, на 1 шаг, 2 шаги, 5 шагів, 10 шагів, 20 шагів і 50 шагів.

3. Розмір і вагу монети має тимчасово установити міністр фінансів. На монеті з чільного боку мають бути написи: 1) назва монети; 2) рік биття монети; 3) назва міста биття. На відворотній стороні: 1) Українська Народня Республіка, 2) герб Республіки.

4. Державні кредитові білети прийняти такої вартості: 2 гривні = 1 карбованцеві; 5 гривень, 10 гривень 20 гривень, 100 гривень, 500 гривень, 1000 гривень.

5. Кредитові білети мають бути типу виданих 100 карбованців з одміною рисунку і кольору для кожної вартості, але на відворітній стороні мають бути лише такі написи:

а) «Державні кредитові білети Української Народньої Республіки забезпечуються всім державним майном Республіки»;

б) «Державні кредитові білети Української Народньої Республіки ходять нарівні з золотою монетою»;

в) «За фальшування державних кредитових білетів виновних карається позбавленням прав й тюрмою».

6. Рисунки і кольори державних кредитових білетів має встановити народний міністр фінансів.

Тов. голови
Секретар

Ф. 1064, оп. 1, спр. 10, арк. 5—5 зв. Копія.

* Тут і далі документи датовано за новим стилем.

№ 91

2 березня 1918 р.
м. Житомир

Присутні ті самі члени Малої ради, що і на попередньому засіданні. Головує М. С. Грушевський.

На порядкові дневному:

Тимчасовий статут про громадські роботи.

Після дебатів приймається в нижченаведеній редакції:

Тимчасовий статут про громадські роботи

§ 1. Задля боротьби зі зростом безробіття, а також задля доцільного вжитку вільних робочих рук, котрі полишалися без праці через демобілізацію промисловості і армії, видається цей статут про організацію необхідних для держави і громадянства робіт.

§ 2. При Міністерстві праці утворюється на чолі з міністром праці, або його заступником, Рада по організації необхідних для держави і громадянства робіт.

§ 3. До Ради входять з правом рішучого голосу представники таких відомств по одному від кожного: від Міністерств праці, торгу і промисловості, продовольчих справ, земельних справ, військового, морського, шляхів, фінансів; від організацій: Центрального союзу професійних робітничих спілок 3 (три), Центрального комітету рад робітничих депутатів 1 (один), Центрального комітету Селянської спілки 3 (три), Центрального союзу кооперативів 1 (один).

Увага I: при відсутності тих чи інших центральних союзів професійних та громадських організацій до часу їх утворення до Ради входять представники відповідних організацій Київщини.

Увага II: Раді надається право закликати для участі в її роботах представників інших відомств і організацій, а також досвідчених людей з правом дорадчого голосу.

§ 4. Для здійснення вищезазначених (§ 1) робіт урядом утворюється спеціальний державний фонд.

§ 5. На Раду по організації потрібних для держави і громадянства робіт накладається:

а) обговорення і вирішення справ про ті чи інші роботи;

б) розгляд і остаточне укладання обчислень видатків, потрібних на ці роботи;

в) асигнування із спеціального державного фонду коштів відомствам і субсидій громадським установам на ухвалені Радою роботи в межах сум, затверджених Центральною радою;

г) видання осібних інструкцій для керування громадськими роботами, шляхом інтерпретації і деталізації законів Центральної ради про громадські роботи.

§ 6. Плани громадських робіт і обчислення видатків на них стверджуються Центральною радою.

§ 7. Для виконання зазначених в § 5 завдань Раді надається право:

а) утворювати при собі на чолі з одним із членів Ради підготовчі комісії із спеціалістів техніків та інших досвідчених людей.

§ 8. Всі видатки на оплату праці осіб в комісіях та на підготовчі роботи по виробленню планів і обчислень, необхідних для держави та громадянства робіт, проводяться по Міністерству праці.

§ 9. Керування діяльністю Ради накладається на Міністерство праці.

§ 10. На Міністерство праці накладається організація догляду над виконанням громадських робіт, а також вироблення правил, котрі мають визначати: порядок прийняття на роботи, порядок вироблення норм оплати праці, установлення внутрішнього порядку на сих роботах і т. ін.

II

Центральна рада ухвалила:

На здійснення цілей, зазначених в законі 2 березоля про громадські роботи, з Державної скарбниці видається в розпорядження Міністерства праці 200 млн (двісті мільйонів) гривень на строк до 1 серпня 1918 р.

III

Центральна рада ухвалила Закон про громадянство Української Народної Республіки

§ 1. Громадянином Української Народної Республіки вважати кожного, хто родився на території України і зв'язаний з нею постійним перебуттям та на сій підставі відбере собі свідоцтво приналежності своєї до громадян Української Народної Республіки.

§ 2. Громадяни Республіки зобов'язані підтримувати державу всіма силами і засобами, коритись її законам, боронити від ворогів і піддержувати добрий лад, порядок, свободу, рівність і справедливість.

§ 3. Тільки громадяни Республіки користають з усієї повноти громадянських і політичних прав, беруть участь в орудуванні державним і місцевим життям через пасивну і активну участь в виборах до законодатних установ і органів місцевого самоврядування і мають права служби у державних і державно-громадських установах.

§ 4. Для відібрання свідоцтва про приналежність до громадян Української Народної Республіки мешканці Української Народної Республіки, які відповідають умовам § 1, мають на протязі 3 (трьох) місяців від дня опублікування цього закону зложити урочисте приречення (торжественне обіцання) на вірність Українській Народній Республіці в порядку, указаним осібним законом.

§ 5. Хто з позначених в § 1 цього закону осіб не схоче бути громадянином Української Народної Республіки, повинен на протязі 3 (трьох) місяців від дня опублікування цого закону подати про це заяву по місцю пробуття місцевому комісарові з означенням, до громадян якої держави він належатиме, і комісар видає тимчасове посвідчення на перебуття на території Республіки, коли б признав це можливим, на термін не звиш 3 (трьох) місяців.

§ 6. Просьби про прийняття в громадянство Республіки осіб, які не відповідають умовам § 1, подаються по місцю пробуття просителя місцевій власті, а за кордоном Української Народної Республіки її представникові, а ті з своїм заключенням передають просьбу народному міністрові внутрішніх справ, який остаточно вирішує справу про прийняття просителя в громадянство Республіки.

§ 7. Подавати просьби про прийняття в громадянство Республіки згідно з § 6, можуть особи, що постійно прожили 3 (три) роки на території Республіки, не помічені були ніколи в діяльності, зверненій проти Української Держави і до того тісно зв'язані з її територією своїм промислом чи заняттям.

§ 8. Особи, які не прожили останніх 3 (трьох) літ на території України, але можуть документами довести тісну связь з Україною, также мають право подавати просьбу про прийняття в громадянство Української Народної Республіки на протязі 6 (шести) місяців від дня опублікування цього закону для країв європейських і 12 (дванадцяти) місяців для країв поза Європою, а після цього вони підпадають вимогам § 7.

§ 9. Жінки слідують громадянству чоловіків, оскільки не заявили противного протягом термінів, вказаних цим законом в відповідних випадках. Діти до повноліття слідують громадянству батька, але від 14 (чотирнадцяти) літ можуть заявити про своє громадянство самостійно.

§ 10. Громадянин Української Народної Республіки не може бути громадянином іншої держави.

§ 11. Громадяни інших держав для тимчасового перебуття на території Республіки повинні одержати від місцевої влади посвідчення, але на термін не звиш 6 (шести) місяців.

§ 12. Громадянин Української Народної Республіки має право зріктися громадянства Української Народної Республіки і через рік після того, як подасть про це заяву місцевій власті по приналежності, вказавши при тім, в громадянство якої держави він переходить, він позбавляється прав і увільняється від обов'язків українського громадянства.

Товариш Голови Української Центральної ради
Секретар

Ф. 1064, оп. 1, спр. 10, арк. 6—7 зв. Копія.

№ 92

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

3 березня 1918 р.

Присутні: заступник голови *М. С. Ткаченко*, міністри: *М. В. Порш, П. О. Христюк, Г. Сидоренко.*

I. *Слухали*: пропозицію М. С. Ткаченка відносно об'єднаної праці Ради народних міністрів і військового міністра.

Ухвалено: а) довести до відома міністра військових справ, що резиденція його повинна бути там, де містяться інші міністерства; б) оперативний центр мусить бути відокремлений; в) Рада народних міністрів вважає необхідним одержувати щодня відомості по телеграфу про військовий стан.

II. *Слухали*: інформацію П. Христюка про становище в Бердичеві.

Ухвалено: доручити Міністерству внутрішніх справ порозумітись з військовим про призначення Серебрякова до військового авангарду з тим, щоб Серебрякову була представлена аналогічна посада при поступленні.

III. *Обміркували*: справу реквізицій.

Ухвалено: при проведенні всякого роду реквізицій українським урядом для задоволення потреб населення і німецьких військ повинні видаватися квитки одного типу, установленого Міністерством фінансів в порозумінні з міністерствами військових і продовольчих справ, з начисленням 4 % з дня видачі квитка, з правом переуступки і з правом вносити квитки на срочні вклади в кредитні установи.

Оплата встановлюється казначейством на протязі 6 місяців.

Внести цю постанову на розгляд і затвердження в Малу раду.

IV. *Обміркували*: справу з примусовими займами на заможні і торгові класи міст.

Ухвалено: довести до відома Міністерства військових справ, що на нижченаписані города і міста України накладено одноразовий поімущественний податок на заможні і торгово-промислові класи по рахунку.

На м. Катеринослав	20 млн крб.
« » Київ	35 млн крб.
« » Одеса	40 млн крб.
На м. Харків	50 млн крб.
« » Чернігів	350 тис. крб.
« » Полтава	1 млн крб.
« » Херсон	1 млн крб.

« » Кам'янець-Подільськ 500 тис. крб.
« » Житомир 2 млн крб.

по Рівному 350 [тис.] крб. і по 50 тис. на всі повітові і з населенням вище 15 тис. міста Волині, крім окупованих Новограда-Волинська і Овруча; на Вінницю 1 млн крб. і по 50 тис. на всі повітові і з населенням вище 15 тис. міста Поділля.

На Єлисаветград 2 млн крб.
« » Миколаїв 5 млн крб.

і на всі повітові міста, а також на города з населенням вище 15 тис. по 75 тис. крб. на Херсонщині.

На м. Луганськ 1 млн крб.
« » Маріуполь 2 млн крб.
« » Олександрівськ 1 млн крб.
« » В.-Дніпровськ 1 млн крб.
« » Бахмут 1 1/2 млн крб.

і на всі повітові міста і міста з населенням вище 15 тис. на Катеринославщині по 100 тис.

На мм. Сімферополь, Севастополь, Ялту, Мелітополь, Бердянськ по 1 млн крб., на Феодосію — 2 млн крб., на інші повітові міста і пункти з населенням вище 15 тис. мешканців Таврії по 60 тис. крб.

На м. Суми 3 млн крб.
« » Куп'янськ 1 млн « »
« » Ізюм 50 тис. « »
« » Слов'янськ 100 тис. « »

і на інші повітові міста і пункти з населенням вище 15 тис. мешканців на Харківщині по 50 тис. крб.

На м. Кременчук 2 млн [крб.]
« » Ромни 1 млн « »
« » Прилуки 1 млн « »

і на інші повітові міста і пункти з населенням вище 15 тис. мешканців на Полтавщині по 100 тис. крб. і на всі інші міста і пункти з населенням вище 15 тис. на Чернігівщині по 50 тис.

На м. Черкаси 2 млн крб.
« » Умань 1 млн крб.
« » Білу Церкву 2 млн крб.

і на всі інші повітові міста і пункти з населенням вище 15 тис. мешканців на Київщині по 75 тис. крб.

На м. Ростов 25 млн [крб.]
« » Таганрог 10 млн « »

V. *Слухали:* пропозицію М. В. Порша відносно заборони вивозу продуктів на Німеччину і Росію.

Ухвалено:

[1]) доручити Міністерству продовольчих справ видати постанову про заборону вивозу без дозволу уряду продуктів за кордон. Виновні караються конфіскацією майна, 3 місяцями тюрми і 3 тис. штрафу;

2) видати постанову про заборону вивозу продуктів без дозволу уряду в Росію. Виновні в невиконанні цього караються 3 місяцями тюрми, 3 тис. штрафу, конфіскацією майна і висилкою з родинами виновних за межі України.

VI. *Слухали:* пропозицію П. Христюка відносно кредитів по видатку по організації апарату і управління на Холмщині і Підляшші.

Ухвалено:

1) на видатки по організації апарату і управління на Холмщині і Підляшші открити кредит комісару тих земель на 250 тис.;

2) цю постанову внести на розгляд і затвердження Малої ради.

VII. *Слухали:* пропозицію Христюка відносно харчового, кватирункового довольствія німецького війська.

Ухвалено:

[1]) всякі зносини з німецькими військами населення установляються тільки через комендантів. Всі вимоги німців розглядає комендант і по затвердженню дає на виконання комісара;

2) всі німецькі війська мають харчові і кватирункові помешкання через інтенданство. При довольствії у приватних осіб і інституцій повинні платити по установленим цінам, як і інші мешканці. Довольствіє німецькими сторонами установлюється по згоді з нашими комісарами і представниками штабу;

3) повідомити всіх комендантів, щоб державні інституції, а також отелі під помешкання для солдат одводили тільки в крайнім випадку;

4) повідомити Військове міністерство про необхідність якможна скоріше улаштувати казарми.

VIII. *Слухали:* пропозицію М. С. Ткаченка відносно припинення видачі пайка.

Ухвалено:

1) з огляду на те, що демобілізація скінчилася, припинити видачу пайків з 15 березоля по новому стилю родинам ратників і запасних;

2) продовжувати видачу пайків родинам полонених до їх повернення по пред'явленні свідоцтва від місцевих державних інституцій. Ложні свідоцтва караються по закону;

3) продовжувати видачу пайків родинам убитих і безвісті пропавших протягом трьох місяців по 1 травня по свідоцтвах від місцевих державних інституцій. Ложні посвідчення караються законом.

IX. *Слухали:* пропозицію М. С. Ткаченка відносно установлення порядку видачі пенсії.

Ухвалено: воєнна пенсія видається тільки громадянам і їх родинам незалежно від того, де вони служили, і які права одержали на пенсію, по день дачі цього закону. Цей закон доручити виробити Міністерству фінансів і внести на розгляд і затвердження Малої ради.

X. *Слухали:* пропозицію М. С. Ткаченка про видачу дозволу на право винокуріння.

Ухвалено: Дозволити винокуріння з меляси і з картоплі восени. Право дозволу належить управляючому акціонерними зборами, для кожного випадку окремо.

XI. *Слухали:* пропозицію Ткаченка про дозвіл Бердичевському міському самоврядуванню на право видання бонів.

Ухвалено: дозволити Бердичеву видати бони на таких умовах, як і в Житомирі, на суму... *

XII. *Слухали:* пропозицію М. С. Ткаченка відносно урегулювання діяльності банків на Україні.

Ухвалено: припинити діяльність банків, правління котрих находиться за межами України. Без дозволу Міністерства фінансів не може бути їх функціонування і банки ліквідуються на протязі 6 місяців. Цей законопроект доручити виробити Міністерству фінансів і внести на розгляд і затвердження Малої ради.

XIII. *Слухали:* пропозицію М. С. Ткаченка відносно реквізиції міді.

Ухвалено: доручити Міністерству внутрішніх справ видати постанову про реквізицію міді в листах і т. ін.

XIV. *Слухали:* справу суточних Скороциса-Йолтуховського.

Ухвалено: видати суточні в розмірі 30 крб. за добу з кредитів Міністерства міжнародних справ.

---

* Пропуск у тексті.

XV. *Обмірковували:* справу українського війська — генерала Зелінського.

Ухвалено: справу з уповноваження генерала Зелінського на формування українського війська передати Військовому міністерству на затвердження.

XVI. *Слухали:* пропозицію М. С. Ткаченка відносно оголошення через підвідомство Міністерства внутрішніх справ агентів влади земельного закону на селах.

Ухвалено: доручити Міністерству внутрішніх справ зробити розпорядження, щоб комісари на селах заявили селянам про те, що поміщиків більше не буде, щоб прочитали їм новий земельний закон і пояснили, що аграрна реформа повинна проводитись в життя земельними комітетами і що всяка самочинність в цьому напрямку буде подавлена збройною силою.

XVII. *Слухали:* пропозицію П. О. Христюка відносно скасування закону про відокремлення Києва.

Ухвалено: доручити Міністерству внутрішніх справ виробити і внести в Малу раду законопроект про скасування закону про відокремлення Києва в справі адміністрації *.

Голова Ради народних міністрів (В. Голубович)

З оригіналом згідно: *Ол. Азаркевич*

Ф. 1063, оп. I, спр. 7, арк. 8—10. Засвідчена копія.

№ 93—94

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ МАЛОЇ РАДИ

4—5 березня 1918 р.

м. Житомир

№ 93

4 березня 1918 р.

Присутні: М. Грушевський, Чечель, Скнарь, Любченко, Мшанецький, Лотоцький, Шаля, Кушнір, Гаврищук, Л. Мельник, Блонський, Баклаженко.

Головує М. С. Грушевський.

Ухвалюється: примітка до § 7 закону [від] 2 березня 1918 р. про громадянство Української Народної Республіки: «сей § не має сили щодо тих, хто до 1 серпня 1914 р. перебував поза межами Української Народної Республіки і лише під час війни прожив три роки на території Республіки яко військовий, воєннообязанний або біженець».

Центральна рада ухвалила:

I

Закон про реєстрацію громадянства Української Народної Республіки

1. Приналежність до громадянства Української Народної Республіки повинно реєструватися в книгах громадянства Української Народної Республіки при волосних та міських управах на протязі 1 (одного) місяця з дня повідомлення про се комісаром волосної та міської управи.

2. Згідно § 4 закону про громадянство Української Народної Республіки, кожний громадянин Республіки повинен скласти урочисте приречення за власноручним підписом, а в разі неписьменності за підписами двох свідків, причому підписує і реєструючий.

* Див. док. № 94.

3. В разі бажання людності скласти також і релігійну присягу, духовні особи кожної віри приводять до тої присяги людність по повідомленні повітового комісара і подають у відповідні управи списки осіб мужеського і женського полу так дорослих, як і дітей по 14 літах, що взяли присягу. Про се теж робиться помітка в книгах громадянства.

Примітка: текстом присяги служить текст урочистого приречення з додатком: «Перед істинним Богом я».

4. Реєструється громадянство занесенням: 1) або по книгах громадянства, де про кожного громадянина повинно записати на окремому аркуші, нумерованому і зазначеному порядковим числом; 2) або на окремих аркушах. В обох випадках мають складатися також і короткі алфавітні покажчики громадян з означенням, на якій сторінці, аркуші і за яким номером зареєстровано громадянина.

5. Реєстрація відбувається на місці постійного перебуття громадянина.

6. Кожний сам повинен заявитися до реєстрації і підписує акт або за нього підписує 2 свідків.

7. Кожний повинен привести свідків чи подати докази того, що він відповідає умовам § 1 закону про громадянство і тому повинен бути зареєстрований яко громадянин Української Народної Республіки; коли громадянин постійно перебуває там, де уродився, то може представити лише свідків.

8. Посвідчення про дітей по 14 літах до повноліття можуть дати і батьки чи опікуни; діти до 14 літ не реєструються.

9. Акт реєстрації підписує і той, хто реєструє.

10. Заявляти про реєстрацію можна і на письмі, і на словах; як письменна, так і словесна заява оплачуються гербовим побором на 2 гривні або 1 карбованець. Марки наклеює і погашає той, хто реєструє. Коли б бракувало марок, побір береться грішми, про що означається на акті. Гроші записуються в прибуткові книги і вносяться до Державної скарбниці.

11. Зареєстрованому видається свідоцтво приналежності до громадянства Української Народної Республіки. Свідоцтво оплачується окремо, в розмірі, вказанім в § 10.

12. Так само, як зазначено в попередніх §§, має реєструватися і громадянство тих, хто не відповідає умовам § I закону про громадянство і вступає в громадянство Республіки на підставі §§ 7, 8 закону про громадянство.

13. Про позбавлення громадянства чи про вихід з громадянства, згідно закону про громадянство, має бути зроблена в актах відмітка по повідомленні чи судових властей, чи тих, хто дозволив вихід з громадянства.

14. За неправдиві заяви про громадянство, за подання неправдивих відомостей, за неправдиві посвідчення, як і за неправильну реєстрацію, винуваті караються 6 місяцями тюрми.

II

Мала рада приймає внесений фракцією УСДРП запрос до Ради народних міністрів слідуючого змісту:

«До Ради народних міністрів

УСДРП підтримує інтерпеляцію Бунду, внесену через члена ЦР тов. Ліпеца відносно репресій, приміняємих у відношенні громадян м. Бердичева, котрі виявилися в ряді грізних наказів, загрожуючих різнями і розстрілами і врешті в наложеній контрибуції в розмірі 5 млн крб. за «якобы благожелательное отношение к большевикам», УСДРП прохає Раду народних міністрів негайно зайнятись сим питанням і позбавити місто Бердичев від незаслужених репресій і притягти винуватих до законної відповідальності.

Фракція УСДРП
О. Скнарь

4.03.1918 р.

III

Ухвалене внесення групи членів Малої ради:

«Членам Малої ради, які знаходились в подорожі після оставлення урядом і Радою Києва, видати за час від 25 січня до 25 лютого ст. ст. дієти по 25 крб.»

Товариш Голови
Секретар

Ф. 1064, оп. 1, спр. 10, арк. 8 — 8 зв., 10 — 10 зв. Копія.

№ 94

5 березня 1918 р.

м. Житомир[62]

Присутні ті самі члени Малої ради, що і на попередньому засіданні.
Головує М. С. Грушевський.
Центральна рада ухвалила:

I

Закон про адміністраційний стан м. Києва

1. У зміну § 1 постанови Временного правительства від 19 вересня 1917 р. «Об утверждении временного положения о губернских (областных) и уездных комиссарах», яким м. Київ виділено в окрему одиницю, Київське міське комісарство касується.

2. Усі справи, які підлягали компетенції Київського міського комісара, переходять на загальних основах до губерніального комісара Київщини.

II

Закон про передачу міліції м. Києва
в розпорядження Міністерства внутрішніх справ

1. У розвиток і доповнення ст. 8 «Постановления Временного правительства об учреждении милиции» від 17 квітня 1917 р. і в виняток I ст. «Временного положения о милиции» того же числа, підлеглість міліції столиці Української Народної Республіки м. Києва Київському міському самоврядуванню касується і вся міліція переходить в безпосередню підлеглість і розпорядження Міністерства внутрішніх справ.

2. На чолі столичної міліції стоїть начальник міліції, який призначається наказом міністра внутрішніх справ.

3. Помічники начальника столичної міліції і начальники районів призначаються Міністерством внутрішніх справ.

4. Розділ столиці на міліційні райони, определення складу (кількості) і окладів утримання членів столичної міліції і служачих канцелярії покладається на Міністерство внутрішніх справ.

5. Видатки по утриманню столичної міліції по обрахункові Міністерства внутрішніх справ покладаються на кошти, які асигнуються з Державної скарбниці в розмірі 50 %, в решті на кошти міської Київської думи.

6. У загальній часті діяльність столичної міліції нормується «Временным положением о милиции» від 17 квітня 1917 р.

III

Закон про покарання всіх учасників війни і повстання проти Української Держави

1. Усі, кому буде судом доведено, що вони після дня 12 січня (опублікування 4-го Універсалу) брали участь або допомагали в війні Росії з Україною і повстанні проти Української Народної Республіки, тратять право на громадянство Української Народної Республіки і караються висилкою за межі її.

2. У разі самовільного повороту сих осіб на територію Української Народної Республіки, вони караються тюрмою на 5 (п'ять) літ.

Товариш Голови
Секретар

Ф. 1064, оп. 1, спр. 10, арк. 11 — 11 зв. Копія.

№ 95

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

6 березня 1918 р.

I. Повідомити козаків, що посада осібного коменданта скоро буде скасована, а на посаду губерніального коменданта буде призначений особий комендант.

II. День 27 лютого (Шевченківське свято) святкується як національне свято. В цей день всі урядові установи повинні бути закриті. У всіх школах повинні бути улаштовані лекції, бесіди і концерти на тему про Шевченка [в] національному громадському і соціальному значенні. Всі урядові установи і будинки на Україні повинні бути украшені прапорами. В оперному театрі повинен бути влаштований урочистий спектакль.

Всі міністерства повинні вжити всіх заходів до виконання цього.

III. Доручається Міністерству внутрішніх справ і судових справ розглянути діяльність міської думи за час панування більшовиків з притягненням до суду винуватих.

IV. Міністр внутрішніх справ повинен внести в Центральну раду законопроект про державну українську мову в порядку негайному в перше засідання Малої ради.

Всі постанови Ради міністрів щодо українізації зостаються в силі і повинні бути надруковані відповідними міністерствами в найближчому числі газет.

V. Купюри на сто і вище гривень замовляються в Німеччині на суму 500 млн гривень.

Купюри дрібніші друкуються на місті.

Всі недоїмки і податки повинні бути взискані протягом 2 тижнів.

VI. Внести в Центральну раду закон про одноразовий податок, причому до переведення цього закону надається право Раді міністрів зробити примусову позику в міських, торговельно-промислових і фінансових колах з правом зачота позиченої суми в одноразовий податок.

VII. Щодо одкомандированих до державних інституцій на території України з інституцій поза межами її, — громадянам Української Народної Республіки запропонувати поступати на службу Республіки, а негромадян увільнити, отправивши їх за межі України, і видати їм квитанції за заслужене жалованнє для оплати їх російським урядом (порядок і умови одкомандирования див. § 12).

VIII. Ухвалили вжити таких заходів до зміни російської преси українською:

а) друкарня Кушнірова в часописі «Киевлянин» реквізується і передається в розпорядження Міністерства шляхів;

б) Частина машин «Киевской мысли» повинна бути реквізованою урядом для своїх потреб (за виключенням одної машини);

в) Часопис «Последние новости» повинен бути притягнутий до суду за свою політику;

г) Затверджується реквізиція часопису «Южная копейка»;

д) «Дзеннік Киевский» виходить під доглядом[63];

є) Всі закони, відозви, декрети і інші розпорядження російського уряду до друку не поступають з огляду на стан війни поміж Росією і Україною.

IX. Про всі питання, виникаючі в зв'язку з харчуванням німецького війська і всі непорозуміння з приводу цього між населенням і німцями довести до відома через тов. Голубовича до Гофмана і порозумітися з ним.

X. З приводу запитання румунського командуючого ухвалили:

а) признати формування добровольців недопустимим;

б) існування Сибірського комісаріату[64] також недопустимо;

в) щодо справи харчової, то вивіз провіанту до вияснення обставин не допускати.

XI. Доручити кожному міністерству вияснити діяльність співробітників, залишившихся в міністерстві під час панування більшовиків, і вжити тих або інших заходів з приводу цього.

XII. Всіх залічених на службу, а також прикомандированих до урядових інституцій на території Української Республіки в зв'язку з війною, з огляду на закон Центральної ради про скінчення демобілізації 10 лютого, од служби увільнити з 10 лютого.

Жалування їм повинно бути виплачено по вище сказане число (10 лютого). На випадок неможливості виплати жалування в повному розмірі, жалування виплачується за два тижні. На решту видається квиток на Державний український банк, з якого вони мають одержати гроші на протязі 4 місяців. Безплатний проїзд їм за межі Республіки забезпечується урядом.

Все вищесказане відноситься і до громадян Української Народної Республіки, за винятком виїзду за межі України. Разом з тим громадянам Республіки забезпечуються по змозі урядові посади.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 47 — 48. Засвідчена копія.

№ 96

ЗАКОН ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ УКРАЇНИ, ПРИЙНЯТИЙ МАЛОЮ РАДОЮ

6 березня 1918 р.

Закон про поділ України на землі

1. Поділ України на губернії й уїзди касується.

2. Українська Народна Республіка розділяється на такі землі: 1) Підляшшя, центр — Берест; 2) Волинь, центр — Луцьк; 3) Погорина, центр — Рівне; 4) Болохівська Земля, центр — Житомир; 5) Деревська Земля, центр — Іскоростень; 6) Дреговицька Земля, центр — Мозир; 7) Київ з околицею (приблизно на 20 — 30

верст); 8) Поросся, центр — Біла Церква; 9) Черкащина, центр — Черкаси; 10) Побожжя, центр — Умань; 11) Поділля, центр — Кам'янець; 12) Брацлавщина, центр — Вінниця; 13) Подністров'я, центр — Могилів; 14) Помор'я, центр — Миколаїв; 15) Одеса з околицею; 16) Низ, центр — Єлизавет; 17) Січа, центр — Катеринослав; 18) Запоріжжя, центр — Бердянськ; 19) Нове Запоріжжя, центр — Херсон; 20) Азовська земля, центр — Маріуполь; 21) Сіверщина, центр — Стародуб; 22) Чернігівщина, центр — Чернігів; 23) Переяславщина, центр — Прилуки; 24) Посем'я, центр — Конотоп; 25) Посул'я, центр — Ромен; 26) Самара, центр — Кременчук; 27) Полтавщина, центр — Полтава; 28) Слобідщина, центр — Суми; 29) Харків з околицями суміжними; 30) Донеччина, центр — Слов'янськ; 31) Подоння, центр — Острогожськ; 32) Половецька Земля, центр — Бахмут.

3. Остаточним розмежуванням Української Народної Республики з сусідніми державами число земель може бути змінено.

4. Про докладне розмежування земель Раді народних міністрів поручається внести осібний законопроект в можливо ближчим часі.

5. Про організацію самоврядування й влади адміністративної, судової і військової, згідно з зазначеним в § 2 поділом на землі, Раді народних міністрів доручається ввійти в найскорішим часі з осібним законопроектом.

6. З заведенням нових органів самоврядування і влади земель губернські і уїздні установи будуть скасовані, а діловодство і майно їх буде передано в порядку, який буде установлений особним законом.

З оригіналом протоколу згідно.

Заступник Голови УЦР *Арк. Степаненко*
Ствердив:
в. о. генерального писаря *І. Мірний*

Вістник Ради народніх міністрів Української Народньої Республіки. — 1918. — 15 берез.

№ 97

ЦИРКУЛЯР РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ ГУБЕРНСЬКИМ І ПОВІТОВИМ КОМІСАРАМ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

*7 березня 1918 р.**

Пропонується пп. комісарам негайно вивісити в рамках на видних місцях по всіх державних і громадських інституціях Третій і Четвертий Універсали Української Центральної ради. Всякі постанови і розпорядження бувшого російського Временного правительства, а також оголошення і накази більшовиків познімати. Ті постанови Временного правительства, які не скасовані урядом Української Народної Республіки, перекласти на українську мову і вивісити на відповідних місцях. Всякі написи і вивіски повинні бути негайно зробленими на українській мові. Цей циркуляр широко довести до відома населення через всі урядові і громадські інституції, повітові, городські і волосні управи. Про негайне і точне виконання цього циркуляру зараз же повідомити міністерство. Винуваті в невиконанні будуть усуватися з посад і піддаватися під суд.

Народний міністр справ внутрішніх *П. Христюк*
Директор Адміністраційно-політичного департаменту *Юр. Гаєвський*
За діловода *Блонський*

Нова Рада. — 1918. — 7 берез.

* Дата опублікування.

№ 98—99

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

7, 9 березня 1918 р.

№ 98

7 березня 1918 р.

Присутні: голова Ради народних міністрів В. Голубович, М. Ткаченко, Д. Коліух, О. Жуковський, П. Христюк, М. Порш, В. Мазуренко, Хургин, Г. Сидоренко, П. Холодний, Мірний, Є. Сокович.

1. *Слухали:* інформації тов. Соковича, Порша, Ткаченка і доклад Жуковського. В зв'язку з докладом Жуковського обміркували питання про видання німецьким комендантом наказу про обов'язкову реєстрацію полонених — підданців Центральних держав і про існування польського війська на Україні.

2. *Ухвалили:* а) доручити Міністерству військових справ звернутися до німецької комендатури з відповідним мотивуванням і пропозицією припинити наказ; б) доручити Міністерству закордонних справ порозумітися з приводу цього з вищою німецькою владою; в) опублікувати в пресі § 6 мирного договору.

3. *Ухвалили:* з огляду на те, що згідно постанови Ради народних міністрів на Україні мусить бути тільки одна Українська армія, організована по національно-територіальному принципу, і що наказом військового міністра демобілізація повинна була скінчитись 10 лютого, Раді народних міністрів справу з існуванням польського війська на території Української Народної Республіки передати на розпорядження Військового міністерства.

4. *Ухвалили:* щодо китайців — робітників Гідроруму, то доручити Міністерству військових справ розслідувати цю справу і видати 120 тис. крб. на виїзд китайців за межі України.

5. *Ухвалили:* відносно грошей, котрі Військове міністерство має в своєму розпорядженні, Рада народних міністрів постановила частину цих грошей — 6 млн внести до Державного банку в розпорядження Військового міністерства як неприкосновенний фонд, а решту, приблизно 3 млн, лічити в розпорядженні Ради народних міністрів.

6. *Ухвалили:* в справі організації пограничної сторожі Рада народних міністрів ухвалила передати це питання на вирішення відповідним міністерствам: внутрішніх справ, фінансів і військових справ з тим, щоб статут цієї сторожі і сама організація її були утворені як можна скоріше.

7. *Слухали:* доклад Порша і Коліуха відносно продовольчої справи.

Ухвалили: а) асигнувати 1 млн крб. у розпорядження Міністерства харчових справ; б) доручити Міністерству військових справ організувати і представити в розпорядження Міністерства продовольчих справ військову частину; в) організація продовольчої справи провадиться тільки Міністерством харчових справ і підвідомственими йому органами. Втручательство в продовольчі справи інших відомств недопустимо.

8. *Ухвалили:* у зв'язку з обговоренням призначення кандидатів на посаду губерніального коменданта збори ухвалили: а) посаду осібного коменданта в м. Києві скасувати; б) висловити побажання, щоб кандидати призначалися за порозумінням з Міністерством внутрішніх справ.

9. *Ухвалили:* справу постачання необхідних конторських і інших речей для господарських відділів міністерств доручити господарському відділові при Генеральному писарстві.

10. *Ухвалили:* а) улаштувати центральний гараж при Генеральному писарстві; б) предоставити в розпорядження кожного міністерства машини; с) автомобілі державних інституцій реквізиції не підлягають.

11. *Слухали:* прохання жінки члена Центральної ради п. Бойко.

Ухвалили: видати аванс в сумі місячного утримання.

Голова Ради народних міністрів *В. Голубович*

З оригіналом згідно:
за діловода *Ф. Вітіхновська*

Ф. 1063, оп. 1, спр. 7, арк. 11 — 11 зв. Засвідчена копія.

№ 99

9 березня 1918 р.

1. *Слухали:* доклад мирної делегації.

Любинський каже, що в докладі своєму він має, головне, — спинитись на тих стосунках, які виникали між нами і росіянами в Бресті. Мирні переговори мають в собі кілька моментів, різних по своєму змісту і значенню. На засіданні мирної делегації від 1 лютого (нового стилю) росіяни, очевидно, поставили собі певне завдання, так чи інакше дискредитувати нашу делегацію. Троцький говорив в тому смислі, що нема потреби присутності в Бресті делегації Центральної ради, позаяк змінилась загальнополітична ситуація на Україні і також через те, що до Бреста вже прибула мирна делегація з Харкова. Це мало відповідне значення, позаяк Австрія, дійсно, почала ніби схилятись на бік російської делегації. Це був тяжкий момент для нас і потрібно було рішуче боронити наші змагання до миру і на призначеному засіданні, яке, власне, було боротьбою між нами і більшовиками, Севрюк прочитав ноту українського правительства. Про цю декларацію були попереджені члени германської делегації і через те було відомо, як вони мають на неї реагувати і відповідати. Далі Любинський читає стенограму цього засідання. Спиняючись, п. Любинський робить пояснення і повідомляє, що харківська делегація була викликана до Бреста Троцьким. Читаючи стенограму, Любинський спиняється на заяві народних секретарів з Харкова про основи бажаного, ніби для українського народу, миру. Принципи цього миру є спільними з оголошеними народними комісарами і через те, коли делегація Центральної ради буде ухилятися від них, мир, заключений нею, буде не обов'язковим для українського народу. Далі в стенограмі Любинський спиняється на промові Троцького і подає пояснення, які були зроблені германській делегації про те, що Троцький не визнає за окрему делегацію Центральної ради, навіть в той мент, коли ми перестали стояти на територіально-федеративному принципі, а стали незалежною від Росії державою. Коли прибула харківська делегація, Троцький хтів всунути її в склад нашої делегації, але ми рішили розбити їх позиції щодо цього, бо коли прийняти їх, то значить і признати. Включать же їм цю делегацію в склад своєї російської делегації було в меншій мірі непотрібним. Далі Любинський нагадує свою промову на засіданні в Бресті, відому вже з газет, яка зробила тяжке враження на Троцького до того, що він, власне, не мав вже чого відповідати. Після цього розпочалися окремі засідання нашої делегації. На протязі їх до Бреста по радіо надходили телеграми Леніна про те, що нема вже Центральної ради, що в Германії у влади стоїть Лібкнехт — та ін. Це тільки характеризувало Петроград, позаяк германська делегація мала певний контакт в свій час з Берліном. Після цього Любинський додає, що у делегації зоставалось кілька не розглянутих торговельних питань і, позаяк германська делегація поспішала з підписом миру, ми порішили залишити засідання і підписати

Підписання мирного договору в Брест-Литовську. 3 березня 1918 р.

мир. Для Троцького це була несподіванка. Він об'явив германській делегації, що російський уряд об'являє армію демобілізованою, розпускає військо, припиняє мирні розмови і повертається до Петрограда; це було зроблено в тому росчоті, що германці не скоро ще порушать стан перемир'я і не розпочнуть військові події проти Росії. Далі Любинський говорить про другий приїзд російської делегації і про її повну готовність підписати, компромісувати для себе, згідно з попередніми своїми принципами, мир. Любинський робить пояснення до мирного договору в тому його пункті, де говориться, аби Росія обов'язалась помиритись з Українською Республікою і пропонує яко скоріше обрати делегацію і надіслати її, яко мирову, до Росії.

2. *Слухали:* внесення голови Ради народних міністрів про делегацію з західноєвропейських держав, яка має повідомити, що ми вступили, як окрема держава, в міжнародне життя, і буде провадить роботу аби нейтральні держави визнали за нами це право.

У цій справі слово бере Любинський і дає пояснення важливості такої делегації. Він пропонує, вперше їхать до нейтральних держав, але перед цим, конфіденціально, одержати інформації і взагалі переговорити з Германією. Любинський запевняє, що поїздка делегації буде мати позитивні наслідки, бо навіть і німці кілька разів уже про це нагадували.

Пан Левитський нагадує, що коли навіть французи і англічани не визнають за нами цього права, то безперечно признають нейтральні держави. На його думку, принципово ця справа не має протилежних думок і пропонує розробити її технічно.

Голова РНМ пропонує після цього персонально обсудити склад делегації. На його думку, потрібно передати це до фракцій, які намітили б членів. Голова РНМ каже, що їх буде досить 4: два — від мирної делегації і два — від фракцій.

Пан Любинський додає, що у німців для делегації прийнято принцип колегіальності, тобто один з членів її відповідає за все, і такий принцип пропонує взяти і нам.

Пан Ткаченко підкреслює важливість такої делегації в Швецію і Швейцарію і висловлюється проти того, аби делегація складалась фракційно. Вона мусить бути від правительства і тільки складена при помочі фракції.

Пан Любинський пропонує обміркувати заразом і справу про делегацію в Румунію.

Голова РНМ підкреслює важливість такої делегації зараз, особливо під час мирних переговорів Румунії з Австрією і Германією.

Пан Левитський гадає, що зараз практично вирішити це трудно, позаяк потрібно вияснить це в Бресті з німцями, через це пропонує відкласти цю справу до розмови з Брестом.

Пан Ткаченко говорить, що делегація в Румунію мусить їхать з тими ж уповноваженнями, як і в Швейцарію. Через це пропонує намітить 2 делегації: одну — в Румунію в формі признання нашої держави і встановлення границь, другу — в Швейцарію.

Голова РНМ пропонує, аби в склад делегації до держав увійшов один член мирної делегації, а три намічених фракціями.

Пропозиція голови РНМ приймається.

Далі голова РНМ вносить пропозицію, аби в склад делегації в Румунію увійшов і член мирної делегації і 1 — намічений фракціями.

Пропозиція голови РНМ приймається.

Голова РНМ пропонує справу про посилку делегації в Росію відкласти надалі. Пропозиція голови РНМ приймається.

3. Далі голова РНМ пропонує перейти до справи викликання на Україну австрійського війська, яке зараз своїм поводженням шкодить добробуту селян та ін. Через це важливо було б довідатись від мирної делегації про ті умови, що складені були нею щодо визову сюди австрійського війська. Голова РНМ цікавиться, чи було мирною делегацією запрошено австрійське військо і чи була зроблена письменна пропозиція з нашого боку і також письменна згода з боку Австрії.

Левитський дає пояснення про те, як працювала мирна делегація в справі викликання на Україну австрійського війська. По згоді з урядом і членом делегації Севрюком військо повинно було бути по складу своєму українським. Але через те, що в склад його, як видно, увійшли поляки, мадяри та ін. Пропонує щодо цього одержати докладні відомості від п. Севрюка.

Левитський вносить пропозицію закликати на засідання Ради народних міністрів п. Севрюка. Пропозиція п. Левитського приймається.

4. Голова РНМ говорить, що сьогодні він мав розмову з германським аташе про наступ проти більшовиків, про те, що йому було зазначено, що для цього потрібно буде відповідне забезпечення фуражем та ін. Ця справа важлива і складна, позаяк потрібно вирішить зараз межі, куди одбити більшовицьке військо і які мають бути компенсації.

Ткаченко зазначає, що покластись на наше військо не можна, а через це потрібно очищать територію України при помочі німців і розміркувати щодо компенсації їм.

Порш пропонує, позаяк має приїхать Севрюк, відкласти цю справу також надалі і розглянути її в присутності п. Севрюка.

5. Голова РНМ звертає увагу на те, що п. міністра морських справ нема, але на його ім'я одержано кілька паперів з підписом «Народний морський міністр» Лотоцький. Голова РНМ читає зразки таких паперів.

Після цього голова РНМ вносить пропозицію:

«Рада народних міністрів доручає виконуючому обов'язки військового міністра п. Жуковському тимчасово виконувати обов'язки міністра морських справ».

Ця пропозиція голови РНМ приймається.

6. Голова РНМ інформує, що як голова РНМ він не має можливості провадити справу одночасно і міністра закордонних справ і просить розв'язати справу з призначенням нового міністра закордонних справ. Голова РНМ нагадує, що він цей портфель пропонував п. Любинському.

Голова РНМ просить висловитись в справі цієї кандидатури.

П. Христюк підкреслює призначення на пост міністра закордонних справ п. Любинського і пропонує вести розмову в напрямкові призначення його міністром закордонних справ.

Всі висловлюються за кандидатуру Любинського.

7. Голова Ради народних міністрів говорить про провізорного* посла і намічає кандидатуру Севрюка і Левитського.

8. На засідання приходить п. Севрюк.

Голова пропонує товаришам міністрам давати запитання, а перше просить Севрюка відповісти на поставлені ним ще раніше запитання: чи австрійське військо було запрошено мирною делегацією і чи була для цього зроблена якась письменна пропозиція і також згода з боку Австрії.

Севрюк відповідає, що мирною делегацією було запрошено австрійське військо, і що навіть є постанова, на основі якої австрійське військо за згодою українського уряду буде виведене з території України, і що це і є, власне кажучи, письменний договір.

Пан Порш ставить кілька запитань п. Севрюку: 1) до яких границь має іти німецьке військо, який його план; 2) яка кількість має бути цього війська, і які мають одержати компенсації в зв'язку з тією чи іншою інтервенцією.

Пан Севрюк відповідає, що германці хтіли спочатку зайняти тільки північну частину України, боячись оголити свій тил, але після виступу Австрії позиція їх щодо цього змінилась, і вони мали очистити Україну від більшовиків і по лівому березі Дніпра, як до Куп'янська. Все це є занотованим в протоколах. Відносно плану делегація не говорила, позаяк малося розглянути його в комісії спеціалістів. Що торкається кількості, то була мова про 4 дивізії і, крім цього, ще 1 дивізія на Лунінець і 1 дивізія — Одесу — всього 6 дивізій.

Голова РНМ пропонує за для того, аби мати постійні зв'язки і вести переговори, послати аташе.

Пан Порш запитує, чи не було у Севрюка балачки про конвенцію[65], тим більше, що Гофман про це натякав.

Пан Севрюк відповідає, що, на його думку, німці зараз обмежуються щодо компенсації тільки вільною продажою хліба. Але можливо, що з часом вони поставлять певні компенсації про німців-колоністів і повернення їм збитків. Що торкається Австрії, то спинятись зараз на компенсації не варто.

Голова РНМ робить запитання п. Севрюку: «Чи мається у Вас копія Віденського протоколу?» і «Де зараз знаходиться договір?»

Севрюк відповідає — [в] Берліні.

[9]. *Голова РНМ* пропонує військовому міністру Жуковському зробити доклад про організаційну роботу українського війська.

Пан Жуковський зазначає про те, що зараз має скінчитись формування 2 полків (отряд Прісовського), що є вироблений план наступу на Полтаву, і, що ешелони завтра виступлять в дорогу. Завдання їх взять Полтаву і Харків. Дальніша робота буде залежать від військових обставин. Для гарнізону формуються кавалерійські, піші і технічні частини, які вкупі з отрядом Прісовського составлять дивізію біля 6 тис. чоловік.

---

* Посол з тимчасовими повноваженнями.

Голова РНМ пропонує п. Жуковському висловитись з приводу організації осібної армії.

Пан Жуковський каже, що великої надії на осібну армію він не покладає, але зараз в Міністерстві провадиться енергійна робота по підготовленню і розробленню необхідного матеріалу. Міністр рахує, що кожна губернія зможе дати корпус вояків, таким чином, у нас складається армія [з] 8 корпусів. Далі п. Жуковський пояснює принцип заснування інструкторської школи, а також організації губерніальних комендантів і зазначає, що тільки після того, як ця робота буде зроблена, можна буде приступити до призову 19 року і гадає, що це можна буде зробити через місяць.

Голова РНМ запитує, чи потрібна поміч німців для боротьби з більшовиками на лівому березі Дніпра, бо від цього рішення буде залежать розмова завтра з германським аташе.

Пан Жуковський вважає доконче потрібним німецьке військо в Донецькому районі.

Пан Порш після інформації Жуковського згоджується з тим, що німецьке військо потрібне і пропонує звернутись до конвенції, а завтра з германським аташе вияснить справу про колоністів.

Пан Севрюк пропонує зараз не ставить в такій формі компенсації, позаяк німцям потрібен хліб і в рамках сього і обмежитись.

Голова РНМ нагадує, що в цьому смислі ним і велись балачки з германським аташе.

Пан Ткаченко пропонує виробити форму, на якій змогло б лишитись німецьке військо після очищення української території від більшовиків.

Голова РНМ говорить, що завтра потрібно вияснить кількість і на яких умовах ми приймаєм їх військо. Від балачок буде залежать розроблення компенсації.

Пан Севрюк нагадує, що нема рації порушувати компенсацію, позаяк має приїхать незабаром економічна комісія, робота якої, власне кажучи, і буде включати в собі компенсацію.

Голова РНМ запитує: чи потрібно, аби було забране з території України австрійське військо, і як це зробити.

Пан Левицький пропонує зробити се через провізорного посла, аби з складу австрійського війська було забрано німців, мадярів і поляків, позаяк ми просили стрільців-українців.

10. *Голова РНМ* пропонує перейти до справи заснування Державного телеграфного агенства.

Голова читає доклад Соколовського про заснування «Державно-телеграфного агенства». Після короткого обговорення *прийнято:* «справу з Державно-телеграфним агенством відкласти до вияснення в питанні оплати телеграфної кореспонденції, деяких питань тарифу та ін. Відносно асигновки в розмірі 60 тис. крб. на організацію Державно-телеграфного агенства затвердить».

11. *Слухали:* поданий Соколовським проект «Фінансово-економічної наради».

Христюк вважає організувати таку нараду не при Міністерстві фінансів, а при 4 міністерствах: 1) фінансів, торгу і промисловості, хліборобства і харчових справ.

Ткаченко підкреслює спішність і важливість такої наради, яка зможе встановити певний контакт і поліпшити господарське державне життя. По цьому Рада народних міністрів приймає *постанову.*

«Рада народних міністрів по докладу міністра фінансів затвердила заснувати при Міністерстві фінансів Фінансову економічну нараду, головою якої призначено С. І. Соколовського, членами: професора Тугана-Барановського, п. Барановського, д-дія Марголіна, а секретарем — директора Державного банку».

12. *Ткаченко* докладає про неможливість залишити на службі директора Державного банку Кривецького. Рада приймає такі *постанови:* 1) «Рада народних міністрів з огляду на його відсутність увільняє директора Державного банку Кривецького».

2) «Виконувати обов'язки директора Державного банку доручається Ігнатовичу».

13. *Христюк* докладає про урівнення должності директора канцелярії до должності директора департаменту.

Рада народних міністрів приймає *постанову:*

«Зміну ухвалених Генеральним секретаріатом штатів Міністерства внутрішніх справ должность директора канцелярії Міністерства прирівняти до штату і окладу жалування должності директора департаменту і повернути причитаюче жалування з першого грудня 1917 р.»

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод
В. Мільчевський

Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 33 — 36 зв. Засвідчена копія.

№ 100

РОЗПОРЯДЖЕННЯ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ ГУБЕРНСЬКИМ І ПОВІТОВИМ КОМІСАРАМ ПРО ЗАХОДИ ЩОДО ВИКОНАННЯ ЗАКОНІВ УНР

*9 березня 1918 р.**

Ворогами Української Народної Республіки злочинно ширяться між людністю неправдиві чутки, що немов би соціалістичне правительство Республіки думає зламати всі завоювання революції. Пропонується пп. комісарам негайно оповістити весь трудящий люд України, що Рада народних міністрів твердо і непорушимо стоїть на сторожі всіх політичних, соціальних і національних здобутків Великої Революції, а також негайно видрукувати земельний закон в кількості не менше як по тисячу примірників на волость, поширити його між людністю, прочитати його на всіх сільських громадських зборах. Одночасно пропонується закликати до роботи земельні волосні, повітові й губерніальні комітети і довести до відома населення, що земельний закон буде проводитись в життя неухильно, непорушимо для забезпечення інтересів всього працюючого люду, але самочинні захвати, насильства, порушення цього закону і законних постанов земельних комітетів, з якого б боку вони не йшли, будуть рішуче, а в разі потреби й озброєною силою, припинятись, на винуватих же накладатиметься сувора кара. Про виконання цього циркуляру повідомити міністерство не пізніше як через сім день.

Народний міністр справ внутрішніх *Христюк*
Директор політично-адміністративного департаменту *Гаєвський*

Нова Рада. — 1918. — 9 берез.

* Дата опублікування.

№ 101

ЦИРКУЛЯР МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УНР НАРОДНИМ ЗЕМСЬКИМ УПРАВАМ ПРО ВПОРЯДКУВАННЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

*9 березня 1918 р.**

27 січня 1918 р. Українська Народна Республіка заключила з Германією, Австро-Угорщиною, Турцією і Болгарією мир демократичний, гідний, справедливий, без анексій, контрибуцій.

За допомогою наших полонених вояків, зорганізованих у Германії і Австрії в корпуси, австрійських січових стрільців-галичан і германського війська, наші вояки очищають Україну від насильників більшовиків. Заводиться лад і спокій в державі, утворюються умови, при яких органи місцевого самоурядування мають можливість приступити до упорядкування місцевого життя, до виконання великого і почесного обов'язку, який поклало на них населення.

Наказується всім міським, повітовим, волосним і сільським управам приступити негайно до енергійної творчої, планомірної праці по обслуговуванню потреб працюючого люду. Члени управ, яким народ надав права порядкувати громадськими справами, користуються правами, але разом з тим і мають обов'язки і відповідальність державної служби, тому за невиконання покладених на них обов'язків, недбальство, бездіяльність влади винуваті суворо каратимуться як за невиконання обов'язків державної служби.

Циркуляр цей видрукувати і розіслати повітовим і волосним народним (земським) управам і вивісити на видних місцях.

Народний міністр справ внутрішніх *Христюк*
За директора департаменту самоврядування *Гаєвський*

Нова Рада. — 1918. — 9 берез.

№ 102

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

9 березня 1918 р.

Останнє перед евакуацією з Києва засідання Центральної ради відбувалося під дійсним вогнем більшовицьких гармат, набої яких пошкодили стіну будинку Центральної ради. Засідання це відбулося ще 25 січня ст. ст.

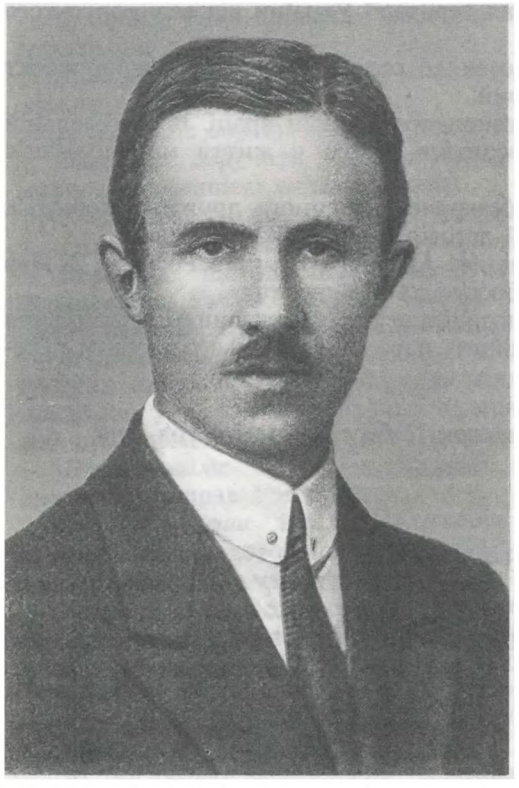
Після того Рада, як відомо, працювала поза Києвом, а оце вчора, після місячної відсутності, Рада відбула своє перше засідання.

Членів Ради багато. Публіки на хорах теж чимало. З президії є проф. Грушевський, С. Веселовський, М. Шраг, М. Єреміїв.

Оповіщення людності

Чечель (у. с.-р.) повідомляє Малу раду про настрій серед людності після більшовицького повстання і після того, як на Україну прийшло німецьке військо. Прихід німців вніс тривогу в настрій людності. Селяни почали опасатись, чи не будуть скасовані всі ті здобутки, які нам принесла революція. З другого боку,

* Дата опублікування.

В. Садовський

поміщики і багатії почали підводити голову, і навіть багато з них почали кохати надію, що земелька тепер для селян пропаде, а як їм і дадуть землі, то хіба тільки стільки, скільки кожен з них донесе на власних плечах.

Рада міністрів видавала різні відозви і оповіщення, в яких вона вказувала той шлях, яким ітиме уряд України, і що ніякого повороту до старих часів не буде, але ті відозви мало заспокоювали людність, бо всі громадяни ждуть оповіщення від Центральної ради, яка користується величезним авторитетом. Тому фракція у. с.-р. підтримує пропозицію видати від імені Центральної ради оповіщення, в якому має бути підтверджено, що принципи 3-го і 4-го Універсалів будуть неухильно переводитись в життя, а також і про те, для чого на Україну прийшли німці.

Д-дій Чечель пропонує для складання цього повідомлення обрати редакційну комісію з 7 членів від фракцій Малої ради.

Пропозицію цю Рада ухвалює одноголосно. В склад комісії увійшли: у. с.-ф. — Яковлев, у. с.-д. — Галаган, у. с.-р. — Аркадій Степаненко і Солтан, р. с.-д. — Липець, р. с.-р. — Сухових і один від президіуму.

Оповіщено перерву на 15 хв.

Вшанування пам'яті забитих стрільців

Після перерви проф. *М. Грушевський* пропонує Малій раді вшанувати пам'ять забитих стрільців студентського куреня, що склали свої голови в бою з більшовиками[66], а для цього перевезти їх тіла до Києва, поховати на Аскольдовій горі і прийняти похорон на кошт держави.

Пропозиція приймається. Зібрання вшанувало пам'ять цих борців вставанням.

Звідомлення Голови міністрів

Голова міністрів *В. Голубович* дає звідомлення з діяльності уряду за час праці нового кабінету. Він подає фактичне і програмове звідомлення.

З Києва уряд виїхав на Житомир і був там 10 день, доки технічний апарат міг ще працювати без перешкод. Потім уряд виїхав на Сарни, в Іскорость, де пробув кілька день. Сарни — це був останній пункт перебування уряду.

«Тут нам стало ясно, — каже В. Голубович, — що власними силами ми не можемо справитися з більшовиками, і ми звернулися за поміччю до німців. Центральна рада засідала без перерви і ухвалила декілька законів.

Завданням своїм ми ставили очищення території України від великоруського війська, заведення ладу й порядку.

У земельній справі ми видавали відозви до селян. Земельний законопроект кудись зник і треба було виробляти новий.

У робітничій справі уряд перевидав закон про 8 годин праці. В торговельній справі налагоджується контроль. Переводиться також в життя монополізація зовнішньої торгівлі та ін.

Прихід німців на Україну є просто безкорисна допомога дружньої держави. Ніякого відношення і впливу на мирний договір їхній прихід не має.

У справі зовнішній перед нами стоять два завдання: 1) мир з Росією і 2) мир з Румунією, з якою ми хочемо мати добросусідські відносини».

Д-дій Садовський (у. с.-д.) вносить пропозицію перед дебатуванням звідомлення В. Голубовича обговорити його на фракційних нарадах і для цього зробити перерву.

Пропозиція приймається.

Слідуюче засідання Малої ради у вівторок 12 березня, о 12-й год. дня.

Нова Рада. — 1918. — 10 берез.; Робітнича газета. — 1918. — 10 берез.

№ 103—104

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

10, 12 березня 1918 р.

№ 103

10 березня 1918 р.

[1]. *Слухали:* внесення РНМ про поповнення Кабінету.

Постановили: 1) народного міністра внутрішніх справ П. Христюка увільнити від обов'язків народного міністра освіти; 2) доручити товаришу народного міністра П. Холодному виконувати обов'язки народного міністра освіти; 3) доручити Кухаренкові виконувати обов'язки управляющего Народним міністерством земельних справ; 4) товаришу народного міністра Коліуху доручити виконання обов'язків народного міністра продовольчих справ; 5) народного міністра судових справ Ткаченка увільнити від обов'язків народного міністра фінансів; 6) доручити товаришу народного міністра Мазуренко вступити [до] виконування обов'язків народного міністра фінансів.

2. *Голова Ради народних міністрів* просить увільнити його виконувати обов'язки міністра торгу і промисловості і пропонує з свобо боку кандидатом на сей портфель п. Фещенка-Чопівського.

Постановили: запросити д-дія Фещенка-Чопівського на посаду народного міністра торгу і промисловості.

3. *Ткаченко* подає законопроект «Закон о браке и разводе». Законопроект Радою народних міністрів принципіально ухвалюється.

4. Голова Ради народних міністрів подає телеграфні відомості з Бреста про призначення на Україну посланником від Германії барона Мумма і деякі відомості про мирні переговори в Бухаресті.

Ухвалено: призначити посланником до Бухареста п. Севрюка і дати йому уповноваження заключить договір і добитись визнання нашої державності.

5. Голова Ради народних міністрів зауважує про необхідність ведення мирних переговорів з Росією.

Ухвалено: доручити вести справу мирних переговорів з Росією народному міністру Поршу.

6. *Слухали*: справи видання тексту мирного договору.

Ухвалено: доручити управляющему Міністерства закордонних справ вкупі з мирною делегацією видати договір.

7. *Слухали*: справу конвенції з германським військом.

Голова РНМ докладає свою розмову з германським аташе.

Вирішено, що німецькі війська мають продовжувати далі операції проти більшовиків. Умови, на яких будуть вестись операції, мають бути викладені в формі писаній. Переговори в цій справі доручається вести міністру Голубовичу.

8. *Заслухавши* докладну записку міністра внутрішніх справ про одкриття тимчасових кредитів на потреби міністерства (на ремонт помешкання, відновлення інвентаря, удержання мешкань і на придбання канцелярських видатків в сумі 55 300 руб. (п'ятьдесят пять тисяч триста руб.).

Постановили: кредит в 55 300 руб. на означені потреби Міністерства внутрішніх справ асигнувати.

9. *Заслухавши* текст Положенія про передачу до відома Народного міністерства продовольчих справ УНР організації цукрової монополії і всіх питань цукрової промисловості.

Постановили: Положеніе затвердити з додатком до § 3 «Посада голови комісії прирівнюється до посади товариша міністра». В зв'язку з цією останньою постановою винесено слідуючу загальну постанову:

«Посади, на чолі яких мають стояти особи з правами товаришів міністрів, утворюються і затверджуються кожного разу особливою постановою Ради міністрів».

10. *Заслухано*: звідомлення управляючого справами Міністерства хліборобства п. Кухаренка про стан речей в міністерстві і ближчі заходи міністерства в справі засіву полів.

Ухвалили: доручити раді Міністерства хліборобства скликати негайно нараду з компетентних осіб для вироблення плану засіву бурякових плантацій і другу нараду в справі засіву полів хлібом. Прохати Міністерство видати негайно з коментарями земельний закон, ухвалений Центральною радою, а також відозву до селянства в справі засіву полів.

На розроблення питання про засів полів і організаційні потреби асигнувати Міністерству земельних справ 200 тис. руб. (двісти тисяч руб.). Доручити Міністерству хліборобства зібрати відомості про елеватори на Україні і подати Раді міністрів доклад в цій справі.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
в. о. діловода *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 24 — 25. Засвідчена копія.

№ 104

12 березня 1918 р.

Присутні: Голубович, Ткаченко, Порш, Христюк, Міцкевич, т. м. Сидоренко, т. м. Холодний, т. м. І. Мірний, представник Міністерства торгу і промисловості Фещенко-Чопівський.

1. *Слухали*: доложений Фещенком-Чопівським: а) проект закону про утворення Центрального українського комітету по шкіряних справах; в) проект закону про

передачу всього майна шкіряного відділу Всеросійського земського союзу Центральному українському комітету; с) проект закону про торф'яну монополію.

Постановлено: закони ухвалити і подати на розгляд Центральної ради.

2. *Слухали:* доложений народним міністром Христюком проект постанови про функції Головної медико-санітарної управи при Міністерстві внутрішніх справ і про демобілізацію медико-санітарних установ.

Постановили: постанову ухвалити.

3. *Слухали:* внесення товариша міністра Сидоренка змінити назву «Киевского округа путей сообщения» на «Київську округу водяних шляхів»; «Юго-Западного Управления шоссейных дорог» на «Київську округу шосейних і грунтових шляхів».

Постановили: назви змінити.

4. *Слухали:* доложене народним міністром Ткаченком прохання служащих міністерств вважати видане в січні наперед за два місяці жалування, як пособіє.

З пропозиції народного міністра Христюка

Постановили: доручити кожному міністерству представити на найближче засідання відомості про суму виплачених і недоплачених грошей.

5. *Слухали:* доложену народним міністром Голубовичем справу посилки делегації в Румунію.

Постановлено: послати члена Центральної ради Севрюка і одного з морських офіцерів. Народному міністру Голубовичу доручено в цій справі порозумітися з Лотоцьким і Акімовим.

6. *Слухали:* повідомлення народного міністра Ткаченка, що комісія по друкуванню грошей в Німеччину виїжджає 15 березня, 14 березня будуть подані проекти малюнків.

7. *Слухали:* доложену народним міністром Голубовичем пропозицію німецького штабу в Києві пропонувати французьким і англійським офіцерам покинути Київ через те, що вони слідкують за німецьким військом.

Ткаченко каже, що відносини до Держав Згоди неясні, вони і досі не признали Української Республіки, крім того, у них була згода з більшовиками. Коли ці офіцери — військові аташе, то повинно бути признання нашої держави, коли ж вони — тільки остатки воєнної місії в Росії, то з огляду на припинення війни, вони повинні виїхати.

Порш каже, що французи під час перебування більшовиків у Києві одверто заявили, що вони не визнають України. Вони знову через нейтральні партії пробують піднести завірюху на Україні. Треба пропонувати виїхати французам, англічанам і бельгійцям, як звичайним громадянам. Доручити міністру закордонних справ зібрати всі відомості про ролю французів, чехо-словаків в українсько-більшовицькій війні.

Постановили: доручити Міністерству внутрішніх справ видати циркуляр про виїзд французів, англічанів, бельгійців з України до суботи.

8. *Слухали:* повідомлення народного міністра Голубовича, що 15 березня приїжджає до Києва німецький посланник барон Мумм.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
в. о. діловода *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 8 — 8 зв. Засвідчена копія.

№ 105—106

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАНЬ МАЛОЇ РАДИ

12 — 13 березня 1918 р.

№ 105

12 березня 1918 р.

Засідання розпочинається о пів до другої дня. Членів Ради багато. Хори переповнені публікою.

На черзі дня оповіщення Центральної ради до населення і перше читання мирних договорів.

Головою проф. М. Грушевський.

Привітання гайдамаків

Поза чергою бере слово представник першого Гайдамацького куреня Слобідської України [67]. Він вітає Центральну раду і спростовує ті брехні, які сипались останніми днями на гайдамаків.

Наказ Раді міністрів

Проф. *М. Грушевський* [повідомив], що 11 березня був самочинно задержаний і без суду убитий член Центральної ради *. Повідомляючи про це проф. Грушевський пропонує наказати Раді народних міністрів ужити найрішучіших заходів проти такого ганебного беззаконства.

Пропозиція приймається одноголосно.

Оповіщення Центральної ради

Далі тов. *Ар. Степаненко* оголошує текст оповіщення Центральної ради до населення, вироблений комісією.

Оповіщення ухвалюється.

Тов. Солтан від імені фракції у. с.-р. вносить інтерпеляцію п. міністру міжнародних справ про ноту з приводу окупації Бессарабії такого змісту:

«3 марта міністр міжнародних справ вислав ноту до правительств Почвірного союзу і Румунії, в якій заявлено було, що з поглядів етнографічних і економічних Українська Народна Республіка глибоко заінтересована в долі Бессарабії і що правительство Республіки вважає можливим вирішення долі Бессарабії тільки при участі представництва Республіки і за його згодою».

Фракція не має відомостей, чи на цю ноту надійшла яка відповідь. Разом з тим фракція довідується, що цими днями між Румунією і державами Почвірного союзу підписано прелімінарний мировий договір, пункт 7-й якого говорить, що Румунія зобов'язується допомагати транспортові війська Центральних держав через Молдавію й Бессарабію на Одесу.

Цей пункт зредаговано настільки неясно, що можна його розуміти різно. Але з огляду на редакцію не виключене також і таке його розуміння, що долю Бессарабії вже передрішено в напрямі прилучення її до Румунії.

---

* Бундовець, робітник Неях Лінтам. Убитий 11 березня о 2-й год. дня. (*Прим. док.*). За матеріалами газети «Нова Рада» за 13 березня (28 лютого) 1918 р. він — Лінд хайн Вульф Сухорович.

З огляду на це фракція у. п. с.-р. ставить до міністра міжнародних справ інтерпеляцію:

1. Чи відомо п. міністрові про вищезгаданий пункт прелімінарного мирового договору між Румунією й Центральними державами, і яке толкування по відомостям п. міністра треба цьому пункту надавати;

2. Яких заходів має вжити п. міністр, щоб остаточне вирішення долі Бессарабії відбулося при участі представництва Української Народної Республіки і беручи на увагу етнографічний склад і бажання населення Бессарабії, а також економічні інтереси Української Народної Республіки.

Інтерпеляцію просимо визнати негайно.

До цієї інтерпеляції приєднуються у. с.-д., у. с.-ф. та ін.

Інтерпеляція приймається.

Міністр міжнародних справ *В. Голубович* обіцяє дати відповідь на цю інтерпеляцію на слідуючому засіданні.

Один з делегатів на мирну конференцію *тов. Любинський* читає текст мирного договору.

Тов. Левицький читає додаткові договори.

Тов. Авдієнко, нагадуючи присутнім, що сьогодні якраз роковини першого дня революції, пропонує вшанувати пам'ять забитих побірників за волю вставанням (*всі встають*).

Далі він вносить від імені фракції у. с.-д., щоб цей день був назавше одзначений як свято (*оплески*).

Рада ухвалює видати відповідний закон.

Голова проф. М. Грушевський заявляє, що на сьогодні і на завтра на вечір призначені фракційні наради і пропонує слідуюче засідання призначити на 13 березня о 12-й год. дня.

Робітнича газета. — 1918. — 13 берез.

№ 106

13 березня 1918 р.

Призначене на 12-ту год. дня засідання розпочалось тільки коло 2-ї год.

Справа миру

З самого початку *М. Левицький*, один із членів мирової делегації Української Республіки, прочитав додаткові договори до мирного договору України з Туреччиною, Австро-Угорщиною та Болгарією (додатковий договір з Німеччиною було оголошено напередодні).

По скінченні читання додаткових договорів дав ще пояснення про працю української мирної делегації голова цієї делегації *О. Севрюк*.

Зокрема промовець зазначив, що додатковий договір у справі Холмщини зовсім не значить, що Україна зрікається Холмщини, як то говорив австрійський міністер-президент Зайдлер, а навпаки, — цей додатковий договір забезпечує можливість перевести в Холмщині плебісцит у той час, коли це визнає відповідним Українська Республіка.

З великими труднощами вдалось делегації прийти до порозуміння в справі обміну бранцями та різних відшкодувань. Найбільшою перемогою нашої делегації було те, що в умовах миру забезпечено безплатне одібрання землі у всіх поміщиків на Україні, — не тільки у тих із них, котрі є громадянами Української Республіки, а також у підданців інших держав. Також багато потрачено було сили на досягнення вигідного для України торгового договору.

О. Севрюк зазначив у своїй промові, що 1 лютого в Бересті всіма чужоземними делегаціями в особливому акті признано було незалежність Української Республіки. Звістки про це в газетах досі ще не було.

Запитання російських есерів

М. Зарубін вніс від імені фракції російських есерів запитання до міністра судівництва в тій справі, що німецьке військо втручається у внутрішні справи України й робить подекуди насильства над людністю. Так, наприклад, на ст. Жуляни виникло непорозуміння між німецькими солдатами та служащими цієї станції. Непорозуміння перейшло в озброєну сутичку, після чого військовий суд німецького полку засудив чотирьох українців на кілька років до тюрми. Були також непорозуміння і в інших місцях, де німецьке військо не поважає законів Української Республіки.

М. Салтан заявив, що факти, приведені в запитанні, не зовсім ясні і де в чому суперечні [68], так що обміркування інтерпеляції треба з огляду на цю неясність відкласти до вияснення справи.

Пораду М. Салтана було прийнято, й дебати з приводу запитання припинено. Для вияснення справи постановлено обрати юридичну комісію.

На цьому засідання було на початку четвертої години скінчено.

Народня воля. — 1918. — 14 берез.

№ 107

ВІДОЗВА УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

13 березня 1918 р. *

До громадян Української Народної Республіки

Оповіщення

Україна пережила тяжкі часи, яких давно не переживала. Саме в той час, як Центральна рада доводила до кінця своє діло — мир з західними сусідами і розпущення до дому втомленого, змученого війська, задоволення нашого селянства і робітництва земельним і робітничим законодавством і готовилась передати дальше порядкування нашою визволеною Україною новому господареві — Українським Установчим зборам, найшли на нас російські більшовики.

Пішов вогонь і руїна по землі нашій. Горіли города і села. Лилася невинна кров і нищилось все багатство землі нашої.

Більшовики збаламутили багато і наших людей, особливо солдатів, фальшивими чутками і порожніми обіцянками, котрих вони не могли здійснити, і захитали оборону нашої країни, їх підтримували також ті прихильники царської власті, нищителі трудящого народу, що не хотіли допустити, щоб Україна була вільною і незалежною, щоб зістались в силі свободи, проголошені Третім і Четвертим нашими Універсалами.

Російське правительство більшовицьких народних комісарів взялося знищити Українську Центральну раду й поставлене нею правительство народних міністрів, щоб не дати їм довести до кінця [справи] миру. Всіма силами повело воно наступ на Київ і стало його безжалісно руйнувати з гармат і палити. Тоді Центральна рада і Рада народних міністрів, щоб заховати від знищення столицю України, вийшли з Києва і перенесли свою діяльність на якийсь час на Волинь. Але весь цей час, і під обстрілом Києва, і під час виходу свого, не переривали

* Дата опублікування.

вони своєї роботи коло забезпечення волі України й її трудящого люду. Центральна рада прийняла закон земельний, що всю землю передає трудовому народові, ухвалила закон про робочий восьмигодинний день. Постановила організувати громадські роботи для безробітних і призначила на це 100 млн крб. Довела до кінця і діло миру, і в самий час, коли більшовики входили до Києва, в Бересті делегати України підписали мир з Германією, Австро-Угорщиною, Болгарією й Туреччиною — мир почесний і гідний, який вертав Україні всі землі і всіх полонених без усяких оплат.

Українське військо, яке вірне зосталось при Центральній раді, за той час завзято билось з більшовиками. Проте бачучи, що ця боротьба затягається, і своїми силами не можна буде скоро вигнати з України ворогів і завести ладу, а весна надходить, і для роботи мусить бути лад і порядок, Рада народних міністрів постановила прийняти допомогу нових, замирених сусідів — Германії і Австрії, щоб за поміччю їх війська якомога скоріше очистити край наш.

Вороги нашої волі з цього приводу почали лякати людей, що тепер, як німці йдуть на Україну, то це кінець української волі, кінець свободам, знов будуть панувати пани, а селянам землі не буде.

А це неправда.

Українська Центральна рада, як проголосила своїм Четвертим Універсалом незалежність і самостійність Української Народної Республіки, так при тій самостійності й незалежності стоїть і буде їх боронити від усякого замаху.

Як віддала вона всю землю робочому народові земельним законом, так на тім вона і стоїть. Закони, видані на користь робочих, також будуть і далі в силі.

Всі свободи, уставлені Третім і Четвертим Універсалом, і далі зостаються. Професійні спілки, ради селянські і робітничі мають далі вести свою роботу для охорони своїх класових [і] професійних інтересів. Тільки на власть не можуть вони претендувати, бо власть на Україні мусить бути одна — Української Центральної ради й міністрів.

Всі народності України мають користуватись всіма громадянськими і національними правами і вільностями, які проголошено Четвертим Унізерсалом.

В усе це німці не мішаються і ніякої зміни в тім не мають робити. Вони приходять, як наші приятелі і помічники на короткий час, щоб помогти нам в скрутну хвилину нашого життя і не мають заміру в чім-небудь перемінити наші закони і порядки, обмежити самостійність і суверенність нашої Республіки.

І Українська Центральна рада не має наміру задержувати в своїх руках власті довше, ніж можуть зібратись Всенародні збори. Українські Установчі збори, призначені на день 2 лютого, не могли зібратись через більшовицький наступ. У цій хвилі ще невідомо, де встигли відбутись вибори, а де ні, і чи не знищено результатів тих виборів. Але в кожному разі Центральна рада як тільки можна скорше постарається скликати вибранців народних, вибраних загальним, рівним, прямим, тайним і пропорціональним голосуванням і передасть їм власть, а тепер всіх громадян української землі закликає:

непевним поголоскам, котрі пускають вороги ладу і свободи, — не вірити,

братись до роботи громадської. Помагати правительству в боротьбі з безладдям і всіма, хто його сіє,

роботою пильною, твердою, організованою спішити залічити тяжкі рани, задані нашій країні тяжкою війною і усобицями.

Подбати особливо про те, щоб земля, яка перейшла до рук трудящого народу, була б уся засіяна, бо в хлібі наше багатство,

аби жила і цвіла наша відроджена, вільна і незалежна Українська Народна Республіка.

Дано в Києві, року 1918 дня 11 березня, в свято народження Тараса Шевченка.

Робітнича газета. — 1918. — 13 берез.

№ 108—109

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

13—14 березня 1918 р.

№ 108

13 березня 1918 р.

Присутні: Голубович, Ткаченко, Жуковський, Мазуренко, Порш, Міцкевич, Одинець, Сакович, упр. мін. Любинський, т. м. Холодний, Мірний, т. м. Коліух, т. м. Сидоренко, упр. мін. Кухаренко

1. *Слухали:* пропозицію народного міністра *Саковича* запросити інженера Окоронка на посаду товариша народного міністра шляхів.

Порш просить повідомити, що Окоронко по своїм політичним переконанням не правіше кадетів.

Сакович це посвідчує.

Постановили: доручити народному міністру Саковичу запросити інженера Окоронка на посаду товариша народного міністра шляхів.

2. *Слухали:* доклад *Голіцинського* про подорож до Румунії. До підписання миру відношення Румунії до України було дуже прихильне, після заключення миру відношення змінилось. В цьому значну роль грали французи. Докладчик підкреслює зрадливу політику генерала Щербачова щодо українського війська. Він обвинувачував його в більшовизмі і на цій підставі при першій можливості одбирав майно; це робилося при помочі добровільних команд, організованих при участі французів; ці команди одбирали військове майно і передавали на французькі склади. Щербачов сказав, що все майно належить Росії, і Україна на нього претендувати не може. В Румунії є майна на 1 млрд руб., в Бессарабії — на 1/2 млрд руб. Ще до демобілізації Щербачов видав наказ про скасування українських військових рад і комісарів. Про усунення Щербачова ще невідомо ні на місцях, ні в офіціальних колах Румунії. Щодо машин для друкування грошей і паперу, які мала дати Румунія, то машину вони не мають, а паперу дали піввагону.

Постановили: повідомлення прийняти до відома і подати до преси.

3. *Слухали:* доложений Голубовичем лист делегації від Гомельського повіту про приєднання цього повіту до України і забезпечення інтересів громадян Гомельського повіту.

Постановили: прийняти під охорону державне майно і інтереси громадян Гомельського повіту.

4. *Слухали:* доклади народного міністра Жуковського про а) становище населення прифронтової полоси, яке терпить від недостатку продовольствія і від епідемій. Потрібне порозуміння медико-санітарної управи Міністерства внутрішніх справ з медико-санітарним відділом Міністерства військових справ.

Постановили: передати на розгляд і порозуміння заінтересованих міністерств.

в) Потребу змінити умови існування на Україні Армянсько-Грузинського комісаріату [69].

Постановили: усі національні війська з дня демобілізації повинні бути розпущені, існуючі до цього часу військові частини розпускаються наказом військового міністра. Цим частинам гарантується вільний виїзд за межі України в ешелонах без зброї. Щодо оплати грошей, то ця справа може бути налагоджена лише в порозумінні з тим національним чи краєвим урядом, до якого призначаються ці частини.

с) Про польське військо.

Голубович каже, що між германським командуванням і командиром польського корпусу в Бобруйську досягнута згода щодо повернення в Польщу.

Міцкевич просить дати змогу польським військам виїхати з України до Бобруйська.

Постановили: після отримання тексту умов згоди між германським командуванням і командиром польських військ, прийняті ті умови до відома і керунку.

5. *Слухали:* внесення товариша народного міністра *Сидоренка* про поворот служащих пошти і телеграфу і шляхів губерній бувшого царства Польського до Польщі.

Постановили: доручити народному міністру закордонних справ переговорити в цій справі з германським аташе Штольценбергом.

6. *Слухали: і прийняли до відома* заяву народного міністра *Порша* про потребу міжвідомственного порозуміння в справах, що торкаються робітників, умов найма і праці.

7. *Слухали і прийняли до відома* заяву народного міністра *Порша* про порушення деякими агентами військової власті прав робітників.

8. *Слухали:* заяву народного міністра *Порша*, що заняття помешкання професійних союзів комендатурою німецьких військ дуже заважає справі організації робітників.

Жуковський повідомляє, що помешкання на Фундуклеївській вулиці (11) буде увільнено і передано Міністерству праці для потреб професійних союзів.

9. *Слухали:* пропозицію народного міністра *Порша* призначити спеціальне засідання для обміркування військових справ.

Постановили: призначити таке засідання на 15 березня.

10. *Слухали:* внесення товариша народного міністра *Коліуха* про потребу організації реквізиційних комісій.

Ткаченко питає, які відносини будуть між цими комісіями і продовольчими управами.

Коліух повідомляє, що управи будуть ліквідовані.

Кухаренко каже, що заходи, запропоновані Міністерством продовольствія, приведуть до ще більшої продовольчої катастрофи. З реквізиціями треба бути дуже обережним. Промовець дивується заяві Коліуха, що Міністерство продовольчих справ не має жодного відношення до Земельного міністерства. При таких умовах Міністерство земельних справ не може брати на себе ніякої одповідальності за наслідки.

Сидоренко пропонує вживати при реквізиціях міліцію.

Постановили: проект постанови про організацію реквізиційних комісій ухвалити.

11. *Слухали:* внесений Міністерством фінансів проект закону про збільшення акцизу на тютюн і дріжжі.

Порш висловлюється проти збільшення акцизу на тютюн, як недемократичний податок на маси, а також з огляду на майбутню тютюнову монополію. Але, коли з огляду на фінансове становище держави, цей проект треба було б прийняти, то треба змінити шкалу акцизу, наложивши більший акциз на вищі сорти тютюну, а зменшити на нижчі. Акциз ввести на певний строк.

Постановили: акциз збільшити, доручивши Міністерству фінансів змінити шкалу. Акциз встановлюється на півроку з правом поновлення.

Проект закону про збільшення акцизу на дріжжі одхилити.

12. *Слухали:* доложений *Мазуренком* проект закону про скасування посад молодших помічників податкових інспекторів.

Постановили: проект ухвалити.

13. *Слухали:* внесення народного міністра *Саковича* про реквізицію кіосків Суворіна на залізничних станціях [70].

Порш каже, що тут може бути мова лише про розрив договору. Крім того, треба довідатися, кому належить майно — кіоски, а також кому ці кіоски передати.

Сакович відповідає, що неможливо довідатись, кому належить майно, бо в договорі про це нема мови, а збудовані були кіоски Суворіним. Кіоски мають бути передані українським товариствам.

Постановили: договір з Суворіним розірвати і доручити Міністерству шляхів виявнити умови передачі кіосків якому-небудь товариству.

14. *Слухали:* внесення народного міністра *Саковича* про дозвіл Міністерству шляхів будувати будинок гімназії Св. Ольги [71] на Фундуклеївській вул., не ламаючи його внутрішнього плану, і одкрити кредит в 400 тис. руб.

Мірний нагадує, що вже була постанова Генерального секретаріату про доручення господарському департаменту Генерального писарства добудувати цей будинок.

Постановили: передати справу Генеральному писарству.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 15 — 16 зв. Засвідчена копія.

№ 109

14 березня 1918 р.

Присутні: Голубович, Ткаченко, Сидоренко, Христюк, Порш, Ганицький, Мазуренко.

По докладу Ткаченка *ухвалено:* призначити Комісію по товарообміну з Центральними державами при Раді народних міністрів в такому складі: Порш, Остапенко, Чопівський, Мацієвич, Линниченко, Соколовський, Д. Марголін, Ейхельман, Барановський, Супрун, Бобирь-Бохановський і представники Союзбанку. Головою Комісії призначається Порш, заступник голови — Чопівський, секретарем — Шафоренко. Додаткових членів призначити по представленню комісії. Комісії надати повноваження по веденню переговорів в справі товарообміну і підписанню, вироблення по згоді з комісіями Центральних держав умов взаємного товарообміну.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
в. о. діловода *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 32. Засвідчена копія.

№ 110—111

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАНЬ МАЛОЇ РАДИ

14—15 березня 1918 р.

№ 110

14 березня 1918 р.

Початок засідання знову запізнюється. Але що заслуговує на увагу, так це точність цього запізнення: як попередні, так і сьогоднішнє засідання почалося акуратно на півтори години пізніше призначеного строку.

Засідання зовсім малолюдне. В залі напівморок: електрика ледве блимає. На столах горять свічки. Розпочинаються дебати в справі мирного договору [12].

Першим виступає від фракції у. с.-р. *д-дій Солтан* з довгою промовою, в якій докладно виясняє позицію своєї партії в цій справі. Його промова переривається досить часто оплесками. «Ми, — заявляє він, — з щирою і великою радістю вітаємо цей Берестейський договір. На думку ідеологів буржуазії Мілюкова і соціал-імперіаліста Керенського, такий мир є ганебний, але на нашу думку, він не може бути ганебним, бо не Україна розпочинала цю війну і не вона її підтримувала. Тільки недавно Україна почала існувати як держава і тому мала право заключити цей мир, мир хоч і сепаратний, але демократичний, бо це є мир і без анексій, і без контрибуцій.

Ми приймаємо цей мир, — кінчає д-дій Солтан, — і голосуватимемо за передачу його в комісію».

Д-дій Чижевський (меншовик) в своїй промові зазначає, що війна ще не скінчена і лишається можливість, що Україна буде знову втягнена в війну, але в іншій міжнародній ситуації. Він висловлюється проти ратифікації цього договору (*оплески, вигуки «Ганьба!», галас*).

Д-дій Кушнір (у. с.-ф.). «Всім нам добре відомо, що цю війну почали імперіалісти всіх країн, що у імперіалістів Центральних держав мались свої певні плани, знаємо ми також і про поводження соціалістичних партій в Центральних державах. Але ми в Центральній раді весь час стояли за мир демократичний. Мир, який ми оце заключили, ми визнаємо корисним для нашої держави і для нашого народу (*гучні оплески*).

Народні комісари хотіли зірвати нас внутрі і зруйнувати нашу державу, кажучи в той же час про самоозначення. Коли ж заговорили про самоозначення народів з німцями, то вони вказують на Єгипет і Індію: англійська буржуазія не дала згоди на самоозначення цих народів. Україна опинилась між двома групами держав — Центральних і Згоди, і тому боротись за самоозначення дає змогу тільки самостійна Україна.

Наша партія ставить собі в ідеалі федерацію з сусідами, з якими ми хочемо жити в повній згоді, і завжди боротиметься з імперіалістами всіх почвірних і не почвірних союзів.

Наша фракція голосуватиме за передачу його в комісію і за ратифікацію його» (*оплески*).

Д-дій Скловський (р. с.-р.). «Ми не можемо висловити свого відношення до ратифікації цього договору доти, доки договір не буде розглянений в комісії».

Д-дій Ревуцький (Поалей Ціон) не вважає цей договір остаточним, бо «він буде ще переглянений на всесвітньому мировому конгресі після скінчення війни». Прихід німців на Україну він розглядає, як той же німецький «Drang nach Osten» — стремління німців на схід, до Індії, і крім шляху Берлін — Багдад через Константинополь буде ще шлях Берлін — Таврія через Київ.

Врешті він висловлюється за передачу договору в комісію, не вирішуючи наперед свого відношення до справи про мир.

Засідання кінчилось об 11-й год. вечора.

Нова Рада. — 1918. — 16 берез.

№ 111

15 березня 1918 р.

Йде далі обговорення відношення до мирного договору окремих фракцій Малої ради.

Д-дій Дубинський (єврейська демократична партія) висловлюється за передачу договору на комісію.

Д-дій Почентовський (польський демократичний централ) проти ратифікації договору, бо цей договір, на його думку, прилучає Холмщину до України.

Д-дій Садовський (у. с.-д.): «Наша партія з самого початку війни боролась проти цієї війни за мир без анексій і контрибуцій. В цім напрямі були скупчені всі наші зусилля, але коли заходи демократії Росії, Заходу не відбулись, то ми не ухилились від мирних переговорів. Коли б ми цього не зробили, ми б зрадили демократії».

Не розглядуючи тут докладно договору, тов. Садовський каже, що цей договір дає все, що він міг дати при існуючих реальних умовах, вітає його і висловлюється за передачу його в комісію.

Д-дій Новаківський (о. є. с. р. п.), *В. Коваль* (українська трудова партія), *Шехтман* (сіоніст), *Чопківський* (безпартійний) * і *Ол. Степаненко* (самостійник) висловлюються за передачу договору в комісію, так само за передачу висловлюються представник українських молдаванів д-дій Прекул і представник Холмщини д-дій Олесіюк.

Професор М. Грушевський виголошує велику промову, знайомлячи членів Ради з історичною підкладкою щодо становища Холмщини і Бессарабії **.

Дебати скінчені. Рада більшістю усіх, проти — ні одного, при 3, що втримались, постановляє передати договір в комісію з 27 членів, представників усіх фракцій Малої ради.

Слідуюче засідання буде в неділю 17 березня о 12-й год. дня.

Нова Рада. — 1918. — 16 берез.

№ 111а

ПРОМОВА ГОЛОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО НА ЗАСІДАННІ МАЛОЇ РАДИ

15 березня 1918 р.

Уважаю своїм обов'язком як історик, котрий протягом цілого життя спеціальну увагу звертав на історію західних окраїн Української землі і який зв'язаний з тим «Ельзасом», про який згадували тут, бо я родився в Холмщині, як син учителя греко-уніатської Холмської гімназії вважаю своїм обов'язком познайомити членів Малої ради з деякими сторонами тих питань, про які сьогодні і вчора кілька разів згадувалось.

---

* В тексті помилка — виступав О. Чайківський від імені позапартійних соціалістів (Народня воля. — 1918. — 16 березня).

** Див. док. № 111а.

Думаю, Ви не сумніваєтесь, без різниці національностей, що я як демократ і соціаліст, який усе своє життя стояв на обороні прав національностей, а не тільки своєї національності, я перший би виступив з цілою силою свого переконання, коли б з боку нашого правительства та мирної делегації, бачив покривдження чи нерозуміння чиїхось національних прав, чи в справі Холмщини, чи в справі, яка оце зараз доволі несподіванно видвинута, в справі Бессарабії. Я одначе мушу з цілою силою переконання сказати, що в тих актах, які виходили від нашого правительства, не бачив ні в справі Холмщини, ні Бессарабії порушення чужих національних прав. І я би дуже жалкував, коли би дійсно котра-небудь з тих справ попсувала відносини української демократії з демократією польською чи румунською через непорозуміння, які могла би нав'язати польській чи румунській демократії буржуазія польська чи румунська. Я не сумніваюсь, що українська демократія, українські соціалістичні партії зможуть в тих питаннях легко порозумітися з справжньою демократією — соціалістичною польською і молдавською. Але правда, може бути, що їм буде трудно порозумітися з імперіалістичною буржуазією польською чи румунською, бо вони говорять незрозумілими собі язиками.

Обмежусь тільки кількома історичними справками з обов'язку історика, одного з старших українських істориків, якому приходилось розслідувати історію тих земель. Холмська справа в польському освітленні являється прикладом суспільних гіпнозів, які нав'язуються часом широким кругам народів певною групою людей і стають потім нещастям, яке закриває очі усього народу на дійсні реальні відносини, псує його політику і призводить до небажаних наслідків. До 19 віку жодному полякові не прийшло би на гадку твердити, що Холмщина є польська, а не руська земля, говорю руська, в значінні українська. За часів Польщі Холмщина була одною з земель «Руського воєводства», а саме п'ятою землею воєводства поруч з Львівською, Галицькою, Перемишльською і Сяноцькою. Перед тим, до прилучення до Польщі, була вона інтегральною частиною Волині, Галичини. Аж після того, як на Віденському конгресі дипломати позшивали «конгресувку» з різних шматків Корони польської: з польських і литовських, білоруських і українських земель, тільки з того моменту Холмщина в уяві поляків стала частиною Польщі в тіснійшим значенні. Перед тим то була руська земля, яка входила в склад Корони польської так як входила Галичина, Київщина і т. д. І фізіономія її була «руська», себто українська. Не буду говорити про давній час, про те, що Холмщина не насліддя, завіщане нам королем Данилом, що вибудував Холм і зробив своєю резиденцією, і прикрасив різними будовами, широко описаними у Галицько-Волинському літопису. Не буду входити в ті далекі часи. Але скажу, що в 17 в., коли Польща насувалась на нас, побідно зламавши всі перешкоди культурні й національні, котрі Україна могла їм противоставити, Холмщина була ще однією з найбільш тривких опор в боротьбі з польщиною і, що рівнозначно було тоді, в боротьбі з католицтвом і унією. Характер цієї боротьби на холмському грунті в ті часи, ясний для всякого, хто мав нагоду заглядати в історичні акти 17 в., то була боротьба місцевої української людності проти польщини. Поіменні переписи людності, які маємо з другої половини 16 віку, не лишають сумніву щодо фізіономії того краю і значення завзятої, до кровавих конфліктів доведеної боротьби — боротьби місцевої людності з офіціальною національністю польською, церквою католицькою і уніатською, яка насувала на Україну.

Там, до 19 віку, ніхто з поляків не задумав би претендувати на Холмщину, як частину Польщі в тісному розумінні того слова. Тільки після того, як Польща, понісши великі страти на інших землях, сконцентрувала усю енергію на «королівстві» конгресовім, для неї Холмщина стала інтегральною частиною Польщі. Для польської буржуазної суспільності і католицької церкви стало ціллю удержати те, що дав Віденський конгрес, і «від того часу начинається, з одної сторо-

ни, усильна увага для підтримання польського елементу в Холмщині, а, з другої сторони, являється та дражливість, з якою польська суспільність реагувала на кожний акт, який грозив нарушати принадлежність Холмщини до Польщі».

Коли російське старе правительство робило одну з найбільших своїх ганебних помилок, заганяючи холмських уніатів силоміць в лабети офіціального православ'я і обрусіння, ламаючи унію, яка в той час стала вже національною церквою на Холмщині, і українська людність скільки могла старалась оборонити себе від офіціального обрусіння, від тих священиків-великоросів, які посилались на Холмщину, і від російської бюрократії — урядництва, польське громадянство використало той момент, щоби усе, що цуралось офіціальної російської церкви і народності, пригорнути до польського елементу. Холмщина тоді не могла бути прийнята в оборону українцями, над якими скупчились репресії російські, бо з примусовим переходом уніатів на православ'я на один час припадає ганебний закон Юзефовича 1876 р., який «забороняв українське слово». В той момент Україна здавлена офіціальним обрусінням, не могла простягнути руки помочі Холмській українській людності, на котру упали ті релігійні і національні репресії. З тої боротьби російського офіціального елементу з українським скористав польський елемент, щоб в свої школи і костели затягати українську людність Холмщини і зробити з тих уніатів-українців, які цурались української мови, — католиків і поляків. Це в значній мірі йому вдалося. Дійсно, польський елемент в Холмщині зріс значно, не тільки через еміграцію сюди польського елементу, скільки від того ополячення, того українського елементу, який не хотів стати елементом російським. Отже, коли після того піднялось питання, запізно, розуміється, як це звичайно бувало у російської бюрократії, — з опізненням на 30 чи 40 літ, щоби відокремити Холмщину від Царства Польського, як землю непольську, — в той час вже дійсно, для польського громадянства, котре не було свідком того процесу полонізації Холмщини і не було в нім освідомлене, стало це страшною перспективою розділу Польщі. І на всіх тих, хто пробував нагадати, що Холмщина непольська земля, в тім числі і на мене, у поляків не ставало лайок, що хтось сміє не протестувати проти закону Столипіна, що хтось сміє боронити раціональність відокремлення Холмщини.

Я скажу, що то було непорозуміння, нав'язане широким польським кругам, а може навіть і частині польської демократії, і це непорозуміння мало наслідком, що тепер, коли Україна перший раз від часів Хмельницького могла стати в обороні своєї бідної, може з усіх земель найбільш покривдженої частини своєї землі — цієї Холмщини, тут Польща побачила український імперіалізм і посягнення на ісконне польське достояніє. Так творяться конфлікти! З непорозуміння витворюється щире переконання, за яке суспільності готові йти на усякі спори, війни і жертви, псувати свої добросусідські відносини і т. д.

Я дуже буду жалкувати, коли з приводу Холмщини, тої цілком незаслужено зачисленої в ряд польських земель української землі, попсуються відносини між українською і польською демократією. Я підкреслюю — демократією, бо з польською буржуазією нам не по дорозі, з нею до порозуміння ніколи не дійдем! Але я жалкував би, коли б польським буржуазним верствам удалось нав'язати таке фальшиве розуміння українсько-польських відносин демократичним групам польської суспільності. Одначе смію надіятись, що може до того не прийде, що та комісія, яка збереться для того, щоб встановити границю Холмщини і відрізати те, що дійсно втрачене для України з українських земель, хоч історично воно знищить ці непорозуміння.

Мушу підчеркнути, що те, нами признане в Бресті, ще не відповідає нашим історичним границям. Наш Дорогичин, один з наших історичних городів, в якому коронувався король Данило, не увійшов в нашу територію. Але ми не будемо ганятись за історичними реліквіями, а станемо на грунті реальних відносин, вважаючи, що можна врятувати в даних обставинах. І мені, хоч гірко, що ми не

могли дійти до старої етнографічної границі, не могли злучити тих «украін», як називає Галицько-Український літопис, я того робити casus belli не буду рекомендувати українській суспільності. Думаю, що і та комісія, яка збереться, не буде заглядати на сторінки наших літописів, а буде числитися з реальними обставинами. І не в інтересах України, як я вже 10 літ тому писав в справі відокремлення Холмської губернії, вносити омертвілі частини нашої етнографічної території в нашу державу, тільке те, що живе зараз як українське, що реально зв'язане тепер з Українською територією. В цій справі того ми з справжньою польською демократією, з якою найдем спільну мову і з якою будемо говорити тепер і надальше, думаю, ми йдемо до порозуміння, і посварити українську соціалістичну демократію з польською демократією польській буржуазії, думаю, що не вдасться (*оплески*).

Кілька слів позволю собі сказати щодо Бессарабії. Тут член Малої ради Перкул робив історичні справки щодо XIX в.: що та територія була населена романськими племенами і етнографічно була молдавська. Дозволю собі сказати, коли робити екскурсію в далеку давнину, що справа мається навпаки. Романська людність Бессарабії являється розмірно новою, а в епоху утворення Київської держави землі між Дністром і Дунаєм, за відомостями найстаршого літопису — Українсько-руського, розуміється, бо молдавські літописи починаються кілька століть пізніше, були заселені нашим племенем тіверців, котрі сиділи по Дністру до Дунаю («и бъ множество их»). Тоді молдавської колонізації тут не було. Приплив румунської людності починається пізніше. Вона починає появлятися тут головно к 14 в. і заливає стару людність — болгарську і українську. Але ж в 1 в. Комулович, хорват-священик, висланець папського престолу, який лишив мемуари, каже, що при Дунаю мешкає «руський народ, численний і сильний». Це щодо історичної справки. Але історичні права тут, як і скрізь, переплутуються і про те, хто історично старший, можна безконечно спорити і тим трудно орієнтуватися. Ми, коли будемо старатися порозумітися з молдавською демократією про розграничення інтересів української і молдавської людності в Бессарабії, то будемо виходити з сучасних реальних відносин. І тут, як знаєте, з української сторони ніхто не має претензії на ті части Бессарабії, в яких більшість становить молдавська людність, і оскільки дійсно місцева людність виявить свою охоту злучитися з Румунією, місцева людність, а не румунське правительство, підчеркую я, — думаю, що зі сторони наших політиків не було ніякого наміру обмежити те законне право кожної людності, кожного народу, який являється хазяїном землі, злучитись з тою чи іншою державою. Мова може бути тільки про ті території, в яких молдавська людність не має абсолютної більшості. Це є мова про північну частину Бессарабії й полудневу.

Бажано було б також, щоб справа прилучення Бессарабії до Румунії не рішалась одностороннім волевиявленням Румунського правительства і порозумінням з Центральними державами, а щоб була прийнята на увагу воля місцевої людності, демократичних кругів молдавського населення. Наші товариші с.-р. мали ще недавно заяву в тих справах від людності північних і полудневих повітів Бессарабії про те, що вони бажають прилучитися до Української Народної Республіки. Товариші с.-р. говорили про те в нашім парламенті. Я можу до того, як Голова Центральної ради, дати справку, що такі заяви поступали і до Центральної ради і фактом є, що в складі Центральної ради були представники української людності від полудневої Бессарабії, від Акерманського та інших повітів. Така воля української людності Бессарабії не підлягає сумніву. Вона була документально заявлена і з тим, очевидно, треба буде рахуватися. То думаю, що оскільки буде мова про розмежування демократичних верств українських з молдавськими, легко буде порозумітися. Я тільки мусів сказати, що історичні справки не на користь молдавської людності, коли би вони на основі історичних прав хотіли претендувати на її землі.

Це я уважав потрібним зробити ту історичну справку як член Малої ради і історик, який з обов'язку свого мусів займатися історією тих країв, про котрі була мова, і я взяв слово не для того, щоби з ким-небудь полемізувати, а в інтересах заспокоєння, будучи певний, що всупереч реальним інтересам людності української і неукраїнської в обох країнах тих нічого недоброго не буде зроблено зі сторони нашого правительства, не кажучи про те, що конституція України забезпечить широкі права тим неукраїнським елементам, які кінець кінцем при розмежуванні опиняться в межах Української Народної Республіки. Думаю, що в тім порука всіх соціалістичних партій усього українського народу (*оплески*).

Народня воля. — 1918. — 21 берез.

№ 112—114

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

15—17 березня 1918 р.

№ 112

15 березня 1918 р.

Присутні: Голубович, Ткаченко, Порш, Сакович, Христюк, Мазуренко, Сидоренко, Холодний, Коліух, Жуковський, Хургин, Симонів, Кухаренко, Любинський, Чопівський.

1. *Слухали:* доклад Жуковського а) про організацію Військового міністерства і підготовку до призову нової армії. Організуються відділи управління міністерства по всіх військових галузях, а також утворюється технічний апарат на місцях по губерніях та повітах в формі губерніальних і повітових комендантів, котрі виконуватимуть роботу військових начальників по учоту військової сили для формування її в корпуси. Для підготовки офіцерського складу організується інструкторська школа, яка, в першу чергу, випустить 1200 офіцерів. Коли підготовча робота буде скінчена, буде приступлено до призову 1920 р., що дасть 250 тис., а після весняних робіт до призиву на додаткову службу 1919 р., таким чином можна буде утворити армію в 600 тис. Ця військова підготовка не прямує до постійної армії і не суперечить принципу міліційної армії, бо це залежатиме від строку військової служби, котрий встановить парламент. Армія організується на демократичних підставах. Офіцери — начальники для солдатів тільки тоді, коли вони видають накази по службі. Поза цим всі рівні, всі користуються з однакових прав. Військові підлягатимуть воєнному суду тільки за вчинки, порушення дисципліни і військового уставу. Мається на увазі одкрити Академію Генерального штабу.

Постановили: доручити Міністерству військових справ внести в Центральну раду законопроект про організацію міністерства і військового управління, про губерніальних і повітових комендантів, про формування нової армії.

Призначення на посади осіб з правами товаришів міністра робити по ухвалі Ради міністрів.

в) Про головні основи організації інструкторської школи і проект видатків на її утримання.

Постановили: головні основи організації інструкторської школи ухвалити і одкрити кредит Військовому міністерству на її утримання в розмірі 761956 руб. 25 коп.

с) Про загальновійськове становище. Події розвиваються планомірно; незабаром Полтава буде взята; в районі Бірзули більшовицькі партії розбиті. Муравйов з військом одходить на Катеринослав, у Харкові організується нове військо і там буде головний бій. На днях прибуває дивізія українських полонених.

У зв'язку з становищем в м. Києві *постановили:*

а) доручити Міністерству військових справ: 1) подбати про найшвидшу ліквідацію можливих виступів офіцерів; 2) усунути Прісовського; 3) вжити заходи до обеззброєння населення м. Києва і ліквідації таємних запасів зброї; 4) вжити заходів до розгрузки м. Києва; 5) ліквідувати всі шпиталі і лазарети; 6) задержати демобілізацію «Вільного козацтва»[73]; 7) видати наказ про негайне увільнення військовими частинами помешкань державних інституцій; 8) автомобілі і бензин взяти з монопольного користування військового відомства і справу розпреділення автомобілів і бензину передати до відома господарського департаменту Генерального писарства.

д) Про стан Морського міністерства.

Постановили: доручити Міністерству морських справ внести в Центральну раду законопроект про демобілізацію флоту.

2. *Слухали:* справу ведення протоколів і журналів засідання Ради Міністрів.

Постановили: 1) журнал постанов Ради міністрів одділити од протоколу засідання; 2) всі пропозиції і проекти постанов вносяться пп. міністрами в писаній формі.

3. *Слухали:* прохання білоруської військової організації[74] допомогти в організації Білоруського комісаріату, надати право реквізиції та ін.

Постановили: передати справу на розгляд Міністерства закордонних справ.

4. *Слухали:* внесення міністра закордонних справ про потребу послати провізорних послів за кордон і в Румунію для участі в мирних переговорах.

Постановили: доручити міністру закордонних справ виконати постанову щодо цього Ради міністрів, в разі ж неможливості доручається міністру закордонних справ порозумітися з головою Ради міністрів.

Голова Ради народних міністрів *В. Голубович*
Народні міністри *Є. Сокович, М. Ткаченко, Г. Сидоренко, І. Чопівський, А. Жуковський, І. Хургин, Д. Коліух*
Генеральний писар *П. Христюк*

Ф. 1064, оп. 1, спр. 4, арк. 17 — 18. Оригінал.

№ 113

16 березня 1918 р.

Присутні: Голова В. Голубович, М. Ткаченко, М. Порш, Д. Одинець, І. Хургин, П. Лінніченко, Симонів, Є. Сокович, П. Христюк, Г. Сидоренко, М. Любинський, М. Кухаренко, І. Мірний, О. Жуковський.

1. *Слухали:* внесення Міністерства закордонних справ про посилку делегата в Румунію на мирну конференцію.

Ухвалили: призначити головою мирної делегації до Румунії члена УПСР Севрюка, видавши йому паспорта провізорного посла до Берліна.

2. *Слухали:* внесення Міністерства закордонних справ про повернення грузинських і вірменських загонів на Кавказ.

Ухвалили: 1) одноголосно: підтвердити попередню постанову в справі організації на території України чужоземного війська; 2) щодо війська вірменського і грузинського — то пропонувати їм виїхати за межі України без зброї.

Пани міністри Одинець і Хургин участі в голосуванні не брали.

3. *Слухали:* пропозицію Ткаченка відносно виплати утримання співробітникам міністерств 20 цього березня.

Ухвалили: 1) пропонувати кожному міністерству представити певний матеріал, який торкається справи виплати співробітникам утримання; 2) утворити спеціальну відомственну комісію, яка б той матеріал розглянула і свої міркування представила Раді міністрів на розгляд і затвердження.

4. *Слухали:* пропозицію Соковича відносно виплати авансом в рахунок утримання співробітникам Управління Південно-Західних залізниць.

Ухвалили: видати сумму 2,1/2 млн крб. для виплати жалування залізничникам співробітникам Управління, лінії і Київської округи водяних шляхів, причому вище зазначена сума в 2,1/2 млн крб. повинна бути складена такими установами і по такому обрахунку: із сум Військового міністерства — 1 млн крб., із Державного банку — 500 тис., із сум, котрі є в розпорядженні Ради міністрів, — 1 млн крб.

У зв'язку з обговоренням цього питання збори *ухвалили:* щоб всі суми, котрі залишились в розпорядженні міністра військових справ, а також все майно, яке до його належить в золоті і сріблі, були внесені до Державного банку на рахунок і розпорядження Військового міністерства.

5. *Слухали:* питання про грошову справу.

Ухвалили: 1) пропонувать Міністерству фінансів негайно виробити ряд конкретних мір по збору всіх податків — поземельних, промислових, подоходних та ін., і представити ці міри на розгляд Ради міністрів не пізніше понеділка; 2) випустити відозву до людності про уплату податків від Ради народних міністрів; 3) доручити Міністерству внутрішніх справ циркулярно запропонувати губерніальним і повітовим комісарам звернутися до людності з вимогою платити податки — державні, земські і міські, вживаючи законних мір, [а не] примусового збору податків. Вивісити оповістки скрізь по городах, селах, волостях, видавши наказ всій міліції негайно приступити до виконання своїх обов'язків по збору податків; 4) пропонувати Міністерству внутрішніх справ негайно наказати всім органам місцевого самоврядування негайно приступити до розсилки окладних листів і збору податків; 5) пропонувати Міністерству фінансів вжити всіх заходів, аби губерніальні, повітові казначейства періодично надсилали певні справозданння і відомості про рух грошових сум.

6. *Слухали:* проект наказу Військового міністерства в справі розформування Осібної армії.

Ухвалили: принципіально такий наказ (див. додаток I)* вида[ти, при цьо]му про термін видання цього наказу Військове міністерство [має повід]омити Раду міністрів.

7. *Слухали:* пропозицію Жуковського відносно призначення підйомних і командировочних старшинам, козакам і урядовцям, котрі посилаються за кордон, або для зв'язку з закордонними військами на території України.

Ухвалили: 1) постанову (див. додаток 2)** Військової ради од 15 березоля ствердити з тим, щоб підйомні старшинам, яких посилають за кордон, збільшити до 500 крб., а козакам і урядовцям 200; 2) збільшити видатки по утриманню Головного шкільного управління на 10 відсотків (журнал ВР від 14 березоля).

8. *Слухали:* пропозицію Голубовича відносно реєстрації і висилки за кордон бувших офіцерів бувшої російської армії.

Ухвалили: доручити Міністерству військових справ видати відносно цього такий наказ: 1) що всі офіцери бувшої російської армії повинні в чотириденний строк зареєструватись у спеціально призначених для цього комісарів; 2) офіцери

---

* Не виявлено.

** Не виявлено.

бувшої російської армії не мають права носити і тримати у себе зброю; 3) невиконання цих наказів карається тюрмою і висилкою за кордон; 4) ухвалити принципіально доручити висилку офіцерів бувшої російської армії, які не підлягають закону про українське громадянство, Міністерству військових справ, причому про термін видання цього наказу Військове міністерство повинно повідомити Раду народних міністрів.

9. *Слухали:* повідомлення Жуковського відносно подій в Дарниці.

Ухвалили: доручити Військовому міністерству скласти для розслідування цього спеціальну комісію, в склад якої увійдуть на паритетних основах і представники германської влади, причому всі діла і слідство цієї комісії по закінченні поступають до Міністерства закордонних справ.

10. *Слухали:* телеграму від Німецької головної кватири в справі установлення курсу на російський рубль.

Ухвалили: 1) установити курс на російський рубль півтори марки і доручити Міністерству фінансів опублікувати цю постанову в часописах і дати відповідно розпорядження по кредитних державних установах і казначействах про вільний прийом і обмін германських марок по вищезазначеному курсу; 2) доручити всім міністерствам вжити заходів для проведення цієї постанови в життя.

11. *Слухали:* внесення Міністерства внутрішніх справ про проект доповнення до тимчасового положення про тимчасових губерніальних комісарів, затверджених Тимчасовим урядом 19 вересня 1917 р., відносно поширення адміністративних прав комісарів.

Ухвалили: доручити Міністерству внутрішніх справ внести цей проект на розгляд і затвердження Малої ради.

12. *Слухали:* проект закону Міністерства внутрішніх справ про видачу закордонних паспортів.

Ухвалили: доручити Міністерству внутрішніх справ внести цей проект на розгляд і затвердження Малої ради.

В. Голубович, М. Ткаченко, П. Христюк, О. Жуковський, Є. Сокович

Ф. 1064, оп. 2, спр. 18, арк. 14 — 15. Оригінал.

№ 114

17 березня 1918 р.

Присутні: Голова Ради народних міністрів В. Голубович, М. Ковалевський, І. Мірний, П. Христюк, Д. Симонів, І. Ганицький, І. Хургин, М. Міцкевич, В. Мазуренко, М. Любинський, Г. Сидоренко, М. Кухаренко, П. Холодний, О. Жуковський.

І. *Слухали:* внесення міністром торгу і промисловості відносно браку нафти і гасу. В зв'язку з обговоренням цього питання після інформацій, поданих п. Голубовичем, і обміну думками збори.

Ухвалили: з приводу цього доручити Міністерству торгу і промисловості звернутися до уряду Австро-Угорщини в справі доставки нафти з Галичини на Україну. Це відношення має підписати п. Голова Ради міністрів і міністр торгу і промисловості.

ІІ. *Слухали:* доклад п. *Мірного* про утворення Прес-бюро.

Постановили: ухвалити частину докладу щодо інформації загальнополітичної, окрім питання про телеграфне агенство, щодо останнього, то подати детальний доклад, позаяк справа утворення його була вирішена ще при п. голові Винниченкові, було асигновано 60 тис. крб. поза відомством Генерального писарства.

ІІІ. *Слухали:* пропозицію *п. Кухаренка* в справі права користування Міністерством земельних справ біжучим рахунком в Державнім банку.

Ухвалили: доручити міністру фінансів зробити розпорядження про запрет на 500 тис. крб. для Міністерства земельних справ з тим, щоб на рахунку міністерства була завжди ця сума, поки не вичерпається срочна асигновка Ради народних міністрів Міністерству земельних справ в сумі 200 тис. крб. і попередній біжучий рахунок Міністерства земельних справ в 150 тис. крб.

IV. *Слухали:* пропозицію *Кухаренка* скликати нараду з представників відомств і цукрової промисловості для обговорення питання цукрового господарства.

Ухвалили: одсунути це питання, позаяк Міністерство харчів вносить на розгляд і затвердження в найближчому часі в Раду міністрів спеціальний з приводу цього питання законопроект.

V. *Слухали:* заяву міністра земельних справ в справі виконання міністерством п[останови] засідання Ради народних міністрів.

Ухвалили: 1) прохання міністра земельних справ задовольнити, доручивши йому виконання цієї постанови шляхом оголошення в часописах; 2) доручити міністру фінансів розробити доклад щодо оголошення різними відомствами курсу рубля; 3) щодо докладу міністра земельних справ, то передати його на заключення міністру фінансів.

VI. *Слухали:* внесення державного контролера про законопроект про державного контролера і його товариша.

Ухвалили: а) вирішення цього питання одсунути по формальних причинах; в) доручити генеральному контролеру цей законопроект надрукувати в потрібній кількості примірників, надіслати кожному міністрові і з заключенням міністра юстиції з пояснюючою запискою внести на розгляд в Раду міністрів.

VII. *Слухали:* внесення міністра фінансів відносно одпуска авансом 300 тис. крб. експедиції заготовок державних паперів.

Ухвалено: одпустити авансом експедиції заготовок державних паперів 300 тис. крб. для виплати робітникам, за папір для друку, на видатки, зв'язані з командировкою за кордон по справах експедиції, й інші видатки.

VIII. *Слухали:* внесення міністра фінансів відносно організації податкової міліції.

Ухвалили: вирішення цього питання по формальних причинах одсунути і пропонувати Міністерству фінансів цей законопроект розмножити і розіслати міністерствам і внести на обговорення на ближчому засіданні.

IX. *Слухали:* пропозицію міністра фінансів відносно установлення акцизу на тютюн.

Ухвалили: доручити міністру фінансів внести в Центральну раду пропонований ним законопроект і установити акциз на жовтий тютюн по шкалі № 1, на махорку по шкалі № 2 строком до 1 січня 1919 р.

X. *Слухали:* доклад Д. Симонова в справі утворення спеціальних курсів української мови для урядовців.

При обговоренні цієї справи збори висловлюються проти утворення таких курсів.

XI. *Слухали:* пропозицію *Г. Сидоренка* відносно установлення знака емблеми на прапорах пароплавів відомства шляхів.

Ухвалено: установити емблему відомства: якір і лопату.

В. Голубович, М. Ткаченко, О. Жуковський, Є. Сокович, П. Христюк

Ф. 1064, оп. 2, спр. 17, арк. 15. Оригінал.

№ 115

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

17 березня 1918 р.

Ратифікація мирового договору

Засідання розпочалося на початку четвертої години дня.

Одкриваючи засідання голова проф. *М. Грушевський* повідомляє Раду про працю парламентарної комісії, обраної на попередньому засіданні для детального розгляду мирного договору. Комісія, розбившись в дві секції, юридичну й економічну, відбула кілька засідань. Сьогодні оце комісія закінчувала свою працю і це й задержало засідання Ради.

Д-дій Корчинський (с.-ф.), член юридичної секції цієї комісії, знайомить Раду з висновками секції і оголошує резолюцію, ухвалену і прийняту комісією, такого приблизно змісту: «Розглянувши мирові договори з прямого боку, комісія вважає їх добрими і пропонує Центральній раді ратифікувати їх».

Резолюцію економічної секції оголошує *тов. Садовський*:

«Розглянувши поданий на обміркування Малої ради мировий договір, заключений 9 лютого 1918 р. у Бересті-Литовському Українською Народною Республікою, з одної, і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, з другої сторони, економічна секція парламентської комісії по розгляду мирового договору вважає своїм обов'язком подати до відома Малої ради слідуюче:

Економічна секція переконалась, що при даних умовах міжнародної ситуації цей договір відповідає інтересам людності Української Народної Республіки. Беручи на увагу тимчасовий характер договору, секція вважає, що дальше детальне практичне студіювання всіх його сторін покаже, які зміни і доповнення треба буде внести як у розділ тарифів, списаний з готового, але може бути перестарілого взірця, до того ж органічно зв'язаного з іншим господарським організмом, так і в інші пункти і розділи в інтересах господарського розвитку країн, що заключають цей договір. Секція визнає, що внесений у цей договір принцип державного обміну є раціональним розрішенням питання про організацію міжнародного товарообороту в час по війні.

В інтересах обох сторін, що заключають цей договір, необхідне по можливості скоріше вирішення справи про урегулювання й охорону еміграції й імміграції праці на принципі взаємності і забезпечення трудящих, сторін, що заключають цей договір, усіх політичних і громадських свобод і прав, що представлені соціальним законодавством тубільним робітникам.

Виходячи з вищесказаного, економічна секція парламентської комісії пропонує Малій раді:

1. Мировий договір, заключений 9 лютого 1918 р. в Бересті-Литовському між Українською Народною Республікою, з одного боку, і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, з другого боку, як основний, так і додатковий, в частині економічній ратифікувати.

2. Визнати, що після обміну ратифікаціями, уряд нашої Республіки має звернути увагу сторін, які договорюються з Українською Республікою, що він вважає за свій обов'язок зняти річ про міжнародну охорону праці і поширення її на всі галузі праці, а також і на еміграцію і імміграцію праці.

Резолюції ставляться на голосування і приймаються голосами всіх (*троє утримались*).

Після цього оповіщено перерву до 7-ї год. вечора.

Увечері засідання розпочинається загальними дебатами. Виступає ряд промовців, висловлюючи те чи інше відношення до заключення цього договору.

Д-дій Рафес підкреслює, що бундівці голосують не проти миру, а проти його форми.

Промову тов. Рафеса переривають вигуками з місць. Здіймається галас.

Голова наказує опорожнити хори від публіки.

Тов. Рафес нарешті кінчає промову.

Для фактичного спростування забирає слово член мирової делегації *тов. Левицький,* який, зазначивши безпідставність тверджень д-дія Рафеса, заявляє, що перші мирові умови Германії з Троцьким були майже однакові з українськими, і тільки після недавнього наступання німці круто змінили позицію і вже ультимативно запропонували Троцькому невигідні умови. Отже, винуватити в цьому Україну нема жодних підстав.

Змістовну промову виголошує народний міністр *тов. Порш.*

Відповідаючи тов. Рафесу, він каже, що перше, ніж кидати українському народу обвинувачення у зрадництві і інших гріхах, треба зазирнути і в минувшину свого народу (*гучні оплески*).

«Ми певні, — кінчає д-дій Порш, — що цей договір має велике значення не тільки для України, але й для інших воюючих країн. Вже маємо, що з стану воюючих держав випали Україна і Росія. Незабаром випаде Румунія; маємо звістки, що до них приєднається Сербія, Італія, Бельгія. Можна надіятись, що незабаром настане той момент, коли всі народи протягнуть один одному братню руку і утворять III Інтернаціонал» (*буря оплесків*).

Список промовців вичерпано.

Професор *М. Грушевський* оголошує вироблений комісією законопроект ратифікації договору:

«Ми, Українська Центральна рада, оповіщаємо, що вдовольняючи бажання українського народу привернути* негайно мирний стан між Українською Народною Республікою і державами: Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною, уповноважили нашу Раду народних міністрів скласти і підписати договір між Українською Народною Республікою, з одної сторони, і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною, з другої сторони.

Уповноважені обох сторін, зібравшися в Бересті-Литовському, зложили і 9 лютого 1918 р. власноручно підписали головний мировий договір, який від слова до слова мається так: (текст договору)**.

Тому ми, Українська Центральна рада, ухвалили: наведений вище мировий договір затвердити, ратифікувати і виконувати твердо і непорушно, нині і на потім будучі часи, а Раді народних міністрів наказати перевести обмін ратифікаційних актів у місті, зазначеному в договорі».

Цей закон ставиться на голосування і ухвалюється всіма голосами проти семи і один утримався.

Результат голосування був зустрінутий з великим захопленням.

«Я щасливий констатувати, — каже проф. М. Грушевський, — що Українська Центральна рада сповнила це діло, котре вона поставила своїм завданням з перших днів революції: мир без анексій і контрибуцій — досягнений» (*гучні оплески*).

Член мирової делегації д-дій Любинський зазначає від імені делегації свою радість.

Засідання кінчається пізно вночі.

Слідуюче засідання Малої ради призначається на вівторок 19 березня о 12-й год. дня.

Робітнича газета. — 1918. — 19 берез.

---

* Так у тексті.

** Див. док. № 70.

№ 116

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

18 березня 1918 р.

Присутні: Голова Ради народних міністрів В. Голубович, Д. Симонів, Є. Сокович, П. Христюк, І. Мірний, Михайлов, Кухаренко, М. Любинський, М. Ковалевський, В. Мазуренко, Г. Сидоренко, М. Порш, М. Ткаченко, Д. Одинець.

І. *Слухали:* інформації *Кухаренка* щодо проведення земельного закону в життя і *Михайлова* про становище на Київщині.

Заслухавши і прийнявши до відома інформації вищесказаних промовців, збори *ухвалили:* перейти далі до обміркування порядку денного:

ІІ. *Слухали:* доклад *В. Мазуренка* в справі фінансовій.

Ухвалили: 1) видати відозву од імені Ради народних міністрів до людності широкодержавного значення, скласти таку відозву доручити М. Поршу; 2) доручити міністру фінансів представити на розгляд в Раду міністрів коректуру оповіщення до населення в справі негайного внесення податків; 3) дозволити податковим інспекторам по згоді з повітовими земськими управами призначити волосних зборщиків податей. У крайніх випадках дозволити інспекторам призначити зборщиків самим; 4) Військове міністерство по вимогах Міністерства фінансів дає військову допомогу для взискування недоїмків; 5) щодо закону про прикордонну охорону, то доручається міністру фінансів представити такий законопроект на розгляд Ради міністрів і кандидатів на посаду начальника кордонної стражі на затвердження.

ІІІ. *Слухали:* пропозицію *М. Порша* про асигновку 10 тис. крб. Державній комісії по організації товарообміну з Центральними державами.

Ухвалили: асигнувати суму 10 тис. крб. з 10-мільйонного фонду в розпорядження Державної комісії авансом до розгляду і затвердження штатів.

ІV. *Слухали:* пропозицію *Мазуренка* дозволити тимчасово вільний продаж махорки.

Ухвалено: цю справу передати на вирішення Міністерству фінансів і Міністерству продовольчих справ.

V. *Слухали:* резолюцію загальних зборів співробітників Військового міністерства від 16 березня с. р.

Ухвалено: передати на заключення Військовому міністерству.

VI. *Слухали:* пропозицію міністра пошт і телеграфу щодо оплати пакетів, надсилаємих державними інституціями.

Ухвалено: доручити міністру пошт і телеграфу зробити розпорядження, щоб усі пакети державних інституцій приймались на пошті тимчасово без негайної оплати, поки не будуть спеціально для цього призначені кредити.

Належна платня за пересилку залічується в борг відомствам.

VII. *Слухали:* пропозицію Є. Соковича відносно грошової допомоги і виїздом з Києва залізничників, командированих в Румунію, повернувшихся звідти і залишившихся в Києві.

Ухвалено: маючи на увазі фінансове становище держави, в такій грошовій допомозі одмовити.

VIII. *Слухали:* пропозицію *Михайлова* відносно організації міжвідомственної демобілізаційної комісії (для ліквідації тих фабрично-заводських підприємств, що обслуговували оборону).

Ухвалено: доручити організацію такої комісії міністру торгу і промисловості з тим, щоб в склад її увійшли представники зацікавлених відомств.

IX. *Слухали:* відношення управляючого Волинською казенною палатою від 12 березня за № 10 в справі ограблення військом 3-го польського корпусу Старокостянтинівського казначейства.

Ухвалено: передати цю справу на розпорядження Військового міністерства.

X. *Слухали:* заяву М. Порша про необхідність улаштування справи з виданням «Вістника Ради народних міністрів».

Ухвалено: прийняти до відома.

В. Голубович, М. Ткаченко, О. Жуковський, Є. Сокович, П. Христюк

Ф. 1064, оп. 2, спр. 17, арк. 15. Оригінал.

№ 117—118

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАНЬ МАЛОЇ РАДИ

19—20 березня 1918 р.

№ 117

19 березня 1918 р.

Засідання досить многолюдне. Членів Ради багато. На черзі дня — зміна кабінету.

Головою проф. М. Грушевський. Слово бере Голова Ради міністрів *В. Голубович* і оголошує список нового кабінету. Голова міністрів (міністр без портфеля) — В. Голубович, міністр внутрішніх справ — Ткаченко (у. с.-д.), військових — Жуковський (у. с.-р.), судових справ — С. Шелухін (с.-с.), земельних справ і харчування — Ковалевський (у. с.-р.), генеральний писар — Христюк (у. с.-р.), управляючий Міністерством харчових справ — Коліух (у. с.-р.), управляючий Міністерством закордонних справ — Любинський (у. с.-р.), управляючий Міністерством праці — Михайлов (у. с.-д.). Посади ж міністрів доріг, пошт і телеграфів, фінансів, освіти, торгу і промисловості, морських справ і державного контролю ще не обсажені; ведуться переговори і можливо, що завтра справа ця виясниться цілком.

Д-дій О. Степаненко (с.-с.) заявляє, що союз самостійників-соціалістів не може вітати нового кабінету і боротиметься проти нього.

Представники фракцій у. с.-р. і у. с.-д. заявили про свою згоду на утворення такого складу кабінету. *Д-дій Зарубін* (р. с.-р.) виступає з гострою критикою діяльності уряду і заявляє, що він не гадає, щоб стара політика змінилась, а не треба забувати, що політика старого уряду повела до цілого ряду повстань, і найгірше тут було те, що в повстаннях брали участь не тільки більшовики, але й українці.

Далі промовець критикує чотирі закона, які Рада ухвалила під час евакуації. Промовця переривають вигуками, шумом. Голова погрожує опорожнити хори. Публіка вгамовується.

Навівши ще декілька причин, д-дій Зарубін заявляє, що фракція р. с.-р. з цих міркувань не вважає можливим брати участь у голосуванні.

Д-дій Новаківський (о.є.с.р.п.) висловлюється за те, щоб Рада приступила до дебатів з приводу складу кабінету тільки після декларації нового уряду.

Д-дій Гольдельман (Поалей Ціон) у своїй промові просто каже: «Зараз у нас не кабінет, а безлична, невиразна група».

Д-дій Солтан (у. с.-р.) дивується, що тут кажуть про новий кабінет, бо фактично це є той же старий кабінет, тільки доповнений новими представниками.

Д-дій Кушнір (у. с.-ф.) поділяє думку д-дія Новаковського.

«Як би, — каже він, — цей кабінет не називали (діло не в назві), але він повинен дати свою програмову декларацію. Тоді й можна буде говорити про його склад, а зараз пропоную Центральній раді прийняти цей список до відома і припинити дискусії, для яких ми не маємо зараз жодних підстав.

Рада згоджується з пропозицією д-дія Кушніра і ухвалює в цій справі відповідну спільну резолюцію, внесену фракціями у. с.-д., у. с.-ф. і у. с.-р.

Справоздання виборчої комісії

Голова Головної комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів д-дій Мороз повідомляє про стан виборчої справи, яка стоїть дуже кепсько. Багато пошкодила виборчій справі анархія. Так, наприклад, в одному селі виборці не прийшли на вибори, бо були зайняті продажем сіна якогось панка, в с. Хабному вибори не відбулись, бо селяни в день виборів грабували горільчані склади.

Вибори у призначений строк 27 — 28 грудня не відбулися ні в одній окрузі.

Роблячи висновки з свого справоздання, д-дій Мороз заявляє, що скликати Установчі збори в найближчім часі немає змоги.

Рада ухвалює розглянути цю справу на фракціях.

Заява О. Степаненка

Від фракції самостійників-соціалістів д-дій О. Степаненко робить заяву з гострою критикою урядової політики. Зміст заяви приблизно такий:

Сучасний склад Ради народних міністрів не відповідає моменту. Попередня політика Українського уряду довела до повного зруйнування державного господарства: маємо повний хаос і анархію в народному господарстві; в селах анархія і братовбивча війна, в містах те ж саме, залізниці майже стали, старий державний апарат зруйновано, новий не утворено, податки майже не поступають. Необхідно утворити новий кабінет міністрів на принципі діловому.

Далі в своїй заяві д-дій Степаненко подає ряд пропозицій і практичних порад.

Рада постановляє перенести дискусії з приводу цієї заяви на слідуюче засідання.

Проф. *М. Грушевський*, повідомляючи про похорон січовиків-студентів, забитих під Крутами, пропонує перервати засідання і взяти участь в похороні.

Під час промови М. Грушевського чутно грюкіт у стіну знадвору: то з будинку Центральної ради знімають великого двоголового орла — герб колишньої самодержавної Росії.

Слідуюче урочисте засідання буде сьогодні о 7-й год. вечора. Засідання присвячується першим роковинам Української Центральної ради.

Нова Рада. — 1918. — 20 берез.

№ 118

20 березня 1918 р.

Перші роковини Центральної ради

20 березня в Центральній раді відбулося урочисте засідання Малої ради, присвячене першим роковинам існування цього українського парламенту.

---

* Формула переходу була прийнята 22 голосами проти 3 при 2, які утримались (Ф. 1115, оп. 1, спр. 11, арк. 77).

Ще задовго до початку засідання до будинку Центральної ради сходилась публіка, яка бажала попасти на це засідання.

Засідання розпочалося коло 8-ї год. вечора.

Зала засідань освітлена повним світлом. Над столом президії на стіні портрет Шевченка, прикрашений рушниками.

У багатьох депутатів червоні квітки в петлицях. Народу сила: не тільки хори переповнені, але і зала засідань, де зайняті всі місця і проходи.

На міністерських лавах Рада міністрів у повному складі.

Серед урочистої тиші голова проф. *М. Грушевський* одкриває засідання і бере собі перше слово.

Проф. М. Грушевський дає коротку історію розвитку Центральної ради:

Українська Центральна рада, яка зорганізувалась у цей день рік тому назад з представників усіх культурних і політичних організацій, була перевибрана у квітні, а потім і переформована злученням тих громадських організацій, які народжувались, і включила в себе Раду селянських депутатів, Військовий генеральний комітет і потім Раду робітничих депутатів. Одначе визнаючи, що вона є орган тимчасовий, сурогат парламенту, вона хотіла передати свої уповноваження Всеукраїнським Установчим зборам. Але це її бажання не справдилося: настала відома трагедія і Установчі збори були зірвані.

Проблема скликання Установчих зборів стоїть перед нами і зараз. Ця справа буде вирішена за кілька день, коли буде вияснено, як стоїть виборча справа і чи можна буде скликати Установчі збори. Як відомо, остання сесія Центральної ради ухвалила скликати Установчі збори, коли вже буде обрана половина всіх членів.

«У своїй діяльності, — каже далі проф. Грушевський, — Центральна рада завжди мала єдиний критерій, єдиний компас, — це інтереси трудящих мас, і які б не були помилки і невдачі наші, співробітники Центральної ради можуть із вдоволенням оглянутись на пройдену путь і сказати словами поета:

«Ми не лукавили з тобою,
Ми чесно йшли: у нас нема
Зерна неправди за собою...»

Дозвольте, товариші, закінчити мою промову згадкою про пам'ять тих, хто не дожив до сьогоднішньої урочистої нашої річниці, що славно загинули на своєму посту, боронячи і рідну країну від ворогів, про Пугача, Зарудного, Бочковського і всіх інших. Дозвольте вшанувати їх пам'ять вставанням (*всі встають*) і нехай їм буде вічна пам'ять!» (*оплески*).

Представник Селянської спілки *д-дій Одинець* в своїй промові намалював сумну картину невеселого настрою свідомого селянства.

«Минув рік, — каже він, — з того часу як прийшла свобода, а що зазнали ми, селяни, за цей рік? Інтелігентних сил на селі мало, а темні сили, користуючись темнотою нашою, хочуть відібрати всі здобутки революції. Але все ж таки, — кінчає промовець, — я покладаю велику надію на інтелігентну силу, яка у нас є. Допоможіть же нам, темним селянам, бо ви ж плоть і кров наша! Обніміте ж, брати мої, найменшого брата. Ми всі станем як стіна, щоб добути для всіх щастя, намічене вами!» (*довгі гучні оплески*).

Д-дій Новаковський (о. є. с. р. п.) у своїй промові теж торкається настрою на селі. Пани, сільські господарі останніми часами почали підводити голови. Вони вже одверто кажуть, що земельний закон загубився десь по дорозі в Житомир, і що Україна буде утворена тільки тоді, коли землю знову відберуть у селян і повернуть панам.

Д-дій Руднищький від імені польської радикальної партії і демократичного централу вітає Центральну раду.

Торкнувшись, між іншим, холмської справи, він сказав:

«Ми твердо віримо, що справа з Холмщиною буде вирішена так, як це буде найкраще для обох народів». Кінчаючи, він ще раз вітає Центральну раду, «як ту колиску, з якої виросла Українська держава» (*оплески*).

Далі промовляли дд. Балабанов (меншовик), Скловський (р. с.-р.), Ісаєвич (у. с.-р.), Гольдельман (Поалей Ціон).

Д-дій Скловський в своїй промові зазначає, що тільки р. с.-р. партія єдина з усіх українських партій дала свого представника в колишній Генеральний секретаріат. Далі д-дій Скловський не міг здержатись, щоб не згадати про «нашєствіє іноземного війська, яке прийшло забирати багатство України» (*шум*).

«Неправда!» — кричать з хорів.

«Я прошу промовця здержуватись», — зауважує проф. Грушевський.

Кінчає д-дій Скловський про необхідність скликання Українських Установчих зборів.

«Хай живуть Українські Установчі збори!» (*оплески*).

Промова слідуючого оратора, представника партії українських соціалістів-федералістів д-дія *Кушніра*, дуже характерна для переживаємого моменту.

«Волею судьби на чолі відродження України стала Центральна рада, яка минулий перший рік свого існування зажила широкої слави не тільки у своїх друзів, але й у ворогів. В Західній Європі Центральна рада теж має великий кредит і то не тільки у дружніх держав, але й у ворожих, і знають про неї не тільки в Росії, але й у всій Європі, а може і в цілому світі».

Далі д-дій Кушнір, спиняючись на напрямі праці Центральної ради, каже, що вона платила дань максималізму не тільки в національній, але і в соціальній частині своєї праці. Передача влади на місцях мішаним демократичним органам, контроль над банками — хіба не уступка максималізму?

І промовець застерігає Центральну раду від цього шляху:

«Не забувайте, — каже він, — що в національній сфері ми знайшли піддержку, хоч і зовні, а в соціальній сфері ніхто нам цієї піддержки не дасть».

У дальшій частині промови д-дій Кушнір заявляє, що партія у. с.-ф. ніколи не йшла шляхом максималізму, і закликає знайти шлях, яким можна було б зберегти здобутки революції.

«На Україні виростає нова сила. Ця сила — капіталізм, який несе поступ і розвій. Ми мусимо визнати, що ні одна країна не може розвиватися без торгу і промисловості, без буржуазії. Час уже зрозуміти, що відштовхнути буржуазію від керування життям України ніяк неможливо. І Українська Центральна рада, цей наш парламент, мусить бути так реорганізований, щоб у ньому взяли участь всі міста, земство, буржуазія, селянство, робітництво, соціалістичні партії — всі повинні спільно керувати життям.

Я бажаю і вірю, — кінчає промовець, — що Центральна рада стане на такий грунт, на шлях тверезої політики».

Інтересна була промова представника Бунду д-дія Рафеса, який, підводячи підсумок сьогоднішніх промов, констатує, що зараз не все гаразд, що зараз є так багато порожні* і** опасок, що якось мимоволі почуваєш, що насувається щось важке і гнітюче.

«Сьогодні не час говорити про відповідальність і зводити рахунки, але коли наприкінці революції починають уже народжуватись течії, які, крім назви, не мають нічого спільного не тільки з соціалізмом, але і з демократією, або як і мають, то й то з додатком «народова», то в такім разі становище дійсно трагічне».

Д-дій Порш (у. с.-д.) каже, що сьогодні минув рік, як з ініціативи УСДРП заклалась Центральна рада і стала на чолі українського руху. Не пройшло і року, як вона створила суверенний український народ (*оплески*).

---

* Йдеться про російські партії, що діяли в Україні.

** Так у тексті.

«Боротьба за суверенність українського народу була провідною думкою політики Центральної ради. Сила міжнародного становища і становища внутрі Росії ставила альтернативу: або гнити колодою, або жити. Центральна рада вибрала останній шлях. Вона була арфою, на якій грала велика хуртовина революції.

Наша партія ще у свій час говорила, що принцип соціалізації, заснований на знищенні великих хазяйств, а не землевласників, розколе селянство і поведе знову до «чорного переділу». Ми кликали тоді до обережності, кликали пануючі партії не рубати того сука, на якому вони сидять. І що ж? Тепер можемо вже констатувати, що наші застереження здійснюються: вже чуються голоси, що «пора соціалізацію націоналізувати», щоб не зруйнувати основи держави».

Кінчає д-дій Порш закликом до єднання, до спільної праці, до створення III Інтернаціоналу (*довгі оплески*).

Д-дій Сиркін (сіоніст) вітає Центральну раду від фракції сіоністів.

Д-дій Голубович — голова Ради міністрів — каже, що заслуга Центральної ради не тільки в тому, що вона кинула лозунги в маси, але і в тім, що вона зуміла ці лозунги прищепити масам.

На цьому засідання й кінчається пізно вночі.

Слідуюче — у п'ятницю 22 березня о 12-й год. дня.

Нова Рада. — 1918. — 22 берез.

№ 119—121

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

20—22 березня 1918 р.

№ 119

20 березня 1918 р.

Присутні: Голова Ради народних міністрів В. Голубович, Г. Сидоренко, І. Мірний, Д. Симонів, М. Ткаченко, В. Мазуренко, Л. Михайлов, Д. Коліух, П. Христюк, М. Любинський, О. Жуковський.

I. *Слухали:* інформації *Голубовича* щодо візитації германського посла Мумма і Stolzenberga.

II. *Слухали:* відношення Stolzenberga про бажання російських полонених офіцерів повернутися на Україну.

Обміркувавши це питання, збори висловились проти.

III. *Слухали:* інформації *Жуковського* відносно візитації його генералом Зелінським і старшиною німецького штабу в справі утворення корпусу наших полонених.

IV. *Слухали:* відношення Stolzenberga відносно обслуговування німецьким персоналом наших радіостанцій.

Ухвалено: передати цю справу на розпорядження Військового міністерства.

V. *Слухали:* пропозицію *Жуковського* відносно посилки делегації за кордон задля організації обміна полоненими.

Ухвалено: доручити Військовому міністерству утворити таку комісію з представниками Міністерств внутрішніх справ, судових і закордонних.

Комісії негайно приступити до праці.

VI. *Слухали:* доклад Жуковського в зв'язку з заявою городського голови м. Житомира.

Ухвалено: зарахувати ті гроші, що були накладені на м. Житомир як одноразовий податок на заможні і торгові класи, в рахунок недоїмків і податків, з тим, щоб вони були внесені негайно.

VII. *Слухали:* доклад Христюка в зв'язку з одержаною телеграмою од подільського комісара Дудіча про видання австрійською військовою владою наказів і втручательство австрійської влади в наші внутрішні справи.

Ухвалено: визнати приказ коменданта 3-го батальйону австрійського війська у Рибниці в справі земельній незаконним і доручити міністру закордонних справ довести про це до відома німецької влади.

VIII. *Слухали:* пропозицію Ткаченка відносно асигнування Кредитовій канцелярії 1 млн крб.

Ухвалено: асигнувати в розпорядження Кредитової канцелярії 1 млн руб. оборотних средств.

Доручити і уповноважити Кредитову канцелярію в порозумінні з представниками Німеччини, Австро-Угорщини і інших держав остаточно вирішити всі фінансові закордонні рахунки; в частності, щодо курсу різних цінностей Кредитовій канцелярії дається право організувати комісію.

IX. *Слухали:* відозву міністра фінансів до людності в справі внесення податків.

Ухвалено: доручити Міністерству фінансів відповідно обробити і видати цю відозву.

X. *Слухали:* пропозицію Мазуренка про призначення отаманом Пограничного корпусу Желіховського.

Ухвалили: затвердити Желіховського отаманом Окремого корпусу кордонної охорони.

В. Голубович, М. Ткаченко, Д. Коліух, П. Христюк, О. Жуковський

Ф. 1064, оп. 2, спр. 18, арк. 1. Оригінал.

№ 120

21 березня 1918 р.

Присутні: Голова Ради народних міністрів В. Голубович, М. Любинський, Г. Сидоренко, Л. Михайлов, І. Мірний, Є. Сокович, Д. Симонів, І. Ганицький, М. Міцкевич, М. Ткаченко, М. Ковалевський, Д. Коліух, О. Жуковський.

I. *Слухали:* пропозицію міністра торгу і промисловості асигнувати 58 тис. крб. Державній комісії по організації товарообміну з Центральними державами.

Ухвалено: асигнувати в розпорядження Державної комісії 58 тис. крб. для видатків по представленому обрахунку з тим, щоб старші члени Державної комісії, які мають постійну державну посаду, одержували за засідання 23 крб. і молодші — 13 крб.

II. *Слухали:* внесення Державної комісії відносно передачі варти Державної комісії.

Ухвалено: 1) доручити Державній комісії для регістрації товарів призначити своїх агентів на кордоні; 2) доручити міністру торгу і промисловості вияснити взаємовідносини між таможенною вартою і агентами Державної комісії і виробити відповідну інструкцію для агентів.

III. *Слухали:* пропозицію Генерального писаря затвердити статут Українського державного телеграфного агенства.

Ухвалено: доручити Генеральному писарю внести цей законопроект на розгляд і затвердження в Малу раду зі змінами і додатками щодо § § 2, 5 і 6.

IV. *Слухали:* пропозицію *Д. Коліуха* установити загальний принцип призначення цін на товари.

Ухвалено: зняти це питання з обговорення і доручити вияснити Державній комісії.

V. *Слухали*: відношення іспанського консула до міністра справ закордонних. Після обміну думок у справі відповіді іспанському консулу

Ухвалено: доручити міністру закордонних справ і Голові Ради народних міністрів відповісти іспанському консулу, користуючись тими вказівками, які були висловлені присутніми.

VI. *Слухали*: законопроект про реквізицію, внесений міністром фінансів.

Ухвалено: доручити міністру фінансів внести цей законопроект на розгляд і затвердження в Центральну раду.

VII. *Слухали*: внесення міністра судових справ в справі асигнування авансу уголовно-розискному відділові в розмірі 175 тис. крб.

Ухвалено: асигнувати аванс 75 тис. крб. уголовно-розискному відділу.

VIII. *Слухали*: внесення міністра судових справ в справі засудження німецькими судами мешканців — громадян України.

Ухвалено: доручити міністру судових справ звернутись до всіх підлеглих інституцій з відповідним циркулярним поясненням.

IX. *Слухали*: внесення міністра праці відносно повернення помешкання для професійних спілок, зайнятого німцями.

Ухвалено: доручити міністру військових справ і міністру закордонних справ вжити всіх заходів, аби б німці були виселені з помешкання Дворянського зібрання.

Помешкання передати в розпорядження Генерального суду і Міністерства юстиції.

X. *Слухали*: пропозицію *Соковича* асигнувати 800 тис. крб. на будівлю мосту через [р.] Мозир, зруйнованого більшовиками.

Ухвалено: запропонувати негайно будувати міст через [р.] Мозир з оплатою рахунків по представленні.

XI. *Слухали*: проект відповіді міністра закордонних справ до іспанського консула.

Ухвалено: доручити міністру закордонних справ порозумітися з п. Головою Ради міністрів в справі посилки цієї відповіді консулу.

XII. *Слухали*: зміст ноти до Австрії, пропонований міністром закордонних справ.

Ухвалено: доручити міністру закордонних справ порозумітися з п. Головою Ради народних міністрів і послати ноту з додатками і змінами згідно побажанням, висловлених зборами.

XIII. *Слухали*: пропозицію Г. Сидоренка дозволити відомству розміняти чек на 40 тис.

Ухвалено: дозволити розміняти чек на 40 тис. і видати облігаціями на 50 тис.

XIV. *Слухали*: пропозицію О. Жуковського про передачу радіостанцій Міністерству пошт і телеграфів.

Ухвалено: передати з Військового міністерства в Міністерство пошт і телеграфів радіостанції в Києві, Жмеринці і Одесі з тими умовами, які пропонує Військове міністерство, а також передати радіостанції в Миколаєві, Катеринославі і Харкові після того, як Військове міністерство установить для них мінімальні штати. Передачу польових радіостанцій одкласти до вияснення Військовим міністерством кількості їх, майна їх і потреби в них мирної Української армії.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 40 — 41. Засвідчена копія.

№ 121

22 березня 1918 р.

Присутні: В. Голубович, М. Ковалевський, М. Любинський, Д. Симонів, П. Христюк, І. Мірний, П. Холодний, Карпинський, Л. Михайлов, Г. Сидоренко, Д. Коліух, О. Жуковський, В. Мазуренко, М. Ткаченко, І. Хургин.

І. *Ухвалено:* пропозицію п. Голубовича, щоб кожне міністерство надсилало до Генерального писарства в день засідання до 2-І год. дня ті питання, котрі мають бути порушені міністерством на засіданні Ради народних міністрів.

ІІ. *Заслухали:* інформації щодо пробування і поводження німецького війська на Україні.

Ухвалено: пропозицію п. Коліуха доручити міністру військових справ і міністру закордонних справ зробити сводку всіх матеріалів з приводу цього, виробити міри і представити на ближче засідання Ради міністрів.

ІІІ. *Слухали:* пропозицію О. Жуковського затвердити заступником військового міністра отамана Грекова.

Ухвалено: призначити товаришем народного міністра міністра військових справ отамана Грекова.

IV. *Слухали:* пропозицію міністра внутрішніх справ асигнувати 500 тис. крб. на потреби міліції м. Києва.

Ухвалено: асигнувати на потреби міліції 500 тис. крб. авансом на кошт річного видатку по обрахунку Міністерства внутрішніх справ.

V. *Слухали:* законопроект про видачу пайків, внесений міністром внутрішніх справ.

Ухвалено: доручити міністру внутрішніх справ зробити на основі постанови Ради народних міністрів од 3 березня законопроект про припинення видачі пайків і внести його на розгляд в Раду міністрів.

VI. *Обміркували:* справу з поставкою хліба австрійцям.

Ухвалено: 1) доручити міністру харчових справ виконати цю поставку австрійцям в кількості 2 млн пуд.; 2) одержати авансом 30 млн крб.; 3) всі переговори з приводу цього доручити вести міністру харчових справ.

VII. *Слухали:* внесення міністра закордонних справ в справі проекту конвенції з німцями з приводу їх пробування на Україні. Після промов Голубовича і Любинського збори

Ухвалили: 1) доручити управляючому Міністерством закордонних справ скласти комісію з представниками від Міністерств харчових, судових і військових справ; 2) комісії доручається накреслити і сформульовати основні пункти конвенції, згідно з побажаннями, висловленими зборами; 3) проект конвенції, виробленої комісією, міністр закордонних справ має внести на розгляд в Раду народних міністрів і після цього знестись з вищою німецькою владою.

VIII. *Обміркували:* справу з закінченням миру з Росією. Після промов Любинського і Жуковського збори

Постановили: відкласти на кілька днів остаточне вирішення цієї справи і доручити міністру закордонних справ виробити відповідну ноту, котра має бути послана при сприяльних обставинах.

IX. *Слухали:* інформації п. *Христюка* про становище на Чернігівщині.

У зв'язку з обговоренням цієї справи порушено питання про повноваження і інструкції комендантам і комісарам.

Ухвалено: справу [з] вирішенням одсунути до представлення інструкції головному комісару, коменданту.

X. *Слухали:* інформації *Голубовича* про загальне політичне становище.

XI. *Слухали:* пропозицію міністра військових справ про передачу військових гімназій (корпусів).

УХВАЛЕНО: передати військові гімназії (корпуси) в розпорядження Міністерства освіти.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 42 — 43. Засвідчена копія.

№ 122

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

22 березня 1918 р.

Засідання розпочинається рівно о пів до другої, себто знову запізнюється на 1 1/2 год.

Голова проф. М. Грушевський звертає увагу членів Ради на хронічне запізнення засідань і пропонує вжити заходів проти цього.

По пропозиціях тт. Салтана і Сиркіна Рада *ухвалює* визнати можливим розпочинати засідання, коли через півгодини після призначеного строку в залі окажеться третя частина членів Малої ради, в противнім разі засідання вважати не відбувшим[ся].

Інтерпеляції

Тов. *Шац* від імені фракції о. є. с. р. п. вносить інтерпеляцію міністру внутрішніх справ з приводу арештів і висилок мешканців в Житомир, які були вислані в м. Бялу Сідлецької губ. під догляд германської влади. Зважаючи на це, фракція о. є. с. р. п. звертається до міністра з запитанням, чи відомо про це міністру внутрішніх справ, і коли відомо, то яких заходів має вжити міністр для негайного визволення заарештованих і висланих, для притягнення винних до відповідальності, а також для охорони громадян Української Народної Республіки від таких зазіхань?

До цієї інтерпеляції тов. *Рафес* від імені меншовиків і Бунду додає теж інтерпеляцію приблизно такого змісту:

«Відомості, що надходять з різних частин Української Народної Республіки, дають багатий матеріал, що свідчить про похід окремих органів місцевої влади проти всіх здобутків революції і проголошених Універсалами демократичних свобод. Користуючись оповіщеним військовим станом, влада робить труси і арешти діячів робітничого і соціалістичного руху, забороняються всякі політичні зібрання і мітинги і навіть функціонування різних політичних організацій (Луцьк, Козятин). Українська влада накладає на людність контрибуції (Радомишль, Коростишів). При арештах б'ють. Офіціальна влада погрожує розстрілами за знайдену зброю (Фастів, Біла Церква). В окремих випадках репресії набирають націоналістичного відтінку, виливаючись у пряме переслідування єврейського населення (Радомишль).

Коли взяти на увагу, що разом з цим ведеться агітація за монархічний лад і встановлення воєнної диктатури гетьмана, і протиєврейська агітація, то на цьому фоні беззаконні вчинки місцевої влади явно погрожують навіть самому існуванню Української Народної Республіки і всіх здобутків революції на Україні.

Небезпека цих беззаконних вчинків збільшується ще тим, що в цьому бере активну участь командний склад і військові частини німецької армії, що тимчасово перебувають на Україні, а інколи й по їхній ініціативі (Луцьк, Житомир).

Особливо заслуговує на увагу арешт члена Центральної ради, тов. голови житомирської міської думи Вороніцина, якого німецька влада одправила в напрямі Берестя.

Численні випадки і факти репресій ми наводимо в доданому при цьому списку *.

Зважаючи на все вищезазначене, ми пропонуємо Малій раді запитати голову Ради народних міністрів, міністра судових справ, внутрішніх і військових:

1. Чи відомо їм про зазначені випадки репресій і яких заходів буде вжито ними для спинення цих беззаконних вчинків, з чийого б боку вони не виходили?

2. Зокрема, чи відомо їм про арешт в Житомирі члена Центральної ради представника р. с.-д. р. п. (меншовика), чи вжито заходів до негайного його визволення, і які мають бути заведені гарантії особистої незайманості членів Центральної ради?

3. Чи має намір Рада народних міністрів скласти діяльність військового стану в місцевостях, де військові операції спинились?

4. Яких заходів має вжити Рада народних міністрів для покарання винних чинів адміністрації і для очищення її рядів від елементів, ворожих республіканському ладу України?»

До цього тов. Рафес додає, що серед заарештованих був кандидат до Українських Установчих зборів і член УСДРП — робітник.

В дебатах з приводу цих інтерпеляцій виступали, крім Рафеса, тов. Салтан, Зарубін, Кушнір, Павлов, Чопківський і Скнарь, причому представники українських фракцій висловлювались за передачу цих інтерпеляцій на попередній розгляд парламентарної комісії, а «меншості» гаряче обстоювали негайне прийняття їх.

Врешті голосуванням Рада ухвалює передати увесь фактичний матеріал цих інтерпеляцій в комісію.

Заява Сиркіна

Тов. Сиркін (сіоніст) звертає увагу Малої ради на деякі суперечності, які він знайшов в законі про українське громадянство, виданому в Житомирі.

Рада приймає цю заяву до уваги.

Засідання скінчилось о 4-й год. дня.

Слідуюче — в неділю о 12-й год. дня.

Робітнича газета. — 1918. — 23 берез.

№ 123

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

23 березня 1918 р.

Присутні: В. Голубович, М. Міцкевич, Д. Симонів, Є. Сокович, М. Любинський, П. Христюк, І. Мірний, І. Фещенко-Чопівський, П. Холодний, Д. Коліух, Г. Сидоренко, Л. Михайлов, О. Жуковський, Д. Одинець, М. Ковалевський, М. Ткаченко, В. Мазуренко.

І. *Слухали:* внесення міністра фінансів в справі призначення пенсії Кам'янецькому губерніальному скарбнику Гербановському.

---

* Не виявлено.

Ухвалено: задовольнити прохання управителя Подільської казенної палати і призначити Кам'янецькому губерніальному скарбнику І. Гербановському річну пенсію в розмірі 2400 крб. з липня 1917 р.

II. *Слухали*: пропозицію *В. Голубовича* скасувати воєнно-промислові комітети[75] і заводські наради.

Ухвалили: пропозицію Голубовича: 1) доручити міністру торгу і промисловості вкупі з міністром військових справ план проведення ліквідації воєнно-промислових комітетів і заводських нарад і представити на розгляд в Раду народних міністрів; 2) збори висловлюють побажання, щоб ліквідація була закінчена не пізніше 1 квітня.

III. *Слухали*: пропозицію *П. Холодного* передати кустарні майстерні Всеросійського земського союзу Міністерству освіти.

Ухвалено: такий додаток до закону про передачу шкіл різних відомств Міністерству освіти від 5 грудня 1917 р.:

Доповнити § 2: «передати Міністерству освіти художньо-промислові школи, учебні майстерні, показательні пункти і інші інституції художньо-промислового характеру, які належали до російського Міністерства земельних справ і Головного управління землеустройства і земледілля, а також кустарні майстерні Всеросійського земського союзу».

IV. *Слухали*: статут Окремого корпусу пограничної охорони, внесений міністром фінансів.

Ухвалено: доручити міністру фінансів внести цей статут на розгляд і затвердження в Центральну раду з такими змінами: а) корпус підлягає міністру фінансів; б) зменшити кількість бригад на 16; в) щодо штатів, то прибавки на дорожнечу одкинути, а збільшити основні штати на 20 відсотків; г) максимальний оклад по штатам призначити 12 тис. крб.

V. *Слухали*: записку міністра внутрішніх справ про передачу невитраченої суми із асигновки 130 млн крб., призначеної на організацію реєстрового «Вільного козацтва», в розпорядження міністра внутрішніх справ на організацію міліції на Україні.

Ухвалено: 1) припинити організацію «Вільного Реєстрового козацтва»; 2) передати кредит по організації «Вільного козацтва» в сумі 130 млн крб. в розпорядження міністра внутрішніх справ в рахунок тої суми, яка буде належати Міністерству внутрішніх справ на організацію міліції; 3) передати в розпорядження міністра внутрішніх справ остаток аванса, виданого д-дію Певному (1 900 тис. крб. — 750 тис. крб.) 1 150 тис. і 4) зарахувати видані вже земськими управами аванс на організацію «Вільного козацтва» на рахунок сум, які будуть належати земствам від Уряду, — на організацію на нових підставах міліції.

VI. *Слухали*: пропозицію *П. Холодного* передати дворець під Національний музей.

Ухвалено: передати палац, який находиться в розпорядженні Міністерства освіти під Національний музей.

VII. *Слухали*: пропозицію П. Холодного асигнувати міністру освіти 4 тис. крб. на купівлю книгозбірки Рахманової.

Ухвалено: асигнувати міністру освіти 4 тис. крб. на купівлю книгозбірки Рахманової.

VIII. *Слухали*: проект закону про утворення окремого контролю для ревізійного нагляду за операціями і видатками місцевих установ, що відають справами шляхів водяних та шосейних.

Ухвалили: повернути цей законопроект Державному контролеру для того, щоб: 1) доповнити його, дати пояснюючу записку, вимітки тих законів, на які зсилається Державний контролер; 2) зробити відповідні зміни згідно з побажаннями, висловленими зборами (щодо утворення окремого контролю для водяних і окремо для шосейних і грунтових шляхів).

IX. *Слухали:* проект закону про вибори Державного контролера.

Ухвалили: утворити спеціальну комісію при Раді міністрів для перероблення цього закону згідно з побажаннями, висловленими зборами.

X. *Слухали:* внесення міністра закордонних справ асигнувати 100 тис. крб.

Ухвалили: асигнувати міністру закордонних справ на одправку посольств і комісій в зв'язку з ратифікацією мирного договору 100 тис. крб. в счет річного обрахунку.

XI. *Слухали:* законопроект про видання платні членам комісії і Центральної ради і членам Комітету фінансів.

Ухвалили: 1) видавати членам комісії Центральної ради за участь їх в праці сих комісій по 15 крб., а докладчикам по 20 крб. за кожний день засідань комісій, опріч тих грошей, які вони одержують яко члени Центральної ради; 2) членам Комітету фінансів видавати за кожний день засідань платню, відповідну класу їх посади.

XII. *Слухали:* доклад міністра внутрішніх справ про асигнування суми 2500 крб. для видатків по Міністерству внутрішніх справ на розсилку урядових пакетів.

Ухвалили: асигнувати авансом міністру внутрішніх справ 2500 крб. на розсилку в 1918 р. урядових пакетів.

XIII. *Слухали:* прохання робітників Бобринського району і Фастівського відділу Південно-Західних залізниць.

Ухвалили: видати 2 млн крб. начальнику Південно-Західних залізниць для виплати робітникам Бобринського району і Фастівського відділу Південно-Західних залізниць з коштів «Югостройки», котрі находяться в розпорядженні начальника робіт інженера Касимова в Одеському державному банку.

XIV. *Обміркували* справу з виданням відозви до населення м. Києва про внесення податків.

Ухвалено: доручити міністру фінансів внести на чергове засідання Ради народних міністрів в понеділок 25 березня проект обов'язкової постанови про збір податків в м. Києві в 3 дні, з карною відповідальністю за невиконання цієї постанови.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 49 — 50 зв. Засвідчена копія.

№ 124

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

24 березня 1918 р.

Розпочалося засідання о пів до другої години. Хори повнісенькі. На черзі дня стоїть розгляд низки дрібних законопроектів і інтерпеляцій.

Головою проф. М. Грушевський.

По докладу *д-дія Галагана* Рада заслухала і ухвалила законопроект про асигнування міністерству судових справ 200 тис. крб. на видання книжок і про скасування посад молодших помічників податних інспекторів.

Потім по докладу *д-дія Березняка* Рада ухвалила законопроект про збільшення акцизу на тютюн і вироби з нього. Державна скарбниця від цього акцизу матиме 140 млн крб.

Інтерпеляція

Д-дій Матюшенко (у. с.-д.) виступає від імені своєї фракції з інтерпеляцією до міністрів військового і внутрішніх справ про події, що відбуваються головним чином на Поділлю. Він наводить багато фактів, засвідчених документально, про насильства польських легіонерів, про втручання німецької влади у наші внутрішні справи і ін.

Інтерпеляція такого змісту:

1. Чи відомо міністрам військовому і справ внутрішніх про події, котрі чиняться на Поділлю польськими легіонами?

2. Чи відомо міністрам, що наказами своїми командуючі австрійськими військовими частинами втручаються у внутрішні справи Республіки?

3. І як відомо, то що робиться міністрами для припинення таких вчинків з боку чужинців?

4. Чи вживаються заходи до обеззброєння і виводу польських легіонів за межі України?

Інтерпеляція ця викликала досить жваві балачки, в яких взяли участь д-дії Шац, Почентовський, Салтан, Коваль, Рудницький, Рафес, Зарубін і ін.

Тов. Почентовський (пол[ьський] центр) вимагає, щоб ця інтерпеляція в частині, яка стосується польських легіонів, була передана в комісію для найпильнішого розслідування цих випадків.

Тов. Салтан (у. с.-р.) цікавиться, для чого на Україні є озброєне польське військо, і заявляє, що його фракція голосуватиме за негайність, але, коли інші тов. настоюватимуть, то вони не будуть і проти передачі його в комісію.

Д-дій Коваль (український трудовик) додає ще декілька фактів і каже, що польське військо, як видно, розташоване так, щоб можна було оказати збройний опір переведенню земельної реформи.

Врешті Мала рада голосуванням ухвалює визнати інтерпеляцію негайною.

Новий кабінет міністрів

Голова Ради міністрів *В. Голубович* подає до відома Малої ради остаточно складений кабінет міністрів:

Голова Ради міністрів і міністр закордонних справ — В. Голубович (у. с.-р.).
Внутрішніх справ — М. Ткаченко (у. с.-д.).
Судових — С. Шелухін (с.-с.).
Військових і в. о. міністра морських справ — Жуковський (у. с.-р.).
Шляхів — Сокович (у. с.-р.).
Пошт і телеграфів — Сидоренко (с.-с.).
Земельних справ і харчування — М. Ковалевський (у. с.-р.).
Фінансів — Перепелиця (у. с.-р.).
Освіти — В. Прокопович (у. с.-ф.).
Торгу і промисловості — І. Фещенко-Чопівський (у. с.-ф.).
Генеральний писар — Христюк (у. с.-р.).
Управляючі міністерствами [не]підлягають затвердженню Малої ради:
Закордонних справ — Любинський (у. с.-р.).
Праці — Михайлов (у. с.-д.).
Харчування — Коліух (у. с.-д.).

Декларація В. Голубовича

З декларацією від імені Ради міністрів виступив тов. *В. Голубович.* Він подає стислу програму майбутньої праці нового кабінету.

Міністерство пошт і телеграфів має вжити всіх заходів до поліпшення зносин з закордоном, до кращого поширення і розповсюдження інформації. Мається на увазі встановити повітряну пошту, взяти до рук міністерства радіотелеграф.

Шляхи, які мають тепер таке величезне значення в житті держави, зруйновані зовсім, і тут доводиться все робити наново. Буде переведена відповідна тарифна політика. Основна політика міністерства йтиме до того, щоб залізниці стали національною власністю, а поки що в напрямі будівництва доріг мається на увазі і приватна ініціатива.

Мається на увазі збудування сітки елеваторів. Стан служачих в міністерстві доріг буде поліпшений, будуватимуться службові присілки.

У Міністерстві торгу і промисловості праця йтиме в двох напрямках: зовнішнього торгу і внутрішнього. Щодо зовнішнього, то тут буде проведена монополізація, а де це неможливо, там буде встановлено державний контроль. У внутрішньому ж мається [на увазі] розвинути якнайширшу приватну ініціативу, кооперативів і органів місцевого самоврядування.

У сфері фінансовій у нас теж усе зруйноване, і все треба робити заново. Будуть заведені основні грошові знаки і поволі переводитиметься заміна знаків російських українськими. Мається на увазі урегулювання емісійного права, контроль над банками. Операціям ощадничих кас буде надано більшої еластичності.

У сфері харчування велику роль відіграє розвиток постачання харчів. Щоб скупчити це в одних руках, будуть скасовані продовольчі управи.

Земельне міністерство стоятиме на основі Універсалів і законів, виданих в свій час Центральною радою. Земельна реформа буде переведена за допомогою земельних комітетів, які будуть реформовані і до них будуть притягнені освічені люди-спеціалісти. В найближчім часі міністерство береться за справу засіву і з цією метою розсилає на місця інструкторів і агентів.

Міністерство праці. Промисловці піднімають голови і всіма силами борються з робітниками, бажаючи скасувати всі здобутки революції. Міністерство вживатиме заходів до урегулювання взаємовідносин праці й капіталу: будуть видані закони про колективні договори, примиряючі камери, третейські суди. Професійні організації існуватимуть як організації класові. В боротьбі з безробіттям Міністерство переводитиме в життя закон Центральної ради про громадські роботи. Армію безробітних збільшують інваліди; для них буде одкрито цілий ряд професійних шкіл.

Міністерство внутрішніх справ матиме на увазі охорону порядку і здобутків революції і для цього переводитиме в життя організацію адміністративних органів і міліції.

Завданням Військового міністерства є організація на демократичних основах такої регулярної армії, яка зможе потім перейти до міліційного принципу.

Основне питання Міністерства закордонних справ є встановлення добросусідських відносин з усіма державами. Крім того, Міністерство дбатиме про те, щоб нас, як самостійну державу, визнали всі держави як нейтральні, так і воюючі, а найближчим завданням є заключення миру з Росією і Румунією.

«Отже політика наша, — закінчує тов. Голубович, — характеризуватиметься тим, що ми виявили під час 12-денного бою в січні у Києві: твердість, непохитність і бажання охорони порядку (*оплески*).

Тов. Гольдельман запитує, чому в списку кабінету нема міністрів національних справ.

Тов. Голубович відповідає, що міністри національних справ обираються національними організаціями. Вони будуть затверджені після обрання.

Рада ухвалює з огляду на потребу фракційних нарад для обговорення декларації закрити засідання, затвердивши* склад кабінету, а дебати в справі декларації відкласти на дальше засідання .

Слідуюче засідання у вівторок у пів до дванадцятої години дня.

Робітнича газета. — 1918. — 26 берез.

---

* Склад кабінету затверджений 31 голосом «за», «проти» — 8. (Народня воля. — 1918. — 26 березня).

№ 125

ЗАКОН ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ПРО ЗАПРОВАДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У БАНКІВСЬКІЙ І ТОРГОВІЙ СФЕРІ

24 березня 1918 р. *

Центральна рада ухвалила:

1. Всякого рода написи, вивіски тощо на торговельно-промислових, банкових та подібних закладах і конторах повинні писатися державною українською мовою, окрім інших мов (коли б такими мовами ті написи були написані); при тім написи українською мовою мають бути на основній частї всього напису, на чільнім місці.

2. Ця постанова має силу і до всякого роду виробів, виготовлених на території Республіки, які мають етикетки, написи.

3. По всіх торговельно-промислових, банкових і т. п. закладах і конторах, які зобов'язані давати публічні справоздання, мовою в діловодстві має бути державна українська.

4. Губерніальні, повітові і міські комісари, чи заміняючі їх установи та особи, мають видати обов'язкові, на підставі цього закону, постанови, даючи на виконання означеного в § 1 термін від 2 — 3 тижнів, на виконання означеного в § 2, 3 — до 3 місяців, і караючи ламання цих постанов в перший раз пенею в 1 тис. руб., а при неоплатності — арештом до 2 місяців, в 2-му разі — пенею 3 тис. руб. з заміною при неоплатності арештом до 3 місяців.

Нова Рада. — 1918. — 24 берез.

№ 126

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

25 березня 1918 р.

Присутні: Голова Ради народних міністрів В. Голубович, М. Ткаченко, М. Ковалевський, Д. Симонів, Є. Сокович, П. Христюк, Д. Коліух, О. Жуковський, О. Шелухін, І. Чопівський.

I. *Слухали:* доклад міністра земельних справ про справу з засівами.

Після обміну гадок *ухвалили:*

1) доручити міністру земельних справ виготовити і представити на чергове засідання Ради народних міністрів законопроект про передачу бурякових плантацій в розпорядження Міністерства продовольчих справ; 2) пропонувати міністру земельних справ двічі на тиждень, по середам і суботам, давати справоздання і відомості Раді міністрів про справу з засівом на Україні.

II. *Слухали:* пропозицію міністра земельних справ асигнувати Волинському губернському земству 1 млн крб.

Ухвалено: асигнувати в негайному порядку 1 млн крб. з умовою, що 500 тис. крб. повинні бути повернені народним земством державі без відсоток на протязі другого після видачі позички року, а останні 500 тис. крб. передаються земству яко допомога на організацію посівплощі без повернення їх до скарбниці держави.

---

* Дата опублікування.

III. *Обміркували:* справу з заключенням миру з Росією.

Після докладу М. Ткаченка в цій справі

Ухвалено: доручити міністру закордонних справ на завтра виготовити і представити в Раду народних міністрів проект ноти до Росії з пропозицією приступити до мирних переговорів. Ноту по розгляді і затвердженні Радою міністрів негайно передати по радіо уряду Росії.

IV. *Обміркували:* справу з виданням відозви до всіх держав.

Ткаченко в своїй промові указує на ту красиву ролю мирової посередниці, котру може зараз зіграти Україна, звернувшись з такою відозвою до всіх держав. Молода Українська держава зацікавлена в тому, щоб мир був загальний і, маючи на увазі її незалежність од впливів воюючих держав і сучасне міжнародне становище, можна сподіватися, що така відозва до держав всього світу з пропозицією скінчити криваву бійку і приступити до мирних переговорів буде мати велике значення, особливо практичне значення для молодої Української Республіки. І промовець нагадує ту постанову щодо політики зовнішньої, яку виніс Генеральний секретаріат ще в грудні т[ого] р[оку] і якої в своїй політиці тримається і зараз Український уряд.

І видання такої відозви, власне, це справа завтрашнього дня.

Ухвалено: доручити спеціально для цього обраній комісії виготовити відозву, представити її на розгляд Ради народних міністрів і по затвердженні негайно передати по радіо по всьому світу.

V. *Слухали:* пропозицію міністра земельних справ асигнувати додатково на видатки по організації посівної площі на Україні 100 тис. крб.

Ухвалено: асигнувати додатково 100 тис. крб. у розпорядження міністра земельних справ на видатки по поширенню посівної площі на Україні, з тим, щоб вищезазначена сума була в скарбниці Державного банку.

VI. *Слухали:* правила прискореної ліквідації громадських установ, що працювали на кошти Військового фонду під час війни 1914 — 1918 рр., внесені Державним контролером.

Ухвалено: 1) §§ 1 і 2 з приміткою правил прискореної ліквідації затверджуються; 2) щодо порядку ліквідації, то доручити військовому міністру зробити відповідні накази в порозумінні з Державним контролером і тими міністерствами, котрі провадять ліквідацію.

VII. *Слухали:* доклад міністра внутрішніх справ про мирову організацію Інформаційного бюро і про діяльність тимчасового Інформаційного бюро, утвореного в Житомирі.

Ухвалено: 1) утворити Інформаційне бюро з такими завданнями: а) одержувати інформації від прибуваючих із сіл щодня делегацій громадських організацій і від командированих на місця Бюро агітаторів, а також від окремих осіб, котрі щоденно звертаються за порадами щодо ситуації сучасного моменту; 2) подавати інформації прибуваючим з місць; 3) розповсюджувати щоденно урядові видання, закони, відозви, брошури, а також українські часописи по всім властям Республіки; 4) організацію трудового селянства через відповідних агітаторів; 5) організацію 10 філій Бюро в головних пунктах Республіки.

II. Штати Інформаційного бюро затверджуються умовно з тим, щоб вони були передані в комісію для з'ясування.

III. Асигнувати 400 тис. крб. на півроку, себто до 1 липня 1918 р., з правом увійти в Раду міністрів в разі потреби з докладом про додаткове асигнування коштів в розпорядження Бюро.

VIII. *Слухали:* пропозицію *Д. Коліуха* передати Український центральний шкіряний комітет Міністерству продовольчих справ.

Ухвалено: по формальним причинам питання з обговорення зняти.

IX. *Обміркували:* справу з зовнішнім займом.

Ухвалили: принципово позичку визнати необхідною і доручити вести переговори в цьому напрямку п. Голові Ради народних міністрів і відповідним міністерствам.

X. *Голубович* докладає зборам про прохання січових стрільців [77]:

1) залишити їх на Україні; 2) дозволити їм надалі формувати полки; 3) всі частини січових стрільців залишити під керуванням Військового міністерства.

XI. *Слухали:* інформації *В. Голубовича* і *П. Христюка* відносно діяльності комісара С. Комірного.

Ухвалено: викликати його негайно в Київ для докладу.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 51 — 52. Засвідчена копія.

№ 127

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

26 березня 1918 р.

Засідання розпочалося у 12 год. Багато депутатів, багато і публіки на хорах. Головою — проф. М. Грушевський *.

Інтерпеляція

Тов. Гольдельман вносить інтерпеляцію міністрам внутрішніх справ, пошт і телеграфів з приводу їхніх розпоряджень про обов'язковість вживання української мови на вивісках і запитання міністру фінансів, що 1 березня в Житомирі ухвалено закон про те, щоб на українських кредитових білетах вживалась тільки мова українська.

З цього приводу висловлюються тов. Дубинський (є. н. п.) і Крижанівський (український трудовик).

Тов. Садовський (р. с.-р.) вважає ці накази і циркуляри міністрів порушенням закону про національно-персональну автономію.

Тов. Порш (у. с.-д.). «Наша фракція пропонує цю інтерпеляцію прийняти, але прийняти не з тих причин, на які вказували тут попередні промовці, які взагалі проти принципу негайної українізації. Ми вважаємо, що повинні бути заведені якісь норми, щоб Україна не стала, як і всі буржуазні держави, ареною національної боротьби. Партії ж, що вносили цей запрос, на цьому грунті не стояли!» (*оплески*).

Тов. Салтан (у. с.-р.). Розглядає інтерпеляцію з боку юридичного.

Д-дій Кушнір (у. с.-ф.) визнає, що ця справа має цілком принциповий характер.

Тов. Порш (у. с.-д.) з огляду на те, що справа ясна, а на порядку дня є для розгляду інші важніші справи, пропонує замкнути дискусію.

Рада інтерпеляцію приймає, а запитання міністру фінансів інтерпелянт знімає сам.

Інші інтерпеляції

Д-дій Корчинський (у. с.-ф.), яко представник комісії по розгляду інтерпеляції меншовиків і Бунду, заявляє, що комісія, жадаючи відповіді від уряду, пропо-

* У складі президії С. Веселовський, М. Шраг.

нує запитати голову Ради народних міністрів, міністра судових справ, внутрішніх та військових, чи відомо їм про згадані випадки репресій і яких заходів мають вони вжити, щоб припинити ці беззаконні вчинки, від кого б вони не виходили?[78]

Тов. Павлов (меншовик) від тої ж комісії по інтерпеляції фракції р. с.-р. про німецький суд на території України над д-дієм Нагажевським і ін. заявляє, що комісія вважає необхідним інтерпелювати в цій справі до міністра судових справ.

Що ж до коменданта Центральної ради д-дія Чудновського, то комісія підтверджує, що поводження його в цій справі ніяким чином не може бути йому поставлене в провину: він, написавши на пакеті «До коменданта м. Києва», таким чином, направив їх туди, куди їм і треба було звертатись.

Рада ухвалює висновки комісій.

Міністерська декларація

Д-дій Кушнір (у. с.-ф.) пропонує зняти її з обговорення.

Тов. Порш (у. с.-д.). «Наша фракція гадає, що час декларацій пройшов: тепер не час декларацій, а час роботи».

Він пропонує таку формулу переходу до чергових справ:

«Заслухавши заяву голови Ради народних міністрів про напрям ближчої роботи уряду, Українська Центральна рада переходить до чергових справ, висловлюючи разом з тим побажання, щоб по остаточному сформуванню Ради народних міністрів було подано на розгляд Центральної ради докладний програм діяльності уряду».

Фракція у. с.-р. і у. с.-ф. приєднуються до формули у. с.-д.

Тов. Балабанов (меншовик) висловлюється проти цієї формули переходу.

Тов. Зарубін (р. с.-р.) у декларації вбачає дещо, про що йому хотілося б побалакати.

Одначе Рада більшістю 31 голоса проти 7 одхиляє негайні дискусії і ухвалює формулу переходу у. с.-д.

Дні засідань

Далі Рада ухвалює встановити дні засідань: вівторок і суботу, а запасним днем — четвер. Засідання мають розпочинатись у 11 1/2 год., причому для інтерпеляцій призначається субота.

Нова інтерпеляція

Тов. Балабанов вносить нову інтерпеляцію про діяльність коменданта П.-З. залізниць д-дія Свергуна.

Рада ухвалює цю інтерпеляцію здати в комісію.

Слідуюче засідання в суботу в 11 1/2 год. ранку. Порядок дня буде оголошений у газетах.

Робітнича газета. — 1918. — 27 берез.

№ 128—130

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

26, 27, 29 березня 1918 р.

№ 128

26 березня 1918 р.

Присутні: Голубович, Симонів, Міцкевич, Ткаченко, Мірний, Прокопович, Михайлов, Сидоренко, Шелухін, Ковалевський, Чопівський.

1. *Слухали:* внесення Голубовича про розпорядок роботи Ради міністрів.

Постановили: пленарні засідання Ради міністрів одбувати по понеділкам, середам і п'ятницям. Засідання в п'ятницю присвячується обговоренню відповідей на інтерпеляції Малої ради. Щосуботи одбуваються засідання технічних комісій різних міністерств для попереднього обміркування справ, що торкаються кількох відомств. Засідання починаються точно о 6-й год. вечора.

Всі законопроекти і внесення кожного міністерства зі всіма належними матеріялами надсилаються за два дні до канцелярії Генерального писаря. Генеральний писар складає повістку порядку денного засідання Ради міністрів і напередодні засідання розсилає всім міністрам.

2. *Слухали:* доложений Ткаченком проект закону про Державний банк.

Постановили: розгляд проекту одкласти на друге засідання.

3. *Слухали:* внесення Мірного про допомогу служащим в центральних управліннях міністерств.

Постановили: доручити Генеральному писарству вияснити цю справу щодо суми допомоги і категорій служащих, що її потребують, і подати на ближче засідання Ради міністрів.

4. *Слухали:* доклад Мірного про реорганізацію видання «Вістник Ради народних міністрів».

Постановили: проект постанови про реорганізацію затвердити з такими змінами: редактор «Вістника» не може бути присутній на засіданнях Ради народних міністрів; журнали засідання редактору не даються; всі належні інформації він одержує від Генерального писаря. Про діяльність Ради народних міністрів відомості даються тільки через «Прес-бюро». Щодо окремих міністерств, то справа інформації преси про їх діяльність залежить від самого міністерства.

5. *Слухали:* доклад *Мірного* про організацію бібліотеки-читальні при «Прес-бюро».

Постановили: обміркування справи одкласти.

6. *Слухали:* внесення *Чопівського** про дозвіл вислати агентів міністерства з правами комісарів на державні кордони для догляду над перевозкою товарів і асигнувати для цього 10 тис. крб.

Постановили: доручити Міністерству торгу і промисловості послати на державні кордони своїх агентів з правами комісарів, котрі керуються в своїй роботі вказівками Державної комісії по товарообміну, і асигнувати для цього 10 тис. крб.

7. *Слухали:* внесення Мірного про Телеграфне агентство.

---

* І. Фещенко-Чопівський.

Постановили: статут Агентства затвердити остаточно. Щодо штатів і коштів на утримання його, то вони повинні бути внесені в Малу раду разом з бюджетом Ради народних міністрів.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 44 — 44 зв. Засвідчена копія.

№ 129

27 березня 1918 р.

Присутні: В. Голубович, М. Ткаченко, В. Мазуренко, Чопівський, В. Рудницький, І. Хургин, Д. Симонів, П. Христюк, І. Мірний, Є. Сокович, М. Ковалевський, Г. Сидоренко, Л. Михайлов, С. Шелухін, Прокопович.

1. *Слухали:* внесення *Христюка* про оголошення закону про національно-персональну автономію.

Хургин каже, що справа ця тільки формальна. Закон треба опублікувати, викинувши § 11, котрий суперечить 4-му Універсалу.

Ткаченко каже, що оголошувати закону не можна до того часу, поки законодатним шляхом не буде змінений п. 11.

Шелухін каже, що Генеральний писар не має права затримувати опублікацію законів, а § 11 як скасований 4-м Універсалом.

Постановили: доручити Генеральному писарю опублікувати закон про національно-персональну автономію без § 11, як одмінений 4-м Універсалом.

2. *Слухали:* інтерпеляцію *Чопівського* до Голови Ради народних міністрів в справі озброєної демонстрації 29 березня, яка направлена проти уряду Української Республіки і Центральної ради.

Михайлов повідомляє, що на зібранні фабрично-заводських комітетів, професійних союзів, представників соціалістичних партій рішено 29 березня урядити маніфестацію [до] роковини революції.

Всеукраїнська Рада робітничих депутатів, маючи дані про виступ правих елементів на цій маніфестації, рішила закликати робітництво удержатись від участі в маніфестації.

Хургин пропонує нарадити фабрично-заводським комітетам і професіональним союзам удержатися від демонстрації.

Ковалевський пропонує правительству заборонити всякі маніфестації і демонстрації.

Ткаченко повідомляє, що Міністерством внутрішніх справ прийняті міри щодо цієї охорони.

Постановили: доручити Міністерству праці мирно налагодити справу, щоб маніфестацію одкласти; доручити Міністерствам внутрішніх і військових справ прийняти міри охорони, щоб демонстрація не одбулась згідно з оповіщенням, що стан облоги в Києві не знятий.

3. *Слухали:* проект Державного банку.

Постановили: з огляду на неясність редакції деяких пунктів проект закону повернути Міністерству фінансів для остаточної редакції і доповнення, згідно з висловленими на засіданні Ради міністрів поправками і побажаннями.

4. *Слухали:* внесення *Мірного* про допомогу служащим.

Постановили: 1) за февраль місяць видати платню за 17 днів; 2) видати допомогу всім служащим центральних управлінь в розмірі місячної платні.

5. *Слухали:*

а) Внесення Любинського в справі посилки послів і делегацій в інші держави.

Постановили: 1) призначити Миколу Левицького послом в Туреччину; 2) доручити Міністерству закордонних справ викликати доктора Віктора Піснячевського.

в) Проект ноти до Росії в справі миру.

Постановили: доручити Міністерству закордонних справ скласти інший текст ноти.

с) Телеграму комісара по іностранним ділам Російської Республіки Чичеріна в справі кордонів Української Советської Республіки і Української Народної Республіки [79].

Постановили: на телеграму не одповідати.

д) Пропозицію Любинського — затримати посилку ноти Австрії.

Постановили: посилку ноти Австрії затримати.

е) Внесення Любинського про посилку ноти Румунії.

Постановили: доручити Міністерству закордонних справ скласти проект ноти Румунії.

6. *Слухали:* повідомлення *Соковича,* що германські власті пропонують виплатити гроші служащим залізниць.

Голубович ставить питання про зовнішню позичку для задоволення біжучих потреб держави.

Постановили: ухвалити заключити позичку в іностранній валюті. Вести переговори в цій справі представнику Державної комісії по товарообміну Чопівському і міністру фінансів.

7. *Слухали:* внесення *Руднищького* увільнити урядовців-католиків од служби в суботу і понеділок з огляду на Великодні свята.

Постановили: з огляду на Великодні свята увільнити служащих поляків од служби в суботу 30 березня і понеділок 1 квітня.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф.3690, оп.1, спр.17, арк.45 — 46. Засвідчена копія.

№ 130

29 березня 1918 р.

Присутні: Голубович, Сокович, Ковалевський, Михайлов, Христюк, Любинський, Красковський, Прокопович, Міцкевич, Мазуренко, Сидоренко, Шелухін, Жуковський, Хургин, Ткаченко.

1. *Слухали:* доложений Красковським проект закону про асигновку до розпорядження народного міністра внутрішніх справ 100 млн крб. на видачу позичок місцевим народним самоврядуванням.

Постановили: проект закону ухвалити і внести його на розгляд в Центральну раду.

2. *Слухали:* внесення Міністерства земельних справ про асигнування 15 408 327 крб. 90 коп. на утримання земельних комітетів за січень, квітень 1918 р. і грудень 1917 р.

Постановили: ухвалити асигновку 15 408 327 крб. 90 коп. на утримання земельних комітетів і на видачу премій тим земельним комітетам, котрі виявляють особливу активність в справі засіву нив. Надати право міністру земельних справ закривати кредити тим земельним комітетам, які виявляють себе бездіяльними в справі засіву нив і переведення земельних реформ.

Ці додатки Міністерством земельних справ повинні бути внесені в текст закону.

3. З пропозиції Мазуренка *ухвалили:* доручити директору Департаменту Лебідю-Юрчику виконувати обов'язки товариша міністра фінансів.

4. *Слухали:* пропозицію народного міністра *Ковалевського* увільнити Сьомушкіна від обов'язків товариша міністра земельних справ; затвердити Терниченка і Стеньку товаришами народного міністра земельних справ.

Постановили: увільнити Сьомушкіна від обов'язків товариша народного міністра земельних справ.

Кандидатури Терниченка і Стеньки не ухвалюються.

Народний міністр *Ковалевський* заявляє, що незатвердженням товаришів міністра він поставлений в таке становище, що примушений буде скласти з себе обов'язки народного міністра земельних справ.

5. *Слухали:* внесення *Голубовича* обміркувати інтерпеляції.

Постановили: з огляду на те, що матеріали до інтерпеляції не надіслані канцелярією Центральної ради, обміркування інтерпеляції одкласти.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф.3690, оп.1, спр.17, арк.53 — 53 зв. Засвідчена копія.

№ 131

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

30 березня 1918 р.

Це засідання Малої ради відбулось нагорі в одній з малих зал Центральної ради, бо велика зала була під ремонтом. Через це квитків для сторонньої публіки не видавали на це засідання зовсім.

Фінансові законопроекти

Д-дій Яковлев (у. с.-ф.) докладує Малій раді «Законопроект про порядок державних видатків у 1918 р., доки буде складений і ухвалений бюджет».

Зміст законопроекту приблизно такий: доки буде складений і ухвалений перший бюджет Української Народної Республіки, всі державні видатки робляться в межах дійсної потреби, але в кожному разі не вище од сум, заведених до розпису видатків 1917 р. і стверджених законодатними актами російського уряду, виданими до 27 жовтня минулого року, і Центральної ради УНР. Розмір же дійсної потреби видатків регулюється тимчасовими видатковими розписами на кожних чотири місяці 1918 р., що складаються відповідними міністерствами і ухвалюються Радою міністрів.

В результаті дебатів з приводу цього законопроекту, в яких узяли участь д-дії Стасюк, Новаковський і ін., Мала рада ухвалює передати цей законопроект в комісію для нового редагування внесених поправок.

Далі д-дій Яковлев оголошує другий законопроект «Про випуск для циркуляції між людністю знаків державної скарбниці на загальну суму 100 млн крб.», вартістю в 5, 10, 25 і 50 крб. Знаки ці мають бути випущені до нового випуску кредитових білетів.

Після обговорення Мала рада ухвалила передати цей законопроект в комісію для вироблення редакції.

Дрібні законопроекти

Мала рада розглядає кілька дрібніших законопроектів. З них ухвалюються, між іншим, законопроект про пенсії сім'ї українського письменника і громадського діяча М. П. Драгоманова і письменникові Нечую-Левицькому.

Справоздання другої частини засідання буде подано у слідуючому числі «Нової ради».

Нова рада. 1918. 31 берез.

Заборона демонстрації *

Для позачергової заяви бере слово міністр внутрішніх справ *М. Ткаченко.* В своїй промові він докладно пояснює, з яких причин демонстрація була визнана несвоєчасною [80].

Д-дій Павлов (р. с.-д.), не задовольняючись поясненням д-дія Ткаченка, від імені фракцій меншовиків, р. с.-р. і Бунду, вносить питання Голові міністрів, міністру внутрішніх справ і військовому такого змісту: «В силу яких міркувань уряд визнав можливим подтвердити потребу існування в Києві стану облоги і військового стану, вживання яких цілком недопустимо і нічим не може бути виправдане з того часу, як м. Київ і його околиці не служать театром військових подій.

Яких заходів уряд має вжити, щоб основні політичні права громадян надалі не обмежувались?

Яких заходів уряд має на думці взагалі вжити до відновлення нормального політичного життя в місцевостях, де військові операції закінчені?»

Після докладного і всебічного обмірковування заяви д-дія Ткаченка, в якому взяли участь д-дії *Балабанов, Зарубін, Рафес, Чижевський, Любченко, Шац, Порш* і ін., Мала рада ухвалює формулу переходу до чергових справ, запропоновану фракцією у. с.-р.: «Мала рада, заслухавши звідомлення міністра внутрішніх справ про причини заборони маніфестації 29 березня, приймає його і переходить до чергових справ».

На цьому засідання й закривається.

Слідуюче засідання буде сьогодні о пів до дванадцятої години дня.

Порядок денний:

1. Вибори Державного контролера і членів Головного й апеляційного судів.
2. Організація роз'їздних парламентарних комісій для розслідування зловживань.
3. Біжучі справи.

Нова рада. — 1918. — 2 квіт.

№ 132—133

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

31 березня — 1 квітня 1918 р.

№ 132

31 березня 1918 р.

Присутні: Голубович, Любинський, Симонів, Мазуренко, Хургин, Прокопович, Шелухін, Фещенко-Чопівський, Ткаченко, Жуковський, Ковалевський, Сидоренко, Михайлов.

---

* Див. док. № 129.

I. *Заслухавши* доклад військового міністра про «Одночасну допомогу в зв'язку з ліквідацією минулої війни» в розмірі двомісячного жалування особам, котрі служили на території України в війську, а також в установах Червоного Хреста і організаціях Земського і Городського союзів, Рада народних міністрів *ухвалила*: прийняти розпорядження військового міністра тільки в части допомоги особам, що були на службі у війську, міністру ж праці доручити скласти вкупі з Державним контролером, Міністерством військовим і фінансів комісію, яка виробить загальне розпорядження про допомогу урядовцям взагалі всіх інших установ і організацій і внести її на розгляд Ради народних міністрів не пізніше 5 квітня.

II. *Заслухавши* повідомлення військового міністра про інтендантські склади старого майна, що знаходяться в розпорядженні Військового міністерства, Рада народних міністрів *ухвалила*: дозволити військовому міністру продати се майно з аукціону; гроші, повернуті з цієї продажі, покласти до казначейства, а про день аукціону зробити оповіщення в «Вістнику Ради народних міністрів».

III. *Заслухавши* доклад військового міністра про збільшення жалування особам, що служать в Військовому міністерстві, Рада народних міністрів *постановила*: тимчасово затвердити штати військовим урядовцям, виключивши звідтіля платню військовому міністру з тим, щоб вони були переглянуті вкупі зі штатами інших відомств. (п. Мазуренко подає письменну заяву, що він утримується від голосування, позаяк цей доклад не був розглянутий Департаментом державної скарбниці.)

IV. *Заслухавши* повідомлення військового міністра про перевод кількох тисяч українців з Ревеля, Рада народних міністрів *ухвалила*: перевести їх до Одеси тільки за посвідченням українських рад.

V. *Заслухавши* доклад *Ткаченка* про видачу платні робітникам за день свята революції, Рада народних міністрів *постановила:* що платня за день свята революції має бути виплачена.

VI. *Заслухавши* поданий військовим міністром доклад військової комісії до Одеси про загальне становище в Одесі, Рада народних міністрів *постановила*: а) дозволити отділу Державного банку гарантувати кредитом державних установ випуск міським Одеським самоврядуванням розмінних знаків на 25 млн крб. з тим, щоби вся та сума знаків поступила в Державний банк. Міністру фінансів доручити дати телеграфне розпорядження і інструкції Державному банку щодо виплати державним установам і щодо видачі підприємствам для оплати робітникам, а міністру внутрішніх справ — повідомити про це комісара Комірного; в) доручити всім міністерствам негайно надіслати підвідомственним їм установам в Одесі всі закони і розпорядження Українського уряду; с) доручити Міністерству фінансів внести в Центральну раду законопроект про випуск у Києві грошових знаків трьох купюр в 200, 50 і 3 гривень, а також тимчасово допустити ходити нарівні з «звонкою монетою» українські поштові марки вартості до 2 гривень; на одвертій стороні сих марок обов'язково мусить бути напис і герб Української Народної Республіки.

VII. *Заслухавши* повідомлення *Фещенка-Чопівського* про стан промисловості і зріст безробітних, Рада народних міністрів *постановила*: а) доручити міністру торгу і промисловості звернутися до всіх міністерств з циркулярною пропозицією, аби були негайно виготовлені замовлення, які потрібно зараз передати українським заводам, аби ослабити безробіття і піддержати українську промисловість; в) доручити міністру торгу і промисловості скласти міжвідомственну комісію з представників всіх міністерств, представників Краєвого професіонального союзу робітників і Всеукраїнського союзу промисловців, яка має купчити у себе закази всіх міністерств і поділяти їх між окремими промисловими районами і підприємствами; с) доручити всім взагалі міністерствам довести до відома підлежним їм установам в м. Одесі, що м. Одеса в управлінні нічим не відрізняється від інших губерніальних городів України.

VIII. *Заслухавши* доклад *Фещенка-Чопівського* про позичку грошей у німців, а також повідомлення в цій справі д-дія Мазуренка, Рада народних міністрів *ухвалила*: а) позичку грошей у німців одхилити; в) доручити міністру фінансів попередити німців, на яких умовах ми можемо прийняти позику грошей, яко аванс під товари, і ультимативно заявити, що ми не допустимо їх втручання в виплату жалування служачим залізниці і пошти; с) доручити міністру шляхів зробити приказом по Міністерству виговор Плевако за його самовільні переговори з німцями про грошову позику з погрозою, що при повторенні таких вчинків він буде увільнений від служби.

IX. *Заслухавши* повідомлення п. Шелухіна про відсутність у нього товариша міністра і пропозицію його призначення на сю посаду п. Квітку, Рада народних міністрів *постановила*: призначити на посаду товариша міністра юстиції п. Квітку.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф.3690, оп.1, спр.17, арк.54 — 55. Засвідчена копія.

№ 133

1 квітня 1918 р.

Присутні: Голубович, Христюк, Фещенко-Чопівський, Ткаченко, Любинський, Михайлов, Прокопович, Рудницький, Мазуренко, Симонів, Сокович, Сидоренко, Коліух, Мірний, Хургін, Карпинський, Жуковський, Холодний.

1. *Слухали*: доклад *п. Мазуренка* про переговори з німцями в справі заключення займу. Німці пропонували аванс в 25 млн в російських рублях під товари з оплатою 7 % по день виплати. Курс рубля встановлюється нижче в 1, 1/2 марки. Ці умови уповноваженими Українського уряду були одкинуті; до відома німців, між іншим, було доведено, що уряд не може допустити виплати грошей служащим залізниць з германської казни. Курс рубля повинен бути встановлений в 1, 1/2 марки. Згоди не досягнуто. Їм було сказано, що Український уряд сам виплатить гроші служащим залізниць.

Фещенко-Чопівський додає, що все більші вимоги німці ставлять в комісії по товарообміну.

Коліух подає цифри кількості товарів до 1 серпня, яку хочуть одержати німці. Україна може задовольнити не більше 30 % цієї кількості. Одночасно з тим, наші вимоги німці можуть задовольнити в розмірі далеко меншому, ніж є дійсна потреба. Вимагають негайно почати вивіз товарів, а то вони самі почнуть брати силою. Потрібні точні і рішучі вказівки щодо вимог німецьких, а також треба прийняти міри щодо виконання умов договору.

Постановили: внести на порядок денний справу про відношення до німецьких вимог.

2. *Слухали*: повідомлення *Фещенка-Чопівського*, що німці везуть в Київ експонати тих товарів, які Германія може поставити на Україну. Треба і Україні улаштувати таку ж виставку.

Постановили: доручити Міністерству торгу і промисловості організувати германсько-українську виставку на території виставки 1913 р.[81] з тим, що детальний обрахунок її організації буде представлений згодом.

3. *Слухали*: внесення *Коліуха* про оплату реквізиційних квитанцій, що видають німецькі військові власті.

Постановили: платити по таких квитках, які будуть мати законну форму. Прийняти оплату реквізиційних квитанцій за продукти споживання (хліба),

виданих німецькими властями. Видані вже німецькими властями розписки подаються в германський штаб для відповідного оформлення, згідно з наказом німецького командування. Виплати робити через органи Міністерства продовольчих справ.

4. З пропозиції Голубовича *ухвалили:* у зв'язку з ліквідацією військово-промислових комітетів надане їм право реквізицій скасувати.

5. *Слухали:* доложений народним міністром Сидоренком проект закону про встановлення міжнародних поштових і телеграфних тарифів *.

Постановили: доручити Міністерству пошт і телеграфів внести в Центральну раду законопроект про приєднання Української Республіки до Всесвітньої поштово-телеграфної спілки і після прийняття закону зробити відповідне розпорядження щодо тарифів.

6. *Слухали:* внесення Міністерства освіти асигнувати 3 тис. крб. на оплату урядових пакетів.

Постановили: асигновку ухвалити.

7. *Слухали:* доложений товаришем народного міністра Карпинським проект закону про видачу пайків.

Постановили: ухвалити текст проекту закону і доручити Міністерству внутрішніх справ внести в Центральну раду (див. додаток) **.

8. *Слухали:* внесення *Симонова* про здачу грошей Військового міністерства в Державну скарбницю.

Жуковський просить дати дозвіл Військовому міністерству гроші в скарбницю Державного банку не вносити з огляду на неодкладні потреби Міністерства і через те, що в банку немає сейфа для Міністерства.

Постановили: пропонувати Військовому міністерству внести гроші в скарбницю Державного банку. Гроші, внесені Військовим міністерством, можуть видаватися з Державного банку не інакше, як по особистим на те письменним наказам військового міністра за його власним підписом.

9. *Слухали:* внесення *Симонова* про правила прискорення ревізії в контрольних установах.

Постановили: обміркування правил одкласти і доручити Генеральному контролеру в 5-денний строк передати їх в міжвідомственну комісію, яка була утворена для розгляду проекту про Державного контролера.

10. *Слухали:* внесення Міністерства фінансів про призначення пенсій.

Постановили: призначити пенсію бувшому помошнику начальника Києво-Подільського управління хліборобства і державного майна Александру Муравйову — в розмірі 3 тис. руб. річно; податковому інспектору Анатолію Должевському в розмірі 1500 руб. річно; Тамарі Достомській, дочці бувшого бухгалтера 2-го розряду Ольгопольської повітової скарбниці Александра Достомського, в розмірі — 180 руб. річно.

Доручити Міністерству фінансів виробити новий устав про пенсії.

11. *Слухали:* проект штатів Особистої канцелярії Голови Ради народних міністрів.

Постановили: визнати необхідним організування Особистої канцелярії Голови Ради народних міністрів; проект штатів повернути для доповнення і вияснення функцій канцелярії (її статуту).

12. *Слухали:* внесення Міністерства фінансів:

а) про продаж цукру в м. Києві із скарбових скарбниць.

Постановили: проект постанови без § 6 ухвалити (див. додаток ***):

б) про відкриття кредитів на рахунок кошторису на 1918 р. по § 4, 5, 7.

---

* Не публікується (див. Ф.1040, оп.1, спр.4, арк.100).

** Не публікується (див. Ф.1064, оп.1, спр.4, арк.41 — 42).

*** Не публікується (див. Ф.1064, оп.1, спр.4, арк.43).

Постановили: проект постанови затвердити.

13. *Слухали:* заяву *Прокоповича:* «Минув вже тиждень роботи Кабінету в повному складі і між тим він не виявив свого лиця перед громадянством, і ми самі не обміркували тих основних принципів, які мають координувати нашу роботу; прошу поставити на порядок денний питання про декларацію, негайне складання якої для мене і Шелухіна являється конечною умовою можливості нашої роботи в Кабінеті».

Ткаченко каже, що у відсутності Голови Ради народних міністрів він не може поставити цього питання на обміркування і пояснює, що Кабінет складається по персональному принципу, і що коли хто вступив в склад Кабінету, то знає від Голови ті принципи, якими керується Кабінет в своїй роботі.

Прокопович просить занести його заяву в протокол.

Голова Ради міністрів *В. Голубович*

Народні міністри: *М. Ткаченко, Г. Сидоренко, С. Шелухін, П. Христюк, В. Прокопович, Є. Сокович, Д. Коліух*

Ф.1064, оп.1, спр.4, арк.45 — 46. Оригінал.

№ 134

ТЕЛЕГРАМА РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ УНР РАДНАРКОМУ РСФРР ПРО МИРНІ ПЕРЕГОВОРИ

2 квітня 1918 р. *[82]

Рада народних міністрів послала московському Совітові народних комісарів радіодепешу такого змісту.

Влада Української Народної Республіки не раз пропонувала вам скінчить не по нашій вині і не нами сповіщену війну і определить окремими умовами наші кордони і наші правові відносини.

Останнім строком у цьому напрямку було звернення голови нашої мирної делегації у Бересті до голови руської делегації в початку цього місяця. У своєму відповідному письмі п. Сокольников ще не має, з свого боку, необхідних інструкцій і уповноваження, і обіцяв негайно знестися по цьому питанню з своєю владою.

Почувши тепер про ваш намір заключити мир з Українською Народною Республікою, і, маючи на увазі, що припинення війни положить тверді основи до мирного суспільства двох ворогуючих народів, Рада народних міністрів пропонує владі Російської Совітської Республіки негайно приступити до переговорів про умови демократичного миру та сказати місце і час першої зустрічі нашої делегації.

Народня воля. — 1918. — 2 квіт.

* Дата опублікування.

№ 135—136

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

2, 4 квітня 1918 р.

№ 135

2 квітня 1918 р.

Це засідання, як і попереднє, відбувалось на третьому поверсі в малій залі, і тому квитків для публіки не видавали.

Від початку до 3 год. на закритому засіданні Мала рада обговорювала кандидатури в члени Генерального суду Української Народної Республіки і в члени Київського апеляційного суду.

Виставлено було до Генерального суду 30 кандидатів, а до апеляційного — 44.

Вибирали записками при одкритих дверях. Брали участь у голосуванні 41 член Ради. Більшістю голосів обрані: до Генерального суду — П. Яценко, М. Василенко, К. Товкач, А. Марголін і М. Чернявський.

До апеляційного: М. Мірний, Д. Мирний, Богомолець, Ботвиновський, Вовкушевський, Вязлов, Мирославський, Гусаківський, Савицький і Наврочинський.

Поки йшов підрахунок голосів, голова Всеукраїнської виборчої до Установчих зборів комісії д-дій Мороз дав звідомлення про хід виборчої справи.

Рада ухвалює обговорити це звідомлення на фракційних нарадах.

Далі після коротких дебатів Рада ухвалює заснувати анкетно-слідчу комісію з 25 членів, представників фракцій.

Смерть Нечуя-Левицького

У позачерговій заяві проф. *М. Грушевський* повідомляє Раду про смерть українського письменника Нечуя-Левицького, який помер 2 квітня о 10-й год. ранку. Рада по пропозиції М. Грушевського вшанувала його пам'ять вставанням, ухвалила прийняти похорон на державний кошт і взяти під охорону майно небіжчика, яке по його заповіту є державною власністю.

Дальше засідання Малої ради призначено на четвер в 11 1/2 год. ранку.

Нова Рада. — 1918. — 3 квіт.

№ 136

4 квітня 1918 р.

Не дивлячись на те, що кілька раз постановляли зібраться на засідання Малої ради рівно пів до 12-ї год. і розпочинать о 12-й год., вчора, 4 квітня, на засідання до пів на першу годину прийшло тільки 16 членів, тоді як треба, щоб було не менше, як 22.

З огляду на таке відношення до парламентської справи, тоді як негайної роботи дуже багато, голова засідань М. С. Грушевський, підрахувавши присутніх членів, заявив, що засідання не відбудеться, бо немає належної кількості членів. Потім голова засідання запропонував присутнім залишиться і зустрінути жалібний похід з тілом Івана Семеновича Нечуя-Левицького, який мусить прой-

ти коло Центральної ради. Всі присутні члени й ті, що ще підійшли після закриття засідання, лишилися зустрінуть жалібний похід. Чергове засідання Малої ради в суботу о 12-й год. дня.

Народня воля. — 1918. — 5 квітня.

№ 137—138

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

3,5 квітня 1918 р.

№ 137

3 квітня 1918 р.

Присутні: Голубович, Міцкевич, Прокопович, Красковський, Шелухін, Симонів, Мазуренко, Сокович, Христюк, Сидоренко, Чопівський, Коліух, Одинець, Ткаченко, Ковалевський, Михайлов, Любинський, Холодний, Жуковський.

1. *Слухали:* внесення народного міністра *Соковича* переглянути постанову про умови зовнішнього займу в Германії. На залізницях дуже тяжке становище; треба негайно виплатити гроші служащим.

Ткаченко висловлюється проти позички на умовах, запропонованих німцями, бо це був би політичний удар Україні.

Христюк каже, що можна заключити займ, одкинувши умови, які являються втручанням в наші внутрішні справи, як забезпечення займу залізницями, неодмінна виплата тільки залізничним служащим, контроль і т. ін.

Коліух каже, що не можна погодитися на виплату грошей з цього займу по курсу 1 м[арка] 33 кр[ейцери] за 1 руб., бо тоді справді можна викликати забастовки. Умови позички повинні бути одкинуті.

Мазуренко повідомляє, що німці можуть одмовитися од деяких умов, але будуть настоювати на заявленому ними курсу марки.

Постановили: 1) продовжувати переговори про позичку; 2) одкинути ті умови зовнішнього займу, які являються втручанням в наші внутрішні справи; 3) курс марки можна повисити (1 м. 33 кр. за 1 руб.); 4) аванс повинен бути даний лише урядові в розмірі 100 млн, в крайньому разі в 25 млн; 5) усунути умови контролю над використанням цього авансу.

2. *Слухали:* доложений Ковалевським проект статуту Державного хлібного бюро.

Ткаченко каже, що статут треба внести на затвердження Центральної ради, бо в ньому є пункти про карну відповідальність, штрафи і т. ін.

Постановили: затвердити принципіально статут Державного хлібного бюро для внесення його в Центральну раду (див. додаток) *.

3. *Слухали:* повідомлення *Коліуха* про необхідність дати керуючі вказівки Державній комісії щодо умов згоди в справі обміну товарів.

Любинський повідомляє, що мирна делегація не зафіксувала ніякої конкретної цифри збіжжя, котру може Україна поставити Центральним державам. Цифра в 60 млн пудів була названа українською делегацією в неофіціальному засіданні і занесена в протокол того засідання.

---

* Не виявлено.

Постановили: надати право представникам Державної комісії скласти остаточну торговельну згоду (зділку) на таких умовах: 1) Україна може обов'язатись поставити до нового урожаю максимум до 60 млн пудів зернових і бобових продуктів і муки; 2) ціна на хліб середньої якості повинна бути встановлена монопольна по моменту здачі (вимога не ультимативна); 3) на вартість збіжжя плюс накладні видатки накладається мінімум 60 % державного прибутку; 4) Центральні держави повинні авансувати заготовку хліба; 5) можна погодитись на представництво німців в центральному і, на крайній випадок, в губерніальних продовольчих органах для контролю прийому і одправки збіжжя; 6) Центральні держави повинні повернути подвижний состав, взятий у більшовиків, і представити мішки; 7) негайно повинен начатися ввоз на Україну продуктів з Центральних держав, в першу чергу сільськогосподарські машини і мануфактура; 8) пропонувати німцям негайно припинити самовільний вивіз збіжжя з залізниць і надалі не втручатися в справу продовольчу; 9) виплата на місцях переводиться Українським урядом.

4. *Слухали:* внесення *Ковалевського* про відпускні ціни на хлібні продукти.

Постановили: ціни на продукти доручається встановити Міністерству продовольчих справ в порозумінні з Державною комісією.

5. *Слухали:* доложений Холодним законопроект про відкриття кредитів Міністерству освіти в допомогу місцевим самоврядуванням на початкові і вищі початкові школи в розмірі 31300 тис. крб.

Постановили: одкласти розгляд проекту до заслухання докладу про план діяльності Міністерства освіти.

6. *Слухали:* внесення Соковича про відношення до залізничних професійних організацій, котрі існують на підставі статутів.

Постановили: доручити Міністерству шляхів і Міністерству праці розглянути статут залізничного професійного союзу, зробити відповідні зміни і внести їх на затвердження Раді міністрів.

7. *Слухали:* внесення Міністерства внутрішніх справ про асигнування кредиту в 10 млн крб. на видачу допомоги священо- і церковнослужителям православної церкви.

Постановили: 1) внести в Центральну раду проект асигновки в 10 млн на видачу одноразової допомоги церковно- і священослужителям православної церкви; 2) цей кредит розпределяє по повітах Департамент ісповідань Міністерства внутрішніх справ, а в повітах допомогу мають розпределяти повітові єпархіальні уряди з участю представників духовенства і церковнослужителів; 3) у витрачених на допомогу коштах Єпархіальні уряди мають представляти в Департамент ісповідань Міністерства внутрішніх справ звіти, а в установи Державного контролю по відповідних губерніях — грошові справоздання і виправдуючі документи.

8. *Слухали:* внесення *Красковського* про асигновку грошей на допомогу біженцям.

Постановили: асигнувати на допомогу біженцям по кошторисам Біженецького департаменту, затвердженим Крайовою нарадою, на четверту чверть 1917 р. 14380489 руб.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф.3690, оп.1, спр.17, арк.58 — 59 зв. Засвідчена копія.

№ 138

5 квітня 1918 р.

Присутні: В. Голубович, Чопівський, С. Шелухін, Прокопович, Красковський, В. Мазуренко, Д. Симонів, М. Любинський, Є. Сокович, П. Христюк, М. Міцкевич, Д. Коліух, Л. Михайлов, М. Ковалевський, М. Ткаченко, Г. Сидоренко.

1. *Слухали:* доложене Голубовичем внесення Соколовського про потвердження членів дирекції Телеграфного агентства.

Постановили: затвердити П. Я. Стебницького і С. І. Соколовського членами дирекції Українського державного телеграфного агентства.

2. *Слухали:* внесення *Голубовича* ухвалити кандидатуру Климовича на посаду управляючого Міністерством фінансів.

Постановили: затвердити Петра Климовича на посаді управляючого народним Міністерством фінансів.

3. *Слухали:* внесення Голубовича доповнити склад Фінансово-економічної наради.

Постановили: затвердити Л. І. Бродського і М. І. Зайцева членами Фінансово-економічної наради.

4. *Слухали:* внесення *Ковалевського* затвердити на посаді товаришів народного міністра земельних справ Аристарха Григоровича Терниченка, Якова Михайловича Стеньку і Архипенка.

Постановили: затвердити Аристарха Григоровича Терниченка і Якова Михайловича Стеньку на посаді товаришів народного міністра земельних справ.

5. *Слухали:* внесення *Христюка* потвердити Івана Івановича Мірного на посаді товариша Генерального писаря.

Постановили: потвердити І. І. Мірного на посаді товариша Генерального писаря.

6. *Слухали:* внесення Любинського призначити Миколу Галагана послом в Румунію.

Постановили: призначити Миколу Галагана послом в Румунію.

7. *Слухали:* повідомлення *Мазуренка,* що на 13 квітня буде випущено 37 1/2 млн купюрами в 50 крб., на 22 квітня ще 22 1/2 млн; в загальній сумі до 25 квітня може бути випущено до 100 млн купюрами в 50 крб. і менше.

У переговорах з німцями в справі авансу їм було заявлено, що Україна, бажаючи отримати курс марки на міжнародному ринку, згоджується встановити курс рубля в 1 м. 33 кр. Щодо цифри авансу, то німці згоджуються дати 50 і більше мільйонів; щодо інших вимог, то вони згоджуються в договорі про позичку про це не згадувати, але занотувати окремо.

Голубович вказує на те, що з огляду на призначення Клімовича, заключити умову про аванс не можна.

Постановили: одкласти переговори з німцями в справі авансу до приїзду Клімовича.

8. *Слухали:* пропозицію Голубовича обміркувати відповіді на інтерпеляції.

Постановили: 1) доручити управляючому Міністерством закордонних справ дати відповідь на інтерпеляцію в справі Бессарабії і Румунії; 2) доручити міністру внутрішніх справ відповісти по одній з своїх інтерпеляцій.

9. *Слухали:* справу розпределення грошей.

Постановили: 1) з суми першого випуску грошових знаків 6 квітня 2 1/2 млн крб. видати Міністерству шляхів, а потім щодня видавати по 1 1/2 млн крб.; 2) Міністерству пошти і телеграфу видавати щодня 500 тис. крб.; 3) Міністерству внутрішніх справ видати для Біженецького департаменту 300 тис. і на потреби міліції 500 тис.; 4) Міністерству освіти видати 500 тис.; 5) Міністерству торгу і промисловості — 40 тис. і 10 тис. Державній комісії; 6) Міністерству праці — 50 тис.

10. *Слухали:* внесення *Любинського* про умови обміну воєннополоненими, вироблені представниками Австро-Угорщини і українських міністерств.

Постановили: умови затвердити (див. додаток) *.

11. *Слухали:* внесення Міністерства праці про організацію Департаменту громадських робіт.

Постановили: статут і штати Департаменту громадських робіт принципіально ухвалити для внесення в Центральну раду (див. додаток) **.

Доручити управляючим міністерствами Михайлову і Сидоренку остаточно зредагувати статут, згідно з внесеними поправками.

12. *Слухали:* внесення *Шелухіна* про бувшого адвоката Колесникова.

Постановили: доручити Міністерству судових справ внести в Центральну раду справу Колесникова на помилування.

13. *Слухали:* доложений Шелухіним проект зміни ст. 1-ї Закону про Генеральний суд.

Постановили: проект зміни 1-ї ст. Закону про Генеральний суд затвердити і внести в Центральну раду (див. додаток) ***.

Голова Ради народних міністрів *В. Голубович, М. Ткаченко, І. Чопівський, С. Шелухін, В. Прокопович, Є. Сокович, Л. Михайлов, М. Міцкевич, Г. Сидоренко, М. Ковалевський, Д. Коліух*

Ф.1064, оп.1, спр.4, арк.63 — 64. Оригінал.

№ 139

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

6 квітня 1918 р.

Засідання відбулося в кімнаті для засідання без сторонніх осіб. Головою на засіданні М. С. Грушевський.

З приводу убивства Є. Нероновича

На початку засідання член фракції соціал-демократів *Скнар* з приводу розстрілу члена Центральної ради Євгена Нероновича подав думку утворити особливу парламентську комісію, яка б цю справу розслідувала і притягла б винних до відповідальності. До думки Скнара приєднався *М. Салтан*, який порадив не утворювати окремої комісії в цій справі, а передати справу анкетно-слідчій комісії, яка має бути утворена взагалі для таких справ.

Самостійник доктор *Луценко* висловив думку, що парламентська комісія повинна не тільки розслідувати справу убивства Нероновича, а також учинки самого забитого, про котрого говорять, що він був зрадник Української Республіки.

М. Рафес, заперечуючи думку доктора Луценка, зазначував, що проступки Є. Нероновича, коли вони були, повинна розслідувати не парламентська комісія, а судові власті.

Те саме висловив д-дій *Корчинський*, який підкреслював, що в даному разі не так важно, кого саме убито: чи зрадника, чи ні, чи члена Центральної ради, чи приватну людину, а важний самий той факт, що незаконно, без суду забито людину, і винні в цьому повинні бути покарані.

Голосуванням ухвалено передати розслідування справи про убивство Є. Нероновича анкетно-слідчій комісії, яка для цієї справи має виділити окрему підкомісію.

---

* Не публікується (див. Ф.1064, оп.1, спр.4, арк.57 — 62).

** Не публікується (див. Ф.1064, оп.1, спр.4, арк.7 — 15).

*** Не публікується (див. Ф.1064, оп.1, спр.4, арк.107).

Член комісії законодатних внесень *Корчинський* подав до уваги Малої ради вироблений цією комісією проект закону про анкетно-слідчу комісію, котра буде збирати відомості та розслідувати на місцях різні випадки порушення місцевими властями законів.

М. Стасюк порадив, щоб разом з цим прийнято було також закон про недоторканість членів Центральної ради, бо інакше члени комісії не зможуть нормально працювати.

М. Рафес додав, що членам анкетно-слідчої комісії треба надати право вільно заходити в тюрми і мати зносини з арештованими.

Після обміну думками Мала рада одноголосно прийняла внесений комісією законопроект в такій редакції:

1. Анкетно-слідчій комісії доручається: а) розслід неправомірного поводження властей, цивільних і військових, на місцях; б) вживання заходів і видання розпоряджень щодо усунення та упередження цих явищ в разі безпосереднього дотикання з ними; в) з'ясування політичних та соціальних умовин на місцях.

2. Для переведення розсліду на місцях анкетно-слідча комісія уповноважується виділяти з поміж себе спеціальні підкомісії.

3. Всі представники цивільної та військової власті і взагалі всі особи, що числяться на державній чи громадській службі, зобов'язуються на вимогу комісії, особисто являтися до комісії і давати пояснення, допускати комісію до ознайомлення з діловодством, матеріалами, архівами тощо всіх державних та громадських інституцій, а також видавати копії всіляких документів та справки.

4. По постанові комісії відповідні міністри повинні прикомандировувати до спеціальних підкомісій належно уповноважених урядовців для вживання, з доручення комісії, належних заходів до припинення, або усунення неправомірних вчинків, а також для переведення судового слідства згідно з карним статутом.

5. Спеціальним комісіям надається право долучати до свого складу місцевих членів Центральної ради з правом дорадчого голосу.

6. Для участі в діловодстві комісії надається право притягати урядовців усіх відомств, а також приватних осіб; перших за згодою їх безпосереднього начальства і з умовою залишення за ними їхніх посад та одержання.

Д-дій *С. Веселовський* вніс від імені комісії законодатних внесень другий законопроект — про утворення парламентської бюджетової комісії, яка працюватиме над укладанням майбутнього сталого розпису прибутків та видатків Української Республіки, переглядатиме проекти нових податків і взагалі доглядатиме за всіма справами, які стосуються державних фінансів.

Щодо складу комісії, то проф. М. Грушевський, а також докладчик радили делегувати до цієї комісії членів не по фракціях, а персонально, для того, щоб у комісію попали фахові люди, які добре розуміються на фінансових справах. Проте більшість Малої ради ухвалила делегувати членів до цієї комісії, як і до інших, на фракційному принципі. Складатиметься комісія з 25 чоловік.

Меншовик *Павлов* подав думку, щоб у бюджетову комісію можна було делегувати від фракцій також і не членів Центральної ради, але цієї думки ніхто не підтримав, так що до бюджетової, як і до інших комісій, можна буде запрошувати в співробітники фахівців із не членів Центральної ради тільки з правом дорадчого голосу.

Докладчик *Березняк* пропонує обновити і поширити економічну комісію, що приймала участь при підписанні торговельного миру, позаяк при будові держави економічний уклад життя цікавий не тільки з того боку є, що обговорювався при підписанні мирного договору, але й при теперішньому становищі потрібен для всієї України.

Новаковський (о.е.п.). «Ми стоїмо перед масовим безробіттям, дякуючи демобілізації і розрусі на шляхах. Це велика погроза. Ми мусимо запобігти. Хоч

це найбільше цікавить Міністерство праці, а почасти і другі міністерства, але й парламент повинен наперед вирішити цю справу. Я пропоную поновити комісію і запропонувати їй скласти негайно наказ, котрий ми мусимо затвердити».

Березняк погоджується.

Крижанівський пропонує, щоб економічно-фінансова комісія працювала вкупі з бюджетною комісією.

Зборами доклад про економічно-фінансову комісію прийнятий.

Інтерпеляція народно-соціалістичної партії з приводу незаконних вчинків німецького війська

Слінко (н.с.). «Фракція народних соціалістів внесла до правительства запитання, що німецьке військо робило в м. Березані Переяславського повіту (на Полтавщині) різні шкоди місцевим людям, забираючи у них самочинно і по більшості без видачі реквізиційних квитків худобу, пашу, хліб і навіть одежу та гроші, які не підлягають реквізиції. Коли мешканці м. Березані послали до німецького коменданта делегата з проханням припинити насильства, то цього делегата комендант заарештував, посилаючись на те, що людність містечка не віддала зброї, яка у неї є. Делегата було увільнено тільки на другий день. Такі насильства над людністю німецьке військо робило впродовж трьох день — 11, 12 і 13 березня».

Далі п. Слінко від імені фракції заявляє, що їх партія зауважила при попередніх інтерпеляціях, що багато було суперечок на вузькопартійних та національних підставах. Ми не сперечались і далі не будемо сперечатись, а спокійно, бажаючи добра, як соціалісти, будемо мирити партії. Коли це не вдасться, ми перейдемо на сторону правди і простуватимемо до інтересів народу, котрий нам дорогий. Ми будемо намагатись злитися з ним, вивчитися його мови і побуту. Запитання наше ділове, через те просимо поставитись до нього серйозно. До організації анкетно-слідчої комісії мусять бути закликані і німці, щоб вони бачили те безладдя, яке робиться, і розслідували як треба.

Я пропоную це запитання прийняти негайно і певен, що Мала рада вживе всіх заходів, щоб налагодити цю справу.

Кушнір (с.-ф.) пропонує передати питання до інтерпеляційної комісії.

Більшістю голосів інтерпеляцію передано в комісію.

Інтерпеляція російських соціалістів-революціонерів з приводу бідування московського війська та залізничників

Перед тим, як прочитати інтерпеляцію, представник фракції московських с.-р. *д-дій Скловський* каже: «В цей мент, коли я балакаю з вами, може десятки тисяч людей тут коло нас страдає від голоду. Тепер мир, але була війна, на Українському фронті було багато офіцерів-росіян. Тепер вони сталися тут і ці люди, що ризикували життям, тепер тут мучаться. Не дивімся на їх політичні та національні погляди, будьмо демократами і робім по справедливості. Я думаю, що наша інтерпеляція не буде передаватись до комісії, а тут вже буде розглянута по справедливості...»

Далі читає зміст самої інтерпеляції, в якій фракція московських с.-р., вказуючи на те, що на Україні тепер перебуває багато москалів-вояків та спроваджених з захоплених німцями частин бувшої Росії залізничних служащих, яким тепер приходиться виїздити за межі України, причому вони дуже бідують і голодують, бо з українського скарбу не видають майже жодної допомоги, внесла до Голови та міністрові по великоруських справах Ради міністрів такого змісту інтерпеляцію: «Чи відомі п. Голові Ради народних міністрів наведені факти, а коли відомі, то яких заходів він думає вжити, щоб упорядкувати матеріальне

становище всіх згаданих вище людей, які до кінця додержували свої обов'язки перед батьківщиною і боронили фронт Української Народної Республіки аж до того часу, коли зможуть спокійно виїхати додому, і чи негайно забезпечить цих людей від голоду і пошестних хвороб по змозі і в тих місцях, де вони живуть».

З цього приводу виступає з промовою міністр по великоруських справах *д-дій Одинець*: «Це запитання я вважаю важливим і сучасним. Я сам бачу щодня всі страждання цих людей в своєму міністерстві. Це відомо мені, але, на жаль, я не можу взяти на свою відповідальність цього становища, позаяк це не від нас залежить.

Ми перші почули про ці страждання і зараз же звернулись до Військового міністерства. Ми давали приклади, як запобігти цьому горю: збірні пункти, харчові пункти, общежиття, виплата жалування і т. ін. Міністр згодився і частина цієї справи вже полагоджена. Найбільша вина цьому сумному становищу — це брак грошей. Будь вони — евакуація була б налагоджена.

Що торкається служащих, то я знаю і про їх величезну нужду. Ми ідемо їм назустріч. Ми звертались до Голови Ради міністрів, щоби полегшити їхню долю. Ми пропонували, поки налагодиться залізна дорога, лишити їх на службі, або видати їм за три місяці платню. Буде в Московщині уряд, він порахується потім з нами. Голова [Ради] міністрів пішов назустріч і обіцяв допомогти, але й тут на перешкоді стоять гроші. Наше міністерство приватним робом запобігає гореві. Ми збираєм жертви, і кількість їх росте з кожним днем. І я певен, що люди одержать те, що їм належить. Перед явищем страждання, голоду ми будемо безпартійні і справедливі. Люди роз'їдуться скрізь по великому простору Росії і рознесуть славу про Центральну раду. Через те ми повинні іти демократичним шляхом».

Луценко (самостійник). «Тут виступають московські соціалісти-революціонери і вимагають, щоб ми годували російських офіцерів, що колись нібито страдали за Україну. Коли ми оповіщали федеративну Україну, всіх ми закликали залишитись на місцях, працювати разом з нами, але чи працювали вони. Покинули фронт і пішли в середину тилу для праці розвалити нашу справу. Правда, кажуть, офіцерство не могло нічого зробити і мусіло само тікати, але в Києві, коли вони зібрались і думали про «єдину і неделиму», як прийшли більшовики, чи багато їх об'єдналось, щоб боротися з ними. Ні, тільки невелика частина, решта і пальцем не повернули для захисту України. Тепер, кажуть, вони голодують, ми мусимо їх годувати, ми мусимо улаштувати концентраційні пункти і потім порахуватись з Московщиною. Вважати на дяку і славу — нічого».

Далі промовець нападає на міністра Одинця, що виступив неначе не міністр, а московський посол.

Запитання направлено не по адресі, а тому його треба одкинути.

Салтан (у. с.-р.): «На мій погляд, інтерпеляції не треба надавати політичного характеру, бо коли почнем балакати про це, то зайдемо дуже далеко. Члени Малої ради знають, скільки приходилось турбуватися в свій час про те, щоб забрати від нас російське військо. Знаємо, що і наші полки, наприклад, Гордієнків йшов з Північного* фронту 300 верстов пішки, а багато ще й тепер наших вояків сидить по московських тюрмах. У нас є багато москівчан, вони ніби бранці і голодають, але не в наших інтересах турбуватись ними. Ми мусимо одправити їх до кордону, а там нехай піклуються ними росіяни. Я не вважаю, що тут порушено право національне і не розумію, чого ця інтерпеляція направлена до Міністерства великоруських справ, тоді, як вона мусить бути направлена до Міністерств військового та закордонних справ. Поки вона не буде переадресована, ми не будемо голосувати за неї».

Скловський (московський с.-р.) погоджується переадресувати.

---

* У документі помилка. Полк ім. К. Гордієнка знаходився на Західному фронті.

Крижанівський (український трудовик) погоджується, що треба допомогти, але звертає увагу на технічний бік цієї справи: грошей немає заплатити навіть нашим служащим, але міністерство мусить дати допомогу з умовою, що потім порахується з москівщиною.

«Я хочу звернути увагу, що не тільки росіяни страждають у нас; в Москівщині з нашими осередками обходяться далеко гірше. Там одбирають у них добро і виганяють до нас старцями. І нехай не дивуються росіяни, що мало ми їм допоможемо грошима, бо їх у нас немає, і якщо будемо давати, то не од багатства свого, а од скудості своєї».

Зарубін заперечує д-дію Луценкові проти концентраційних лагерів. «За віщо ви їх почнете сажати у тюрми? Міністр Петлюра віддав приказ стояти в окопах, і вони стояли до цього часу і захищали республіку. Я знімаю з них вину, як контрреволюціонерів, бо більшість їх була партійними людьми. Ми повинні і будемо піклуватися про них».

Рафес (Бунд) приєднується до пропозиції Салтана і повстає проти Луценка.

Новаковський (єврейська об'єднана партія) приєднується до Рафеса і запитує про демобілізаційну комісію, що колись утворювалась при Малій раді.

Гіндес (сіоніст) пропонує добре розібратись, кого треба покарати, і того покарати, а про останніх мусимо піклуватися.

Кушнір (с.-ф.) каже, що багато військових частин на фронті не слухало нашого уряду, а виконувало розпорядження «главковерхів» та інших і через те зупинились тут. З політичного боку цієї інтерпеляції ми ідемо проти неї, а з практичного — ми приймаємо її.

Луценко: «На нас нападають, що ми і не соціалісти, і не демократи. Ми мусимо людям помогти, але коли вони вороже проти нас настроєні, як наприклад, більшовики, то ми мусимо боронитись і боротись. Ми переживаємо тяжкі часи і не тільки для Москівщини, а й для України. Через те насамперед ми мусимо допомогти своїм».

Качура (у. с.-р.): «Чого це російські соціалісти дбають тільки про офіцерство, є і у нас люди, про котрих треба подбати, наприклад, залізничники. Для росіян вже дещо зроблено. Робить же все тільки тому, що зараз нічого не роблять, ми цього не можемо. На фронті росіяни казали, що багато витрачають на нас, українців, грошей, але ми нічого не бачили з тих витрат, мусіли голодувати».

Скнар (у. с.-д.) пропонує припинити балачки. Більшістю голосів пропозиція приймається.

Одинець: «Не послом ворожої держави являюсь я тут, через те пропоную вам, товариші, члени Малої ради, звернути увагу на голодаючих. Ми не повинні дивитись на те, що роблять росіяни з українцями. Хто робить погано, то не слід і нам так робити».

Інтерпеляція ставиться на голосування і негайно приймається.

Поза чергою бере слово *Чопківський*, котрий докладує про те, що робиться зараз в Миколаєві. Чорна сотня і буржуазія повели агітацію серед робітників і там піднялася знову бійка. Докладчик прохає організувати негайно слідчу комісію і послати в Миколаїв для розслідування справи.

Крижанівський: «Хто підняв бійку?»

Балабанов (російський меншовик): «Все одно, хто підняв. Треба негайно утворити комісію і послати її туди, коли не буде перешкоди з грішми».

Галаган (у. с.-д.) пояснює, що кошти для комісії є і перешкоди з цього боку немає.

Стасюк пропонує зараз же обрати комісію.

Гіндес пропонує доручити цю справу Корчинському.

Збори одноголосно ухвалили передати справу утворення комісії д-дію Корчинському, котрий і скличе її негайно. Інтерпеляція російських меншовиків з приводу увільнення урядовців, що удержувались на військовий кошт, з посад Міністерства шляхів. З докладом виступає від фракції меншовиків д-дій Біск.

Зарубін: «До інтерпеляції, що прочитав д-дій Біск, приводить ще деякі приклади з фактичних документів. Промовець каже, що Українська Народна Республіка мусить вжити заходів, щоб поліпшити становище увільнених урядовців».

Новаковський каже, що в Міністерстві шляхів, в цьому важному державному апараті, нема плану будівництва, і через те так виходить, що є зайві руки, тоді як їх повинно навіть не вистачати. Нам треба почути від міністра шляхів, що він думає зробити в цій справі, тоді і будемо балакати так, чи інакше.

Корчинський. «З юридичного боку ця інтерпеляція неясна, і я пропоную передати її до інтерпеляційної комісії». Більшістю голосів інтерпеляція передана до комісії.

Товариш голови п. Веселовський підраховує кількість членів Ради, щоб виявнити, чи є кворум. Порахувавши, упевнилися, що кворум є.

Інтерпеляція про залізничних служащих

Від імені фракції моск[овських] соц.-рев. *М. Зарубін* вніс інтерпеляцію до міністра шляхів з того приводу, що залізничні служащі ще з грудня місяця майже зовсім не одержували платні за службу. Більшість цих служащих дуже бідують, а деякі просто сидять голодні, бо не мають навіть за що купити хліба.

Деякі з членів Малої ради в своїх заявах підтримували внесену Зарубіним інтерпеляцію і висловлювались за те, щоби її негайно було прийнято.

М. Чечель, прилучаючись цілком до запитання, зазначив, що треба його прийняти не як інтерпеляцію, а як просто питання міністрові, бо в даному разі ні з боку правительства, ні з боку його агентів нема порушення законів чи якогось зловживання — просто державна скарбниця не має грошей і через те служащим видавали тільки частину платні.

Скловський бере слово для того, щоби висловитись, чи приймати внесення Зарубіна як інтерпеляцію, чи як запитання, але каже: «Все одно, чи це буде запитання, чи інтерпеляція. Багато важніше те, що правительство вперто не відповідає на наші численні інтерпеляції і запитання, внесені нашими фракціями раніше».

Товариш голови зборів *С. Веселовський*: «Член Ради, Скловський, ви говорите не про питання, я вам пропоную скінчити промову».

Дебати скінчились.

Поза чергою бере слово міністр внутрішніх справ *М. Ткаченко*. Він заявив, що подібне запитання для парламентської фракції, яка обстоює роботу в контакті з парламентом, є недопустимим.

«Пред'явлена нам інтерпеляція не має під собою ніяких фактичних даних. Ця інтерпеляція єсть демагогічний прийом, бо ми знаємо, що залізничники одержали спеціальний фонд. Тільки сьогодні їм одпущено 2,5 млн, і ті, що насмілились поставити це питання без жодних фактичних матеріалів, одверто мають на оці демагогічну мету».

Далі бере слово голова Ради міністрів *Голубович*: «У момент, коли мусить бути об'єднання всіх сил, коли повинна бути напружена робота, коли всі сили повинні бути направлені до одної мети, через сучасне скрутне становище, тут це становище намагаються використати в своїх цілях. Я дивуюсь цьому, навіть більше: мене обурює таке відношення. В який момент ви піднімаєте таку, надзвичайної ваги, справу? Якби я не був головою уряду, а був лише приватна людина, то я сказав би, що це є провокація. Цей запрос ми мусимо зняти, бо фактично ми не зрікаємось платити гроші, і дуже тяжко нам буде, коли Рада його прийме».

Зарубін: «Нам дуже приємно, що наш запрос обурив представників уряду». Далі, виправдуючись, він заявляє, що ми, мов, не одмовляємось од роботи з вами, однак бачимо, що в вашій роботі нема системи. Ми вносили ці питання для того, щоб розкрити план Вашої діяльності.

Луценко пропонує подібні запроси знімать з черги, бо вони тільки гальмують справу.

У дальшій полеміці з цього приводу беруть участь *Новаковський, Корчинський, Балабанов, Скловський* і інші, що висловлювались і за, і проти інтерпеляції.

В результаті дебатів Мала рада ухвалює формулу переходу до чергових справ, запропоновану Новаковським, такого змісту:

«Заслухавши інтерпеляцію російських с.-р. і пояснення представників Ради народних міністрів, Центральна рада одкидає інтерпеляцію, висловлюючи побажання, щоби в недалекім часі Рада народних міністрів представила Центральній раді план праці в зв'язку з загальним питанням фінансової політики уряду, і переходить до чергових справ».

Друга інтерпеляція р. с.-д.

Балабанов вносить міністру судових справ і закордонних справ інтерпеляцію про те, що в Одесі австрійська військова влада судила і покарала на смерть сімнадцятилітнього Андрія Михайлова. Чи відомо пп. міністрам про це, і як відомо, то що мають вони вжити, щоби не було смертних кар на Україні, щоб винні були притягнені до відповідальності і щоб циркуляри з Міністерства судових справ про межі компетенції австро-германських військових властей точно виконувались.

Міністр внутрішніх справ *М. Ткаченко*: «Нам приємно бачити єдність Центральної ради хоча би і в таких справах, нам приємно, що і меншості піклуються про виконання наших наказів».

Після голосування інтерпеляцію прийнято одноголосно.

Запитання про границі України

Салтан (у.с.-р.). От імені фракції вносить запитання міністру закордонних справ про телеграму Буше, яку було надруковано в місцевих газетах про границі України (9 губерній) до московського уряду.

«Ці границі, — каже п. Салтан, — намічалися по III Універсалові. Але передбачалася згода з населенням других місцевостей, піднялося потім питання про Бессарабію і про другі місцевості. Ми питаємо, чи вживаються заходи до остаточного определення границь України, і чи робляться заходи, щоб з нашого боку був оповіщений декрет міжнародного значення про границі України».

М. С. Грушевський, з свого боку, пояснює, що те, що міститься в німецькій депеші, помічене у III Універсалі, як ядро України, коли ще говорилося про Російську федерацію. Але вже при виборах до Українських Установчих зборів просторінь України розширювалася і захватувала нові землі. Від кого повинен бути оповіщений декрет про границі України: от уряду, чи от Центральної ради?

Балабанов підтримує запитання і намагається, щоб населення само установило границі, а не уряд.

Скнар до цього додав своє запитання: «Чи відомо, що Турція посилає своє військо на Україну, і чи робиться це в якімсь контакті з українською владою, чи ні».

Міністр закордонних справ *Голубович*, відповідаючи, каже: «Відповіді ми поки що не дамо, а дамо її тоді, коли нам буде представлена відповідна мапа границь України».

Далі п. міністр відповідає відносно радіотелеграми, посланої совітській владі в Москву. Виявилось, що ця радіотелеграма у Москві одержана, в московських газетах вона не з'явилась.

До цього п. *Луценко* додає, що сьогодні вночі прибув з Одеси чоловік, який сказав, що в Одесу прийшов крейсер «Гамідіє», і він балакав з турецькими офіцерами з того крейсера, які запевняли, що вони прийшли без жодних агресивних намірів.

Третя інтерпеляція рос. с.-д.

Невтомний Балабанов вносить ще інтерпеляцію з приводу одного випадку в Липовці і одного випадку на Подолі, де було заборонено зібрання. До цього він ще додає заяву про реквізицію Військовим міністерством друкарні робітничого кооперативу «Жизнь».

Після недовгого обговорення інтерпеляція ця була здана в комісію.

Про Холмські справи

Далі з позачерговою заявою виступає представник Холмщини *п. Матіюк*, котрий, намалювавши картину про важке становище біженців з Холмщини, прохає звернути увагу, щоб цим біженцям можна було повернутись додому.

Пан Корчинський від імені фракції у.с.-ф. заявляє, що, заслухавши цю заяву, а також, беручи на увагу те, що і на території Совітської московської республіки наші підданці терплять різні утиски, він вважає потрібним поставити міністру закордонних справ два запитання: чи зроблені заходи, щоб політична влада українського уряду поширилась на територію всієї Української республіки і чи гадає міністр вжити заходів до захисту наших громадян на території Російської совітської республіки.

На цім засідання о 6-й год. вечора закінчується.

Інтерпеляція, яку подала ще фракція укр. с.-д. з приводу в'язнів, буде заслухана у найближчому засіданні у першу чергу.

Слідуюче чергове засідання сьогодні, 9 квітня.

Народня воля. — 1918. — 7, 9 квіт.

№ 140—141

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

6, 8 квітня 1918 р.

№ 140

6 квітня 1918 р.

Присутні: Голубович, Ткаченко, Мазуренко, Красковський, Шелухін, Сокович, Стойкин, Мірний, Сидоренко, Ковалевський.

1. *Слухали:* повідомлення Ткаченка про справу друку грошей в Германії. Раніше трьох місяців гроші не можуть бути надруковані.

Постановили: повідомлення прийняти до відома.

2. *Слухали:* пропозицію *Голубовича* видати відозву до людності України, всіх її класів, з закликом до об'єднання і спільної роботи на полі будування Української держави.

Постановили: доручити Голубовичу і Ткаченку скласти проект відозви і подати його на розгляд Ради міністрів.

3. *Слухали:* внесення Міністерства внутрішніх справ про реевакуацію державних установ Міністерства внутрішніх справ.

Постановили: в справі реевакуації державних установ керуватися постановою російського уряду од 4 листопада 1916 р. з прибавкою суточних на дорожнечу.

4. *Слухали:* законопроект Міністерства внутрішніх справ про асигновку 5 млн на видатки по переведенню реєстрації громадян Української Народної Республіки.

Постановили: одкласти розгляд проекту по формальним причинам.

5. *Слухали:* внесення *Ковалевського* передати керування шкіряною монополією, а разом з тим і Українським Центральним шкіряним комітетом Міністерству продовольчих справ.

Постановили: 1) передати керування шкіряною монополією і Українським центральним шкіряним комітетом Міністерству продовольчих справ; 2) загальний промисловий догляд зостається в компетенції Міністерства торгу і промисловості.

6. *Слухали:* внесення Ковалевського, [щоб] асигнований 1 млн крб. Волинській губерніальній народній управі переасигнувати Волинському губерніальному земельному комітету.

Постановили: асигнований 1 млн Волинській губерніальній народній управі переасигнувати Міністерству земельних справ.

7. *Слухали:* внесення Ковалевського одкрити кредити на ліквідацію «Агроюза».

Постановили: кредит з воєнного фонду на «Агроюз», припинений розпорядженням Міністерства фінансів, одкрити і передати його з Військового міністерства до Міністерства земельних справ.

8. *Слухали:* внесення Ковалевського асигнувати в розпорядження Міністерства земельних справ в обрахунок бюджету на 1918 р. 2406 тис. крб.

Постановили: асигновку Міністерству земельних справ в 2406 тис. крб. затвердити і подати на розгляд Центральної ради.

9. *Слухали:* внесення Генерального писарства про передачу майна Земсоюза Господарському департаменту *.

Стойкин робить доклад про становище земського і городського союзу і просить урегулювати справу їх ліквідації.

Постановили: доручити Господарському департаменту увійти в порозуміння з управлінням постачання щодо передачі Господарському департаменту потрібного йому майна.

10. *Слухали:* внесення Генерального писарства призначити комісію для перевірки справ Господарського департаменту і для розгляду справи з неоплаченими рахунками **.

Постановили: комісію призначити.

11. *Слухали:* внесення Генерального писарства про передачу помешкань земського і городського союзу і інших громадських установ, які ліквідуються, Господарському департаменту ***.

Постановили: передати помешкання всіх ліквідуємих установ господарському департаменту Генерального писарства.

12. *Слухали:* повідомлення Голубовича про роботу Державної комісії.

Постановили: 1) надати голові Державної комісії право рішати, які з постанов комісії, коли і в якій формі мають бути передані германській і австрійській

---

* Не публікується (див. Ф. 1064, оп. 2, спр. 16, арк. 14).

** Не публікується (див. Ф. 1064, оп. 2, спр. 16, арк. 15).

*** Не публікується (див. Ф. 1064, оп. 2, спр. 16, арк. 16).

комісіям як рішення по загальним питанням, так і по частним, розглянутим в кожному спеціальному засіданні комісії чи секції; 2) надати право голові комісії припиняти рішення Державної комісії до ухвали її Радою міністрів, коли б голова вважав рішення невідповідним.

Представити в розпорядження Голови Ради народних міністрів автомобіль з гаражу Військового міністерства.

13. *Слухали:* внесення Міністерства фінансів:

а) видати авансом на рахунок кошторису для утримання Окремого корпусу кордонної охорони 500 тис. крб. в розпорядження Департамента митних зборів *.

Постановили: 1) видати авансом в кредит з 10-мільйонного фонду 500 тис. крб. в розпорядження Департамента митних зборів на утримання Окремого корпусу кордонної охорони;

2) аванс повинен бути повернутий з сум, котрі відпущені будуть Центральною радою по закону, який буде внесений Міністерством фінансів.

в) видати Департаменту митних зборів 150 тис. крб. на упорядкування митницьких інституцій.

Постановили: видати авансом в кредит на рахунок кошторису Міністерства фінансів 150 тис. на упорядкування митницьких інституцій.

с) внесення Міністерства фінансів в справі оформлення кредиту 500 млн Міністерству продовольчих справ.

Постановили: проект постанови затвердити.

14. *Слухали:* внесення Міністерства внутрішніх справ про скасування комісії по охороні порядку **.

Постановили: комісію по охороні порядку скасувати.

15. *Слухали:* внесення Міністерства пошт і телеграфу:

а) про зміну назв 4-го і 5-го відділів перевозки пошти.

Постановили: змінити назви 4-го і 5-го відділу перевозки пошти по залізницях: 1) 4-й відділ іменувати «Київський відділ перевозки пошти по залізницях»; 2) 5-й відділ — «Харківський відділ перевозки пошти по залізницях».

в) передати реквізовану друкарню газети «Южная копейка» Міністерству пошт і телеграфів.

Постановили: передати друкарню газети «Южная копейка» в розпорядження Міністерства пошт і телеграфів, коли не буде протесту з боку іншого Міністерства.

с) про передачу авіаційних отрядів і авіаційного майна Республіки в розпорядження Міністерства пошт і телеграфів для організації постійних поштових рейсів.

Постановили: 1) передати в розпорядження народного Міністерства пошт і телеграфів ті авіаційні отряди і майно, котрі не будуть потрібні Військовому міністерству; 2) передачу перевести по згоді Міністерства пошт і телеграфів з Міністерством військових справ.

д) про передачу Міністерству пошт і телеграфів спеціального телеграфного, телефонного і технічного майна, котре лишилось по розформуванню військових інженерних команд.

Постановили: 1) передати Міністерству пошт і телеграфів спеціальне телеграфне, телефонне і технічне майно, котре лишилося після розформування інженерних, телеграфних і телефонних команд; 2) передачу перевести по згоді Міністерства пошт і телеграфів з Міністерством військових справ.

е) про асигнування 20 тис. крб. на посилку лекторів і купівлю підручників для курсів української мови при деяких поштово-телеграфних установах.

---

* Не публікується (див. Ф. 1064, оп. 2, спр. 16, арк. 19—22).

** Не публікується (див. Ф. 1064, оп. 2, спр. 16, арк. 26).

Постановили: асигнувати Міністерству пошт і телеграфів 20 тис. крб.

ж) про асигновку Головній раді Всеукраїнської пошто-телеграфної спілки позичково 10 тис. крб. на видання журналу «Наша праця».

Постановили: асигнувати позичково до 31 грудня 1918 р. через Міністерство пошт і телеграфів 10 тис. крб. Головній раді Всеукраїнської пошто-телеграфної спілки на видання журналу «Наша праця».

Голова Ради народних міністрів *В. Голубович*
Народні міністри: *М. Ткаченко, Г. Сидоренко, С. Шелухін, В. Мазуренко, Л. Михайлов, І. Красковський*
Генеральний писар *П. Христюк*

Ф. 1064, оп. 2, спр. 16, арк. 7—8 зв. Оригінал.

№ 141

8 квітня 1918 р.

Присутні: Голова Ради народних міністрів Голубович, Ткаченко, Чопівський, Шелухін, Прокопович, Красковський, Холодний, Ганицький, Симонів, Любинський, Сокович, Греков, Мірний, Михайлов, Міцкевич, Хургін, Сидоренко, Ковалевський.

1. *Слухали:* доклад голови Державної комісії *Порша* про роботу комісії по товарообміну з Центральними державами. Прочитаний статут Німецько-австрійської централі[83] для допомоги Українському хлібному бюро в переведенню закупки хліба та всякого збіжжя. Порш докладає німецький проект згоди між Українською Народною Республікою і Центральними державами з обов'язанням Української Народної Республіки до Центральних держав щодо заготовки збіжжя. Порш пропонує дати принципіальну згоду, але момент підписання згоди одкласти до підписання конвенції. Порш ставить питання, чи думає Рада міністрів збільшувати тарифи і тверді ціни на хліб.

Сокович одповідає, що Міністерство шляхів не має на думці підвищити тарифи.

Ковалевський повідомляє, що Міністерство продовольчих справ не думає збільшувати твердих цін на хліб.

Постановили: 1) дати уповноваження Державній комісії підписати торгову згоду; 2) затвердити статут Німецької централі.

Ковалевський пропонує вимагати занесення в протокол завдань Державної комісії, що з моменту затвердження Централі припиниться самочинна реквізиція з боку німців.

Порш каже, що для успішного переведення справи товарообміну треба щодня видавати Міністерству продовольчих справ 2 млн крб.

Постановили: побажання прийняти до відома і передати його Міністерству фінансів.

2. *Слухали:* доложений Фещенком-Чопівським проект закону про Державну палату торгу.

Постановили: проект закону про організацію Державної палати торгу затвердити. В § 4 внести додаток: «В Раду по справах торгу входить представник Міністерства праці і представник Центрального бюро професійних спілок».

3. *Слухали:* внесення Міністерства військових справ про видачу пайків сім'ям військовополонених.

Постановили: внесення Міністерства військових справ прийняти (див. додаток) *. Внести проект в Центральну раду яко додаток до закону Міністерства внутрішніх справ про пайки. Допомогу не можуть одержувати сім'ї тих, хто добровільно лишився за кордоном.

---

* Не виявлений.

4. *Слухали:* внесення Міністерства закордонних справ про асигнування в розпорядження Українського товариства економістів 24 тис. крб. на організацію консульських курсів.

Постановили: асигнувати Міністерству закордонних справ 24 тис. крб. для видачі Українському товариству економістів на організацію консульських курсів.

5. *Слухали:* доклад *Прокоповича* про план роботи Міністерства освіти.

Сидоренко пропонує просити Прокоповича розіслати план діяльності Міністерства освіти всім міністрам.

Постановили: просити Прокоповича розіслати свій доклад всім пп. міністрам.

6. *Слухали:* законопроект Міністерства освіти про відкриття кредиту в розпорядження народного Міністерства освіти в допомогу місцевим самоврядуванням на початкові і вищі початкові школи 31500 тис. крб.

Постановили: законопроект ухвалити і внести в Центральну раду.

7. *Слухали:* законопроект Міністерства праці про «Устав про промислову працю».

Постановили: принципіально законопроект ухвалити і доручити Міністерству праці обробити законопроект з юридичного боку.

8. *Слухали:* доложений п. Михайловим проект постанови про порядок ліквідації установ, що працювали на оборону.

Постановили: доручити Міністерству праці зібрати детальніші матеріали про військово-економічні організації, їх статути і розпорядження російського правительства щодо цих організацій і подати на розгляд Ради міністрів конкретні пропозиції Міністерства праці.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод: *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 64—65. Засвідчена копія.

№ 142

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

9 квітня 1918 р.

Засідання відбувалося знову в малій залі. На засідання було допущено трошки публіки, яка зайняла проходи. Розглядається низка дрібних законопроектів і кілька інших справ. Настрій цілком діловий.

Привітання від земців

Голова проф. *М. С. Грушевський* дає поза чергою слово представникам від губерніального київського земського зібрання.

Перший представник д-дій *Пирхавка:* «Члени Малої ради! Перше надзвичайне народне земське зібрання уповноважило нас звернутись до вас, члени високої установи на нашій країні, з привітанням. Вітаючи вас, як представників на користь нашої самостійної держави, вітаючи вас в цей дуже тяжкий, занадто тяжкий час, коли приходиться працювати при ненормальних обставинах, ми віримо, що які б не були тяжкі часи, ви все-таки надалі будете працювати, ідучи все вперед і вперед, і не звертаючи ні на крок назад. Ми думаємо, що дбаючи про народне добро, про нашу державу, ви звернете увагу на те, щоби скорше була сформована армія, яка повинна буде замінити вояків-лицарів, що повернулись з полону

і стали на охороні нашої держави. Ми думаємо, що ви також звернете увагу, щоби на відповідальні посади призначались фахівці, але безумовно патріоти української держави.

Ми також надіємось, що ви звернете увагу, щоби було вжито заходів щодо інформування селянства про все те, що робиться в нашій державі, бо всі ті відозви, які ліпляться на стовпах, не мають такого впливу на селян, як мали з початку революції. Селянство дуже цікавиться газетами, але газет на селі нема можливості дістати. Через те бажаємо, що ви подбаєте, аби була полагоджена ця справа, і тим самим допоможете народові слідкувати за тим, що діється в нашій державі, що робить його перший парламент. Вітаємо вас і покладаємо надію, що ні в якому разі ви назад не будете одступать, а будете стояти на певному шляху, на якому стояли, що надалі будете дбати про те, щоби людність була забезпечена, щоби вона знаходилась в ліпших умовах життя, щоби було заведено ліпший порядок і щоби ваша праця була направлена тільки на одне, аби іти вперед і поширювати роботу.

Дай же, Боже, вам здоров'я і сили в цей тяжкий час виконати свої обов'язки!» — кінчає промовець.

Другий представник, простий селянин *Котик* вітає Центральну раду від трудового селянства, «від того велетня, на котрому все будується, котрий все собою обнімає».

Голова проф. М. С. Грушевський від імені Малої ради дякує представникам: «Ми будуєм всі свої надії на свідомому селянстві і сподіваємось, що в цьому селянстві найдуть міцну підмогу також Установчі збори, до яких ми зараз ідем».

Дрібні законопроекти

Д-дій *Березняк* від імені комісії законодатних внесень докладує законопроект про надання бібліотеці Центральної ради права одержувати книжки і різні видання з-за кордону без усякого мита.

Д-р *Луценко* вносить пропозицію повернути цей законопроект назад у комісію, з тим, щоб поширити цей законопроект в тім розумінні, що взагалі скасовується мито на закордонні видання, заведене ще при старому режимі і спеціально направлене проти ввозу українських книжок.

Законопроект ухвалюється в редакції комісії. Після обговорення ухвалюються також законопроекти про страхування доходів і капіталів через державні ощадничі каси, про торфодобування, про підвищення дієти членам Малої ради до 25 крб. на день.

При обговоренні останнього законопроекту д-дій *Стасюк* вносить додаток: члени Української Малої Центральної ради не мають права займати постійні державні платні посади, а коли б вони такі посади мали, то мають на той час одмовитись от тих посад з тим, щоб посади були залишені за ними.

Д-дій *Шац* від імені комісії заявляє, що комісія розглядала цю справу, але не визнає можливим прийняти поправку д-дія Стасюка, бо він не дав ні одної поправки у витриманій редакції, і тому комісія проти поправки.

Голова проф. *Грушевський* пояснює при цьому, що комісія не мала права вносити додаток, бо вона не має права законодатної ініціативи. Треба, щоб якась група членів Ради внесла цей додаток, і тоді комісія може його розглянути.

Д-дій *Манько* пропонує таку поправку: коли члени Малої ради мають платну посаду, то вони одержують платню тієї посади, на якій платня вище.

Д-дій *Гольдельман* пропонує д-дію Стасюку внести в порядку ініціативи свій додаток в законодатну комісію.

Голосуванням законопроект ухвалюється в редакції комісії.

Нова Рада. — 1918. — 10 квіт.

Затвердження міністрів по єврейських та польських справах

Поза чергою бере слово голова Ради міністрів п. *Голубович* і просить зібрання затвердити міністра по єврейських справах Луцького (псевдонім Бертольді) і по польських справах Мацієвича *.

Гіндес (сіоніст) проти того, що Рада міністрів призначає міністра по єврейських справах, а не самі євреї. Хоч сіоністи, каже промовець, і не претендують на міністерську посаду, єврейські соціалістичні партії займають у наші часи двосмисловий напрямок. Цей міністр не буде поважатись євреями і буде тільки шпицею в колесі сучасного складу Ради народних міністрів.

Хургин (о.є.п.) читає проект роботи будучого єврейського міністра, складеного Єврейською Національною радою.

Новаковський (о.є.с.) підтримує призначення міністра і програму вести боротьбу з організованим єврейським буржуазним колом. «Ми тим і другим задоволені, ми і раніше, при проведенні закону національно-персональної автономії, були проти того, щоб євреї самі вибирали міністра. На нашу думку, його повинна закликати Рада міністрів. Покличе ж вона того, хто їй буде потрібним. Я певен, що коли ми під єврейським громадянством будем розуміти пролетаріат, за котрий обстоює Центральная рада, то цей міністр буде євреями всіма силами підтриманий».

Крас (є.н.п.): «Коли цей міністр буде виконувати постанову Єврейської Національної ради, ми його як товариша від нашої фракції, будемо підтримувати всіма силами. Дальніше покаже, наскільки євреї підтримують новопризначеного міністра».

Рафес (Бунд): «Від імені фракції при сучасних політичних умовах ми мусимо підтримувати кандидатуру Луцького, позаяк сам міністр згодився працювати по вказівках Єврейської Національної ради, і даремно сіоністи опорочують п. міністра у кредит».

Гольдельман (п.ц.): «Кандидат виявляє інтереси трудового єврейства. Ми добре знаємо, що сіоністи не йдуть поруч з соціалістами, але і все єврейство не піде з ними, бо їхні мрії — це не мрії єврейського народу, котрий не думає про Сіон».

Почентовський (п.д.ц.) підтримує кандидатуру єврейського міністра.

Луценко (самостійник): «Перед нами серйозне питання затвердити міністрів по національних справах. Євреї не погоджуються з кандидатом, а вирішують давати нам такого міністра, який нам буде потрібний і якого захоче Рада міністрів».

Веселовський (заступник голови) пропонує промовцеві говорити до слова.

Луценко настоює на тому, щоб Центральна рада не затверджувала національних міністрів і не брала на себе відповідальності за затвердження. Нехай це робить Рада народних міністрів разом з представниками єврейських чи польських національностей.

Шац: «Євреї між собою не могли зговоритись і рішили краще зостатись без міністра, через те Рада міністрів мусіла сама призначити того, кого вважала потрібним».

Балабанов (російський меншовик) і *Скловський* (російський с.-р.) заявили, що при голосуванні вони утримаються.

34 голосами проти 4, що утримались (Балабанов, Скловський, Луценко та Гіндес), міністри затверджені.

---

* М. Міцкевич.

Знущання над українськими селянами на Московщині

Представник фракції у.с.-р. тов. *Янко* в позачерговій заяві звернув увагу Малої ради на те, що на Московщині за останні місяці часто траплялись знущання, насильства та погроми, які робили українським селянам, переселенцям у Московській губернії, місцеві москалі. З багатьох місцевостей цих українців-переселенців геть повиганяли серед зими і повідправляли ешелонами на Україну, пограбувавши у них все добро і не давши навіть на дорогу одежі та хліба. Багато ешелонів цих українських селян перебуває тепер на різних станціях Полтавщини, де вони страшенно бідують і голодують.

З цього приводу промовець радить доручити Раді народних міністрів полегшити долю цих вигнанців, і, по можливості, дати їм землю, щоб вони могли ще цієї весни засіяти собі ярину. Для того промовець запрошує інші фракції Центральної ради, коли вони мають якісь дотичні [до] цієї справи документи, долучити їх до тих документів, які має фракція у.с.-р. і разом передати яко матеріал правительству.

«Московські народні комісари кажуть, що вони не воюють з Центральною радою, а що нібито проти Центральної ради повстали самі українські селяни, яким народні комісари нібито тільки співчувають, — каже тов. Янко. — Але це байдуже відношення народних комісарів до тих погромів, які робляться українським селянам-переселенцям на Московщині, і навіть такі випадки, що самі «совітські власті» роблять утиски українським організаціям в Москві, свідчать про те, що московське правительство воює зо всім українським народом. Коли б це було інакше, то московське правительство в своїй державі оборонило б українців».

З цього приводу мали бажання висловитись деякі фракції, але за браком часу обговорення позачергової заявки тов. Янка відложено на друге засідання.

Інтерпеляція про Старокиївський участок

Скнар (у.с.-д.): «Нашій фракції стало відомо, що в Старокиївському участку тримають в'язнів по три тижні без усякого обвинувачення і в страшенно кепських умовах. Держать їх в сирому підвалі і в помешканні, призначеному для 50 чоловік, їх міститься по 200—300. Умови надзвичайно антисанітарні. В'язням не дають ніяких прогулок і держать політичних разом з карними злочинцями. З цього приводу фракція УСДРП вносить до народного міністра судових справ і міністра внутрішніх справ інтерпеляцію такого змісту:

«Чи відомо народному міністру судових справ, що в Старокиївському участку держать заарештованих по доносу по 3 тижні, не пред'явивши їм ніякого обвинувачення, і що робиться міністром судових справ щодо якнайскоршого виясненння їх справ. Чи відомо міністру внутрішніх справ, що заарештовані, які сидять в Старокиївському участку, перебувають в протисанітарних умовах і служать розсадником різних епідемічних хвороб, що там, де може міститись саме більше 50 чоловік, міститься 200—300 чоловік, до того ще сидять у вогкому льоху і тут же знаходяться параші. Що робиться міністрами, щоб в демократичній Українській республіці був поліпшений стан в'язнів?»

Опріч цього, від фракції у.с.-д. і Бунду вноситься пропозиція анкетно-слідчій комісії розслідувати справи всіх заарештованих.

Янко підтримує інтерпеляцію і пропонує прийняти її без обговорення. Крім того, він пропонує обслідувати взагалі всі в'язниці на території України.

Зарубін, цілком підтримуючи цю інтерпеляцію, запитує, які там в'язні. «Повстанці-більшовики, — відповідає Скнар, — ті, що бились тут у Києві; там можна знайти, кого хочете. Там і політичні, і карні злочинці, усі разом».

Інтерпеляцію принято одноголосно.

На порядку денному цього засідання стояло обговорення і вирішення справи скликання Української Установчої ради, але з розглядом і затвердженням законопроекту засідання затягнулось досить довго і через те вирішено було тільки заслухати доклад голови виборчої комісії М. Мороза, а саме обговорення відкласти на четвер.

М. Мороз у своєму звідомленні заявив, що в більшості виборчих округ головна виборча комісія не має певних відомостей. Більш-менш певні дані є тільки по Київській, Полтавській та Чернігівській губерніях, причому з останньої про 5 повітів невідомо, чи там відбулись вибори, чи ні.

По Київщині вибори мають такий вислід: по списку у.с.-р. і Селянської спілки пройшло 38 депутатів, по списку більшовиків — 3, по жидівських списках — 3 і один «безпартійний руський» (список В. Шульгина). На Полтавщині список у.с.-р. і селян дістав 18, більшовики — 10, хлібороби-власники — 1 і московські ліві с.-р. — 1.

У тих кількох повітах Чернігівщини, де вибори відбулися, найбільше депутатів пройшло більшовицьких — вони дістали 17 місць; у.с.-р. провели 10 депутатів і кадети — 1.

М. Стасюк заявив, що він має точні відомості про вибори на Катеринославщині, де по списку Селянської спілки і у.с.-р. пройшло 23, по списку більшовиків — 11, хліборобів-власників — 1 і у.с.-д. — 1.

Загальне число обраних досі депутатів, як заявив М. Мороз, досягло 172 чоловік, які по списках діляться таким чином: у.с.-р. — 115, більшовиків — 34, по жидівських національних списках — 9, поляків — 5, по списку селян Балтського повіту — 3, у.с.-д. — 1, московських лівих с.-р. — 1, «безпартійний руський» — 1, кадет — 1, Бунд — 1 і хліборобів-власників — 1.

Робітнича газета. — 1918. — 11 квіт.

№ 143

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

10 квітня 1918 р.

Присутні: Голубович, Шелухін, Прокопович, Михайлов, Хургін, Мазуренко, Симонів, Сокович, Христюк, Сидоренко, Ткаченко, Чопівський, Любинський, Красковський, Рудницький, Коліух.

1. *Слухали:* законопроект Міністерства шляхів про існування та будування залізниць на території Української Народної Республіки.

Постановили: законопроект ухвалити і доручити Міністерству шляхів, після внесення відповідних поправок, згідно з висловленими побажаннями, подати на розгляд Центральної ради (див. додаток) *.

2. *Слухали:* внесення Міністерства шляхів про скасування урядової інспекції по будівлі приватних залізниць.

Постановили: внесення повернути Міністерству для переробки.

3. *Слухали:* внесення Міністерства освіти асигнувати 5 млн крб. на видання підручників **.

---

* Не публікується (див. Ф. 1064, оп. 1, спр. 4, арк. 70—71).

** Не публікується (див. доповідну записку міністра народної освіти В. Прокоповича. — Ф. 1064, оп. 1, спр. 4, арк. 76—77).

Українські поштові марки

Постановили: 1) асигнувати в розпорядження народного Міністерства освіти 5 млн крб. для утворення оборотного фонду на видання шкільних підручників; 2) ці гроші в мірі асигнування повинні бути зачислені в спеціальні засоби (специальні средства) народного Міністерства освіти.

Постанову внести на затвердження Центральної ради.

4. *Слухали:* внесення Міністерства єврейських справ про асигновку в 500 тис. крб. на видання підручників *.

Постановили: 1) асигнувати в розпорядження народного Міністерства єврейських справ 500 тис. крб. для утворення оборотного фонду на видання шкільних підручників; 2) ці гроші в мірі асигнування повинні бути зачислені в спеціальні засоби (спеціальні средства) народного Міністерства єврейських справ.

Постанову внести на затвердження Центральної ради.

5. *Слухали:* внесення Міністерства освіти про асигновку 3 тис. крб. на оплату поштових видатків.

Постановили: асигнувати Міністерству освіти 3 тис. крб. на оплату поштових видатків.

6. *Слухали:* внесення Міністерства освіти про асигновку 6 тис. крб. на купівлю портретів роботи Шевченка.

Постановили: асигнувати Міністерству освіти 6 тис. крб. на купівлю портретів роботи Шевченка.

7. *Слухали:* доложений п. Христюком законопроект про скасування Генерального писарства і утворення посади Управляющого справами Ради народних міністрів.

Постановили: повернути проект закону Генеральному писарству для переробки в порозумінню з Міністерством судових справ.

8. *Слухали:* заяву п. *Коліуха* про те, що німці, а особливо австрійці, затримують продовольчі грузи, не пускають до Києва і пробують вивезти у Германію і Австрію. В Одесі австрійці грузять хліб і всяке збіжжя на пароплави і вивозять. На Україну прибули німецькі агенти, які скуповують по вільних цінах хліб і пробують його вивезти. Справа систематичного товарообміну ускладнюється. Потрібно вжити рішучих заходів до припинення таких самочинних вчинків, і, в першу чергу, видати постанову про заборону вільної покупки хліба і вивозу його без розпорядження Міністерства продовольчих справ.

Постановили: доручити Міністерству продовольчих справ і шляхів скласти відповідну докладну записку в цій справі і подати її в Міністерство закордонних справ.

---

* Не публікується (див. Ф. 1064: оп. 1, спр. 4, арк. 78—79).

9. *Слухали:* доложені п. Голубовичем: а) повідомлення делегації в справах переговорів Народного секретаріату Білоруської Народної Республіки, що Білорусія оповістила себе незалежною державою; в) уставні грамоти Ради Білоруського з'їзду до народу Білорусії; с) офіціальне повідомлення Ради народних міністрів Української Народної Республіки про незалежність Білоруської Народної Республіки; д) прохання скористатися Українським радіотелеграфом і встановити прямий дрот між Києвом і Мінським і видати позичку в 500 тис. крб.

Голубович ставить питання про признання Білоруської Народної Республіки.

Шелухін каже, що признання залежить від Центральної ради.

Ткаченко пропонує перше послати в Білорусь спеціальних делегатів для детального ознайомлення з справою.

Сидоренко вказує на те, що в признанні незалежності Білорусі заінтересований цілий ряд держав і тому треба доручити Міністерству закордонних справ виявнити відношення до цієї справи інших держав.

Постановили: 1) питання про незалежність Білорусі з обміркування зняти; 2) доручити Міністерству закордонних справ відповісти білоруській делегації, що Рада народних міністрів принципіально нічого не має проти признання Білоруської Народної Республіки незалежною і буде вживати заходів до переведення цієї справи в життя законним шляхом.

10. *Слухали:* доложене Голубовичем прохання Сибірського комісаріату видати чек на Сибірський банк в Одесі в розмірі 180 тис. крб.

Постановили: прохання Сибірського комісаріату одхилити.

11. *Слухали:* внесення Міністерства освіти про кредити на утримання військових гімназій (бувших кадетських корпусів).

Постановили: доручити Міністерству освіти порозумітися в цій справі з Міністерством військових справ.

12. *Слухали:* внесення Міністерства шляхів про порядок евакуації в Польщу прикомандированих на залізницях.

Постановили: на зміну постанови Ради народних міністрів від 6 березня виплатити прикомандированим служащим залізниць, евакуїрованим в Польщу, за один місяць з огляду на те, що їм прийдеться витримати двотижневий карантин на кордоні.

Голова Ради народних міністрів *В. Голубович*

Народні міністри: *М. Ткаченко, Л. Михайлов, І. Чопівський, С. Шелухін, Д. Симонів, В. Прокопович, Є. Сокович*

Генеральний писар *П. Христюк*

Ф. 1064, оп. 1, спр. 4, арк. 67—68. Оригінал.

№ 144—146

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАНЬ МАЛОЇ РАДИ

11—13 квітня 1918 р.

№ 144

11 квітня 1918 р.

Засідання почалося о пів до першої години в малій залі. Членів Ради прибуло досить багато. Були присутні також два представники німецької та австрійської місій.

В президіумі М. Грушевський, С. Веселовський та М. Шраг.

Садиба кн. Трубецького

Голова проф. *М. Грушевський* від імені президіуму зробив заяву, що до президіуму надійшли відомості про садибу кн. Трубецького, яка лежить біля Десятинної церкви поруч із відомою садибою Петровського і в скорому часі має йти в продаж. З огляду на те, що садиба ця має великий науковий історично-археологічний інтерес, президіум вносить побажання, щоби було вжито заходів для охорони цієї садиби від забудовування, чим її буде збережено для наукових дослідів.

Внесене президіумом побажання Мала рада одноголосно прийняла.

Законопроект про єврейську вчительську семінарію

На черзі дня розглядання цілої низки законопроектів. Першим із них внесено було докладчиком Баклаженком (с.-р.) від імені комісії законодатних внесень законопроект про утворення в Києві єврейської вчительської семінарії, яка має відкритись 1 липня ц. р.

Завданням цієї семінарії має бути підготовка учительок і учителів для єврейських шкіл на Україні. Крім підготовчого, в семінарії буде чотири класи, а також різні наукові кабінети, лабораторії та зразкова школа. Підлягатиме семінарія безпосередньо Міністерству єврейських справ, а заправляти нею буде педагогічна рада, яка складатиметься зо всіх учителів семінарії. На чолі педагогічної ради стоятиме голова ради (а не директор), який обиратиметься на 3 роки. Перш[ого] голову педагогічної ради має призначити Міністерство єврейських справ на один рік. Програма семінарії взагалі подібна до програм інших шкіл такого типу. Мовою навчання має бути єврейська мова (жаргон). На утворення і удержання семінарії Міністерство народної освіти має асигнувати 15 тис. крб.

По скінченні докладу з приводу законопроекту розпочались дебати, в яких, у першу чергу, взяли участь представники єврейських фракцій.

Д-дій Гіндес (сіоніст) взагалі і в цілому висловлюється за законопроект, одначе, вносить декілька поправок з приводу участі представників від учительських спілок і пропонує, щоб викладовою мовою була та, яку ухвалить Єврейська національна рада, бо існує дві мови: «ідиш» і «гебреіш», себто жаргон і староєврейська.

Д-дій Хургин (товариш міністра по єврейських справах) робить деякі вказівки щодо штатів семінарії. Пропонує, щоб штати єврейської семінарії були прирівнені до штатів інших державних шкіл. Про викладову мову каже, що це буде залежати від центрального органу єврейської автономії.

Д-дій Яковлев (у. с.-р.) проти пропозиції Гіндеса щодо мови, бо Єврейська національна рада може міняти свої погляди і цим робитиме плутанину в законі, чого допустити не можна.

Д-дій Рафес (Бунд) заявляє, що закон про національно-персональну автономію вимагає від Центральної ради постанови [про] скликання установчих єврейських зборів, а поки вони зберуться — скликання тимчасового Єврейського Національного зібрання. Наприкінці він висловлюється за законопроект без поправки сіоністів.

Д-дій Красний (є.н.с.п.) погоджується з Рафесом і підтримує законопроект і заявляє, що з 700 тис. людності Києва 80 тис. визнають своєю рідною мовою єврейську.

Д-р Луценко (самостійник) зауважує, що в Раді взагалі закони приймаються дуже нашвидку, і висловлює побажання, щоб друковані примірники законопроектів розсилались членам Ради завчасно, щоб можна було краще з ними ознайомитись.

Наприкінці взяв слово товариш міністра єврейських справ *п. Хургин*, який запрошував не витрачати часу на зайві дебати, а скоріше прийняти законопроект.

Варто зауважити, що п. Хургин говорив свою промову по-українськи, перший випадок в Центральній раді, що єврей говорив по-українськи.

Взагалі серед представників єврейських фракцій помітно вживання української мови і досить часто можна почути репліки по-українськи.

До одного з пунктів законопроекту, де згадується, між іншим, «Тимчасове правительство», самостійник *д-р Луценко* додає: «Треба зазначити, що говорилося про російське Тимчасове правительство, щоб було ясно, про яке саме правительство говориться».

Д-дій Хургин з місця: «Хіба є і українське тимчасове правительство?» *Д-р Луценко* пояснює з місця: «Теперішнє Українське правительство також тимчасове». «Ниспровержениє существующего строя?» — зауважує іронічно меншовик *д-дій Балабанов.*

Після голосування по пунктах закон про єврейську вчительську семінарію майже одноголосно прийнято було в цілості.

Робітнича газета. — 1918. — 12 квіт.

Бюджетний законопроект

Докладчик *Яковлєв* (у.с.-ф.) заявляє, що на попередньому засіданні бюджетний законопроект був повернений в законодатну комісію для остаточного розглянення в зв'язку з тими питаннями, які знялися, коли його обговорювали. Комісія, розглянувши його, виносить поправку в такій редакції: «Тимчасовий чотиримісячний розпис бюджету на 1918 р. складається відповідними міністрами і подається через міністра фінансових справ на затвердження Центральної ради». Товариш міністра фінансових справ *д-дій Мазуренко* робить деякі поправки з приводу законопроекту і пропонує, щоб Мала рада дозволила користуватися старими бюджетовими розписами, заведеними російським урядом.

Товариш голови *д-дій Веселовський*: «Український уряд не користується законами московськими, і через те нам немає чого вважати на їхні ті чи інші законопроекти. Українські міністри мусять користуватися тими законами, які їм надає Центральна рада, позаяк тільки од неї залежить надавати ті чи інші закони».

Новаковський намагається, щоб був зроблений чотиримісячний розпис прибутків. Пропонує голосувати тільки за поправку, а не весь законопроект в цілому.

Виникли дальніші суперечки з приводу законопроекту і поправки, в яких прийняли участь Корчинський, Новаковський і Яковлєв.

Після голосування законопроект разом з поправкою прийняли.

Представник комісії законодатних внесень Яковлєв вносить побажання, що коли міністерства вносять проект якихось змін в законопроектах, то щоб вони прикладали і ті закони, на підставі яких даний законопроект має бути змінений. Далі він зазначає, що в комісії законодатних внесень є зараз 10 нерозглянутих законопроектів і каже, що 5 з них треба було б передати в комісію бюджетно-фінансову. Це такі законопроекти: про реквізиційні квитанції, про пенсії [урядовцям], про скарбових зборщиків, про удержання чорноморських портів, про удержання земельних комітетів. Комісія законодатних внесень приступила до розгляду і вже прийняла 5 інших законопроектів: про регістрацію шлюбу, про українську мову на вивісках [і в діловодстві, про незайманість особи членів Центральної ради] ін.

Побажання це Рада приймає на увагу.

Далі Рада ухвалює продовжити засідання до 4-ї години, після чого зробити перерву до 6-ї години вечора, перенісши на вечірнє засідання важну справу обговорення скликання Українських Установчих зборів.

Запитання про план громадських робіт

М. Стасюк від імені групи членів Центральної ради оголошує питання міністрам праці і торгу та промисловості такого змісту:

1) чи вироблений вже план громадських робіт для безробітних за рахунок асигнованих Центральною радою 100 млн крб.; 2) якщо такий план вироблений, то чи включено в нього: а) підготовчі роботи по шлюзованню Дніпровських порогів; б) будівля великих торгових кораблів, океанівських і річних; в) будови хлібних елеваторів в головніших портах і мукомольних центрах.

Запитання без дебатів приймається до відома.

Обговорення заяви у. с.-р.

Рафес заявляє, що нібито постановка цієї справи була така, наче великоруський народ виганяє з серед себе українських переселенців. Він певен, що такого роду випадки можуть траплятись скрізь, наприклад, і серед українських селян суміжних сіл. «Можливо, — каже він, — що на Амурі селяни ставляться негативно до всіх інших селян, які туди переселяються. Не одкидаючи виводів у. с.-р., ми б не хотіли надавати цій заяві націоналістичної окраски. Інших заперечень в цій справі ми не маємо».

Левитський М. каже: «Я, як співробітник Міністерства земельних справ, часто здибаюся з селянами, що вигнані з Московщини. Їхні розкази я провіряв, і, на превеликий жаль, ці факти є правда».

Далі промовець наводить факти з життя наших селян в Сімбірську, котрим вчинили майже погром. «Націоналістичне узагальнення, яке закидається українським соціалістам-революціонерам, зайве, навіть образливе, бо це крик душі і через те піднімається це запитання. Справа сумна не тільки для нас, а і для росіян, коли вони соціалісти. Я вношу побажання доручити урядові зробити анкету і занотувати, які шкоди роблено нашим селянам на Московщині, і коли ми будемо вести мирові переговори з Московщиною, то мусимо намагатись, щоб вона повернула видатки нашим селянам».

Янко (у. с.-р.) заперечує Рафесові, що надає запитанню сімейний характер. «Коли він соціаліст, — каже промовець, — то повинен боротись проти усяких утисків, з якого боку вони не були б. Коли з початку революції московський уряд робив різні утиски нашому військові, то це було нам зрозуміло тоді, бо Тимчасовий уряд боявся нас і казав, що ми ніби готовим «ніж в спину революції». Робити ж утиски просто людям, що не мають ніякого заміру проти московського уряду, для нас зовсім незрозуміло. Не можна вважати, щоб цей антагонізм розвинувся з приводу землі, бо між собою москвічане не поводяться так, як з українцями. Коли так нещодавно в Румунії робились утиски нерумунським національностям, то тут у нас підняли гучні балачки. Коли ж десь роблять утиски нашим селянам, то про це хотять замовчувати».

Новаковський не обвинувачує цілком моськовського народу, позаяк не весь він винен в цьому, а тільки частина. «Може в цьому винні і більшовики, що весь час ведуть неправдиву агітацію проти Центральної ради і намагаються довести, що ніби вона буржуазна, хоч всім нам ясно, що нічого подібного немає, що між нами немає ніяких генералів, ні їм подібних. Отже, в цьому випадкові ясно, що він носить загальний характер, і я гадаю, що це антагонізм почасти національний. Щодо долі українських виселенців, то я гадаю, що мало повернути збитки, а треба, коли вони цього захотять, наділити їх трудовою нормою землі».

Далі промовець погоджується з запропонованою п. Левитським анкетою і після того, як вона буде вироблена, то щоб Рада народних міністрів якнайскоріше внесла в Центральну раду законопроект про встановлення прав покривджених в Українській Республіці.

Янко ще раз читає запитання, що було подано фракцією на попередньому засіданні, і пропонує назвати цей вчинок з боку москвічан ганебним. Промовець гадає, що після цього, коли ми так назвем такі вчинки, наші селяни не будуть так поводитись з тими чужинцями, які живуть на нашій землі, тим більше, що більшість цих виселенців їде зараз на Полтавщину, а там в Костянтиноградському повіті живуть цілими колоніями старовіри.

Скловський (р.с.-р.): «Ми партія не національна і не захищаємо національності московської, але ми, як соціалісти, мусимо захистити трудовий люд. Нам не треба тут робити суперечки національної, хоч, правда, кажуть, що між Московщиною і Україною ведеться війна. На мій погляд, війни немає ніякої, бо вона не оповіщалась нами. Я з першого дня сижу в парламенті і нічого про це не чув. Тим більше ми не можемо погодитись, що ведеться війна, коли справді німці заключили мир з Московщиною і невже вони можуть на нашому боці воювати проти московців. Це не війна з Московщиною, а війна з більшовиками». Далі промовець наполягає на п. Луценка, котрий доводив, що московський уряд воює з українським. Нарешті, промовець каже, що вони приєднаються до запитання українських с.-р., коли факти, як вони подали, здійсняться.

Представник народно-соціалістичної партії дивується, як тов. Янко не може зрозуміти добрих намірів російської інтелігенції, яка сотні років не тільки йшла нога в ногу з українською інтелігенцією і боролась за волю всіх народів, але яка, на думку промовця, дала цю волю і українському народу.

З докладною промовою виступає *д-р Луценко*, який дивується Рафесу, котрий не знає тих випадків, що траплялися, наприклад, на Самарщині, де, виганяючи українців ще рік тому назад, їм казали: «У вас там автономія, ступайте ви, хохли, туда». Запитання це, каже Рафес, внесено з метою посіяти ворожнечу. Третій промовець договорився до того, що нібито все нам дала Москва, але ж він забува, що ми ще 300 років тому назад, ще за Хмельницького, мали те, чого навіть тепер не маємо. Кінчаючи свою промову, він зазначає, що вважає заяву негайною. Що ж до закидів, які ми чули від меншостей, то це просто перекручування фактів, бо, на їх думку, ми розбили і російську державу, і російську культуру, і революцію».

Балабанов гадає, що заяву треба прийняти, хоча вона і є якоюсь гримасою революції. «Заява с.-р. багато виграла б, коли б Луценко її не підтримував. Ніхто не стане сперечатись з тим, що між москалями і українцями були і є непорозуміння. Отже, виникає питання, як ці непорозуміння припинити. Тут як раз ми підходимо до питання про війну між Україною і Московщиною. Я маю відомості, що більшовики згодні приступити до мирних переговорів. Треба, значить, запитати наше правительство, чи робить воно щось для того, щоб ці мирні переговори розпочати».

Представник єврейської народничої партії *Красний* сказав, що погроми українських селян на Московщині можна пояснити, між іншим, і більшовицькою пропагандою. Єврейська народна партія підтримує цю заяву і розуміє її тим більше, що в такім самім становищі вигнанців не раз бував єврейський народ. Коли Луценко каже, що проти українців ідуть всі неукраїнці, то він перекручує дійсність, бо єврейські національні партії підтримують українців.

Рафес: «Коли б фракція у. с.-р., яка вносила цю заяву, і не хотіла її робити зброєю націоналістичної агітації, то сама редакція цієї заяви може викликати міжнаціональне непорозуміння. Треба, щоб українські с.-р. додали до цієї заяви такі поправки, які знищили б в ній цей дражливий елемент і довели б, що заява не мала такої мети. Кажуть, що з України ніколи не виганяли московських селян так, як тепер виганяють з Московщини українських. Але ж треба взяти на увагу те, що тепер саме селяни ділять землю, і нема нічого дивного, що чужонаціональних селян виганяють».

Представник фракції у. с.-р. *Янко*, який вносив заяву, виступив, щоб спростувати [заяви], зроблені деякими фракціями, ніби цю заяву буде внесено з шовіністичних мотивів, щоби на грунті війни між Україною і Московщиною розпалити національні почуття.

Любченко (у. с.-р.): «Коли дебати набрали націоналістичного присмаку, як кажуть представники московських фракцій, то в цьому винно занадто дражливе національне почуття московських с.-р. Вони хотять бути адвокатами московського народу і намагаються довести, що між українськими і московськими масами нема війни, але довести їм цього не пощастить, бо ця війна є і нею тепер ніхто не керує, вона точиться стихійно. Так само ні в якому разі не можна приписувати здобутків революції на Україні в заслугу московській інтелігенції, бо це вона зробила. Єврейські партії, які підтримують нашу заяву, стали на вірний шлях».

«Вони також націоналісти», — каже Скловський, який весь час хвилюється. «Тільки не московські», — зауважує Н. Григоріїв.

«Московські с.-р. кажуть, що в нашій заяві є національний присмак, — провадить далі Любченко, — а самі вони разом із своїм міністром вносили сюди, в парламент, справжню національну істерику, коли вносили запитання та падькали тут про московських офіцерів, які бідують на Україні, хоч у тому ніхто не винен, а просто так обставини склались».

Кушнір (с.-ф.) підтримував заяву с.-р, і численними фактами доводив, що на Московщині справді в багатьох місцях робляться насильства над українськими селянами. «Робиться це не на грунті земельної реформи, — зауважує промовець, — бо коли б так, то чому у нас, на Україні, не виганяють московських селян і не відбирають у них землі? Очевидно, тут якісь інші підстави, а не земельна справа. Треба, щоб правительство негайно допомогло вигнанцям і дало їм змогу осістись на нових грунтах».

Н. Григоріїв (у. с.-р.): «Я недавно був на селі і сам бачив там три сім'ї, вигнаних з Московщини селян. Вони повернулись до того села, з якого вибрались на Московщину кільканадцять років тому назад, і тепер їм тут повернули їхні хати і дали землю. Це показує, що справа не в земельній реформі, бо і у нас нема землі. Кажуть, що до українських погромів призвела більшовицька агітація. Я бачив і такого більшовика, що ходить по селу і агітує за царя. Очевидно, деякі москалі звуть себе більшовиками тільки тому, що на Московщині більшовицьке правительство. Такі більшовики ідуть воювати на Україну не проти того чи іншого правительства, а як раз проти народу, проти національності. Є і такі московські групи на Україні, як наприклад, меншовики та с.-р., які не признають народних комісарів, але також не виступають рішучо проти більшовиків у той час, коли ми з ними воюємо».

«Придивіться краще», — зауважує Балабанов. «Ми виступаємо проти війни», — додає Зарубін.

«Поширено той погляд між московськими масами, що українець — це буржуй, і через те з українцями воюють. Ми не можемо порозумітись тепер з народними комісарами і через те мусимо звертатись до інших московських груп, щоб вони допомогли скінчити всякі прикрі непорозуміння між національностями. Але якраз ці самі групи вносять у справу «національний присмак». Так і з цією заявою: коли б російські фракції не вносили були до неї ніяких додатків і не розводили суперечок, то не виникло було б у цій справі того дражливого елементу, про який тут говорилось».

У списку лишилося ще два промовці, але проте оголошено було о 4-й год. перерву до 6-ї год., коли засідання має знов відновитись, і по скінченні дебатів поставить на голосування внесену с.-р. з приводу українських погромів на Московщині резолюцію.

Робітнича газета. — 1918. — 13 квіт.

По скінченні дебатів на вечірньому засіданні 11 квітня в справі заяви у. с.-р. про утиски над українцями в Москві одноголосно було прийнято таку резолюцію.

«Протестуючи проти згаданих диких ганебних насильств над українською людністю, Центральна рада доручає правительству Української Народної Республіки негайно вжити заходів, щоб оборонити українську людність від цих насильств, а тим, що прибули на Україну, дати місця для розселення та допомогти хлібом і реманентом, щоб цей трудовий народ мав змогу прикласти свою працю і врятувати себе від голоду».

Крім того, також одноголосно було прийнято додаток д-дія Новаковського. «Центральна рада доручає Раді народних міністрів зібрати докладний анкетний матеріал про всіх виселенців із Московщини і, по можливості, скоріше подати Центральній раді свою думку про заходи, якими можна було б повернути покривдженим їхнє добро».

Нова Рада. — 1918. — 14 квіт.

Українські Установчі збори

Перший виступає представник фракції у.с.-р. *М. Шраг*: «Установчі збори, — каже він, — є одним з важних, основних факторів творення добробуту українського народу. Про це свідчить той крик землі, який ми чуємо з місць, крик селянства, яке зневірилось, може дякуючи нам, що народу все дадуть Установчі збори. І от скільки ми знаємо, що погляд українських селян і робітників на Установчі збори цілком певний, то вагатись не приходиться: Установчі збори повинні бути скликані. Що пропонують інші фракції? — запитує далі д. Шраг, — і відповідає: Інші лозунги пропонують зібрати велику Центральну раду, щоб вона остаточно вирішила справу з Установчими зборами. Але час не жде, селянство занепокоєно непевністю в земельній справі, і народ чекає цих зборів».

Кінчаючи, д-дій Шраг зупиняється і на формальному боці: «Центральна рада видала закон, значить вона повинна й виконувати його, бо інакше народ може сказати, що Центральна рада схопилась за владу, влада їй подобається і вона йде проти свого закону. А закон цей гласить: коли буде обрана половина членів Установчих зборів, вони повинні бути скликані. Коли у нас є в цій справі Універсали, відповідальні заяви голови Центральної ради, коли є закон, який Центральною радою ще не відмінений, то він повинен бути переведений в життя.

Отже Установчі збори повинні бути скликані!

Термін же скликання Установчих зборів наша фракція пропонує встановити такий, до якого можна було б з'їхатись і розпочати працю, а саме: через місяць, і таким чином терміном скликання буде 29 квітня старого стилю, себто 12 травня нового стилю».

Тт. Рафес, Балабанов, Зарубін і ін. теж висловлюються за негайне скликання Установчих зборів.

Трохи на іншій позиції в цій справі стоять фракції у.с.-д. і у.с.-ф.

Від імені першої фракції *д-дій Порш* заявляє: «Центральна рада зробила своє діло і мусить поступитися своїм місцем, але по суті Установчі збори, які буде скликано на підставі декабрських та январських виборів, будуть тією ж Центральною радою. Коли ми хочемо зібрати справжні Установчі збори, то треба почекати, поки всі візьмуть участь у виборах. Не можна обмежуватися однією формою й казати, що коли Рада під канонадою гармат прийняла артилерійський закон про скликання Установчих зборів, то необхідно його дотримуватись. Необхідно перевести нові вибори й скликати Установчі збори на 12 червня нового стилю.

Робітнича газета. — 1918. — 13 квіт.

Тов. Кушнір (с.-ф.) каже: «Коли ми стоїмо на принципі виявлення волі народу, то треба утворити орган, який обійме всі кола. Таким органом буде нова поповнена революційна Центральна рада, а Установчі збори, скликані при цих умовах, таким авторитетом не користуватимуться». Промовець закінчує пропозицією реорганізувати Центральну раду і поповнити її, но представниками тих кіл, які зараз в Раді не мають представників, з тим, щоб вона могла скликати нові Установчі збори.

Після того, як висловилися представники всіх фракцій, питання про скликання Установчих зборів становиться на поіменне голосування. Голосуються дві пропозиції. Перша — українських с.-р. про те, щоб Установчі збори було скликано 12 травня на підставах виборів, що переводилися в грудні та в січні, і друга — українських с.-д., що треба скасувати всі вибори, призначити загальні нові вибори і скликати Установчі збори 12 червня.

Голосування дає такі результати: 27 — за першу пропозицію, 15 — за другу, 4 — утримались [84].

Таким чином 12 травня мусять бути скликані Установчі збори.

Проголосивши наслідки голосування, М. Грушевський висловив своє задоволення з приводу того, що Українська Центральна рада, яка заявила, що передасть свою владу Установчим зборам, виконає своє обіцяння і доведе діло до кінця.

Далі М. Грушевський оголошує телеграму з Берліна від тов. Севрюка, що Румунія анексувала Бессарабію [85].

Центральна рада ухвалила скликати на п'ятницю * екстрені збори для обговорення цієї справи.

Засідання кінчилось на початку 12-ї год. ночі.

Робітнича газета. — 1918. — 14 квіт.

№ 145

12 квітня 1918 р.

Засідання це було скликане в екстреному порядку для обговорення справи про прилучення Бессарабії до Румунії.

Засідання відбулось уже в великій одремонтованій залі.

Над місцем президії у стіні, де раніше був барельєф колишнього царевича Олексія, тепер красується великий білий бюст Шевченка.

Засідання многолюдне.

Головою проф. М. Грушевський, С. Веселовський, М. Шраг.

Анексія Бессарабії

З докладною промовою в цій справі виступає управляючий Міністерством міжнародних справ д-дій Любинський [86].

В дебатах з цього приводу виступало чимало промовців і в данім разі, як слушно зауважив один з промовців д-дій Шац, «Рада виявила повну однодушність, бо промовці од поважаного д-ра Луценка до тов. Салтана — всі зійшлись на вислові цілковитого осуду цьому анексіоністському акту».

Під кінець дебатів управляючий Міністерством міжнародних справ оголосив офіціальну телеграму, одержану на ім'я голови [Ради] міністрів з Тирасполя від кишенівського комісара д-дія Ямкового такого змісту:

* Тобто на 12 квітня 1918 р.

«Вчора о 8-й год. вечора молдаванський парламент «Сфатул Церій» в присутності голови міністрів румуна Маргіломана вніс постанову приєднатись до Румунії, як автономна провінція. Голосували за приєднання 86, утрималось 36, проти 3; не було на засіданні 13.

З меншостей: українська, німецька та болгарська фракції зробили заяву, що їх не уповноважено рішати такі важливі питання, а що таке питання може вирішити референдум.

Голосування було одкрите».

Врешті Рада ухвалює перенести дебати в цій справі на слідуюче суботнє засідання (13 квітня).

Інтерпеляція у. с.-р.

Від імені фракції у. с.-р. Янко вносить інтерпеляцію такого змісту:

«В «Киевской мысли» за 12 квітня в № 49 уміщено наказ німецького головнокомандуючого на Вкраїні [87], котрим німецьке командування втручається у внутрішні справи Української Народної Республіки і наказує германським військовим частинам, яким шляхом треба їм провадити засів ланів українського народу, зазначає порядок і розмір плати і нагороди за такі роботи для української людності. Наказом надається право німецьким отрядам і по своїй ініціативі установити ті чи інші порядки щодо цього. Разом з тим наказ порушує основний закон Української Народної Республіки, бо прикликає до цієї справи бувших землевласників, наказуючи селянам, щоб вони давали для бувших землевласників коней, реманент і насіння.

Фракція української партії с.-р. вимагає від уряду негайної відповіді: чи дійсно був виданий такий наказ?

Коли ж такого наказу не було видано, то чи притягнуто до відповідальності редакцію «Киевской мысли»?

А в тому разі, якщо наказ був виданий, то яких заходів вжито Радою міністрів, щоб припинити наказ німецького головнокомандуючого і чи доведено до відома германського уряду про втручання німецької військової влади, яка пробуває на території України, у внутрішні справи Української Народної Республіки?»

Після недовгих суперечок інтерпеляцію прийнято.

Нова Рада. — 1918. — 14 квіт.

№ 146

13 квітня 1918 р.

Розпочинається засідання коло 1-ї год. дня.

Відповідь міністра судових справ

Поза чергою бере слово міністр судових справ *С. Шелухін.*

Про становище заарештованих міністр сказав, що воно тяжке через руїну по тюрмах і голод, бо по старому пайку їм дають усього 50 коп. на харчування в день, тоді як зараз фунт хліба коштує 1 руб. — 1 руб. 20 коп. Що ж до Старокиївського участку, то там заарештованих не так багато, як було сказано в інтерпеляції, тільки умови їх содержування погані, бо там вогко й брудно. Взагалі ж тепер заарештованих значно менше, ніж було раніше.

Далі д-дій міністр познайомив Раду з становищем в'язнів Лук'янівської тюрми і інших тюрем, а крім того міністр висловив свої погляди на закон, прийнятий Центральною радою про кари на більшовиків.

Д-дій Гольденвейзер (є.н.п.) висловлює своє задоволення за вичерпуючу відповідь д-дія міністра.

В результаті Рада одноголосно прийняла формулу переходу, запропоновану д-дієм Скнарем такого змісту: «Заслухавши пояснення народного міністра справ судових по інтерпеляції у. с.-д. р. п., Центральна рада цілком задовольняється відповіддю і сподівається, що Міністерство вживе всіх заходів, щоб скоріше було внесено в Центральну раду відповідні законопроекти, котрі урегулюють правосудіє, і переходить до чергових справ».

Далі *д-дій Шелухін* дав відповідь на інтерпеляцію в справі кари на смерть Михайлова [88] і заявив, що він зараз збирає матеріали, на підставі яких можна буде вжити заходів, щоб такі випадки не допускались.

Управляючий Міністерством міжнародних справ *Любинський* додає до цього, що він звернувся в цій справі до австрійського представника, щоб той навів відповідні справки.

В результаті Рада ухвалює таку резолюцію: «Заслухавши пояснення міністра судових справ по інтерпеляції про кару на смерть в Одесі Андрія Михайлова австрійською владою, висловлюючи побажання, щоб по розслідуванні обставин міністр судових справ подав свої міркування Малій раді, Мала рада переходить до чергових справ».

Одставка М. Ковалевського

Міністр хліборобства і справ харчових *М. Ковалевський* відповідає на інтерпеляцію фракції у. с.-р. про уміщений в «Киевской мысли» наказ Ейхгорна.

Ковалевський заявляє: «Всякі втручання в мою працю гальмують її, роблять неможливою, і я не можу нести відповідальності за напрям земельної політики. Через те сьогодні я подав заяву голові Ради міністрів, щоб з мене були зняті обов'язки міністра хліборобства» [89].

Любинський висловив надію, що цей наказ є непорозуміння, і його можна буде полагодити.

Проф. *Грушевський* додає, що вчора він при розмові з німецькими представниками в дуже різких виразах осудив цей приказ [90].

Дальші дебати в цій справі Рада ухвалила перенести на сьогоднішнє вечірнє засідання.

Делегація української дивізії [91]

З привітанням від чотирьох полків 1-ї української дивізії виступали *д-дії Тарасовський, Миронович, Клинецький* і *Ярошенко*, котрі заявили, що, на жаль, вони є представники не всієї дивізії, а тільки 1-го, 2-го, 3-го і гарматного полків, 4-й же полк, розпропагований темними чорносотенними елементами, піддався тій пропаганді і тепер там руїна. У своїх промовах вони пояснювали, хто вони, і як вони організувались і працювали в полоні, роблячи це виключно власними силами.

Делегація прохала, щоб їх вважали за рівноправних громадян.

Проф. Грушевський, відповідаючи на привітання, дякував делегації.

На цьому оповіщено перерву до 6-ї год. вечора.

Робітнича газета. — 1918. — 16 квіт.

Наказ Ейхгорна

На вечірньому засіданні Малої ради 13 квітня провадились суперечки по інтерпеляції українських есерів з приводу наказу фельдмаршала Ейхгорна щодо засіву ланів. Суперечки мали палкий характер.

Всі промовці настоюють, що Ковалевський повинен взяти свою одставку.

Порш (у. с.-д.): «Ми обмірковуєм акт великої політичної ваги. Нема чого тепер говорити про єдність усього революційного фронту, посилаючись у бік «єдиної неділимої», а краще поговоримо про єдиний революційний фронт на Вкраїні. Наказ ударив не тільки по селянству, а якраз по інтересах Центральних держав, бо він внесе великий заколот в селянство, і ми тоді навряд чи в силі будемо виконати умови договору про поставку Центральним державам хліба. Коли на території України німецький суд осудив наших громадян, то бувший міністр юстиції Ткаченко видав особливого наказу, що такі приговори німецького суду не підлягають виконанню. Те ж повинен зробити й тепер міністр земельних справ, якому слід видати розпорядження про невиконання наказу генерала Ейхгорна».

Наприкінці Порш оголошує таку резолюцію: «Заслухавши пояснення міністра земельних справ на інтерпеляцію в справі наказу фельдмаршала Ейхгорна про засів на Україні й заяву міністра про одставку, Українська Центральна рада вважає потрібним заявити і вказати, що німецькі війська покликані українським урядом для допомоги в справі заведення порядку на Україні лиш у тих межах і напрямі, які будуть зазначені урядом Української Народної Республіки, що ніяке самовільне втручання германського і австро-угорського вищого командування в соціально-політичне і економічне життя України недопустиме, що такі втручання, як згадані накази фельдмаршала Ейхгорна, можуть тільки дезорганізувати наше господарче життя, ускладнити соціально-політичні відносини і між іншим зробити неможливим виконання тих економічних договорів між Українською Народною Республікою і Центральними державами, котрі в ці дні виробляються і підписуються представниками згаданих держав. Разом з тим Українська Центральна рада, одкидаючи одставку міністра земельних справ, доручає міністру земельних справ широко оповістити всю людність України, що наказ фельдмаршала Ейхгорна не повинен виконуватися. Міністру закордонних справ скласти протест проти наказу фельдмаршала Ейхгорна, як і проти всякого іншого дотеперішнього самовільного втручання германо-австро-угорських військових властей в соціально-політичні відносини на Україні. Голові Ради народних міністрів зробити відповідну заяву — ноту Берлінському і Віденському уряду в справі цього наказу — й переходить до чергових справ».

Анексія Бессарабії

У подальшому Рада перейшла до обміркування питання про анексію Бессарабії.

По цьому питанню була ухвалена така формула переходу: «Обговоривши справу про анексію Бессарабії Румунським королівством, Українська Центральна рада заявляє: 1) що вона не визнає рішення «Сфатул Церію» про прилучення Бессарабії до Румунського королівства актом вільного виявлення волі всіх народів, населяючих територію Бессарабії, тому Українська Народна Республіка вимагає здійснення вільного бажання мешканців тих частин Бессарабії, які виявили, або вільно виявлять свою волю прилучитись до Української Народної Республіки; 2) Українська Центральна рада доручає Раді народних міністрів звернутися до Румунії, а також до держав Четверного союзу з нотою-протестом проти тої системи утисків і насильств над населяючими Бессарабію національностями. Не вважаючи Бессарабську справу актом 9 квітня за вирішену, Українська Центральна рада доручає Раді народних міністрів вжити

всіх заходів, які будуть до її розпорядження, щоби в найскоршім часі було рішено долю Бессарабії в порозумінню з Українською Народною Республікою і свобідним виявом волі всього населення Бессарабії».

Засідання кінчилося на початку 1-ї год. ночі.

Робітнича газета. — 1918. — 17 квіт.

№ 147—149

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

12—13, 15 квітня 1918 р.

№ 147

12 квітня 1918 р.

Присутні: Голубович, Ковалевський, Жуковський, Сидоренко, Михайлов, Одинець, Ткаченко, Чопівський, Шелухін, Прокопович, Симонів, Сокович, Христюк, Клімович.

1. *Слухали:* внесення народного міністра *Сидоренка* і Генерального писаря *Христюка* про дозвіл кожному міністерству робити закупки потрібного йому майна без Господарського департаменту.

Постановили: дозволити кожному міністерству робити закупки потрібних йому канцелярських приладів і інших речей через свої господарські відділи і одкрити кредит на означені потреби кожному міністерству в 50 тис. крб.

2. *Слухали:* внесення Міністерства внутрішніх справ про:

a) Асигновку в 157 тис. крб. на господарські потреби (машинки, ротатори і арифмометри).

Постановили: асигнувати Міністерству внутрішніх справ додатково ще 50 тис. крб.

b) Асигнувати Міністерству внутрішніх справ 1 млн крб. на допомогу біженцям з Холмщини, Волині і Підляшшя.

Постановили: видати авансом Міністерству внутрішніх справ 1 млн крб. на рахунок грошей, які будуть видані Біженецькому департаменту на поліпшення стану біженців, що скупчилися в околицях м. Рівного при реевакуації.

c) Асигнувати Міністерству внутрішніх справ 200 тис. крб. на бібліотеку.

Постановили: асигнувати Міністерству внутрішніх справ 200 тис. крб. на бібліотеку.

d) Асигнувати 7500 крб. Міністерству внутрішніх справ на покриття видатків по буфетові для Ради народних міністрів.

Постановили: асигнувати Міністерству внутрішніх справ на покриття видатків по буфету для Ради народних міністрів з 5 березня 1918 р. до 1 квітня і про асигнування кредиту на ту ж потребу з 1 квітня по 1 червня — всього 7500 крб.

3. *Слухали:* внесення Міністерства шляхів асигнувати 1500 тис. крб. для Київської округи водяних шляхів для видачі платні служащим і робітникам округи.

Постановили: з огляду на те, що бюджет Київської округи до цієї пори не ухвалений, а видатки Київської округи треба негайно покрити — розрішити Державній скарбниці відкрити Київській окрузі водяних шляхів кредит на суму 1500 тис. крб., себто в розмірі 1/12 бюджету, ухваленого в 1917 р. По ухваленні бюджету на 1918 р. ця сума, яко аванс, повинна бути покрита після ухвали бюджетом.

4. *Слухали:* доложений народним міністром Чопівським проект організації Виставочного комітету, інструкцію йому і штати.

Постановили: 1) доручити міністру торгу і промисловості організувати Український виставочний комітет і Управу і затвердити інструкцію; 2) видати на організацію виставки 25 тис. крб. авансом з 10-мільйонного фонду; 3) проект штатів подати на розгляд Міністерства фінансів і Державного контролера.

5. *Слухали:* внесення Голови Ради народних міністрів *Голубовича*, щоб всі постанови і розпорядження окремих міністерств, які торкаються робітничого питання, не видавались без згоди Міністерства праці.

Постановили: всі загальні питання, котрі торкаються слу[жащих в] установах і діяльності їхніх професійних товариств та союзів належать розрішенню відповідними відомствами обов'язково при участі і за згодою Міністерства праці. Всі загальні постанови і розпорядження окремих міністерств такого характеру повинні мати підпис народного міністра праці.

6. *Слухали:* внесення народного міністра *Михайлова* про заборону міністром шляхів з'їзду залізничних служащих. Михайлов відчитує телеграму народного міністра Соковича і повідомляє, що Міністерство праці своєї згоди на заборону не давало. Розпорядження окремих міністерств, направлені проти робітників, ускладнює і утруднює діяльність Міністерства праці.

Постановили: 1) з'їзд залізничних організацій Південно-Західних залізниць не повинен бути заборонений.

Шелухін голосує проти дозволу з'їзду.

2) Конфлікт з приводу заборони з'їзду повинен бути налагоджений Міністерствами шляхів і праці, яким доручити видати пояснення, що заборони професіонального з'їзду не було; з'їзд скликався однією організацією без порозуміння з іншими, що могло викликати заколот; Міністерство шляхів, дбаючи за нормальний хід робіт на залізницях, може дозволити з'їзд, який буде скликаний в порозумінні зі всіма важнішими організаціями залізничних служащих.

Шелухін протестує проти згоди з незаконним, контрреволюційним, антиукраїнським і антидержавним комітетом залізнодорожних служащих.

3) Доручити народним міністрам Соковичу, Михайлову, Ткаченку і Хургіну скласти пояснення до телеграми міністра шляхів.

Михайлов ставить запитання, чи може він дати до газет спростування, що заборона з'їзду одбулася без згоди Міністерства праці.

Ухвалили: дати дозвіл Міністерству праці видати спростування, що Міністерство праці не приймало участі в складанні телеграми, розісланої Міністерством шляхів; але що пояснення в цій справі має бути дано в порозумінні Міністерств шляхів і праці.

7. *Слухали:* внесення Міністерства судових справ про асигнування з 10-мільйонного фонду 503 крб. на потреби судового відомства.

Постановили: асигнувати з 10-мільйонного фонду в розпорядження Міністерства судових справ для перевода в кредит предсідателя Київського окружного суду 503 крб. на виїзд товаришів прокурора в Бердичів, Сквиру і Радомисль.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В.Мільчевський*

Ф. 2592, оп. 1, спр. 65, арк. 70—71 зв. Засвідчена копія.

№ 148

13 квітня 1918 р.

Присутні: Голубович, Ткаченко, Климович, Прокопович, Чопівський, Симонів, Любинський, Христюк, Мірний, Мищкевич, Сидоренко, Ковалевський, Одинець, Жуковський, Мазуренко, Хургін.

1. *Слухали:* доложену п. Голубовичем заяву міністра шляхів Соковича про одставку.

Голубович повідомляє, що одставка народного міністра Соковича ще не прийнята, але що ним ведуться переговори з інженером Єщенком, щоб запросити його на посаду управляючого Міністерством шляхів.

Постановили: повідомлення прийняти до відома.

2. *Слухали:* внесення п. Голубовича про потребу негайного складання бюджету міністерств.

Постановили: кожне міністерство повинно до 12 травня 1918 р. подати Міністерству фінансів проекти бюджету на 1918 р.

3. *Слухали:* повідомлення народного міністра Ткаченка, що ним призначено на посаду директора Департаменту ісповідань п. Чехівського, який матиме права товариша міністра.

Постановили: призначення п. Чехівського на посаду директора Департаменту ісповідань затвердити.

4. *Слухали:* доклад комісара Холмщини і Підляшшя *п. Скорописа-Іолтуховського.* Номінальна влада комісара поширюється тільки на Холмщину і Підляшшя; а окуповані частини Волині — Ковельський і Володимирський повіти — залишаються цілком без українського заступництва. Вся окупована часть української території поділена на сфери впливу германської і австрійської влади. З боку германської влади Комісаріат Холмщини і Підляшшя дістав признання, але поки що тільки формальне, бо жодних адміністративних функцій йому ще не передано. Нема місцевого самоврядування, тому нема тих органів, на котрі Комісаріат міг би опертися. В частині германської окупації зараз може іти лише підготовча робота до перейняття адміністративної влади, головним чином в сфері церкви, школи, повороту біженців. Австрійська влада ще не признала Комісаріату, з одного боку, через те, що не ратифікований ще мир, а [з] другого, не вияснені остаточно кордони Української Держави. Весь край зруйнований, руїна, особливо в австрійській частині, іде далі; ліс зрубують і вивозять; в селах лишилося по 5—7 коней (то найбільше); на Комісаріаті лежить велика моральна відповідальність, але нема жодної реальної можливості захистити інтереси населення. Православних священиків нема зовсім, католицькі залишилися і ведуть полонізацію; школа було розвилася: в німецькій частині було 118 українських шкіл, організованих січовиками, зараз є 70—80, бо багато учителів пішло в українські дивізії. Шкільництво в німецькій частині можна збудувати, бо є простір приватній ініціативі. В австрійській частині іде полонізація; австрійські власті свідомо не допускають відкриття українських шкіл. Скоропис ставить питання, чи в таких складних умовах потрібно існування Холмського комісаріату, особливо, коли решта окупованої частини (Волинь) лишається поза впливом Комісаріату.

Постановили: Комісаріат Холмщини і Підляшшя повинен існувати зараз; під власть Холмського і Підляського комісаріату віддати Полісся і західну Волинь в межах окупації.

Холмський комісаріат повинен повернутися до своєї роботи для охорони інтересів людності і до підготовки краю до перейняття його українським урядом.

Скоропис просить дозволу одступати йому в своїй діяльності од тих законів і постанов, які видаються Центральною радою і українським урядом, бо переведення їх часто зустрічає перешкоду з боку окупаційних властей.

Постановили: прохання п. Скороциса задовольнити.

5. *Слухали:* внесення Міністерства земельних справ про асигновку 24750 крб. на видатки по скликанню сесії Головного земельного комітету.

Постановили: асигнувати Міністерству земельних справ в рахунок майбутнього бюджету 1918 р. 24750 крб. на скликання сесії Головного земельного комітету.

Народний міністр *Ткаченко* висловлює побажання, щоб Головний земельний комітет був реорганізований так, щоб відбити всі часті трудящихся мас, зокрема ті часті селянства, котрі досі там не були представлені.

Ковалевський одповідає, що це побажання він приймає до відома.

6. *Слухали:* внесення Міністерства продовольчих справ про закупку 1 млн пудів заліза на олександрівських, дніпровських та інших заводах.

Постановили: 1) ухвалити принципово закупку 1 млн пудів заліза на олександрівських, дніпровських та інших заводах для потреб виробу і ремонту сільськогосподарських машин; 2) доручити перевести цю закупку Міністерству продовольчих справ, відпустивши на це належну суму коштів по вартості заліза з 500-мільйонного фонду.

7. *Слухали:* внесення Міністерства земельних справ. 1) Про асигновку 100 тис. крб. для виконання інструкції по збору коней, пограбованих по приватних кінських заводах; 2) про відкриття кредиту в 200 тис. крб. на фураж і помешкання для тих же коней.

Постановили: 1) асигнувати Міністерству земельних справ по відділу конезаводства 100 тис. крб. для виконання інструкції, даної для збірки коней, пограбованих по приватних кінських заводах, на утримання комісії; 2) дозволити кредит в 200 тис. крб. для закупки фуражу і найма помешкання для тих коней. Ці гроші повинні бути повернені власниками під час прийому своїх коней з пунктів.

Народний міністр *Жуковський* висловлює побажання, щоб при відділі Державного конезаводства Міністерства земельних справ був утворений військовий відділ по ремонту армії, який буде стояти на сторожі державного конезаводства в інтересах ремонту армії.

Народний міністр Ковалевський приймає побажання міністра військових справ до відома.

8. *Слухали:* внесення Міністерства земельних справ про відкриття Міністерству земельних справ надзвичайного кредиту в 5 млн крб. на срочні заходи по переведенню законів про землю і інформацію населення.

Постановили: одкриття Міністерству земельних справ надзвичайного кредиту в сумі до 5 млн крб. на срочні заходи по переведенню в життя оголошених Центральною радою законів про землю, інформацію та іншу допомогу населенню ухвалити.

Т. в. о. Державного контролера *Симонів* заявляє, що він на підставі закону 14 січня 1917 р. зголошує свій протест проти асигнування великих коштів (5 млн крб.) без попереднього обрахунку і детального проекту. Справа мусить бути перенесена на вирішення в Українську Центральну раду.

9. *Слухали:* доклади Барановського про роботу фінансової секції Державної комісії по товарообміну. Справа з випуском серій Державної скарбниці затягається. Німці заявили, що вони можуть взяти цих паперів на 200 млн крб., але, як виявилось, грошей за ці папери дати не хочуть, а думають покласти їх в свої банки на проценти з тим, щоб списувати їх на рахунок платні од нас за німецькі товари. Коли після закінчення торгових операцій «сальдо» буде на користь Українській Державі, то німці повернуть його так: 1/3 цієї суми буде повернена через півроку по підписанню загального миру; 1/3 — через рік і 1/3 — через два роки. Ці умови для нас невигідні, а розрахунок по військовій конвенції може цілком анулірувати вигоди цієї позички.

Німцям було заявлено, що до підписання військової конвенції не може бути мови про серії. Німці вимагають негайної відповіді.

Порш каже, що вся робота комісії по товарообміну надзвичайно ускладнюється через відсутність військової конвенції; конвенція може анулірувати всю роботу комісії. Німці ставлять вже в комісії і земельне питання, що, як і справа з серіями в тому вигляді, як ставлять німці, являється втручанням в наші внутрішні справи. Цю справу треба цілком зняти з обміркування в комісії.

Ткаченко каже, що пора рішуче поставить перед германським і австрійським урядами справу з конвенцією і поводженням тутешніх агентів власті; втручання в земельне питання є, з боку німців, засіб тероризації українського уряду, аби визискати Україну в справі збіжжя і товарообміну. Фінансова секція повинна рішуче заявити, що всі фінансові і економічні питання будуть одкинуті, поки не буде підписана конвенція.

Голубович повідомляє, що справа конвенції була піднята ще три тижні тому і цілком конкретні умови були передані до Берліна. Німці тут затягують навмисно, і фінансовій комісії треба затягати всі фінансові справи до підписання конвенції.

Любинський повідомляє, що для підписання конвенції з боку Міністерств закордонних і військових справ все готово.

Хургін зауважує, що треба всім міністерствам вести рішучу внутрішню політику, маючи на увазі ту класову диференціацію, яка почалася в результаті політики, яку ведуть тут закордонні делегації.

Порш повідомляє, що на залізницях вже заготовлено більше 3 млн пудів хліба (половина поставки за квітень), який може бути вивезений до Центральних держав. Але вони не дають за нього грошей, бо на перешкоді відсутність конвенції. Треба негайно в писаній формі представити німецькому уряду справу конвенції. Голові Ради народних міністрів, міністрам закордонних і військових справ треба закликати німецьких уповноважених на офіціальне засідання в справі конвенції. Всі телеграми про самочинні реквізиції надіслати до Берліна. Через нашого посла треба зав'язати зносини з політичними партіями Германії і пресою. Тільки тоді можна буде чекати іншого тону в справі нашої внутрішньої політики.

Постановили: 1) умови покупки серій, запропоновані німецькими представниками, одхилити; 2) справа конвенції належить розрішенню тільки українським урядом; 3) скликати офіціально засідання в складі Голови Ради народних міністрів, міністрів фінансів, внутрішніх, військових і закордонних справ і за участю представників германського і австрійського уряду: Мумма, Штольценберга, Флейшмана і Форгача.

10. *Слухали:* внесення п. *Любинського* про призначення посла до Відня.

Постановили: обміркування кандидатів на посла до Відня одкласти на засідання 15 квітня.

11. *Слухали:* повідомлення п. *Сидоренка,* що одержана радіотелеграма, в якій Совіт народних комісарів просить у германського уряду повідомити Раду народних міністрів, що він згоджується начати вести мирні переговори в Смоленську.

Постановили: телеграму прийняти до відома.

Голова Ради народних міністрів *В. Голубович*
Народні міністри: *Климович, Чопівський, Прокопович, Хургін, [Д. Симонів]*
Генеральний писар *П. Христюк*

Ф. 1063, оп. 2, спр. 3, арк. 8—10. Оригінал.

№ 149

15 квітня 1918 р.

Присутні: Голубович, Ткаченко, Шелухін, Прокопович, Хургін, Рудницький, Климович, Симонів, Любинський, Ганіцький, Христюк, Ковалевський, Жуковський, Греків, Михайлов, Одинець, Сидоренко.

1. *Слухали:* доложений народним міністром Ковалевським законопроект про статут земельних комітетів.

Шелухін каже, що в законопроекті нема єдиної думки і змішані принципи представництва.

Рудницький вказує на юридичні дефекти і суперечність і пропонує передати законопроект на спільний розгляд Міністерств земельних і судових справ.

Ткаченко каже, що статут робить земельні комітети не тільки тимчасовими органами державної влади для переведення земельної реформи, але й органами майбутньої економічної політики. Губерніальні земельні комітети цілком непотрібні, бо утворюють зайвий бюрократичний апарат. Вся вага повинна лягати на повітові комітети; тому однаково непотрібні і волосні комітети; в кожному разі їм не можна надавати законодавчих функцій.

Хургін вказує на відсутність органів для переведення земельної реформи в селах; організація земельних комітетів повинна йти паралельно організації місцевого самоврядування.

Христюк пропонує надати право рішаючого голоса в повітових і губерніальних земельних комітетах тільки представникам земельних комітетів, народних рад і представникам відомств; решта представників професійних, освітних і інших організацій повинні мати лише право дорадчого голосу.

Постановили: 1) прийняти поправку п Христюка; 2) повернути законопроект Міністерству земельних справ для відповідної переробки, згідно з висловленими побажаннями.

2. *Слухали:* внесення Міністерства морських справ про асигновку з воєнного фонду 25 млн крб. на демобілізацію флоту.

Постановили: одкрити Міністерству морських справ кредит в 25 млн крб. з військового фонду на демобілізацію флоту.

3. *Слухали:* доложений Одинцем законопрект про встановлення посад комісарів Міністерства великоруських справ.

Шелухін вказує на те, що цілком невідомі функції комісарів; до розгляду детальної інструкції їм не можна ухвалювати законопроекту.

Христюк каже, що комісари стануть органами державної власті, які матимуть цілком нові особливі функції. Треба точно їх окреслити, щоб не вийшло непорозумінь з загальнодержавними комісарами.

Ткаченко ставить питання, хто буде розрішати конфлікти між загальнодержавними органами власті і національними комісарами.

Одинець одповідає, що нічого антидержавного в статуті національних комісарів нема; без них не можна перевести в життя закону про національно-персональну автономію; без допомоги центральної власті трудно скласти національний кадастр.

Постановили: визнаючи бажаним організацію місцевих органів національних міністерств, Рада народних міністрів не вважає можливим ухвалити постанову про комісарів Міністерства великоруських справ до представлення пояснюючої записки і інструкції сим комісарам.

4. *Слухали:* доложений Жуковським проект закону про політично-правове становище військових.

Греків виясняє теоретичні підстави законопроекту.

Хургін висловлюється проти обмеження політичних прав козаків.

Ткаченко каже, що принципіально не можна нічого мати проти законопроекту (окрім § 3), але його можна було б ухвалити тільки маючи перед собою повний статут організації армії, всю її систему, особливо знаючи строк дійсної служби.

Постановили: повернути законопроект Міністерству військових справ для внесення в нього відповідних змін і подати на розгляд Ради народних міністрів разом з пояснюючою запискою і іншими законопроектами про організацію армії.

5. *Слухали:* внесення *Любинського* про асигнування 300 тис. крб. на удержання посольств і місій Української Народної Республіки.

Постановили: асигнувати народному Міністерству закордонних справ авансом на рахунок річного бюджету з 10-мільйонного фонду 300 тис. крб. на удержання посольств і місій Української Народної Республіки.

6. *Слухали:* внесення Любинського про призначення посла до Відня. Були запропоновані і проголосовані кандидатури Скорописа, Яковлева і Дорошенка.

Постановили: призначити Андрія Яковлева тимчасовим дипломатичним представником до Відня з дорученням йому справи обміну ратифікаційними грамотами.

Голубович просить занести в протокол, що при першому голосуванні кандидатуру Яковлева ніхто не підтримував.

7. *Слухали:* внесення *Любинського* про справу мирних переговорів з Росією.

Постановили: доручити Міністерству закордонних справ вислати кур'єром ноту до Москви з пропозицією почати мирні переговори не в Смоленську, а в Путивлі, чи іншому місці.

8. *Слухали:* внесення Любинського в справі повідомлення Румунії про резолюцію Центральної ради щодо анексії Бессарабії.

Постановили: доручити Міністерству закордонних справ офіціально повідомити румунський уряд про резолюцію Центральної ради в справі анексії Бессарабії.

9. *Слухали:* внесення *Голубовича* про потребу посилки делегації в нейтральні держави.

Постановили: призначити Дмитра Дорошенка і Михайла Полозова членами дипломатичної делегації українського уряду в нейтральні держави.

10. *Слухали:* повідомлення Голубовича, що одставка народного міністра Соковича ним прийнята. На посаду управляючого Міністерством шляхів запрошено Володимира Єщенка.

Постановили: 1) повідомлення про одставку Соковича прийняти до відома; 2) затвердити Володимира Єщенка на посаді управляючого народним Міністерством шляхів.

11. *Слухали:* прохання Євгенії Пугач, дружини члена Центральної ради, про видачу допомоги на лікарювання і пенсії.

Постановили: видати одноразову допомогу Євгенії Пугач в розмірі 4 тис. крб. з 10-мільйонного фонду на рахунок кредитів Центральної ради.

12. *Слухали:* внесення *Ковалевського* про пропозицію білоруської делегації купити дрова і прохання її видати під ці дрова аванс в 300 тис. крб.

Постановили: доручити Міністерству продовольчих справ увійти в переговори з державними чи громадськими інституціями Білорусії в справі закупки дров і дозволити Міністерству видати авансом на рахунок вартості тих дров 300 тис. крб.

Тимчасово виконуючий обов'язки Державного контролера *Симонів* складає протест проти дозволу на таку неоформлену торгову операцію.

13. *Слухали:* внесення Міністерства судових справ про асигнування Київському окружному судові додатково сум на проведення виїзних сесій в 4735 крб.

Постановили: асигнувати з готового фонду Державної скарбниці в розпорядження Міністерства судових справ для перевода в кредит предсідателя Київського окружного суду на проведення виїзних сесій і винагороди присяжним засідателям 4735 крб.

14. *Слухали:* внесення Міністерства освіти про асигновку 58200 крб. на освітні справи в Холмщині і улаштування тимчасової семінарії для учителів початкових шкіл на Холмщині і придбання підручників для шкіл.

Постановили: асигнувати Міністерству освіти 58200 крб. на улаштування тимчасової семінарії для учителів початкових шкіл на Холмщині і придбання підручників для шкіл.

15. *Слухали:* внесення п.Ткаченка про порядок розгляду внесень фінансового характеру *.

Голова Ради народних міністрів *В. Голубович*
Народні міністри: *М. Ткаченко, В. Руднщький, С. Шелухін*

Ф. 1064, оп. 2, спр. 19, арк. 9—10. Оригінал.

№ 150

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

16 квітня 1918 р.

Дневне засідання Малої ради мало цілком діловий характер. Головує М. Грушевський. Представник комісії законодавчих внесень докладує законопроект про одпуск в розпорядження Міністерства внутрішніх справ 100 млн крб. для видачі короткострочних позичок земським та міським самоурядуванням. З приводу цього законопроекту виступають *Ковалевський, Янко* і *Одинець*. Промовці доводять, що питання про дозвіл позичок не може бути розв'язано одним Міністерством внутрішніх справ, а мусить бути передано особливій комісії з представників різних відомств.

Рада з цим згоджується й передає законопроект для переробки в фінансово-економічну комісію. Далі міністр *Фещенко-Чопівський* дає пояснення по запитанню про вивіз марганцевої руди з України. Міністр починає з показання, що з чисто економічного погляду треба визнати, що для України невигідно вивозити свої сировці й одержувати з-за кордону готові фабрикати. Далі вивіз руди при сучасній ситуації, коли її буде використано для воєнної мети, навіть з етичного погляду не можна визнати зручним. Рахуючись з загальними обставинами, ми змушені заплатити за зроблену нам допомогу. Готівки у нас немає, паперові гроші згубили ціну, ясно, що ми мусимо платити, крім хліба, другими нашими продуктами. Наприкінці міністр зазначає, що в Донецькому басейні великі запаси руди, які зараз ми не можемо використати і які без особливої шкоди для української промисловості можна віддати Центральним державам.

Новаковський (о. є. с. п.) розвиває думку, що вивіз руди викличе те, що багато наших заводів стане і 375 тисяч робітників опиняться на вулиці. Промовець вимагає, щоб було сформировано особливу комісію для завідування й управління

* Пункт 15 остаточно було сформульовано так: «Усі внесення, що торкаються фінансових питань, обов'язково з усіма матеріалами надсилаються заздалегідь міністру фінансів та Державному контролерові. Останні, коли не згодні на внесення, мусять заздалегідь увійти в зносини з відповідним міністерством. Коли до часу розгляду внесення в Раді міністрів відповідного заключення з боку міністра фінансів та Державного контролера не буде, справа розглядається, причому зазначені міністр та контролер або висловлюють свої заключення, або здіймають справу з обговорення, коли попередній розгляд обговореної справи з відповідними матеріалами ще не закінчений». (Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 82).

всіма багатствами, що є в землі. Знову виступає міністр, який, визнаючи правильність багатьох пунктів промови попереднього промовця, пропонує рахуватися з реальними умовами і доводить, що при сучасному стані української промисловості вивіз руди не почуватиметься особливо на Україні.

Порш (у. с.-д.) каже, що «Новаковський ставить питання так, неначе ми живемо в нормальних умовах. Треба ж рахуватися з Берестейським договором і з реальними обставинами.

Міністр торгу являється вмісті з тим і членом кабінету, натурально його політика не може йти врозріз з політикою всього Кабінету. Коли уряду приходиться вести певну політику, то й міністр торгу в своїй області мусить з цим рахуватись. Грошей у нас немає, платити по обов'язкам треба і правильно, що для цієї мети використані будуть багатства, які зараз лежать мертвими». Наприкінці, по пропозиції пана Порша, Рада приймає формулу переходу, в якій пояснення міністра визнаються правильними. В тому ж засіданні управляючий Міністерства праці Михайлов розвиває план громадської праці. Всіх безробітних на Вкраїні нараховують 119 тис., у Києві — 12, в Одесі — 16, в Катеринославі 24 тис. і т. д. Причина цього безробіття — політична й соціальна боротьба на Вкраїні.

Вихід України з всесвітньої війни і зв'язана з цим демобілізація промисловості — все це мішає розвитку нашої промисловості. Намічений особливою Радою, яка відає фондом й організацією громадської праці, план роботи вимагатиме 150 млн і дасть роботу 100 тис. чоловік.

Після цього проголошено перерву до вечірнього засідання.

Робітнича газета. — 1918. — 18 квіт.

Вечірнє засідання було присвячено розгляду законопроекту про недоторканість особи членів Центральної ради й заслуханню низки запитань, які внесли представники меншостей. Головою М. Грушевський.

Законопроект про недоторканість особи членів Ради внесено фракцією сіоністів. При обговоренні цього законопроекту *Гольдельман* (Поалей Ціон) здіймає питання про недоторканість осіб, обраних в Українські Установчі збори. Питання викликало енергійний обмін думок і, нарешті, вирішено поповнити законопроект новим пунктом, який спеціально стосується недоторканості членів Українських Установчих зборів.

В остаточному вигляді законопроект подається в такій редакції:

1. Члени Української Центральної ради не підлягають відповідальності за голосування, за висловлені думки і взагалі за діяльність, зв'язану з виконанням обов'язків членів Центральної ради як в самому парламенті, так і поза ним.

2. Члени Української Центральної ради можуть бути притягнені до слідства і карного суду, але тільки звичайним судовим порядком і з дозволу Української Центральної ради.

3. Члени Української Центральної ради ні в якому разі не можуть бути заарештовані без попереднього дозволу Української Центральної ради, або іншими способами позбавлені волі, за винятком затримання на гарячому вчинкові.

4. Про необхідність притягнення до слідства і карного суду, або про затримання члена Центральної ради на гарячому вчинкові відповідні власті повинні негайно сповістити Українську Центральну раду.

5. На вимогу Центральної ради судове переслідування членів Ради повинно бути одкладено, а позбавлення волі — скасовано аж до скінчення сроку уповноважень Ради, або виступу з складу її члена Ради.

6. Аж до видання закону про недоторканість членів Українських Установчих зборів сила ст. 2, 3, 4 і 5 частини закону стосується також членів Українських Установчих зборів, обрання котрих затвердили окружні або головна комісія по виборам в Українські Установчі збори. Постановлено, що закон вступає в силу негайно по телеграфу.

Далі Рада постановляє заслухати один за другим кілька запитань. Першим виступає представник сіоністів *Гросман*, який говорить: «В той час, як тут в Раді поволі налагоджуються наші відносини, на місцях, як і раніш, робиться щось невимовне. В провінції немає ніякої влади, а та влада, яка є, дискредитує Український уряд. Населення змушене на місцях, на жаль, звертатися за допомогою до німецької військової влади. До нас щодня прибувають депутації, які передають про ті вбивства, грабунки й насилля, що вчиняються на місцях.

Все це діло рук українських солдатів, або осіб, що зовуть себе солдатами. Вночі тайно риють домовини і без свідоцтва лікаря та свідків передають землі замучені жертви. На станції Ромодан ви побачили б трупи людей, яких українські солдати викидають на полотно залізниці. Коли єврейське населення надалі зостанеться без охорони, то це отруїть атмосферу й зіпсує відношення, які починають налагоджуватися. Ваші коменданти і комісари, гг. міністр внутрішніх справ та військовий міністр, поводяться так, що єврейське населення, а останніми днями і селяни на місцях змушені звертатися до німців за допомогою. Ми хтіли б, щоб на наше запитання звернули особливу увагу, щоб населення побачило, що єсть у нього охорона, що винні представники влади будуть покарані, а не переведені з одного міста в друге». Промовець далі оголошує запитання і подає довгу низку фактів з показанням дати і дійових осіб, що трапилися на станціях залізничної лінії Київ — Полтава.

Аналогічне запитання вносить від об'єднаної єврейської соціалістичної партії *Шац*. «Те, що робиться тепер,— говорить промовець, — небезпечніше, ніж те, що робилося при царизмі. Тоді під час погромів городовики хоч переодягались, а тепер особи, одягнені у форму республіки, роблять вчинки, які не можна назвати інакше, як розбійничими. Я маю документи, які встановлюють, що на єврейське населення багатьох містечок і міст накладається контрибуція, й не раз про це повідомляли владу, але я певен, що місцеві адміністратори, які так прославилися, і до цього дня залишаються на посадах». Шац після цього прочитує запитання, в якому докладно викладає події, які трапились останніми часами в деяких містечках та залізничних станціях.

Балабанов (р. с.-д.) вносить два запитання: одне з приводу діяльності бувшого міністра доріг Соковича, який заборонив з'їзд делегатів Залізничного союзу, який призначено на 20 квітня, а друге — про діяльність Одеського окружного комісара Комірного та його відношення до преси[92].

Далі *Зарубін* (р. с.-р.) вносить запитання про утиски, під маркою більшовиків, осіб, що працюють по земельній реформі, яких увільняють з посад і навіть висилають за межі Української Республіки. Промовець, між іншим, вимагає, щоб негайно було вжито заходів для визволення старого партійного есерівського діяча Піотровського *, члена Центральної ради і представника багатьох громадських інституцій, якого заарештували в Городні, вивезли в Гомель, де він досі сидить в тюрмі.

Потім Зарубін також запитує уряд з приводу німецького суду, який продовжує засуджувати українських громадян. Це було в Миколаєві, де по постанові німецького воєнно-польового суду були засуджені на смертну кару чотири чоловіки ** за те, що не здали зброї. Запитання скінчилися.

Слово бере міністр внутрішніх справ *Ткаченко*. «Я не буду зараз давати пояснення, хочу тільки одзначить, що уряд часто не знає про ті факти, які подаються в запитаннях. Я вважаю, що з такими фактами нас треба було знайомити раніш і ми вжили б заходів проти таких фактів для їх знищення і розслідування. При сучасній практиці в основу запитань часто попадають факти,

---

* У газеті «Нова Рада» за 18 квітня 1918 р. названо члена УЦР Петровського.

** Йдеться про сім'ю Апаріних.

які при провірці не підтверджуються. Один випадок, коли було накладено контрибуцію, уже спростовано. Я не дивлюсь на запитання, як на саботаж, я не маю сумніву в тому, що всі члени Центральної ради працюють на благо нашої Республіки, але повторюю, що було б в інтересах самих інтерпелянтів раніш знайомити уряд з такими фактами».

Суперечки по цим запитанням перенесено на слідуюче засідання, яке відбудеться завтра.

Робітнича газета. — 1918. — 19 квіт.

№ 151

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

17 квітня 1918 р.

Присутні: Голубович, Симонів, Климович, Хургін, Руднщький, Прокопович, Чопівський, Христюк, Мірний, Єщенко, Ткаченко, Жуковський, Сидоренко, Мазуренко, Шелухін.

1. *Слухали:* внесення п. *Мірного* про перевод годинників на годину вперед.

Постановили: перевести годинники з 12 год. вечора на 18 квітня на період літнього часу, до нового розпорядження, на годину вперед; доручити Міністерству освіти внести в Центральну раду законопроект про встановлення на Україні східно-європейського часу.

2. *Слухали:* доложені п. *Христюком* законопроекти про 1) скасування Міністерства генерального писарства і утворення посади порядкуючого справами Ради народних міністрів; 2) кодифікацію законів Державного секретаря і 3) порядок опублікування законів.

Постановили: законопроекти ухвалити і внести на затвердження Центральної ради (див. додаток *).

3. *Слухали:* внесення Міністерства освіти про а) асигнування Київському політехнічному інститутові 149345 крб. 89 коп.

Постановили: асигнувати Київському політехнічному інститутові на покриття дефіциту 1917 р., на виплату додаткової платні служащим у 1917 р., а також на ремонт геологічного кабінету 149345 крб. 89 коп. і внести на затвердження Центральної ради.

b) асигнування Міністерству освіти 1 млн крб. на допомогу гімназіям.

Постановили: асигновку Міністерству освіти 1 млн крб. на допомогу гімназіям ухвалити і внести в Центральну раду (див. додаток **).

c) Асигнування 1500 крб. на допомогу осередку українських середньошкільних організацій м. Києва.

Постановили: асигнувати з 10-мільйонного фонду на рахунок Міністерства освіти 1500 крб. на допомогу осередку українських середньошкільних організацій м. Києва.

d) Видачу позики журналові «Вільна українська школа» в 15 тис. крб.

Постановили: асигнувати з 10-мільйонного фонду на рахунок Міністерства освіти 15 тис. крб. для видачі позички Всеукраїнській учительській спільці на видання журналу «Вільна українська школа».

4. *Слухали:* внесення Міністерства єврейських справ асигнувати 5 тис. крб. на бібліотеку.

---

* Не виявлено.

** Не виявлено.

Постановили: асигнувати з 10-мільйонного фонду Міністерству єврейських справ 3 тис. крб. на бібліотеку.

5. *Слухали:* внесення Державного контролера про правила прискорення ревізій в контрольних установах.

Постановили: Правила прискорення ревізій в контрольних установах ухвалити (див. додаток *).

6. *Слухали:* внесення Міністерства польських справ асигнувати 1800 крб. на поштові видатки.

Постановили: асигнувати з 10-мільйонного фонду Міністерству польських справ 1800 крб. на поштові видатки.

7. *Слухали:* внесення п. Чопівського про призначення товаришами народного міністра торгу і промисловості Брайневича і І. М. Трубу.

Постановили: затвердити Івана Трубу на посаді товариша народного міністра торгу і промисловості. Кандидатура Брайневича не ухвалюється.

8. *Слухали:* внесення п. *Чопівського* про торгові договори з закордонними фірмами.

Постановили: доручити Міністерству торгу і промисловості детально вияснити умови торгових договорів і представити Раді народних міністрів конкретний проект постанови.

9. *Слухали:* внесення Міністерства фінансів про зміну поштового закону.

Постановили: доручити Міністерству пошт і телеграфу в порозумінні з Міністерством фінансів розробити новий закон про поштові і телеграфні тарифи і внести його в Центральну раду негайно.

10. *Слухали:* доложений п. *Ткаченком* проект кошторису на утримання губерніальних і повітових комісарів в 1918 р.

Постановили: проект кошторису на утримання губерніальних і повітових комісарів ухвалити з такими додатками: 1) щоб штати комісарів вважались тимчасовими до перегляду утримання усіх провінціальних урядовців; 2) було доручено виробити спільні для всіх урядовців норми роз'їздних грошей та святошної допомоги; 3) щоб скасовано було право усіх начальників видавати в нагороду урядовцям лишки кредитів на утримання урядовців та на канцелярські видатки та 4) щоб кредити на опалення та освітлення вираховувалися по нормам тюремного уряду **, а видатки виконувались не по нормам, а в мірі дійсної потреби, і внести на затвердження Центральної ради.

11. *Слухали:* внесення Міністерства внутрішніх справ про асигнування 1 млн крб. авансом з 10-мільйонного фонду на утримання повітових комісаріатів.

Постановили: асигнувати Міністерству внутрішніх справ аванс в 500 тис. крб. з 10-мільйонного фонду на утримання повітових комісаріатів. Ця сума повинна бути повернена в фонд після одкриття відповідного кредиту на означену ціль Центральною радою.

12. *Слухали:* пропозицію п. *Сидоренка* про збільшення грошового фонду міністерств на утримання центральних і місцевих установ.

Постановили: доручити Міністерству фінансів в негайному порядку внести в Центральну раду законопроект про збільшення грошового фонду Ради міністрів на утримання центральних і місцевих установ міністерств.

13. *Слухали:* доложений п. *Мазуренком* проект постанови про дозвіл продавати коньяк і вино з фруктів та ягід.

Постановили: дозволити продаж коньяку і вина з фруктів та ягід на умовах, запропонованих Міністерством фінансів (див. додаток ***).

---

* Не виявлено.

** Так у тексті.

*** Не виявлено.

14. *Слухали:* внесення Міністерства освіти про увільнення шкільних будинків од реквізиції.

Постановили: проект постанови про увільнення шкільних будинків од реквізиції ухвалити (див. додаток *).

15. *Слухали:* внесення Міністерства фінансів про призначення пенсії вдові Яницького.

Постановили: призначити Євгенії Яницькій, вдові бувшого помічника діловода Подільського губерніального розпорядчого комітету Івана Яницького, в розмірі 450 крб. річно.

16. *Слухали:* внесення Міністерства єврейських справ про асигнування 6750 крб. на розробку проекту статуту Єврейського Національного союзу.

Постановили: асигнувати Міністерству єврейських справ з 10-мільйонного фонду 6750 крб. на розробку проекта статуту Єврейського Національного союзу.

17. *Слухали:* внесення Міністерства освіти про асигновку 676 тис. крб. на придбання садиби Хоменка, бувшої князів Трубецьких.

Постановили: доручити Міністерству освіти внести в Центральну раду законопроект про оголошення садиби Хоменка (бувшої князів Трубецьких) національним добром і про асигнування суми, не вище 676 тис. крб. на переведення цього закону (див. додаток **).

18. *Слухали:* доложені п. *Ткаченком* повідомлення штабу армії генерала Ейхгорна, що на місцях ведеться агітація проти засіву нив, яку ведуть часто самі члени земельних комітетів. Штаб армії пропонує вжити заходів до припинення такої агітації і притягнення до суду винних. Разом з тим, ще й досі іде плюндрування маєтків озброєними бандами, через що потрібно вжити рішучих заходів щодо обеззброєння людності.

Постановили: одкласти обміркування справи до слідуючого засідання.

19. *Слухали:* внесення п. *Ткаченка* про фінансові справи держави.

Постановили: 1) доручити Міністерствам фінансів і торгу і промисловості представити на найближче засідання Ради народних міністрів конкретний план фінансово-економічної політики; 2) доручити Міністерству фінансів внести в Центральну раду в негайному порядкові законопроект про збільшення емісійного права Державному банку ще на 100 млн; 3) провадити без перерви друк грошових знаків і зобов'язань Державної скарбниці, аби мати готовий запас.

20. *Слухали:* пропозицію п. *Шелухіна* ухвалити посаду начальника Головної тюремної управи і призначити на цю посаду Вязлова.

Постановили: 1) встановити в народному Міністерстві судових справ посаду начальника Головної тюремної управи, з правами товариша народного міністра; 2) призначити Вязлова на посаду начальника Головної тюремної управи.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 75—77. Засвідчена копія.

* Не виявлено.

** Не виявлено.

№ 152

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

18 квітня 1918 р.

Сьогоднішнє засідання присвячене було дебатам по питанню о плані організації громадських робіт, який предложив Раді міністр праці *Михайлов*. Всі промовці висловлювались про план прихильно, причому деякі жахались, щоб широта масштабу цих робіт не відсунула занадто далеко їхне здійснення. Російські с.-р. винятково задивлялись, що план міністра — це не план, а тільки бажання, а картограма, представлена міністром праці, — типічний зразок бюрократичної творчості. Відповідь на цю критику дав *Порш*, докоряючи р. с.-р., що вони й тут, коли говориться про міністерство, яке щиро стоїть на охороні інтересів робітничого класу і здобутків революції, не могли здержаться від цього, щоб не вдарити міністерство копитом опозиції. Така критика називається саботажем і є стремлінням, в який-небудь спосіб скинути міністерство. Дальше промовець обстоює на тому, щоб виробити фінансові і економічні основи політики правительства, а то інакше всі плани роботи остануться лише добрими намірами.

Рафес (Бунд), меншовик[и] і Бунд вносять слідуючу формулу переходу, яка прийнята одноголосно.

«Заслухавши доклад міністра праці про план організації громадських робіт для безробітних, Центральна рада вважає, що: 1) до організації громадських робіт необхідно притягнути широку ініціативу міських і земських органів самоврядування при широкій фінансовій допомозі уряду; 2) задля систематичної організації громадських робіт необхідно виробити план задля мобілізації промисловості і пристосування її до праці мирного часу; 3) боротьба з безробіттям можлива тільки при організованій участі в центрі і на місцях професійних робітничих організацій; 4) повинні бути вжиті негайні заходи до знищення перепон, які ставляться місцевою владою робітничим організаціям».

Переходить до чергових справ.

З позачерговою заявою виступає голова Ради народних міністрів *Голубович*: «Я хочу зробити деякі пояснення в зв'язку з цим запитанням, яке було внесено 13 квітня по поводу наказу генерала Ейхгорна. Тон запитання: заява міністра земельних справ Ковалевського про одставку і острота дебатів з приводу цього наказу постали тому, що під час обговорення не був відомий текст оригіналу наказу, а, з другої сторони, невідома була ця робота, яка проводилась в Міністерстві земельних справ. Таке запитання могло бути викликаним в значній мірі цією нервозністю всіх українських політичних кругів, яка мала підвалину в цих провокаційних чутках, які поширювались серед громадянства з ясною метою нарушити певний контакт і зруйнувати роботу, де ми користуємося допомогою наших спільників». Прем'єр приводить дальше слідуючі розпорядження Міністерства земельних справ, які ясно характеризують загальний напрямок роботи цього міністерства.

«Одночасно повідомляю, що ціна на буряки буде вироблена в Міністерстві харчових справ і буде така, що забезпечить оплату праці робітників на бурякових плантаціях та справедливу ціну буряка тим селянам, які будуть сіяти буряки цукроварням. Друге розпорядження таке: Міністерство земельних справ, стоючи на сторожі закону і порядку, не може допустити знищення, руйнування і самочинного захоплювання реманенту, насіння, зерна та кормів, бо то є народне добро і повинно йти на користь усього трудового народу, а не окремих людей. Приписую земкомітетам і комісарам вжити всіх рішучих заходів, щоб розграбований селянами живий й мертвий реманент, а також насіння, зерно та корм не-

гайно були повернені сповна в розпорядження земельних комітетів. Вищезгаданий реманент і. т. ін. ні в якому разі не можуть продаватися без порозуміння з повітовими та губерніальними комітетами».

Дальше Голова Ради народних міністрів приводить наказ міністра земельних справ всім земельним комітетам, в якому наказується, щоб всі землі були засіяні до останнього кроку і кладе цілу відповідальність за незасів полів на земельні комітети. Такі телеграми, продовжує прем'єр-міністр, йшли одна за другою, а після цих телеграфічних приказів був виданий наказ генерала Ейхгорна. «Коли продивимось всі ці телеграми, то знайдемо там психологічні мотиви для цього наказу. Тоді стане ясно, що в цьому приказі люди, які недостатньо знакомі з нашими обставинами, зробили логічні висновки з цих самих наших розпоряджень, хотячи помогти нам своєю роботою в цьому самому напрямкові.

Острота питання була б усунена, коли б в цей мент був відомий точний текст приказу. Все було визвано цим, що редакція «Киевской мысли» не опиралась на точному тексті приказу, а користувалась на не звісно звідкіля взятому «офіціальному» тексті. При іншому ході справи не було б остроти дебатів, все пішло б іншим шляхом. Одставка міністра Ковалевського мною не прийнята тому, що для нього, як й раніш, буде змога працювати в цьому напрямкові і на цих самих основах нашого земельного закону, на яких працював він і до цієї пори. Резолюцію Центральної ради ми передали до відома берлінського правительства».

19 квітня

У вчорашньому засіданні Малої ради прийнято після перероблення в фінансово-економічній комісії законопроекта, по якому видається в розпорядження Міністерства внутрішніх справ 100 млн крб. для видачі короткострочних ссуд земським і міським самоуправлінням. Крім того, одобрено законопроекта про випуск розмінних марок Державної скарбниці. Зміст закону такий: надати міністрові фінансів право випустити в оборот розмінні марки Скарбниці в розмірі дійсної потреби, але не вище суми 60 млн крб. на підставі нижчезазначених правил. Розмінні марки Скарбниці ходять нарівні з металічною розмінною монетою. Розмінні марки Скарбниці виробляються і випускаються за окремий рахунок Державної скарбниці і вартістю один, два, чотири, шість, десять, двадцять, тридцять, сорок і п'ятдесят шагів. Зразки розмінних марок затверджуються міністром фінансів.

Попсована розмінна марка Скарбниці не приймається в платню в тому разі, коли вона має менше трьох чвертей цілої розмінної марки. Міністр фінансів має установити порядок, як вийняти розмінні марки з обороту.

Робітнича газета. — 1918. — 20 квіт.

№ 153—154

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

19—20 квітня 1918 р.

№ 153

19 квітня 1918 р.

Присутні: Голубович, Чопівський, Мазуренко, Симонів, Климович, Рудницький, Труба, Прокопович, Христюк, Михайлов, Сидоренко, Ковалевський, Любинський, Єщенко, Жуковський, Шелухін.

1. *Слухали:* внесення *п. Ковалевського*, що з огляду на негайну потребу розпочати заготовку хліба і що законопроект про Державне хлібне бюро ще не затверджений Центральною радою, потрібно дати дозвіл Державному хлібному бюро почати роботу по заготовці хліба.

Постановили: дати дозвіл Міністерству продовольчих справ переводити через Державне хлібне бюро заготовку хліба для Центральних держав.

2. *Слухали:* внесення *п. Ковалевського* про нагальну потребу фінансування Міністерства продовольчих справ для переведення закупки хліба.

Постановили: доручити Міністерству фінансів вжити всіх заходів, які находяться в його розпорядженні, для задоволення потреб Міністерства продовольчих справ в кредитах на заготовку хліба.

3. *Слухали:* доложену *п. Голубовичем* пропозицію Соколовського затвердити Миколу Салтана членом дирекції Українського Телеграфного агентства, Соколовського — головою дирекції, Петра Стебницького — директором-розпорядником.

Постановили: затвердити Миколу Салтана членом дирекції Українського Телеграфного агентства, С. Соколовського — головою дирекції, Петра Стебницького — директором-розпорядником Українського Телеграфного агентства.

4. *Слухали:* доложене п. Голубовичем прохання управляючого Міністерством продовольчих справ Дмитра Коліуха про одставку.

Постановили: згідно проханню увільнити Дмитра Коліуха від обов'язків управляючого Міністерством продовольчих справ.

5. *Слухали:* доложений п. Голубовичем лист германського посла Мумма в справі Чорноморського флоту.

Постановили: 1) доручити Голові Ради народних міністрів і міністру закордонних справ відповісти барону Мумму, що законом Центральної ради Чорноморський флот оголошений флотом Української Народної Республіки, що уряд України просить допомогти йому очистити флот од тих злочинних більшовицьких елементів, котрі захопили його, і привести флот до послуху Українському уряду; що проти германських військових сил український флот, як такий, не виступає; тому Рада народних міністрів зазначає, що ті кораблі, котрі зараз під орудою преступних елементів виступають проти германських військових сил, вважалися морським призом *; 2) послати телеграму Чорноморському флоту, що він не повинен боротися з германськими військовими силами.

6. *Слухали:* повідомлення *п. Мазуренка* в справі покупки німцями серій Української Державної скарбниці.

---

* Так у тексті.

Німці знову пропонують взяти українських серій на 200 млн крб. по 3,6 %, а натомість дають нам на 100 млн своїх серій по 4 1/2 % і на 100 млн наших серій одкривають біжучий рахунок в своїх банках, щоб списувати з нього за ті товари, котрі вони поставлять на Україну.

Постановили: передати справу на розгляд фінансово-економічної наради при Міністерстві фінансів, яка в порозумінні з державною комісією повинна вияснити потребу для України мати запропонований біжучий рахунок в германських банках.

7. *Слухали:* внесення п. *Любинського* в справі мирних переговорів з Росією.

Постановили: доручити управляючому міністерством закордонних справ повідомити п. Порша, що постанова Ради народних міністрів про призначення його головою мирної делегації залишається в силі.

8. *Слухали:* повідомлення п. Любинського, що Полозов одмовився їхати в нейтральні держави.

Постановили: призначити Миколу Шрага членом дипломатичної делегації Українського уряду в нейтральні держави.

9. *Слухали:* внесення п. Любинського про прохання мусульманського «Шуро» пропустити татарські війська на Крим для допомоги їх військам в боротьбі в більшовиками.

Постановили: прохання мусульманського «Шуро» одхилити.

10. *Слухали:* внесення п. Голубовича в справі польських легіонів.

Жуковський і *Ткаченко* повідомляють, що з боку Міністерств військових і внутрішніх справ прийняті міри до повного обеззброєння польських легіонів. Для участі в цій операції покликано і місцеве населення.

Руднищький каже, що польські війська, котрі знаходяться зараз на Київщині, формувалися під знаком захисту Польської держави, не являються ворожим елементом Українській державі і хотять вийти з України в Польщу. Що ж торкається тих військ, котрі оперують на Поділлі, то Міністерство польських справ справді має відомості, що в формуванні деяких партизанських відділів приймали участь польські поміщики для захисту своїх класових інтересів. Ці відділи не мають нічого спільного з ідеєю оборони Польської держави і за їх вчинки не може одповідати ані польське військо, ані взагалі людність польська, тим більше, що особи, котрі вступили в легіони, самим фактом свого вступу, на думку Міністерства, зріклися українського громадянства і тому польське міністерство, котре ставить своїм завданням оборону інтересів громадян Української Республіки польської національності, не думає брать їх під свою опіку.

Христюк пропонує Міністерству військових справ видати відозву до легіонерів — громадян Української Народної Республіки, щоб вони покинули польські війська і вернулися до своєї мирної праці.

11. *Слухали:* законопроект Міністерства судових справ про публікації.

Постановили: п. 2 законопроекту змінити так: «За надрукування в інтересах приватних належить внести до Державної скарбниці 7 крб. 50 коп. на прибуток «Вістника Ради народних міністрів». Законопроект ухвалити і внести на розгляд Центральної ради.

12. *Слухали:* законопроект Міністерства судових справ про зміну прізвища.

Постановили: додати до п. 2 таку примітку: «Особи, котрі занесені в список судимих, не можуть просити про зміну прізвища». Законопроект ухвалити і подати на розгляд в Центральну раду.

13. *Слухали:* доложений п. Любинським проект організації народного Міністерства закордонних справ і штати Міністерства.

Постановили: одкласти обміркування штатів до розгляду штатів всіх міністерств.

14. *Слухали:* внесення Міністерства судових справ про помилування С. Козлова.

Постановили: доручити міністру судових справ подати справу на розгляд Центральної ради.

Голова Ради народних міністрів *В. Голубович*
Народні міністри: *М. Ткаченко, І. Чопівський, С. Шелухін, В. Прокопович, Г. Сидоренко, М. Ковалевський, Д. Коліух, О. Жуковський, В. Єщенко*
Генеральний писар *П. Христюк*

Ф. 1064, оп. 1, спр. 4, арк. 84—85. Оригінал.

№ 154

20 квітня 1918 р.

Присутні: Голубович, Христюк, Михайлов, Сидоренко, Симонів, Климович, Рудницький, Чопівський, Хургін, Ткаченко, Єщенко.

1. *Слухали:* внесення Міністерства праці асигнувати 1900 крб. на поштові видатки.

Постановили: асигнувати Міністерству праці 800 крб. на поштові видатки.

2. *Слухали:* внесення Міністерства праці про ліквідацію комісії по розгляду штатів при Міністерстві фінансів і передачу її справ Міністерству праці.

Постановили: справу розроблення норм оплати і умов праці служащим в державних установах передати в Міністерство праці, матеріали, які торкаються цієї справи, міжвідомственна комісія при Міністерстві фінансів має передати комісії Міністерства праці, комісія при Міністерстві фінансів має розглядати штати з організаційного боку.

3. *Слухали:* внесення Генерального писаря про видачу суточних грошей пп. міністрам за час подорожі на Волинь.

Постановили: всім пп. міністрам і товаришам міністрів, котрі виїжджали з Києва на Волинь за час з 25 січня ст. ст. по день повороту в Київ (всього за 26 день), видати суточних по 50 крб.

4. *Слухали:* внесення Міністерства пошт і телеграфів асигнувати 30 тис. крб. на оборудування комори для захорони марок.

Постановили: асигнувати Міністерству пошт і телеграфів з 10-мільйонного фонду 30 тис. крб. на оборудування комори для захорони поштових марок.

5. *Слухали:* внесення Міністерства пошт і телеграфів про тимчасовий тариф для телеграм Українського Державного телеграфного агентства.

Постановили: встановити тимчасовий тариф для телеграм Українського Державного телеграфного агентства: 10 коп. від кожного циркулярного слова без подепешної платні, рівно ж без платні за додаткові адреси.

6. *Слухали:* внесення Міністерства пошт і телеграфів про пакунки і кореспонденції, адресовані в Дієву армію.

Постановили: міри, запропоновані Міністерством пошт і телеграфів щодо пакунків і кореспонденції, адресованих в Дієву армію, ухвалити (див. додаток *).

7. *Слухали:* внесення Міністерства внутрішніх справ в справі реевакуації біженців.

Постановили: внести в Центральну раду проект асигновки в розпорядження Біженецького департаменту згідно кошторису, затвердженому Міністерством внутрішніх справ, на виконання плану реевакуації в сумі 60 057 205 крб., вида-

* Не виявлено.

ти авансом по ст. 17 бюджетових правил Міністерству внутрішніх справ до 10 млн крб. на реевакуацію біженців. Проект постанови про регулювання реевакуації біженців затвердити (див. додаток *).

8. *Слухали:* доложене п. Христюком прохання Київського союзу установ дрібного кредиту про передачу йому справи ліквідації деякого майна земського і городського союзу, Червоного Хреста і інших установ, що працювали під час війни.

Постановили: доручити Державному контролеру скласти комісію з представників Державного контролю, Міністерств фінансів, військового для вияснення форм і способів ліквідації майна означених установ і внести конкретний проект на розгляд Ради народних міністрів.

Внесення Київського союзбанку обміркуванням одкласти.

9. *Слухали:* внесення п. Єщенка про потребу заключити позичку в 593500 тис. крб. на відбудування залізниць. Становище на залізницях катастрофічне; служащим і робітникам не виплачені гроші за кілька місяців; потрібно негайно розпочати роботу по відбудуванню залізниць, а також робити заготовку палива. Коли і далі цю справу затягати, то становище остільки ускладниться, що можна буде чекати втручання німців в напрямі для нас небажаному і небезпечному для держави.

Постановили: передати справу з позичкою для залізниць на розгляд Міністерства фінансів.

Єщенко і *Михайлов* висловлюються проти затягування цієї негайної справи і просять доручити Міністерству фінансів обміркувати її в спішному порядку.

10. *Слухали:* законопроект Міністерства внутрішніх справ про видачу добових грошей відпускним солдатам.

Постановили: законопроект ухвалити і внести в Центральну раду. Чинність закону починається з дня його оголошення.

11. *Слухали:* внесення Міністерства внутрішніх справ про асигнування 3400 крб. в розпорядження Міністерства внутрішніх справ для виплати комісарові м. Одеси В. Чехівському.

Постановили: асигнувати Міністерству внутрішніх справ суму, потрібну для виплати комісарові м. Одеси п. В. Чехівському з 11 листопада 1917 р. по 13 квітня 1918 р. по 20 крб. на добу.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф, 3690, оп. 1, спр. 17, арк. 80—81. Засвідчена копія.

№ 155

РОЗПОРЯДЖЕННЯ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УНР ГУБЕРНІАЛЬНИМ І ПОВІТОВИМ КОМІСАРАМ ПРО СВЯТКУВАННЯ ДНЯ 1 ТРАВНЯ

20 квітня 1918 р. **

(*Офіціально*)

День 1 травня (мая) святкує робітництво всего світу як празник трудящого люду. І в Українській Народній державі, згідно з законом Центральної ради від

* Не виявлено.

** Дата опублікування.

28 січня 1918 року про 8-годинний робітничий день, 1 травня (мая) є свято, в яке не може бути робіт також і по державних інституціях. Оповіщаючи Вас про це, прошу: там де є військовий стан, не забороняти торжествених маніфестацій працюючого люду, тим більше зборів, віч (мітингів) і тому подібного. Належить тільки з огляду на збільшену агітацію ворожих працюючому люду контрреволюційних сил пильно поглядати спокою, щоб контрреволюція не шкодила урочистому святкуванню робітництвом його свята. Одночасно про це повідомляю Військове міністерство для такого ж розпорядження комендантам і військовим частям.

Міністр внутрішніх справ *Ткаченко*

Нова Рада. — 1918. — 20 квіт.

№ 156

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

20 квітня 1918 р.

Засідання одкривається в 12 1/2 год. дня. Головує М. Грушевський й Аркадій Степаненко. На черзі законопроекти, внесені міністерствами й розглянуті фінансово-економічною комісією. Член комісії д-дій *Новаковський* докладає законопроекти Міністерства земельних справ про штати земельних комітетів та про асигнування 15 408 327 крб. 90 к. на їх утримання.

Комісія внесла в законопроект деякі поправки, між іншим, залишила одкритим питання про штати земкома.

Крижанівський (українська трудова партія) вважає це неправильним. Земельні комітети майже рік існують, а й досі не мають штатів. Кожний комітет сам собі виробляє штати. Деякі комітети мають свої власні кошти від продажі дров, сінокосів і тому подібне, та видатковують, як хотять. Такий порядок треба припинити. Законопроект прийнято в редакції комісії.

Далі приймається законопроект про випуск зобов'язань Державної скарбниці на забезпечення грошових знаків в сумі 500 млн крб. (1 млрд гривень).

Новаковський робить доклад про утворення Вищої економічної ради Української Народної Республіки, яка має метою об'єднання всіх державно-господарських заходів правительства, а також попереднього розглядання всіх законопроектів фінансово-економічного характера.

Д-дій *Луценко* (самостійник) звертає увагу на те, що законопроект Української Республіки внесено в Раду не на державній мові. «Ми нічого не маємо проти того, щоб тут говорили на всіх мовах, але законопроекти повинні вноситися обов'язково на українській мові. Внесення законопроектів на іншій мові — це стремління відсунути нашу мову на задній план. Треба в ознаку протесту одмовитися обговорювати законопроект, доки він не буде внесений на українській мові».

Член комісії д-дій *Березняк* (український есер). «Законопроект в комісії всебічно обговорювався, він тепер перекладається на українську мову, а коли почнемо розглядати його по статтям, то український текст законопроекту буде в нашому розпорядженні».

Докладчик комісії д-дій Новаковський вказує на існування прецедента: в минулому засіданні один законопроект, зложений особою, яка не знала української мови, був прочитаний по-російськи, а після обговорювався по статтям уже на державній мові.

Д-дій *Луценко* настоює утриматись од обговорювання законопроекту, доки не внесуть його на державній мові.

Д-дій *Григоріїв* (український есер). Ніяких замахів на нашу мову не вбачаю. Треба зняти з обговорювання й голосування пропозицію д-дія Луценка.

Голова д-дій Аркадій *Степаненко* (український есер) становить на голосування пропозицію д-дія Григоріїва, яка приймається всіма проти одного — д-дія Луценка.

Як вияснились результати голосування, д-дій Луценко заявляє: доки тут будуть обговорюватися московські законопроекти, я покидаю засідання — й покидає зал засідання.

Після цього інциденту Рада переходить до обговорення законопроекту. Ряд промовців висловлюються за необхідність одкласти обговорення по суті законопроекту про утворення фінансово-економічної Ради до слідуючого засідання, про що Раду міністрів повідомити, а до законопроекту, щоб була додана ще пояснююча записка.

Пропозиція ця приймається. Голова Головної комісії на вибори в Українські Установчі збори д-дій *Мороз* докладує про ті основні підстави, на яких комісія думає проводити вибори й довибори там, де ще не відбулися. Комісія визнає, що вибори на далі повинні мати той самий принцип, на якому проводилися вже вибори — приймають участь в виборах всі громадяни бувшої Російської Республіки, що живуть на Україні, яким до перших виборів минуло 20 років. Вибори відбулись в таких виборчих округах: Київській, Подільській, Волинській, Катеринославській, Херсонській, [Полтавській] * та Чернігівській. Не відбулися вибори в округах Одеській, [Харківській] *, Путивльській, Таврическій, Валуйській, [Острогозькій] * та Богучарській.

Комісія зазначає, що там, де вибори відбулись, але в них брали участь менше половини, то повинні бути перевибори, а також там, де не брало участі населення цілого повіту.

В справі кандидатських списків комісія зазначає необхідним дати право населенню виставити нові списки в тих округах, де будуть відбуватися нові вибори. Строки виборів залежать од положення на місцях.

Робітнича газета. — 1918. — 23 квіт.

Почалося вечірнє засідання коло 8-ї год. вечора. Депутатів спочатку мало — ледве є кворум, потім збирається більше.

В президіумі М. Грушевський та М. Шраг.

В середині засідання приходять: військовий міністр Жуковський та управитель Міністерства міжнародних справ М. Любинський.

З самого початку Мала рада приступає до заслухання та обговорення інтерпеляцій, які викликали запальні суперечки між представниками українських і неукраїнських фракцій.

Депутат *Гросман* (сіоніст) вніс першу інтерпеляцію до міністра шляхів з приводу провокаційних, як каже промовець, написів, що вивішують німці на залізничних станціях. Інтерпеляція складена в такій редакції:

«1. Чи відомо міністрові шляхів, що на вокзалі ст. Київ біля входу в інформаційне бюро германського залізничного коменданта почеплено поруч два нижчеприведених плакати, писаних німецькою мовою: «Warnung vor Tashendiebe!» («стережіться злодіїв») і «Warnung vor judischen Geldwechslern!» («стережіться жидівських міняйлів»)?

2. Якщо відомо, то яких заходів вжито Міністерством проти подібних, абсолютно недопустимих плакатів, які викликають і загострюють національну ворожнечу, а також спричиняються до запідозрення загалом цілої національності?».

* В інших газетах наведено ще й ці округи.

Друге запитання до того самого міністра вніс від імені фракції соціал-демократів *Скнар*. Це запитання звертає увагу на те, що робітники Лівобережних залізниць уже 4 місяці не одержують платні. Це викликає серед робітників хвилювання. З тої самої причини можуть спинитись залізниці. Доходить уже до того, що німецькі солдати радять робітникам звернутись до німецького коменданта і він їм зараз же виплатить гроші. Отже, чи відомо все це міністрові й що він думає з цього приводу робити?

М. Чечель, взявши слово з приводу запитань, радив запитання прийняти іменно як запитання, а не як інтерпеляцію. Що ж до інтерпеляції сіоністів, то промовець радив одкинути її, бо в тих написах нема нічого такого, що натравлювало б одну націю на другу. Застерігати солдатів од злодіїв є рація, так само, як і від міняйлів, котрі, міняючи німецькі гроші на українські, беруть з них великі проценти.

Золотарьов (Бунд) виступив з великою промовою, в якій торкався всіх тих інтерпеляцій, які було внесено ще на вечірньому засіданні 18 квітня.

З приводу призначення комісарів на місця промовець каже, що правительство робить велику помилку, призначаючи цих комісарів із центру. Треба дати можливість самій місцевій людності висунути свої кращі сили наперед. Робітництво і демократія всіх національностей на Україні мають щире бажання працювати на користь Української держави, але політика правительства нищить ці щирі почуття. Треба щоби правительство рішуче змінило свою політику, бо тепер демократія стоїть перед великою боротьбою з реакційними силами.

Гольденвейзер (фолькспартай) * каже, що після того, як більшовиків було вигнано з Києва й сюди повернулись українські власті, був дуже добрий момент для того, щоби всі нації прихилились до цієї власті, але політика її знищила те довір'я. Коли міністри перекладають вину на всяких комендантів та комісарів, котрі не слухають центральної власті, а роблять усе по-своєму, то такий міністр, який не вміє примусити своїх підлеглих до послуху, повинен іти в одставку. Нехай правительство пам'ятає, каже наостанку промовець, що на крові, яка проливається в застінках, не може бути збудовано демократичної держави.

Гросман виголошує палку промову з приводу німецьких плакатів на вокзалах.

«Ми, як громадяни Української Республіки, маємо право домагатися, щоб таких написів по українських вокзалах не було», — каже промовець.

Ф. Крижанівський, вважаючи інтерпеляцію сіоністів дрібничковою напасною **, каже, що вона навіть не до того міністра звернена. Плакати написані по-німецьки, значить вони агітаційного значення не мають для української людності, а попереджають тільки німецьких солдатів. Отже, коли вже вносить інтерпеляцію, то треба її адресувати до міністра закордонних справ, щоб він у цій справі звернувся до німецької власті. Але ж із-за таких дрібниць не приходиться писати дипломатичної ноти.

З приводу інших інтерпеляцій промовець каже, що він сам був у деяких із тих місць, про які згадується в інтерпеляціях, і там зовсім нема такого страхіття, як кажуть інтерпелянти. В інших місцях бувають бешкети, але ж вони бували завше, і тому нічого винуватити за них правительство та його агентів. Тут винна загальна некультурність.

Після представника народних соціалістів виступає *Н. Григоріїв* (с.-р.).

— Я не знаю, — каже промовець, — чого це неукраїнські фракції нападають так на українців. Хіба колись якась українська фракція казала, що вона стоїть за якісь насильства? Хіба котрийсь із міністрів казав, що — ні, ми і далі будемо так робити? Я нагадаю ті часи після розцвіту революції, коли російське

---

* Єврейська народна партія.

** Так у тексті.

соціалістичне правительство розпочало було цілу низку утисків та заборон, які ми, українці, відчували на собі. Так само тепер більшовики, котрі галасували за волю слова, тепер закривають анархістські газети. Значить, тут не в тому справа, яке буде правительство. Очевидно, причини в чомусь іншому. Є якісь об'єктивні обставини, що примушують кожне правительство вживати репресій.

Далі Н. Григоріїв зазначує цілу низку зайвого напастування неукраїнських фракцій і каже, що вони не є чесною опозицією, за що М. Грушевський робить промовцеві увагу *. З приводу арешту члена Центральної ради Петровського промовець нагадав, як торік московський військовий комісар Савінков (м. с.-р.) так само по наговорові поміщиків, заарештував був у Кам'янці члена Центральної ради й партії у. с.-р. Блонського, а коли до того комісара пішла депутація, то він сказав: «Я тут представник твердої власті і роблю те, що вважаю пот-рібним». Тоді теперішня опозиція не протестувала, бо злочинець був їхньої пар-тії. Щодо утисків на московські газети в Одесі та Миколаєві, то промовець рішу-че висловився проти цієї інтерпеляції, бо вважає, що ті газети навмисне поводяться так, щоб викликати утиски на себе, а потім із цього приводу робити гвалт.

З великим запалом та хвилюванням говорив *М. Балабанов* (меншовик), який головним чином сперечався з Н. Григоріївим та нападав на правительство.

Поза чергою взяв слово військовий міністр *Жуковський*, який говорив про ті обставини, що спричиняються до зловживань військових властей на місцях. Міністр каже, що для того, щоб обсадити всі військові посади, треба кілька тисяч чоловіків, яких під руками нема. Через те Міністерство здебільшого мусить затверджувати тих комендантів, котрих виставляють місцеві темні елементи. Трапляється й так, що з'являються в інших місцях самочинні коменданти. Міністерство зо всім цим по змозі бореться й увільняє та віддає під суд злочинців. При цьому міністр прочитав цілий список тих комендантів, яких цими днями увільнено з посад та оддано під суд за потурання та зловживання власті. Міністерство всі сили напружує і наряжає цілі слідчі комісії, щоб припинити всякі злочинства з боку представників військової власті.

З приводу давнішого запитання про поводження польських легіонів міністр заявив, що з ними військові власті попереду ще склали були особливі умови, щоб ці легіони не робили ніяких самочинних реквізицій і взагалі не зачіпали селян. Та легіони зламали цю умову, що призвело до великого бойовиська між селянами та поляками на Брацлавщині, де було багато побито й селян і польських легіонів **. Через те Міністерство звеліло отепер і місцевим комендантам одібрати зброю у польського війська, що тепер і переводиться. Частину легіонів уже роззброєно, а решту буде роззброєно цими днями.

М. Шраг (с.-р.) збивав у своїй промові багато неслушних закидів та обвинувачень українським фракціям, що робили в своїх промовах Золотарьов, Балабанов та Гомберг. Щодо самих внесених інтерпеляцій, то промовець підтримував їх і радив прийняти. В кінці промови Шраг закликав Малу раду рішуче одмежуватись од тих диких вчинків, що роблять деякі українські вояки. Це не повинно бути ганьбою українському військові. Мала рада повинна цим тільки звернути увагу Військового міністерства, що українське військо повинно бути вичищено від темних і злочинних елементів. Промовець висловлювався тільки проти інтерпеляції з приводу притягнення до суду одеських газет, бо в інтерпеляції не зазначено, за що саме газети притягнено до суду, — може вони й винні. Інтерпеляція намагається зробити таке враження, ніби на Україні нема волі друку, тоді коли це не так, бо, наприклад, у Києві вільно виходять усі газети, навіть чорносотенні, котрі, на жаль, не закрито.

---

* Тобто — зауваження.

** Тобто — легіонерів.

Мшанецький (с.-р) у своїй невеликій промові звертав увагу, що на місцях багато лихого твориться. Працюють військово-польові суди. Контрреволюція пролазить подекуди і в українське військо і в місцеві українські установи, так що з цим треба числитись * і треба готуватись до можливої боротьби.

Шац ("серповець") обороняв інтерпелянтів од тих закидів, які їм дехто робив, і казав, що вносячи інтерпеляції, неукраїнські фракції роблять це з тою метою, щоби звернути увагу правительства на ті злочинства, про які воно може й не знає, а з другого боку — щоб зменшити озлоблення людності й тим прислужитись Українській Республіці. Крім того, промовець протестував проти того, що часто євреїв у деяких українських газетах називають «жидами», що для них є образою.

Військовий міністр Жуковський ще раз узяв слово для того, щоб заявити, що Військове міністерство не тільки не обстоює смертну кару, а навіть видало приказ, щоби смертної кари ніколи не було вживано. Що ж до того, що смертної кари вживають німецькі власті, то з ними уже почато переговори про те, щоб і вони на Україні від цеї кари стримувались.

М. Левицький (у. с.-р., кооператор) звертав увагу всіх депутатів на те, що не можна ставити до Української держави та її правительства такі самі вимоги, як до тих держав, що існують уже сотні літ. Український народ разом із своїм правительством переживає тепер велику трагедію. Не треба забувати й про ту ворожнечу до всього українського, яку виявляють деякі українські елементи, чим викликається така сама безоглядна ворожнеча деяких українських неофітів до всіх неукраїнців, бо «вони (неукраїнці), мовляв, вороги наші». Промовець закликав усіх як неукраїнців, так і українців, до об'єктивності й розсудливості.

Крім них виступало ще декілька промовців, після чого Мала рада коло 12-ї год. прийняла всі внесені інтерпеляції.

Народня воля. — 1918. — 23 квіт.

№ 157

ВІДПОВІДЬ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ УНР НА НОТУ РАДНАРКОМУ РСФРР

21 квітня 1918 р. **

Український уряд звернувся до Ради народних комісарів Російської Совітської Республіки з такою відповіддю на ноту народних комісарів:

«У відповідь на вашу ноту од 3 квітня цього року, [яку] ми отримали офіціально 14 квітня од нашого посла у Берліні, Рада народних міністрів повідомляє вас, що місто Смоленськ за його далекістю не є відповідним пунктом для переговорів і пропонує вибрати таким містом м. Курськ, куди наша делегація прибуде 21 квітня. Одночасно Рада народних міністрів Української Народної Республіки пропонує вам:

1. Залишити всякі засоби незаконного переслідування осіб українського походження, які проживають на території Російської Совітської Республіки.

2. Осіб, які обрані українськими колоніями і користуються їх довір'ям, рахувати тимчасовими представниками уряду Української Народної Республіки з обов'язками та правами консулів і давати їм в тих межах законну допомогу. Такими особами лічити поки що голову Комітету українського громадянства у Петрограді і голову Ради української московської колонії.

---

* Тобто — рахуватись.

** Дата опублікування.

3. Громадянам Української Народної Республіки, які мають відповідні посвідчення, не боронити переїздити на Україну і допомагати їм в засобах переїзду, постачаючи для того по проханню зазначених представників українського громадянства окремі поїзди та вагони.

4. Не боронити вільно випускати з друку українські часописи та книжки, а рівно не робити утисків вільній торгівлі українськими книгами на території Російської Совітської Республіки. Задля безпосередніх зносин делегацій з своїми урядами Курськ має бути з'єднаний апаратом «Юза» з Києвом та Москвою, причому від Курська до Києва це з'єднання буде зроблено заходами уряду Української Народної Республіки.

Голова Ради народних міністрів *Голубович*
Управляючий Міністерством
справ закордонних *Любинський*
УТА

Нова Рада. — 1918. — 21 квіт.

№ 158

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

22 квітня 1918 р.

Присутні: Голубович, Ткаченко, Чопівський, Прокопович, Климович, Симонів, Мазуренко, Мірний, Михайлов, Шелухін, Христюк, Сидоренко, Ковалевський, Греків, Жуковський, Рудницький, Любинський, Холодний.

1. *Слухали:* внесення Міністерства торгу і промисловості про асигновку 50 тис. крб. на біжучі видатки по організації Державної палати торгу.

Постановили: асигнувати з 10-мільйонного фонду Міністерству торгу і промисловості 50 тис. крб. на видатки по організації Державної палати торгу з тим, що до Державного контролю буде поданий детальний обрахунок видатків.

2. *Слухали:* законопроект Міністерства освіти про асигнування 210900 крб. на потреби театрального відділу.

Постановили: законопроект про асигнування 210900 крб. театральному відділу при Міністерстві народної освіти ухвалити і внести на розгляд в Центральну раду.

3. *Слухали:* внесення Міністерства торгу і промисловості про затвердження обрахунку Гірничого правління на 1917 р. в сумі 629 300 крб. і асигнування для нього на перше півріччя суми в 314650 крб.

Постановили: асигнувати на утримання Гірничого правління, Гірно-геометричного бюро і місцевих організацій в складі участкових інженерів, соляних доглядачів та інших на чотири місяці (січень—квітень) 228 178 крб. з тим, що всім урядовцям буде виплачено за місяці січень—березень лише різниця між тим, що їм призначено, і тим, що вони вже получили.

4. *Слухали:* внесення Державного контролера, Міністерств судових справ та пошт і телеграфів про призначення поточної допомоги служащим відомств.

Постановили: 1) доручити Міністерству праці організувати міжвідомственну комісію для вияснення справи з наградними для урядовців різних міністерств; 2) справу святочної і допомоги урядовцям Контроля, Міністерств судових справ і пошт і телеграфів передати на розгляд міжвідомственної комісії.

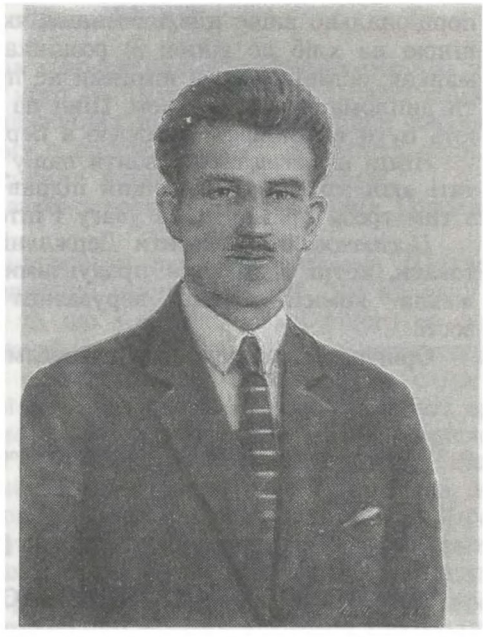
5. *Слухали:* внесення Генерального писаря про признання авансу 500 крб., виданого дружині секретаря Ради народних міністрів В. Бойко, одноразовою допомогою.

Постановили: признати аванс в 500 крб., виданий дружині Бойко, одноразовою допомогою.

6. *Слухали:* доложену Климовичем пропозицію фінансово-економічної наради організувати внутрішню залізничну позику для залізничого будівництва, замість предложеної групою німецьких банкірів зовнішньої позики.

Постановили: 1) признати бажаним організувати внутрішню залізничну позику; 2) доручити Міністерству фінансів на фінансово-економічній нараді розробити умови внутрішньої позики в 750 млн крб. на будування і ремонт залізниць для внесення в Раду народних міністрів і в Центральну раду.

7. *Слухали:* повідомлення п. *Голубовича*, що М. Порш одмовився бути головою мирної делегації в переговорах з Росією. Потрібно призначити нового голову. Пропонуються кандидатури М. Чечеля і Д. Ісаєвича.

Д. Ісаєвич

Постановили: просить М. Порша взяти на себе головування в мирній делегації; призначити членами делегації М. Чечеля і Д. Ісаєвича.

8. *Слухали:* законопроект Міністерства військових справ про Раду військового міністра.

Христюк вносить додаток, щоб питання, які належать до компетенції військового міністра і розглядаються у Військовій раді, при рішенні яких військовий міністр не згоджується з постановою Ради, — переносилися військовим міністром на вирішення в Раду міністрів.

Сидоренко висловлює думку, щоб всі постанови Військової ради стверджувались військовим міністром; коли військовий міністр не затверджує постанови Ради, то він повинен внести мотивований доклад в Раду міністрів разом з постановою Ради.

Шелухін проти внесення в Раду міністрів справ, на яких нема згоди між військовим міністром і Військовою радою, бо тоді військовий міністр знімав би з себе відповідальність, — переносячи її на Раду міністрів.

Постановили: представник Державного контролю входить в Раду військового міністра з дорадчим голосом. Всі постанови Ради військового міністра стверджуються військовим міністром. Постанови, які належать до компетенції Військової ради, при рішенні яких військовий міністр не згодиться з постановою Військової ради, переносяться військовим міністром на вирішення Ради народних міністрів. Ті питання, які не належать до компетенції Військової ради і вносяться у Військову раду військовим міністром, вирішуються остаточно військовим міністром.

9. *Слухали:* доклад голови Державної комісії *Порша* про сумарний договір по товарообміну з Центральними державами. Майже по всіх питаннях досягнута згода: оскільки можна було використати умови мирного договору, остільки українська делегація їх використала в напрямі, бажаному для Української держави. Досягнута згода щодо цін на товари: 1) ціни на німецькі товари встановлюються в марках; 2) підвищення цін на німецькі товари не може бути про-

порціонально вище цін довоєнних, як сучасна ціна нашого хліба в порівнянні з ціною на хліб до війни; 3) розцінка всіх товарів повинна бути встановлена в марках; остання умова німцями не прийнята. Вони хочуть цю справу полагодити дипломатичним шляхом. Ціни на машини, які будуть ввезені з Германії, мають бути встановлені комісією в Берліні.

Німці намагаються розбити нашу монополію на закордонні товари, в результаті якої може бути великий підрив українській промисловості. Але одночасно з тим треба прийняти на увагу і інтереси споживача.

Постановили: доручити Державній комісії охороняти монополіями лише ті товари, котрі являються продуктами української промисловості. В цьому Державна комісія повинна керуватися інтересом розвитку української промисловості.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф. 2592, оп. 1, спр. 65, арк. 84—85 зв. Засвідчена копія.

№ 159

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

23 квітня 1918 р.

На початку засідання представник фракції [сіоністів] *Гросман* оповістив про події в Херсоні, про які сповістив вночі по телеграфу член слідчої комісії Центральної ради Гіндес.

В Херсоні австрійські військові власті винесли 12 смертних присудів. Комісія стала клопотатись перед австрійськими властями про скасування, або хоч одстрочки цих кар.

Гіндес разом з губернським комісаром Херсонщини поставили на увагу австрійському генералові фон Мецові, що на Україні суд повинен провадитись українськими судовими властями, але генерал проти цього сперечався. Тоді Гіндес подав думку не виконувати смертних присудів до того часу, поки компетентні органи вияснять суперечне питання про суд, але фон Мец і на це не згодився. Він тільки заявив, що прийме до уваги пораду Гіндеса про одстрочку смертної кари тих 12 чоловік, щоб дати Гіндесові час повідомити центральні власті м. Києва та через них довести це до відома вищого австрійського командування. В кінці розмови Гіндес сказав фон Мецові: «В ваших руках всі можливості, а в наших тільки сила права, але заявляю вам, що я говорю не од імені комісії, а од імені українського парламенту, який скасував смертну кару».

Цю Гіндесову телеграму зараз же вночі було розіслано міністрам та голові Центральної ради М. Грушевському. О 4-й год. ранку голова Ради міністрів В. Голубович послав телеграму в Одесу австрійському головнокомандуючому Бем-Ермолі, а в 5 год. було одержано з Одеси розписку про одержання телеграми. Крім того, В. Голубович телеграфував голові австро-угорської торговельної делегації на Україні графові Форгачові, який обіцяв свою допомогу. Член фракції сіоністів Н. Сиркин відвідав у цій справі австро-угорського посла Флейшмана. В наслідок усіх цих заходів фон Мецові послано телеграму про припинення смертної кари.

Ще перед початком засідання Малої ради до М. Грушевського завітав австрійський посол п. Флейшман і повідомив, що присуд до смертної кари 12 чоловік у Херсоні скасовано.

Далі *Ю. Новаковський* удруге прочитав з поясненнями законопроект про утворення Головної економічної ради, після чого *М. Мороз*, голова Головної комісії по виборах до Установчої ради, прочитав доклад про хід та наслідки виборів. Доклад цей вже було зроблено на одному з попередніх засідань Малої ради, і тепер д. Мороз повторив цей доклад з деякими незначними додатками.

За докладом розпочались дебати по законопроекту про утворення Головної економічної ради.

Першим виступив з критикою законопроекту д-дій *Гольдельман* (Поалей Ціон). Цей промовець зазначив у законопроекті цілу низку хиб. Як на одну з таких великих хиб промовець указав на те, що в законопроекті нічого не сказано про те, щоб Головна економічна рада дбала про інтереси сільськогосподарської промисловості, яка є найбільшою промисловістю України. Так само в розділі, де говориться про склад Головної економічної ради з представників організацій торгу та різних галузей промисловості, про представників промисловості сільськогосподарської не згадано ні одним словом. Судячи по тому складові, який намічає для Головної економічної ради законопроект, ця Рада, на думку промовця, буде протилежна складові Центральної ради та Установчої ради й буде у своїй роботі тільки гальмувати певний напрямок роботи цих законодавчих установ. Як приклад такого розходження інтересів д. Гольдельман нагадав про свіжий випадок, коли рада цукрозаводчиків підвела Міністерство продовольчих справ поставити такі ціни на цукор, що від них у кишені цукроварів попадає з державної скарбниці лишніх 500 млн крб.

«Цей орган буде таким виродком, з якого жодної роботи не буде, — закінчує промовець. — Така Економічна рада буде тільки збиратись, вести нескінченні балачки і більше нічого. Цей законопроект треба одкинути, а коли треба вже утворити якийсь економічний державний орган, то краще утворити Міністерство економічних справ».

Другий промовець, д-дій *Гольденвейзер* (фолькспартай) так само [не] прихильно поставився до законопроекту й доводив з різних поглядів непридатність до життя Головної економічної ради.

Меншовик *Балабанов* та бундовець *Золотарьов* теж пристали до поглядів попередніх промовців, але при цій нагоді з по півгодини говорили про економічну та й про загальну політику правительства, намагаючись його зайвий раз збештати. При цьому Золотарьов навіть угадував заміри правительства, нібито воно має думку повиселяти з Донецького району робітників-московців.

Генеральний писар *П. Христюк* коротенько повідомив, що Рада міністрів не буде зараз висловлювати своєї думки про законопроект, а зробить це після того, як розгляне його, бо Генеральне писарство допіру тільки цей законопроект одержало і тепер розсилає його міністрам.

М. Кушнір (с.-ф.), боронячи законопроект, зауважив, що неукраїнські фракції, представники яких на засіданнях Малої ради виступають із такими голосними промовами, ні разу не послали хоч би одного свого представника на засідання комісії, яка розробляла законопроект. Тут вони критикують законопроект і радять його відкинути, але жодного виходу з становища не дають. Коли Економічна рада непридатна, то треба порадити щось інше. Треба було цим критикам прийти та допомогти своїми порадами комісії, щоб спільними силами виробити план економічної політики. Промовець нагадав, що згідно з проектом Економічна рада й повинна бути тим органом, який вироблятиме план економічної політики й даватиме в цих справах поради правительству.

В кінці промови М. Кушнір порадив одкласти обговорення законопроекту на інше засідання, коли й представники правительства зможуть висловити свій погляд на цей законопроект.

М. Салтан (с.-р.) збивав закиди противників утворення Головної економічної ради та доводив слушність і потребу цієї Ради, яко дорадчого органу, що допомагатиме в економічних справах як законодавчій, так і виконавчій власті.

Докладчик законопроекту *Ю. Новаковський* зауважив, що його дуже здивувала критика законопроекту з боку саме тих фракцій, які вважають себе найкращими оборонцями робітництва. Очевидно, вони нараз забули, що організація економічного життя найбільше сприятиме добробутові робітництва. Щоб розводити таку критику і ставити такі вимоги до правительства, котре, на думку критиків, зараз повинне само виробити план економічної політики, треба забути всі ті обставини, в яких перебуває тепер Українська держава.

«Якби сюди прийшов навіть і сам Карл Маркс, то й він не зміг би скласти програми економічної політики для України тепер, коли ніхто не знає після цієї війни та всяких розрухів, в якому стані перебуває українська промисловість і що з неї тепер лишилось», — каже промовець.

Торкаючись у дальшій промові різних закидів, що робили законопроектові критики, Ю. Новаковський зауважив, що якби критики потурбувались прийти в комісію, коли вона розробляла законопроект, то вони знали б, з яких міркувань зредагувала той чи інший розділ так, а не іначе. Все це виходить із тих потреб не сьогоднішнього, а завтрішнього дня, які треба передбачати, бо інакше той самий голод, який викликав революцію, може восени, коли робітництву і взагалі міській людності не буде за що купити хліба, згубити цю революцію. Щоб запобігти цьому лихові, то й треба утворити зараз же Економічну раду, яка б допомогла правительству вжити належних заходів.

Промову Ю. Новаковського Мала рада вислухала з великою увагою, а по скінченні промови промовця привітано було оплесками.

Дальше обговорення законопроекту рішено було перенести на 25 квітня.

Запитання про Бессарабію

Від імені фракції соціалістів-революціонерів т. *Приходько* в самому кінці засідання вніс запитання до міністра закордонних справ, чи відомо Міністерству про ті насильства та фальшування під час голосування в Бессарабському сеймі приєднання Бессарабії до Румунії і чи збирає міністерство дотичні цієї справи матеріали, щоб передати їх своєму послові в Румунії.

З приводу запитання дав зараз же деякі пояснення управитель Міністерства міжнародних справ *М. Любинський*. Він заявив, що Міністерство зібрало вже і ще збирає багато відповідних матеріалів, які почасти забрав уже з собою наш посол у Румунії. Крім того, М. Любинський оголосив доклад одного земського діяча Бессарабії Міністерству закордонних справ, у якому (докладі) вияснюються ті приховані заходи, якими Румунія давненько вже підготовляла приєднання Бессарабії й вела там у цьому напрямі відповідну агітацію.

В докладі також говориться, як останніми часами румуни стали в Бессарабії робити різні насильства і навіть часто розстрілювати українців та тих людей, що вислювлювались за приєднання Бессарабії до України. Після приєднання до Румунії румуни стали вивозити з Бессарабії де що запопадуть і завели там страшенно тяжкий режим, при якому там самодержавно розпоряджаються їхні коменданти та поміщики. Крім усього іншого, в докладі наведено цілу низку випадків, коли румунське військо силою примушувало різні органи міського та земського самоуправління голосувати за приєднання Бессарабії до Румунії.

При цих поясненнях М. Любинський показав цілу паку (89) приговорів з одного тільки Хотинського повіту Бессарабії про бажання людності прилучитися до України.

Прекул, представник молдаванської фракції, з приводу оголошення М. Любинським докладу, казав, що він був не так давно в Бессарабії і знає, що нібито наведені в докладі факти неправдиві.

Золотарьов (Бунд) заявив, що в Кишеневі румуни заарештували і не знати де поділи члена Кишинівської організації Бунду д-ку Грінфельд.

В додатковій заяві М. Любинський зазначив, що крім насильств над українцями, румуни чинять в Бессарабії такі самі насильства над єврейською людністю. З цього приводу в складі української делегації, що їде в Румунію, виїжджає один представник єврейського міністерства.

На цьому засідання о 5-й год. вечора було скінчено, а дальше обговорення бессарабського запитання одложено на четвер.

По скінченні засідання молдаванського представника д-дія Прекула обступив гурток селян — делегатів українців з Бессарабії, — які були на засіданні Малої ради і стали йому настирливо доводити, що він говорив неправду, коли казав допіру, що в Бессарабії румуни не чинять насильств над людністю.

Народня воля. — 1918. — 24 квіт.

№ 160

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

24 квітня 1918 р.

Присутні: Голубович, Чопівський, Шелухін, Прокопович, Симонів, Христюк, Мірний, Сидоренко, Жуковський, Ковалевський, Рудницький, Ткаченко, Холодний, Любинський, Одинець, Хургин, Єщенко, Михайлов.

1. *Слухали:* доложене п. Голубовичем прохання Головного комітету Всеросійського земського союзу про організацію вільного пропуску санітарних потягів од Москви до Києва і назад.

Постановили: прохання Головного комітету Всеросійського земського союзу одхилити.

2. *Слухали:* доложене п. Голубовичем прохання народного Міністерства великоруських справ асигнувати 500 тис. крб. на організацію повороту великоросів на Московщину.

Постановили: справу повороту великоросів передати по приналежності в Міністерство внутрішніх справ; дозволити Міністерству внутрішніх справ зробити по ст. 17 бюджетних правил на цю ціль потрібні видатки.

3. *Слухали:* повідомлення п. *Жуковського*, що в Літинському повіті, коли селяни приступили до розділу землі, поміщики направили австрійське військо, котре арестовує земельні комітети і розганяє селян. Селяни постановили просити Раду народних міністрів мобілізувати в Літинському повіті 1916—1919 рр. для оружної боротьби за вільну Україну проти планів землевласників вернути землю од селян.

Постановили: доручити міністру військових справ подати до преси ці повідомлення і організувати охорону порядку на Поділлі; доручити Міністерству закордонних справ вжити дипломатичних заходів в справі погодження австрійського війська.

4. *Слухали:* пропозицію п. *Шелухіна* затвердити Костянтина Товкача на посаді товариша міністра судових справ.

Постановили: затвердити Костянтина Товкача на посаді товариша народного міністра судових справ.

5. *Слухали:* законопроект Міністерства продовольчих справ про фінансування цукрової промисловості в розмірі 210 млн крб. по рахунку в 700 крб. на десятину.

Михайлов пропонує точно зазначити щодо «незалежних причин», од яких може загинути культура буряків, після чого цукрозаводчики не несуть відповідальності; не може бути зарахований страйк робітників; крім того, в законопроекті цілком не зазначені умови забезпечення позичок цукроварам.

Постановили: обміркування законопроекту одкласти на п'ятницю 26 квітня.

6. *Слухали:* внесення п. *Чопівського* про затвердження складу торгової делегації, яка має виїхати з України за кордон для організації товарообміну, і повідомлення про склад експертів, котрі їдуть з делегацією як приватні люди, а також про асигновку 60 тис. крб. на утримання цієї делегації.

Постановили: склад делегації затвердити (див. додаток *), склад експертів прийняти до відома; асигнувати авансом 60 тис. карб. (35 тис. крб. на утримання і 25 тис. крб. на «представительство») Міністерству торгу і промисловості на посилку делегації. Доручити міністру торгу і промисловості видати делегації торгову інструкцію.

Детальний обрахунок видатків на утримання торгової делегації доручити скласти міжвідомственній комісії з представників заінтересованих міністерств.

7. *Слухали:* доложений п. Христюком законопроект про Головну економічну раду, вироблений і внесений на розгляд Центральної ради фінансово-економічною комісією Центральної ради.

Постановили: 1) передати законопроект для детального розгляду в міжвідомственну комісію з представників Міністерства торгу і промисловості, земельних, фінансових, продовольчих справ, пошт і телеграфів, шляхів; 2) довести цю постанову до відома президіума Центральної ради.

8. *Слухали:* внесення п. *Жуковського* про задоволення міністерств відповідними помешканнями.

Постановили: доручити Міністерству внутрішніх справ утворити міжвідомственну комісію для отчужденія помешкань для задоволення потреб міністерств, а також для Голови Центральної ради і Голови Ради народних міністрів.

9. *Слухали:* доложений п. Жуковським проект закону про загальні основи формування Української армії [93].

Постановили: законопроект ухвалити і внести на розгляд в Центральну раду (див. додаток **).

10. *Слухали:* доложений п. Жуковським проект закону про старшин і козаків та відносини між ними.

Сидоренко каже, що козаки обов'язкової служби не повинні бути виконуючими обов'язки підстаршин, а користуватись повними правами; треба зазначити, що поза службою можна носити цивільну одіж, і що старшина до козаків повинна звертатись на «Ви».

Постановили: внести в проект закону додатки про 1) відносини на «Ви» старшин до козаків, 2) право поза службою носити цивільну одіж.

Законопроект ухвалити і внести на розгляд Центральної ради (див. додаток ***).

11. *Слухали:* законопроект Міністерства освіти про тимчасові штати середніх шкіл.

Постановили: законопроект ухвалити і внести на розгляд Центральної ради (див. додаток ****).

---

* Не публікується. (Див. Ф. 1064, оп. 2, спр. 20, арк. 17—18).

** Не публікується. (Див. Там само, арк. 21—23).

*** Не публікується. (Див. Там само, арк. 25—26).

**** Не публікується. (Див. Там само, арк. 27—29).

12. *Слухали:* законопроект Міністерства освіти про зміну штатів для вищих початкових шкіл.

Постановили: законопроект ухвалити і внести на розгляд Центральної ради (див. додаток *).

13. *Слухали:* доклад Міністерства освіти по статут і штати Київського художньо-промислового й наукового музею.

Постановили: статут і штати Київського художньо-промислового і наукового музею затвердити (див. додаток **).

14. *Слухали:* внесення Міністерства освіти про асигновку 1 тис. крб. на вставку шиб у соборі Св. Андрія в Києві.

Постановили: асигнувати Міністерству освіти з 10-мільйонного фонду 1 тис. крб. на вставку шиб у соборі Св. Андрія в Києві.

Голова Ради народних міністрів *В. Голубович*
Народні міністри: *І. Чопівський, Д. Коліух, В. Прокопович, [підпис нерозбірливий]*
Генеральний писар *І. Мірний*

Ф. 1064, оп. 2, спр. 20, арк. 10—11. Оригінал.

№ 161

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УРЯДОВІ УНР ПРО ЛІКВІДАЦІЮ ПАМ'ЯТНИКІВ ЧАСІВ САМОДЕРЖАВСТВА

25 квітня 1918 р. ***

Міністерство внутрішніх справ внесло на розгляд Ради народних міністрів доклад про ліквідацію пам'ятників самодержав'я.

Зміст докладу такий:

У Києві є кілька пам'ятників, котрі були збудовані російським урядом для того, щоб демонструвати владу й могутність російського уряду та політичне поневолення України і її залежність від Росії.

До таких пам'ятників у Києві належать: пам'ятник Миколаю I проти університету, Олександрові II на Царському плацу, Іскрі й Кочубею коло Микільських воріт та решткі пам'ятника Столипіну проти Думи. Крім того, на пам'ятнику Б. Хмельницькому є такі тенденційні написи: «Волим под царя восточного, православного» і «Богдану Хмельницкому — единая, неделимая Россия», а на багатьох інших пам'ятниках є російські двоголові орли.

З уваги не те, сказано далі в докладі, що ці пам'ятники тенденційно-цареславні, пригадують поневолення і ображають національне почуття української людності, міністр внутрішніх справ визнає потрібним запропонувати Раді народних міністрів:

Пам'ятники Олександру II, Іскрі та Кочубею і решткі пам'ятника Столипіну ліквідувати зовсім, пам'ятник Миколаю I перенести у двір університету, написи на пам'ятнику Хмельницькому замінити іншими, а двоголових орлів, які не становлять собою складової органічної частини орнаменту, позділмати.

Металеві матеріали цих пам'ятників мають піти на гармати та на гроші, герби ж будуть передані до музею.

---

* Не публікується. (Див. Ф. 1064, оп. 2, спр. 20, арк. 36—38).

** Не публікується. (Див. Там само, арк. 40—45).

*** Дата опублікування.

Для керування цією справою Міністерство пропонує заснувати комісію з представників Міністерства внутрішніх справ, істориків, архітекторів і представників мистецтва.

Ця комісія має переглянути усі пам'ятники не тільки Києва, але й усієї України.

На організацію цих робот і взагалі на видатки по удержанню цієї комісії Міністерство прохає авансу в 75 тис. крб.

Нова Рада. — 1918. — 25 квіт.

№ 162—163

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАНЬ МАЛОЇ РАДИ

25—26 квітня 1918 р.

№ 162

25 квітня 1918 р.

На початку засідання член анкетно-слідчої комісії, яка їздила до Лубен, *Мшанецький*, робить доклад про результати, зроблені на місці, які торкаються діяльності повітового Лубенського комісара Шелкова [94]. Діла, зібрані комісією, вказують, що Шелков являється контрреволюціонером, ввів воєнний стан без жодної потреби, допускав до розстрілу без жодного суду, наложив на місто контрибуцію, крім цього, він організував відділ, який тероризував місцеве населення і розганяв земельні комітети і робив багато беззаконних вчинків. З від'їздом анкетно-слідчої комісії нагінки з його сторони ще збільшились. Комісія прийшла до висновку, що необхідно усунути Шелкова від обов'язку й притягти його до судової відповідальності. Доклад цей Рада приймає до відома.

По докладі про події в Лубнах Рада переходить до дальшого обговорення законопроекту про утворення Фінансово-економічної ради, якої завданням являється об'єднання й координування усіх державно-господарчих заходів України. Відносно цього питання виступає міністр торгу і промисловості *Фещенко-Чопівський* й заявляє, що торговельний договір з Центральними державами заключений і вже підписаний.

«Договір підписав тільки один чоловік, а відповідальність за нього прийдеться взяти цілій Центральній раді. Але коли був би такий орган, як Фінансово-економічна рада, то без сумніву багато виграв би од цього торговельний договір, фінансово-економічна Рада необхідна. Зараз становище нашої торгівлі й промисловості незвичайно тяжке. В нашій праці приходило часом до конфлікту з німцями, які доказували, що ми повинні дати їм хліб за пролиту за освобожденя України кров, з цим фактом треба було й треба буде рахуватися. Перед нами великі державні завдання. Нам треба відновити і зміцнити нашу півзнищену торгівлю й промисловість. Ми робимо, що тільки в наших силах, ми після своїх сил змагаємося допомогти й урегулювати нашу промисловість. В своїй діяльності ми повинні руководитися досвідом Російської держави й повинні викинути все, що не відповідає і не дать примінитися до сучасних обставин життя». Будучи прихильником монополії, міністр заявляє, що не всі роди монополії дадуть здійснитися при сучасному економічному становищі — так, хлібова монополія проявила свою неспроможність.

«Вугільна монополія опинилась в тому, що з Харкова прислано нам багато векселів. Говорячи про заходи до поліпшення промисловості, треба ще згадати про цей більшовицький спадок, який залишився нам у формі націоналізації і соціалізації промисловості [95].

В Катеринославському районі, завдяки введеній націоналізації, багато заводів не працює, а робітники викинені на вулицю». Кінчаючи свою промову, міністр закликає утворити Фінансово-економічну раду, яка забезпечить державу од непродуманих експериментів, які можуть знищить остаточно наше економічне життя.

По цьому самому питанні виступає багато промовців. *Скловський* (російський есер) заявляє, що це тяжке економічне становище є результатом сепаратного миру, проти якого його партія завше протестувала і зараз відповідальності за це брати не може. *Дідаловський* (український есер) добачує в критиці виступаючих промовців критику для критики і закликає представників непримиримих напрямків зайнятися будівництвом, вміcто безкорисної критики і прислати своїх представників в парламентську комісію і впливати на законодатну роботу.

Продовження дебатів відбудеться на вечірньому засіданні.

Робітнича газета. — 1918. — 27 квіт.

Це засідання почалось досить пізно (о 8-й год. вечора) — постатейним читанням і голосуванням законопроекту про Головну економічну раду.

Перший розділ законопроекту було прийнято без обговорення, але з приводу другого вже почались дебати.

По другому розділові виступив із промовою *Гольдельман* (п.-ц.) та *Дьяченко* (с.-р.), котрий вніс до цього розділу поправку, щоби в Економічній раді були також представники земельних комітетів. Докладчик *Ю. Новаковський* (о. [є.] с. п.) до цієї поправки пристав.

Мала рада голосуванням також прийняла цю поправку й одкинула поправки Гольдельмана про те, щоби всі виборні члени Економічної ради стверджувались Центральною радою, та щоб товариші міністрів мали в Економічній раді тільки право дорадного, а не рішаючого голосу.

М. Шаповал (с.-р.) вносив іще поправку, щоб всі 9 представників од Центральної ради були виключені, бо, як сказав докладчик, кожна група представників боронитиме в Економічній раді інтереси якогось класу чи групи, а Центральна рада, яко установа державна, не може боронити чиїхось окремих інтересів, вона є всенародним органом і через те не повинна ні з ким конкурувати. Поправку цю було відкинуто.

З приводу дальших розділів майже не було дебатів. Подавались тільки дрібні поправки, які здебільшого не були прийняті.

По скінченні голосування по пунктах д-дій Гольдельман спробував цей вимучений у комісіях законопроект спровадити ще раз у комісію, а саме у комісію законодавчих внесень для редагування (досі цей законопроект перероблявся у фінансово-економічній комісії).

Але Гольдельмановому замахові не пощастило, бо Мала рада прийняла зараз же цілий законопроект у такій редакції:

§ 1. Для розробки, об'єднання і координування всіх державно-господарчих заходів української народної республіканської власті, також для попереднього розгляду всіх законопроектів у питаннях фінансових, промислових, гендльових і інших, що стосуються народногосподарчого життя, утворюється Головна економічна рада Української Народної Республіки.

Примітка: На попередній розгляд і для заключення ГЕР поступають як законопроекти, котрі вносяться в Українську Центральну раду Радою народних міністрів, або окремими її членами, так і ті законодавчі внесення, які вносяться в Українську Центральну раду по праву законодавчої ініціативи членами Ради або її фракціями.

§ 2. Головна економічна рада складається так: туди входять а) 9 чоловік по вибору Центральної Української ради; б) по одному товаришу міністрів: військового, морського, фінансів, торгу і промисловості, пошто-телеграфу, земельних, харчових справ, шляхів і праці; г) до 18 представників від цензових та демократичних організацій на паритетних началах, а саме: 9 представників од банків, організацій промислових, гендльових та транспортних підприємств і 9 представників од центральних органів робітників, служащих відповідних галузей і представника від Центрального кооперативного комітету, котрий розпреділяє це представництво між різними галузями кооперації. Крім того, в склад Головної економічної ради входять чотири представники Головного земельного комітету. До цієї Ради з правом дорадчого голосу входить представник Державного контролю.

Примітка: Точніше визначення списку організацій, які мають представництво в Економічній раді, полишається самій Раді, при умові додержання паритетного принципу. Цей список, а також зміни, які будуть потому, публікуються через Генеральний суд для загального відома. Також Економічній раді надається право запрохувати на свої засідання представників науки та інших фахівців з правом дорадчого голосу.

§ 3. Права і обов'язки ГЕР такі: а) Рада має в можливо найкоротший час давати свої заключення по всіх надісланих їй на розгляд як правительством, так і Українською Центральною радою законодавчих внесеннях, що стосуються господарчих справ; б) погоджувати наряди окремих відомств, пристосовуючи їх до потреб приватної промисловості, та складати загальні планові наряди і замовлення, розпреділяючи їх на внутрішній і зовнішній ринок по сезонах року та галузях продукції і транспорту; г) у згоді з цим розглядати і пристосовувати всі дотичні сюди рахункові внесення відомств; д) виробити план переведення різних гандльових монополій та вносить різні поправки до вже існуючих; е) виробляти системи регулювання різних галузей промисловості та загального державного контролю над нею; ж) виробити основи розпреділення та організування праці, обчислення технічних сил, налагодження та збільшення перевозових засобів усіх відомств, а також обміркування інших питань, які торкаються до народного та державного господарства; з) виробити основи фінансової системи республіки, основи зовнішніх позичок та засоби державного контролю над банками, біржею і грошовим ринком; і) виробити загальний план державної економії в зв'язку з земельною реформою, націоналізацією надер і іншими грунтовними реформами, а також визначити взаємовідносини між системами державного та муніципального господарства; к) вияснити і вишукати засоби дійсного контролю і регулювання вивозу та ввозу; л) організувати Центральний статистично-економічний комітет Республіки, керувати його працею і зробити все належне для збору потрібних для економічної політики матеріалів та даних. Для всього цього Раді надається прав: м) вимагати необхідні справки, документи і т. п. матеріали як од державних і громадських, так і од приватних установ і осіб з обов'язком таких установ і осіб виконувати домагання Ради, робити досліди, посилати експедиції та приватних осіб з фаховим завданням як по Україні, так і за кордон; н) виробляти законопроекти, які вносити через Раду народних міністрів на затвердження законодавчої власті; о) безпосередньо через голову докладувати Раді народних міністрів, а також парламентові (УЦР) і його комісіям (голова Ради в засіданнях [Ради] народних міністрів, Української Центральної ради або її комісій користується тільки дорадчим голосом); п) завести порайонні Ради в великих промислових центрах Республіки. Статут районних Рад має бути розроблено ГЕР окремо та представлено на затвердження Української Центральної ради.

§ 4. Внутрішній розпорядок Економічної ради виконується на основах наказу, котрий нею самою виробляється та публікується через Генеральний суд до загального відома.

§ 5. Ділами Ради керує колегія в складі обраних Радою голови Ради, його товариша та управляючого ділами; при цьому управляючий може бути обраний і з осіб, до складу Ради не належних.

§ 6. Права та обов'язки управління ділами Ради зазначуються також в наказі Ради (п. 4).

§ 7. Зазначений в п. 3 Центральний статистично-економічний комітет підлягає безпосередньо управлінню ділами Ради.

§ 8. Як вищий орган в допомогу владі законодавчій та виконавчій, а також для державного контролю Рада включається в загальну систему вищих державних органів відносно службових прав і обов'язків.

§ 9. Бюджет та штати Ради виробляються Радою та вносяться через Раду народних міністрів на затвердження Української Центральної ради. Кожнорічно загальне справоздання Економічної ради вноситься через Раду народних міністрів в Український парламент і другі органи, які його заміняють.

§ 10. До затвердження такого регулярного бюджету Українська Центральна рада асигнує до розпорядження Ради кредитову суму 300 тис. крб.

§ 11. Обраним членам Економічної ради уповноваження даються на строк не більше одного року.

Народня воля. — 1918. — 27 квіт.

№ 163

26 квітня 1918 р. *

На вчорашньому вечірньому засіданні був обміркований і прийнятий по статтям законопроект про Вищу економічну раду Української Народної Республіки. Економічній раді даються дуже широкі уповноваження. До неї належить об'єднання усіх державно-господарчих заходів правительства, а также попередній розгляд усіх законопроектів в справі фінансів, торгівлі, промисловості та інших. В склад Економічної ради входять: виборний представник Центральної ради, товариші деяких міністрів, представники усіх відділів, а також цензових й демократичних організацій.

Після цього розпочались дебати над докладом о ході виборів в Українське Установче зібрання, який зробив в попередньому засіданні голова Головної комісії виборів д-дій *Морозов.*

Д-дій *Рафес* (Бунд) указує на трудне положення Головної комісії виборів, яка, будучи в засіданні проти дальшого проведення виборів, змушена здійснити ці вибори. «Комісія, — продовжує промовник, — вийшла чесно із цього положення. Но, не дивлячись на це, вона нагромаджує в своєму докладі один доказ на другий, стараючись всіма силами переконати Раду в нездійснимості та недоцільності дальших виборів.

Комісія певно надіється, що кінець-кінцем в Раді витвориться більшість, яка буде згідна з її гадкою.

В самому правительстві панує непримирима суперечність по цьому питанню. Правительство не йде з заявою до нас про це, чи наша постанова приймається їм до виповнення, комісія не говорить нам, що вибори будуть проведені. Це політика дискредитования постанов Центральної ради. Дванадцятого травня Центральна рада перестає існувати і передає всі свої повноваження Установчому зібранню, котре встановить основну конституцію в краї. На замір за два дні до

* Цей протокол включає питання, які обговорювались на вечірньому засіданні Малої ради 25 квітня 1918 р. і не увійшли у попередній документ.

скликання Установчого зібрання провести конституцію і запобігти таким способом волі Установчого зібрання, ми відповімо категоричним протестом. Був зроблений також захід зплюгавити майбутність Установчого зібрання — ми відповімо категоричним протестом. Був зроблений також захід заплюгавити майбутність Установчого зібрання в пресі: «Таганрозький круг, Кубанська область, — пишуть вороги Українського зібрання, — не будуть там представлені. Яке ж це буде Установче зібрання». Мапа «самостійників», як видно, починає декому подобатися й за границями цієї партії. Це характерно для нових анексійних та імперіалістичних планів, але воно не може бути доказом проти скликання Установчого зібрання. «Меншості, як видно, збираються затіяти баталію проти Центральної ради. Но я переконаний, що більшість, так як перше, зістанеться на позиції 12 травня. Для мене це не тільки технічний строк, а строк, від якого перестає існувати Центральна рада та саме правительство, яке повинно в цьому дневі прийти в Установче зібрання і зректися перед ним своїх уповноважень».

Д-дій *Гольдельман* (Поалей Ціон) робить пропозицію закінчити дебати та перейти до читання після статтів докладу комісії виборчої.

З закликом до відкинення переходу до читання по статтям докладу виступає д-дій *Порис*: «Ми не маємо жодних основ до переходу до читання по статтям. Ні по одній галузі ми не маємо відомостей, скільки виборців голосувало й скільки повинно було голосувать.

Ні з одного виборчого участку не поступали відомості. Ми не можем бути чистими правниками і пускатися на непевні підприємства. Єслі зваживши обставини, ми по совісті прийдем до цього ж висновку, що скликання Установчого зібрання потрібне, то добре, але може бути, що ми прийдем до другого висновку. Партійні робітники, добре знакомі з обставинами на місцях, указують, що Установче зібрання при теперішніх условіях не буде мати авторитету. Тепер більше як коли, треба пам'ятати про мудре прислів'я: «Сім раз одмір, а раз відріж».

Д-дій *Гольдельман*: «Певно можна зі всякого приводу піднімати дебати в справі скликання Установчого зібрання. Єслі ж Центральна рада стоїть на своїй попередній позиції, то зістається тільки обмірковувати, як технічно перевести вибори та перейти до читання по статтям».

Справа о переході до читання по статтям ставиться на голосування й приймається більшістю 19 проти 16.

Нараз обмірковані перші 4 пункти. Слідуюче засідання завтра.

Робітнича газета. — 1918. — 28 квіт.

№ 164—165

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

26—27 квітня 1918 р.

№ 164

26 квітня 1918 р.

Присутні: В. Голубович, Чопівський, Шелухін, Прокопович, Хургін, Симонів, Климович, Мазуренко, Мірний, Михайлов, Жуковський, Христюк, Одинець, Холодний, Ткаченко, Єщенко.

1. *Слухали:* доложений п. Шелухіним проект закону про громадянство Української Народної Республіки.

Постановили: 1) викинути п. «В» § 6; 2) законопроект ухвалити і внести в Центральну раду (див. додаток *).

2. *Слухали:* внесення Міністерства праці про порядок ліквідації військово-технічних установ.

Постановили: всім служащим організацій КОПС, Юзшос, Надоробюз, Надоробес, організації по збудуванню кораблів для дієвої армії і інших, подібних їм, установ Червоного Хреста (лікарям і студентам-медикам, сестрам милосердя штатним і військового часу, рівно ж і сестрам милосердя всіх військово-лікарських установ, урядовцям військового часу, санітарам, іншому вільно-найманому персоналу), установ Всеросійського Союзу городів, Земського союзу видати повне грошове одержання по день фактичного припинення робіт і ліквідаційні гроші в розмірі повного місячного одержання, коли служащий прослужив один рік, і в розмірі півторамісячного одержання тим служащим, котрі прослужили більше року (див. додаток **).

3. *Слухали:* законопроект Міністерства військових справ про політично-правове становище військових.

Постановили: 1) § 3 проекту змінити так: ("забороняється") «активно виступати на мітингах і взагалі на всяких зібраннях політичного характеру»; 2) додати до § 5: «Не забороняється знаходитися на мітингах і взагалі на всяких зібраннях політичного характеру, але тільки в години поза службою»; § 6 «Не забороняється входити в склад й приймати участь поза службою в товариствах, комітетах або гуртках, заснованих з метою науково-просвітньою, статути котрих затверджені урядом»; 3) § 5 проекту рахувати § 7; 4) законопроект в цілому ухвалити і внести на розгляд Центральної ради (див. додаток) ***.

З пропозиції п. Жуковського ухвалено в законопроект про відносини старшини до козаків пункт про «Ви» не вносити, а перевести його шляхом наказа.

Народні міністри Голубович, Христюк, Ткаченко, Жуковський покидають засідання.

Народні міністри Прокопович і Шелухин вносять заяву, щоб засідання Ради народних міністрів не переривались з огляду на одночасні засідання фракцій.

4. *Слухали:* внесення Міністерства освіти про асигнування комісарам освітних справ на роз'їздні тимчасово 15 тис. крб.

Постановили: асигнувати Міністерству освіти 15 тис. крб. з 10-мільйонного фонду на роз'їздні комісарам освіти.

5. *Слухали:* і ухвалили внесення п. *Симоніва* утворити комісію при Міністерстві фінансів для встановлення спільних для усіх міністерств норм роз'їздних та добових грошей, а також платні урядовим і неурядовим особам за участь в різних комісіях.

6. *Слухали:* внесення Міністерства торгу і промисловості про дозвіл призначити 19 комісарів Міністерства торгу і промисловості на кордонних пунктах і асигнувати на цю мету аванс в 20 тис. крб.

Постановили: дати дозвіл Міністерству торгу і промисловості послати 19 комісарів на кордонні пункти і асигнувати Міністерству торгу і промисловості з 10-мільйонного фонду 20 тис. крб. авансу для одправки і удержання комісарів.

7. *Слухали:* внесення Міністерства освіти про нові функції педагогічних рад по середніх державних школах України.

---

* Не виявлено.

** Не виявлено.

*** Не виявлено.

Постановили: тимчасову постанову про нові функції педагогічних рад по середніх державних школах України ухвалити (див. додаток) *.

8. *Слухали:* внесення Міністерства освіти про передачу до Національного музею матеріалів, що торкаються процесу друкування грошей.

Постановили: матеріали, що лишаються при друкуванні грошей, як оригінали рисунків, кліше, відбитки і т. ін., експедиція державних паперів повинна передавати через відділ охорони пам'яток старовини й мистецтва народного Міністерства освіти до Національного музею.

9. *Слухали:* доложений п. Симонівим проект тимчасового закону про Державного контролера.

Постановили: законопроект в повній редакції міжвідомственної комісії разом з поправками тимчасового виконуючого обов'язки Державного контролера п. Симоніва до § 1 і 2-ї частини I проекту, до § 1 і 4-ї частини II проекту, а також внесеним додатком (§ 5 частини II), виложеними в його особливій думці, ухвалити і внести на розгляд Центральної ради (див. додаток) **.

10. *Слухали:* внесення Міністерства судових справ про асигнування грошей на утримання сенаторської ревізії Трегубова.

Постановили: 1) асигнувати Міністерству судових справ на утримання ревізії сенатора Трегубова за частину місяця лютого і березень 19185 крб.; 2) одкрити кредит Міністерству судових справ на утримання тієї ж ревізійної комісії щомісячно по 12790 крб.

11. *Слухали:* доложений п. Симонівим законопроект про утворення тимчасових ревізійних комісій Румунського і Південно-Західного фронтів.

Постановили: законопроект ухвалити і внести на розгляд Центральної ради (див. додаток) ***.

12. *Слухали:* внесення Міністерства торгу і промисловості про асигновку 100 тис. крб. на видачу прибавок робітникам Управління робіт Одеської пристані і служащим ремонтних кораблів по новим нормам адмірала Немітца.

Постановили: асигнувати з 10-мільйонного фонду Міністерству торгу і промисловості 100 тис. крб. з тим, щоб остаточний розрахунок виплат був зроблений по переглянутим і зменшеним нормам, які виробить особлива комісія в Одесі з представників Державного контролю, Міністерств фінансів і торгу і промисловості.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф. 2592, оп. 1, спр. 65, арк. 88—89 зв. Засвідчена копія.

№ 165

27 квітня 1918 р.

Присутні: Голубович, Ткаченко, Михайлов, Ковалевський, Христюк, Сидоренко, Жуковський, Єщенко, Рудницький, Ляцький, Любинський, Климович, Мазуренко, Шелухін, Чопівський, Прокопович, Мірний.

І. Слухали: внесення *п. Голубовича* обміркувати форму реагування Ради народних міністрів на приказ генерала Ейхгорна.

---

* Не виявлено.

** Не виявлено.

*** Не виявлено.

Голубович зауважує, що на засіданні не присутні міністри — члени партії соціалістів-федералістів.

З пропозиції п. Любинського ухвалено виступити в Центральній раді з звідомленням від Ради народних міністрів в справі приказу ґенерала Ейхгорна.

Любинський каже, що на сей раз виступ правительства повинен бути рішучий; правительство повинно дипломатичним шляхом вимагати одкликання генерала Ейхгорна, або Мумма чи, навіть, все німецьке військо; можна також одкликати і нашого посла. Одночасно з тим міністр юстиції повинен видати свій контрприказ, в котрому оповістити, що приказ генерала Ейхгорна недійсний.

Єщенко радить в звідомленні вказати на те, що накази німецьких генералів не являються висловом думки германського уряду.

Христюк вказує на те, що в подібних виступах німецьких генералів повинні деякі громадські кола, котрі своєю постійною третіровкою правительства і Центральної ради впливали на німців в їх неповажанні прав Української Держави.

Сидоренко каже, що пора дати рішучий бій планам німецьких генералів; треба рішуче вимагати одставки генерала Ейхгорна.

Любинський відчитує телеграму з повідомленням про дебати в германськім рейхстазі в справі першого приказу генерала Ейхгорна; більшість фракцій (центр, соціал-демократи, незалежні соціал-демократи, консерватори, поступовці) висловлювались проти поступування німецьких властей на Україні.

Рудницький радить вказати на те, що тепер, коли Україна зараз входить в орбіту західноєвропейських держав, такі накази утворюють психологічну атмосферу, не сприяючу цьому процесу.

На засідання приходять міністри Шелухін, Чопівський і Мірний.

Голубович в коротких словах резюмує дебати і наводить номенент свого звідомлення в Центральній раді.

На засідання прибуває міністр *Прокопович* і відчитує таку заяву: «Через те, що досі уряд не опублікував своєї декларації, а значить не виявив досі повного і ясного шляху та конкретної програми діяльності; через те, що нинішній Кабінет міністрів не в силі стати на шлях реальної роботи і не виявляє високої здатності до праці; через те, що міністри-члени партії соціалістів-федералістів — не можуть стати до активної участі і впливу в загальній нашій політиці і тим приймають на себе відповідальність за те, до чого вони не можуть прикласти рук, — ми, Шелухін, Чопівський, Прокопович, підлягаючи директиві Головного комітету, виходимо зі складу теперішнього Кабінету, як міністри; а для того, щоб технічний апарат, коло якого ми стояли і порушення, хоч тимчасове, правильних функцій якого може шкідливо одбитися на інтересах державних справ, має змогу працювати без перерви і дістати згодом керовничих в порядку преємственості роботи — ми тим часом готові лишитися, як управляючі міністерствами».

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
діловод *В. Мільчевський*

Ф. 2592, оп. 1, спр. 65, арк. 90—91. Засвідчена копія.

№ 166—167

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАНЬ МАЛОЇ РАДИ

27—28 квітня 1918 р.

№ 166

27 квітня 1918 р.

На протязі цілого дня 27 квітня йшли закриті засідання фракцій Ради, на яких обговорювали сучасний політичний момент.

Лише коло 9 год. вечора одкрилось публічне засідання Малої ради.

Є всі депутати. Публіка цілком переповнила зал.

Беруть участь всі міністри з В. Голубовичем на чолі.

Головує М. Грушевський.

М. Рафес (Бунд) по відкритті засідання вносить таку пропозицію: «Ми мусили обговорювати законопроект про вибори в Українські Установчі збори, але тому, що через події ми не можемо це зробити тепер, то я від імени фракцій Бунду й меншовиків пропоную прийняти постанови, щоб в Харківській та Одеській округах, де зовсім ще не було виборів, вибори було призначено на 1-е, 2-е й 1 іюня».

Пропозиція ця одноголосно приймається.

Арк. Степаненко (у. с.-р.) повідомляє, що в комісії закінчується розгляд проекту Конституції Української Народної Республіки й висловлює побажання, щоб законопроект якнайскорше обговорили в Раді.

М. Грушевський пропонує для розгляду законопроекту про Конституцію призначити екстрене засідання в понеділок, в 11 1/2 год. ранку. Пропозиція приймається.

Тов. міністра єврейських справ п. *Хургин*, заявляє, що Міністерство єврейських справ виготувало законопроект про єврейські національні Установчі збори. Цей законопроект уже затверджено Єврейською Національною радою. Міністр прохає передати законопроект на розгляд комісії по виробленню Конституції, з тим, щоб остання в спішному порядку подала його на розгляд Ради.

Рада затверджує цю пропозицію.

З аналогічною пропозицією звертається до Ради і міністр великоросійських справ п. *Одинець*. Міністерство великоросійських справ, говорить міністр, виробило законопроект про скликання великоруських Установчих зборів. Зважаючи на сучасне тяжке становище, важливо, щоб законопроект цей скоріше став законом, та щоб його якнайскорше розглянули в тій самій конституційній комісії.

І ця пропозиція одноголосно приймається.

Голова Ради міністрів *В. Голубович* повідомляє, що міністр юстиції екстрено вніс законопроект про українське громадянство. Пан Голубович прохає розглянути законопроект в спішному порядку. Пропозиція приймається.

Від імені українських с.-р. пан *Янко* звертається з запитанням до військового міністра про роззброєння німцями дивізії, що сформірована була з полонених українців. При яких обставинах, запитує промовець, виникло це роззброєння, й яка з цього приводу була згода між Українським урядом та німецькою владою?

Військовий міністр п. *Жуковський* негайно виступає з поясненням в цьому питанні. Те тяжке становище, в якому опинилися наші бувші полонені, які після цілих років відсутності пориваються додому, викликало у мене думку розформувати їх. Я при цьому мав на увазі, що ті інтелігентні сили, які там зайняті, можуть бути таким чином визволені й використані більш корисно, чим для несення караульної служби.

Між нами і німецьким командуванням було вироблено умову, по якій всі ті, що входять у склад війська цих дивізій, розпускаються додому, а хто захоче залишитися на службі, поступає в інструктори для підготовки комендантів й осіб для заміщення других посад, які викликає потреба організованої військової діяльності. Мусила бути складена комісія з наших та німецьких представників.

Комісія ця повинна була встановити все майно, яке полонені одержали в Німеччині. Спочатку мені запропонували заплатити по оцінці за все це майно. Я не згодився і, з свого боку, запропонував вивезти обоз, що дали полоненим, як нам непотрібний. Але сьогодні в 9 год. ранку до мене прийшли представники четвертого й першого полків дивізії полонених і заявили, що німці оточили вночі їх казарми й вимагали, щоб було здано зброю. Я послав начальника Генерального штабу з протестом з приводу порушення відбувшоїся між нами умови й з пропозицією, щоб було знято німецьку варту, а козакам я звелів передати, щоб вони не хвилювалися. Німецький воєнний аташе Штольценберг передав нам, що виникло непорозуміння, що вжиті заходи мали на меті не зробити образу, а виключно зберегти своє військове майно.

Слово бере міністр-прем'єр Голубович:

«Товариші члени Малої ради, — каже В. Голубович, — я вважаю своїм обов'язком виступити в справі того оповіщення наказу генерал-фельдмаршала Ейхгорна, яке було розвішено в Києві 26 квітня і яке датовано днем 25 квітня [96]. Я вважаю потрібним по змозі вияснити всі ті обставини, які привели до цього наказу, і зробити всі ті висновки, які можна з нього зробити. У свій час, коли Україні була велика небезпека від наступу більшовицького, коли все руйнувалось, коли руйнувались, на наш погляд, не тільки наші національні здобутки, а й соціальні, були змушені через свою мирову делегацію звернутись до народу німецького з закликом нам допомогти. Німецьке правительство тоді ж зробило відповідні розпорядження, щоби їхнє військо допомогло нам установити лад і порядок на Україні.

І з того часу завше підкреслювалось як з боку німецького, так і з боку нашого правительства, що їхнє військо не повинно втручатись у наші внутрішні справи. Це було зафіксовано відповідними документами і відповідними заявами, наприклад, у телеграмі рейхсканцлера Гертлінга в відповідь на мою телеграму, де я, сповіщаючи про те, що Київ увільнено від більшовиків, дякував за допомогу, яку вони нам дали. Увесь час підкреслювалось всіма відповідальними людьми й колами, що це військо прийшло як дружнє, союзне, прийшло допомогти нам установити лад і порядок. Разом із цією заявою неодноразово посвідчувалось це заявами, які казали, що ні німецьке правительство, ні німецьке військо та його команда не мають на думці мішатися в наші внутрішні справи і в наше внутрішнє життя, не мають на увазі торкатись тих соціальних реформ, які проводяться нами в життя і на підвалинах яких будується наша держава. Це коротенько ті тези, на підставі яких ми до цієї пори дружно і мирно працювали в справі увільнення української території від більшовиків, в справі встановлення ладу, і на яких малось на увазі працювати дальше.

Але появився приказ перший генерал-фельдмаршала Ейхгорна, відомий Вам, з приводу якого були прийняті певні резолюції в Центральній раді і було доручено урядові, і не тільки доручено, але предписано довести ці резолюції до відома німецького уряду. Вони були доведені. Минув час і появився другий наказ-оповіщення, той наказ, про який я Вас сповіщав. Той наказ, так само як перший, указує, що представники військової німецької власті, які находяться зараз в Києві, не зуміли зорієнтуватись в обставинах як сучасного моменту, так не зуміли зорієнтуватись в умовинах нашого життя. Не зуміли стати на нашу точку погляду і не зуміли дати можливість перевести лад і спокій на Україні. Прислухуючись до голосу різних організацій, різних делегацій, часто інсценізованих, які появлялись до них в справі аграрного питання, вони й в той же

момент не зуміли прислухатися до справжнього голосу народу, до голосу цього народу, на якому ми базуємся і грунтуємся в творенні держави української, і як нерозуміння цієї нашої ситуації, як нерозуміння того, що всякі накази, як це було неоднократно між нами умовлено, і як це підкреслювалось неоднократно в нотах, що всякі накази і з боку німецької власті в Києві мусять піти після обопільного порозуміння і за обопільною згодою. В результаті відсутності того появилось оповіщення 25 квітня — я не знаю, чи треба перечитувати його і треба ще раз установлювати точний зміст його. Здається, що в даному випадку цього не треба. Коли відносно першого наказу появились сумніви, що той наказ і ті дебати, які були в Центральній раді, є результат неправильного перекладу цього наказу, то в данім випадку цього нема. Наказ цей був звірений, неодноразово перевірений і було установлено, що являється цілком точним з тим німецьким текстом, який в свій час був розклеєний на вулицях города Києва.

Не торкаючись абсолютно того, чи порушує цей наказ, чи не порушує з юридичного боку наші порядки, наші установи, я хочу коротенько спинитися на тому, чим визваний цей наказ. Можна було б думати, що цей наказ такої величезної ваги повинен був визваний якими-небудь відповідальними і також великої ваги тими чи іншими обставинами життя. І от поруч з цим оповіщенням у газетах появилось офіціальне інтерв'ю, і воно появилось іменно з підкресленням, що його зміст офіціальний. Це інтерв'ю підкреслює, розшифровує розпорядження в наказі генерал-фельдмаршала Ейхгорна, в якому говориться, що повинні вони, військові власті, прийняти міри для того, що Український уряд не зумів подбати про охорону города Києва, появились якісь таємні організації, які провадять свої справи таємно і безконтрольно, і уряд в цьому напрямку абсолютно нічого не може зробити.

В цьому офіціальному інтерв'ю указано, що основною і головною причиною цього наказу являється похищення пана Доброго [97]. Не кажучи уже про те, хоч і ворушаться якісь таємні організації, це ще не значить, що уряд так чи інакше може викрити ті організації. Не упоминаючи про те, що такі організації є і по інших державах, де лад організовувався не в один місяць, я спинюсь на цьому факті офіціального звідомлення. Що таке є власне пан Добрий? Він, може, є підданець німецької держави? Ні, він ні сват, ні кум, він зовсім постороння людина. І от із-за того, що було похищено цю посторонню людину, яка юридично нічим не зв'язана з Німеччиною, яка не дає ніяких поводів до того, щоби зробити такої колосальної ваги приказ, приказ був виданий.

Це лишнє підкреслення певної неорієнтації і неуміння, а може, навіть, небажання розібратись в наших справах і з боку цих, мабуть, не дуже відповідальних властей Німецької держави, які находяться на Україні. Я підкреслював й далі мушу підкреслити, що [йдеться про] іменно цих — не дуже і відповідальних військових властей німецького уряду, які находяться в городі Києві. Бо політика німецького уряду, бо відношення німецького уряду, оскільки маєм змогу судити до цього дня, є інакша, дружня і прихильна. Політика німецького уряду і його тенденція — є тенденція невмішування в наші справи, щоб уникнути всяких непорозумінь, і цієї тенденції ці люди не могли зрозуміти, і що ті тенденції є інакші, ніж тенденції тих окремих людей, які провадять тут, мабуть, якусь неурядову політику Германії, але якусь свою окрему. Це видно хоч би із тих дебатів, які 24 і 25 з приводу першого наказу Ейхгорна провадились в рейхстазі [98]. Я дозволю собі тут прочитати видержку із одної офіціальної телеграми, яка повідомляє, в якому напрямку саме ведуться ці дебати (*читає*). «Позавчора і вчора 24 і 25 у Берлінському рейхстазі почались острі дебати в справі наказу Ейхгорна і взагалі німецького поступування на Україні. В обороні позиції Українського правительства виступили: Ерцберг і Ференбах від Центра, Шейдеман і Носке від соціал-демократів, Ледебур од незалежних соціал-демократів, Греффе від консерваторів і Гаткин від поступовців».

Як бачите із цієї телеграми, власне кажучи, більшість парламенту виступала проти тієї політики, яка ведеться тут цими, мабуть, маловідповідальними людьми тут у нас на Україні. Що це є так, що, очевидно, є цілковите непорозуміння справ, небажання зрозуміти цю справу, це можна ясно побачити з того, що це случилось іменно в той момент, коли ми строїмо державу і коли порядок і спокій на Україні все-таки почав заводитися, коли, з одного боку, не дивлячись на те, що ще ми ратифікаціонними грамотами не обмінялись, уже торговельні зносини начались, уже більш 3 млн [пудів] хліба ми мали змогу дати Німецькій і Австро-Угорській державі. Це случилось в той момент, коли власть постепенно почала кріпнути, коли наші реформи почали переводитись в життя, коли, одним словом, почався заводитись лад в Українській державі. І коли раніше була розмова про те, що ми не зможем перевести засів нив, тепер це відпало і це підкреслює якраз відповідальний момент, до якого треба було б віднестися надто уважно, і що це є нерозуміння справ, то це підкреслюється тим, що це вийшло в той момент, коли ми власне і бажаєм і строїмо державу на тому, щоб ввести нашу державу в концепцію західноєвропейських держав.

І не розуміючи іменно цього нашого основного завдання, і цієї нашої основної роботи, вони в цей момент зробили те, що зробили. Після того, як це зроблено, перед нами стає питання, як нам бути далі і що мусимо робити. Уже із тих слів, які я тут вказав, і з того коротенького докладу, який я зробив, можна зробити ті висновки, які мусять бути положені в основу нашої дальшої роботи відносно цього діла. Ясно, що наш уряд мусить покласти своїм обов'язком довести до відома дружного нам уряду Німецької держави всю невідповідальність за вчинки тих людей, які може на свій страх і риск ведуть свою окрему політику, займають свою окрему позицію щодо нашого життя тут на Україні. Чому окрему — я уже показав. Невідповідальну тому, що вони розходяться не тільки з нашими поглядами, з нашим розумінням справи, не тільки з переведенням в життя тих законів, не тільки з утворенням держави на повних підвалинах, але також і тому, що вони своєю роботою скріпляють ті позиції, які були б небажані німецькому урядові, в той момент, я підкреслюю ще раз, коли ми творимо державу і стараємся ввести концепцію західноєвропейських держав, а не інших. Ясно, ми мусимо звернутися до уряду німецького з відповідною нотою, в якій, виклавши все те приблизно, що я сказав, ми мусимо вимагати, щоби цих людей, невідповідних ні нашим завданням, ні нашій роботі, невідповідних і тенденціям, і завданням німецького уряду, звідси було відкликано».

Після промови пана Голубовича від імені українських соціалістів-революціонерів Янко вносить пропозицію через пізній час перевести обговорення заслуханої заяви Голови Ради міністрів на друге засідання.

Робітнича газета. — 1918. — 30 квіт.

№ 167

28 квітня 1918 р.

Перед цим засіданням, як і напередодні, провадились фракційні наради, так що засіданян замість 12 почалось тільки о І-й з половиною годині дня. Засідання відбувалось у більшій залі на третьому поверсі і через те публіки було значно більше, ніж на попередніх засіданнях, що відбувались у меншій залі.

Члени Малої ради майже всі присутні, крім представників Польського централу.

Членів правительства також досить багато: Жуковський, Любинський, Прокопович, Христюк, Шелухін, Клименко * та кілька товаришів міністрів.

---

* П. Климович.

В президіумі М. Грушевський та С. Веселовський.

На порядку денному дебати з приводу заяви В. Голубовича про приказ Ейхгорна.

З першою великою промовою виступає соціал-демократ М. Порш.

Промова М. Порша

Для нас особа генерала Ейхгорна, який видав приказ про заведення на Україні німецьких військових судів, не так сама по собі важна, бо за ним стоїть усе тутешнє німецьке командування. Для нас важніше ясно визначити своє відношення до цього приказу. Будучи авангардом демократії, ми не повинні заховувати тих причин, які викликали цей приказ. Одною з таких причин, у першу чергу, є той розвал і безсилля державної власті, які у нас запанували останніми часами. З другого боку, до такого поступовання німецького командування спричинились ті імперіалістичні тенденції, які направляють усю політику Німеччини. І слабість нашої організації, слабість української власті, правительства українського ще збільшила цей потяг німецького командування на Україні. Слабість організованості нашого правительства найкраще видно хоча би з того, що у Кабінета досі не було реальної програми, яка в цей момент найбільш потрібна. Куди б ми не глянули, то в кожному відомстві, в кожному міністерстві ми відчуваємо дужий вплив браку програми.

В цей самий момент, коли ми маємо приступити до виконання підписаного з осередніми державами мирного договору, від виконання якого залежить успіх їхньої боротьби на Західному фронті, ті держави не можуть бути байдужими до тих наслідків, які викличе розпорядження Ейхгорна. Але дужий імперіалістичний вплив німецького юнкерства відбився й на поводженні німецького офіцерства на Україні. Сьогодні одержано ще два свіжих прикази, якими німецьке командування оповіщає, що професійні робітничі спілки й навіть Міністерство внутрішніх справ повинні просити у німців дозволу на святкування першого травня та зібрання. Цим чашу нашого терпіння вже переповнено. Ми мусимо рішуче протестувати проти цього і протестувати таким способом, щоб у пана Ейхгорна відпала охота розпоряджатись надалі нашим внутрішнім життям.

Оскільки в нашому народі не буде панувати думка, що німці прийшли до нас не для того, щоб відновити старі соціальні й національні відносини та повернути старий земельний лад, остільки зможе наше правительство виконувати заключені договори. Ті німецькі провідні кола, про котрі кажуть, що вони «мудрі німці», в даному разі є сліпі, бо вони самі йдуть такою своєю політикою до пропасті й ведуть туди ті народи, які зв'язані з ними. Сліпі німецькі генерали звикли у себе прислухатись до голосу власницьких кіл і думають, що й тут можна стати на цей шлях єднання великих власників і буржуазії проти робочої верстви. Ми мусимо наперед сказати, що коли таким чином праці правительства будуть робитись перешкоди, то підписаний з Німеччиною торговельний договір не може бути виконаний. Через те ці генерали є ворогами не тільки нашого, а і всього робітництва, в тому числі й німецького, яке вже 4 роки проливає свою кров.

Ми всі повинні злучитися в рішучому протестові й повинні домагатись, щоби Берлін і Відень звернули увагу на те, як псуються тут відносини, що може привести до невиконання договорів і тим пошкодити осереднім державам у війні. Ми повинні домагатись усунення з України теперішніх полководців. Але, разом із тим, повинні ми дивитися в корінь і скріпляти наше правительство, щоби не траплялось одночасно, так як тепер, в одному відомстві людей, що тримаються зовсім різних поглядів. Тепер настав час рішучої боротьби. Ми до цієї боротьби змушені й ми її поведем! (*дужі оплески на лавах депутатів і серед публіки*).

Другу велику промову сказав також соціал-демократ Б. Мартос.

Промова Б. Мартоса

До чого може призвести приказ Ейхгорна? — запитує промовець. Під час панування на Україні більшовиків я був на селі і як раз у тім місці, де все вже було підготовлено до того, щоб заарештувати місцевих більшовиків. Але тут надійшла звістка, що проти більшовиків іде німецьке військо, яке несе з собою старий лад. Коли я, не маючи ще певних відомостей, став говорити селянам, що то може й не німецьке військо, то вони послали туди своїх розвідувачів і ті наочно переконались, що то за військо. Тоді селяни вже стали рішуче казати: «Ми всі поляжемо, але землі й свободи не віддамо й не попустимо повернення старого ладу. Коли ми піддамося німцям і дамо завести старий лад, то тоді ми зовсім загинемо, бо німці заберуть нас у військо й пошлють на французький фронт».

Очевидно, село досить вірно оцінює німецьку небезпеку, але воно ще спокійне, доки має силу Центральна рада. Селяни готові хоч і зараз заплатити податі, дати німцям хліба, худоби і всього, що треба, але тільки доти, доки буде правити Центральна рада. Коли ж починає розпоряджатись Ейхгорн, то селяни кажуть: «Це Корнілов. Пани й буржуї знюхалися з німцями й заводять старий режим». І з цього поняття зроблено буде належні практичні висновки.

Зрозуміло, що німцям важно, щоб наші поля було засіяно, але коли після того, як засів уже кінчився, Ейхгорн видав приказа про те, як повинен переводитись засів, то це вже щось інше. Очевидно, що Ейхгорн робить такі вчинки на свій риск і в інтересах своєї верстви, а не в інтересах німецької держави та німецького народу.

Тут мало буде домагатися від німецького правительства негайного усунення Ейхгорна, а треба домагатись, щоби було видано приказ усьому німецькому військовому командуванню не втручатись у наші внутрішні справи. Коли ж цього не буде зроблено, то нехай генерал Ейхгорн знає, що йому прийдеться тут держати не 300 тис., а 3 млн війська, так щоб у кожному селі була залога й на кожних 20 кроків залізниці варта, бо нехай не забуває, що тут жиє 30 млн народу. Може тоді не буде Центральної ради, може навіть нас не буде, але для нас важніше, й ми навіть бажаємо, щоби краще її зовсім не було, ніж вона має стати тим, чим став бессарабський «Сфатул церій».

До всього цього призвела політика нашого Міністерства закордонних справ, яке не подбало про те, щоби заключити з німецьким правительством докладні умови про права й обов'язки німецького війська на Україні. У тій телеграмі німецького канцлера, на яку посилався вчора наш міністр закордонних справ, навіть не зазначено ясно, в яких відносинах із нашими властями має бути німецьке командування. Так далі не повинно бути. Треба домагатись ясного офіціального визначення стосунків між німецьким військом і нашими властями. Коли ж німецьке правительство на це не згодиться, то краще нам бути Бельгією, ніж приєднаною до Румунії Бессарабією. Може ми не готові тепер до збройної боротьби, але нехай німці не забувають того, що коли щось трошки зміниться в психології народу, то тоді найбільш легкодухі стають самими одважними людьми. Отже, нехай вони добре розважають про те, чи краще їм прислухатись до чийогось голосу, чи до нашого, який є голосом народу українського (*оплески*).

Далі виступає представник фракції московських соціалістів-революціонерів М. Зарубін, який говорив дуже мало про приказ Ейхгорна та про відношення до нього, а все про осоружних йому українських міністрів та їхню політику в дуже далеких від Ейхгорнового приказу сферах.

Промова М. Зарубіна

Треба поставити всі точки над «і» й вияснити собі добре, що заводить у нас приказ Ейхгорна, — починає промовець. — Він заводить німецькі військові суди по всій Україні й відновлює тут смертну кару. Спирати тут усього на самого Ейхгорна не треба, бо у німців нічого не робиться нерозважно. Можна з певністю сказати, що приказ Ейхгорна було обмірковано й затверджено попереду в політичному відділі Генерального штабу в Берліні. До кого ж тепер звертатись нам? Тут треба звернути увагу на ті дебати, які ведуться тепер у берлінському рейхстазі. Очевидно там зрозуміли, що залізний чобіт німецького війська вже й на Україні придушив вільний рух. Там, видно, про нас турбуються і туди ми повинні тепер звернутись за допомогою. Але наше правительство в цей бік, здається, не дивиться».

Тут промовець сідає на свого коника й починає з особливою своєю уїдливістю і злістю в голосі картати правительство, у якого знаходить цілу купу гріхів — і закон про українське підданство, і залізнична політика, і «бажання анексувати», як каже промовець, з кількох повітів Білорусії і ще багато дечого, що заважає неукраїнській демократії з'єднатися з українською, до чого її закликали попередні промовці.

— Єднайтеся тоді з Ейхгорном, — зауважує з місця Б. Мартос.

У дальшій промові Зарубін ще далі відходить од теми — наказу Ейхгорна — так що голова зборів (у цей час С. Веселовський) спиняє його й запрошує говорити на тему. Закінчуючи після цього промову, Зарубін зазначає цілу низку тих умов, на яких неукраїнська демократія згодилась би на то єднання з демократією українською, до якого закликали М. Порш та Б. Мартос.

З коротеньким поясненням виступив міністр судових справ *С. Шелухін*, який спростував ті закиди, що зробив йому в своїй промові М. Зарубін відносно закону про українське підданство.

Не дуже велику промову сказав представник єврейської об'єднаної соціалістичної партії *Шац*, який доводив, що за Ейхгорном стоїть не тільки німецьке військо на Україні, а ще й об'єднана буржуазія всіх націй як німецька, так і московська, й українська, польська і єврейська, які разом інтригують і домагаються здійснення своїх бажань. Тут треба, на думку промовця, не ноти до Берліна писати, бо це ні до чого не приведе, а треба міцніше об'єднати ті демократичні групи всіх націй, інтереси яких спільні між собою. «Не треба було би правительству проводити тої політики, яка має на меті українізувати цю державу, що є по суті неукраїнською, — каже промовець (*дужий протестуючий гамір серед публіки*). — України не можна зробити національною українською державою — це утопія. Найближчою задачею українського правительства є тепер заключення демократичного миру з Московщиною. Треба конче також завести зв'язки з демократією Берліна й Відня, де вже почувається той рух, який може скоро знесе всяких Ейхгорнів. Ми закликаємо правительство допомогти нам утворити атмосферу психологічного й соціального, й національного єднання».

Найбільшу й певно найкращу в цьому засіданні промову сказав із властивим йому темпераментом і юмором бувший голова Ради народних міністрів * В. Винниченко, який оце вперше виступив після повернення до Києва, де він не був іще з січня.

Публіка зустріла промовця дужими щирими оплесками, які довго лунали в залі.

Промова В. Винниченка

Я хочу сказати кілька слів не про Ейхгорнове розпорядження, а про інші речі, бо й другі промовці говорили вже тут не на тему, — почав В. Винниченко,

---

* Голова Генерального секретаріату.

ко. — Тут тов. Зарубін обвинувачував нас, українців, за те, що ми покликали німців. Але я на це скажу, що коли б ми їх не покликали, то у нас тепер був би той «соціалістичний рай», що у наших сусідів-більшовиків (*голоси з публіки: «Правда!» Оплески*). Я сам пробув у тому «раю» 2 місяці й бачив там багато злого, але дещо може й доброго. Коли я почув, що на допомогу нам ідуть німці, то мені було і сумно і страшно, бо по щирості ми не можемо сказати, що це сила соціально дружня нам.

Тут утворилась комісія двох ідей: соціально-політичної й національно-політичної, і в цьому вся трудність нашого становища. Інтелігенція наша пересвідчилась і твердо засвоїла собі переконання, що без національного відродження не може бути успішною боротьба робочого класу за соціальне визволення. Цього не розуміють і не відчувають ті, хто не був під таким національним гнітом, як ми, й не боровся так за національне визволення. Нам не можна в справі національного відродження покладатись ні на кого, ні на яку автономію в чужій державі чи що, і ми думаємо, що власна держава найкраще забезпечить національне відродження. Всякі таблиці, написи, канцелярське діловодство на українській мові — це не забавка, як дехто каже. Ми дивимось на багато років уперед і знаємо, що хоч тепер часом наш народ не розбере як слід котрогось українського напису, то українська школа зразу дасть багато... * національно й соціально робітників.

З початку революції ми наївно думали, що наш національний розвиток забезпечить автономія, та побачили згодом, що автономія, особливо та, що з Петербурга (*сміх*), нічого нам не забезпечить. Тоді ми стали на грунт федерації. Але чим більше поширювалась у нас ідея федерації, тим більшою ставала до нас ворожнеча неукраїнців, які всіма силами взялися боротись із федерацією. Через те ми мусили зреалізувати ті можливості, які давали нам обставини моменту, і взяти собі те, що мають усі європейські народи — власну державу. І в цьому немає жодного шовінізму й жодного націоналізму.

Будуючи свою державу, ми не можемо не звернути належної уваги на соціальні реформи, бо розуміли, що ми дуже ще молоді й нам треба збирати напочатку коло державного будівництва всі сили різних класів. У цьому може була наша помилка, але в цьому й наша трагедія. Ми триста років майже не жили як нація і раптом обставини склались так, що ми зразу здобули власну державу. До приходу більшовиків ми багато дечим жертвували в соціальному розумінні, і через те вони так легко нас спихнули, бо нам треба бути обачними, й ми не могли мати тої сміливості, я б сказав, того нахабства, яке було у більшовиків і яким вони приваблювали до себе трудові маси. Ми провадили державне будівництво й не могли підтримувати більшовиків у тих крайніх [засобах], які вони проголошували. Через те ми й зважились прикликати не однорідну з нами силу, яка б нам помогла визволитись із-під більшовицької навали.

Під час більшовицького панування в Києві одверто виявилась уся прихована до тої пори ворожнеча неукраїнської демократії до нас. Згадаймо тільки, як, може мимоволі, централістична неукраїнська демократія вітала більшовиків, коли вони сюди прийшли (*голос з боку «меншостей»: «Нічево подобнаво». Серед публіки оплески*). Згадаймо, як серед неукраїнського громадянства зразу виросли централістичні ідеї, як більшовики стали з ненавистю нищити все, що тільки побачили національно-українського, як вони почали топтати портрети Шевченка, виганяли із шкіл українок-учительок. Все українське їм здавалось контрреволюційним, бо їхня давня імперіалістична вдача не дозволяла їм дивитись інакше. Ще й тепер там на півночі, в Петербурзі, сподіваються, що Україна знов приєднається до Московищини, ще й досі думають, як і вторік, що «нікакой Ук-

* Слово нерозбірливе.

раїни нєт, всьо ето нємєцкая видумка» (*оплески*). Вони там не можуть уявити собі, що у нас може бути своя душа. Вони думають тільки про наш хліб, про наше вугілля, руду й наше добро, і досі ще не можуть згодитись, що ми маємо право одібрати у них те, що царі у нас награбували. Грабіжницькі імперіалістичні звички там і досі ще живі й дужі.

Так, товариші! Ми покликали німців. І ви нам тепер кажете: «Бачили очі, що купували — їжте, хоч повилазьте!». Ні, ми не хочемо цього їсти. І думаємо, що коли станемо на правильну путь, то нам не прийдеться їсти. Я одверто, не боячись нічого, спитаю вас усіх, через що Ейхгорн дозволив собі тут такі вчинки? До цього повинні бути якісь підстави, що прикликана дружня сила починає поводитись, як сила ворожа. Тут ми повинні згодитись де з чим із того, що казали деякі попередні промовці. Іменно з тим, що німці не почувають тут якоїсь одної дужої відповідної сили. Очевидно, вони переконані в нашому безсиллі і в своїй всесильності й певні, що народ наш байдужно приймає все. Але це не так. Я думаю, що у нас тепер такі обставини, коли нам найдужче треба подбати про змінення становища.

На кого ж нам спертися? Коли ми будуємо державу, то треба спитати, що таке є наша нація. Це селянство й робітництво, бо буржуазія у нас переважно чужонаціональна — єврейська, польська, московська. Вся ця тутешня буржуазія має ворожі нашій державі імперіалістичні плани, які для одної частини зміщаються у польській «од моря до моря» державі, а для другої — в державі московській.

Через те, знаючи імперіалістичні прагнення буржуазії до сусідних держав, ми повинні в своєму державному будівництві спиратися на трудові верстви людності, хоч би ми мали загинути. Ми не повинні жертвувати нічим із здобутків революції. Наша держава повинна взяти на себе ведення народного господарства в головних його ділянках. Це є так званий державний капіталізм. І це зовсім не є утопією й кабінетними міркуваннями, як здається декому, а цілком практичними планами. Якраз тепер, коли наша промисловість зруйнована, то в інтересах селянсько-робітничої верстви її треба державно відновлювати. Коли ми проведем це, а в згоді з цим і земельну реформу, то здобудем собі велику прихильність селянства й робітництва, на яке й зможем опертися.

Тепер національне невдоволення навіть серед свідомих українських мас викликається незадовольняючою соціальною політикою, й тільки гармонізація соціальних інтересів з національними дасть ту непереможну силу, якої жодні німці не поборять. Ця гармонізація вже зарисовується, і тепер треба йти або назад, або вперед, бо коли й далі будемо стояти на одному місці, то це загрожуватиме нашому державному існуванню.

Зо мною, певне, й німці згодяться, що ті верстви нашого селянства й робітництва, на котрі спирається наша держава (в існуванні якої й самі німці заінтересовані), повинні бути забезпечені в своїх соціальних інтересах, бо інакше на нашій території візьмуть гору ті течії й ті кола, які ставляться прихильно до держав «Антанти», а не до Німеччини. Вони повинні згодитись, що коли віддадуть нас на поталу буржуазії московській, то цим самим зруйнують нашу державу, а тоді вже не матимуть звідси того хліба, який їм потрібен у боротьбі на заході. Наші селяни на Поділлі вже досить виразно показали, що вони вміють боронити свої інтереси. І так само зможе їх боронити народ у других місцях. Для цього сили ще є досить.

Я переконаний, що всі європейські держави виснажені і знесилені чотирма роками війни, і там, на заході, також повинен скоро початись революційний рух. Це показують багато признаків як у самій Німеччині, так і в Австро-Угорщині, в Італії, в Англії і в інших державах. І, користуючись цим, ми повинні держати відповідний тонус свого життя, щоб у відповідний момент прилучитись до тої боротьби за соціальне визволення, яке там скоро почнеться».

Після В. Винниченка виступив *Гольдельман* (Поалей Ціон). Цей промовець зазначував, що приказ Ейхгорна має не стільки соціальний, скільки політичний характер, бо він по всій Україні касує політичні свободи і права громадян. Видаючи такі прикази, німці, очевидно, мають тут, на Україні, підпору в буржуазних і землевласницьких групах.

Представник Селянської спілки *Одинець* називає німецьке командування на Україні поміщицьким командуванням. Про це свідчить хоч би те, що зараз за приходом німців почали гуртуватися всякі офіцери та панки в різні військові загони, котрі часом звуть себе гайдамаками. Невважаючи на прохання селян, цих загонів правительство не хотіло розформовувати, аж доки подекуди самі селяни їх не «розформували». Німці беруться полагоджувати земельну справу, а разом деякі міністри тут кажуть, що через соціалістів-революціонерів усе лихо — через них і дощ не йде. Але ж ми самі всю землю засіяли — якого ж ще треба «ділового» міністерства? — каже промовець. Де пани пробували силою втручатись у справу засіву, там селяни їх зброєю порозганяли. Так буде і з німцями. Вони не примусять селян полоти та сапати буряків. Нехай поміщики не сподіваються, що їм німці щось допоможуть. Коли щось можна буде зробити в Києві, то того не можна буде зробити в селі. Нехай пани не прикриваються німецькими приказами, бо як розкриється ця ширма, то буде дуже й дуже погано (*оплески*).

Останню велику й гарячу промову сказав *М. Рафес* (Бунд). «У цьому морі слів, які тут було сказано, нас вертає до дійсного життя отсей новий документ, який сьогодні послало німецьке командування Міністерству внутрішніх справ (читає по-німецьки):

«З газетних звісток ми довідалися, що Міністерство внутрішніх справ Української Народної Республіки дозволило святкувати день першого травня, коли в різних краях міста мають одбутися віча й маніфестації, що буде порушенням німецького спокою й безпечності. Згідно з приказом од 15 квітня, в якому зазначено, що на всякі віча повинно бути взято дозвіл у командуючого арміями групи генерала Ейхгорна, і який приказ стосується також до святкування дня першого травня, повідомляємо міністра внутрішніх справ, що на святкування дня першого травня конче треба дістати дозвіл у штабі генерала Ейхгорна».

Копію цього листа, — каже далі промовець, — послано раді професійних спілок із припискою, що це посилається їм для повідомлення.

Це має дуже велику вагу, бо цим німецьке командування хоче показати робітництву, що Міністерство внутрішніх справ не має жодної ваги, що воно, мовляв, просто «Інститутська, 40», куди ми, німці, посилаємо отсі свої розпорядження».

Далі М. Рафес докладно спиняється на тому трудному становищі, в якому є неукраїнські фракції, опозиційні виступи котрих часто витлумачують і розуміють не так, як би вони того хотіли. Ці фракції критикують діяльність правительства для того, щоби звернути її з хибного, на їхню думку, шляху, а деякі кола, в тому числі може й німецьке командування, розуміють цю критику як ворожість неукраїнської демократії до Української держави й на цьому грунтують свої замахи на суверенітет цієї держави. В кінці промовець доводить, що робітництво всіх націй на Україні повинно спільними силами боронити суверенітет Української Республіки, бо коли її буде також придушено німецьким імперіалізмом, то для класової боротьби робітництва буде дуже мало можливостей.

Промова М. Рафеса була останньою в цьому засіданні, бо ледве він устиг скінчити, як в залу засідань увійшов «німецький імперіалізм» в образі озброєного війська і засідання було насильно скінчено.

Коло $3^1/_2$ години дня до будинку Центральної ради підійшов відділ німецького війська з панцерним автомобілем та кільканадцятьма самострілками на возах. Панцерник став на Володимирській вулиці і проти Центральної ради, а солдати тим часом обступили кругом будинок і ввірвались в середину, тягнучи за собою кілька самострілів. Всім служачим у Центральній раді, робітникам та стороннім людям, що були в той час у сінях та в спідніх помешканнях, звеліли солдати тримати руки вгору, заступаючи разом усі ходи, виходи та кімнати. З першого поверху це військо вийшло на другий, а потім і на третій, де в той час провадилось засідання Малої ради. Між моментом приходу війська до будинку Центральної ради й тим моментом, коли це військо увірвалось в залу засідань, пройшло хвилин 15—20, і хоч солдати при тому дуже багато кричали та стукали, проте в залі засідань майже ніхто нічого не знав, аж доки не вийшов туди німецький офіцер із солдатами, що тримали напоготові револьвери й рушниці з насадженими на люфи багнетами [99].

Якраз перед цим скінчив свою промову М. Рафес, і не встиг ще голова дати слово черговому промовцеві, як німецький офіцер, ставши перед столом президіума, сказав, запинаючись і перекручуючи трохи слова, по-московськи:

«Именем германского правительства приказываю вам всем поднять руки вверх».

«Руки вверх!» — закричали й солдати, обступаючи залю під стінами.

«Я тут голова зборів і закликаю Вас до порядку», — промовив М. Грушевський до офіцера.

Офіцер обернувся до М. Грушевського і, з блідим лицем та тремтячим голосом, видимо дуже хвилюючись, став белькотати, намагаючись надати своєму голосові категоричного тону:

«Тєпєрь я распоряжаюсь, а нє ви. Поднімітє, пожалуйста, рукі вверх».

М. Грушевський остався спокійно сидіти, склавши на столі руки.

Тим часом усі інші присутні в залі попідіймали руки вгору. Один тільки М. Порш устав з місця, держучи ліву руку з капелюхом і газетами вниз, а праву з цигаркою нарівні з очима.

Разом із тим у залу входило все більше озброєних солдатів, які обступили кругом усіх, кричучи десь коло задніх рядів публіки: «Halt! Руки вверх!» і стукаючи в підлогу прикладами.

Увійшло ще зо два офіцери, один із них видно старший за того, що ввійшов першим.

Коли гамір та грюкіт трохи притих, то офіцер, що говорив по-московськи, сказав голосно:

«Ви всє скоро разойдьотесь по домам. Нам нужно только арестовать господ — Ткаченко (міністр внутрішніх справ, с.-д.), Любинскаво (український міністр закордонних справ, с.-р.), Жуковського (військовий міністр, с.-р.), Гаевскаго (директор адміністративного департаменту Міністерства внутрішніх справ, с.-р.) і Ковалєвскаво (міністр земельних справ, с.-р.). Покажітє мнє їх, пожалуйста», — звернувся офіцер до М. Грушевського.

«Я тут їх не бачу», — одповів М. Грушевський.

Справді з них були в залі тільки Ю. Гаєвський та М. Любинський, які самі підійшли до офіцера й назвали себе. Їх зараз же заарештували й повели з залі.

Жуковський також був на засіданні, але перед тим вийшов. Інших згаданих міністрів на засіданні не було.

Потім старший офіцер сказав по-німецьки молодшому одібрати у всіх присутніх револьвери, бо хто не віддасть, того буде розстріляно.

«У кого єсть револьвери, то отдайте сейчас, потому, что кто не отдаст, то будєт строго наказан», — переклав молодший по-московськи. — Послє у всех будет ревізія».

М. Грушевський: «Я протестую проти ревізії парламенту».

Офіцер: «Будьте спокойни, пожалуйста».

Два-три чоловіки вийшло й поклало свої револьвери на столі коло офіцера. Після цього позволено було всім спустити руки.

Тоді німці стали випускати по одному присутніх, списуючи всіх членів Центральної ради. У дверях, котрими присутні виходили з залі, стояли в два ряди солдати й кожного, хто виходив, навіть і жінок, обмацували — чи нема у кого зброї.

Всіх потрушених пускали в сусідню кімнату, «секретарську», відки в 5 з половиною годин випустили вільно на вулицю, де з обох боків стояли великі юрби народу, котрого німецькі солдати не пускали підійти близько.

В юрбі чути було з приводу події то сумні — між українцями, то радісні — між меншостями, особливо поляками — розмови.

Через кільканадцять хвилин повезли в закритому автомобілі М. Любинського та Ю. Гаєвського [100], а за ними поїхав верескучий панцерник.

Згодом повезли й самостріли, частини німецьких солдатів, які остались у будинку Центральної ради, привезли походну кухню.

Народня воля. — 1918. — 30 квіт.

№ 168

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ

29 квітня 1918 р.

Присутні: В. Голубович, Чопівський, Климович, Прокопович, Мірний, Симонів, Рудницький, Хургін.

1. *Слухали:* законопроект Міністерства фінансів про додаткове асигнування 25 млн крб. на утримання Центральної ради і центральних установ народних міністерств, а також на неодкладні заходи Міністерства.

Постановили: збільшити фонд для виконання біжучих видатків всіх відомств до 50 млн крб. з тим 1) щоб 30 млн крб. було розпреділено по рахункам майбутнього бюджету всіх міністерств, а 20 млн крб. лишилося, як запасний фонд; 2) щоб принцип єдності каси надалі не був порушений; всі прибутки окремих міністерств повинні передаватися до Державної скарбниці, а не переховувались по касах міністерств, або на біжучих рахунках кредитових установ. Законопроект ухвалити і внести в Центральну раду (див. додаток *).

2. *Слухали:* внесення п. *Мірного* про потребу послати до української мирної делегації представника пресбюро.

Постановили: доручити Генеральному писареві командирувати представника пресбюро на мирні переговори.

3. *Слухали:* внесення Міністерства торгу і промисловості про одкриття кредиту в 228 178 крб. на удержання Гірничого правління.

Постановили: відкрити з 10-мільйонного фонду кредит Гірничому правлінню в 228 178 крб. на його удержання на протязі перших місяців, згідно з постановою Ради народних міністрів від 22 квітня.

4. *Слухали:* внесення Міністерства фінансів асигнувати експедиції заготовки державних паперів 500 тис. крб. для обороту.

Постановили: асигнувати з 10-мільйонного фонду Міністерству фінансів 500 тис. крб. для обороту експедиції заготовок державних паперів.

---

* Не виявлено.

5. *Слухали:* внесення Міністерства фінансів про дозвіл прикладати гриф при друку грошей.

Постановили: дозволити Міністерству фінансів дати розпорядження накладати гриф на грошові знаки при друку їх.

6. *Слухали:* законопроект Міністерства фінансів про випуск білетів Державної скарбниці на 600 млн крб.

Постановили: законопроект ухвалити і внести в Центральну раду (див. додаток *).

7. *Слухали:* внесення Генерального писарства про видачу святочних нагород служащим відомств.

Ухвалено: видати запомогу в розмірі місячного оклада з усіма надбавками урядовцям тільки тих місцевих державних установ, яких штати затверджено до березня 1917 р. та в розмірі 1/2 місячного окладу по тих місцевих державних установах, яких штати затверджено після березня 1917 р., з тим: 1) щоб було утримано 10 % пошлини; 2) щоб не видавалося таких нагород з лишків кредитів на утримання особливого складу та на канцелярські видатки. Військовим, які взагалі отримують значно побільшену платню, святочної запомоги не видавати.

8. *Слухали:* внесення Державного контролю про допомогу на скликання з'їзду контрольних урядовців.

Постановили: асигнувати з 10-мільйонного фонду Державному контролю 10 тис. крб. на скликання з'їзду урядовців контролю.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
за діловода *М. Чечель*

Ф. 2209, оп. 1, спр. 21, арк. 31—32. Засвідчена копія.

№ 169

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

29 квітня 1918 р.

Депутация Рады

На этом заседании выступил *В. А. Голубович* с докладом о создавшемся в Киеве положении. После долгих прений, как это было официально сообщено представителям печати, решено было отправить депутацию от Центральной рады к германскому послу в Киеве барону Мумму. В состав делегации вошли гг. Голубович, Порш и Корчинский.

Депутации этой поручено осведомить барона Мумма о событиях в Киеве, узнать у него, делается ли это с ведома германской власти, выяснить, чего собственно германцы добиваются. Депутации поручено просить барона Мумма телеграфно снестись с Берлином и указать германскому правительству, что если оно пойдет навстречу Центральной раде, то и Центральная рада пойдет навстречу германской власти.

Депутация получила от совещания директивы указать, в случае надобности, что нынешнее министерство выходит в отставку, что новому министерству Центральная рада поручит пересмотреть земельный закон Центральной рады в смысле приспособления его к требованиям жизни.

---

* Не виявлено.

Заседание Малой рады

После отъезда депутации началось открытое в 5 ч. 10 мин. заседание Малой рады.

Председательствует М. С. Грушевский, часто покидающий зал заседания, и Арк. Степаненко.

Членов Рады мало. Хорошо представлены так называемые меньшинства, кроме российских социалистов-революционеров. Мало украинских социалистов-революционеров и украинских социал-демократов.

На скамьях правительства присутствуют: министр почт и телеграфов г. Сидоренко, тов. министра по еврейским делам г. Хургин и тов. министра по польским делам г. Рудницкий. Остальных членов правительства нет.

Заявление М. С. Грушевского

По открытии заседания М. С. Грушевский делает следующее заявление: «К тому, что доложил уже председатель Совета народных министров на общефракционном совещании, я должен добавить несколько слов по поводу вчерашних событий. В 12 часу ночи ко мне явился военный атташе Штольценберг и стал расспрашивать о подробностях последнего заседания Центральной рады. Я воспользовался этим случаем и заявил самый решительный протест против неслыханного поведения германских войск в стенах Центральной рады. Я обратился к военному атташе с запросом, как объяснить этот факт?

Г. Штольценберг объяснил мне, что следствием по делу об исчезновении директора банка Доброго было выяснено, что некоторые члены правительства близко стоят к этому делу. Решено было произвести аресты этих лиц, и так как известно было, что лица эти находятся на заседании Центральной рады, то военные власти и прибыли сюда.

На мои вопросы, как сообразовать с этим обстоятельством обыск членов Центральной рады, обыск в помещении Рады и ее архиве, обыск моего помещения и, наконец, мой личный обыск — на все эти вопросы мне было заявлено, что по поводу этого будет произведено расследование.

Сегодня днем явился ко мне начальник штаба командира корпуса, которому поручено расследование дела Доброго. Он заявил, что был отдан приказ об аресте некоторых, прикосновенных к этому делу лиц, но методов, которыми это поручение было выполнено, командир корпуса не одобряет. То обстоятельство, что войска вошли в заседание, производили обыски и забрали бумаги, в том числе и мои бумаги — все это выходит за пределы данного поручения. И все забранные бумаги будут возвращены.

Я спросил, известно ли, что я лично тоже подвергался обыску и что у меня забраны были мои личные бумаги. Начальник штаба мне ответил, что ему это не было известно, и что забранные у меня бумаги будут возвращены.

Я заявил, что все эти разъяснения я принимаю к сведению, но считаю их далеко недостаточным удовлетворением за нарушение неприкосновенности парламента и его членов. Вскоре в Центральную раду были возвращены забранные бумаги, которые еще не разобраны и поэтому нельзя судить, все ли бумаги возвращены. Но забранные у меня лично бумаги до сих пор мне не возвращены».

Заявление М. С. Грушевского члены Рады выслушали молча.

Законопроект Конституции

Затем тов. председателя Центральной рады *Арк. Степаненко* от имени комиссии законодательных предложений оглашает законопроект Конституции Украины.

Законопроект этот, по поручению Центральной рады, был в спешном порядке разработан комиссией.

После первого чтения единогласно принимается этот законопроект, официальный заголовок которого гласит: «Статут о государственном строе, правах и вольностях Украинской Народной Республики».

После первого чтения немедленно же начинается постатейное чтение этого законопроекта. Отдельные параграфы Конституции принимаются с небольшими редакционными поправками.

Лишь при голосовании § 1 от голосования воздерживаются гг. Биск (с.-д., меньшевик), Рафес (Бунд) и Павлов (с.-д., меньшевик).

Параграф этот гласит:

«Восстановив свое державное право, как Украинская Народная Республика, Украина для лучшей защиты своего края, для наиболее полного обеспечения права и охраны вольностей, культуры и благосостояния своих граждан, провозгласила себя и ныне есть держава суверенная, самостоятельная и ни от кого не зависимая».

Рафес мотивы воздержания от голосования объясняет так: при 4-м Универсале они голосовали против самостоятельности Украины. Не желая теперь нарушать единодушия в решениях, фракции Бунда и меньшевиков лишь воздерживаются.

Сущность основных пунктов Конституции сводится к следующему:

Сперва взять общие положения: территория Украины нераздельна. Власть на всей территории Украины едина. Но землям и волостям дается широкое местное самоуправление. Народам Украины даруется персонально-национальная автономия.

Часть II говорит о правах граждан. Право гражданства начинается с 20 лет. Никакой разницы в правах между мужчиной и женщиной Украина не знает. Все равны перед законом. Никто не может быть арестован без судебного приказа. Никто не может быть наказан смертью, позорным наказанием, равно ничье имущество не может быть конфисковано в качестве наказания. Домашнее жилище неприкосновенно, обыски без судебного приказа невозможны. Устанавливается почтовая тайна. Гарантируются все свободы —слова, печати, собраний, союзов. Активным и пассивным избирательным правом пользуются все граждане, достигшие 20 лет.

Часть III говорит об органах власти. Верховным органом власти является Всенародное собрание. Оно облечено всей законодательной властью и формирует высшую исполнительную и судебную власть. Высшая исполнительная власть принадлежит Совету народных министров, высшая судебная — Генеральному суду. На местах вся власть принадлежит органам местного самоуправления.

Часть IV говорит о Всенародном собрании. Оно избирается всеобщим, прямым, равным, тайным и пропорциональным избирательным правом. Один депутат избирается на 100 тыс. жителей. Никто не может иметь больше одного голоса. Всенародное собрание избирается на 3 года. Досрочный роспуск Всенародного собрания совершается либо им самим, либо волею народа, которая выражается в требовании роспуска, письменно заявленного не менее, чем 3 млн граждан. Председатель Всенародного собрания является представителем Республики. Право законодательной инициативы принадлежит и самому народу. 100 тыс. граждан могут подать законопроект во Всенародное собрание.

Изменения Конституции требуют квалифицированного большинства в 3/5 и повторного принятия новым Всенародным собранием. Война может быть объявлена только Всенародным собранием, причем для объявления войны нужно 2/3 голосов.

Часть V говорит о Совете народных министров. Министры ответственны перед парламентом.

Часть VI говорит о суде, часть VII — о национально-персональной автономии, часть IX — о временной приостановке гражданских свобод, которые могут быть приостановлены специальным законом не больше, чем на 3 месяца. Во время отсутствия Всенародного собрания свободы могут быть приостановлены Советом министров на его ответственность, и это должно быть утверждено на первом же заседании Всенародного собрания.

Сечевые стрельцы у Рады

С 4 час. дня у здания Центральной рады появились караулы сечевых стрельцов. Постепенно караулы усиливались. У подъезда Рады были выставлены пулеметы.

Затем весь квартал [у здания] Центральной рады был оцеплен сечевыми стрельцами. Проход через Владимирскую улицу был воспрещен. На углу Фундуклеевской и Владимирской ул. и на других углах этого квартала выставлены были пулеметы.

Цепь стрельцов не допускала скопления народа у этого квартала. Кафе «Франсуа» было очищено от публики, которая при выходе подверглась наружному обыску, нет ли оружия.

Цепь стрельцов допускала к зданию только членов Центральной рады по их билетам.

Киевская мысль. — 1918. — 30 апр.

В заседании Малой рады 29 апреля был в трех чтениях принят «Статут о государственном строе, правах и вольностях Украинской Народной Республики». Эта часть заседания тоже подробно изложена во вчерашнем номере «Киевской мысли». Приводим заключительную часть заседания Малой рады.

«Статут был принят в первом, втором и третьем чтениях с незначительными редакционными поправками.

Заседание Рады носило нервный, лихорадочный характер. Вокруг Рады расположен был караул сечевых стрельцов, оцепивших весь квартал [у здания] Рады.

Окончив рассмотрение Статута, Рада в ожидании возвращения депутации, посланной к германскому послу барону Мумму, перешла к рассмотрению дела членов Центральной рады, левых с.-р., арестованных в январе в стенах Рады перед наступлением большевиков.

Но рассмотрение этого вопроса было прервано возвращением от барона Мумма гг. Голубовича и Корчинского. Третий член делегации г. Порш заявил, что он вскоре прибудет в Центральную раду, но до окончания заседания он не прибыл.

Доклад о результатах поездки делегации сделал г. Голубович, указавший, что переговоры с послом вел главным образом г. Порш.

Делегация ознакомила посла с происходящими в Киеве событиями, заявила ему о решении Центральной рады создать новое министерство и передала ему, что Центральная рада всемерно пойдет навстречу германским властям, если и германские власти, со своей стороны, пойдут навстречу Центральной раде.

В ответ на это германский посол барон Мумм указал, что заявления Центральной рады уже запоздали. Барон Мумм, по словам Голубовича, много говорил о прежней любви и симпатии, которыми Центральная рада пользовалась у германской власти. Но последняя, подчеркнул посол, неоднократно указывала и Раде и правительству их ошибки, предупреждала о несбыточности социализации земли и др. реформ. Указания эти во внимание не принимались и случилось то, что случилось.

Делегация передала послу по поручению межфракционного совещания, что Центральная рада заявляет о своей готовности поручить новому кабинету пересмотр земельного закона с восстановлением частной собственности для мелких землевладельцев.

Но и на это заявление барон Мумм ответил, что оно сделано поздно.

Не успел В. А. Голубович закончить свой доклад, как в зал заседания донеслась ружейная и пулеметная стрельба. Как оказалось впоследствии, это стреляли в воздух охранявшие Центральную раду сечевые стрельцы, разгонявшие таким путем толпы любопытных.

Стрельба вызвала волнение среди членов Рады. Решено было прервать заседание и разойтись.

Часов в 9 вечера здание Центральной рады опустело, но сечевые стрельцы продолжали охранять его.

Передают, что ночью в частном помещении состоялось новое совещание членов Центральной рады, которое вынесло резолюцию по поводу совершившегося переворота.

Киевская мысль. — 1918. — 1 мая.

№ 170

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

29 квітня 1918 р.
Неофіціально

Статут про Державний устрій, права і вільності УНР

I. *Загальні постанови*

1. Відновивши своє державне право, яко Українська Народна Республіка, Україна для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права і охорони вільностей, культури і добробуту своїх громадян, проголосила себе і нині єсть державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною.

2. Суверенне право в Українській Народній Республіці належить народові України, себто громадянам Української Народної Республіки всім разом.

3. Це своє суверенне право народ здійснює через Всенародні збори України.

4. Територія Української Народної Республіки неподільна, і без згоди Всенародних зборів 2/3 голосів присутніх членів не може відбутись ніяка зміна в границях Республіки, або в правнодержавних відносинах якоїсь території до Республіки.

5. Не порушуючи єдиної своєї власті, Українська Народна Республіка надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, додержуючи принципу децентралізації.

6. Націям України Українська Народна Республіка дає право на впорядкування своїх культурних прав в національних союзах.

II. *Права Громадян України*

7. Громадянином Української Народної Республіки вважається кожна особа, яка на це право набула порядком, приписаним законами Української Народної Республіки.

8. Громадянин Української Народної Республіки не може бути разом з тим громадянином іншої держави.

9. Громадянин Української Народної Республіки може зложити з себе громадські права заявою до Уряду Української Народної Республіки з захованням приписаного законом порядку.

10. Позбавити громадянських прав громадянина Української Народної Республіки може тільки постанова суду Республіки.

11. Актова, громадянська і політична правомочність громадянина Української Народної Республіки починається з 20 літ. Ніякої різниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право Української Народної Республіки не знає.

12. Громадяни в Українській Народній Республіці рівні в своїх громадських і політичних правах. Уродження, віра, національність, освіта, майно, оподаткування не дають ніяких привілеїв в них. Ніякі титули в актах і діловодстві Української Народної Республіки вживатися не можуть.

13. Громадянин Української Народної Республіки і ніхто інший не може бути затриманий на території її без судового наказу інакше, як на гарячім вчинку. Але і в такім разі він має бути випущений не пізніше, як за 24 години, коли суд не установить якогось способу його затримання.

14. Громадянин Української Народної Республіки і ніхто інший на території її не може бути покараний смертю, ані відданий яким-небудь карам по тілу, або іншим актам, які понижують людську гідність, ані підпасти конфіскації майна, як карі.

15. Домашнє огнище призначається недоторканим. Ніяка ревізія не може одбутися без судового наказу. В наглих випадках можуть органи правної охорони нарушити недоторканість і без судового наказу; одначе і в тім випадку має бути на жадання громадянина доставлений судовий наказ не далі, як на протязі сорока восьми годин по довершенні ревізії.

16. Установляється листовна тайна. Органам державної влади не вільно відкривати листів без судового наказу інакше як у випадках, законом означених.

17. Громадянин Української Народної Республіки, ніхто інший на території не може бути обмежений в правах слова, друку, сумління, організації страйку, поскільки він не переступає при тім постанов карного права.

18. Кожний громадянин Республіки і всі інші на її території має повну свободу переміни місця пробування.

19. Постанови §§ 14, 16, 17, 18 і 19 не торкаються нормовання спеціальними законами виїмкового стану, який можна встановляти лише кожен раз окремим законом згідно § 71—76.

20. Лише громадяни Української Народної Республіки користаються з усієї повноти громадянських і політичних прав, беруть участь в орудуванні державним і місцевим життям через активну й пасивну участь у виборах до законодатних установ і органів місцевого самоврядування.

21. Активне й пасивне право участі у виборах як до законодатних органів Республіки, так і до всіх виборчих органів місцевого і громадського самоврядування мають всі громадяни Республіки, коли їм до дня виконання виборчого акту вийде двадцять літ. Виїмок творять признані законом за безумних, або божевільних, котрі находяться під опікою. Які карні переступства тягнуть позбавлення виборчого права, про те рішають Всенародні збори звичайним законодатним порядком. Ніяких інших обмежень виборного права не може бути. Окремі постанови про права громадянства нормує спеціальний закон.

III. *Органи власті Української Народної Республіки*

22. Всяка власть в Українській Народній Республіці походить від народу, а здійснюється в порядку, установленим цим статутом.

23. Верховним органом власті Української Народної Республіки являються Всенародні збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу власть в Українській Народній Республіці і формують вищі органи виконавчої і судової власти Української Народної Республіки.

24. Вища власть виконавча в Українській Народній Республіці належить Раді народних міністрів.

25. Вищим органом судовим єсть Генеральний суд Української Народної Республіки.

26. Всякого рода справи місцеві порядкують виборні рада і управи громад, волостей і земель. Їм належить єдина безпосередня місцева власть. Міністри Української Народної Республіки тільки контролюють і координують їх діяльність (§ 46), безпосередньо і через визначених ними урядовців, не втручаючись до справ, тим радам і управам призначених, а всякі спори в сіх справах рішає Суд Української Народної Республіки (§ 59 і 62).

V. *Всенародні збори Української Народної Республіки*

27. Всенародні збори вибираються загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосуванням всіх, хто користується громадським правом на Україні і в них судово не обмежений.

28. Вибори мають бути упорядковані так, щоб один депутат припадав приблизно на 100 тисяч людності, і щоб при виборах ніхто не мав другого голосу. У всім іншим правила виборів Всенародні збори установлюють законом.

29. Депутатом може бути вибраний кожний не обмежений в своїх правах громадянин Української Народної Республіки, котрому минуло 20 років. Він не може бути потягнутий до одповідальності за свою політичну діяльність. Під час виконування своїх депутатських обов'язків він дістає платню в висоті і в порядку, установлених Всенародними зборами.

30. Повірка виборів належить Судові Української Народної Республіки. Свої рішення в цих справах він передає Всенародним зборам. Признання мандатів неправними і скасовання виборів та визначення на місце їх нових виборів належить Всенародним зборам.

31. Депутати до Всенародних зборів вибираються на три роки. По трьох роках з дня виборів вони тратять свою силу, коли Збори не були розпущені й заступлені новими дочасно.

32. Дочасно Всенародні збори розпускаються їх же постановою, а також волею народу, виявленою не менш, як трьома мільйонами виборців — писаними заявами, переданими через громади Судові, що по провірці правосильності, повідомляє про це домагання Всенародні збори.

33. Нові вибори по постанові Всенародних зборів розписує виконавча власть. Всенародні збори тратять свою повновласть з днем передачі її новообраним Всенародним зборам. Між постановою про розписання виборів і скликанням нових Всенародних зборів не може минути більш, як три місяці.

34. Скликає Всенародні збори і провадить ними Голова їх, вибраний Всенародними зборами. Нові Всенародні збори скликає і відкриває їх Голова, вибраний попередніми Всенародними зборами. Уряд Голови триває весь час, поки не будуть скликані нові Збори і ними вибраний новий Голова. Заміняє його заступник, вибраний Зборами на випадок смерті або тяжкої хвороби, до вибору нового Голови.

35. Голова Всенародних зборів, як їх представник, іменем Республіки сповняє всі чинності, зв'язані з представництвом Республіки.

36. В поміч Голові, в справах, вичислених в § 32—33, Всенародними зборами вибирається йому товаришів, в числі, яке установлять Всенародні збори. Один з них вибирається заступником Голови.

37. Всенародні збори збираються на сесію не менш як два рази щороку. Перерва між сесіями не може бути більша 3 місяців. На пропозицію, внесену 1/5 депутатів, Всенародні збори повинні бути скликані не пізніш місяця від її одержання Головою.

38. Для правосильності рішень Всенародних зборів треба присутності більш як половини депутатів. Всі справи рішаються звичайною більшістю присутніх. Тільки відділення території, зміни Конституції, проголошення війни і віддання під слідство й суд міністрів рішаються спеціальною більшістю.

39. Законодатні проекти вносяться на розгляд Всенародних зборів:

а) президією в порозумінні з Радою старшин Зборів;

б) поодинокими фракціями, зареєстрованими Всенародними зборами;

в) окремими депутатами, числом не менш 30;

г) Радою народних міністрів Української Народної Республіки;

д) органами самоурядування, які об'єднують не менш 100 тисяч виборців;

е) безпосередньо виборцями — громадянами республіки, в числі не менш 100 тис. писаними заявами, потвердженими через громади і поданими Судові, що, по провірці їх правосильності, передає усю пропозицію Голові Всенародних зборів.

40. Законодатні проекти, внесені вказаним в § 39 порядком, передаються президією Всенародних зборів до Комісії і після докладу Комісії, приймаються остаточно Всенародними зборами. Законодатні проекти, внесені не з ініціативи Ради народних міністрів, разом з внесенням до Президії Всенародних зборів подаються до відома Ради народних міністрів.

41. Законодатні проекти, внесені, а не ухвалені в одній сесії, можуть прийти під ухвалу нової сесії, але не можуть переходити під ухвалу Всенародних зборів нового складу (після нових виборів).

42. Внесення про зміну Конституції вносяться і проходять тим же порядком, вказаним в § 39—41, але для ухвали їх потрібно 3/5 присутніх депутатів, а ухвала стає правосильною тільки тоді, коли ця ухвала буде поновлена звичайною більшістю Всенародними зборами в новім складі, після найближчих нових виборів. У всім іншім на вказанім Конституцією лад і діяльність Всенародних зборів нормується наказом, який Всенародні збори ухвалють і зміняють в звичайнім порядку.

43. Закони й постанови Всенародних зборів розпубліковуються ними як виїмки з протоколів їх засідань, за підписом Голови (або його товариша) і одного з секретарів Всенародних зборів. Обов'язують вони від дня одержання їх в місцевих установах, оскільки не постановлено інакше в самім законі.

44. Без ухвали Всенародних зборів не можуть побиратись ніякі податки.

45. Без постанови Всенародних зборів не можуть бути зроблені на рахунок Української Народної Республіки ніякі позики, ані взагалі якісь обложення державного майна.

46. Громадяни України не можуть бути покликані до обов'язкової військової або міліційної служби інакше, як постановою Всенародних зборів України.

Війна не може бути проголошена, ні згода не може бути заключена від імені Української Народної Республіки без постанови Всенародних зборів. Для проголошення війни треба ухвали двох третин присутніх членів Всенародних зборів.

Всенародні збори затверджують трактати політичні і економічні, що укладаються іменем Української Народної Республіки.

Всенародні збори установляють одиниці міри, ваги і монети Української Народної Республіки.

VI. *Про Раду народних міністрів Української Народної Республіки*

46. Яко вища виконавча власть Української Народної Республіки (§ 22) Рада народних міністрів її порядкує всіма справами, які зістаються поза межами діяльності установ місцевої самоуправи (§ 24), або дотикають цілої Української Народної Республіки, координує і контролює діяльність цих установ, не порушуючи законом установлених компетенцій їх, та приходить їм в поміч, коли вони до його звертаються.

47. Рада народних міністрів дістає свою повновласть від Всенародних зборів і тільки перед ними відповідає.

48. Формує Раду народних міністрів Голова Всенародних зборів, за порозумінням з Радою старшин Зборів, і потім Рада народних міністрів подається на затвердження Всенародним зборам.

49. Тим самим способом робиться частинне доповнення Ради народних міністрів.

50. Число членів Кабінету і спеціалізацію їх портфелів установлюють Всенародні збори.

51. Кожен депутат Всенародних зборів має право ставити запитання Кабінетові в цілому чи поодиноким його членам, заголошуючи запитання через Президію Всенародних зборів.

52. Фракції Всенародних зборів і депутати, в числі не менш 15, можуть ставити Раді народних міністрів чи поодиноким її членам жадання вияснень, порядком § 57... * Коли Всенародні збори більшістю голосів підтримають таке жадання, міністри не пізніш семи день мають на ці жадання дати пояснення у Всенародних зборах Української Народної Республіки — самі чи через своїх представників.

53. Член Ради народних міністрів, котрому більшість Всенародних зборів Української Народної Республіки висловить недовір'я, складає свою повновласть і через 24 години після цього Всенародні збори можуть приступити до заміщення його способом, вказаним в § 40. Те саме розуміється про цілу Раду народних міністрів, коли їй буде висловлено недовір'я в цілості.

54. Постановою 2/3 Всенародних зборів члени Ради народних міністрів можуть бути віддані під слідство й суд за свою діяльність.

55. Члени Кабінету мають право брати участь в дебатах Всенародних зборів з голосом дорадчим. Члени Всенародних зборів під час свого перебування в складі Ради народних міністрів теж мають тільки дорадчий голос.

VII. *Суд Української Народної Республіки*

56. Суд в Українській Народній Республіці одбувається іменем її.

57. Поступування в суді має бути прилюдне і усне.

58. Судова власть в рамках цивільного, карного й адміністраційного законодавства здійснюється виключно судовими установами.

59. Судових вирішень не можуть змінити ні законодатні, ні адміністраційні органи власти.

60. В яких випадках адміністраційні органи можуть накладати й екзекувати кари — про те рішає виключно закону.

61. Суд для всіх громадян Республіки один і цей самий, не виключаючи й членів Всенародних зборів та членів Ради народних міністрів з захованням при цьому постанов §§ цього закону.

62. Найвищим Судом Республіки являється «Генеральний Суд Української Народної Республіки», зложений з колегії, вибраних Всенародними зборами на протягу п'яти літ.

---

* Крапки в тексті.

63. Генеральний суд являється найвищою касаційною інстанцією для всіх судів Республіки і не може бути судом першої та другої інстанції та мати функції адміністративної власті.

64. В усім іншім організація і компетенція судів та особи — і річевої приналежності судової установляється законом.

VIII. *Національні союзи* *

IX. *Про часове припинення громадських свобід*

71. У випадку державної конечності (під час війни або внутрішніх непокоїв) можуть громадянські свободи бути частю обмежені, частю припинені.

72. Котрі громадянські свободи і в якій мірі мають бути тоді припинені, має означити спеціальний закон, виданий звичайним порядком.

73. Заведення часового припинення громадських свобід чи їх обмеження у випадках та межах, предвиджених згаданими в §... ** законом, ухвалюють Всенародні збори.

74. Коли Всенародні збори не зібрані, може припинити часово громадянські свободи Рада народних міністрів на власну одвічальність, з обов'язком предложити цей свій розпорядок на перше засідання найближчої сесії Всенародних зборів.

75. Припинення громадянських свобід не може тривати довше як три місяці і продовження тоді повинні ухвалити Всенародні збори.

Українська Центральна рада

Київ 1918 р. 29 квітня

Конституція Української Народної Республіки. — К., 1918.

---

* Цей розділ обнімає Закон про національно-персональну автономію, затверджений УЦР. — *Прим. док.*

** Так у тексті.

ПРИМІТКИ

1. Комісія для охорони ладу в Україні (Комісія по охороні краю) була створена Генеральним секретаріатом 13 листопада 1917 р. при Секретарстві внутрішніх справ. До складу входило по одному представнику від секретарств військових, земельних, продовольчих, судових справ, шляхів та національних справ. Очолював комісію товариш секретаря внутрішніх справ Л. І. Абрамович. — *Док. № 4.*

2. 11 грудня 1917 р. у Києві відкрився з'їзд (нарада) депутатів до Всеросійських Установчих зборів від України, а також депутатів-українців від фронту та ряду виборчих округ Російської Республіки, який скликала Українська Центральна рада. На той час прибуло понад 50 депутатів. — *Док. № 5.*

3. За ухвалою Малої ради на восьму сесію Центральної ради виносились такі питання: 1. Внесення законопроектів Генерального секретаріату; 2. Справа миру; 3. Звіт Генерального секретаріату. — *Док. № 5.*

4. Після схвалення діяльності Малої ради сесія розглянула законопроект про Апеляційний суд УНР (Робітнича газета. — 1917. — 17 грудня). — *Док. № 5.*

5. Наприкінці своєї промови О. Я. Шульгин заявив, що вважає необхідним відрядити делегацію до Бреста і разом з тим підкреслив, «що Генеральний секретаріат не розпалює мілітаристських пристрастей, а стремить до мирного полагодження з великоруською властю» (Робітнича газета. — 1917. — 14 грудня). — *Док. № 5.*

6. Дещо розгорнутіше цю частину промови В. Винниченка подає «Нова рада» 14 грудня 1917 р. — *Док. № 6.*

7. II Всеросійський з'їзд рад селянських депутатів відбувся 26.XI — 10.XII 1917 р. у Петрограді. 46 % його делегатів складали праві есери, які не визнавали Ради народних комісарів. Вони виступили за перехід всієї влади в країні до Установчих зборів та проти оголошення кадетів ворогами народу. На з'їзді відбувся розкол: праві есери на чолі з В. Черновим залишили з'їзд і, засідаючи окремо, оголосили себе Всеросійським селянським з'їздом. Більшовики за допомогою загону матросів розігнали правих делегатів, арештували членів президії та головуючого. Ліві (ліві есери та більшовики) на чолі з М. Спиридоновою визнали владу Раднаркому, підтвердили рішення II Всеросійського з'їзду рад робітничих і солдатських депутатів та схвалили його діяльність. З'їзд обрав комісію, яка мала розв'язати конфлікт між Центральною радою та Раднаркомом. Члени комісії зустрічалися з Л. Троцьким та мали розмову з В. Винниченком і генеральним секретарем судових справ М. Ткаченком (Нова Рада. — 1917. — 15 грудня). — *Док. № 7.*

8. Детальнішу інформацію про виступ Й. Л. Скловського подала «Робітнича газета» від 16 грудня 1918 р.: «Я вважаю, що цей законопроект не відповідає потребам селянства. Ви хочете піднести нам муніципалізацію і націоналізацію, і тільки не соціалізацію. Я вірю, що закон про землю є не такий простий, але не можна підносити і того, що нам піднесли. Я вважаю, що треба всю власність на землю скасувати. По-моєму, не треба сохраняти окремих капіталістичних хазяйств, під які ви підводите бурякові плантації. Для нас цей закон неприємлемий ще і через те, що він не задовольняє і городського пролетаріату». — *Док. № 7.*

9. Чиншові володіння — поміщицька земля, віддана селянам у безтермінову спадкову оренду. Залишилися від часів кріпосництва, коли особисто вільні селяни орендували поміщицьку землю, сплачуючи при цьому чинш — регулярний оброк грошима або натурою. — *Док. № 7.*

10. Соціалізація землі — перетворення приватновласницьких земель у загальнонародну власність. Передбачала передачу всієї землі без викупу у розпорядження земельних комітетів та розподіл її серед селянства за трудовою або споживчою нормою. Вимога соціалізації землі була головним положенням аграрної програми есерів (як російських, так і українських). — *Док. № 7.*

11. 14 грудня 1917 р. до президії Української Центральної ради від групи її членів надійшла заява про створення парламентської групи «Союз українських соціалістів-самостійників», до складу якої увійшли 19 членів Ради, що обіймали позиції повної незалежності України. Одночасно наголошувалося, що фракція — то лише парламентська група, яка не має нічого спільного з партією самостійників. Головою фракції став С. П. Шелухін, секретарем — О. Ф. Степаненко. — *Док. № 7.*

12. Ось як інформувала про це газета «Народня воля» 17 грудня 1917 р.:

«У «кулуарах» говорили, що після ранішнього засідання депутати-селяни з фракції с.-р. були проти «ультиматуму» есдеків про відкликання своїх генеральних секретарів, поставили свій «контрультиматум», що коли есдеки вийдуть з Генерального секретаріату, то селяни складуть свої повноваження в Центральній раді. Це значно охолодило запал есдеків, і їхні лідери пішли на деякі уступки. Лідери погодилися на те, що земельний законопроект невдатний і його прийдеться відкинути. Обидві внесені фракціями формули також ухвалено було зняти і на голосування Центральної ради не ставити. Умовлено було, що після вечірнього засідання президіуми фракцій вироблять спільну формулу переходу, яку кожна фракція розгляне перед ранішнім засіданням 16 грудня.

Президіуми фракцій погодились також на тому, що коли в цій сесії не пощастить виробити і затвердити тимчасового земельного закону, то в такому разі Центральна рада доручить Генеральному секретаріатові або секретарству земельних справ виробити інструкцію, згідно з якою земельні комітети порядкуватимуть землею до вироблення основного земельного закону Установчою радою». — *Док. № 8.*

13. Від фракції українських соціалістів-самостійників Ол. Степаненко вніс ще одну формулу переходу, яку підтримали аплодисментами деякі члени УЦР та публіка на хорах:

«Приймаючи на увагу:

1) що після революції бувша Російська імперія розвалилась і невільні перше народи та краї, що складали цю імперію, стали вільними;

2) що тимчасове правительство народних комісарів, не признане всіма народами і краями бувшої Російської імперії, на ділі лише правительство бувшої Московської держави (так званої Великоросії);

3) що в силу сучасних обставин Україна, проголошена окремою Народною Республікою, тепер є цілком самостійною державою, бо федеративного союзу поки що не утворено, а правительство Московської (Великоруської) держави об'явило Українській Республіці війну;

4) що війну з центральними державами було оголошено правительством Російської імперії, без згоди українського народу, —

Центральна рада постановляє:

1) послати на мирні переговори в Берестя-Литовське делегацію від Української Республіки, незалежно від делегації народних комісарів;

2) делегація Центральної ради повинна стояти на грунті скромішності інтересів України і Московської держави та не оголошення сучасної війни Україною і вимагати: а) заключення миру загального; б) визнання за Українською Республікою права участі в мировій нараді, як держави незалежної і нейтральної, яка особливо постраждала від війни; в) визнаючи гасло «без анексій і контрибуцій з правом самовизначення народів», домагатись на тій нараді, щоб до сучасної Української Республіки мали право приєднатись також українські землі поза її межами (в Галичині, Буковині і занятих неприятелем частинах бувшої Російської імперії;

3) делегація посилається зараз з метою інформаційною, але для виробки певних умов миру, які б забезпечували інтереси Української Республіки, повинно бути скликано після Берестських переговорів спеціальну сесію Центральної ради, коли до того часу Установчі збори не будуть ще скликані. (Народня воля. — 1917. — 17 грудня). — *Док. № 8.*

14. Проти цієї формули голосувало 17 чоловік (фракції меншовиків та Бунду), утрималось 39 — переважно з фракцій рос. есерів та укр. соц.-самостійників (Народня воля. — 1917. — 17 грудня). — *Док. № 8.*

15. В інформації про це засідання сесії УЦР на сторінках газети «Народня воля» від 17 грудня 1917 р. відзначалось, що К. О. Сухових, «критикуючи досить гостро діяльність Генерального секретаріату, казав, що для нього не ясна політична позиція Секретаріату, який не проводить, нібито, послідовної соціалістичної лінії, а збочує в бік націоналізму. На думку промовця, більшовицька небезпека на Україні далеко більша, ніж це думають звичайно. Ця небезпека тим більша, що проти Генерального секретаріату ідуть не тільки московські більшовики, а і деякі тутешні, що звуть себе українцями». — *Док. № 9.*

16. Резолюція українських соціал-демократів: «Визнаючи потребу видання негайного, але тимчасового, закону про перехід всіх земель через земельні комітети до рук трудового народу і вважаючи разом з тим, що основний закон у земельній справі має бути згідно з 3-м Універсалом Центральної ради виданий Українською Установчою радою, Українська Центральна рада постановила взяти заслуханий тимчасовий земельний законопроект, прийнятий Головним земельним комітетом і внесений в

Центральну раду Секретарством земельних справ, за основу і передати його в парламентську комісію для негайного перероблення і внесення в Центральну раду для затвердження» (Нова Рада. — 1917. — 19 грудня). — *Док. № 10.*

17. 15 грудня у Києві розпочав роботу з'їзд військових-білорусів Південно-Західного фронту та тилових частин прифронтової смуги. До порядку денного було включено такі питання: поточний момент, майбутнє Білорусі, організація національної армії, земельне питання. — *Док. № 10.*

18. Командування Румунського фронту та уряд Румунії у погодженні з державами Антанти досягли 26 листопада 1917 р. у Фокшанах сепаратного перемир'я з німецько-австрійським блоком.

Фокшанська комісія для врегулювання судноплавства у Чорному морі була утворена уповноваженими вищого командування Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини та Болгарії, з одного боку, і уповноваженими Д. Г. Щербачова, командуючого Українським фронтом, та Презана, головнокомандуючого російсько-румунськими арміями Румунського фронту, з другого. 20 грудня в м. Браїлові (Румунія) була укладена угода, що мала стати додатковим пунктом до перемир'я. На весь час Фокшанського перемир'я припинялися військові дії на Чорному морі та його узбережжях, була встановлена уявна демаркаційна лінія на морі, яку заборонялося порушувати морським та повітряним силам. — *Док. № 11.*

19. 29 листопада 1917 р. Генеральне секретарство військових справ ухвалило утворити Український Генеральний військовий штаб для координації дій всіх українських підрозділів на території України, для переведення українізованих полків в Україну з інших фронтів та міст Росії та створення національного війська на територіальних засадах. Очолив його колишній голова Української військової громади у м. Двінську генерал-майор Б. Бобровський, помічники — підполковник Є. Кільчевський та підполковник О. В. Сливинський (голова Української ради Румунського фронту), начальник організаційного відділу — капітан О. Данченко, відділу зв'язку — полковник О. Козьма, артилерійського відділу — полковник Пащенко. — *Док. № 11.*

20. 26 листопада 1917 р. на засіданні ВРК при ставці верховного головнокомандуючого із складу останнього було виділено 5 чоловік (М. К. Тер-Арутюнянц, Р. Й. Берзін, Є. І. Лисяков, В. А. Фейєрабенд, О. Г. Сацукевич) для створення Революційного польового штабу — «спеціального оперативного керівного органу для збройної боротьби з контрреволюцією». Наказом М. Криленка від 10 грудня начальником штабу затверджено М. К. Тер-Арутюнянца. Під керівництвом штабу формувалися загони більшовицьких військ, які направлялись в Україну для боротьби з Центральною радою. — *Док. № 11.*

21. 24 березня 1916 р. у Росії була запроваджена державна монополія на цукор і створено «Центросахар», який скуповував у власників цукрових заводів їхню продукцію, а потім розподіляв її. Існував за Тимчасового уряду. В УНР цукрова монополія була запроваджена з 1 листопада 1917 р. — *Док. № 13.*

22. Офіційна урядова газета «Вістник Генерального секретаріату» почала виходити у Києві з листопада 1917 р. 1917 р. вийшло 8 номерів. З січня 1918 р. — «Вістник Ради народних міністрів». Виходила до травня 1918 р. — *Док. № 13.*

23. З доповіддю про випуск кредитних білетів виступив *М. А. Корчинський*, у дебатах взяли участь товариш генерального секретаря фінансових справ *В. П. Мазуренко, М. М. Стасюк, І. А. Чопівський* та ін. Мала рада схвалила законопроект в цілому:

«Тимчасовий закон про випуск державних кредитових білетів Української Народної Республіки.

1. Кредитові білети Української Народної Республіки випускаються Державним банком Української Народної Республіки в розмірі строго обмеженому дійсними потребами грошового обміну під забезпечення тимчасове, до утворення золотого фонду, майном, доходами Української Народної Республіки від монополій, після одержання на відповідну суму зобов'язань Державної скарбниці республіки.

2. Розмір випуску кредитових білетів не повинен ні в якому разі перевисшати половини річної суми прибутків від монополій.

3. Перший випуск кредитових білетів визначається сумою 500 крб. Дальші випуски кредитових білетів можуть бути зроблені лише законодатним шляхом.

4. Кредитові білети Української Народної Республіки випускаються в карбованцях, причому один карбованець містить 17,424 долі щирого золота і ділиться на 200 шагів.

5. Українські кредитові білети ходять на рівні з золотою монетою, являються законним оплатним засобом і обов'язково повинні прийматися при всіх оплатах.

6. Російські кредитові білети ходять на попередніх підставах.

7. Розмін і обмін українських кредитових білетів на російські і навпаки російських кредитових білетів обов'язковий для всіх осіб, місць і установ, без будь якого комісіонного за розмін і обмін винагородження.

8. Обмін українських кредитових білетів одної вартості на другу, а також ветхих білетів на нові переводиться в установах Українського Державного банку і скарбницях.

9. Одночасно з випуском в народний обмін кредитових білетів належить оголошувати про прикмети їх неоплатності в разі їх попсування.

10. За фальшування українських кредитових білетів винуваті в тім караються позбавленням прав і каторгою.

11. Генеральному секретарю фінансів надається право виробити зразки кредитових білетів Української Народної Республіки і опис їх оголосити до загальної відомости" (Нова Рада. — 1917. — 21 грудня). — *Док. № 16.*

24. 7 грудня 1917 р. Сосницька (Чернігівська губ.) повітова рада робітничих і солдатських депутатів зробила спробу усунути від влади комісара УЦР та проголосити радянську владу. Спроба виявилась невдалою, члени виконкому ради були заарештовані і 18 грудня відправлені до Києва. — *Док. № 19.*

25. Косий капонір — оборонна споруда в системі Печерської фортеці, збудована 1846 р. Дістав назву «косий» тому, що побудований під кутом до земельного валу фортеці. Використовувався як арсенал, з 60-х рр. XIX ст. його перетворено на політичну в'язницю. — *Док. № 19.*

26. Г. Чудновський — відомий діяч партії більшовиків, комісар Південно-Західного фронту, Ов'ян — більшовик, голова ВРК 5-го корпусу XI армії того ж фронту. На початку грудня 1917 р., коли українські військові підрозділи взяли під контроль усі штаби Південно-Західного та Румунського фронтів, Чудновський та Ов'ян були заарештовані у Старокостянтинові, де містився штаб XI-ї армії. Ов'ян був звільнений невдовзі, Г. Чудновський — під час Січневого збройного повстання у Києві. — *Док. № 19.*

27. Революційний польовий штаб був створений з членів ВРК при ставці верховного головнокомандуючого. На Південно-Західному та Румунському фронтах «польові штаби» не створювалися. Цими штабами повинні були стати більшовицькі ВРК (фронтові, армійські, дивізійні).

Наприкінці листопада радянський головковерх М. Криленко призначив комісаром Південно-Західного фронту Г. Чудновського, Румунського — С. Рошаля. Вони мали за допомогою фронтових більшовиків розпустити або розігнати існуючі ВРК, які не визнавали радянської влади, та обрати нові — з більшовиків.

Особливо енергійно діяв С. Рошаль, відомий своїми екстремістськими діями проти командування Балтійського флоту в Кронштадті. За його ініціативою 2 грудня група фронтових більшовиків самочинно створила ВРК, який 3 грудня проголосив радянську владу на Румунському фронті. 4 грудня за наказом командуючого фронтом генерала Щербачова самочинний ВРК був заарештований, влада на фронті залишилася в руках командування та Центральної ради. Проте група більшовиків на чолі з С. Рошалем знову оголосила себе «фронтовим ревкомом». 7 грудня під час переговорів командування фронту з «ревкомом» більшовик поручик Корнєв намагався здійснити замах на генерала Щербачова. Члени «ревкома» були заарештовані, С. Рошаль невдовзі вбитий. — *Док. № 19.*

28. Румчерод — скорочена назва Центрального виконавчого комітету рад Румунського фронту, Чорноморського флоту та Одеської області. Румчерод не визнав владу Раднаркому, прийнявши 20 листопада відповідне рішення. Тоді за вказівкою РНК, главком М. Криленко наказом від 3 грудня розпустив Румчерод. Вибори делегатів на II з'їзд відбувались під контролем більшовицьких організацій. На з'їзді, проведеному 10—23 грудня 1917 р. в Одесі, був обраний новий склад Румчероду. З 180 членів 70 складали більшовики, *55* — ліві есери, 23 — представники селянських організацій. З'їзд визнав Раднарком, заявив про підтримку радянської влади та схвалив її декрети. Оголосивши себе єдиною владою в області та на Румунському фронті, з'їзд ухвалив рішення про перемир'я, демобілізацію армії, організацію влади на місцях, розглянув земельне питання. У березні 1918 р. Румчерод виїхав з України в Росію, у травні припинив існування. — *Док. № 22.*

29. Текінці — рядовий склад Текінського кінного полку, який формувався з туркменів. З липня 1917 р. текінці складали особисту охорону Л. Корнілова як Верховного головнокомандувача. Після невдалого виступу Корнілова Текінський полк охороняв в'язницю у Бихові, а згодом разом з Корніловим вирушив на Дон. У боях з революційними загонами полк був розбитий, рештки його потрапили у полон. — *Док. № 22.*

30. Уповноважений Генерального секретаріату в Одесі полковник В. Р. Поплавко 3 листопада був призначений військовим комісаром при штабі ОВО. 23 листопада він оголосив демобілізацію із запасних частин округи солдатів, які призовалися до армії не з території України, та відправку їх за місцем проживання. — *Док. № 24.*

31. Український народний університет був заснований при сприянні української громадськості Києва. 7 березня було створено українське науково-технічне товариство «Праця», яке вивчало стан економіки України, розробляло перспективні плани її розвитку та підготовки кадрів. Товариство відкрило вечірні загальноосвітні курси для робітників, що містилися в Лук'янівському народному домі і користувалися великою популярністю. Успіх курсів надихнув товариство «Праця» на організацію вищого навчального закладу. У липні разом з представниками Українського наукового товариства та київської «Просвіти» вони створили комісію з питань організації українського університету. Вся робота провадилась на громадських засадах, переважно, на приватні кошти. Урочисте відкриття Українського народного університету відбулось *5* жовтня у приміщенні Центральної ради. Університет працював

за програмою державних університетів і мав три факультети: історично-філологічний, природничо-математичний та юридичний. Приймались особи, що закінчили шість класів гімназії, учительський інститут або семінарію. Підготовче відділення працювало за програмою середніх класів гімназії, з навчанням 1—2 роки. Вступ був вільний. Спочатку передбачалось набрати 500 студентів, але бажаючих виявилось набагато більше. На кінець жовтня записалася 1370 чоловік. Заняття відбувалися у приміщенні університету Св. Володимира у вечірні години. Ректор — проф. І. М. Ганицький, викладачі-професори — Г. Павлуцький, І. Лук'яненко, М. Туган-Барановський, доценти — О. Грушевський, Т. Сушицький, І. Огієнко, К. Широцький, М. Кравчук та ін. — *Док. № 27.*

32. Це був законопроект «Про тимчасові правила допомоги виселенцям». Поряд з біженцями під час війни з'явилися виселенці, тобто інтерновані, які були затримані та під наглядом поліції переселені до внутрішніх російських губерній — Сибіру, Середньої Азії. Виселялися представники галицької інтелігенції різних національностей, священики греко-католицької та католицької церков та ін. Справами виселенців мала займатися Крайова рада з виселенських справ, утворена при Генеральному секретарстві внутрішніх справ. — *Док. № 28.*

33. Мала рада на цьому засіданні ухвалила також скликати 9-ту сесію пленуму УЦР на 15 січня 1918 р. з порядком денним: звіт Малої ради; звіт Генерального секретаріату; земельний законопроект; законопроекти Генерального секретаріату. — *Док. № 32.*

34. Генеральний секретаріат ухвалив наприкінці грудня 1917 р. рішення про передачу «Вільного козацтва» з відома Секретарства внутрішніх справ до Військового секретарства і організацію реєстрового «Вільного козацтва», що утримуватиметься на державні кошти. Для кожного повіту призначалося дві сотні —кінна та піша. Вони мали використовуватися для боротьби з заколотами та анархією. — *Док. № 34.*

35. В готелі «Савой» (вул. Хрещатик, 38) розміщувався Генеральний секретаріат УНР. — *Док. № 40.*

36. У Російській імперії педагоги російського походження, які працювали на території неросійських губерній, отримував додаткову плату «за обрусение инородцев». Ця ганебна практика не була скасована Тимчасовим урядом, хоч українські педагоги декілька разів піднімали це питання. — *Док. № 40.*

37. Центральна рада 2 грудня 1917 р. ухвалила закон про створення єврейських громадських рад «для завідування всіма єврейськими національними справами та установами» та проведення виборів до них. Право обирати мали всі громадяни єврейської національності обох статей, яким на день виборів виповнилось 20 років. — *Док. № 41.*

38. У ніч на 5 січня 1918 р. за наказом Генерального секретаріату загони «Вільного козацтва» та частини Київського гарнізону роззброїли робітничу Червону гвардію. Операція розпочалась близько 12-ї год. ночі одночасно у 30 пунктах. На заводі «Арсенал», де робітники відкрили кулеметний вогонь, було застосовано броньовики. З «Арсеналу» крім гармат вивезено кілька машин зброї, сотні тисяч набоїв. Заарештовано близько 30 більшовиків. Наступної ночі захоплено редакцію та друкарню газети «Пролетарская мысль». — *Док. № 42.*

39. Румунське військове командування та уряд країни не визнали Раднаркому й активно протидіяли намаганням більшовиків підкорити собі війська Румунського фронту. Вони відмовились пропускати керовані більшовиками частини до Росії, роззброювали їх, арештовували членів ВРК.

З цього приводу Раднарком 31 грудня 1917 р. направив уряду Румунії ноту протесту і в той же день заарештував румунського посла в Росії Діаманді та кількох румунських дипломатів. Але під тиском дипломатичного корпусу змушений був звільнити дипломатів. — *Док. № 43.*

40. Брюннський партайтаг — з'їзд Об'єднаної соціал-демократичної партії Австрії, проходив у вересні 1899 р. у Брюнні (Брно). З'їзд відхилив програму культурно-національної автономії і ухвалив резолюцію про місцеве самоврядування за національною ознакою. — *Док. № 46.*

41. М. Порш пояснив, що наказ «направлений виключно проти наїзжих офіцерів, котрі нічого тут не роблять, проти агітаторів і взагалі проти елементів, ворожих Українській Республіці. Мирного населення він не зачепить. Розгрузити ж Київ необхідно». — *Док. № 46.*

42. І Український морський з'їзд відбувся 10 січня 1918 р. у Києві. На ньому розглядались такі питання: 1) звіт Української морської ради; 2) інформація Генерального морського секретарства про його роботу; 3) доповіді з місць; 4) стан і перспективи Чорноморського флоту; 5) запровадження морської служби на добровільних засадах; 6) ставлення військового і торговельного флоту до УНР; 7) організація профспілки моряків та ін. — *Док. № 50.*

43. «Робітнича газета» від 14 січня 1918 р. подала заяву М. Шрага від імені фракції УПСР більш докладно: «Наша фракція хоча й одноголосно вчора висловилась за Універсал, одначе ми не зовсім ним задоволені. Ми вважаємо, що самостійність була висунута самим життям, але гадаємо, що в Універсалі повинно бути ясно зазначено про соціальні перебудови нашого життя. Ми вважаємо та-

кож, що тепер необхідно перевибрати Малу раду на найближчому пленумі Центральної ради, скликати з'їзд селянських та робітничих депутатів, передати владу на місцях місцевим радам депутатів. Виконавчий орган — Генеральний секретаріат — має бути перебудований наново.

Фракція вважає, що Секретаріат по формі і по суті має бути змінений і на місце його повинно бути поставлене нове Народне міністерство самостійної України». — *Док. № 50.*

44. Частину виступу українського есдека Й. Ю. Гермайзе наводимо детальніше за «Робітничою газетою» від 14 січня 1918 р.: «Наша фракція не збиралась сьогодні виступати з цієї кафедри, бо для нас уже 3-й Універсал вказував той шлях, яким ми підемо. 4-й Універсал був для нас тільки тим логічним висновком, до якого ми повинні були дійти.

Ми голосували за Універсал цілком свідомо. Єдине, про що можна було нам сперечатися, це термін, строк проголошення самостійності. І через те ми не мали на думці виступати тут і не виступали б, якби не та декларація, яку тут оголосили у. соц.-рев. Але та декларація змушує нас висловити кілька думок і про наш погляд.

Ви знаєте (*жест у бік у. с.-р.*), як ми оцінили ваш крок. Ви, товариші, злякалися. Злякалися і одступили. Ви злякались до того, що загубили свої сили. І ви post factum стараєтесь перехопити гасла російського більшовизму і тим думаєте спасти своє становище. У нас цього нема. Ми не одступаємо. Ми віримо, що те, що було проголошено вчора, справді є життєва потреба. А у вас цієї віри нема, бо ви песимісти.

Ми характеризуємо ваш крок як одступання по всій бойовій лінії. Ви гадаєте, що прикрившись чужими гаслами, ви збудите в собі ту енергію, якої вам бракує? Марна праця! Ви у скритій, а може і у явній формі, висловлюєте недовір'я нашим товаришам, що весь час стояли на чолі будування нового життя, бо вам бракувало відповідних сил. І тому ми для вас відіграли роль тих варягів, яких ви мусили покликати (*гучні оплески, вигуки «Браво!»*).

І коли наприклад розглядалась земельна справа в комісії, то ви навіть зріклись своєї пропозиції, щоб ці варяги не покинули вас. Нашими силами як і всюди і скрізь творить пролетаріат, а у вас хто є? Ви прикриваєтесь іменами і думаєте, що ті імена, проти яких отверто ведеться зараз агітація, будуть викреслені з ряду творців нового життя...» — *Док. № 50.*

45. Закінчення промови українського есефа М. О. Кушніра наводимо за «Робітничою газетою» від 14 січня 1918 р.: «Ми гадаємо.., що після утворення української держави ми дійдемо і до федерації. Ставимось негативно до реформи соціалізації землі, проголошеної Універсалом». — *Док. № 50.*

46. Д. Одинець висловився також проти самостійності України (Робітнича газета. — 1918. — 14 січня). — *Док. № 50.*

47. Звіт українських делегатів, що брали участь у переговорах у Брест-Литовську, було подано у газеті «Нова Рада» від 14 січня 1918 р. «*В. Голубович.* З Києва ми виїхали 21 грудня і 24 були уже в Бресті. Перше, що ми вважаємо потрібним, це побачитися з більшовиками. На першим же засіданні виявилось, що йти разом ми не зможемо і йтимемо окремо. 27 почались уже наради, і представники Центральних держав поставили нам умови: 1) згода на те, щоб переговори були у Бресті; 2) згода на незайманість території чужої держави; 3) непорушення їх суверенних прав.

Ми формальної одповіді на ці пункти не дали. Потім перший пункт впав, коли більшовики капітулювали, згодившись вести переговори в Бресті.

10 січня (за н.с.) відбулось 1-ше пленарне засідання, і тут ми відчитали ноту Генерального секретаріату і заявили, що ми є представники цілком окремої держави.

Нас визнали самостійною делегацією. Нарешті 1 січня відбулося засідання з німцями і австро-угорцями, де ми заявили, що мир повинен бути демократичний, без анексій та контрибуцій і загальний. Німці заявили, що оскільки це стосується України, вони це приймають. 2 січня ми їх запитали про південно-західні кордони, про Холмщину, Галичину. Але щодо останньої, то вони абсолютно не дали балакати, заявивши про необхідність невтручання в чужі справи. Одначе ми й далі настоювали на цій справі, але поки те питання лишилось невирішеним. Нарешті 6 січня (н. с.) австро-угорці запропонували нам підписати прелімінарний договор до кінця січня і зараз же приступити до товарообміну. Обидві ці пропозиції ми одразу одкинули. Одночасно велись переговори економічного характеру. Ці переговори ще ведуться.

Як буде вирішена справа з Холмщиною та Галичиною — невідомо, але деякі пункти вже намічені. 7 січня німці подали нам свою декларацію, але ми її відкинули, бо вона була складена цілком із загальних виразів. Нашої декларації вони теж не визнали. Так ми поки що й розійшлися. Ми умовились з німцями публікувати в газетах про можливість вести переговори». — *Док. № 50.*

48. Томас Вудро Вільсон — президент Сполучених Штатів Америки (1913—1921). 26 грудня 1917 р. (8 січня 1918 р. за н.с.) виступив з так званими «14 пунктами» — документом, де викладались принципи, на яких мав бути укладений мир. Пункт 6-й передбачав звільнення території Росії від окупації Центральних держав; 10-й — автономію для народів Австро-Угорщини; 13-й — створення

незалежної Польщі на територіях, «заселених безспірно польською людністю». Протягом 1918 р. «14 пунктів» були перетворені на 27 тез, серед яких є «самовизначення народів як імперативний принцип». — *Док. № 51.*

49. На розгляд фракцій після гострих суперечок було передано також питання про надання вирішального голосу на загальних зборах УЦР присутнім на них членам Всеросійських Установчих зборів, обраних від України. — *Док. № 52.*

50. Георгієвський полк ім. полковника Івана Богуна сформувався восени 1917 р. з солдатів-українців військових частин Київського гарнізону. 24 жовтня полк звернувся до III Всеукраїнського військового з'їзду з проханням визнати його українським полком ім. полковника Івана Богуна. За розпорядженням начальника КВО полковника В. Павленка полк увійшов до складу 1-ї гвардійської Сердюцької дивізії, яка формувалася в Києві, але незабаром він, як і інші полки сердюків, був переведений на становище звичайного полку. Згодом переіменований у 4-й Запорізький полк ім. Івана Богуна. — *Док. № 52.*

51. У ніч на 16 січня 1918 р. виступом на заводі «Арсенал» розпочалося інспіроване більшовиками збройне повстання проти Центральної ради. До арсенальців приєдналися солдати деяких українських полків та робітники ряду підприємств. Вранці 16 січня ради робітничих і солдатських депутатів вирішили розпочати переговори з Центральною радою. Повсталі висунули ультимативні вимоги: негайно передати владу радам і роззброїти військові частини. Центральна рада, відхиливши їх, натомість зажадала беззастережної капітуляції. З 7-ї год. вечора знову розгорнулись бойові дії. Січневе повстання тривало до 22 січня і закінчилось перемогою військ Центральної ради. Але в цей час до міста з району Дарниці вже наближалися послані Раднаркомом більшовицькі революційні загони під командою М. Муравйова. Після п'ятиденного артилерійського обстрілу місто було захоплене ними 26 січня (8 лютого). — *Док. № 53.*

52. За повідомленням газети «Народня воля» від 17 січня 1918 р., передбачалось заарештувати також двох українських соціал-демократів — Г. І. Касьяненка та Є. В. Нероновича, але вони на той час були відсутніми в Центральній раді. М. С. Грушевський рішуче протестував проти проведення арешту в стінах парламенту. На українських есерів пала підозра у тому, що, перебуваючи в Петрограді як члени Всеросійських Установчих зборів, вони вступили у переговори з представниками Радянського уряду і планували захопити владу в Києві. — *Док. № 53.*

53. Гайдамацький кінний полк ім. Костя Гордієнка, кошового Запорозької січі, був сформований наприкінці 1917 р. із українців Туркестанської дивізії полковником Генерального штабу В. Петровим. У січні 1918 р. полк (близько 300 вершників) пробився з Західного фронту до Києва і брав участь у січневих боях. У березні 1918 р. увійшов до складу Запорозького корпусу — 1-й Запорозький ім. кошового К. Гордієнка полк кінних гайдамаків. — *Док. №54.*

54. З грудня радянський головковерх М. Криленко надіслав більшовицьким ВРК та командуванню фронтів телеграму з вимогою негайно припинити українізацію. На терміново скликаному більшовиками так званому загальноармійському з'їзді 11 грудня 1917 р. в ставці була прийнята резолюція про «контрреволюційність» Центральної ради. Одночасно більшовицька ставка заборонила на фронті та у прифронтовій смузі проведення національних з'їздів. Проте розмах українського руху був настільки могутнім, що накази ставки ігнорувалися. Наприкінці грудня зібрався національний з'їзд, скликаний Українською радою XII армії Північного фронту. Він прийняв рішення про збройну боротьбу проти радянської влади. За наказом ВРК Північного фронту з'їзд було розігнано, Українську армійську раду заарештовано. — *Док. № 54.*

55. У радянській історіографії ці події трактувалися як «заколот» Довбор-Мусницького. 1-й Польський корпус легіонерів, сформований Тимчасовим урядом у липні 1917 р., складався з трьох піхотних дивізій, кінноти та важкої артилерії (разом до 30 тис. чоловік), командуючий — генерал Ю. Довбор-Мусницький. Дислокувався на Західному фронті (Рогачев-Жлобин-Бобруйськ).

У грудні 1917 р. командування корпусу відмовилося виконати наказ головковерха М. Криленка про «демократизацію», яка полягала у запровадженні виборності командного складу, дозволі вільної політичної агітації у частинах та призначенні радянського комісара. 12 січня корпус розпочав бойові дії проти радянської влади. 21 січня 1918 р. радянський головнокомандуючий Західним фронтом О. Мясников видав наказ про розформування польських частин, а генерала Довбор-Мусницького оголосив «ворогом народу». Проти корпусу були направлені загони латиських стрільців, моряків та червоної гвардії. Боротьба тривала до середини лютого, коли Білорусь була окупована німецькими військами. З травня 1918 р. почалася демобілізація корпусу. — *Док. № 55.*

56. Після встановлення радянської влади в Одесі 17 січня 1918 р. на об'єднаному засіданні президії рад разом з військово-революційним комітетом було створено Одеський раднарком, який діяв на правах обласного виконавчого комітету. Він складався з 14 комісаріатів — праці і промисловості, фінансів, продовольства, земельних справ, морського комісаріату та ін. Створення подібних «урядів» було характерним для радянської влади у ций період. — *Док. № 57.*

57. З початком першої світової війни в Києві було створено польську організацію «Дніпро», згодом перетворену на Київський відділ «Польської військової організації» (ПВО). Керівництво цієї організації проводило в Києві та інших містах України вербовку офіцерів-поляків. УЦР сприяла їх озброєнню. Польська бойова дружина взяла участь у січневих боях 1918 р. на боці УЦР. — *Док. № 57.*

58. Свята датовані за старим стилем: 1 січня — Новий рік, 6 січня — Водохрещення, 27 лютого — Шевченківське свято, 25 березня — Благовіщення, 1 травня — свято праці, 15 серпня — Успіння Богородиці, 14 вересня — Воздвиження, 25 і 26 грудня — Різдво. Інші, згадувані в тексті церковні свята, не мають визначених дат. — *Док. № 69.*

59. Після Жовтневого перевороту командування Південно-Західного та Румунського фронтів активно сприяло створенню національних військових формувань. Генерал Михаеліс очолював Виконавчий комітет союзу поляків-військових Південно-Західного фронту, аналогічний комітет був створений і на Румунському фронті. За рішенням генерала Щербачова комітети займались формуванням 2-го Польського корпусу легіонерів з двох дивізій. — *Док. № 75.*

60. Про перші дні перебування Центральної ради поза Києвом на сторінках газети «Нова Рада» від 7 березня (22 лютого) 1918 р. було вміщено таке повідомлення: «Виїхавши 25—26 січня з Києва в Житомир члени Центральної ради зібрали спільну нараду Великої й Малої ради, де й було поставлено питання: «Що робити далі?» Вирішили, що членам Великої ради треба негайно роз'їхатись по місцях з метою поінформувати людність про події, а також і для організації партизанських отрядів для боротьби з більшовиками. Мала рада мала вести далі законодавчу працю, на це вона і з формального боку мала право, бо членів Малої ради в Житомирі було чоловік з 16, а з президії були проф. М. Грушевський, Чечель, Аркадій Степаненко. Фракції були також представлені своїми діячами. Правда, спочатку не було меншостей, але під кінець перебування Ради в Житомирі з'явився і дехто з представників меншостей». — *Док. № 77.*

61. Розпорядженням від 31 грудня 1917 р. начальника штабу головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту окреслювалося коло питань що, стосувалися засобів здійснення часткової демобілізації деяких категорій військовослужбовців. Зокрема, розпорядженням передбачалося залишити на службі військовослужбовців 1914—1917 рр. призову, а з військових частин залишити ті, які були створені до 1 липня 1914 р. У зв'язку з цим 1 січня 1918 р. при Генеральному секретарстві військових справ був створений Комітет по демобілізації армії. — *Док. № 79.*

62. Того ж дня, 5 березня 1918 р., у Києві відбулась приватна нарада членів Центральної ради, які лишались в Києві або прибули до міста. Головував на нараді А. Ніковський. З докладною доповіддю виступив військовий міністр О. Т. Жуковський. Було ухвалено, що присутність уряду в Києві вкрай необхідна, і висловлено побажання, щоб незабаром зібралась Велика рада. — (Нова Рада. — 1918. — 7 березня (22 лютого)). — *Док. № 94.*

63. «Последние новости» — київська щоденна, політична, наукова, літературна, громадська і комерційна газета, виходила у 1906—1919 рр. у двох випусках — ранковому і вечірньому. «Южная копейка» — київська щоденна газета, виходила з 1910 р., з 5 липня 1917 р. називалася «Южная газета», з 1918 р. відновлено стару назву. Публікувалася під гаслом «За великую и свободную Россию!» «Dziennik Kijowski» — щоденна київська польська газета, виходила у 1906—1918 рр. — *Док. № 95.*

64. 17 грудня 1917 р. у Києві утворився Сибірський військовий комісаріат. У відозві до військових-сибіряків Комісаріат наголошував, що він буде захищати їхні інтереси в Україні, закликав не залишати своїх частин, виступити на підтримку проголошеної автономії Сибіру. — *Док. № 95.*

65. Судячи із змісту документа, йдеться про військову конвенцію, яка мала визначати правовий статус німецького війська в Україні та умови матеріальної компенсації за його перебування. — *Док. № 99.*

66. Бій під Крутами — героїчна і трагічна сторінка української революції — відбувся 16(29) січня 1918 р.

3 грудня 1917 р. станцію Бахмач, важливий залізничний вузол на кордоні України і Росії, охороняли юнкери 1-ї Київської юнацької школи ім. Б. Хмельницького, командир — сотник А. Гончаренко. Коли стало відомо про наближення 6-тисячного більшовицького загону, з Києва 14(27) січня 1918 р. надійшло підкріплення — 1-ша сотня новоствореного Студентського куреня під командою сотника Омельченка. Командир об'єднаного загону (550 юнкерів, 130 студентів, 20 офіцерів) сотник А. Гончаренко, не наважуючись зустріти ворога у Бахмачі, де було до 2 тис. збільшовичених робітників, відступив до ст. Крути, де зайняв оборону.

З ранку до пізнього вечора 16(29) січня тривав нерівний бій. Було відбито кілька атак переважаючих сил ворога, під час яких загинуло 250 юнкерів і студентів та 10 офіцерів. Значних втрат зазнав і більшовицький загін. Пізно ввечорі за наказом командира відбувся організований відступ до ешелону, який чекав у 2 км від Крут. Проте одна чота (взвод) студентів, відступаючи, втратила орієнтир

та вийшла на ст. Крути, вже зайняту більшовиками. Всі вони були розстріляні або поколоті багнетами. Свідками трагедії стали 8 поранених, які перебували на станції та залишилися в живих. Вони й переповіли подробиці загибелі студентів. Ешелон під командою А. Гончаренка 18 січня прибув на ст. Бровари під команду С. Петлюри. За рішенням Центральної ради 19 березня 1918 р. тіла 27 вояків Студентського куріня було урочисто поховано на Аскольдовій могилі. — *Док. № 102.*

67. Окремий Гайдамацький піший курінь Слобідської України створено наказом Військового міністерства УНР від 8 квітня 1918 р. Формувався на основі особового складу Гайдамацького кошу Слобідської України. Пізніше увійшов до складу Окремої Запорізької бригади під командуванням генерала З. Г. Натієва. — *Док. № 105.*

68. Текст інтерпеляції російських есерів: «1. Чи відомо п. міністру, що над громадянами УНР Бублієм, Сербином, Нагажевським М. і Нагажевським Йос. був вчинений польовий суд королівського пруського гусарського полку № 14, котрим вони засуджені до тюрьми на 5 і більше років?

2. Чи відомо, що згаданий суд, що за деякими статтями карає смертною карою, був учинений на території УНР?

3. Чи відомо, що з наказу коменданта Центральної ради Чудновського присуд переведено до виконання?

4. Коли вищенаведені факти відомі п. міністру судових справ, то яких заходів ужив він, щоб на території УНР міг бути тільки суд цієї республіки, що не приміняє смертної кари?

5. Яких заходів ужито п. міністром для определення дальшої долі засуджених в.-п. судом згідно з законами УНР (Нова Рада. — 1918. — 14(1) березня). — *Док. № 106.*

69. 7 січня 1918 р. у Києві створено Вірменський військовий комісаріат на чолі з А. Тонієвим-Тоніянцем, який мав повноваження від Центральної Вірменської військової ради в Тифлісі і одночасно підпорядковувався Центральній Вірменській національній раді. Завданням комісаріату поряд з захистом прав військовослужбовців-вірменів, які перебували на території України, Бессарабії та Криму, була організація загонів, які згодом мали виїхати на Кавказ.

При УЦР була запроваджена посада комісара у військових справах Грузії, ним став Д. В. Вачейшвілі, офіційний представник Грузинської Національної ради. 13 січня 1918 р. спеціальною комісією, до якої увійшли представники УЦР та створеного Грузинського військового комісаріату, був підписаний проект угоди. Уряд УНР визнав Грузинський військовий комісаріат повноважним органом Національної ради Грузії, грузини-військові переходили у підпорядкування комісаріату, якому дозволялося формувати з них військові частини для відправки в Грузію.

У січні 1918 р. у Києві були сформовані вірменський та грузинський військові загони. У березні 1918 р. представники вірменів і грузинів підняли питання про повернення загонів на Кавказ. Рада народних міністрів дозволила їм подальше формування та виїзд на батьківщину, але без зброї. — *Док. № 108.*

70. Книжкові кіоски на залізничних вокзалах належали відомому російському книговидавцю О. Суворіну. Навесні 1918 р. вони були передані культурно-просвітницькому відділу Міністерства шляхів, який очолював відомий український діяч М. П. Левицький. Планувалося використати їх для розповсюдження видань українських видавництв. — *Док. № 108.*

71. 1914 р. для Київської жіночої гімназії Св. княгині Ольги почали будувати нове приміщення (за проектом архітектора П. Ф. Альошина) на розі вулиць Фундуклеївської та Володимирської. Тепер тут розміщено установи НАН України, археологічний та природничий музеї. — *Док. № 108.*

72. 20 лютого 1918 р. у німецькому рейхстазі відбулося обговорення мирного договору з УНР, підписаного у Брест-Литовську 27 січня (9 лютого). Більшість парламенту підтримала його, оскільки договір мав поліпшити важке економічне становище Німеччини. Деякі депутати висловили побоювання, що договір може стати на перешкоді укладенню миру з радянською Росією. Відповідаючи на ці заяви, державний секретар Р. фон Кюльман висловив думку, що саме угода з УНР примусить Раднарком РСФРР піти на укладення миру, вигідного для Німеччини.

З інших позицій виступили депутати від Незалежної соціал-демократичної партії (Г. Ледабур та ін.), які вважали, що мирний договір, заключений з Центральною радою, може стати приводом для інтервенції і втручання у внутрішні справи України. — *Док. № 110.*

73. Наказ про демобілізацію особового складу «Вільного козацтва» був опублікований за підписом військового міністра О. Жуковського 5 квітня 1918 р. У наказі підкреслювалися заслуги «Вільного козацтва» перед УНР та висловлювалася щира подяка особовому складу. — *Док. № 112.*

74. Швидка перемога більшовиків на Західному фронті перешкодила створенню білоруських національних військових частин, хоч територія Білорусі мала стати основною базою їхнього формування. Білоруські військові організації зосередили свою роботу на Румунському фронті. Було проведено два з'їзди солдатів-білорусів: VIII армії у грудні 1917 р. та VI армії у січні 1918 р., після яких 4-й армійський корпус став базою об'єднання білоруських національних сил і був офіційно оголошений

білоруським. Створення корпусу відбувалося в умовах розпаду старої армії, давалася взнаки відірваність солдатів-білорусів від етнічної Білорусі, слабкість білоруського національного руху. Ці причини стали на заваді формування корпусу, були створені лише окремі білоруські військові частини, дислоковані на території України. Звертання білоруських військових організацій до української влади свідчило, що в умовах демобілізації старої армії вони намагалися зберегти національні формування як окрему військову одиницю — *Док. № 112.*

75. Військово-промислові комітети — організації промисловців, створені під час першої світової війни з метою мобілізації промислових ресурсів для потреб армії. Рішення про створення ВПК було прийнято у травні 1915 р. 9-м з'їздом представників промисловості і торгівлі. До складу ВПК входили підприємці, представники технічної інтелігенції, буржуазних громадських організацій. Головою Центрального ВПК у 1915—1917 рр. був лідер октябристів О. І. Гучков. При деяких ВПК існували робочі групи.

В Україні на кінець 1917 р. діяли чотири обласних ВПК — Київський, Катеринославський, Одеський, Харківський та кілька десятків місцевих. — *Док. № 123.*

76. Формування польських національних частин — легіонів відбувалося як у Росії, так і в Австро-Угорщині. В останній — за ініціативою Головного національного комітету — австрофільського політичного угрупування, що виникло в Кракові в серпні 1914 р. і об'єднувало представників польських партій в Західній Україні. Формуванню сприяли німецький і австро-угорський генеральні штаби. Польські легіони австрійської армії брали участь у війні проти Росії. 1918 р. перебували у складі австро-угорської армії на території України. — *Док. № 124.*

77. Січові стрільці — регулярні військові частини, сформовані на західноукраїнських землях під час першої світової війни, входили до складу австро-угорської армії. Згодом стали головною військовою силою Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР).

У Києві курінь січових стрільців був створений наприкінці 1917 р. з військовополонених українців-галичан і буковинців (перший командир Г. Лисенко, згодом — Є. Коновалець). Курінь брав участь в боях з радянськими загонами у січні 1918 р. Після повернення на початку березня до Києва розгорнувся у полк (3 тис. чоловік). Після гетьманського перевороту був роззброєний німцями, частина вояків влилася до Запорізької дивізії. Січові стрільці взяли участь у повстанні проти гетьмана, стали ударною силою Директорії. На базі полку сформувалась дивізія, а невдовзі і корпус. У складі армії УНР вони брали участь в боях з Червоною Армією в роки громадянської війни. З її закінченням припинили своє існування як військові формування. — *Док. № 126.*

78. За матеріалами газети «Нова Рада» за 27 березня 1918 р. М. А. Корчинський поставив ще три запитання: «2. Зокрема, чи відомо їм про арешт члена Центральної ради, представника РСДРП (меншовиків), чи вжиті заходи до негайного увільнення його, і які гарантії особистої незайманості членів Центральної ради має бути заведено? 3. Чи гадає Рада народних міністрів у місцевостях, де воєнні операції скінчилися, завести нормальний порядок урядування? 4. Що гадає РНМ зробити, щоб було покарано урядовців, що в тім провинилися, та щоб усунути з посад урядовців, ворожих до республіканського державного ладу України?» — *Док. № 127.*

79. Виконуючий обов'язки наркома іноземних справ РСФРР Г. В. Чичерін надіслав до Міністерства закордонних справ УНР телеграму (опублікована у «Новій раді» 31 березня 1918 р.) такого змісту: «Щоб уникнути можливих небажаних подій, які можуть постати наслідком німецького наступання на території Української Совітської Республіки, народний комісаріат закордонних справ запитує Раду народних міністрів: як і на основі яких документів міжнародного характеру встановлюється нею кордон Української Народної Республіки». — *Док. № 129.*

80. Міністр внутрішніх справ М. Ткаченко в газеті «Нова рада» за 31 березня 1918 р. дав таке роз'яснення з приводу заборони демонстрації: «Прямої заборони демонстрації не було, та до нас, здається, й не звертались за її дозволом. Якщо для здійснення її були якісь перешкоди, то тільки з боку не знятого поки що військового стану, при якому не допускаються мітінги та виступи. Ми не могли добре ставитись до демонстрації. По наших відомостях цей момент мали використати чорносотенні, контрреволюційні й інші елементи, ворожі Українській державі. Особливо малося на увазі під стягом демонстрації викликати вороже відношення до дружнього нам війська, що підтримує нас в боротьбі з більшовиками. Таке бажання зробити удар нашим державним інтересам ми не могли допустити. Взагалі, щодо демонстрації, то уряд Української Народної Республіки як орган революційно-демократичний стоїть на принципі політичної волі, але він не може допустити злочинної агітації проти Української держави, з якого б вона боку не йшла, між тим по відомостях міністерства ця демонстрація не була б святом революції, яким воно являється й для нас, але її використано було б для протесту проти Української Народної Республіки. Нам відомо, що серед робітництва велась навмисна агітація в напрямкові російського націоналізму і що ця демонстрація мала своєю метою розірвати єдність робітничого класу. Місцеві робітничі маси таким чином зробились би жертвою тих злочинних людей, яким зовсім байдужі інтереси робітництва, а стараються головним чином роздмухати й загострити національну боротьбу в Києві в той момент, коли перед

робітництвом стоїть велике завдання зміцнення своїх сил, значіння, організованності й поліпшення становища... що оскільки українська територія визволяється від більшовицьких елементів, воєнний стан буде скасовано і всім горожанам дома буде повна воля, незважаючи на те, що її можуть використати провокаційні елементи для своїх цілей». — *Док. № 131.*

81. З 29 травня по 15 жовтня 1913 р. у Києві діяла Всеросійська фабрично-заводська торговельно-промислова, сільськогосподарська і науково-художня виставка. Її експозиції розміщувалися в павільйонах, побудованих на місці теперішнього Центрального стадіону, в Педагогічному музеї та інших місцях. — *Док. № 133.*

82. Оскільки телеграма-відповідь Раднаркому РСФРР на Україні не була одержана, газета «Нова рада» 12 квітня 1918 р. передрукувала її з російської газети «Наше время» за 4 квітня 1918 р. «У відповідь на радіотелеграму від 2 квітня з пропозицією почати переговори про замирення уряд Російської республіки, примушений підписати мирні умови з Радою народних міністрів, ультиматумом 21 лютого і Брестським договором, пропонує вибрати місцем переговорів Смоленськ. Пропонуємо почати переговори 5 квітня цього року. Що ж до міжусобної війни, що, наче б ведеться між двома ворогуючими народами, то народний комісаріат чужоземних справ рішуче одкидає таке пояснення кривавої боротьби, що коїться на Україні. Совітське правительство не веде війни проти Української Народної Республіки. Боротьба йде між двома частинами українського народу (?), і мова може йти тільки про гаряче спочуття, яке трудові маси Росії в ці трагічні дні для українського, і не тільки для українського народу, несуть робітникам і селянам України. Народний комісар чужоземних справ *Чичерін*». — *Док. № 134.*

83. Німецько-австро-угорський господарчий централ був створений в Києві за домовленостю вищого німецького командування на Україні з Центральною радою для організації вивозу продовольства, промислових товарів і сировини. Мав свої відділення в усіх губерніях України. — *Док. № 141.*

84. За першу пропозицію голосували фракції українських есерів та національних меншостей; за другу — фракції українських соціал-демократів, соціалістів-федералістів та поляки. Утримались українські есери: М. Салтан, П. Любченко, Піскун і С. Березняк (Нова Рада. — 1918. — 13 квітня). — *Док. № 144.*

85. Після окупації Бессарабії у січні 1918 р. Румунія при підтримці держав Антанти уклала попередню умову з країнами австро-німецького блоку, за якою Бессарабія мала відійти до неї. Урядові кола Румунії посилили тиск на керівників «Сфатул Церія» і 9 квітня 1918 р. на його засіданні після довгих дебатів поіменним голосуванням було ухвалене рішення про приєднання Бессарабії до Румунії на правах автономії. — *Док. № 144.*

86. Виступ М. Любинського: «Ще в третьому Універсалі твердо був зазначений нами принцип самовизначення народів і від цього ми не відступимось. У нас було багато делегацій від різних інституцій, одержано багато постанов, в яких говориться про бажання Бессарабії приєднатись до України. Що зараз робиться в Бессарабії певне ми не знаєм, бо як тільки румуни опанували там, вони одрізали телеграфний дрот. Пошта під цензурою і газети наші туди не доходять. Історія Бессарабської республіки відома і вона склалася нібито по нашому зразку. Коли петроградський уряд оголосив війну Румунії, то вона почала потроху завойовувати Бессарабію. Спочатку румуни зайняли залізниці, далі почали увільняти урядовців; усе військове майно Румунського фронту вони оголосили своїм, рахуючи, що воно продано Францією Росії, значить воно не руське, а румунське! Оригінальні доводи! Коли Франція давала Росії військове майно, то уже не дурно — за нього було заплачено. Усім військовим, котрі там охороняли військове майно, румуни запропонували негайно виїхати під загрозою, що інакше вони будуть оголошені полоненими.

У свій час Міністерство закордонних справ послало ноту Румунії, в якій порушувались питання про Бессарабію, і получило одповідь, що це питання розв'язано буде по загальній згоді. Далі, коли ми звернулись в Бересті з листом до Кюльмана відносно цього, то він нам відповів, що в мирному договорі не треба цього зазначати, бо це особисті справи, які можуть бути розв'язані по згоді між Україною й Румунією. Учора виїхав в Румунію наш посол, котрому надані самі широкі уповноваження і відповідні матеріали».

На погляд п. управляючого Міністерства закордонних справ, не можна серйозно рахуватись з одержаною телеграмою. Румунія знає, що цим кроком вона б значно ускладнила взаємовідносини з нами, а це їй небажано. З своєї сторони, парламент, щоб підперти свого посла, повинен винести відповідну резолюцію». (Народня воля. — 1918. — 14 квітня). — *Док. № 145.*

87. Наказ про засів полів, виданий 6 квітня 1918 р. німецьким головнокомандуючим Ейхгорном: «З всіх відомостей, які тепер одержуються, видно, що весняний посів на Україні одбувається з великою задержкою. Не дивлячись на те, що міністр хліборобства звернувся з відозвою до селянства і з наказами до земельних комітетів, щоб вся земля була засіяна тільки селянами, тим часом сумнівно, щоб земельні комітети мали в цім ділі великий вплив і щоб селяни з охотою взялися за

працю. Через це німецька військова влада в призначених для того межах повинна енергійно настояти на тому, щоб вся земля була засіяна там, де це можливо, в згоді з українськими земельними комітетами, а в іншому випадку — з її власної ініціативи.

Широкі маси селян повинні бути оповіщені про таке:

Німецьке військове начальство на Україні буде домогатися, щоб були виконані нижче приведені пункти:

1. Хто засіває землю, тому належить і зібраний хліб, той і одержує наличні гроші за зібраний хліб по відповідній ціні.

2. Селянин, який набере землі більш того, чим зможе обробити і не зможе обробити всієї землі, буде суворо покараний.

3. В тих місцях, де селяни не можуть обсіяти всієї землі і де ще сидять поміщики, ці останні повинні побідкуватися про засів землі і в цих випадках земельні комітети не можуть забирати землю у поміщиків для справедливого розділу її між селянами. Селяни не повинні перешкоджати поміщикам в тому. До засіву землі та збору хліба земельні комітети повинні доставить поміщикам коней, інвентар, а також і зерно до посіву. В такім разі жнива будуть належать на рівні з селянами тим, хто засіяв землю.

4. Всякі захвати, грабунки і знищення засівів будуть суворо каратись.

Німецьке військо не буде втручатися до тих земель, які згідно розпорядженням державної влади були законно розподілені між селянами.

Підписав німецький головнокомандуючий на Україні Ейхгорн (Народня воля. — 1918. — 13 квітня). — *Док. № 145.*

88. Окупаційна військова влада в Одесі засудила солдата Андрія Михайлова до страти через повішання за вбивство німецького солдата, зігнорувавши місцеві органи влади і те, що в Україні смертна кара була скасована. — *Док. № 146.*

89. З промови міністра земельних справ М. Ковалевського: «На превеликий жаль такий наказ дійсно є. Я одержав його писаним і німецькою мовою. Коли я прочитав його, то міркував, що це вийшло завдяки різним чуткам, які пускають різні хлібороби-власники, котрі останніми часами над'їжджають до Києва цілими громадами і вимагають одмінить земельний закон та замінить соціалістичний уряд діловим.

Певне наказ цей і видано завдяки цих делегацій, бо вони весь час казали, що земля засіється. Германське командування, очевидно, мені, яко міністрові хліборобства, не зовсім довіряє. Я далекий від того, щоб казати, що справа засіву стоїть і не так кепсько, як це дехто намагається представити. Можна сказати з певністю, що ярина буде засіяна. Ці вмішування німецької власті у внутрішні справи і зокрема в земельну справу можуть викликати серед селянства на місцях величезні заколоти і зруйнувати дорешту всю налагоджену трохи справу посівів (Народня воля. — 1918. — 16 квітня). — *Док. № 146.*

90. Становище сільського господарства України навесні 1918 р. турбувало німецьке командування. Від весняних польових робіт залежав майбутній урожай, а відповідно і спроможність України виконати економічні зобов'язання перед Німеччиною. Тим часом реалії на селі були такими, що значна кількість землі могла лишитись незасіяною. Селяни не мали змоги та й не збирались засівати землю, отриману від великих власників. Частина цієї землі лишалась нерозподіленою, але земельні комітети не допускали до засіву поміщиків. Головнокомандуючий генерал-фельдмаршал Ейхгорн видав 6 квітня наказ у справі засіву полів без попереднього узгодження з урядом УНР. Це було втручанням у внутрішні справи України, оскільки наказ Ейхгорна суперечив Земельному закону Центральної ради, повертав частину землі колишнім власникам. З цього приводу між М. Грушевським, В. Голубовичем, М. Любинським і послом Німеччини Муммом відбулась 12 квітня тривала бесіда. Останній 13 квітня повідомляв своєму міністру закордонних справ: «Постійне співробітництво з цими людьми, які через свої соціалістичні теорії перестають розуміти реальне співвідношення речей, неможливе». — *Док. № 145.*

91. Синя (синьожупанна, від синього кольору уніформи) дивізія — військова частина, утворена після заключення Брестського миру у Німеччині з українців — військовополонених російської армії з таборів Раштат, Вецляр та Зальцведель. Мала чотири піхотні полки (по 1200 вояків і старшин), один гарматний полк. Командир — генерал В. Зелінський. Остаточне формування дивізії відбувалося у м. Ковелі, у середині березня вона прибула до Києва. За наказом військового міністра УНР О. Жуковського мала бути розформована, але ще перед тим її роззброїли німці напередодні гетьманського перевороту. — *Док. № 146.*

92. За наказом комісара Коморного в Одесі були закриті газети «Голос революции», «Южный рабочий» і «Красное знамя», під погрозою кари заборонена будь-яка агітація проти України та проти військ союзних Україні держав. — *Док. № 150.*

93. Проект закону «Об основних принципах заборонення УНР», підготовлений мобілізаційним відділом Генерального штабу армії УНР на початку квітня 1918 р., передбачав формування армії

УНР на основі загального військового обов'язку; окреслював коло питань мобілізаційних заходів. На основі цього законопроекту у квітні 1918 р. Генеральним штабом армії УНР був вироблений проект закону «Загальні підстави військової служби». — *Док. № 160.*

94. Лубенський повітовий комісар Шелков був призначений генералом З. Г. Натієвим, командиром Запорозької дивізії. Оголосив у повіті військовий стан, відновив смертну кару і запровадив цензуру. За розпорядженням Натієва організував гайдамацький курінь (300 чоловік), до якого вступали представники землевласників та старого офіцерства. — *Док. № 162.*

95. Цікаве спостереження міститься в інформації газети «Народня воля» за 26 квітня 1918 р. про доповідь І. Фещенка-Чопівського: «Відносно соціалізації та націоналізації різних галузей торгівлі і промисловості на Україні міністр сказав, що він їх не зрікається, яко ідеалу, лишень вважає, що зараз цього провести неможливо, а треба дійти еволюційним шляхом». — *Док. № 162.*

96. Наказ генерала Ейхгорна

25 квітня 1918 р.

Безодповідальні особи й союзи роблять спроби тероризувати населення. Проти всякого закону й права вони чинять арешти, бажаючи залякати тих, які в інтересах отчизни і новоствореної держави згодні працювати рука в руку з Германією. Де тільки перебуває німецьке військо, я ніяких беззаконних учинків дозволяти не буду. Тому я наказую вжити особливих заходів для охорони м. Києва, щоб негайно віддати під суд усіх, хто чинить протизаконне.

Я наказую:

1. Всі злочинства проти громадянського ладу, всі карні злочинства, як і всі злочинства проти германського й союзного війська, як і всіх осіб, що належать до них, підлягають виїмковому особливому германському польовому суду.

2. Всяке порушення громадського ладу, особливо зборищами на вулицях, забороняється.

3. Забороняється також усяка спроба порушення ладу або громадського забезпечення шляхом агітації устної, за допомогою преси або якими-небудь іншими засобами. Газети, винні в таких учинках, будуть негайно закриті.

4. Встановлені українські судові інституції провадять свою діяльність, оскільки злочинства не підлягають карі згідно з ст. 1-ю.

5. Ці постанови входять у силу негайно після опублікування. Опублікування переводиться шляхом афішіровки.

6. Виконання цього наказу доручається штабу XXVII армійського корпусу.

Київ, 25 квітня 1918 р.

Головнокомандуючий германським військом на Вкраїні
генерал-фельдмаршал фон *Ейхгорн.*

(Нова Рада. — 1918. — 27 квітня). — *Док. № 166.*

97. А. Ю. Добрий — директор Київського банку для зовнішньої торгівлі, член фінансової комісії УЦР. Вів переговори з німецьким командуванням про умови торговельного договору, поряд з цим проводив ряд власних фінансових операцій, пов'язаних з цукровими заводами. За вказівкою міністра внутрішніх справ М. Ткаченка А. Добрий був таємно заарештований і вивезений з Києва. На його захист німецьке окупаційне командування заявило Раді народних міністрів офіційний протест, розпочало слідство та заарештувало ряд членів уряду УНР, причетних до цієї справи. А. Ю. Доброго було звільнено з в'язниці після приходу до влади П. П. Скоропадського. — *Док. № 166.*

98. Дебати у рейхстазі з приводу наказу Ейхгорна про засів полів відбулися 24 і 25 квітня 1918 р. Зміст наказу було піддано різкій критиці. Ряд депутатів парламенту запропонував звернутись до уряду з вимогою відкликання Ейхгорна. — *Док. № 166.*

99. До зали засідання разом з офіцером спочатку увійшло до 50 солдатів. — *Док. № 167.*

100. Крім арештованих на засіданні Малої ради М. Любинського та Ю. Гаєвського були затримані також міністр військових справ О. Жуковський та дружина М. Ткаченка. — *Док. № 167.*

ПОКАЖЧИК ІМЕН

Абрамович Леонід Іванович (1886 — ?) — член Житомирського окружного суду (1917 — 1918), з 15 вересня 1917 р. — директор адміністративно-політичного відділу, а з 18.09.17 р. — товариш генерального секретаря внутрішніх справ, за Директорії УНР — радник МВС **1** *137, 151, 205, 216, 219, 222, 230, 237, 246*; **2** *3, 4, 11, 14, 19, 24, 26, 30, 40, 43, п. 1*[*]

Абрамович Рафаїл Абрамович (Рейн) — один з лідерів Бунду, член його ЦК і ЦК РСДРП (меншовик). Очолював праве крило Бунду, брав участь в організації с.-д. Бунд. Разом з Ю. Мартовим заснував за кордоном «Социалистический вестник» **1** *п. 62*

Абрамович Соломон Ісакович — член ЦР від національних меншин **1** *94*

Авдієнко (Овдієнко, Овідєнко) Михайло Овер'янович (1892 — ?) — громадський і політичний діяч. Писар управління розвантажувального батальйону в Петрограді. Член Петроградської ради солдатських депутатів. Представник військових українців Петроградського гарнізону на Українському національному зїзді (обраний до складу президії). Гласний Київської міської думи. Член Центральної ради і Малої ради від фракції УСДРП. Входив до складу ЦК УСДРП, з 1919 р. — «незалежник». З 1920 р. — член ЦК УКП, 1925 р. — вступив до КП(б)У. Керівник ЦСУ, в 1930-х рр. — репресований, подальша доля невідома **1** *17, 58, 59, 67, 78, 79, 80, 89, 94*; **2** *8, 106*

Авксентьєв Микола Дмитрович (1878 — 1943) — міністр внутрішніх справ у другому коаліційному уряді О. Керенського (07 — 08. 1917 р.), голова Передпарламенту (10. 1917 р.). Член ЦК ПСР, належав до її правого крила, член виконкому Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів, голова виконкому Всеросійської ради селянських депутатів **1** *88, 92, 138, п. 17*

Азаркевич О. — діловод Ради народних міністрів УНР **2** *83, 84, 87, 88, 92*

Айвазов А. С. — один з лідерів татарської національної партії «Міллі-фірка» **1** *п. 401*

Айзенштадт Ісая Львович — один з лідерів Бунду, член його ЦК і організатор с.-д. Бунду **1** *п. 62*

Айзенштадт Мордух Лейзерович — член ЦР від національних меншин **1** *94*

Акимов — капітан II рангу, член делегації ЦР у справі тимчасового замирення на Чорному морі **1** *219*; **2** *104*

Аласін — член ЦР від національних меншин, належав до ПСР, член виконкому Київської ради робітничих депутатів **1** *94*; **2** *38*

Алексєєв Михайло Васильович (1857 — 1918) — генерал від інфантерії, з березня по травень 1917 р. — Верховний головнокомандуючий, військовий радник Тимчасового уряду. В листопаді 1917 р. розпочав формування на Дону Добровольчої армії. Помер під час «Льодового походу» **1** *111*

Алексієв Степан Федорович — член ЦР від національних меншин, належав до ПСР, член Катеринославської губернської ради селянських депутатів **1** *94*

Алексій (Дородніцин Анемподист) (1859 — 1919) — церковний діяч, архієпископ володимирський. Автор перекладу на українську мову молитовника, що вийшов 1917 р. **1** *189*

Алібеков А. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від мусульман **1** *125*

Альошин Павло Федотович (1881 — 1961) архітектор і педагог. Автор архітектурного проекту будинку Київського педагогічного музею (1911), в якому в 1917 — 1918 рр. розміщувалась Центральна рада. 1918 р. — один з організаторів Українського архітектурного інституту в м. Києві **2** *п. 71*

Альтер Віктор Ізраїлевич — кандидат до членів ЦР від Бунду, на шостій сесії ЦР мав дорадчий голос (Катеринослав) **1** *94*

[*] Напівжирним зазначено номер тому, курсивом — документа або примітки.

Анастасов Теодор — представник Королівства Болгарії на переговорах у Брест-Литовську **2** *70*

Андрієвський Опанас Михайлович (1878 — 1955) — політичний і громадський діяч, вчений-правник, один з лідерів Української партії соціалістів-самостійників. Член Директорії УНР. Причетний до спроби державного перевороту В. Оскілка, вийшов із складу Директорії. На еміграції в ЧСР — професор Українського вільного університету в Празі. Входив до складу впливових українських організацій на еміграції **1** *п. 23*

Анохін — в. о. начальника міліції м. Києва (початок листопада 1917 р.), організатор бойових дружин міліції **1** *179*

Антоній (Храповицький Олексій) (1867 — 1936) — православний митрополит, російський церковний і громадський діяч; архієпископ волинський (1902), архієпископ київський (1914); відомий гострими виступами проти українського національного руху, в 1917 — 1918 рр. активно боровся з прихильниками української автокефалії. З 1920 р. на еміграції, очолював російську православну ієрархію **1** *22, п. 27*

Антонов (Антонов-Овсієнко) Володимир Олександрович (1883 — 1939) — радянський державний і військовий діяч. Член більшовицької партії з червня 1917 р. (член РСДРП з 1903 р.). Під час Жовтневого перевороту — один з керівників штурму Зимового палацу. Нарком — член комітету з воєнних і морських справ у першому Раднаркомі РСФРР. У грудні 1917 — березні 1918 р. командував більшовицькими підрозділами, що діяли проти військ О. Каледіна і Центральної ради. З листопада 1918 р. — командуючий так званою групою військ Курського напряму, що діяла проти військ Директорії УНР. У січні-червні 1919 р. — командуючий Українським фронтом, член Ради Оборони УРСР. У 1920-х рр. на керівних посадах в радянських державних установах. З 1924 р. на дипломатичній роботі в ЧСР і Польщі. Репресований органами радянської влади **2** *11, 36*

Антонович Дмитро Володимирович (1877 — 1945) — політичний і громадський діяч, мистецтвознавець. Син українського історика В. Б. Антоновича. Один із засновників і лідерів РУП (1900 — 1905), УСДРП (1905). Редактор революційних видань «Гасло», «Селянин» (Чернівці, 1902 — 1903); «Воля» (Харків, 1905). З 1912 р. — викладач історії мистецтв в приватних драматичних школах Києва. В період першої світової війни — уповноважений Всеросійського земського союзу. 7.03.1917 р. обраний товаришем голови Центральної ради, а також головою її маніфестаційної комісії. Голова Українського віча в Києві 19.03.1917 р. У вересні 1917 р. — обраний товаришем голови Київської міської думи. В жовтні 1917 р., за дорученням ЦР, вів переговори з командуванням Чорноморського флоту про українізацію флоту. В листопаді призначений ЦР емісаром в м. Одесу. З 21.11.1917 р. — генеральний секретар (міністр) морських справ. В липні 1918 р. — призначений генеральним консулом Української Держави в Швеції. Член української делегації на переговорах з країнами Антанти (лист. 1918 р.). Голова дипломатичної місії УНР у Римі. Один з фундаторів, ректор і професор Українського вільного університету у Відні та Празі **1** *5, 8, 9, 13, 31, 34, 188, 194, п. 11, п. 296;* **2** *21, 22, 24, 26, 27, 29, 30, 34, 35, 40, 41, 43*

Аптекар Лев Ілліч — член ЦР від національних меншин, належав до РСДРП (меншовик), входив до складу Всеукраїнської ради робітничих депутатів. Член комісії ЦР із законодавчих внесень **1** *94, 208*

Артеменко Павло Максимович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, солдат 171-ї окремої інженерної роти (Західний фронт) **1** *94*

Артюх Андрій Романович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Переяславського повіту Полтавської губ. **1** *94*

Архипенко (Архіпенко) Євген П. (1884 — ?) — вчений-агроном, до 1917 р. видавець журналів «Українське бджільництво» (1906 — 1909, Петербург), «Рілля» (1910, Київ). 5.04.1918 р. кандидат Ради народних міністрів на посаду тов. міністра земельних справ УНР. В 1919 — 1920 рр. — міністр земельних справ УНР в уряді Б. Мартоса і народного господарства в уряді В. Прокоповича. Належав до УПСР. З 1921 р. на еміграції, до 1928 — на Волині, згодом у Німеччині **2** *138*

Аст К. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від Естонії, соціал-демократ **1** *125, п. 225*

Афанасьєв Георгій Омелянович — тимчасовий комісар Генерального секретаріату при Київській казенній палаті, в. о. директора кредитного відділу **1** *180, 182*

Ачкасов Петро Миколайович — 2.01.1918 р. затверджений Малою радою генеральним суддею. 26.07.1918 р. призначений сенатором Цивільного Генерального суду Державного Сенату Української Держави **2** *19, 37*

Бабенко Іван Микитович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Новоград-Волинського повіту Волинської губ. **1** *94*

Бабич Борис — член ЦР і ЦК Селянської спілки, належав до УСДРП, входив до складу Малої ради від фракції УСДРП, член комісії з реорганізації Комітету ЦР, розробки проекту статуту автономії України. Делегат від УСДРП на З'їзді народів Росії в Києві. Учасник Демократичної наради в Петрограді **1** *49, 56, 58, 67, 78, 79, 80, 94, 97, 111, 116, п. 9*

Бабій Тихон Онуфрійович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапор-

щик 283-го пішого запасного полку XI армії (Південно-Західний фронт) 1 *94*

Багрій Карпо — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Костянтиноградського повіту Полтавської губ. 1 *94*

Багрій Олександр — чернівецький повітовий комісар Тимчасового уряду у березні 1917 1 *115*

Базяк Ісаак Григорович — член ЦР від УПРС, член ЦК партії 1 *94, 111*

Байздренко — отаман, після Жовтневого перевороту 1917 р. очолив Український військовий революційний штаб у Петрограді 1 *п. 406*

Байков Леонід Семенович (1858 — ?) — генерал-майор російської армії. 1917 р. — голова Вітебської військової української ради. Запропонований С. Петлюрою на посаду командуючого Київською військовою округою. 1918 р. — генерал-хорунжий. В період Української Держави — командир Окремого корпусу кордонної охорони. Подальша доля невідома 1 *220, 227*

Бакинський Сергій Сергійович (Бернгейм Людвіг Маркович) (1886 — 1939) — більшовицький діяч. 1917 р. — член Південно-Західного обкому РСДРП(б). У грудні 1917 р. за дорученням В. Леніна виїхав у Харків для організації боротьби з військами О. Каледіна. Народний секретар у міжнаціональних справах 1 *211*

Баклаженко — депутат з'їзду Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, представник українців Кавказького фронту, член ЦР і Малої ради (з лютого 1918 р. у Житомирі), належав до ПСР, член комісії ЦР із законодавчих внесень 1 *241;* 2 *86, 93, 144*

Баля (Балла) Михайло — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Канівського повіту Київської губ., член УПСР 1 *50, 94;* 2 *57*

Балабан Сава Парфентійович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, солдат 12-ї хімічної команди 1 *94*

Балабанов Михайло (Самуїл) Соломонович (1873 — ?) — політичний діяч і журналіст. Член РСДРП (меншовик), лідер київської організації, член Київської міської думи. Редактор газети «Киевская мысль». Член ЦР і Малої ради від національних меншин 1 *72, 73, 78, 79, 80, 84, 89, 94, 95, 144, 148, 156, 175, 186, 201, 214, 218, 229, п. 94, п. 129, п. 130, п. 241, п. 252, п. 343, п. 352, п. 354, п. 363;* 2 *9, 16, 118, 127, 131, 139, 142, 144, 150, 156, 159*

Балаховський — кандидат у члени ЦР від національних меншин, сіоніст, на шостій сесії ЦР мав дорадчий голос 1 *94*

Баліцький — кандидат на посаду повітового комісара 1 *30*

Балтарович Михайло (1852 — 1933) — громадський діяч, один з лідерів «Галицько-Буковинського комітету допомоги жертвам війни». Повітовий комісар у Золочеві за часів ЗУНР 1 *п. 71*

Банзай — учасник З'їзду народів Росії в Києві, член його редакційної комісії 1 *п. 214*

Баніта Григорій — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Острозького повіту Волинської губ. 1 *94*

Барановський Христофор Антонович (1874 — 1941) — громадський і державний діяч, кооператор. Директор Союзбанку в Києві (1907 — 1917), 1917 р. — голова управи Українського народного кооперативного банку. Делегований до ЦР кооперативними організаціями, член Комітету ЦР. У травні 1917 р. — член делегації на переговорах з Тимчасовим урядом про автономію України. Член Виконавчого губернського комітету Київщини. У червні-липні 1917 р. — генеральний секретар фінансів. 1919 р. — директор Українбанку, радник Центрального Українського сільгоспкоопсоюзу і Всеукраїнського кооперативного страхового союзу. 1920 р. — міністр фінансів УНР в уряді В. Прокоповича 1 *4, 17, 20, 24, 36, 38, 48, 52, 56, 57, 60, 62, 64, 70, 74, 79, 88, 92, 94, 99, 105, п. 24, 77, 162;* 2 *109*

Бараташвілі (Барташвілі) Йєсип — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник Грузії, один з голів з'їзду, товариш голови Ради народів. Соціал-федераліст 1 *120, 121, 125, 126, 186, п. 204*

Бартошевич Іоахім Іоахімович (1867 — 1938) — польський письменник і публіцист, представник Польського виконавчого комітету на Українському віче в Києві. В 1918 — 1919 рр. — член Польського національного комітету в Парижі 1 *13*

Бару М. — один з лідерів Поалей Ціон 1 *п. 81*

Бас Яків Спиридонович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, унтер-офіцер штабу 35-ї пішої дивізії 1 *94*

Батієвський Андрій Гаврилович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик штабу Двинської військової округи 1 *94*

Баткіс Григорій Абрамович — представник коаліційної Ради київського студентства на Українському національному конгресі, член Об'єднаної єврейської соціал-робітничої партії 1 *18*

Батраков — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Бахман Христофор — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник Латвії, латиських організацій націонал-демократів 1 *120, 121, 125, 126*

Бачинський Юліан Олександрович (1870 — 1940) — громадський діяч і публіцист. Член Української радикальної партії в Галичині. 1918 р. —

член Української національної ради в Галичині, 1919 р. — представник УНР у Вашингтоні. На еміграції в Німеччині. 1934 р. приїхав до УРСР. 1935 р. репресований органами радянської влади. Помер на засланні 1 *п. 32;* 2 *53, 54*

Безпалий Гнат Іванович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Безрадецький Олександр Георгійович — член ЦР від національних меншин, голова мандатної комісії на шостій сесії ЦР, солдат. Належав до партії кадетів 1 *91, 94*

Белебеха Федір Аврамович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Куп'янського повіту Харківської губ. 1 *94*

Белік — комісар Кременчуцького повіту 2 *12*

Бем Ермолі Едвард (1856 — 1941) — фельдмаршал австро-угорської армії, командуючий її військами, які вели наступ на півдні України (Одеський напрям) навесні 1918 р. та під час окупації її території 2 *159*

Бендзя П. — член Союзу визволення України, належав до Української соціал-демократичної «Спілки» 1 *п. 32*

Бер-Ізіров — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник мусульман 1 *121*

Бергельсон Давид — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Бердичевський Сергій Ілліч — член ЦР від національних меншин, меншовик, представник фракції об'єднаних меншовиків, входив до складу виконкому Київської ради робітничих депутатів 1 *94, 195, 239, 241, п. 397*

Березняк Саватій Іванович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, яку очолював. Член Малої ради, комісій по складу ЦР, із законодавчих внесень. Належав до УПСР. Солдат штабу XI армії (Південно-Західний фронт) 1 *20, 49, 68, 79, 80, 84, 88, 89, 94, 97, 116, 208, 241, п. 107;* 2 *124, 139, 142, 156, п. 84*

Берзін Р. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник Латвії 1 *125*

Берзін Рейнгольд Йосипович (1888 — 1939) — діяч більшовицької партії, поручик російської армії. Член Революційно-польового штабу. З грудня 1919 р. — член Реввійськради Південного і Південно-Західного фронтів. Після 1920 р. — працював у військовій промисловості 2 *п. 20*

Бесараб Петро Кіндратович — член ЦР і Всеукраїнської вчительської спілки 1 *20, 94*

Белогородцев В. — делегат З'їзду народів Росії у Києві, представник Терського війська 1 *125*

Бельський Вацлав — член Литовської національної ради, належав до Російської трудової народно-соціалістичної партії, один з голів З'їзду народів Росії в Києві 1 *120, 121, 122, 125, 126, п. 206*

Білінін Олександр Іванович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Билло Ю. — делегат З'їзду народів Росії у Києві, представник Литви, соціал-демократ 1 *125*

Биховський Р. Б. — представник Ради об'єднаних єврейських організацій м. Києва на Українському національному конгресі 1 *18, 19*

Біанко — Таврійський губернський комісар ЦР 2 *13*

Біднов Василь Олексійович (1874 — 1935) — громадський діяч, вчений-історик. Один із засновників Катеринославської «Просвіти», член ТУП. 1917 р. обраний до ЦК Союзу автономістів-федералістів. У ЦР делегований від Катеринославщини (територіальне представництво). В 1918 — 1920 рр. — професор Кам'янець-Подільського університету, з 1922 р. — професор українських високих шкіл у Польщі 1 *20, 80, 94*

Біленко — представник Богодухівського повіту на п'ятій сесії ЦР 1 *55*

Білецький Спиридон — член ЦР і УГВК, штабс-капітан, обраний до складу УГВК на II Всеукраїнському військовому з'їзді 1 *94, п. 37*

Білик Микола Якимович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Черкаського повіту Київської губ. 1 *94*

Білінський Петро Платонович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Білоцерковський М. — кандидат у члени ЦР від сіоністів, на шостій сесії ЦР мав дорадчий голос 1 *94*

Біляшівський Микола Федотович (1867 — 1926) — вчений-археолог, мистецтвознавець, громадський діяч. Депутат I Державної думи, належав до Українського парламентського клубу. В 1902 — 1923 рр. — директор Київського міського художньо-промислового музею. В ЦР — представник Київської губернії, обраний на Українському національному конгресі. Належав до УПСР. У 1917 — 1918 рр. — голова Комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва в генеральному секретарстві освіти. Академік ВУАН. В 1924 — 1926 рр. очолював Всеукраїнський археологічний комітет 1 *20, 55, 56, 58, 94, 213;* 2 *53*

Бірк А. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник Естонії, належав до РДП 1 *125*

Біск — член Малої ради від національних меншин, належав до РСДРП (меншовик) 2 *61, 139, 169*

Біценко Анастасія Олексіївна (1875 — 1938) — член російської делегації на перегово-

рах у Брест-Литовську. Належала до партії лівих есерів **2** *8*

Блонський — представник XII армії на шостій сесії ЦР **1** *91*

Блонський Пантелеймон Йосипович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Кам'янецького повіту Подільської губ., голова Кам'янецької повітової управи, Кам'янецький повіт. комісар, член УСДРП. В лютому 1918 р. — член Малої ради **1** *94, п. 115*; **2** *77, 86, 93, 97, 156*

Боб Іван — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Брацлавського повіту Подільської губ. **1** *50, 94*; **2** *8, п. 23*

Бобир-Боховановський — член комісії уряду УНР з питань товарообміну з Центральними державами **2** *109*

Бобровський Борис Павлович (1868 — ?) — генерал-майор російської армії. 1917 р. — голова української військової громади у м. Двинську. 29 листопада 1917 р. призначений Генеральним секретаріатом начальником Українського Генерального військового штабу. За його участю був підготовлений проект формування Київської, Харківської та Одеської військових округ **2** *п. 19*

Богаєвський Африкан Петрович (1872 — 1934) — генерал-лейтенант російської армії, з травня 1918 голова Об'єднаного уряду у Катеринодарі. З лютого 1919 р. — отаман Війська Донського. В листопаді 1920 р. емігрував **1** *п. 313*

Богацький Павло Олександрович (1883 — ?) — громадський діяч, письменник, журналіст. У 1909 — 1911 рр. разом з М. Шаповалом видавав літературно-мистецький журнал «Українська хата». 1917 р. — секретар Українського національного конгресу. Підпоручик, з 10.04.1917 р. — начальник міліції Київського пов., з 14.03.1918 р. — м. Києва. 29.04.1918 р. — заарештований німецьким командуванням. За Директорії УНР — отаман Коша охорони республіки. На еміграції (1922) редактор журналу «Нова Україна», дійсний член НТШ, Українського соціологічного інституту, Історично-філологічного товариства в ЧСР **1** *17*

Богацький Пантелеймон — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Акерманського повіту Бессарабії **1** *94*

Богомолець — член Київського апеляційного суду, обраний 2.04.1918 р. на Малій раді **2** *135*

Богуцький — товариш міністра внутрішніх справ Тимчасового уряду **1** *158*

Бойко Василь Сидорович (1892 — 1938) — громадський і політичний діяч, вчений-літературознавець. 1917 р. — випускник Київського університету, член Головної студентської ради і виконавчого губернського комітету Київщини. Член ЦК УПСФ. Від УПСФ делегований в ЦР і Малу раду, був її секретарем. Член комісії ЦР для розробки проекту статуту автономії України. Член Головної комісії в справах виборів до Українських Установчих зборів і редактор «Вістей Головної комісії». 1918 р. — відійшов від політичної діяльності **1** *20, 32, 49, 55, 58, 67, 73, 78, 79, 80, 89, 94, 95, 97, 111, 165, 173, 228, п. 99, п. 172*; **2** *98, 158*

Бойко Платон — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Роменського повіту Полтавської губ. **1** *94*

Бойченко Кирило Захарович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 20-го запасного пішого полку (Московська військова округа) **1** *94*

Бойченко Павло Федорович — член ЦР від національних меншин, належав до ПСР **1** *94*

Боку Север — представник трансільванських румунів на З'їзді народів Росії в Києві **1** *125*

Бондар-Обмінянний Матвій Платонович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, солдат 22-го гренадерського Суворовського полку (Південно-Західний фронт) **1** *94*

Бондаренко В. П. — власник друкарні в м. Києві **1** *38, 40, 41*

Бондаренко Іван — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Таганрогської округи Області Війська Донського **1** *94*

Бондаренко Іван Омелянович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, солдат 3-ї автороти 60-го пішого полку (Румунський фронт) **1** *94*

Бондаренко Яків Миколайович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів **1** *94*

Бонч-Бруєвич Володимир Дмитрович (1873 — 1955) — діяч більшовицької партії. Член РСДРП з 1895 р. 1917 р. — член виконкому Петроградської ради робітничих депутатів. З листопада 1917 р. — по жовтень 1920 р. — керуючий справами Раднаркому РРФСР. З 1921 р. — на науковій роботі **1** *230*

Борзенко Іван — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів **1** *94*

Борисенко Павло Якович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів **1** *94*

Борохов Бер Моїсейович (? — 1917) — делегат З'їзду народів Росії в Києві від партії Поалей-Ціон, член її ЦК, літератор **1** *121, 123, 124, 125, 126, п. 81, п. 216, п. 217, п. 229*

Ботвиновський Микола Онисимович — член Черкаського окружного суду, обраний 2.04.1918 р. на Малій раді членом Київського апеляційного суду **2** *135*

Боцула — член ЦР від національних меншин **1** *94*

Бочковський Леонард (? — 1918) — член ЦР від Полтавщини (територіальне представництво),

належав до УПСР, входив до складу виконавчого комітету Полтавської ради робітничих і солдатських депутатів, член комісії із складу ЦР 1 *45, 49, 94*; 2 *118*

Бош Євгенія Богданівна (1879 — 1925) — більшовицький партійний і державний діяч. Член РСДРП з 1901 р. 1917 р. — голова Південно-Західного обласного комітету РСДРП(б). З грудня 1917 р. — член Головного комітету соціал-демократії України, грудень 1917 р. — березень 1918 р. — член ЦВК Рад України і народний секретар внутрішніх справ першого радянського уряду України. З липня 1918 р. — на партійній і радянській роботі в РРФСР 2 *56*

Боярд А. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від Латвії 1 *125*

Браз — кореспондент газети «Киевская мысль» 1 *п. 250*

Брайневич — кандидат на посаду товариша народного міністра торгу і промисловості 2 *151*

Брегман Йосип — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Брейслер — генерал 1 *180*

Бродський Леонтій І. — 5.04.1918 р. затверджений РНМ УНР членом фінансово-економічної наради, новоград-волинський повітовий староста за часів Української Держави 2 *138*

Бронський — старшина української військової частини 2 *80*

Брояківський — член товариства «Просвіта» в Миколаєві, делегат Українського національного конгресу 1 *17*

Бруненек М. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник Латвії, член Латиської демократичної партії 1 *125*

Брусило Йосип Йосипович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Сосницького повіту Чернігівської губ. 1 *55, 94, п. 65*

Брусилов Олексій Олексійович (1853 — 1926) — військовий діяч, генерал, командуючий VIII армією, головнокомандуючий Південно-Західним фронтом. Виступав проти українізації військ. З 22 травня по 19 липня — верховний головнокомандуючий, прибічник продовження війни — при ньому було здійснено червневий наступ на фронті. З 1920 р. у Червоній Армії 1 *30, 39, 41, 72, 78, п. 111, п. 116, п. 148*

Букша Кіндрат — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Прилуцького повіту Полтавської губ. Належав до УПСР. Заступник М. В. Салтана на засіданнях Малої ради 1 *58, 79, 80, 84, 94*

Буланчук Денис — член ЦР і Всеукраїнської Ради селянських депутатів, представник Житомирського повіту Волинської губ. 1 *94*

Буллер — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Бульба Володимир — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, представник заводу «Арсенал» 1 *20, 94*

Бурдун (Бурдин) Левко Тимофійович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, належав до УСДРП 1 *94*; 2 *7*

Бурлюк Павло — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Лебединського повіту Харківської губ. 1 *94*

Буслович Олександр Михайлович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Бутенко — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Бутовський Олександр Миколайович — член київської судової палати, обраний Малою радою генеральним суддею. 26.07.1918 р. призначений сенатором Цивільного Генерального суду Державного Сенату Української Держави 2 *19, 37*

Буцький Яків Юстинович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Богодухівського повіту Харківської губ. 1 *94*

Буше — 2 *139*

Вайсберг — кандидат у члени ЦР від Бунду, на шостій сесії ЦР мав дорадчий голос 1 *94*

Валідов Ахмет-Закі — лідер національного руху в Башкірії, голова уряду автономної Башкірської республіки, член партії башкір-федералістів 1 *п. 364*

Ванштейн Єлисей Вульфович — кандидат у члени ЦР від Бунду, на шостій сесії ЦР мав дорадчий голос 1 *94*

Василенко Костянтин Прокопович (1877 — 1941) — політичний діяч, публіцист, брат М. П. Василенка. Помічник редактора газети «Киевская мысль». У 1898 — 1918 рр. — голова Київського обласного комітету РСДРП (меншовик). Вийшов з партії в січні 1918 р. З 12.09.1917 р. — генеральний секретар праці. У жовтні 1917 р. — комісар Тимчасового уряду м. Києва. Член ЦР від національних меншин. За радянської влади — співробітник ВУАН. 1923 р. репресований в справі «Центру дій», 1938 р. заарештований вдруге. 1941 р. розстріляний НКВС 1 *78, 89, 94, 102, 103, 105, 118, 128, 129, 131, 132, 133, 136, 140, 141, 142, 144, 153, 157, 158*

Василенко Микола Прокопович (1866 — 1935) — громадський і педагогічний діяч, історик, публіцист. Член «Старої Громади» і ТУП, співредактор журналу «Киевская старина», редактор газети «Киевские отклики», редактор «Записок Украинского научного общества».

У квітні 1917 р. призначений Тимчасовим урядом куратором Київської шкільної округи, в травні — затверджений товаришем міністра освіти Тимчасового уряду. З 1910 р. — член партії кадетів. Після гетьманського перевороту — тимчасово голова Ради міністрів, міністр народної освіти. Голова Державного Сенату Української Держави. Один з фундаторів УАН, в 1920 р. — академік ВУАН, 18.07.1921 р. обраний її президентом, але не затверджений радянським урядом. Голова Соціально-економічного відділу ВУАН. 1923 р. репресований в справі «Центру дій», 1925 амністований **1** *8, 31, п. 16*; **2** *135*

Василенко Михайло Іванович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів **1** *94*

Василенко Олександр Григорович — член ЦР від Холмщини (територіальне представництво) **1** *45, 94*

Василюк — член ЦВК Рад **1** *п. 406*

Васильківський — слідчий, який розслідував справу обстрілу полку ім. Б. Хмельницького **1** *80*

Васюк — член ЦР від військової Ради м. Виборга, солдат **1** *20*

Вачейшнілі Д. В. — офіційний представник Грузинської національної ради на території України та Українському фронті. Комісар у військових справах Грузії при Центральній раді **2** *п. 69*

Вашай Антін — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Ровенського повіту Волинської губ. **1** *94*

Вдовиченко Олексій — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Валківського повіту Харківської губ. **1** *94*

Ведибіда Петро Порфирійович — член ЦР від Поділля (територіальне представництво), кооператор, член УПСР **1** *20, 94*

Везіров Ю. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник закавказьких та забайкальських мусульман **1** *125, 126*

Векілов М. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник закавказьких мусульман **1** *122, 125, п. 213*

Велигодський Петро Андрійович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Сосницького повіту Чернігівської губ. **1** *94*

Величко Кость Павлович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 91-го пішого запасного полку (Казанська військова округа). Член УПСР **1** *51, 53, 60, 90, 94, 169*

Величко Мефодій Андрійович — член ЦР і Всеукраїнської Ради селянських депутатів, представник Хорольського повіту Полтавської губ. **1** *94, 116*

Величковський В. — член Українського агрономічно-технічного товариства «Праця» **1** *п. 12*

Веліхов — комісар Тимчасового уряду в м. Одесі **1** *20*

Вельвовський — член ЦР від національних меншин **1** *94*

Вербицький (Вержбицький) — член ЦР від Одеської військової ради, прапорщик, входив до складу Одеського українського керівничого комітету **1** *35, 50*

Вербіленко Іван Гаврилович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, робітник «Арсеналу», належав до УСДРП **1** *94*

Верле Готфрід Готфрідович — член ЦР від національних меншин, член ПСР, входив до правління профспілки працівників деревообробної промисловості **1** *84, 94*; **2** *57*

Верховський Олександр Іванович (1886 — 1938) — полковник, з 31.V.1917 р. — начальник Московської військової округи, відмовився приєднатися до виступу Л. Корнілова. 30 серпня отримав чин генерала та посаду військового міністра, з якої пішов за власним бажанням. Прибув до Києва як приватна особа **1** *245, п. 404*

Веселовський Сергій Феофанович (бл. 1878 — ?) — громадський і політичний діяч, інженер, економіст. Один із засновників Української Центральної ради, з червня член президії ЦР, голова агітаційної комісії і товариш голови Ради. Член ЦК УСДРП, представником якої був в ЦР і її Комітеті. Очолював «Центросахар». 1918 р. — Генеральний консул Української Держави в РСФРР. З 1918 р. — викладав у вузах Києва. Репресований органами радянської влади в 30-і рр., подальша доля невідома **1** *7, 9, 13, 14, 18, 20, 35, 56, 79, 80, 84, 89, 94, 101, 103, 104, 105, 114, 116, 235, п. 12, п. 107*; **2** *7, 9, 17, 57, 102, 139, 142, 144, 145, 167*

Винниченко Володимир Кирилович (1880 — 1951) — політичний і державний діяч, письменник. Член РУП, один з організаторів і керівників УСДРП, редактор партійного органу «Боротьба». За революційну діяльність переслідувався царською адміністрацією. В 1906 — 1914 рр. був змушений жити в еміграції, звідки нелегально приїздив до Росії. Під час світової війни нелегально жив в Москві, співробітничав у журналі «Украинская жизнь». В березні 1917 р. повернувся до Києва. В квітні обраний головою УСДРП, очолив редакцію «Робітничої газети». Член ЦР і Малої ради, заступник голови (обраний на Українському національному конгресі). Керував роботою Національного конгресу, І і ІІ Всеукраїнських військових, Всеукраїнського робітничого і селянського з'їздів. Очолював делегації ЦР на переговорах з Тимчасовим урядом. Перший голова Генерального секретаріату і генеральний секретар внутрішніх справ (з 15.06).

Один з авторів універсалів ЦР, багатьох її законодавчих актів і декларацій. 9.01.1918 р. пішов у відставку. Під час Гетьманату очолював Український національний союз, був одним з організаторів і керівників повстання проти гетьмана. Голова Директорії (14.11.1918 р. — 10.02.1919 р.). У лютому 1919 р. емігрував до Відня, де згодом організував Закордонну групу українських комуністів. Після невдалої спроби у травні — вересні 1920 р. налагодити співробітництво з радянською владою, виїхав за кордон. На еміграції відійшов від політичного життя 1 *11, 17, 19, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 43, 46, 48, 50, 51, 52, 53, 56, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 70, 72, 73, 74, 77, 78, 82, 88, 89, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 169, 171, 172, 174, 179, 180, 182, 184, 186, 188, 190, 191, 192, 194, 199, 200, 201, 203, 205, 206, 207, 208, 210, 212, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 237, 238, 240, 242, 243, 245, 246, 247, 250, п. 9, п. 11, п. 37, п. 48, п. 76, п. 118, п. 121, п. 131, п. 135, п. 146, п. 158, п. 172, п. 188, п. 189, п. 190, п. 243, п. 253, п. 256, п. 282, п. 284, п. 321, п. 322, п. 324, п. 329, п. 366, п. 381, п. 382, п. 391, п. 393, п. 394, п. 406;* 2 *3, 4, 6, 9, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 19а, 20, 21, 22, 22а, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 34, 35, 38, 40, 41, 43, 44, 48, 50, 54, 55, 114, 167, п. 6, п. 7*

Вирва Ілько Давидович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Вирубов В. В. — помічник начальника штабу Верховного головнокомандуючого 1 *179*

Висоцький Зіновій Тарасович — громадський діяч з Херсонщини. В ЦР — представник Всеукраїнської ради селянських депутатів, член її виконкому. Належав до УСДРП, член ЦК Селянської спілки. Входив до складу Малої ради і комісії для скликання З'їзду народів Росії в Києві 1 *49, 52, 53, 54, 55, 71, 79, 80, 88, 94, 95, 173, п. 9, п. 65*

Вишневський Володислав — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Вишнеградський — банківський працівник 1 *245*

Візнер, фон — посол Австро-Угорщини 2 *78*

Вікул Сергій Павлович (1890 — 1937) — громадський діяч, журналіст. Делегований в ЦР українською громадою м. Петрограда. Член ЦК УСДРП, виконкому Всеукраїнської ради робітничих депутатів. Член комісії ЦР для розробки статуту автономії України, делегат Демократичної наради в Петрограді. 1917 р. — співробітник «Робітничої газети» (Київ). За радянської влади — дійсний член ВУАМЛІН. Репресований 1933 р. у справі УВО 1 *20, 58, 94, 116*

Віленський Марк Григорович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Вілінський Олександр Валер'янович (1872 — 1928) — громадський діяч, інженер, вчений. 1917 р. — директор механічного заводу Всеросійського земського союзу. Член ТУП і Українського наукового товариства у Києві. До ЦР делегований Українським технічно-агрономічним товариством «Праця». Викладав в Київському політехнічному інституті. Директор департаменту професійної освіти генерального секретарства освіти. В 1918 — генеральний консул у Женеві. Професор Української господарської академії в Подебрадах 1 *7, 8, 20, 94*

Вільгельм II — германський імператор (1888 — 1918). 9 листопада зрікся престолу, автор спогадів «Події й постаті з 1878 — 1918 рр.» 1 *241;* 2 *7*

Вількенштейн — кандидат у члени ЦР від Російської трудової народно-соціалістичної партії, на шостій сесії ЦР мав дорадчий голос 1 *94*

Вільсон (Уільсон) Томас Вудро (1856 — 1924) — державний діяч, президент Сполучених Штатів Америки (1913 — 1921) 26.12.17 р. (8.01.18 р.) виступив з документом відомим під назвою «14 пунктів Вудро Вільсона», в якому були запропоновані принципи укладення миру 2 *51, п. 48*

Вірний Бенеш-Лейб Давидович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Вітик Семен Гнатович (1876 — 1934 ?) — галицький громадський і профспілковий діяч. Один із засновників і лідерів Української соціал-демократичної партії, член її ЦК. В 1907 — 1918 рр. — депутат австрійського парламенту. Член УНРади ЗУНР. 1919 р. — міністр у галицьких справах Директорії УНР. В 1919 — 1925 рр. на еміграції. 1925 р. переїхав в УРСР, де працював на відповідальних партійних посадах. 1933 р. репресований органами радянської влади. Подальша доля невідома 1 *п. 326*

Вітіхновська Ф. — в. о. діловода на одному із засідань Ради народних міністрів 2 *98*

Вітькамчак — представник народних учителів Холмщини на шостій сесії ЦР 1 *93*

Власенко Іван Герасимович — член ЦР від Всеукраїнської учительської спілки, позапартійний соціаліст, обраний до складу комісії по наказу Генеральному секретаріатові на п'ятій сесії ЦР 1 *20, 56, 94*

Вовкушевський Григорій Дмитрович — член Київського окружного суду, обраний членом Київського апеляційного суду 2 *135*

Вовченко А. — член ЦР від військових 8-го залізничного батальйону 1 *21*

Возняковський — кандидат у члени ЦР від партії Поалей Ціон, на шостій сесії ЦР мав дорадчий голос 1 *94*

Войтенко Павло Макарович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, входив до складу її президії. Старший унтерофіцер 180-го пішого запасного полку (Петроградська військова округа). Член УСДРП. Член комісії ЦР для скликання територіального з'їзду України 1 *49, 94*

Володимир Святославич (? — 1015) — князь київський (980 — 1015) 1 *56*

Володковський — в. о. юрисконсульта Генерального секретаріату 1 *119*

Володченко Микола Герасимович (1862 — ?) — генерал-лейтенант російської армії, командуючий Південно-Західним фронтом восени 1917 р. 1 *179, 182, 185, 190*

Волошин Василь — член ЦР від національних меншин 1 *7, 94*

Волошин Павло Ілліч (1858 — ?) — полковник. Восени 1917 р. — начальник штабу резервної бригади. Член УГВК, один з організаторів українських військових частин в м. Києві 1917 р. Член Українського військового організаційного комітету. 1918 р. Катеринославський губернський комендант, начальник Катеринославської залоги армії Української Держави. Генерал-значковий Армії УНР 1 *п. 5*

Волошинов (Волошин) Олександр Федорович (1855 — 1933) — громадський і земський діяч. Делегований ЦР до Київської губерніальної ради. Разом із І. Стешенком йому було доручено створити комісію у справах народної освіти. Один з організаторів Національного фонду. Голова видавничого комітету Київської «Просвіти» 1 *4, 6, 8, 31*

Волошиновський — представник Київського виконавчого комітету польських організацій на Українському національному з'їзді 1 *18, 19*

Волощук Андріян Якович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Кам'янецького повіту Подільської губ. 1 *94*

Вольдемарас (Вольдемар) В. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від Литви, професор, член делегації Литви на мирних переговорах в Брест-Литовську, належав до партії національного поступу, голова Литовського національного союзу 1 *121, 123, 125, 126, п. 205, п. 214, п. 222*; 2 *51*

Вондрак В. — голова Союзу чесько-словацьких товариств, брав участь у роботі Українського національного конгресу 1 *18*

Воров'єв Гаврило Юхимович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Воробйов — представник Полтавської групи Поалей Ціон, отримав додатковий мандат від обласної організації цієї партії кандидата у члени ЦР з дорадчим голосом 1 *94*

Ворожко Яків Федорович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Вороний Микола Кіндратович (1871 — 1940) — поет, театральний режисер, громадський діяч. Член РУП (1901). За політичну діяльність зазнав репресій. Один із засновників УЦР. Восени 1917 р. — директор и режисер Українського національного театру. В 1920 — 1926 рр. на еміграції, 1926 р. повернувся в Україну. 1934 р. репресований органами радянської влади 1 *5, 8*

Вороніцин — член ЦР, належав до РСДРП (меншовик), товариш голови Житомирської міської думи, заарештований німецькою військовою владою і інтернований з України 2 *122*

Воропай Пилип Єфимович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 5-го запасного пішого полку (Одеська військова округа) 1 *94*

Вротновський-Сивошапка Кость Германович — член ЦР і Всеукраїнської Ради військових депутатів, ветеринарний лікар XI армійського Гренадерського полку (Західний фронт). Входив до Малої ради від фракції Української трудової партії, член комісій для розробки проекту статуту автономії України і у справах переговорів з національними меншинами 1 *50, 51, 52, 55, 58, 60, 65, 78, 79, 80, 88, 89, 94, 111, п. 177*

Врублевський Микола Євтихійович (1897 — 1918) — член ЦР і Всеукраїнської Ради військових депутатів, входив до складу її президії, прапорщик (Київська військова округа). Належав до УСДРП, з середини 1918 р. — член КП(б)У. Народний секретар освіти. Редактор більшовицької газети «Киевский коммунист». 25.12.1918 р. розстріляний військовим загоном Директорії УНР 1 *91, 94, 111*

Вус — голова прес-бюро УЦР на початку березня 1917 р. 1 *5, 9*

Вушкальн Я. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від Латвії, належав до Латиської демократичної партії 1 *125*

Вязлов Андрій Григорович (1862 — 1919) — громадський діяч, юрист. Депутат I Державної думи, мировий суддя. В період першої світової війни — член комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст. Член ТУП, 1917 р. — член Тимчасового ЦК Союзу автономістів-федералістів. Губернський комісар ЦР на Волині. 17.04.1918 р. — призначений РНМ начальником головної тюремної управи з правами товариша народного міністра судових справ. За часів Української Держави — генеральний суддя, сенатор Адміністраційного Генерального суду 1 *30, 36, п. 22*; 2 *135, 151*

Габідулін — делегат З'їзду народів Росії в Києві, поручик, представник національного блоку воїнів. Член національної ради XII армії 1 *123*

Гаврик — кандидатура на посаду судді Апеляційного суду **2** *19*

Гавриленко Іван Степанович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів **1** *94*

Гавриленко Юхим — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Бердянського повіту Таврійської губ. **1** *94*

Гаврилов Микола Олександрович — зав. справою постачання армії при Ставці Верховного головнокомандуючого, товариш міністра харчових справ УНР (в уряді В. Голубовича) і Української Держави. Член української комісії для укладання торговельних договорів з Центральними державами. У листопаді 1918 р. заарештований військами Директорії УНР **2** *3*

Гаврищук — член ЦР і Малої ради в лютому 1918 р. **2** *77, 86, 93*

Гаєвський Юрій Гнатович (1887 — ?) — громадський діяч, член УПСР. Делегат З'їзду народів Росії в Києві. В 1917 — 1919 рр. — співробітник газети «Нова рада». 09.1917 — 04.1918 р. — директор адміністративно-політичного департаменту генерального секретарства внутрішніх справ УНР. 28 квітня 1918 р. заарештований і засуджений німецьким військово-польовим судом до тюремного ув'язнення **1** *123*; **2** *97, 100, 101, 167, п. 100*

Гаєнко П. — діловод Генерального секретаріату **1** *137*

Гайдай Т. — член президії Українського національного з'їзду, представник солдат Петроградського гарнізону, член Петроградської ради солдатських депутатів **1** *17*

Гайдар Трохим Тодосійович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів **1** *94*

Гайдук Артем — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Сквирського повіту Київської губ. **1** *94*

Гакки Бей Ібрагим (1863 — 1918) — турецький дипломат, міністр закордонних справ Туреччини, турецький посол у Берліні. Член турецької делегації на переговорах у Брест-Литовську. Намагався добитися визнання Україною Криму за Туреччиною, пов'язуючи це з визнанням Холмщини за Україною **2** *70*

Галаган Микола Михайлович (1882 — ?) — громадський і політичний діяч, публіцист, фізик за фахом. В 1903 — 1904 рр. — член РУП, пізніше — с.-д. «Спілки», в 1917 — належав до УСДРП. Поручик полку ім. Б. Хмельницького. В жовтні 1917 р. — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів. Член Малої ради. Входив до складу делегації Генерального секретаріату на Дон і Кубань, представник УНР при урядах Південно-Східного союзу, Дону, Закавказзя. Член комісії ЦР із законодавчих внесень. 1918 р. — директор загального департаменту Міністерства народного здоров'я. Навесні 1918 р. — посол УНР у Румунії, за часів Директорії — голова Української місії в Будапешті, комісар військового ревкому Директорії УНР. На еміграції у Відні і Празі очолював впливові українські громадські організації **1** *205, 208, 231, 237, 244, п. 337, п. 384*; **2** *19, 38, 102, 124, 139*

Галіцинський (Голіцинський) Євген Миколайович (1878 — 1932) — громадський діяч, хімік за фахом. З 1902 р. — член РУП, входив до складу її ЦК, закордонного комітету, з 1905 р. — член УСДРП. В 1915 — 1917 рр. — зв'язковий між СВУ і київськими громадськими організаціями. 1917 р. — комісар при Київській конторі Державного банку. На еміграції — викладач українських високих шкіл у ЧСР **1** *227*; **2** *108*

Галькевич Л. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від Білорусії, безпартійний **1** *125*

Галькер Лука — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Крем'янецького повіту Волинської губ. **1** *94*

Гальперін Олександр Я. —керуючий справами Тимчасового уряду, член РСДРП (меншовик), присяжний повірений. Разом з Б. Е. Нольде очолював юридичну комісію Тимчасового уряду на переговорах з делегацією ЦР в Петрограді, що здійснювала юридичну експертизу статуту Генерального секретаріату. Був одним з ініціаторів порушення судового розслідування діяльності Генерального Секретаріату восени 1917 р. **1** *88, 89, 171, п. 282*

Гамарник Ян Борисович (1894 — 1937) — більшовицький партійний і військовий діяч. 1917 р. — секретар Київського комітету РСДРП(б), член виконкому Київської ради робітничих депутатів. В 1918 — 1919 рр. — член ЦВК Рад України, голова Харківського, згодом Одеського губкому КП(б)У **1** *п. 300*

Гамзаєв Д. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник татар **1** *125*

Ган Лев (1878 — 1919) — військовий діяч. Капітан артилерії, начальник штабу запасної Київської бригади. Член УПСР. Співзасновник товариства «Український військовий клуб ім. П. Полуботка» та Українського військового організаційного комітету в Києві, який репрезентував в Центральній раді **1** *20, п. 5*

Гандзюк Яків Григорович (1874 — 1918) — військовий діяч, генерал-майор, командуючий дивізією 34-го армійського корпусу, згодом — 1-ї стрілецької дивізії 1-го українського корпусу генерала П. Скоропадського, після його відставки — командир корпусу. В грудні 1917 р. брав участь у боях з більшовицькими частинами, які наступали на Київ. Розстріляний більшовиками у Києві у лютому 1918 р. **1** *п. 228*

Ганжа Р. І. — член Центральної ради від національних меншин. Товариш губернського комісара Тимчасового уряду на Чернігівщині. Член РСДРП (меншовик) **1** *94*

Ганицький (Ганіцький) Іван Михайлович — громадський діяч, вчений-математик, професор Київського політехнічного інституту. 1917 р. — один із засновників товариства «Праця», ректор і професор Українського народного університету. 1918 р. — товариш генерального секретаря торгу і промисловості УНР. 1918 р. — ректор і професор Київського державного українського університету. Член української комісії для укладання торговельних договорів з Центральними державами 1 *199, 220, п. 12*; 2 *24, 26, 34, 44, 109, 114, 120, 141, 149, п. 31*

Ганткин — представник фракції народних соціалістів на дев'ятій сесії ЦР 2 *57*

Ганчев Петро — полковник болгарської армії, член болгарської делегації на переговорах у Брест-Литовську 2 *70*

Гарбер Натан Ілліч (Носон Юдкович) — член ЦР від національних меншин, лікар, член Поалей Ціон 1 *94*

Гаркуша Макар Сидорович — член ЦР і ЦК Селянської спілки, представник Катеринославщини, безпартійний 1 *94, п. 9*

Гармаш Євтихій Іванович — член ЦР і представник Всеукраїнської ради селянських депутатів, голова Лохвицької ради селянських депутатів, член УПСР 1 *5, 94*

Гармашов Олексій Петрович — член ЦР від національних меншин, присяжний повірений 1 *94*

Гартинський Микола Михайлович — член ЦР від національних меншин, меншовик-інтернаціоналіст 1 *94*

Гасенко Юрій (1894 — 1933) — капітан, інженер-винахідник, дитячий письменник. 1917 р. — особистий ад'ютант генерального секретаря військових справ С. В. Петлюри. Делегат ЦР на переговорах про перемир'я в Брест-Литовську в грудні 1917 р. За дорученням Ради народних міністрів УНР займався організацією Українського інформаційного бюро за кордоном 1 *246, 248, п. 410*; 2 *4*

Гаткин — депутат німецького рейхстагу, поступовець. Учасник дебатів у рейхстазі з приводу наказів німецького військового командування в Україні 2 *166*

Гацкевич — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Гаштецький — заступник члена ЦР з правом вирішального голосу на шостій сесії від Польського націонал-демократичного централу 1 *94*

Гвоздьов Кузьма Антонович (1882 — ?) — російський державний і політичний діяч. Член РСДРП (меншовик) — «оборонець» 1915 р. — голова Військово-Промислового Комітету, один з ініціаторів політики громадянського миру. Член бюро виконкому Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів. З 5.05.1917 р. — товариш міністра праці, 25.10 — міністр праці Тимчасового уряду. Входив до складу підпільного Тимчасового уряду. 14 листопада вийшов з ЦК РСДРП(м). У 20-х рр. працював в ВРНГ, репресований органами радянської влади. Звільнений 1956 р. Подальша доля невідома 1 *103*

Гегечкорі Євген Петрович (1881 — 1954) — партійний і державний діяч, член РСДРП (меншовик). В 1907 — 1912 рр. — депутат III Державної думи, один з лідерів соціал-демократичної фракції. 1917 р. — член Особливого Закавказького комітету Тимчасового уряду і член президії Тифліської ради. 15.11.1917 р. очолив Закавказький комісаріат. З травня 1918 р. — міністр закордонних справ грузинського уряду. З березня 1921 р. на еміграції у Франції 1 *п. 313*; 2 *61*

Гельман Моісей Ізраїлевич — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Гельфман Хаїм-Янкель Сімович (А. Літвак) — член ЦР від національних меншин, член Бунду 1 *94*

Гельфонс — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Гелюх А. Н. — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Гендельман (Гейдельман) Яків Еммануїлович — член ЦР від національних меншин, належав до Російської трудової народно-соціалістичної партії, делегат З'їзду народів Росії в Києві 1 *91, 94*; 2 *59*

Герасименко Петро Володимирович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 1-го Українського полку ім. Б. Хмельницького 1 *94*

Герасимів Грищь Костянтинович — член ЦР від Катеринославської губ. і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *20, 94, 227*

Герасимович — член ЦР від Союзу української державності 1 *45*

Герасимович Іван (1876 — 1942) — педагог і громадський діяч, організатор галицького учительства. Один з лідерів «Галицько-Буковинського комітету допомоги жертвам війни». В 1918 — 1919 рр. — шеф пресового бюро при Начальній команді УГА. Редактор педагогічних часописів «Промінь», «Рідна школа» 1 *п. 71*

Герасимчук Іван — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Старокостянтинівського повіту Волинської губ. 1 *94*

Геращенко М. П. — член УПСС, делегат з'їзду Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів України 1 *241*

Гербановський Іполіт — кам'янецький губерніальний скарбник 2 *123*

Гербель Сергій Миколайович — політичний діяч. До 1917 р. — харківський губернатор. За Української Держави — уповноважений при австрійському військовому командуванні в Одесі. З травня 1918 р. — міністр продовольчих справ Української Держави. Член партії кадетів. 15.11. — 14.12.1918 р. — очолював Раду міністрів і міністерство землеробства. Заарештований Директорією 1 *п. 16*

Гербер Анна — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Герве — учасник дебатів з продовольчого питання в Малій раді 1 *105*

Гермайзе Йосип Юрійович (Юлійович, Георгійович) (1892 — 1958) — громадський і політичний діяч, історик. Член УСДРП (з 1911 р.), учасник студентського руху. 1917 р. — солдат 2-го запасного саперного батальйону (м. Київ). Член ЦР і Всеукраїнської ради солдатських депутатів. Делегат II Всеукраїнського військового з'їзду. Член президії Всеукраїнської ради солдатських депутатів від УСДРП. Репрезентував соціал-демократів у Малій раді. Входив до складу комісій ЦР для розробки проекту статуту автономії України, розбору справи обстрілу полку ім. Б. Хмельницького. 1918 р. відійшов від політичної діяльності. З 1921 р. — професор Київського інституту народної освіти, керівник Археографічної комісії ВУАН. Репресований у справі СВУ. Помер на засланні 1 *55, 56, 58, 71, 79, 80, 84, 89, 94, 97*; 2 *50, п. 44*

Геровські (брати) — урядовці російської окупаційної адміністрації на землях Галичини, москвофіли 1 *46, 78, п. 48*

Гертлінг, фон (1843 — 1919) — граф, рейхсканцлер Німеччини, учасник Берлінської наради 24.01.1918 р., що відбулася напередодні переговорів у Брест-Литовську 2 *166*

Гершенгорн Олександр Сидорович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Гінденбург Пауль, фон (1847 — 1934) — німецький фельдмаршал, головнокомандуючий німецькими військами у Першій світовій війні. З серпня 1916 р. — шеф генерального штабу; 1918 р. — начальний вождь німецької армії, з 1925 р. — президент німецької держави 1 *241*

Гіндес М. — представник сіоністів в Малій раді. Входив до складу анкетно-слідчої комісії ЦР. Делегат З'їзду народів Росії в Києві 1 *121, 125*; 2 *9, 139, 142, 144, 159*

Гінзбург (Наумов) Абрам Мойсейович — політичний діяч, член РСДРП (меншовик), один з лідерів київської організації меншовиків. Співробітник газети «Киевская мысль». За фахом економіст, завідувач відділом карткової системи київської міської управи. Входив до складу Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *73*

Гланько Федір Хомич — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Глинський — член ЦР від товариства «Український військовий клуб ім. Полуботка», полковник, начальник резервної команди в Києві, голова Українського військового організаційного комітету 1 *17, 20, 30, п. 5*

Глинський Микита Сергійович — генерал російської армії, інспектор ополчення Південно-Західного фронту 1 *30*

Глібовський Юрій (Георгій) Євграфович (1879 — ?) — полковник російської армії. Член ЦР і УГВК, де керував канцелярією. З листопада 1917 р. — помічник начальника Київської військової округи. У січні 1918 р. — командуючий округою. Керував операцією по виведенню українських частин до Житомира. З лютого 1918 р. у відставці. Генерал-поручник армії УНР 1 *94, п. 37*

Гніздовський — власник друкарні в Києві 1 *40, 41*

Гоголь І. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник євреїв-сіоністів, голова товариства євреїв-воїнів 1 *125*; 2 *60*

Годлєвський (Годило-Годлєвський) Олександр Єлизарович (1880 — ?) — військовий діяч, полковник російської армії. В лютому 1918 р. призначений міністерством військових справ УНР військовим комісаром м. Рівного. За Української Держави — військовий комендант Подільської губ. Під час Директорії УНР — начальник артилерії Запорозького корпусу, начальник постачання Східного фронту 2 *82*

Голеніщев-Кутузов Д. І. — член виконкому Ради солдатських депутатів, генерал російської армії, командуючий 18-го корпусу, з 4.XII.17 р. — начальник штабу, в.о. командуючого Румунським фронтом 1 *234*

Головин — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Головін Микола Миколайович (1875 — 1944) — військовий діяч, генерал-лейтенант російської армії. 1917 р. — начальник штабу Румунського фронту. У січні 1918 р. перейшов до Армії УНР. Працював в Генеральному штабі УНР і Української Держави. 1919 р. — начальник штабу армії О. Колчака. З 1920 р. — на еміграції у Франції 1 *237, 246*

Головко О. М. — член ЦР від Волинської губернії 1 *20, 45*

Голоскевич Григорій Костянтинович (1885 — ?) — член ЦР від української громади м. Петрограда (територіальне представництво), директор видавництва «Слово». Член УПСФ. За радянської влади — науковий співробітник ВУАН, редактор Словника живої мови. Репресований в справі СВУ. На засланні покінчив життя самогубством 1 *20, 34, 94, п. 13*

Голуб Віктор Андрійович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, член комісії ЦР для скликання З'їзду народів Росії, підполковник 1-ї стрілецької дивізії 3-го Кавказького полку, безпартійний 1 *49, 54, 94*

Голубович Всеволод Олександрович (1885 — 1939) — політичний і громадський діяч, інженер. Член Одеської української громади. Член ЦК УПСР, яку репрезентував в Малій раді. В Генеральному секретаріаті — секретар шляхів (з 27.07.1917), секретар торгу і промисловості (з листопада 1917). З 18 січня 1918 — Голова Ради народних міністрів і міністр закордонних справ УНР. Очолював делегацію ЦР на мирних переговорах в Бресті (28.12.1917—15.01.1918), де 10.01.1918 р. передав делегаціям чотирьох союзних держав ноту Генерального секретаріату УНР із заявою про незалежність України у вирішенні міжнародних справ. 29.04.1918 р. після гетьманського перевороту був заарештований німецькою військовою владою. 1921 р. засуджений у справі ЦК УПСР, в 1931 р. — Українського національного центру. В 20-х рр. — зав. відділом капітального будівництва ВРНГ УРСР. Помер на засланні 1 *74, 80, 99, 174, 179, 180, 182, 188, 190, 191, 194, 199, 203, 205, 210, 212, 216, 217, 219, 220, 222, 227, 228, 246, п. 10;* 2 *3, 11, 12, 13, 14, 19, 20, 31, 35, 50, 51, 53, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 65, 67, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 81, 83, 84, 87, 88, 92, 95, 98, 102, 103, 104, 106, 108, 109, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 126, 128, 129, 130, 132, 133, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 157, 158, 159, 160, 164, 165, 166, 167, 168, 169, п. 47, п. 90*

Гольбан С. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник молдаван 1 *125*

Гольберг Хаїм Йосилович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Гольдштейн — член ЦР від партії Поалей Ціон 1 *72*

Гольц Павло Семенович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Гомберг — представник народних соціалістів в Малій раді 2 *156*

Гончаренко П. — сотник, командир загону юнкерів 1-ї Київської юнацької школи ім. Б. Хмельницького. 16.01.1918 р. — командир об'єднаного загону студентів і юнкерів, що прийняв бій з більшовиками поблизу ст. Крути 2 *п. 66*

Гончарук Григорій — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Балтського повіту Подільської губ. 1 *94*

Горвіц Олександр Борисович (1897 — 1918) — діяч більшовицької партії. 1917 р. — член Київського комітету РСДРП(б), виконкому Ради робітничих депутатів. Один з організаторів більшовицького повстання в Києві в січні 1918 р. Загинув під час боїв 1 *п. 300*

Гордієвський Михайло Іванович — представник Одеського товариства «Українська хата» на Українському національному з'їзді 1 *17*

Гордієнко — член виконкому Всеросійської ради селянських депутатів 1 *53*

Гордон М. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник поляків з дорадчим голосом 1 *125*

Горемика-Крупчинський Іван М. — член ЦР і УГВК, його секретар, військовий чиновник 1 *60, 94, п. 37*

Гофман Макс, фон (1869 — 1927) — генерал-майор німецької армії, 1916 р. — шеф генерального штабу Східної армії. Представник Німеччини на мирних переговорах у Брест-Литовську 1 *246, 248;* 2 *31, 70, 71, 95, 99*

Гоц Абрам Рафаїлович (1882 — 1940) — один із засновників і лідерів партії есерів. Член президії Всеросійської наради Рад робітничих і солдатських депутатів, виконкому Петроградської ради, президії Передпарламенту. 25.10.1917 р. увійшов до Всеросійського комітету порятунку батьківщини і революції. Після більшовицького перевороту брав активну участь в бойовій роботі ПСР. Протягом 20 — 30-х рр. неодноразово репресований органами радянської влади. Помер на засланні 1 *138, п. 17, п. 338*

Граврогк А. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від Литви 1 *125*

Граждан Степан — член ЦР і УГВК, солдат, військовий писар. Очолював комендантський відділ УГВК 1 *94, п. 37*

Греков (Грекіз) Олександр Петрович (1875 — 1958) — військовий і громадський діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Командував військовими формуваннями ЦР у Києві, 2-ю Сердюцькою дивізією. Затверджений 22.03.1918 р. РНМ товаришем військового міністра. Член УПСС. Військовий міністр в уряді Директорії УНР, від імені якої вів переговори з командуванням військ Антанти в Одесі. 1919 р. — начальний вождь УГА. З 1920 р. — на еміграції. 1948 р. схоплений радянською військовою контррозвідкою у Відні. 1956 р. після звільнення, повернувся до Відня, де і помер 1 *п. 279;* 2 *13, 121, 141, 149, 158*

Греффе — депутат німецького рейхстагу, консерватор. Учасник дебатів у рейхстазі з приводу наказів німецького командування в Україні 2 *166*

Гречинський Степан Павлович — суддя Київського апеляційного суду, обраний Малою радою 2.1.1918 р. 2 *19, 37*

Гречко — учасник дебатів у ЦР з приводу виступу полуботківців 1 *51*

Гречук Тимофій Ілліч — суддя Київського апеляційного суду, обраний Малою радою 2.01.1918 р. 2 *19, 37*

Григоренко Іван — член ЦР від українських колоній 1 *78, 94*

Григор'єв Микола (Никола) — заступник комісара Південно-Західного фронту 1 *156, 171, 174, 175, 179, п. 286*

Григорій Никифір Якович (1883 — 1953) — громадський і політичний діяч, публіцист, педагог. Член ТУП, співробітник газети «Рада». Після Лютневої революції активний діяч УПСР, член її ЦК. Делегат від Подолії до ЦР. Один з організаторів формування українських військових частин. Голова Київської ради солдатських депутатів. В січні 1918 р. — міністр народної освіти. За часів Української Держави — активний учасник антигетьманського руху. 1919 р. — керівник пресової служби УНР. В уряді Б. Мартоса — міністр освіти. З 1921 р. на еміграції. Професор українських високих шкіл в ЧСР. З 1949 р. — керівник української служби «Голосу Америки» 1 *18, 20, 52, 93, 94, 225, 241, п. 10, п. 115, п. 318, п. 348, п. 398, п. 403*; 2 *5, 6, 55, 67, 144, 156*

Григорович-Барський Дмитро Миколаєвич — голова київського комітету партії кадетів. Очолював Київську судову палату, товариш голови виконкому Ради об'єднаних громадських організацій 1 *18*

Грищенко Маркіян Дмитрович — член ЦР і Всеукраїнської Ради селянських депутатів, представник Олександрійського повіту Херсонської губ. 1 *94*

Грищинський — представник Катеринославщини на Українському національному з'їзді 1 *17*

Грінберг Мойсей Абрамович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Грінфельд — член кишинівської організації Бунду, заарештована румунською владою в квітні 1918 р. 2 *159*

Грінфельд Іона Ізраїльович — член ЦР від національних меншин, шкільний інструктор, соініст 1 *94*

Грінченко Борис Дмитрович (1863 — 1910) — письменник, педагог, громадський діяч. Один з організаторів Української радикальної партії, голова київського товариства «Просвіта», редактор газети «Громадська думка», журналу «Нова громада», видавець популярної наукової літератури 1 *19*

Грінченко Марія Миколаївна (псевдонім М. Загірня) (1863—1928) — письменниця, публіцист, перекладач. Дружина Б. Д. Грінченка. В 1910—1918 рр. — директор видавництва ім. Б. Грінченка. З 1919 р. — член редакційної комісії Словника української живої мови ВУАН 1 *19*

Гросман — представник сіоністів на засіданні Малої ради 2 *150, 156, 159*

Грохольський Здіслав — польський граф, делегат крайового з'їзду делегатів польських союзів, організацій і товариств в Україні (2—7.07.1917, Київ); власник маєтку поблизу Вінниці, де відбулась сутичка між польськими військами і місцевими селянами 2 *22*

Грудина — член президії З'їзду рад робітничих, селянських і солдатських депутатів України. Належав до УСДРП 1 *239*

Грушевська Марія Сильвестрівна (1868—1948) — громадський діяч, перекладач, дружина М. С. Грушевського. В ЦР — представник від Київщини (територіальне представництво). Належала до Української трудової партії, від фракції якої входила до складу комісії для розробки проекту статуту автономії України 1 *20, 58, 94*

Грушевський Михайло Сергійович (1866—1934) — вчений, громадський, державний і політичний діяч. У 1894—1914 рр. — професор Львівського університету, голова Наукового товариства ім. Шевченка, головний редактор «Літературно-наукового вісника», засновник і голова Українського наукового товариства. Автор понад 2 тис. наукових праць. Належав до Української національно-демократичної партії, один з лідерів ТУПу. Після Лютневої революції очолив УПСР (вступив формально 1919 р.). Голова Центральної ради (одностайно обраний на Українському національному конгресі). Перший президент незалежної України (29.04.1918). Після ліквідації Центральної ради відійшов від політичного життя. У березні 1919 р. виїхав за кордон. 1924 р. повернувся до Радянської України, очолював історичну секцію ВУАН. Академік ВУАН (1923) та АН СРСР (1929). Зазнавав утисків та переслідувань з боку радянської влади, з 1931 р. був змушений жити в Москві. Помер у Кісловодську, похований на Байковому кладовищі в Києві 1 *2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 22, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 84, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 111, 114, 116, 120, 121, 122, 126, 130, 138, 144, 147, 148, 156, 157, 162, 165, 169, 171, 172, 173, 175, 185, 186, 189, 192, 195, 201, 218, 223, 229, 240, 241, 244, 248, п. 10, п. 29, п. 48, п. 89, п. 100, п. 101, п. 132, п. 172, п. 182, п. 183, п. 192, п. 197, п. 211, п. 230, п. 231, п. 315, п. 319, п. 324, п. 326, п. 332, п. 344, п. 362, п. 396, п. 399*; 2 *5, 7, 8, 10, 21, 23, 32, 37, 42, 46, 47, 48, 50, 51, 52. 54, 55, 56, 57, 60, 61, 67, 73, 76, 77, 85, 86, 90, 91, 93, 94, 102, 106, 111, 111а, 115, 117, 118, 122, 124, 127, 135, 136, 139, 142, 144, 145, 146, 150, 156, 159, 166, 167, 169, п. 52, п. 60, п. 90*

Грушевський Олександр Сергійович (1877—1943) — історик літератури, брат М. С. Грушевського. Приват-доцент університетів Одеси, Києва, Петербургу. В 1917—1918 рр. — професор Українського народного університету, в 1918—1919 — Українського державного університету в Києві. В 1920-х рр. — директор комісії Історично-географічного словника і член Археографічної комісії ВУАН. 1937 р. репресований органами радянської влади. Помер на засланні 2 *п. 31*

Грушенко Олексій Володимирович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Гудим-Левкович — 2 *11*

Гудієнко — прапорщик, один з керівників виступу солдат 2-го українського полку ім. Павла Полуботка 1 *51*

Гуленко Корній Кіндратович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів 1 *94*; 2 *8, п. 23, п. 28*

Гулий — заступник П. А. Плевако на засіданні Комітету ЦР, фракція УПСР 1 *88*

Гульбенко — член Київського повітового земства 1 *17*

Гунько Кирило Никифорович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Гуревич Григорій Іванович — член ЦР від національних меншин, входив до ПСР. Студент юридичного факультету Київського університету, член виконкому Ради об'єднаних громадських організацій 1 *94*

Гусаківський Петро Назарович — суддя Київського апеляційного суду в 1918; сенатор, голова Цивільного Генерального суду Державного Сенату Української Держави 2 *135*

Гусенко Андрій Федорович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, солдат команди охорони державних будинків у Вінниці (Київська військова округа) 1 *94*

Гутман (Балтекакліз) Мойша Лейбович — кандидат у члени ЦР з дорадчим голосом від ОЄСРП на шостій сесії ЦР. За фахом вчитель. Завідуючий єврейським бюро праці в Києві 1 *88, 89, 91, 94, 95, 97, 100, 111, 114, 116, 138, п. 18, п. 161*; 2 *8*

Гуцало О. — завідуючий господарством ЦР 1 *41*

Гучков Олександр Іванович (1862—1936) — один із засновників і лідерів партії «октябристів», голова Державної думи (1910—1911), Центрального військово-промислового комітету і Товариства економічного відродження Росії. 2.03.—30.04.1917 р. — військовий і морський міністр Тимчасового уряду. 1917 р. — засновник (разом з М. В. Родзянко) ліберально-республіканської партії. Підтримав корніловський заколот. З 1919 р. — на еміграції 1 *17, 30*; 2 *19, п75*

Давидчук Євген Никифорович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів 1 *94*

Далматов — представник Спілки Південно-Західної залізниці на сьомій сесії ЦР 1 *172*

Дан Федір Ілліч (Гурвич) (1871—1947) — один з лідерів РСДРП (меншовик), лікар. Депутат I, II, IV Державних дум. 1917 р. — член бюро виконкому Петроградської ради й президії ВЦВК, організаційного комітету РСДРП. Лідер центристської течії в РСДРП (меншовик) — «оборонців». Входив до складу Всеросійської демократичної ради і Передпарламенту. В 1918—1920 рр. працював в системі Наркомздраву РСФРР. Після Кронштадтського повстання висланий радянською владою з Росії 1 *138, п. 59*

Данило Романович (Галицький) (1202—1264) — князь волинський і галицький, король Русі (з 1253) 2 *111а*

Данченко Андрій (Аркадій?) — член ЦР від українських колоній Архангельського краю 1 *45, 94*

Данченко Олександр — капітан, 29.11.1917 р. — начальник організаційного відділу Українського Генерального військового штабу 2 *п. 19*

Даскал Г. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від молдаван 1 *125*

Дежур-Журов Г. (Ю.) М. — член ЦР від Таврії (територіальне представництво) 1 *21, 94*

Дембський Іван Полікарпович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, солдат 150-ї Воронезької дружини, розташованої у м. Києві (Київська військова округа) 1 *94*

Гольдельман Соломон Ізраїльович (1885—1974) — політичний і громадський діяч. 1917 р. кандидат економічних наук, зав. Київським центральним бюро праці. Член ЦК СДРП (Поалей Ціон). В ЦР і Малій раді репрезентував Поалей Ціон. В листопаді входив до складу Крайового комітету охорони революції на Україні. Працював в секретарстві національних справ, згодом — заступник міністра торгівлі і промисловості. З 1920 р. на еміграції. Професор Української господарчої академії в ЧСР 1 *73, 79, 84, 88, 89, 91, 94, 95, 97, 103, 104, 105, 125, 131, 142, 144, 163, 186, 201, 218, п 81, п. 128, п. 362, п. 383*; 2 *50, 117, 118, 124, 127, 142, 150, 159, 162, 163, 167*

Гольденвейзер — представник єврейської народної партії на засіданні Малої ради 2 *146, 156, 159*

Демерлій Павло Ксенофонтович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, належав до УПСР. Урядовець Управління крайового комісара Галичини і Буковини. Входив до Комітету ЦР від фракції УПСР 1 *58, 60, 65, 67, 78, 89, 94*

Дербишев Микола Іванович (1879—1955) — голова Центральної ради фабзавкомів Петрограда, комісар ВРК у справах преси. Належав до РСДРП(б). У листопаді 1917 р. висловив незгоду з політикою ЦК РСДРП(б) з питання про «однорідний соціалістичний уряд». З 1918 р. на профспілковій й господарчій роботі. Був членом ВЦВК і ЦВК СРСР 1 *185*

Дешевий Михайло Семенович — член ЦР від національних меншин, член ПСР, агроном, хімік, службовець Товариства західних земств 1 *94*

Джіяншаєв Б. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від татар 1 *125*

Дзівaловський 1 *227*

Дзюбинська — представниця поляків на засіданні ЦР 1 *30*

Дибенко Павло Юхимович (1889—1938) — діяч більшовицької партії, учасник Жовтневого перевороту в Петрограді, матрос Балтійського флоту. В квітні—жовтні 1917 р. — голова Центробалту. У жовтні 1917 р. — березні 1918 р. — член уряду РСФРР, нарком військових і морських справ, нарком морських справ. Влітку 1918 р. — на підпільній роботі в Україні. Член ВЦВК і ЦВК СРСР 1 *241*

Димерський — заступник П. А. Плевако на засіданні Малої ради 1 *97*

Діамандi — дипломатичний представник Румунії в Росії. 31.12.1917 р. заарештований за наказом Раднаркому через відмову Румунії пропустити більшовицькі частини до Росії і арешт членів ВРК. Був звільнений під тиском масового протесту дипломатичного корпусу в Росії 2 *п. 39*

Дігун Іван Несторович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Дідаловський — представник УПСР на засіданні Малої ради 2 *162*

Діденко Іван Петрович — член ЦР і ЦК Селянської спілки, належав до УПСР. У ЦР репрезентував Радомисльський повіт Київщини. Входив до Комітету ЦР 1 *50, 58, 84, 89, 94, 97, п. 9*

Дмитро — єпископ Уманський, член президії Українського національного конгресу 1 *18, 41*

Дмиш Семен Данилович — член ЦР від Волинської губернії (територіальне представництво) 1 *45, 94*

Добрий А. Ю. — директор Київського банку зовнішньої торгівлі, член фінансової комісії ЦР. Вів переговори з німецьким командуванням про умови торговельного договору, і разом з цим власні фінансові операції щодо цукрових заводів. Це призвело до того, що А. Ю. Добрий за вказівкою міністра внутрішніх справ М. С. Ткаченка був таємно заарештований і вивезений з Києва. На його захист німецьке військове командування звернулося до Ради народних міністрів з офіційним протестом і розпочало слідство, заарештувавши ряд представників ЦР, причетних до цієї справи. В липні 1918 р. над ними відбувся військовий суд. А. Ю. Доброго було звільнено з в'язниці після приходу до влади П. П. Скоропадського 2 *166, 169, п. 97*

Довбишенко Яків — член ЦР від м. Харкова з правом дорадчого голосу 1 *94*

Довбур (Довбор)-Мусницький Юзеф (1867—1937) — польський генерал, офіцер російської армії. В грудні 1917 р. відмовився виконувати накази Головковерха М. Криленка. Протягом січня-лютого 1918 р. його корпус вів збройну боротьбу з більшовицькими військовими частинами, спеціально направленими для знищення генерала і розформування корпусу. 1919 р. — керівник збройних сил польського повстання 2 *п. 55*

Довгий Іван Григорович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Конотопського повіту Чернігівської губ., учасник Демократичної наради в Петрограді 1 *94, 97, 116*

Довгопольський Іван Артемович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, єфрейтор 7-ї автомобільної команди VII армії (Південно-Західний фронт) 1 *94*

Довгорученко — представник Харківщини на шостій сесії ЦР 1 *95*

Довженко Василь Данилович (1876—?) — політичний і громадський діяч, інженер. До 1917 р. — член української громади в Москві. Належав до с.-д. Спілки, згодом член УСДРП. Член ЦР, Малої ради і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *17, 78, 79, 84, 88, 89, 94, 104, 111, 114, 116, 125, п. 137;* 2 *57, 61*

Долгарев — російський соціал-демократ 1 *п. 137*

Долгов Олександр Андрійович — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник Донського війська, фельдшер 54-го Донського козачого полку, член Ради спілки козачих військ та правління козаків Південно-Західного фронту 1 *123, 124, 125, 126*

Должевський Анатолій — податковий інспектор, якому 10.04.1918 р. РНМ призначила державну пенсію 2 *133*

Доманщький — тимчасовий комісар по охороні майна 5-го авіаційного парку в м. Києві 1 *237*

Донець — учасник Українського національного конгресу, солдат з фронту 1 *18*

Дорошенко — солдат, член української організації Київської військової округи на фронті 1 *17, 20*

Дорошко Федір Васильович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, представник «Арсеналу» 1 *20, 94*

Донцов Дмитро Іванович (1883—1973) — політичний діяч, публіцист і літературний критик, ідеолог українського націоналізму. Член РУП, згодом — УСДРП. Співзасновник і перший голова СВУ (1914). 1915 р. організував Українське пресове бюро в Берліні, 1916 р. очолював «Бюро национальностей Росії» в Берні. В березні 1918 р. повернувся в Україну, керував УТА Української Держави, був членом політичної комісії української мирної делегації на переговорах з РСФРР. Один з лідерів УХДП. В 1919—21 рр. керівник пресово-інформаційного відділу

укр. місії в Швейцарії. 1922 р. був одним із засновників Української партії національної роботи у Львові, головним редактором часописів «Заграва», «Літературно-науковий вісник», «Вісник» та ін. З 1947 р. на еміграції в Канаді, викладач української літератури в Монреальському університеті, співробітник українських періодичних видань 1 *п. 32*

Доротов Олексій Васильович (1886—1919?) — товариш голови виконавчого комітету Ради об'єднаних громадських організацій, член виконкому Ради робітничих депутатів, комісар Тимчасового уряду по м. Києву, наборщик. Член РСДРП (меншовик). Перший голова Київської ради робітничих депутатів 1 *72, 79, 80, 94, п. 168*

Дорошенко Василь (1843—1918) — громадський діяч, письменник, суддя. Член ЦР від Київської губернії (територіальне представництво). Вбитий під час більшовицької окупації м. Києва 1 *45*

Дорошенко Володимир Вікторович (1879—1963) — громадський і політичний діяч, бібліограф і літературознавець. Співзасновник української студентської громади в Москві. Член РУП, до 1911 р. — УСДРП. В 1914—1918 рр. співзасновник і член президії СВУ, головний редактор його видань. З 1908 р. мешкав у Львові, де до 1944 р. працював у бібліотеці НТШ (з 1937 р. — її директор). З 1944 р. на еміграції. Член ряду наукових товариств 1 *п. 32*

Дорошенко Дмитро Іванович (1882—1951) — громадський і державний діяч, історик. Член РУП і ТУП, активний учасник національно-просвітницького руху в Україні. В період першої світової війни Д. І. Дорошенко був уповноваженим Союзу міст Південно-Західного фронту на території Галичини і Буковини, після Лютневої революції — крайовий комісар (з правами генерал-губернатора) Тимчасового уряду в Галичині і Буковині. Член Виконавчого губернського комітету Київщини. Один із засновників Української Центральної ради і делегат від Союзу українських автономістів-федералістів, член тимчасового ЦК Союзу, член УПСФ. В серпні 1917 р. формував Генеральний секретаріат. Згодом — губернський комісар ЦР на Чернігівщині. Після гетьманського перевороту і повстання Української Держави очолив міністерство закордонних справ. З 1919 р. на еміграції. Професор українських високих шкіл в ЧСР, Німеччині, Австрії, Польщі. Президент Української Вільної академії наук 1 *4, 12, 17, 18, 20, 30, 46, 75, 78, 101, 102, 103, 105, 179, 183, 188, 190, 199, п. 8, п. 21, п. 22, п. 30, п. 31а, п. 46, п. 338, п. 368;* 2 *149*

Достомська Тамара — дочка О. Достомського, якій 1.04.1918 р. рішенням РНМ була призначена пенсія 2 *133*

Достомський Олександр — бухгалтер 2-го розряду Ольгопольської повітової скарбниці 2 *133*

Драгоманов Михайло Петрович (1841—1895) — вчений, громадський і політичний діяч 1 *120*

Драгоманов Світозар Михайлович (1884—?) — економіст, кандидат економічних наук. Син М. П. Драгоманова. Член бюро у справі виборів до Київської міської думи. За радянської влади — науковий співробітник ВУАН 1 *33*

Драгоманова Людмила Михайлівна (1842—1918) — дружина й соратниця М. П. Драгоманова, перекладач українських творів російською мовою. По смерті М. Драгоманова 1895 р. з Болгарії повернулася до Києва. 30.03.1918 р. ЦР ухвалила законопроект про виплату їй довічної пенсії. Померла і похована у Києві 2 *13, 131*

Драгомирецький Антін Григорович (1887—?) — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів. Голова Київського робітничого клубу. Належав до УСДРП, згодом — незалежник, один з лідерів УКП. Робітник-столяр. 1 *20, 94, 97*

Дранік Роман Григорович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Драчук Давид — член ЦР від Волинської губернії (територіальне представництво) 1 *45, 94*

Дрелінг Вікентій Андрійович — член Київського комітету РСДРП (меншовик), журналіст. Голова Київської міської думи, кандидат на посади секретаря торгу і промисловості та генерального секретаря фінансів 1 *74, 101*

Другінов — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Дубинський Кость Петрович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, солдат конвойної команди Кременчуцького гарнізону (Київська військова округа) 1 *94*

Дубинський Пінхус Георгійович — член Малої ради від Єврейського демократичного об'єднання, делегат З'їзду народів Росії в Києві 1 *94, 125, 144, п. 18, п. 145, п. 242;* 2 *50, 111, 127*

Дубовий Федір Євдокимович — член ЦР і Всеукраїнської Ради робітничих депутатів, представник Катеринославської губ., входив до складу комісії для скликання З'їзду народів Росії в Києві. Член УСДРП 1 *19, 20, 49, 54, 55, 94, п. 65*

Дубрівний Олексій — заступник члена ЦР з правом вирішального голосу на шостій сесії 1 *94*

Дудикевич Володимир (1861—1922) — голова галицьких москвофілів, адвокат у Коломиї, посол до Галицького сейму. Очолював групу т. зв. новокурсників, які орієнтувались на курс єдності з Росією. Помер в ув'язненні ЧК 1 *15*

Дудич (Дудіч) Володимир Самійлович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, літератор, голова Вінницької організації РСДРП (меншовик), з 11.03.1918 р. — Подільський губернський комісар ЦР 1 *94;* 2 *119*

Дудкин Іван Григорович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, матрос Балтійського флоту, крейсер «Мітава» 1 *94*

Дудник Карпо Герасимович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Дурач Теодор Чеславович — член ЦР від національних меншин, присяжний повірений 1 *94*

Дутов Олександр Ілліч (1879—1921) — один з організаторів білих козаків на Уралі, генерал-лейтенант (1919). Після Лютневої революції 1917 р. — обраний головою Ради «Союзу козачих військ», в червні очолив «Всеросійський козачий з'їзд». В листопаді 1917 — підняв повстання проти радянської влади. Керував військовими діями, спрямованими на ліквідацію влади РНК на Уралі. В 1918—1919 рр. — командуючий Оренбурзькою армією військ О. Колчака. З 1920 р. — на еміграції 1 *п. 364*

Духовський Володимир М. — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Духоний Бенціон Ізраїльович — член ЦР від національних маншин 1 *94*

Духонін Микола Миколайович (1876—1917) — генерал-лейтенант російської армії, у вересні 1917 р. призначений начальником штабу Головковерха. З листопада після втечі О. Ф. Керенського взяв на себе обов'язки Головковерха. Відмовився виконувати розпорядження Раднаркому, був заарештований, 20.11 по-звірячому розтерзаний натовпом солдатів у Могильові 1 *183, 190, п. 311, п. 357, п. 368*

Душкан (Гальперін) Мойша-Хаїм Копельович — кандидат у члени ЦР від Бунду з дорадчим голосом на шостій сесії, кооператор 1 *88, 94*

Дяченко Євгеній Іванович — член ЦР від українських колоній, член УПСР 1 *94;* 2 *162*

Вайдельман — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Вайхгорн Герман, фон (1848—1918) — німецький генерал-фельдмаршал. З кінця березня 1918 р. командуючий групою армій «Київ», що окупувала Південну Білорусію, Україну і Південь Росії. 30 липня 1918 р. був вбитий лівим есером Б. Донським 2 *146, 151, 152, 165, 166, 167, п. 87, п. 90, п. 96, п. 98*

Вайхельман Отто Оттович (1854—1943) — вчений-правознавець, фахівець з питань державного і міжнародного права, професор Київського університету. 1918 р. працював в міністерствах торгівлі і промисловості та закордонних справ, брав участь у переговорах РНМ з Німеччиною і Австрією. Входив до складу української делегації на переговорах з РСФРР. На еміграції — професор і декан Українського вільного університету та інших українських вузів у ЧСР 2 *109*

Елланський (Блакитний, Елан-Блакитний) Василь Михайлович (1894—1925) — громадський і політичний діяч, письменник, літературознавець. 1917 р. належав до УПСР, кандидат у члени ЦК партії. 1918 р. один із лідерів її лівого крила, боротьбист, редактор органу партії боротьбистів — «Боротьба». Згодом вступив до КП(б)У, член ЦК КП(б)У і ВУЦВК, редактор газети «Вісті ВУЦВК». Працював у Всеукрдержвидавництві 1 *239*

Врастів Степан Іванович (1856—?) — український громадський діяч на Кубані. Інспектор народних шкіл, директор банку в Новоросійську. Організатор і лідер українських кооперативних, громадських і просвітніх товариств на Кубані. Член ТУПу. 1917 р. — член ЦР від Кубані (територіальне представництво). Голова Українського національного конгресу в Києві. Член ЦК Союзу автономістів-федералістів 1 *15, 17, 20, 94*

Ерцбергер Матеас (1875—1921) — німецький політичний діяч, належав до партії центру, посол німецького рейхстагу. В 1919—1920 рр. — міністр фінансів. Убитий німецькими монархістами 2 *166*

Єремієв Михайло Михайлович (1888—?) — громадський діяч, журналіст, інженер. Член Центральної ради і Малої ради, Всеукраїнської ради робітничих депутатів. Головний редактор «Вістей з Української Центральної ради». З 6.XI.1917 р. — секретар ЦР, 23 березня 1918 р. вийшов з її складу. Член УСДРП. За часів Директорії УНР — секретар української місії в Римі, на еміграції — викладач українських високих шкіл у ЧСР 1 *13, 20, 52, 53, 56, 59, 71, 78, 79, 80, 84, 89, 91, 94, 95, 97, 103, 192, п. 310;* 2 *7, 48, 102*

Єфименко Тимофій — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Єфремов Сергій Олександрович (1876—1939) — політичний і громадський діяч, вчений-літературознавець, публіцист. 1905 р. разом з Б. Грінченком заснував Українську радикальну партію, член Української радикально-демократичної партії. Співробітник українських видань «Киевская старина», «Рада», «Нова громада», «Літературно-науковий вісник», «Основа» та ін. Активний діяч ТУПу. 1917 р. — голова ЦК Союзу автономістів-федералістів, голова УПСФ. Один із засновників ЦР — заступник голови (обраний на Українському національному конгресі). Член Малої ради. Входив до складу делегації ЦР на переговорах з Тимчасовим урядом про автономію України (травень), комісії для розробки проекту статуту автономії України. В червні-серпні 1917 р. — генеральний секретар міжнаціональних справ. За період 1917—1918 рр. у газеті «Нова Рада» (орган УПСФ) опублікував понад 50 статей з актуальних політичних питань. Після ліквідації ЦР відійшов від активної політичної діяльності. За радянської влади — академік та віце-президент ВУАН. 1930 р. засуджений в справі СВУ. Помер на засланні 1 *11, 12, 17, 18, 19, 30, 32, 36, 37, 43, 48, 49, 52, 58, 62, 94, п. 2, п. 21, п. 22*

Єщенко Володимир (Вадим) Дмитрович (1878—?) — інженер-залізничник, начальник служби руху на Лівобережних залізницях (Харків). З 12.11.1917 р. — генеральний секретар шляхів; наприкінці грудня пішов у відставку, з 15.04.1918 р. — очолював народне міністерство шляхів в уряді В. Голубовича. Належав до партії українських соціалістів-самостійників. За Української Держави — директор департаменту міністерства шляхів 1 *174, 182, 188, 205, 210, 212, 216, 217, 219, 227, 228, 230, 231, 233, п. 23*; 2 *11, 13, 19, 20, 22, 26, 29, 35, 148, 149, 151, 153, 154, 160, 164, 165*

Жарко — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Желіховський — призначений 20.03.1918 р. Радою народних міністрів УНР отаманом Окремого корпусу кордонної охорони 2 *119*

Жидачівський Василь Олександрович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, службовець губернського продовольчого комітету 1 *94*

Жуков Леонід Омелянович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Зіньківського повіту Полтавської губ. 1 *94*

Жук Андрій (1880 — ?) — політичний, громадський і кооперативний діяч. З 1901 р. — член РУП, 1906 р. — ЦК УСДРП. Співробітник партійних періодичних видань «Гасло», «Селянин». З 1907 р. — у Галичині, редактор «Економіста», «Самопомочі». В 1914—1918 рр. — один з організаторів і член проводу СВУ. В 1914—1916 рр. — член Загальної Української ради у Відні і Центральної управи УСС (1917—1922). В 1918—1919 рр. на дипломатичній роботі у Відні і МЗС УНР 1 *п. 32*

Жуковський Олександр Тимофійович (1884—1925 (?)) — військовий і політичний діяч, полковник російської армії. Після Лютневої революції один з лідерів партії українських есерів. На II Всеукраїнському військовому з'їзді обраний членом Українського Генерального військового комітету, від якого був делегований в Центральну раду. Представник УГВК при Генеральному штабі. З 8.11.1917 р. — товариш генерального секретаря військових справ, з 29.01.1918 р. — виконував обов'язки військового міністра УНР, з 9.03.1918 р. — морського міністра, 22.03.1918 р. — затверджений військовим міністром. Під час гетьманського перевороту був заарештований німецькою військовою владою і засуджений на 2 роки ув'язнення. За часів Директорії УНР — командир окремого корпусу і начальник гарнізону у Кам'янці-Подільському, полковник Армії УНР. Один з керівників Комітету порятунку республіки. 1922 р. повернувся в Україну. Подальша доля невідома 1 *94, 97, 188, 217, 237, п.10, п.37, п.92*; 2 *13, 14, 26, 73, 75, 76, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 88, 89, 98, 99, 108, 112, 113, 114, 116, 117, 119, 120, 121, 123, 124, 126, 130, 132, 133, 137, 147, 148, 149, 151, 153, 156, 158, 160, 164, 165, 166, 167, п. 62, п. 73, п. 91, п. 100*

Журавель — член ЦР від студентства 1 *20*

Журавель Андрій Андрійович — член ЦР і Всеукраїнської Ради військових депутатів, лікар 1-го Українського полку ім. Б. Хмельницького (Київська військова округа). Член комісії ЦР з II складу 1 *49, 94*

Журик Микола — член ЦР від Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Борзенського повіту Чернігівської губ. 1 *94*

Завірець Тимофій — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів 1 *94*

Зайдлер Ернст, фон (1862 — ?) — австрійський державний діяч. У 1917 — 1918 рр. — міністр-президент Австро-Угорщини. 26.01.1918 р. підписав з делегацією УНР у Брест-Литовську таємний договір про утворення з української Галичини та Буковини окремого Коронного краю 2 *106*

Зайкевич Анастасій (1842—1931) — громадський діяч, вчений-агроном, професор Харківського університету, представник Українського наукового товариства на другій сесії ЦР 1 *29*

Зайцев Лев Мойсейович — член ЦР від національних меншин, присяжний повірений, магістрант карного права, кадет 1 *94*

Зайцев Микола Іванович (1894—?) — член ЦР Харківської губ. (територіальне представництво), за фахом інженер-хімік. 5.04.1918 р. затверджений Радою народних міністрів УНР членом фінансово-економічної наради. На еміграції викладач Української господарської академії і головний спеціаліст фабрики «Космос» у ЧСР 1 *17*; 2 *138*

Зайцев Павло Іванович (1886—1965) — громадський і культурний діяч, вчений-літературознавець. Член української громади в Петрограді і ТУПу. В березні 1917 р. — обраний до Петроградської «Української Національної ради» і невдовзі призначений комісаром Тимчасового уряду в Косівському повіті. Член ЦР від петроградської громади (територіальне представництво). З 15.09.1917 р. очолював канцелярію генерального секретарства освіти, викладав в Українському народному університеті. 1918 р. — директор департаменту загальних справ міністерства освіти Української Держави, 1919 р. — начальник культурно-освітнього відділу Армії УНР. В 1918—1919 рр. — головний редактор журналу «Наше минуле», співробітник ВУАН, редактор «Записок історично-філологічного відділу ВУАН». На еміграції з 1921 р. — професор українських високих шкіл у Варшаві і Мюнхені 1 *20, 30, 94, п. 295*

Зайченко — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Зайченко-Жадько Володимир Якович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик першої артилерійської бригади IV армії (Румунський фронт) 1 *94*

Заливчий Андрій Іванович (1892 — 1918) — член ЦР і ЦК Селянської спілки, член УПСР. Належав до лівого крила партії 1 *94, п. 9*

Залізняк Микола К. (1888—1950) — політичний і громадський діяч, публіцист. Діяч українського соціал-революційного руху, організатор студентських громад у Києві і Львові. Один із засновників СВУ (1914). Однак невдовзі вийшов із його складу і очолив Закордонний комітет українських соц.-революціонерів. В 1914—1918 рр. провадив видавничу і публіцистичну діяльність у Відні. 1918 р. — учасник української делегації в Брест-Литовську. У 1919—1920 рр. — посол УНР у Фінляндії, згодом — Австрії. На еміграції — професор Українського вільного університету в Празі. 1945 р. заарештований радянськими військовими органами, помер в ув'язненні 1 *п. 10, п. 32*

Залтс К. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник Латвії, меншовик 1 *125*

Залужний Олексій Самуїлович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Запорожець — член ЦР від товариства «Український військовий клуб ім. П. Полуботка», поручик. Входив до Комітету ЦР, член військової комісії при ЦР 1 *20, 30, 32*

Зарубін Олександр Миколайович (1884—1931) — політичний діяч. 1917 р. — асистент фізико-математичного факультету Київського університету. Спочатку комісар, згодом начальник Київської поштово-телеграфної округи 1917 р. Член ПСР, яку репрезентував в ЦР і Малій раді. З липня 1917 р. — генеральний секретар пошт і телеграфу. З вересня призначений генеральним контролером, 12.11.1917 р. — знову обійняв посаду секретаря пошт і телеграфу. Не погоджуючись із змістом III Універсалу подав у відставку 1 *73, 74, 88, 92, 94, 95, 101, 103, 104, 106, 112, 113, 115, 118, 119, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 136, 140, 141, 142, 158, 160, 161, 162, 169, 179, 180, 182, 184, 191, 194, 199, 203, 205, 210, 212, 216, 217, 227, 229, 235, п. 17, п. 180*; 2 *107, 117, 122, 124, 127, 131, 139, 142, 144, 150, 167*

Зарудний Олександр Михайлович (1891—1918) — громадський і політичний діяч. 1917 р. — прапорщик російської армії. Належав до УПСР (ліва течія). Член ЦР. З 21.12.1917 р. — генеральний секретар земельних справ. Розстріляний більшовиками в лютому 1918 р. у Києві 1 *п. 10*; 2 *7, 21, 22, 25, 26, 27, 29, 34, 41, 43, 44, 53, 62, 118*

Зарудний Олександр Сергійович (1863 — 1934) — російський державний діяч, юрист. Належав до партії народних соціалістів. Товариш міністра, міністр юстиції Тимчасового уряду. За радянської влади працював у державних установах. Репресований 1 *87*

Заславська-Круповецька Г. Г. — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Затонський Володимир Петрович (1888—1938) — діяч більшовицької партії. З травня 1917 р. член Київського комітету РСДРП(б), з листопада — голова комітету. Член ЦР і Малої ради, входив до більшовицької фракції. З грудня 1917 р. — член українського радянського уряду — Народного секретаріату, народний секретар у справах освіти. У січні 1918 р. — представник українського радянського уряду при РНК РСФРР. У березні-квітні 1918 р. — голова ЦВК Рад України. У листопаді 1918 р. — червні 1919 р. — член Робітничо-селянського уряду України (нарком освіти). У подальшому — секретар ЦК КП(б)У, член Політбюро ЦК КП(б)У. Репресований органами радянської влади 1 *163, 165, 239, п. 300, п. 385*

Захаров Прокіп — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів 1 *94*

Захарченко Настя Дмитрівна — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Захарчук Кіндрат — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Заславського повіту Волинської губ. 1 *94*

Збаражський Ананій Степанович — член ЦР від національних меншин, належав до ПСР, урядовець. Член комісії ЦР для розробки проекту статуту автономії України 1 *56, 58, 94*

Здраствуй Степан Якович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, м. Конотоп. Належав до УСДРП 1 *94*

Зелінський Віктор Петрович (1864—1940) — військовий діяч, організатор українських військових частин, генерал-лейтенант російської армії. Потрапивши в німецький полон, за дорученням військового міністерства УНР 1918 р. зформував з українських військовополонених два стрілецькі полки, що стали основою Синьожупанної дивізії. У вересні 1918 р. — командир гарматної бригади, у березні 1919 р. — командуючий Київським фронтом. З серпня 1920 р. — голова військової місії УНР у Варшаві. Генерал-полковник Армії УНР 2 *80, 92, 119, п. 91*

Зензінов Володимир Михайлович (1880—1953) — один з лідерів партії есерів, член ЦК ПСР (1909). 1917 р. — член виконкому Петроградської ради, редактор газети «Дело народа». 1918 р. — член Уфімської директорії, згодом на еміграції 1 *п. 17*

Зигадорчук — відпоручник ЦР в Київську губернську раду 1 *8*

Зільберфарб (Базин) Мойсей Ісаакович (1876—?) — політичний діяч. Член ЦР і Малої ради від Єврейської об'єднаної соціалістичної партії. 27.07.1917 р. — призначений товаришем генерального секретаря міжнаціональних справ, з 2.01.1918 р. — генеральний секретар єврейських справ 1 *72, 74, 75, 79, 82, 92, 94, 101, 102, 103, 104, 115, 117, 118, 128, 129, 131, 132, 133, 136, 140, 141, 142, 145, 146, 149, 150, 152, 154, 155, 157, 158, 160, 163, 174, 179, 180, 182, 184, 188, 191, 199, 203, 205, 216, 217, 219, 220, 222, 227, 228, 230, 231, 233, 234, 237, 240, п. 18, п. 105, п. 383*; 2 *3, 4, 7, 11, 12, 13, 14, 19, 20, 24, 27, 35, 43, 46*

Зінов'єв (Радомисльський) Григорій Овсійович (1883—1936) — радянський державний і політичний діяч. З 1903 р. — член РСДРП(б). З грудня 1917 р. — голова Петроградської ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. Прихильник негайного підписання Брестського миру. В 1919—26 рр. — голова виконкому Комінтерну. З 1921 р. — член Політбюро ЦК. 1925 р. — один з лідерів «нової опозиції». 1936 р. розстріляний органами радянської влади 1 *211*

Зіновій — учасник засідання Малої ради, представник української громади в Петрограді 1 *73*

Зіновій Яків Якович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Куп'янського повіту, Харківської губ. 1 *94*

Зінченко Семен Єлісейович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Знахаренко Гаврило Васильович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, військовий технік 466-ї пішої Херсонської дружини (Одеська військова округа) 1 *94*

Зозуля — представник Чигиринського повіту на п'ятій сесії ЦР 1 *55*

Зозуля Яків Максимович (1893—?) — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів. Фельдшер Полтавського кадетського корпусу. Належав до УПСР. Секретар мандатної комісії шостої сесії ЦР 1 *91, 94*

Золотарьов Олександр Йосипович (1880—?) — політичний і державний діяч, журналіст. В 1915—1917 рр. секретар єврейського бюро праці в Москві. 1917 р. — член ЦР і Малої ради, входив до складу мандатної комісії. Гласний Київської міської думи, член Всеукраїнської ради робітничих депутатів. В 1903—1918 рр. — член Бунду, з 1917 р. — входив до складу його ЦК. В листопаді 1917 р. — призначений ЦР емісаром до Одеси. 1918 р. — Генеральний контролер УНР. З кінця 1918 р. — член РКП(б). За радянської влади — співробітник Робітничо-селянської інспекції, Держконтролю, 1922 р. — голова торгівельної делегації УСРР і РСФРР на Близькому Сході. Репресований органами радянської влади 1 *76, 78, 79, 88, 89, 91, 93, 94, 111, 114, 116, 172, 174, 179, 180, 184, 186, 188, 190, 191, 192, 194, 199, 203, 205, 219, 220, 222, 227, 228, 230, 233, 234, 245, 246, 247, п. 62, п. 154, п. 155, п. 302, п. 331, п. 343, п. 383, п. 403*; 2 *3, 4, 11, 12, 13, 14, 19, 20, 22, 24, 26, 27, 35, 50, 156, 159*

Зятина Сергій Максимович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів 1 *94*

Іванів Михайло Онуфрійович (1868—?) — генерал російської армії, перебував в резерві штабу Київської військової округи. Член ЦР і УГВК, начальник його інспекторського відділу. Генерал Армії УНР 1 *94, п. 37, п. 54*

Іванов Андрій Васильович (1888—1927) — діяч більшовицької партії, робітник заводу «Арсенал». 1917 р. — член Київського комітету РСДРП(б). Один з організаторів і керівників більшовицького повстання в Києві в січні 1918 р. народний секретар внутрішніх справ, член ЦВК Рад України (1917—1918). Член ВЦВРК. З 1919 р. — на партійній і радянській роботі. 1921 р. — член Політбюро ЦК КП(б)У 1 *п. 300*

Іванов Володимир Федорович — інспектор Київської шкільної округи 1 *220*

Іванов Іван Миколайович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, фельдшер Херсонського міського лазарету (Одеська військова округа) 1 *91, 94*

Іванов Р. К. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник Амурського козачого війська 1 *122, 125, 126*

Іванченко Євтихій Якович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, молодший унтер-офіцер гвардії Преображенського полку VII армії (Південно-Західний фронт) 1 *94*

Івинський Генріх — член ЦР від національних меншин 1 *94, 208*

Ігнатович Володимир Вікторович (1883—1928) — громадський діяч, член-засновник Української федеративно-демократичної партії (грудень 1917 р.). 9.03.18 р. призначений РНМ УНР директором контори Держбанку. За Української Держави — в. о. директора Держбанку, член українських делегацій на переговорах з РСФРР і в справі укладання торговельно-консульських договорів з Кубанським урядом 1 *32, п. 31а;* 2 *99*

Ідрісов (Удрусов) С. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник Центрального Кримського мусульманського комітету 1 *122, 125, п. 207*

Ізіров Юсуф-бек — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник мусульманських військ Київської військової округи 1 *п. 203*

Ільченко Олексій Пантелеймонович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Уманського повіту Київської губ. Голова Уманського комітету УПСР. Член комісії ЦР для скликання територіального з'їзду України 1 *49, 56, 94, п. 299*

Ільяшевич — учасник восьмої сесії ЦР 2 *8*

Ільяшенко Роман Іванович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів 1 *94*

Іонко (Іонку, Іон) Ф. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник молдаван 1 *122, 125, п. 210*

Інкулець Іван Костянтинович (1884—?) — румунський політичний і державний діяч, член ПСР та молдавської національної партії. 1917 р. — помічник комісара Тимчасового уряду в Бесарабії. Голова Сфатул Церія, після його ліквідації переїхав до Румунії, член румунської ліберальної партії. Міністр в різних складах румунського уряду, 1936 р. — віце-прем'єр Ради міністрів 1 *п. 364*

Іорданський М. І. — комісар Тимчасового уряду на Південно-Західному фронті, меншовик. У 20-х рр. — член ВКП(б) 1 *175, 179, 182, 185*

Іоселевич Матвій Осипович — член ЦР від національних меншин, кадет, журналіст. Брав участь в роботі Малої ради замість С. Г. Крупнова 1 *79, 84, 94, п. 129*

Іоффе Адольф Абрамович (1883—1927) — радянський державний і партійний діяч, дипломат. В 1903—1917 рр. — член РСДРП (меншовик), з 1917 р. — більшовик, кандидат в члени ЦК РСДРП(б), входив до складу ВЦВК. В листопаді 1917 р. — січні 1918 р. — голова, згодом — консультант радянської делегації на переговорах в Брест-Литовську. Прихильник позиції Л. Д. Троцького «Ні миру, ні війни». З 1918 р. — на дипломатичній роботі 1 *248*; 2 *8*

Ісаєвич Дмитро Григорович (1889 — 1973) — політичний і громадський діяч. Належав до петроградської студентської громади. Член ЦР від політичних організацій. Діяч УПСР, член її ЦК і ЦК Селянської спілки. Депутат від України до Установчих зборів, співробітник часопису «Народна воля». 22.04.1918 р. призначений членом делегації на переговорах з РСФРР 1 *80, 89, 93, 94, 95, 97, 208, 239, 241, п. 157, п. 324*; 2 *37, 55, 77, 86, 118, 158*

Іскра Іван Іванович (?—1708) — полтавський полковник (1696—1703). Разом з В. Кочубеєм автор доносу на гетьмана І. Мазепу Петру І. Страчений за наказом царя 2 *161*

Іскрицький Михайло — громадський діяч на Чернігівщині, 1917 р. — Чернігівський губернський комісар Тимчасового уряду, попередник Д. І. Дорошенка на цій посаді 1 *п. 53*

Ісопеску (Усопеску) Еммануїл — доброволець румунської армії, поручик, 12.11.17 виступив на засіданні ЦР. Як уродженець Буковини брав участь у протестаційному віче виселенців і полонених галичан та буковинців з приводу прилучення Галичини до Польщі (25.11.1917 р.) 1 *п. 339*

Ісхакова Айше — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представниця татар, кримськотатарської учительської спілки 1 *122, 125*

Іцер (Іцует)-Паша Агмед — генерал кавалерії турецької армії, учасник Цісарсько-османської делегації на переговорах в Брест-Литовську 2 *70*

Каган (Коган) Михайло Йосипович — член ЦР від національних меншин, належав до Єврейської соціалістичної робітничої партії. Банківський працівник 1 *18, 50, 94, 245*

Каганова Еля Цадиковна — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Казакліу В. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від молдован 1 *125*

Калган Тихон Іванович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів. Підпоручик, військовий топограф штабу 33-го корпусу VII армії (Південно-Західний фронт), безпартійний. Член комісії ЦР для скликання територіального з'їзду 1 *49, 94*

Каледін Олексій Максимович (1861—1918) — генерал від кавалерії. 17 червня 1917 р. обраний отаманом Донського козацтва. Очолював Південно-Східний Союз козачих військ, горців Кавказу і вільних народів степів. Організатор і керівник виступу проти радянської влади 1 *111, 175, 209, 218, 231, 240, 241, п. 313, п. 345, п. 378*

Калиненко Кирило С. — член ЦР від Харківщини (територіальне представництво). Належав до УСДРП. Входив до фінансової комісії ЦР, її писар, член ревізійної комісії, комісії для розробки проекту статуту автономії України 1 *20, 55, 56, 57, 58, 94*

Камбала С. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від Латвії, безпартійний 1 *125*

Каменєв (Розенфельд) Лев Борисович (1883—1936) — російський політичний діяч. Член РСДРП(б) з 1903 р. 1914 р. — керівник більшовицької фракції в IV Державній думі. 1917 р. — член ЦК РСДРП(б), один з редакторів газети «Правда», член Виконкому Петроградської Ради і ВЦВК. Виступав проти більшовицького військового заколоту і за «однорідний соціалістичний уряд». Голова ВЦВК (лист. 1917 р.). Член російської делегації на переговорах в Брест-Литовську. 1918 р. — голова Московської ради, з 1922 р. — заступник голови РНК і РПО, в 1924—1926 рр. — голова РПО, директор Інституту Леніна. Протягом 1926—1934 рр. зазнавав репресій з боку сталінського керівництва. 1936 р. розстріляний 1 *248*, 2 *8*

Камінний — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Кангун Мойсей Ісаакович (1896—1917) — організатор Червоної гвардії в м. Одесі, член виконкому Одеської ради робітничих депутатів, робітник. З 28.08.1917 р. — начальник штабу Червоної гвардії в м. Одесі. Загинув в бою проти військ УНР 1.12.1917 р. 1 *246, п. 378*

Капкан Юрій Євгенович (1875—?) — військовий діяч, підполковник російської армії. 1917 р. — член ЦР від УГВК. Командир 1-го українського полку ім. Б. Хмельницького, командир 1-ї Сердюцької дивізії, полковник Армії УНР. Наприкінці 1917 р. — командуючий збройними силами ЦР на протибільшовицькому фронті. 1919 р. — інспектор піхоти Армії УНР 1 *51, 60, 94, п. 28, п. 37, п. 268, п. 279, п. 374*

Карабут Іван — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів 1 *94*

Карасьов — представник донських козаків на З'їзді народів Росії в Києві 1 *122, п. 208*

Карахан (Караханян) Лев Михайлович (1889—1937), більшовик, представник Радянської Росії на переговорах в Брест-Литовську в грудні 1917 р. Член ЦВК СРСР 1 *248*; 2 *54*

Карпенко Іван Григорович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 6-ї пішої бригади (Одеська військова округа), безпартійний. Входив до складу комісії для скликання З'їзду народів Росії у Києві 1 *49, 54, 94*

Карпенко Олексій Петрович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Карпинський Олександр Михайлович (1867—1929) — громадський і політичний діяч, член окружного суду в м. Чернігові. Належав до УПСФ. З 22.11.1917 р. — товариш генерального секретаря внутрішніх справ. 17.07.1918 р. — член ради міністерства закордонних справ Української Держави. Після громадянської війни — адвокат у м. Рівному, член польського сенату від українців Волині і голова Українського сенаторського клубу 1 *219*; 2 *33, 121, 133*

Карський Євфимій Федорович (1860—1931) — білоруський мовознавець, літературознавець і фольклорист. Академік Російської АН (з 1916). В 1905—1918 рр. редагував «Русский филологический вестник». Низку наукових досліджень присвятив українській філології 1 *15*

Касіка Григорій Антонович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів 1 *56, 94, 95*

Касімов — інженер, начальник робіт «Югостройки» 2 *123*

Кас'яненко Григорій Іванович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 6-го авіаційного полку (Київська військова округа). Належав до УСДРП. Входив до складу Крайового комітету для охорони революції на Україні, утвореного ЦР. Авіаконструктор. Репресований в 30-х рр. 1 *94, 163, п. 90*; 2 *п. 52*

Кас'яненко Євген Іванович (1889—1937) — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, входив до складу її виконкому. Член комісії ЦР для розробки проекту статуту автономії України. Брат Г. І. Кас'яненка. Член ЦК УСДРП, належав до лівого крила партії. 1918 р. перейшов до КП(б)У. Співробітничав у радянських часописах «Більшовик», «Вісті ВУЦВК» та ін. Авіаконструктор. Репресований, розстріляний у 1937 р. 1 *49, 56, 58, 94, 223, 244*

Кас'яненко П. — член ЦР від Волинської губернії 1 *20, 45*

Качура Сергій Гордійович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, належав до УПСР 1 *94*; 2 *139*

Квецінський М. Ф. — генерал-лейтенант, начальник Київської військової округи 1 *165, 174, 179, 180, 185, 188, п. 306*

Квітка Климент Васильович (1880—1953) — громадський діяч, етнограф, музикознавець, правник. Чоловік Лесі Українки. З 3.11.1917 р. — товариш генерального секретаря судових справ, 31.03.1918 р. — призначений РНМ товаришем міністра юстиції УНР. В 1922—33 рр. — керівник Кабінету музичної етнографії, з 1933 р. — професор Московської консерваторії, з 1937 р. очолював у Москві Кабінет для вивчення музичної творчості народів СРСР. Автор грунтовних праць з історії та теорії фольклору 1 *180*; 2 *133*

Кедровський Володимир Іванович (1890—1970) — військовий і політичний діяч, журналіст, підпоручик російської армії. В ЦР репрезентував УГВК, товариш голови комітету. Належав до УПСР, член її ЦК. Товариш генерального секретаря військових справ. Полковник Армії УНР. 1919 р. — головний державний інспектор Армії УНР. Посол УНР у Латвії, Естонії, Фінляндії (1919—1921). З 1923 р. на еміграції в США 1 *94, п. 37, п. 54*

Кекало Василь Васильович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів. Кандидат у члени Малої ради. Позапартійний соціаліст. Лікар козачого дивізіону м. Аткарська (Казанська військова округа). Входив до складу комісій ЦР для скликання територіального з'їзду і в справі переговорів з національними меншинами 1 *49, 56, 58, 65, 94*

Керенський Олександр Федорович (1881—1970) — політичний і державний діяч, присяжний повірений, член ПСР. Депутат IV Державної думи. 1917 р. — заступник голови Петроградської Ради. 2.03.1917 р. увійшов до складу Тимчасового уряду як міністр юстиції. 05—09.1917 р. — військовий і морський міністр, з 8.07. до 30.10 — міністр—голова Тимчасового уряду, з вересня одночасно — Верховний головнокомандуючий. Після більшовицького повстання — організатор військового наступу 3-го кінного корпусу генерала П. Краснова на Петроград. З 1918 р. на еміграції 1 *2, 39, 40, 42, 60, 62, 63, 78, 87, 88, 89, 97, 103, 106, 111, 122, 138, 157, 169, 179, 240, 241, 244, п. 17, п. 50, п. 56, п. 95, п. 117, п. 121, п. 189*; 2 *110*

Кизима Лука Прокопович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів. Входив до складу Малої ради. Член УСДРП. Фельдшер Миколаївського військового госпіталю в Петрограді (Петроградська військова округа) 1 *58, 60, 79, 80, 84, 88, 89, 94, 97*

Кирей Василь Тадейович (1879—1942) — військовий діяч, генерал-майор російської армії, артилерист. 18.12.1917 р. затверджений Генеральним секретаріатом начальником Українського Генерального військового штабу. 12.1917 р. — 01.1918 р. — командир артилерії Гайдамацького коша Слобідської України. 1918 р. — інспектор артилерії Армії УНР. З 1919 р. у білій армії, 1920 р. очолював українську раду у врангелівській армії, помічник П. Врангеля з українських справ. З 1924 р. на службі в армії ЧСР 2 *13*

Кириченко Григорій І. — 1917 р. секретар Київської губернської земської управи, член Головної Комісії у справах виборів до Українських Установчих зборів 1 *п. 331*

Кирієнко Іван Іванович (1877—?) — політичний діяч, технолог. Депутат II Державної думи. Член РСДРП (меншовик). За політичну діяльність неодноразово заарештовувався царською адміністрацією. 1917 р. — військовий комісар Тимчасового уряду на Південно-Західному фронті **1** *110, 111, 153, 165, 169, 172, 174, 179, 180, 185, 188, 191, п. 188, п. 189, п. 190, п. 191, п. 274, п. 283, п. 306*

Кільчевський Є. — підполковник російської армії. 29.11.1917 р. призначений помічником начальника Українського Генерального військового штабу **2** *п. 19*

Кістер Юрій Павлович — член ЦР від національних меншин, російський народний соціаліст, присяжний повірений **1** *91, 94, 95*

Кіт Василь Васильович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, солдат 35-ї обозної батареї **1** *94*

Кіянця (Киянця) Максим Кузьмич — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Кобеляцького повіту Полтавської губ. Належав до УПСР. Входив до складу комісії ЦР для розробки проекту статуту автономії України **1** *53, 94, 97, п. 53*

Клепацький Павло (1885—?) — громадський діяч, вчений-історик. Член ЦР від Херсонської губ. (територіальне представництво). Належав до Української трудової партії. В 1918—21 рр. — професор Кам'янець-Подільського університету, в 1920—30-х рр. — Полтавського інституту народної освіти. Репресований органами радянської влади **1** *50, 55, 94*

Клєр Олімпіада Григорієвна — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів **1** *94*

Клименко Віктор Іванович (1878—?) — військовий діяч УНР, генерал-майор російської армії, командуючий другою дивізією 1-го корпусу генерала П. Скоропадського (1917), подільського корпусу (з квітня 1918), Сердюцькою дивізією **1** *п. 228*

Климович Петро (1855—1919) — громадський діяч, адвокат. Член Одеської Громади. 5.04.1918 р. призначений міністром фінансів в уряді В. Голубовича. Розстріляний більшовиками **2** *138, 147, 148, 149, 151, 153, 154, 158, 164, 165, 166, 167, 168*

Клинецький — представник 1-ї української дивізії на засіданні Малої ради **2** *146*

Клічковський — комісар з автомобільних справ, призначений на цю посаду в січні 1918 р. **2** *76*

Клунний Петро — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів **1** *94*

Клячкіна — представниця російського товариства охорони жінок на Українському національному конгресі **1** *18*

Кнолль Р. — делегат З'їзду народів Росії у Києві з дорадчим голосом. Один з лідерів Польського національ-демократичного централу **1** *120, 125, п. 127, п. 214*

Кобилянський Люцій Ремигович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, лікар 8-ї Сибірської стрілецької дивізії Західного фронту **1** *94*

Коблов Я. Д. — інспектор Київської шкільної округи **1** *31*

Ковалевський Микола Миколайович (1892—1957) — політичний і громадський діяч, кооператор, публіцист. Голова студентських громад в Москві (1912) і Києві (1915). Голова ЦК УПСР і Селянської спілки, редактор її друкованого органу «Народної волі». На Українському національному конгресі обраний до складу ЦР від Полтавської губ. У травні 1917 р. в складі делегації ЦР брав участь у переговорах з Тимчасовим урядом з питання автономії України. 25.07. — делегований УПСР в Малу раду, лідер фракції УПСР в ЦР. З листопада 1917 р. — генеральний секретар продовольчих справ, з кінця березня 1918 р. — міністр земельних і продовольчих справ. У листопаді 1917 р. входив в Крайовий комітет для охорони революції на Україні. За Директорії УНР — міністр земельних справ (1918—1920). На еміграції — співробітник українських та закордонних часописів **1** *17, 20, 35, 36, 43, 45, 50, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 67, 68, 70, 72, 73, 75, 78, 80, 84, 88, 89, 91, 92, 94, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 111, 114, 116, 144, 156, 157, 162, 163, 165, 169, 171, 173, 179, 180, 182, 188, 189, 190, 191, 194, 199, 210, 216, 219, 220, 227, 228, 229, 231, 233, 237, 239, 241, 247, п. 9, п. 10, п. 102, п. 103, п. 129, п. 132, п. 143, п. 172, п. 178, п. 236, п. 260, п. 277, п. 281, п. 310, п. 391, п. 403*; **2** *12, 13, 14, 19, 22, 24, 26, 27, 29, 35, 40, 41, 43, 44, 89, 114, 116, 117, 123, 124, 126, 128, 129, 130, 132, 137, 138, 140, 141, 146, 147, 148, 149, 152, 153, 158, 160, 165, 167, п. 89*

Коваленко — представник Всеукраїнського з'їзду фельдшерів і акушерів на шостій сесії ЦР **1** *93*

Коваленко Данило Ількович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, член УПСР, солдат 262-го запасного пішого полку **1** *94*

Коваленко Макар — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Таращанського повіту Київської губ. **1** *55, 56*

Коваленко Михайло Іванович — поміщик Костянтиноградського повіту Полтавської губ., член IV Державної думи, гласний Полтавського губернського земства. В травні 1917 р. — один із засновників і голова Всеукраїнського союзу хліборобів-власників **1** *55*

Коваленко Юхим Григорович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, молодший унтер-офіцер, хорунжий 20-го Сибірського запасного полку (Одеська військова округа) **1** *94*

Ковалів Левко Борисович (1894—1937) — політичний і державний діяч. Член ЦР. Один з лідерів УПСР, член ЦК партії. Належав до лівого крила (боротьбистів). Член президії Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, солдатських і селянських депутатів у Києві. В березні 1919 р. — один з ініціаторів створення УПСР (комуністів-боротьбистів). У грудні 1919 р. підписав з КП(б)У угоду про співпрацю, однак виступив проти злиття з більшовиками. В квітні 1921 р. — член ВУЦВК, у вересні 1921 р. — вийшов з КП(б)У. Репресований. 26.10.1937 р. розстріляний 1 *239, п. 10*

Коваль — селянин, учасник обговорення законопроекту про землю на восьмій сесії ЦР 2 *п. 23*

Коваль Володимир Дмитрович (1885—1927) — інженер-агроном, громадський діяч, кооператор. Голова «Централу» (Центрального українського сільськогосподарського кооперативного союзу). Професор Київського політехнічного інституту, Інституту народного господарства, один із засновників і професорів Київського кооперативного інституту. Один із засновників УЦР, її скарбник і голова фінансової комісії. Член Української трудової партії, Селянської спілки. Українською трудовою партією делегований в Комітет ЦР 1 *5, 7, 9, 20, 27, 30, 56, 58, п. 12*; 2 *111, 124*

Ковальський — делегат Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, солдатських і селянських депутатів у Києві, представник українців Балтійського флоту 1 *241*

Ковальський Андрій — заступник члена ЦР з вирішальним голосом на шостій сесії ЦР 1 *94*

Ковальський Матвій Дем'янович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів 1 *94*

Ковальський Микола Миколайович (1885—1944) — громадський і політичний діяч, правник. Належав до РУП, згодом — УСДРП. Член ЦР від просвітніх і громадських організацій м. Києва (обраний на Українському національному конгресі). Завідуючий відділом контролю в ЦР, входив до складу комісій для скликання територіального з'їзду та розробки проекту статуту автономії України. Від фракції УСДРП делегований в Малу раду. В 1918—1920 рр. очолював департамент державного контролю УНР. На еміграції — голова Українського центрального комітету в Польщі. Загинув у концтаборі Дахау 1 *20, 49, 52, 54, 56, 58, 60, 65, 67, 71, 72, 78, 80, 84, 88, 94, 97, 111, 208*

Ковенко Михайло Микитович (1888—?) — військовий і політичний діяч, інженер. Член УСДРП, в 1917 р. — Української партії соціалістів-самостійників. У ЦР репрезентував Всеукраїнську раду робітничих депутатів. Організатор куреня «Вільних козаків» з робітничої молоді Києва. В 1918 р. — військовий комендант м. Києва. В березні 1918 р. — представник МЗС УНР у Германії. За Директорії — голова слідчої комісії УНР для боротьби з контрреволюцією, редактор газети «Україна» (Кам'янець-Подільськ). З 1920 р. на еміграції в Румунії 1 *94*; 2 *53, 54, 59, 76*

Ковчан Ананій Павлович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Липовецького повіту Київської губ. 1 *94*

Коган — представник Сумської ради робітничих і солдатських депутатів на шостій сесії ЦР 1 *91*

Кодрян І. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від молдаван 1 *125*

Козак — солдат, належав до УПСР, член президії Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, солдатських і селянських депутатів у Києві від Південно-Західного фронту 1 *239*

Козячек (Козачок) Анатолій Григорович — член ЦР від національних меншин, член ПСР 1 *94*

Козимчук Савелій Васильович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, фейерверкер 126-ї стрілецької бригади IX армії (Румунський фронт) 1 *94*

Козубський Б. — член ЦР від Волинської губернії (обраний на Українському національному конгресі), в квітні 1917 р. був замінений іншим представником 1 *20, 45*

Козьма Олександр Іванович (1871—?) — військовий діяч УНР, полковник російської армії. 1917 р. — командир радіотелеграфного дивізіону на Південно-Західному фронті. З 29.11.1917 р. — начальник відділу зв'язку Українського Генерального військового штабу. В січні 1918 р. — командир інженерно-технічного куреня Запорозького загону, з березня — командир інженерного полку Запорозького корпусу. Начальник інженерно-технічної служби Директорії УНР. З кінця 1920 р. перебував у складі інтернованих частин у Польщі 2 *п. 19*

Коіава — представник грузинських організацій Києва на Українському національному конгресі 1 *18, 19*

Коковський — представник Польського національно-демократичного централу на шостій сесії ЦР 1 *95*

Кокошкин Федір Федорович (1871—1918) — політичний діяч, публіцист, професор державного права. Діяч земського руху. Один із засновників партії кадетів, член ЦК, належав до її правого крила. Член I Державної думи. Співробітник газети «Русские ведомости» та журналів «Право», «Русская мысль». 20.03.1917 р. очолив Юридичну нараду, у травні — Особливу нараду по розробці проекту Положення про вибори до Установчих зборів. У липні-серпні — державний контролер Тимчасового уряду. Противник угоди з ЦР про надання автономії Україні. 28.11.1917 р. заарештований більшовиками і вбитий 6.01.1918 р. 1 *40, 88, 92*

Колесник Дмитро Севастянович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, фельдшер 6-ї пішої дивізії (Західний фронт) 1 *94*

Колесник П. — член ЦР від Волинської губернії, обраний на Українському національному конгресі (територіальне представництво) 1 *20, 45*

Колесников — адвокат *2 138*

Колесниченко Порфирій Титович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, унтер-офіцер 280-го пішого Сурського полку 1 *94*

Коліух Дмитро Вікторович (1880—?) — громадський діяч, кооператор. У 1917 р. — на керівних посадах в Дніпросоюзі. Належав до УСДРП. Член Ради об'єднаних громадських організацій м. Києва. З 3 листопада 1917 р. — товариш генерального секретаря продовольчих справ, з 2 січня 1918 р. — генеральний секретар, міністр продовольчих справ. Після гетьманського перевороту повернувся в Дніпросоюз. З 1920 р. — заст. голови Вукоопспілки. 1931 р. засуджений у справі т. зв. Українського національного центру. Подальша доля невідома 1 *180, 199, 220, 222, 237, п. 11*; 2 *24, 26, 27, 30, 34, 98, 103, 108, 112, 117, 120, 121, 123, 124, 126, 133, 137, 138, 143, 153, 160*

Коломієць Олександр Павлович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Глухівського повіту Чернігівської губ. Член Глухівського повітового земельного комітету і Глухівської народної управи. Належав до УПСР 1 *94*

Коломієць Янкель Йосипович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Коломійченко Ф. — представник української громади в Москві на Українському національному конгресі. Член Української народної партії. Делегат Українського трудового конгресу (1919) 1 *17*

Колос (Колосів) Сергій Григорович (1888—1969) — член ЦР і УГВК. Солдат. В УГВК — секретар і керівник канцелярії, член комісії ЦР по її складу. Належав до УСДРП. З листопада 1917 р. — начальник військово-комісарського відділу Українського Генерального військового штабу 1 *8, 17, 18, 20, 32, 49, 94, п. 37, п. 54*

Колтун Мойсей-Давид Лейбович — член ЦР від національних меншин. Належав до Бунду. Член профспілки робітників по обробці шкіри 1 *94*

Колчак Олександр Васильович (1874—1920) — адмірал, командуючий Чорноморським флотом, 1917 р. був відкликаний Тимчасовим урядом в Петроград і в серпні очолив російську військово-морську місію до США. Після більшовицького перевороту — на англійській військовій службі. 3.11.1918 р. — 6.01.1920 р. — верховний правитель Російської держави, очолював війська білої гвардії в Сибіру, на Уралі і Далекому Сході 1 *55*

Комірний (Коморний) Олександр — повітовий начальник у Галичині (1916). 1917 — Одеський окружний комісар ЦР. 28.02.1918 р. призначений РНМ УНР українським генеральним комісаром при німецькому головному штабі в м. Одесі. За Української Держави — Річицький повітовий староста 2 *88, 126, 150*

Комулович Олександр (?—1598) — хорватський священник, ватиканський дипломат. За дорученням папи Климентія XIII вів переговори з українськими козаками про створення протитурецької ліги європейських держав. 1594 р. перебував в Україні, зустрічався з С. Наливайком 2 *111а*

Кондратович Лука Лукич (1866—?) — генерал-майор російської армії, білорус за походженням. В 1916—17 рр. — командир 1-ї пішої дивізії (Західний фронт). Член ЦР і УГВК, в якому очолював комісію спецслужб, консультативний відділ. У 1918—1919 рр. — командуючий Білоруською народною армією, 1919—20 рр. — командир 1-ї Білорусько-Литовської дивізії польської армії, згодом на службі в польській армії 1 *60, 68, 94, п. 32, п. 54*

Кондратюк Максим — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Заславського повіту Волинської губ. 1 *94*

Кондрашко Трохим Степанович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, старший писар управління залізничної ст. Чернівці (Південно-Західний фронт) 1 *94*

Коновалець Євген Михайлович (1891—1938) — військовий і політичний діяч, полковник Армії УНР, комендант УВО, голова проводу ОУН. Восени 1917 р. був співзасновником Галицько-Буковинського куреня, пізніше — куреня січових стрільців, який відзначився у боях з більшовиками у січні — лютому 1919 р. 2 *п. 77*

Кононенко Костянтин Григорович (1889—?) — громадсько-політичний діяч і економіст. Член РСДРП (меншовик), яку репрезентував в ЦР і Малій раді. В 1919—20 рр. — директор Харківського Союзу сільськогосподарських кооперативів. В 1920—30-х рр. працював в Наркомземі УРСР, директором Всеукраїнського сільськогосподарського банку і Держплані. З 1943 на еміграції 1 *186, 223, п. 403*

Коптюць Федір — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Борзенського повіту Чернігівської губ. 1 *94*

Копилко — представник Золотоніського повіту на Українському національному конгресі 1 *18*

Копійка Данило Самійлович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, солдат 17-го понтонного батальйону IV армії (Румунський фронт) 1 *94*

Копійка Зіновій Самійлович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Корабчевський Каріон — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, старший унтер-офіцер 1-го Українського розподільчого пункту (Київська військова округа) 1 *94*

Корбуш І. — делегат З'їзду народів Росії в Києві (Білоруська соціалістична громада) 1 *125*

Коренєв Василь Олександрович — 20.1.1918 р. затверджений Малою радою генеральним суддею 2 *19, 37*

Корж Кузьма Олексійович (1888—1919) — громадський і політичний діяч, агроном. Член ЦР, Малої ради від фракції УПСР. Секретар Інформаційного бюро і член агітаційно-організаційної комісії ЦР. Входив до складу ЦК УПСР. На початку грудня 1917 р. обраний до Українських Установчих зборів від Катеринославщини. 1919 р. розстріляний в Києві органами радянської влади 1 *20, 54, 56, 58, 66, 78, 80, 84, 89, 94, 97, п. 72*

Коркішко Влас Якимович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 539-го пішого Боровського полку (Північний фронт) 1 *94*

Коркушко Василь Іванович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, солдат 14-го Кавказького грузинського гренадерського полку (Західний фронт) 1 *80, 94*

Корнгольд Станіслав Генріхович — кандидат у члени Центральної ради з дорадчим голосом на шостій сесії ЦР, член Поалей Ціон 1 *73, 94, 208*

Корнєв Василь Степанович (1889—1939) — поручик, член РСДРП(б), самочинно створеного в Ясах ВРК на Румунському фронті (проголошений 2.12.17). 7.12.17 р. заарештований разом з іншими членами «фронтового ревкому», намагався здійснити замах на командуючого Румунським фронтом генерала Д. Щербачова 2 *п. 27*

Корнієнко Тихон Фомич — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, урядовець 8-го запасного кавалерійського полку в Єлисаветграді 1 *94*

Корнілов Лавр Георгійович (1870—1918) — генерал від інфантерії. В березні-квітні 1917 р. командуючий військами Петроградського військового округу, у травні-липні — VIII армією і військами Південно-Західного фронту. З 19 липня до кінця серпня — Верховний головнокомандуючий збройними силами Росії. Після спроби встановити військову диктатуру був заарештований Тимчасовим урядом. На Дону разом з генералом М. Алексєєвим очолив формування Добровольчої армії 1 *78, 92, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 116, п. 149, п. 177, п. 185, п. 187, п. 188, п. 203, 228, п. 247, п. 404;* 2 *22, 166, п. 29*

Коробенко (Коробченко) Данило Федорович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, робітник «Арсеналу». Входив до складу делегації ЦР і УГВК, яка вела переговори з Тимчасовим урядом 1 *43, 94*

Коробко Василь Петрович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, вахмістр запасу м. Ярослава (Московська військова округа) 1 *94*

Коробцов Василь Григорович — громадський діяч, інженер-будівельник, член Українського технічно-агрономічного товариства «Праця». Відпоручник ЦР до Київської губернської ради 1 *7, п. 12*

Коробчанський Петро Іванович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Королів — Старий (Корольов) Василь Костянтинович (1879—1941) — громадський діяч, письменник, видавець. Співредактор газети «Рада» та інших українських часописів. Зав. Київським міським ветеринарним бюро. Відпоручник ЦР до Чигиринської повітової ради, член Київського губернського виконавчого комітету. Директор видавництва «Час» і «День». Голова Товариства шкільної освіти. В 1917—19 рр. — редактор журналу «Книгар», 1919 р. — член української дипломатичної місії в ЧСР, доцент Української господарської академії в Подєбрадах 1 *8, 18, 34*

Корсак — член ЦР і Малої ради від національних меншин, належав до ППС (революційна фракція) 1 *235, п. 371*; 2 *28, 37, 50*

Корчинський Михайло Агафонович (1884—1937) — політичний і громадський діяч, адвокат. Належав до української громади, голова ТУП в Петрограді. 1917 р. — заступник голови «Української Національної ради» в Петрограді. В березні призначений Тимчасовим урядом Товмачським повітовим комісаром. Член ЦР і юрисконсульт Генерального секретаріату. Директор канцелярії генерального секретарства національних справ, член комісії по виборах в Українські Установчі збори. 1919 р. — державний секретар УНР, голова Всеукраїнської національної ради в Кам'янці-Подільську. З 1922 р. мешкав у Львові 1 *30, 111, 114, 116, 125, 208, п. 350*; 2 *60, 115, 127, 139, 144, 169, п. 23, п. 78*

Косинський Володимир Андрійович (1866—?) — державний і політичний діяч, вчений-економіст. Професор Київського політехнічного інституту. Член ЦР від партії кадетів. 1918 р. — товариш міністра і міністр праці Української Держави. Один із засновників і перших академіків УАН (1918). З 1922 р. на еміграції 1 *94, п. 160*

Косицький Іван Петрович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Ямпільського повіту Подільської губ. 1 *94*

Костомаров (Костомарів) Микола Іванович (1817—1885) — історик, письменник, один з засновників Кирило-Мефодіївського братства 1 *13, 122*

Костюшко Лука Олександрович — член ЦР від українських колоній (Гельсінгфорса) 1 *51, 94*

Котик Євген Степанович — представник селянства на засіданні Малої ради. Гласний Київського губ. земства від Звенигородського повіту 2 *142*

Котляр Олекса — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Валківського повіту Харківської губ. 1 *94*

Котляр Федір Михайлович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, підпоручик 34-ї окремої саперної роти І армії (Північний фронт) 1 *94*

Котляревський Н. — співробітник газети «Русское слово», член комісії Тимчасового уряду 1 *34, п. 48*

Кочубей Василь Леонтійович (1640—1708) — генеральний писар (1687—1699), генеральний суддя (1700—1708) Лівобережної України. Лідер полтавської антигетьманської опозиції. Разом з І. Іскрою автор доносу на гетьмана І. Мазепу Петру І. Страчений за наказом царя 2 *161*

Кошиць Олександр Антонович (1875 — 1944) — диригент, композитор і керівник Української хорової капели. В 1917 — 1919 рр. працював у музичному відділі міністерства народної освіти. В 1919 — 1923 рр. під час концертної подорожі по Європі і Америці на чолі створеної ним капели, згодом — Українського національного хору, здобув світову славу 1 *5, 13*

Кощавка Василь Михайлович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 146-ї пішої Воронізької дружини, м. Київ (Київська військова округа) 1 *55, 94*

Кравчук Михайло Пилипович (1892 — 1942) — математик, академік АН УРСР (з 1929). 1917 р. — один з організаторів, доцент Українського народного університету в Києві 2 *п.31*

Крас (Красний) Пінхос (1881 — 1939) — єврейський партійний і громадський діяч. Член управи Єврейської народної партії (Фолькспартай), яку представляв на засіданні Малої ради. Організатор єврейських шкіл в Україні. 1919 р. — міністр єврейських справ Директорії УНР в уряді Б. Мартоса. Репресований органами радянської влади 2 *142, 144*

Красько-Кращенко Авер'ян Никифорович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, кондуктор 1 *94*

Красковський Іван Гнатович (1882 — ?) — білоруський і український громадський діяч, юрист. Уповноважений комітету Південно-Західного фронту Всеросійського Союзу міст у Галичині. 1917 р. — губернський комісар на Тернопільщині, з 8 вересня — товариш генерального секретаря внутрішніх справ. Член УПСР. 1918 р. — радник міністерства закордонних справ Української Держави. В 1920-х рр. викладач Мінського університету. В 1930-х рр. — репресований 1 *30, 119, 125, 136, 146, 152, 169, 171, 179, 180, 188, 190, 219, 220, 230, 231, 233, 234, 237, 244, п. 116; 2 11, 13, 41, 130, 137, 138, 140, 141, 143*

Кращенко — селянин, учасник дебатів з земельного законодавства на восьмій сесії ЦР 2 *8*

Крайсберг Ісаак Миронович (1898 — 1919) — діяч більшовицької партії. 1917 р. один з керівників Київської організації РСДРП(б), секретар її комітету. Член виконкому Київської ради робітничих депутатів та ревкому у дні жовтневого і січневого повстання. Член ЦР і Малої ради, входив до більшовицької фракції. В січні-лютому 1918 р. — народний секретар фінансів в уряді УРСР. В січні 1919 розстріляний військовою владою УНР у Полтаві 1 *163, 165, п. 300*

Кремер Олександр (Арон) Йосипович (1865 — ?) — один з лідерів і організаторів Бунду. Член ЦК РСДРП (меншовик) 1 *п. 62*

Кривда-Соколенко Петро Маркіянович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, Остерський повітовий комісар (1917). Голова Остерської повітової селянської спілки. Член УПСР 1 *94*

Кривецький Михайло Єремійович (? — 1929) — політичний і громадський діяч, економіст. Член УПСС. В 1917 — 1919 рр. — директор Українського Державного банку, директор департаменту державної скарбниці і радник генерального секретарства фінансів в уряді С. Остапенка (1919) 2 *13, 99*

Криворот — депутат Петроградської ради селянських депутатів 1 *п. 67*

Крижанівський Федір Іванович (1878 — 1938) — політичний діяч, правник, економіст. Юрисконсульт Київського Союзбанку (1908 — 1919). Один із засновників Української Центральної ради, до якої делегований від кооперативних організацій України. Товариш голови ЦР, член Комітету ЦР і Малої ради, брав участь у роботі ряду комісій ЦР. Лідер Української трудової партії. В 1919 — 1921 рр. — заступник голови правління Українбанку, професор Київського кооперативного інституту. Двічі заарештовувався органами радянської влади, 1938 р. — розстріляний 1 *4, 5, 6, 7, 18, 20, 30, 31, 32, 33, 40, 41, 42, 56, 66, 71, 72, 78, 79, 80, 84, 88, 89, 92, 94, 95, 97, 104, 114, 116, 144, 249, п. 15, п. 79, п. 124, п. 163, п. 350; 2 28, 127, 139, 156*

Криленко Микола Васильович (1885 — 1938) — більшовицький партійний і державний діяч. Член РСДРП(б) з 1904 р. Прапорщик російської армії. 1917 р. — голова полкового і дивізійного комітетів XI армії Південно-Західного фронту. З листопада 1917 — Верховний головнокомандуючий і нарком військових справ РСФРР. В 1920 — 1930-х рр. — член ЦКК ВКП(б), президії ВЦВК і ЦВК СРСР 1 *190, 219, 220, 222, 234, 237, 245, п. 311, п. 357, п. 368, п. 369, п. 370, п. 406; 2 2, 3, 19, 38, 55, п. 20, п. 27, п. 54, п. 55*

Кричевський Федір Григорович (1879 — 1947) — художник і педагог. У 1914 — 1918 рр. — директор і професор малярства Київського художнього училища. Один із засновників у 1917 р., професор і перший ректор Української академії мистецтв. З 1923 р. — професор Київсько-

го художнього інституту. В 1943—1945 рр. на еміграції в Німеччині 1 *246*

Крохмаль Григорій Миколайович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, фельдшер 101-го головного евакуаційного пункту 1 *94*

Крупнов Семен Герасимович — член ЦР і Малої ради від національних меншин, адвокат, кадет, гласний Київської міської думи 1 *78, 80, 84, 88, 89, 91, 94, 95, 144, п. 140, п. 239*

Крупський Олександр Іванович — член ЦР від українських колоній (Балтійського флоту і Кронштадського товариства «Просвіта») — 1 *18, 20, 94*

Кувда — учасник засідання ЦР 1 *60*

Кудрицький Микола Антонович (1883 — ?) — громадський діяч, вчений-медик. Член УСДРП. Делегат Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів у Києві. В 1920-х рр. — професор Київського медичного інституту, член президії медичної секції і науковий співробітник ВУАН. 1929 р. засуджений у справі СВУ, подальша доля невідома 1 *241*

Кузнецов — представник козачого з'їзду на засіданні Малої ради 1 *165*

Кузьменко Микола Лаврентійович — член ЦР від Катеринославської губернії (територіальне представництво) 1 *20, 94*

Кулак Вікентій Аполонович — член ЦР від національних меншин, входив до складу мандатної комісії. Належав до Російської трудової народно-соціалістичної партії 1 *91, 94*

Кулеша К. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від поляків з дорадчим голосом 1 *125*

Кулик Іван Юліанович (1897 — 1941) — більшовицький діяч, письменник і дипломат. 1917 р. — член Київського комітету РСДРП(б). 1918 — 1919 рр. — працював в українському відділі Наркомнацу РСФРР. В 1920 — член Галревкому. В 1920-х рр. на дипломатичній і радянській роботі. З 1934 р. — голова Спілки пролетарських письменників. 1937 р. репресований 1 *п. 300, п. 390*

Куличенко (Кулішенко) Яків Іванович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Миргородського повіту Полтавської губ. Член Миргородської міської управи, належав до УПСР 1 *94*

Куліковський — представник фракції об'єднаних єврейських соціалістів на восьмій сесії, належав до ОСЄРП 2 *7*

Куліш — представник польського соціалістичного гуртка м. Києва на Українському національному конгресі 1 *18*

Куліш Пантелеймон Олександрович (1819 — 1897) — український письменник, історик, етнограф, критик і перекладач. Член Кирило-Мефодіївського братства 1 *13*

Кульженко Василь Стефанович (1865 — 1934) — видавець, організатор (1903) і викладач київської школи графіки і друкарства. В 1917 — 1919 рр. в його друкарні друкувались державні папери, грошові знаки, поштові марки. В 1924 — 1928 рр. — професор Київського художнього інституту, редактор журналу «Искусство» 1 *228, 233*

Куницький Демид — учасник Українського віче у Києві 1 *13*

Курилка (Курилко) — член президії Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, селянських, солдатських депутатів у Києві. Належав до УПСР 1 *239*

Куровець І. — житель м. Калуша 1 *78*

Курсенко Василь Трифонович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Курявий Пилип Софронович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 228-го запасного пішого полку (Катеринославський гарнізон) 1 *20, 94*

Кухаренко Микола — член ЦР від Волинської губернії (територіальне представництво). 10.03.1918 р. призначений Малою радою в.о. управляючого міністерства земельних справ 1 *45, 94;* 2 *103, 108, 112, 113, 114, 116*

Куценко Никифор Ілліч — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 308-го Чебоксарського пішого полку (Південно-Західний фронт) 1 *94*

Куцяк Петро Васильович (Сава Чалий) — член ЦР і Всеукраїнської Ради військових депутатів. Підпоручик 22-го Кавказького стрілецького полку (Кавказький фронт). Член УПСР. Член комісій ЦР для скликання територіального з'їзду і переговорів з національними меншинами. Учасник Демократичної наради в Петрограді 1 *49, 59, 65, 79, 80, 94, 97, 116*

Кушнір (Якименко) Макар Олександрович (1889 — 1951) — громадський і політичний діяч, журналіст. Учасник українського студентського руху в Петрограді. 1917 р. — професорський стипендіат Петроградського університету. Член ЦК УПСФ. До Центральної ради і Малої ради обраний від УПСФ. Співробітничав у газетах «Нова Рада» і «Трибуна» (1917 — 1919). 1919 р. емігрував до Австрії, співробітник віденської «Волі» 1 *78, 79, 80, 84, 88, 89, 94, 97, 105, 111, 124, 125, 156, 208, 218, п. 214;* 2 *7, 8, 50, 77, 86, 93, 110, 117, 118, 122, 127, 139, 144, 159, п. 45*

Кушніров (Кушнеров) Г. А. — директор акціонерного товариства, якому належала типографія по вул. Караваєвській, 9 2 *95*

Кущ — член ЦР від Одеського військового коша, прапорщик 1 *20*

Кюльман Ріхард, фон (1873—1948) — німецький дипломат. В 1917 — 1918 рр. — державний секретар закордонних справ Німеччини. Член німецької делегації на мирних переговорах в Брест-Литовську 2 *8, 70, 71, п. 72, п. 86*

Лаврент'єв — представник Петрограда на Українському національному конгресі 1 *18*

Лагунов Борис Ісакович — член ЦР від національних меншин, член ПСР 1 *94*

Лагунов Соломон Ісакович — член ЦР від національних меншин, член ПСР 1 *94*

Лазаревський Б. — член комісії Тимчасового уряду 1 *п. 48*

Лазерсон М. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від Єврейського демократичного об'єднання 1 *125*

Ланге — професор Одеського університету 1 *50*

Ларін Ю. (Лур'є Михайло Зальманович (Олександрович)) (1882 — 1932) — російський політичний діяч, член РСДРП (меншовик), з серпня 1917 р. — більшовик, член виконкому Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів. Прихильних утворення «однорідного соціалістичного уряду» 1 *185*

Ластівченко (Ластовиченко) Юрій — підосавул, начальник частини Богданівського полку, прибувшого до Полтави для боротьби з більшовиками. Загинув в грудні 1917 р. у бою з більшовиками 2 *10*

Лацький (Ляцький, Луцький) Вольф-Вільгельм (Бертольд) (1881 — 1940) — єврейський політичний діяч, журналіст. Засновник і лідер Єврейської народної партії в Україні. 1917 р. — кандидат на посаду міністра єврейських справ УНР. В квітні 1918 р. — голова міністерства єврейських справ УНР 2 *142, 165*

Лащенко Ростислав Митрофанович (1878 — 1929) — громадський діяч, вчений-правознавець. Член УПСФ. З 15.09.1917 р. — дільничий мировий суддя м. Києва. Товариш голови Українського правничого товариства. Доцент Українського університету в Києві. В 1918 — 1920 рр. — суддя Київського апеляційного суду. З 1920 р. на еміграції, професор українських високих шкіл в Празі 1 *124, п. 220;* 2 *19, 37*

Лебедєв Микола Миколайович (1887 — 1919) — діяч більшовицької партії, журналіст. Редактор газет «Правда», «Голос социал-демократа», «Пролетарская мысль», «Вісник Української Народної Республіки», «Коммунист». Член Київського комітету РСДРП(б) 1 *95, п.169*

Лебідь-Юрчик Харитон Михайлович (1877 — 1945) — вчений-економіст, директор департаменту міністерства фінансів УНР з 29.03. 1918 — в. о. товариша міністра фінансів УНР, Української Держави. Директор Державної скарбниці. В 1920 — 1921 рр. — заступник міністра фінансів УНР. Доцент Кам'янець-Подільського університету. На еміграції в Польщі і Німеччині — викладач українських вузів 2 *130*

Левадний Яків Радіонович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, писар штабу 9-ї пішої дивізії III армії (Західний фронт). 1918 р. — анан'ївський повітовий комісар 1 *94*

Левашов — київський губернатор, граф 1 *50*

Левашова Олена Костянтинівна — графиня володарка пансіону по вул. Володимирській, 5 1 *п. 402*

Левін Микола Петрович — член ЦР від національних меншин, комісар акцизного управління, кадет 1 *94*

Левинський — член ЦР і Малої ради від Польської партії соціалістичної (лівиці) 1 *186*

Левинський Іван Іванович (1851 — 1919) — архітектор, професор Львівського політехнічного інституту. Автор архітектурних проектів будівель у Галичині. Один із засновників 1917 р. Українського агрономічно-технічного товариства «Праця» у Києві 1 *п. 12*

Левитський (Левітський, Левицький) Микола Григорович (1880 — 1935) — політичний діяч. Поручик російської армії Член ЦР і УГВК Голова агітаційно-просвітнього відділу ЦР, член комісій для розробки проекту статуту автономії України та законодавчих внесень. Належав до УСДРП. В УГВК завідував юрисконсультським відділом. Член делегації ЦР в Брест-Литовську (12.1917 — 02.1918). Дипломатичний представник УНР в Турції. 1925 р. повернувся в Україну. За Радянської влади — старший економіст об'єднання «Сталь» у Харкові. 1931 р. засуджений в справі Українського національного центру, помер на засланні 1 *20, 35, 49, 50, 54, 55, 58, 80, 82, 94, 203, 219, 228, 230, 246, 247, 248 п. 10, п. 37, п. 54, п. 349, п. 410;* 2 *3, 8, 9, 11, 70 71, 99, 105, 106, 115*

Левитський (Левітський) Микола Васильович (1859 — 1936) — громадський діяч, засновник хліборобських спілок і ремісницьких артілей ("артільний батько"), присяжний повірений. Організатор Московського Союзу споживчих товариств, Московського Народного банку, один із засновників Дніпросоюзу, Українського кооперативного народного банку, Центрального кооперативного комітету. Член ЦР від кооперативних організацій. Належав до УПСР. 1918 р. — співробітник міністерства земельних справ 1 *17, 94, 95, 173, п. 24;* 2 *52, 144, 156*

Левицький Андрій Миколайович (1879 — 1954) — громадський, політичний і державний діяч, правник. До 1917 р. — мировий суддя Золотоноського повіту. Один із засновників РУП, згодом — член УСДРП. Член ЦР і ЦК Селянської спілки. У березні 1917 р. — золотоноський повітовий комісар, у липні — полтавський губернський комісар Тимчасового уряду. За часів Директорії — на керівних посадах в уряді УНР (міністр юстиції, заступник голови Ради міністрів, міністр закордонних справ) президент Ради міністрів УНР в екзилі. 1926 р. — Голова Директорії і Головний отаман УНР 1 *94, 208, п.9, п. 11*

Левицький Дмитро (1877 — 1942) — громадський і політичний діяч у Галичині, адвокат. 1915 р. вивезений російською армією до Києва, де 1917 р. був одним із засновників і лідером

«Галицько-Буковинського комітету допомоги жертвам війни». В 1919—1921 рр. посол УНР у Копенгагені. Був одним з організаторів і першим головою УНДО (1925—1935), редактором газети «Діло» (1923—25, 1936—39). В 1928—35 рр. — посол до варшавського сейму і голова Української парламентської репрезентації. В 1936—39 рр. очолював Український координаційний комітет у Львові. Заарештований органами радянської влади 1939 р., помер на засланні 1 *п. 71*

Левицький Євген (1870 — 1925) — громадсько-політичний діяч, публіцист, один із засновників робітничого руху в Галичині. Був у числі фундаторів радикальної, а згодом національно-демократичної партії в Галичині. Посол в австро-угорському парламенті. Член СВУ в 1914 — 1918 рр. 1918 р. — член Національної ради ЗУНР, в 1919—20 рр. — посол ЗУНР в Берліні та Празі 1 *п. 326*

Левицький М. П. — громадський діяч, очолював культурно-просвітницький відділ міністерства шляхів 2 *п. 70*

Левицький Олексій Августинович — помічник попечителя, окружний інспектор Харківської шкільної округи, директор Таганрозької комерційної школи 1 *37*

Левицький Орест Іванович (1848 — 1922) — історик, письменник, громадський діяч. Секретар київської Археографічної комісії, член Українського наукового товариства, Товариства Нестора-літописця, співробітник «Киевской старины». Один із засновників УАН (1918), голова комісії при кафедрі українського звичаєвого права. В 1919 — 1921 рр. — в.о. президента ВУАН. 1 *17*

Левін Ілля Львович — інженер, член Київської ради робітничих депутатів, гласний міської думи, належав до РСДРП (меншовик) 1 *165*

Левіт — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Левітський Валерій Михайлович — член ЦР від національних меншин, кадет, мировий суддя 1 *94*

Левченко Федір Іванович (1876—1937) — вчений-грунтознавець. Один з фундаторів Українського технічно-агрономічного товариства «Праця» 1917 р. 1 *п. 12*

Левченко Яків Прокопович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, з червня 1917 — секретар ЦР, член Малої ради, належав до УСДРП. Єфрейтор 86-го пішого запасного полку (м. Летичів, Подільська губ.) 1 *50, 56, 78, 79, 80, 84, 88, 89, 94, 97, 196, 202*

Ледебур (Ледабур) — в 1917 — 1918 рр. — посол поступової орієнтації німецького рейхстагу, учасник дебатів у рейхстазі з приводу дій фельдмаршала Ейхгорна напередодні гетьманського перевороту 2 *166, п. 72*

Ледницький Олександр (1866—1934) — польський політичний діяч ліберального напрямку, адвокат, публіцист. Член партії кадетів (1905 — 16), співзасновник Поступово-демократичного союзу. Депутат І Державної думи. 1917 р. — керівник ліквідаційної комісії у справах Царства Польського, 1918 р. — представник Регентської ради в Росії 1 *234*

Ленін (Ульянов) Володимир Ілліч (1870 — 1924) — організатор і лідер більшовицької партії, засновник Радянської держави 1 *80, 175, 193, 240, 241, п.311, п.357, п. 385, п. 392;* 2 *99*

Леонтович Володимир Миколайович (1866 — 1933) — громадський діяч, письменник (В. Левенко), меценат. Співробітник газет «Громадська думка», «Рада» Член ТУП, уповноважений Комітету Союзу міст Південно-Західного фронту. 1917 р. — член ЦК Союзу українських автономістів-федералістів, який репрезентував в ЦР. Належав до УПСФ. 1918 р. — міністр земельних справ Української Держави 1 *11, 20*

Леонтьєв — член комісії Тимчасового уряду 1 *п48*

Леопольд Баварський, принц — член делегації Німеччини на мирних переговорах в Брест-Литовську 1 *246, 248;* 2 *8*

Лепарський А. Н. — присяжний повірений, член ПСР. 12.03.1917 — призначений начальником Київської міліції 1 *53, 110, 179, 240*

Лещенко Вакул Максимович — член ЦР і Всеукраїнської Ради військових депутатів, солдат 2-ї школи прапорщиків у Казані (Казанська військова округа) 1 *94*

Лещинський Яків Давидович — член ЦР від національних меншин, входив до складу ЦК Об'єднаної єврейської соціал-робітничої партії, журналіст, гласний Київської міської думи 1 *94*

Лизанівський Іван Миколайович (1892—1937) — політичний діяч, кооператор. 1917 р. — голова організаційного комітету для створення куреня січових стрільців. Належав до УПСР. 1919 р. — міністр преси та пропаганди УНР. За радянської влади — завідуючий видавництвом «Рух» (Харків). 1921 р. засуджений у справі ЦК УПСР, 1931 р. — Українського національного центру. Розстріляний 1937 р. 1 *41, п.339*

Линник Никифор Антонович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, старший унтер-офіцер (Київська військова округа) 1 *94*

Линник Василь Кіндратович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 105-го пішого запасного полку (Казанська військова округа) 1 *94*

Линниченко (Лінниченко) П.К. — кандидат на посаду губернського комісара. 1918 р. член комісії з товарообігу з Центральними державами при уряді УНР 1 *30;* 2 *44, 109*

Липа Іван Львович (1865 — 1923) — громадський і політичний діяч, письменник, за фахом — лікар. Один із засновників 1891 р. «Братства тарасівців». В 1902 — 1918 рр. — активний діяч української громади в Одесі. 1917 р. — комісар Центральної ради м. Одеси, член ЦК Української партії соціалістів-самостійників. Входив до складу президії Українського керівничого комітету в Одесі, видавав тижневик «Українське слово». З 26.12.1918 р. — керуючий управлінням культів УНР. 1921 р. — міністр здоров'я в уряді УНР в екзилі 1 *п.23*

Лисенко — член ЦР від національних меншин, безпартійний 1 *94*

Лисенко Григорій Євдокимович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, підпоручик 92-го пішого Печерського полку IX армії (Румунський фронт) 1 *53, 94*

Лисенко Кіндрат Павлович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Лисенко Олександр — поручик російської армії, перший командир Галицько-Буковинського куреня січових стрільців, створеного 2 — 5.11.1917 р. у Дарницькому таборі для військовополонених у Києві 1 *п. 71*

Лисенко Степан Петрович — член ЦР і Всеукраїнської Ради військових депутатів, старший писар харківського повітового військового начальника (Московська військова округа) 1 *94*

Лиситчук (Лисенчук, Лисетчук, Лисичук) Михайло Степанович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, робітник набойного заводу м. Києва 1 *18, 20, 58, 67, 84, 88, 89, 94*

Лисиченко Дмитро Миколайович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, член Катеринославського комітету УСДРП 1 *94*

Лисиченко Марія — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Лисовський Павло Семенович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, поручик 101-ї артилерійської бригади XI армії (Південно-Західний фронт) 1 *94*

Лисяков Е. І. — член революційно-польового штабу, створеного ВРК 2 *п.20*

Литвиненко (Літвіненко) А. — товариш генерального секретаря продовольчих справ, в.о. генерального секретаря. Належав до УСДРП, член ЦК партії, входив до складу Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *105*

Личко Денис Іванович — член Всеукраїнської Ради військових депутатів, єфрейтор 49-го мортирного парку (Московська військова округа) 1 *52, 53, 56, 59, 60, 94, п74*

Лібензон Ілля Савелійович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Лібер (Гольдман) Михайло Ісакович (1880 — 1937) — один із засновників і лідерів Бунду, член його ЦК. 1917 р. — увійшов до складу виконкому Петроградської ради робітничих і військових депутатів, керівник правого крила Бунду і РСДРП (меншовик). Член ВЦВК Рад робітничих і солдатських депутатів, учасник Демократичної наради, депутат від РСДРП (оборонців) в Передпарламенті. В 1920-х рр. неодноразово репресований, 1937 р. розстріляний органами радянської влади 1 *п. 62; 2 50, 57*

Лібкнехт Карл (1871 — 1919) — діяч німецького робітничого руху. Один з керівників лівого крила соціал-демократії та засновників Компартії Німеччини 2 *99*

Лігін — чернівецький губернатор на окупованих російськими військами землях Буковини в 1916 — 1917 рр. 1 *п. 116*

Лімановський — представник сіоністів на дев'ятій сесії ЦР 2 *59, 60*

Лінтам Неях (Ліндхайм Вульф Сухович) (? — 1918) — член ЦР від національних меншин. Належав до Бунду, робітник. Убитий в Києві 11.03.1918 р. 2 *105*

Ліперовський Олександр Володимирович — інспектор Київської шкільної округи 1917 р. 1 *201, 220*

Ліпець (Липець, Петровський) Д. — голова Волинського губернського комітету Рад робітничих і солдатських депутатів. Член Бунду, який репрезентував на восьмій сесії ЦР 1 *241;* 2 *9, 93, 102, 150, 156*

Ліров М. — київський журналіст, 1917 р. — співробітник газети «Киевская мысль» (див.: Літваков)

Лісовий Прокіп — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Літинського повіту Подільської губ. 1 *94*

Літваков М. (Ліров) — член ЦР і Малої Ради від Об'єднаної єврейської соціал-робітничої партії з дорадчим голосом 1 *73, 75, 78, 79, 80, 88, 89, 94, 144, 156, 157, 165, 175, 185, 186, 192, п. 18, п. 139, п. 298, п. 318, п. 383;* 2 *6, 9, 21, 38, 46*

Ліхнякевич (Лихнякевич) Анастасій Васильович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів. Прапорщик 3-ї артилерійської запасної бригади (Казанська військова округа). Належав до Української націонал-революційної партії, член ревізійної комісії ЦР 1 *58, 60, 94*

Лобода Никифор Маркович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Логачев Павло Миколайович — член ЦР і Малої ради, Всеукраїнської Ради робітничих депутатів, який був визнаний неправомочним і позбавлений права дорадчого голосу. Належав до РСДРП (меншовик). Товариш присяжного повіреного, завідуючий бюро праці військово-промислового комітету. Член київської міської управи 1 *79, 89, 94*

Лопушенко Іван — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, залізничник 1 *20, 94*

Лоський Костянтин Володимирович (1874 — 1933) — громадський діяч, юрист, публіцист. 1917 р. — на різних адміністративних посадах у Сибіру, Холмщині, Польщі. В квітні 1917 р. призначений товаришем тернопільського губернського комісара, з серпня — директор біженецького департаменту генерального секретарства внутрішніх справ. Співробітничав в газеті «Нова Рада». Належав до УПСФ. Голова київської міської української ради. 25.08.1917 — на з'їзді делегатів від холмських біженців-селян у Києві обраний комісаром Холмщини і затверджений ЦР. У жовтні-листопаді 1917 р. — представник Генерального секретаріату при штабі Київської військової округи. З 5.12. 1917 р. виконував обов'язки директора канцелярії секретарства міжнародних справ. За Української Держави — директор департаменту міністерства закордонних справ, голова української дипломатичної місії в Фінляндії 1 *30, 37, 172, 191, п. 339*

Лотоцький Володимир Г. — голова Української морської ради, створеної на III Всеукраїнському військовому з'їзді 1 *п. 296; 2 99, 104*

Лотоцький Олександр Гнатович (1870 — 1939) — громадський і політичний діяч, письменник, публіцист, вчений-історик. В 1900 — 1917 рр. — урядовець Державного контролю в Петербурзі. Організатор студентських громад, засновник видавництв «Вік» (Київ), «Благодійного товариства видання загальнокорисних книг» (Петербург). Член Радикально-демократичної партії, ТУПу, 1917 р. — належав до УПСФ. У березні 1917 р. очолював Українську національну раду в Петербурзі, невдовзі призначений губернським комісаром Буковини і Покуття. У вересні — листопаді — генеральний писар Генерального секретаріату, 1918 р. — державний контролер в уряді УНР. За Української Держави і Директорії — міністр віросповідань, 1919 р. — голова дипломатичної місії УНР в Туреччині. На еміграції — професор Варшавського університету, засновник і директор Українського наукового інституту у Варшаві (1930 — 1938). Міністр внутрішніх справ і заступник голови уряду УНР (в екзилі) 1 *30, 40, 101, 102, 103, 104, 106, 115, 117, 118, 119, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 140, 141, 142, 145, 146, 149, 150, 152, 153, 161, 162, 165, 173, 179, 183, 188, 189, 190, 196, 199, 200, 202, 203, 205, 206, 208, 210, 212, 216, п. 13, п. 22, п.116, п.263, п.338, п.341, п.368;* 2 *77, 86, 93*

Лугановський (Португейс) Еммануїл Вікторович (1885 — 1940) — більшовицький партійний діяч в Україні. 1917 р. — член Харківського комітету РСДРП(б), редактор газети «Пролетарий» (Харків, 1917). В 1917 — 1918 рр. — народний секретар продовольчих справ, в.о. народного секретаря фінансів 1 *211*

Лукашевич Конрад Вікторович (1890 — ?) — член ЦР від національних меншин. Належав до київської групи Польської партії соціалістичної (революційна фракція). За фахом — технік 1 *91, 94, 125, 127, п.132;* 2 *7*

Лук'яненко Олександр Митрофанович — вчений-мовознавець, професор університету св. Володимира. Один із засновників, професор Українського народного університету в Києві 1917 р. 2 *п. 31*

Луценко Іван Митрофанович (1864 — 1919) — політичний і громадський діяч, за фахом — лікар. Один з лідерів Української партії соціалістів-самостійників. 1917 р. — очолював Одеську Українську військову раду, яку репрезентував в Одеському повітовому громадському комітеті. Член ЦР від м. Одеси (територіальне представництво). Входив до складу УГВК. Делегат З'їзду народів Росії в Києві. Загинув у бою з більшовиками 1919 р. на Волині 1 *17, 18, 20, 35, 42, 94, 124, 126, п.23, п.37, п.226;* 2 *57, 139, 142, 144, 145, 156*

Львов Георгій Євгенович (1861 — 1925) — князь, російський державний діяч, учасник ліберального земського руху. Депутат I Державної думи, прихильник партії кадетів. З 1914 р. очолював Головний комітет Всеросійського земського союзу допомоги хворим і пораненим воїнам. З 2.03. до 7.07.1917 р. міністр — голова Тимчасового уряду і міністр внутрішніх справ. Після жовтневого перевороту заарештований органами радянської влади. 1918 р. емігрував до Франції, увійшов до складу «Російської політичної наради» 1 *2, 34, 43, 244, п.117, п.141*

Льосик І. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від Білорусії, соціал-демократ 1 *125*

Любинська Клавдія — член ЦР від українських колоній (Саратова) — 1 *20, 94*

Любинський Микола Михайлович (1891 — ?) — політичний і державний діяч, філолог. Член Центральної ради від Подільської губернії (обраний на Українському національному конгресі). Лідер Української національно-революційної партії. З липня 1917 р. у складі Малої ради. Секретар комісії для скликання З'їзду народів Росії в Києві, секретар Ради народів. На початку грудня 1917 р. відряджений Малою радою на Румунський фронт із зверненням ЦР до воюючих держав заключити загальний демократичний мир. Входив до складу української делегації на мирних переговорах в Брест-Литовську. 9.02.1918 р. брав участь у підписанні мирного договору УНР з державами Четверного союзу. З січня 1918 р. — державний секретар закордонних справ. 14.03.1918 р. очолив управління міністерства закордонних справ. У ході гетьманського перевороту заарештований за наказом німецького військового командування. В 20-х рр. — науковий співробітник Інституту наукової мови ВУАН. 1931 р. репресований у справі Українського національного центру. Подальша доля невідома 1 *17, 20, 35, 36, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 71, 79, 80, 84, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 99, 111, 114, 116, 120, 122, 125, 219, 228, 230, 246, 247, 248, п. 10, п. 75, п. 85, п. 86, п. 107, п. 166, п. 172, п. 173, п. 178, п. 196, п. 229, п. 410;* 2 *3, 8, 11, 46, 50, 70, 71, 80, 99, 105, 106, 108, 112, 113, 114, 116, 117, 119, 120, 121, 123, 124, 129, 130, 132, 133, 138, 141, 143, 145, 146, 148, 149, 153, 156, 157, 158 159, 160, 165, 167, п. 86, п. 90, п. 100*

Любченко Панас Петрович (1897 — 1937) — політичний діяч, належав до УПСР. 1917 р. — солдат, член Київської ради солдатських депутатів, увійшов до виконкому об'єднаної Ради робітничих і солдатських депутатів. Після розколу УПСР 1918 р. один з керівників партії боротьбистів. 1920 р. вступив до КП(б)У, у подальшому голова РНК УРСР, член Політбюро ЦК КП(б)У **2** *77, 86, 93, 131, 144, п. 84*

Люціус, фон — голова німецького штабу в Петрограді **1** *237*

Лященко — голова Чорноморської громади (м. Севастополь) **1** *55*

Маєвський Йосип (Йозеф) Альбінович — член ЦР і Малої ради від УПСР. Входив до складу ЦК УПСР і Президії Всеукраїнської ради робітничих депутатів. Лідер т. зв. конфедералістів, які відстоювали самостійницькі позиції і виступали проти Всеросійських Установчих зборів. Член комісії для скликання З'їзду народів Росії в Києві. За фахом — лікар **1** *20, 49, 54, 78, 79, 80, 84, 88, 89, 94*

Мазуренко Петро Іларіонович — член ЦР від Херсонської губ. (територіальне представництво) **1** *20, 94*

Майєровіць (Меєрович) З. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від Латвії, представник Латиської Селянської спілки **1** *122, 125*

Майорко Михайло Григорович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів **1** *94*

Майстренко — прапорщик 2-го українського полку ім. гетьмана Полуботка **1** *51*

Майстренко Павло — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Прилуцького повіту Полтавської губ. **1** *94*

Майстро Іван — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Зміївського повіту Харківської губ. **1** *94*

Мазепа Ісаак Прохорович (1884 — 1952) — громадський і політичний діяч, вчений-агроном, публіцист. Учасник українського студентського руху в Петрограді. В 1914 — 1917 рр. — земський діяч на Катеринославщині. 1918 р. — радник Катеринославської міської думи і член управи губернського земства, організатор «Вільного козацтва» на Катеринославщині. Член УСДРП (з 1905), в 1919 — один з лідерів партії. 1919 р. — член Всеукраїнського трудового конгресу. З квітня 1919 р. — міністр внутрішніх справ УНР, серпень 1919 р. — травень 1920 р. — голова уряду УНР, травень — червень 1920 р. — міністр земельних справ УНР. З 1920 р. — на еміграції, викладав в українських високих школах в ЧСР і Німеччині. В 1948 — 1952 рр. — голова уряду УНР в екзилі **1** *п.* 11

Мазуренко Василь Петрович (1877 — ?) — політичний і громадський діяч, економіст, інженер-технолог. Учасник українського студентського руху в Петербурзі. Член РУП і один із засновників УСДРП та Всеросійського селянського союзу (1905). В березні 1917 — член президії виконкому Області Війська Донського. В Генеральному секретаріаті — з 2 жовтня — заступник секретаря торгу і промисловості, з 3 листопада — заступник секретаря фінансів, з січня 1918 — заступник міністра фінансів. У березні виконував обов'язки міністра фінансів УНР. За директорії — міністр фінансів в уряді В. М. Чехівського, член дипломатичної місії УНР в Італії, Австрії. 1922 р. повернувся з еміграції. За радянської влади — заступник керуючого Палатою мір і ваги. 1931 р. репресований в справі Українського національного центру, подальша доля невідома **1** *145, 151, 158, 160, 161, 179, 180, 182, 190, 191, 194, 199, 205, 210, 216, 217, 219, 220, 222, 227, 228, 230, 231, 234, 237, 240, 241, 245, 247, 249, п. 10, п. 11, п. 373, п. 403;* **2** *3, 4, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 19, 19а, 20, 21, 22, 24, 27, 29, 30, 34, 35, 41, 43, 44, 98, 103, 108, 109, 112, 114, 116, 119, 121, 123, 129, 130, 132, 133, 137, 138, 140, 143, 144, 148, 151, 153, 158, 164, 165, п. 23*

Макаренко Кузьма Григорович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Ніжинського повіту Чернігівської губ. **1** *94*

Макаренко Олександр Гаврилович (1883 — ?) — політичний діяч, інженер. Один з організаторів і лідерів Української народної партії, з 1917 р. — Української партії соціалістів-самостійників, з грудня 1917 р. — голова УПСС. 1919 р. — депутат Всеукраїнського трудового конгресу. У квітні 1919 р. підтримав виступ отамана В. Оскілька проти лідерів Директорії. Емігрував до Польщі. Подальша доля невідома **1** *п. 23*

Макаренко Павло П. (1892 — ?) — громадський і політичний діяч, за фахом — інженер лісового господарства. Один з лідерів Української партії соціалістів-самостійників. 1918 р. — комісар Запорозького корпусу. На еміграції в ЧСР — викладач Української господарської академії **1** *п.23*

Макаренко Тодосій Якович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів **1** *94*

Маккензен Август (1849 — 1945) — німецький військовий діяч, генерал-фельдмаршал. 1915 р. — командуючий німецькими військами в Польщі, 1917 р. — у Румунії. З 1920 р. у відставці **2** *11*

Макса (Маха) Рокін (1883 — ?) — чеський дипломат, директор бібліотеки МЗС у Празі. Разом з Г.-Т. Масариком відвідав Київ 1917 р. Симпатик українського національного руху **1** *199, п. 376*

Малашко Михайло — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, єфрейтор офіцерської школи стрілецького полку **1** *94*

Малютін Іван Васильович — 20.1.1918 р. обраний ЦР суддею Київського апеляційного суду **2** *37*

Мандрика Микита Іванович — громадський і кооперативний діяч. Член ЦР від Київської губ. (територіальне представництво). Голова Радомисльської повітової управи, належав до УПСР 1 *94*

Мануйлов Олександр Аполлонович (1861 — 1929) — російський державний діяч, вчений-економіст, публіцист. В 1908 — 1911 рр. — ректор Московського університету. Член ЦК партії кадетів. Головний редактор «Русских ведомостей». З 1914 р. — голова Економічної ради Всеросійського союзу міст. 2.03 — 2.07.1917 р. — міністр освіти Тимчасового уряду. За радянської влади — викладач Московського університету, консультант Наркомфіну РСФРР 1 *31, 43, 63, п. 141*

Манько Демид Федорович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Роменського повіту Полтавської губ. 1 *94;* 2 *8, 142*

Маргіломан Олександру (1854 — 1925) — румунський політичний і державний діяч. В 1900 — 1901 рр. — міністр закордонних справ, в 1912 — 1914 рр. — міністр фінансів. З 1914 р. — лідер консервативної партії. В березні — жовтні 1918 р. — голова Ради міністрів Румунії 2 *145*

Марголін Арнольд Давидович (1877 — 1956) — єврейський політичний і громадський діяч, присяжний повірений. Лідер єврейського товариства «територіалістів», член ЦК Російської партії народних соціалістів, з 1918 р. член УПСФ. 20.4.1918 р. затверджений генеральним суддею УНР. 26.07.1918 р. — сенатор Карного Генерального суду Державного Сенату Української Держави. 1919 р. — посол УНР у Лондоні, товариш міністра закордонних справ в уряді В.Чехівського. На еміграції в США — професор Українського технічного інституту 2 *135*

Марголін Давид Семенович — до 1917 р. — голова правління Київської залізниці. В січні 1918 р. затверджений Радою народних міністрів УНР членом фінансово-економічної ради УНР 2 *66, 109*

Марія, Марія Федорівна Романова (1847 — 1928) — російська імператриця, дружина Олександра III, мати Миколи II — останнього російського імператора. Під її протекторатом знаходились дитячі будинки, жіночі інститути, лікарні, учбові та благодійні товариства 1 *244*

Марков Микола Євгенович (1876 — ?) політичний діяч правих поглядів, організатор партії «Народного порядку» (1905), яка 1907 р. злилася з Союзом русского народа. Депутат III та IV Державних дум, один з керівників чорносотенного «Союза Михаила Архангела» 1 *191, п. 314*

Маркович Дмитро Васильович (1848 — 1920) — письменник, громадський і кооперативний діяч, судовий слідчий. Член Української трудової партії. 1917 р. — редактор тижневика «Подільська воля» (Вінниця). Голова правління Подільського союзу позичко-заощаджувальних товариств. 15.01.1918 р. затверджений дев'ятою сесією ЦР першим старшим прокурором Генерального суду УНР. 2.04.1918 р. призначений Генеральним суддею УНР. За часів Української Держави — старший прокурор Генерального суду, сенатор 1 *37;* 2 *52*

Марковський М. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від Литви 1 *125*

Маркс Карл-Генріх (1818 — (1883) — німецький економіст, соціолог і політичний діяч, теоретик наукового соціалізму 2 *159*

Мартиненко — депутат Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, селянських і солдатських депутатів у Києві 1 *240*

Мартиненко — член ЦР від Київської губ. (територіальне представництво) 1 *20*

Мартов (Цедербаум) Юлій Йосипович (1873 — 1923) — російський політичний діяч, один з лідерів РСДРП (меншовик). З 1917 р. очолював «ліве» крило партії. 1917 р. член ВЦВК. З 1920 р. по еміграції, один з організаторів «2 1/2 Інтернаціоналу» 1 *п. 59*

Мартос Борис Миколайович (1879 — 1977) — громадський і політичний діяч, вчений-економіст. Член РУП, згодом — УСДРП. До 1917 р. — організатор кооперативних товариств, голова ради Дніпросоюзу. Входив до складу ЦК Селянської спілки, заступник голови Спілки. Член ЦР і Малої ради від фракції УСДРП. Перший генеральний секретар земельних справ 8.09. — 26.12. 1917 р. — заступник генерального секретаря земельних справ. Один з авторів проекту земельного закону ЦР. Редактор тижневика «Воля» (орган УСДРП). 1918 р. — голова Українського кооперативного комітету. За Директорії — міністр фінансів, голова Ради міністрів УНР (1919). На еміграції — професор Української господарської академії в ЧСР 1 *37, 48, 52, 60, 62, 64, 68, 70, 73, 74, 78, 80, 84, 92, 94, 101, 103, 104, 105, 111, 114, 115, 147, 148, 182, 185, 194, 204, 206, 234, 237, п. 11, п. 129, п. 131, п. 149, п. 172, п. 255, п. 395, п. 408;* 2 *4, 7, 8, 11, 19, 50, 54, 55, 56, 57, 59, 167*

Марцинчик — власники аптек у м. Києві, зокрема за адресами: Хрещатик, 34 і Велика Підвальна, 35 2 *29*

Марцинюк Трохим Пилипович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Житомирського повіту Волинської губ. Член УПСР. Входив до складу фінансової комісії ЦР 1 *56, 57, 58, 80, 84, 88, 89, 94, п. 107;* 2 *п. 23*

Марченко — член мандатної комісії на шостій сесії ЦР від українських націонал-революціонерів 1 *91*

Марченко Іван Дмитрович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, солдат 155-го пішого запасного полку (Казанська військова округа) 1 *94*

Марченко Максим — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Золотоніського повіту Київської губ. 1 *94*

Маршак — представник юнкерів-соціалістів на засіданні сьомої сесії ЦР 1 *172*

Маршак Яків Ізраїлевич — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Масарик Томас Гаріг (1850 — 1937) — чеський державний діяч, вчений, професор Празького університету, перший президент Чехословацької республіки (1918 — 1935). 1917 р. перебував у Росії та Україні. 12.11.1917 р. виступив на засіданні Малої Ради. Очолюючи Чехословацьку Національну раду, приділяв значну увагу формуванню Чехословацького корпусу з військовополонених на території України. Після проголошення УНР досяг домовленості з українським урядом про екстериторіальність корпусу та надання йому матеріальної допомоги. Після укладання Брестського мирного договору він оголосив про скасування цієї умови, а частини корпусу з наступом німецьких військ на Україну відійшли на територію Росії 1 *199, п. 339, п. 376*

Маслій Онуфрій — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Ізюмського повіту Харківської губ. 1 *94*

Маслов Микола Васильович (1880 — 1942) — громадський діяч, правознавець. Член українських громад у Москві, Петрограді. 1917 р. — борщівський повітовий комісар Тимчасового уряду. В 20 — 30-х рр. — громадсько-політичний діяч Волинського українського об'єднання. В 1930 — 1935 рр. — сенатор в польському сеймі. Репресований органами радянської влади 1 *30*

Масовець Іван — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Овруцького повіту Волинської губ. 1 *94*

Масюк Микита Дмитрович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 674-го Золотоніського пішого полку X армії Західного фронту 1 *71, 89, 94*

Матвієнко Іван — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Уманського повіту Київської губ. 1 *94*

Матеюк (Матіюк) Антін Васильович (? — 1919) — член ЦР від Холмщини (територіальне представництво). Православний священик. Організатор з'їзду біженців з Холмщини і Підляшшя. Заступник голови Холмського виконавчого комітету, який репрезентував в ЦР. Військовий священик в 2-й Сердюцькій дивізії Армії УНР. За Директорії — протопросвітер. Розстріляний денікінцями в Житомирі 1 *35, 93, 94, 172, п. 156;* 2 *139*

Матушевський Вітольд Фердинандович — член ЦР від національних меншин. Інженер. Належав до Польської партії соціалістичної (лівиця). Член Польського націонал-демократичного централу. Після 1920 р. — вищий урядовець міністерства торгу та промисловості Польщі 1 *84, 94, 95, п. 99*

Матушевський Федір Павлович (1869 — 1919) — громадський діяч, публіцист, юрист. Співробітник і редактор українських видань «Громадська думка», «Рада», «Киевская старина», «Літературно-науковий вістник» та ін. Член ТУПу, 1917 р. обраний до Тимчасового ЦК Союзу автономістів-федералістів. В 1916 — 1917 рр. — уповноважений комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст. Один із засновників Центральної ради, делегат від Української радикально-демократичної партії, згодом — член УПСФ, яку репрезентував у Малій раді. 1919 р. призначений послом УНР в Греції, де невдовзі помер 1 *8, 17, 20, 79, 88, 105, 163, п. 8, п. 21, п. 22*

Матюшенко Борис Павлович (1883 — 1944) — громадський і політичний діяч, лікар за фахом. Член РУП і УСДРП. Представник фракції УСДРП на засіданнях МР. 1917 р. — очолював Головну медично-санітарну управу при Генеральному секретаріаті. Тов. міністра народного здоров'я й опікування Української Держави (1918). 1919 р. — член української делегації на мировій конференції в Парижі і голова закордонного бюро Українського Червоного хреста (до 1921). На еміграції в ЧСР — професор українських високих шкіл 1 *п. 9;* 2 *124*

Матяш Роман Якович — член ЦР від Полтавщини (територіальне представництво) 1 *45, 94*

Матяшевич (Матіяшевич) Василь Федорович — член ЦР від Ради офіцерських та солдатських депутатів Київського гарнізону. Член УГВК. Інженер, підполковник, голова комітету постачення військ Південно-Західного фронту, з листопада 1917 р. начальник відділу постачання Українського Генерального військового штабу. Член Всеукраїнської ради солдатських депутатів 1 *18, 20, 94, 157, п. 32*

Маховер Іона Мойсейович — член ЦР від національних меншин, сіоніст (Київська організація), присяжний повірений. Входив до складу мандатної комісії 1 *91, 94, 95*

Мацієвич Кость Андріянович (1873 — 1942) — громадський і політичний діяч, вчений-агроном. Член ЦР і Малої ради від УПСФ. З 8.08.1917 р. — товариш генерального секретаря земельних справ. Залишив посаду 19 грудня, не погоджуючись з есерівським проектом соціалізації землі. 1918 р. входив до складу української делегації на переговорах з РСФРР. За Директорії — міністр закордонних справ, голова дипломатичної місії УНР в Румунії. На еміграції — професор Української господарської академії в ЧСР 1 *162, 172, 205, 246;* 2 *3, 109*

Мацько Денис Макарович — член ЦР від Київської губ. (територіальне представництво) 1 *20, 94*

Мачавариані І. — делегат Українського національного конгресу, представник грузинської націонал-демократичної партії 1 *121, 125, п. 202*

Мачушенко (Матюшенко) Володимир Сидорович — член ЦР і ЦК Селянської спілки, представник Вінницького повіту, кооператор, член УПСР 1 *94*

Машичів Пантелеймон — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Єлисаветградського повіту Херсонської губ. 1 *94*

Медведь (Ведмідь) — селянин, учасник дебатів з земельного законодавства на восьмій сесії ЦР 2 *8, п. 24*

Мейзлер Герман Шлема-Бірович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Меленевський (Басок) Маркіян (1878 — 1938(?)) — політичний діяч. Учасник українського студентського революційного руху. Член РУП, її «Закордонного комітету». Один з ініціаторів створення Української соціал-демократичної «Спілки». Входив до складу Головного комітету «Спілки» і редакції газети «Правда». Через поширення антиукраїнських настроїв в УСДС, вийшов з її складу. 1914 — 1917 рр. — член президії СВУ, його представник у Туреччині. З травня 1915 р. входив до складу Загальної Української ради у Відні. В 20-х рр. повернувся в Україну. Подальша доля невідома 1 *п. 32*

Мелешко — робітник, учасник дебатів з земельного законодавства на восьмій сесії ЦР 2 *п. 25*

Мельник — член ЦР від українців Київської губернської управи 1 *11*

Мельник Авксентій Федорович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів. Представник Української селянської спілки (Поділля) на Українському національному конгресі 1 *17, 94*

Мельник Л. — член Малої ради в лютому 1918 р. у Житомирі 2 *77, 86, 93*

Мельник Софрон Іванович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, солдат 1-ї роти 6-ї тилової автомайстерні (Петроградська військова округа) 1 *50, 94*

Мельник Ю. — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Мендель Яків Григорович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Менчиковський (Менчковський) Фелікс Якович — член ЦР від національних меншин, належав до Поалей Ціон 1 *89, 94, п. 81, п. 142*

Меренець Іван — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Лубенського повіту Полтавської губ. 1 *94*

Меттерніх-Вінебург Клеменс Венцель Лотар (1773 — 1859) — князь, австрійський державний діяч і дипломат. В 1809 — 21 рр. — міністр закордонних справ, фактичний голова уряду, 1821 — 48 рр. — канцлер Австро-Угорської імперії. Учасник Віденського конгресу (1814 — 1815), один з організаторів Священного союзу 2 *9*

Мец, фон — австрійський генерал 2 *159*

Меюс Петро Кузьмич — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, солдат 56-ї пішого запасного полку (Московська військова округа) 1 *94*

Микитенко Петро Савич — член ЦР від Херсонської губ. (територіальне представництво) 1 *20, 94*

Микола I (Микола Павлович Романов) (1796—1855) — російський імператор (1825 — 1855) 1 *17*; 2 *161*

Микола II (Микола Олександрович Романов) (1868 — 1918) — останній російський імператор (1894 — 1917) 1 *148*; 2 *6*

Миколайчук Іван Маркович (1884 — ?) — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Гайсинського повіту Подільської губ., вчитель. Належав до УПСР. 1931 р. засуджений у справі Українського національного центру 1 *94*

Микулинський — міліціонер, свідок обстрілу полку ім. Б. Хмельницького 1 *80*

Мирний Дмитро Іванович — суддя Київського апеляційного суду 2 *19, 135*

Мирний Микола Іванович — член Київського окружного суду, суддя Київського апеляційного суду 2 *135*

Миронович — представник 1-ї Української дивізії на засіданні Малої ради 2 *146*

Мислявський (Міслявський) Микола Федорович — член Київської судової палати, суддя Київського апеляційного суду 2 *19, 135*

Мисевич (Мищевич) Кость Федорович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Проскурівського повіту Подільської губ. Учасник дебатів із земельного законодавства на восьмій сесії ЦР 1 *94*; 2 *8*

Михаеліс — генерал. Очолював Виконком союзу поляків — військових Південно-Західного фронту 2 *59, п.89*

Михайлов Андрій (1901 — 1918) — український солдат, засуджений до страти австрійською військовою владою в Одесі за вбивство німецького солдата 2 *139, 146, п. 88*

Михайленко Павло Олексійович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Кременчуцького повіту Полтавської губ. Член УПСР 1 *94*

Михайлець Василь Григорович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, комісар ЦР в Пирятинському повіті Харківської губ. 1 *94*

Михайличенко Гнат Васильович (1892 — 1919) — громадський і політичний діяч, письменник. Член ЦР і ЦК Селянської спілки. Депутат Всеросійських Установчих зборів. Належав до УПСР, згодом — керівник лівого крила партії боротьбистів. У травні — червні 1919 р. нарком освіти УСРР. Розстріляний денікінцями 1 *94;* 2 *53, 54*

Михайлів (Михайлов) Леонід Дмитрович (1884 — ?) — політичний діяч, належав до УСДРП. З 14.08.1917 р. — товариш генерального секретаря праці. 1918 р. — міністр праці в уряді В. О. Голубовича. В 1919 — 1920 рр. — радник дипломатичної місії УНР в Польщі. 1939 — репресований. Подальша доля невідома 1 *103, п. 11;* 2 *27, 29, 34, 40, 41, 43, 44, 67, 116, 117, 119, 120, 121, 123, 124, 128, 129, 130, 132, 133, 137, 138, 140, 141, 143, 147, 149, 150, 152, 153, 154, 158, 160, 164, 165*

Михайловський — представник Білоруської ЦР на З'їзді народів Росії в Києві 1 *122*

Мищюк — представник м. Середина-Буда (Чернігівщина) на Українському національному конгресі 1 *17*

Мищюк Олександр Корнійович (1883 — 1943) — громадський діяч, економіст і соціолог. 1917 р. — помічник начальника Київської повітової міліції. Голова Київського губерніального комітету з палива. Належав до УПСР, директор відділу сучасних земельних справ генерального секретарства земельних справ. 1919 р. — міністр внутрішніх справ УНР. На еміграції — організатор кооперативів, професор українських високих шкіл в ЧСР 1 *103, 205*

Мільчевський В. — діловод Генерального секретаріату і Ради народних міністрів УНР 1 *233, 234, 237, 246, 247, 250;* 2 *11, 13, 34, 40, 41, 43, 44, 66, 67, 73, 75, 76, 79, 80, 82, 95, 99, 103, 104, 108, 109, 120, 121, 123, 126, 128, 129, 130, 132, 137, 141, 147, 151, 154, 158, 164, 165*

Мілюков Павло Миколаєвич (1859 — 1943) — один з організаторів і лідер партії кадетів, вчений-історик, журналіст, публіцист. Член ЦК партії кадетів, редактор її друкованого органу — газети «Речь». Депутат III і IV Державної думи, 1917 р. — міністр закордонних справ у першому складі Тимчасового уряду, у травні пішов у відставку. Підтримав корнілівський заколот. Від партії кадетів увійшов до Передпарламенту. Після Жовтневого повстання — на Дону, член Донської громадянської ради. 1918 р. у Києві очолював ЦК партії кадетів, планував із допомогою німецьких військ повалити радянську владу в Росії. 1918 р. виїхав за кордон. Редактор газети «Последние новости» (Париж) 1 *30, 52, 57, 157, п. 16;* 2 *19, 110*

Мірбах Вільгельм (1871 — 1918) — граф, німецький дипломат, після укладання Брестського миру — німецький посол у Москві. 6 липня 1918 р. вбитий лівими есерами 1 *248*

Мірна Зінаїда Валентинівна (1875 — 1950) — громадський і культурний діяч, перекладач, дружина І. Мірного. Член Української Центральної ради, делегована від просвітніх організацій м. Києва. Входила до складу Комітету ЦР і організаційної комісії. Займалась збиранням коштів на Національний фонд. На еміграції — голова Українського жіночого союзу в ЧСР 1 *20, 30, 31, 32, 41, 94*

Мірний Іван Іванович (1872 — 1937) — громадський діяч. Належав до УПСФ. До ЦР обраний від громадських і просвітніх організацій м. Києва. З 9.10.1917 — товариш генерального писаря ЦР, у листопаді — Генеральний писар, Державний писар УНР. Виконував обов'язки губернського комісара Київщини. За Української Держави і УНР — директор канцелярії міністерства закордонних справ. На еміграції — голова Українського об'єднання в ЧСР 1 *20, 58, 71, 78, 89, 94, 97, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 158, 160, 161, 179, 180, 182, 184, 188, 190, 191, 194, 199, 203, 205, 210, 212, 216, 217, 219, 220, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 237, 243, 245, п. 22;* 2 *17, 23, 23а, 23б, 28б, 34, 35, 40, 41, 43, 44, 47, 95, 98, 104, 108, 113, 114, 116, 119, 120, 121, 123, 128, 129, 133, 140, 141, 148, 151, 158, 160, 164, 165, 168*

Мірошник Олекса Григорович — член ЦР і Всеукраїнської Ради військових депутатів, представник Південно-Західного фронту 1 *94*

Мірошник Петро Петрович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, старший унтер-офіцер (Петроградська військова округа) 1 *94*

Міхновський Микола Іванович (1873 — 1924) — політичний і громадський діяч, юрист. Один з зачинателів самостійницького руху в Україні. Лідер політичної організації «Братство тарасівців», один із засновників РУП, очолював Українську народну партію. Член громадсько-політичних організацій «Молода Україна», «Стара Громада». Редактор революційних видань «Самостійна Україна» (Львів, 1905), «Хлібороб» (Лубни, 1905), «Запоріжжя» (Катеринослав, 1906), «Сніп» (Харків, 1912 — 1913). 1914 р. мобілізований до царської армії, підпоручик. 1917 р. — працював в Київському військовому суді. Один з організаторів і голова товариства «Український військовий клуб ім. гетьмана Полуботка», від якого на Українському національному конгресі обраний до ЦР. На І Всеукраїнському військовому з'їзді обраний до УГВК. Організатор «Союзу Української Державности». Під його керівництвом товариство ім. Полуботка сформувало 1-й український полк ім. Б. Хмельницького. Ініціатор повстання полуботківців (5.07.1917), що мало за мету проголошення незалежності України. Після провалу повстання за особистим розпорядженням О. Керенського відправлений на Румунський фронт. 1918 р. підтримав гетьмана П. Скоропадського. 1919 р. заарештований більшовиками, згодом виїхав на Кубань. Працював в народній освіті, кооперації. Повернувся до Києва. 1924 р. закінчив життя самогубством 1 *5, 13, 17, 18, 20, 50, п. 5, п. 14, п. 23, п. 37*

Міцкевич (Мицкевич) Мечислав (Вячислав) Казимирович (1879 — ?) — польський політичний діяч в Україні, адвокат. Один з лідерів Польського націонал-демократичного централу. В липні 1917 р. призначений товари-

шем генерального секретаря міжнаціональних справ (польський відділ), подав у відставку, не погоджуючись із III Універсалом. З 20.01.1918 р. — генеральний секретар польських справ, міністр польських справ УНР. Після 1920 р. — перший польський воєвода Волині. 1922 р. закінчив політичну кар'єру **1** *74, 88, 92, 94, 95, 101, 103, 104, 113, 115, 117, 118, 119, 128, 129, 132, 133, 134, 136, 140, 141, 142, 147, 149, 150, 151, 154, 155, 158, 160, 174, 179, 180, 184, 199, 203, 205, 210, 212, 216, 220, 227, 228, 230, 234, 237, 245, 247, п. 105, п. 127;* **2** *3, 14, 20, 22, 24, 27, 35, 43, 104, 108, 114, 120, 123, 128, 130, 137, 138, 141, 148*

Мовчанюк Каленик Якович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Овруцького повіту Волинської губ. **1** *94*

Мозженко — член делегації ЦР для переговорів з Тимчасовим урядом (травень 1917 р.) **1** *36*

Мойсеєнко Євген Ігнатович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів **1** *94*

Молотов — штабс-капітан, розслідував справу полку ім. Б. Хмельницького **1** *80*

Монченко Микола — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів **1** *94*

Моргуліс Зіновій Григорович (1880 — ?) — громадський діяч, присяжний повірений. Належав до УСДРП. 1917 р. — член УПСФ. Обраний до ЦР від українців Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського Союзу міст. V.1917 — V.1918 рр. — товариш Київського губернського комісара ЦР. 1918 р. — юрисконсульт Київської округи водних шляхів. XII. 1918 — I.1919 рр. — київський губернський комісар. За радянської влади — науковий співробітник ВУАН, член колегії адвокатів. Засуджений в справі СВУ. Помер на засланні **1** *36*

Моржеєвський Болеслав — член ЦР від національних меншин **1** *94*

Морква К. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від козаків Кубанського війська, українець **1** *125*

Мороз (Морозов) Михайло Н. — член Київської губернської земської управи, II.XI. 1917 р. очолив Київську окружну комісію по виборах до Українських Установчих зборів, згодом — голова «Головної в справі виборів до Українських Установчих зборів комісії» **1** *195, 223, п. 108, п. 328;* **2** *7, 135, 142, 156, 159, 163*

Морозов Василь Якович — член ЦР від національних меншин. Належав до РСДРП (меншовик). Страховий інспектор, член ЦК Всеросійської спілки працівників цукрових заводів **1** *94*

Мосієнко Тихон Іванович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів **1** *94*

Мудряк Андрій — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Полтавського пов. **1** *94*

Музаферов Ю. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від татар **1** *125*

Мум фон Шварценштейн Альфонс (1859 — 1924) — барон, німецький дипломат. До 1917 р. — посол Німеччини в Пекіні, 1918 р. — в УНР і Українській Державі **2** *103, 104, 119, 148, 153, 165, 169, п. 90*

Муравйов Михайло Артемович (1880 — 1918) — підполковник російської армії, лівий есер. Після Жовтневого перевороту 1917 р. перейшов на бік радянської влади. У грудні 1917 р. — квітні 1918 р. — командував червоноармійськими загонами, що брали участь в боях проти Центральної ради, окупації м. Києва, згодом — в боях за т. зв. Одеську радянську республіку. В липні 1918 р. — командуючий Східним фронтом Червоної армії. Вбитий під час арешту після лівоесерівського заколоту **2** *112, п. 51*

Муравйов Олександр — помічник начальника Києво-Подільського управління хліборобства і державного майна. 1.04.1918 р. Рада народних міністрів УНР призначила йому державну пенсію **2** *133*

Мурляк Дмитро — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Херсонського пов. **1** *94*

Мусуфал Юсуф — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник Центрального воєнного мусульманського комітету **1** *121, п. 203*

Мшанецький Петро Іванович — член ЦР від Полтавщини (територіальне представництво). Належав до Селянської спілки. Входив до складу анкетно-слідчої комісії ЦР **1** *45, 94;* **2** *77, 86, 93, 156, 162*

Мядзіянко Павлина — делегат З'їду народів Росії в Києві від Білорусії, безпартійна **1** *125*

Мякотін **1** *53*

Мясніков (Мяснікян) Олександр Федорович (1886 — 1925) — радянський партійний і державний діяч. 1917 р. — голова Північно-Західного обл. комітету РСДРП(б). В жовтні 1917 р. — голова більшовицького ВРК Західного фронту, в листопаді — Головнокомандуючий військами Західного фронту **2** п. *55*

Набокін Іван Терентійович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, старший унтер-офіцер 131-го пішого Тираспольського полку I армії (Північний фронт) **1** *94*

Набоков Володимир Дмитрович (1869 — 1922) — російський партійний і державний діяч. Член ЦК партії кадетів, видавець-редактор партійного часопису «Вестник партии народной свободы», співредактор газети «Речь». Член I Державної думи. Входив до ряду комісій Тимчасового уряду. Товариш голови Передпарламенту. З 1919 р. на еміграції **1** *п. 16*

Наврочинський Іван Карпович — юрисконсульт міністерства польських справ УНР, суддя Київського апеляційного суду **2** *135*

Нагажевський Йосип — громадянин УНР засуджений німецьким воєнно-польовим судом до ув'язнення **2** *127, п. 68*

Нагажевський М. — громадянин УНР, засуджений німецьким воєнно-польовим судом до ув'язнення **2** *п. 68*

Надобко Сергій Федорович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, підпоручик 22-го запасного полку IX армії (Румунський фронт) **1** *94*

Назаренко — член ЦР від національних меншин **1** *94*

Назаренко Павло Пилипович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, поручик 246-го пішого Бахчисарайського полку X армії (Західний фронт) **1** *94*

Наконечний Никодим Артемович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, солдат інженерної роти 41-ї пішої дивізії VIII армії (Південно-Західний фронт) **1** *94*

Наріжний Олександр Петрович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, урядовець 30-го інженерного полку VII армії (Південно-Західний фронт) **1** *94*

Науменко Володимир Павлович (1852 — 1919) — громадський і педагогічний діяч, історик, філолог. Вчитель київських середніх шкіл і директор власної гімназії. Редактор журналу «Киевская старина» (з 1907 р. — «Україна»). В 1914 — 1917 рр. очолював Українське наукове товариство у Києві, був одним з його фундаторів. Член «Старої Громади», на основі якої при його участі в грудні 1917 р. була створена Українська федеративно-демократична партія. 15 березня 1917 р. був обраний (заочно) заступником голови Центральної ради, але в ході її конструювання і входження до неї соціалістичних партій до її складу не увійшов. 7.04.1917 р. Тимчасовим урядом призначений заступником, а у травні — куратором Київської шкільної округи. Його зайва поступливість російській шовіністично настроєній інтелігенції і гальмування темпів українізації шкільної освіти були об'єктом критики з боку Центральної ради і генерального секретарства освіти. Активно співробітничав в наукових комісіях міністерства народної освіти Української Держави і УАН. 8.07.1919 р. розстріляний в Києві ЧК **1** *8, 9, 37, п. 16*

Натієв Зураб Георгійович (1869 — 1919) — військовий діяч, генерал-майор російської армії. За походженням — осетин. В Армії УНР з 1918 р. генерал-хорунжий. Командир Запорозької дивізії, згодом — Запорозького корпусу. Відзначився в боях з більшовиками під Полтавою, Ромоданом, Харковом. За Української Держави — командир Окремої Запорозької дивізії. 1919 р. — організатор кавказького добровільчого батальйону. Загинув у бою з більшовиками **1** *п. 28;* **2** *п. 67, п. 94*

Невгад Іван Іванович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Васильківського повіту Київської губ. **1** *55, 94, п. 65*

Незлобін Павло Іванович (1884 — ?) — робітник-друкар. Член ПСР, голова виконкому Київської ради робітничих депутатів (до серпня 1917 р.) **1** *18, п. 19*

Незнамов О. — генерал російської армії, кандидат на посаду начальника штабу Румунського фронту **1** *246*

Некрасов Микола Вісаріонович (1879 — 1940) — російський політичний і державний діяч, професор Томського технологічного інституту. Депутат III і IV Державних дум. В 1909 — 1917 — член ЦК партії кадетів, лідер її лівого крила. 2.03 — 2.07.1917 рр. — міністр шляхів сполучення Тимчасового уряду, заступник голови другого коаліційного уряду і міністр фінансів. Наприкінці червня 1917 р. входив до складу делегації Тимчасового уряду на переговорах з ЦР у Києві, брав участь у підготовці проекту Декларації. 3 вересня 1917 — генерал-губернатор Фінляндії. В 1921 — 1930 рр. член правління Центросоюзу РСФРР і СРСР. Репресований органами радянської влади, в 1940 р. — розстріляний **1** *92*

Немітц Олександр Васильович (1879 — 1967) — контрадмірал російського флоту. В квітні 1917 р. підтримав ЦР, був обраний головою союзу офіцерів-республіканців Чорноморського флоту, сприяв українізації військово-морських сил. У серпні — грудні 1917 р. — командуючий Чорноморським флотом. 1919 р. — перейшов на бік радянської влади, перебував на командних посадах в червоній армії України. У лютому 1920 р. — грудні 1921 р. — командуючий морськими силами РСФРР **1** *227*

Немоловський Іван — міністр військових справ в уряді В. Голубовича в січні 1918 **2** *55, 65, 67, 68*

Немудрий Василь Андрійович — член ЦР Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Кобеляцького повіту Полтавської губ. **1** *94*

Неронович Євген Васильович (1888 — 1918) — політичний діяч. Член ЦР і Малої Ради від УСДРП. Голова організаційного комітету III Всеукраїнського військового з'їзду. Належав до лівого крила УСДРП, що прагнуло співробітництва з більшовиками, і входив до групи членів ЦР, що підтримували Народний секретаріат у Харкові і Раду народних комісарів у Петрограді, готували акцію, спрямовану на розпуск ЦР і передачу влади в Україні радам робітничих, солдатських і селянських депутатів. В березні 1918 р. — народний секретар з військових справ Народного секретаріата. Розстріляний військовими УНР у с. Великі Сорочинці в березні 1918 р. **1** *5, 172, 201, 208, 214, 218, п. 353, п. 356, п. 363, п. 403;* **2** *5, 21, 28, 38, 42, 48, 139, п. 52*

Нессими (Нессімі) Бей-Агмед — представник Туреччини на переговорах в Брест-Литовську, міністр закордонних справ Туреччини **2** *70*

Нечаївська Віра Йосипівна — делегат від Київського комерційного інституту на Українському національному конгресі, член ЦР від Українського жіночого союзу **1** *17, 20*

Нечаївський — член Української фронтової ради Південно-Західного фронту **1** *п. 363*

Нечуй-Левицький Іван Семенович (1838 — 1918) — письменник, етнограф і фольклорист. 30.03.1918 р. ЦР ухвалила законопроект про виплату йому довічної пенсії, 2.04. 1918 р. у день смерті письменника ЦР взяла під охорону все його майно, яке за його заповітом стало загальнодержавною власністю **2** *13, 131, 135, 136*

Николайчик Федір (1857 — ?) — педагог і історик, співробітник журналу «Киевская старина», в 1917 р. — інспектор Київської шкільної округи **1** *220*

Ніковський Андрій Васильович (1885 — ?) — політичний діяч, літературознавець і журналіст. Член ТУПу і редактор газети «Рада», журналу «Основа» (Одеса), газети «Нова Рада» (1917 — 1919). В березні 1917 від українських громадських організацій обраний до Виконавчого губернського комітету Київщини. Один із засновників Української Центральної ради і делегат від Союзу українських автономістів-федералістів. Член Тимчасового ЦК Союзу і заступник голови. Член УПСФ. 7.07.1917 р. — 29.04.1918 р. — заступник голови Центральної Ради, представник УПСФ у Малій раді. Член комісій ЦР для скликання територіального з'їзду і в справі переговорів з національними меншинами. 26.10.1917 р. обраний до Крайового комітету по охороні революції в Україні. 12.11.1917 р. — призначений комісаром м. Києва. Після гетьманського перевороту активний діяч опозиційної владі організації — Українського національного союзу (голова, член президії). В травні 1920 р. — міністр закордонних справ УНР (в кабінеті В. Прокоповича). В 1921 — 1924 рр. перебував на еміграції. Повернувся в Україну. Співробітник ВУАН. Засуджений у справі СВУ. Звільнений з-під ув'язнення 1940 р. Подальша доля невідома **1** *20, 30, 40, 49, 56, 58, 65, 66, 71, 73, 78, 84, 94, 141, 144, 149, 153, 158, 162, 163, 165, 180, 196, 198, 201, 202, 226, 229, п. 2, п. 21, п. 22, п. 329, п. 339, п. 344;* **2** *п. 62*

Нікольський — поручик, представник Загальноармійського комітету (Південно-Західний фронт) **1** *183*

Нікон (Безсонов Микола) (1868 — 1919) — єпископ крем'янецький, згодом — красноярський. Депутат IV Державної думи від Волині. Виступав із критикою царської політики щодо української мови і окупації російською армією Галичини і Буковини. Кандидатура Петроградської Національної ради на посаду Волинського губернського комісара. 1917 р., відмовившись від сану, приїхав в Україну. Очолював департамент середньої освіти генерального секретарства освіти, 1918 р. — департамент справ віросповідань МВС УНР **1** *32, 220*

Німець Федір Михайлович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів **1** *94*

Новаківський (Новаковский) Ю. — член ЦР і Малої ради від національних меншин, належав до ОЄСРП. Входив до складу фінансово-економічної комісії ЦР **2** *111, 117, 118, 131, 139, 142, 144, 150, 156, 159, 162*

Новицький С. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник Латвії, безпартійний **1** *125*

Новіцький Віктор Ізмаїлович — член ЦР від національних меншин **1** *94*

Нольде Борис Еммануїлович (1876—1948) — барон, професор міжнародного права, співробітник міністерства закордонних справ царської Росії. Член ЦК партії кадетів. 1917 р. — директор юридичного департаменту, товариш міністра закордонних справ Тимчасового уряду. Голова юридичної наради при Тамчасовому уряді, член юридичної комісії уряду, створеної для розгляду статуту Генерального секретаріату. Член Особливої наради для розробки закону про вибори до Установчих зборів. З 1919 р. на еміграції **1** *88, 89, 92*

Носарь Георгій Степанович (Хрустальов Петро Олексійович) (1877—1919) — помічник присяжного повіреного, меншовик. 1905 р. був головою Петербурзької ради робітничих депутатів, дістався мандат від Хрустальова. 1909 р. вийшов з РСДРП. 1917 р. голова Переяславської земської управи. Незабаром повітовий комісар, голова громадського комітету і продовольчої управи. Прибічник політики ЦР, згодом — гетьмана Скоропадського. Розстріляний 1919 р. ЧК **1** *60, п. 93*

Нусінов Абрум — член ЦР від національних меншин **1** *94*

Носке Густав (1868—1946) — німецький політик, соціал-демократ. З 1906 р. — посол рейхстагу, в 1919—20 рр. — міністр оборони Німеччини. 1918 р. брав участь в дебатах Берлінського рейхстагу в справі наказів німецького командуючого в УНР **2** *166*

Нотадзе — представник грузинської громади м. Києва на засіданні Малої ради **1** *195*

Оберучев Костянтин Михайлович (1865—1929) — полковник російської армії, командир гарматної бригади. За революційну діяльність в 1905—1907 рр. був звільнений з військової служби, емігрував до Швейцарії. Співробітничав в журналі «Киевская старина». Повернувся до Києва на початку 1917 р., був заарештований. Звільнений у революційні дні 1917 р. і призначений комісаром Київської військової округи. Член ПСР. З травня 1917 р. — командуючий Київською військовою округою. Звільнений з посади в листопаді 1917 р. урядом УНР. **1** *13, 30, 39, 51, 71, 80, 110, 111, 122, 124, п. 89, п. 189, п. 190, п. 191, п. 209*

Обнінський (Обнинський) Віктор Петрович (1867—1916) — російський політик і публіцист, член I Державної думи, засновник в її складі Союзу автономістів-федералістів. Лідер товариства

«Единение народностей». Редактор журналу «Народы и области». Симпатик українського руху, співробітник журналу «Украинская жизнь» (Москва) 1 *120*

Оболенський Валер'ян Валер'янович (псевдонім — ***Осинський Н.***) — діяч більшовицької партії, 1917 р. — член Московського обласного бюро РСДРП(б), член Харківського ВРК, з листопада по грудень 1917 р. головний комісар — керуючий Держбанком РРФСР, згодом голова ВРНГ, один з лідерів «лівих комуністів». З 1925 р. член ВЦВК і ЦВК СРСР 1 *237*

Оболешев — генерал, начальник штабу Київської військової округи 1 *71, п. 191*

Овраменко — солдат, член ЦР від Комітету військових депутатів Київського гарнізону 1 *20*

Овчаренко — український лівий есер, учасник заколоту прорадянської орієнтації в січні 1918 р. Заарештований М. Ковенком 2 *53, 54*

Овьян (Ов'ян) — діяч більшовицької партії, обраний на початку грудня 1917 р. головою ВРК 5-го корпусу XI армії, член ВРК Південно-Західного фронту. На початку грудня 1917 р. заарештований українською фронтовою радою у Старокостянтинові і невдовзі звільнений 2 *19, п. 26*

Огієнко Іван Іванович (1882—1972) — громадський і церковний діяч, митрополит, вчений-мовознавець, історик церкви. Член УПСФ. Один із засновників Українського народного університету в Києві. 1918 р. — перший ректор Кам'янець-Подільського державного університету. 1919 р. — міністр освіти УНР в урядах В. Чехівського і С. Остапенка, 1919—20 рр. — міністр віросповідань в урядах І. Мазепи і В. Прокоповича. 1920 р. емігрував до Польщі, до 1924 р. — міністр у справах віровизнання уряду УНР в екзилі. Викладав у вищих школах Львова і Варшави. 1951 р. обраний головою Української греко-католицької церкви у Канаді і митрополитом Вінніпега 2 *п. 31*

Огородников Федір Євлампійович (1867—1939) — генерал-лейтенант російської армії. З 1918 р. у червоній армії. 1918—1920 рр. — військовий керівник Білоруського військового округу 2 *19*

Огородній Михайло Іванович — член ЦР від Полтавської губ. (територіальне представництво). Належав до УСДРП. Входив до складу комісій реорганізації Комітету ЦР і для розробки проекту статуту автономії України. Член Миргородської земської управи 1 *49, 56, 57, 58, 65, 66, 72, 78, 79, 80, 84, 88, 89, 94, 97, п. 53, п. 74, п. 86*

Огороднікоз — помічник начальника постачання армії 1 *179*

Одинець Гаврило Матвійович — член ЦР від Чернігівської губ. (територіальне представництво), Комітету ЦР і Малої ради. Входив до складу делегації ЦР для переговорів з Тимчасовим урядом у травні 1917 р. Належав до УПСР, член Селянської спілки 1 *20, 36, 43, 94;* 2 *167*

Одинець Дмитро Михайлович (1882—?) — російський громадський діяч, історик права, викладав у Петроградському приватному університеті. Народний соціаліст. У жовтні 1917 р. призначений товаришем генерального секретаря національних справ (російський відділ). Міністр великоруських справ УНР (1918 р.) Емігрував 1 *156, 174, 179, 180, 182, 184, 186, 188, 190, 191, 194, 199, 203, 205, 210, 212, 217, 227, 233, 246, п. 310;* 2 *3, 4, 7, 11, 12, 14, 19, 22, 27, 29, 35, 40, 43, 50, 108, 113, 116, 118, 123, 137, 139, 147, 148, 149, 150, 160, 164, 166, п. 46*

Одинець М. — селянин с. Бровари на Київщині, учасник Українського національного конгресу 1 *19*

Одинець Сергій — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Переяславського пов. 1 *94*

Одрина Д. — голова санітарно-медичного відділу УГВК 1 *п. 54*

Озен-Башли І. — представник Виконавчого комітету кримських татар, делегат З'їзду народів Росії в Києві. Член кримсько-татарської соціалістичної партії 1 *121, 125, п.203*

Околот-Околотченко Дмитро — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, підпоручик повітряного відділу IX армії (Румунський фронт) 1 *94*

Окольський — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Окоронко — інженер, 13.03.1918 р. призначений РНМ УНР товаришем народного міністра шляхів 2 *108*

Окуневський Теофіл (1858—1937) — громадський і політичний діяч, правник, співзасновник Української радикальної партії. 1897—1900 рр., 1907—1918 рр. — посол від радикальної партії в австрійському парламенті. Представник Галичини на Українському національному конгресі. В березні 1917 р. брав участь в нараді, що розглядала проект нового управління Галичини і Буковини. За часів ЗУНР — член Української Національної ради 1 *19*

О'Коннор-Вілінська Валерія Олександрівна (1867—1930) — письменниця, перекладач і громадський діяч. Представник Союзу автономістів-федералістів в ЦР (обрана на Українському національному конгресі), входила до Комітету ЦР. Завідувала літературною секцією генерального секретарства освіти (1917—1918), входила до репертуарної комісії Українського національного театру. З 1919 р. на еміграції в ЧСР 1 *20*

Олександр II Романов (1818—1881) — російський імператор 2 *161*

Олександров Н. — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Олексіїв — учасник восьмої сесії ЦР 2 *п. 9*

Олексіюк (Олесіюк, Олесевич) Тиміш (1895—1978) — громадський і політичний діяч, лікар за

фахом. Член Центральної ради від українського населення Холмщини і Підляшшя, секретар Холмського губернського виконавчого комітету в 1917—1918 рр., заступник губернського комісара освіти в 1918—1919 рр. З жовтня 1919 р. — аташе української дипломатичної місії у Варшаві. Після другої світової війни емігрував, член уряду УНР в екзилі 1 *198*; 2 *59, 111*

Оліфер Іван Корнійович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Омельченко (?—1918) — сотник, командир І-ї сотні Студентського куреня, що 16.01.1918 р. прийняв бій з більшовиками поблизу ст. Крути. Загинув у бою 2 *п.б*

Онацький Євген Дометійович (1894—1979) — громадський діяч, журналіст, історик культури, лінгвіст. В ЦР репрезентував Чернігівську губ. (територіальне представництво), завідуючий секретаріатом ЦР 1917 р., у січні — березні 1918 р. — секретар ЦР. Належав до УПСР. За дорученням Малої ради в листопаді 1917 р. вів переговори з урядом козачих військ у Катеринодарі та Новочеркаську. В 1919—1921 рр. — керівник прес-бюро, голова дипломатичної місії УНР в Італії 1 *26, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 94, 95, 237, п.53*; 2 *47, 52*

Онда — румунський генерал 2 *14*

Онипко Борис Григорович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Гадяцького повіту Полтавської губ. 1 *94*

Онищенко Антін Єфимович — член ЦР і ЦК Селянської спілки. Член УПСР, голова Полтавського земельного комітету 1 *94*

Орел — представник української організації м. Ростова-на-Дону на Українському національному конгресі 1 *17*

Орел Володимир Овсійович — секретар профспілки торгово-промислових працівників. Член Бунду, входив до складу Бюро у справах виборів до міської думи в Києві 1 *33*

Оршак Я. — заступник голови Чехословацької національної ради 1 *п. 376*

Осадчий Тихон Іванович (1866—1945) — економіст, громадський і політичний діяч. Український націонал-революціонер. Член ЦК Селянської спілки, яку репрезентував в Центральній раді. Член Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Конотопського повіту Чернігівської губ. 1 *20, 94, п. 9*

Осадчий — козак, представник 2-го українського полку ім. гетьмана Павла Полуботка 1 *51*

Осипенко Степан Петрович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, представник Звенигородського повіту Київської губ. 1 *94*

Осипів Михайло — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів 1 *94*

Осипчук Митрофан — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Бердичівського повіту Київської губ. 1 *94*

Оснос (Оснес) Ісаак Тимофійович — член ЦР від національних меншин. Належав до Єврейського демократичного об'єднання. Входив до складу мандатної комісії 1 *91, 93, 94*

Остапенко Сергій Степанович — громадський і політичний діяч, економіст. В січні 1918 р. — економічний радник делегації УНР на переговорах в Брест-Литовську. Член української делегації на мирових переговорах з РСФРР (1918). Голова уряду Директорії УНР (лютий—квітень 1919 р.) 2 *109*

Островська Надія Іллівна (1881—1933) — делегат З'їзду народів Росії в Києві з дорадчим голосом. 1917 р. — голова Севастопольського комітету РСДРП(б), член губкому партії більшовиків, з грудня — Губревкому. З 1918 р. — заступник голови ЦВК Кубано-Чорноморської республіки, начальник політвідділу X армії 1 *п. 226*

Островський Зельман Соломонович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Отченаш Дмитро Лукич — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Отамановський Валентин Дмитрович (1893—1964) — громадський і політичний діяч, історик. Уповноважений Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського Союзу міст (1916), студент юридичного факультету Київського університету. Голова «Братства самостійників» (1917). Представник Української партії соціалістів-самостійників в ЦР, невдовзі його замінив М. Шаповал. Брав участь в бою під Крутами. За дорученням видавництва «Вернигора», одним з фундаторів якого він був, в травні 1918 р. — виїхав до Відня в справі організації друку українських підручників. 1920 р. повернувся на Україну, працював в ВУАН, директором Вінницької філії бібліотеки ВУАН. Був засуджений у справі СВУ. Після звільнення працював у вузах Харкова і Ленінграда 1 *20*

Охримович Володимир (1870—1931) — громадський і політичний діяч, вчений, журналіст. Один із засновників Української національно-демократичної партії в Галичині (1899). В 1907—1908 рр. — депутат до віденського парламенту. В 1902, 1906—07 і 1924—25 рр. редактор газети «Діло». Під час окупації російськими військами Галичини депортований до Сибіру. 1917 р. — один з лідерів «Галицько-Буковинського комітету допомоги жертвам війни». Входив до складу Української Національної ради УНР — ЗО УНР. Член УНДО, віце-президент НТШ 1 *п. 71*

Охримович Юліан (1893—1921) — політичний і громадський діяч, секретар УПСР, член ЦР від студентства 1 *21*

Ощановський Василь — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Літинського повіту Подільської губ. 1 *94*

Павелко — представник віча м. Пирятина на Українському національному конгресі 1 *17*

Павелко Василь — військовий діяч, прапорщик, член Українського військового організаційного комітету, один з перших організаторів українських військових частин. Член ЦР від Ростова-на-Дону (територіальне представництво), входив до складу комісії ЦР для розробки проекту статуту автономії України. Український націонал-революціонер 1 *20, 53, 56, 58, 60, 94, п. 5, п. 65*

Павленко Віктор Олексійович (1888—1932) — військовий діяч, підполковник авіації російської армії. 1917 р. — начальник протиповітряної оборони Ставки імператора Миколи II. Член ЦР і УГВК, представник ЦР у Ставці, де домогався українізації трьох корпусів Південно-Західного фронту. У вересні 1917 р. на чолі делегації до головнокомандуючого російською армією вів переговори про повернення українізованих частин в Україну. В листопаді 1917 р. — командуючий Київською військовою округою. Ініціатор створення 1-ї гвардійської Сердюцької дивізії. Очолював авіаційну справу Армії УНР в 1918 — листопаді 1920 р. Генерал-хорунжий Армії УНР. До 1926 р. перебував в еміграції. Повернувся до УРСР. Помер 1932 р. під час голодомору на Кубані 1 *50, 94, 174, 175, 179, 180, 188, 189, 227, п. 37*; 2 *п. 50*

Павленко Павло — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Лохвицького повіту Полтавської губ. 1 *94*

Павличенко Тимофій — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Брацлавського повіту Подільської губ. 1 *94*

Павлов — член МР від національних меншин, належав до РСДРП (меншовик) 2 *122, 127, 131, 139, 169*

Павловський Михайло Кузьмич — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, солдат 74-го пішого запасного полку (Московська військова округа) 1 *94*

Павловський Ю. І. — Представник від Катеринославського об'єднаного українського комітету на Українському національному конгресі, член його президії, член комісії ЦР для розробки проекту статуту автономії України. Український націонал-революціонер. Входив до Українського центрального кооперативного комітету 1 *17, 19, 58*

Павлуцький Григорій Григорович (1861—1924) — громадський діяч, вчений-мистецтвознавець, історик мистецтвознавства. Професор Київського університету. Один із засновників Української академії мистецтв (1917), автор статуту академії. 1918 р. — заступник голови культурної комісії української делегації на переговорах з РСФРР, професор і декан історично-філологічного факультету Українського державного університету в Києві, член комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН 1 *150*; 2 *п. 31*

Павлюк А. — селянин з Холмщини, учасник дебатів із земельного законодавства на восьмій сесії ЦР. Наприкінці 1917 р. організував у Києві із селян Київського повіту полк «Вільного козацтва» 2 *8*

Паламарчук Ксенофонт Сільвестрович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, належав до УСДРП 1 *94, 173*

Паламарчук М. — член виконавчого комітету Ради об'єднаних громадських організацій 1 *п.2*

Палянічка Феодосій — член ЦР за територіальним представництвом 1 *94*

Палшвода Панас Семенович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 1-го запасного артилерійського дивізіону (Московська військова округа). Належав до УПСР. Член Президії Всеукраїнської Ради військових депутатів 1 *94*

Пальковський (Пальківський) Тимофій — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Олександрійського повіту Херсонської губ. 1 *94*

Паночині Сергій Сергійович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, підпоручик 151-го запасного полку (Казанська військова округа), член комісії по виборах до Українських Установчих зборів 1 *94, 111*

Панченко Льонгин — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Чигиринського повіту Київської губ. 1 *94*

Панченко Михайло Юрійович (1885—?) — громадський і військовий діяч, поручик (Московська військова округа). Член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів. Член ЦК УПСР, згодом — член партії боротьбистів. 1919 р. — нарком освіти УСРР. В 20-і рр. — кіносценарист, редактор. Репресований органами радянської влади 1 *49, 54, 56, 58, 60, 79, 80, 84, 89, 94, 97, 239, п. 173*

Парфеній (Левицький Памфил) (1858—1922) — церковний діяч, єпископ кам'янецький, з 1908 — архієпископ тульський. Редактор перекладів Євангелія українською мовою. 1917 р. — кандидатура Петроградської Української національної ради на посаду полтавського губернського комісара. Митрополит Української Автокефальної церкви 1 *32*

Пархоменко Петро Юхимович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів 1 *94*

Пасовський Леонід Захарович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 240-го пішого запасного полку (Казанська військова округа), український трудовик. Входив до складу мандатної комісії 1 *91, 94*

Патерило Григорій Пилипович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів 1 *94*

Пащенко Іван Григорович (1872—?) — полковник Армії УНР. В листопаді 1917 р. — начальник артилерійського відділу Українського Генерального військового штабу. За Української Держави — генерал-хорунжий, начальник артилерії 2-го Подільського армійського корпусу 2 *п.19*

Пащенко Олімпіада Михайлівна — член ЦР від учительства, член комісії ЦР зі складу Ради. Голова Кам'янець-Подільської Селянської спілки 1 *20, 49, 94*

Пащенко-Пасько Андрій Іванович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, поручик 437-го Сестрорецького полку XII армії (Північний фронт) 1 *94*

Певний Аполон Васильович (1888—?) — громадський і військовий діяч, за фахом — агроном. 1917 р. — прапорщик учбової команди 150-го пішого Таманського полку (Північний фронт). Член ЦР і УГВК. Керівник «Вільного козацтва». Хорунжий Армії УНР. З 1919 р. — заступник головного державного інспектора Армії УНР. Репресований органами радянської влади. Подальша доля невідома 1 *94, п.37, п. 54*; 2 *67, 123*

Пелішенко (Пелишенко) — член ЦР від Одеського військового коша, представник Чорноморського флоту, матрос броненосця «Синоп». Належав до УСДРП 1 *17, 20*

Первод Закк-Паша — представник Турції на переговорах у Брест-Литовську 1 *248*

Переверзів — кандидат у делегати з правом дорадчого голосу на шостій сесії ЦР. Представник Північного Кавказу 1 *94*

Перекрістов (Перехрестов) — штабс-капітан, представник загальноармійського комітету на переговорах Генерального секретаріату в штабі Верховного головнокомандуючого (початок листопада 1917 р.) 1 *183*

Перенада — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Перепелищя Степан (1884—1932) — державний і громадський діяч, фахівець з питань української фінансової кооперації. Належав до УПСР. З 25.01.1918 р. — міністр фінансів УНР 1 *п.10*; 2 *55, 124*

Перетц Володимир Миколайович (1870—1935) — вчений-філолог, академік Петербурзької АН (з 1914). Член Українського наукового товариства в Києві, НТШ. 1918 р. входив до складу комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН. 1919 р. — академік ВУАН 1 *15*

Перченок Вульф Гіршович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Петлюра Симон Васильович (1869—1926) — політичний та державний діяч, організатор військових сил УНР, публіцист. Член РУП, згодом — УСДРП. Співробітник газети «Рада», журналу «Україна». Редактор газ. «Слово» (Київ), журналу «Украинская жизнь» (Москва). В 1916—1917 рр. — заступник уповноваженого Союзу земств на Західному фронті у Мінську. В квітні 1917 р. обраний головою Української фронтової ради військ Західного фронту, яка делегувала його на І Всеукраїнський військовий з'їзд. Голова УГВК, член ЦР. 15.06.1917 р. — призначений генеральним секретарем військових справ, 18.12.1917 р. вийшов із складу Генерального секретаріату, не погоджуючись з військовою політикою його керівництва. В січні 1918 р. — отаман українських гайдамацьких кошів Слобожанщини, на правах командуючого армією. Сформував Український гайдамацький кіш Слобідської України і брав участь у боях за Київ у дні більшовицького повстання. 1918 р. — голова Всеукраїнської спілки земств, діяльний член антигетьманської опозиції. У жовтні 1918 р. — член, з травня 1919 — голова Директорії УНР. Головний отаман Армії УНР. З 1920 р. на еміграції. Лідер уенерівської політичної еміграції. 1926 р. убитий в Парижі агентом НКВС 1 *30, 48, 51, 52, 60, 62, 66, 70, 72, 74, 76, 79, 80, 92, 94, 97, 102, 103, 111, 113, 121, 122, 136, 138, 144, 163, 165, 169, 171, 174, 178, 179, 180, 182, 185, 188, 189, 190, 191, 193, 199, 205, 210, 212, 217, 219, 220, 222, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 234, 237, 238, 240, 244, 245, 246, 248, п. 11, п. 30, п. 37, п. 111, п. 148, п. 181, п. 190, п. 201, п. 238, п. 258, п. 279, п. 339, п. 363, п. 368, п. 369, п. 370*; 2 *2, 3, 4, 11, 13, 16, 75, 79, 139, п.66*

Петренко — представник Чорноморського флоту на Всеукраїнському з'їзді Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів у Києві, член президії з'їзду 1 *239, 241*

Петренко Іван Григорович — представник Київщини на п'ятій сесії ЦР. Робітник, член виконкому Київської ради робітничих депутатів. Член РСДРП (меншовик) 1 *51*

Петренко Микола Трофимович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Петрів Всеволод Миколайович (1883—1948) — військовий і політичний діяч, полковник Генерального штабу російської армії, генерал-хорунжий Армії УНР. 1917 р. — начальник штабу Туркестанської дивізії, з українців якої організував гайдамацький кінний полк ім. К. Гордієнка. На чолі полку брав участь у боях у Києві в січні 1918 р., в операціях Запорозької дивізії та Запорозького корпусу 1918 р. Військовий міністр УНР у серпні 1919 р. На еміграції — професор Українського вільного університету в Празі. Член Проводу ОУН. В 1941—1944 рр. був ув'язнений в німецькому концтаборі 2 *п.53*

Петро І Олексійович Романов (1672—1725) — російський цар (з 1682), російський імператор (1721—1725) 1 *122*

Петровський — власник садиби 2 *144*

Петрушевич Євген Омелянович (1863—1940) — політичний і державний діяч, президент і диктатор Західної Області УНР, за фахом —

юрист. В 1907—1918 рр. — депутат австрійського парламенту, з 1910 р. — депутат галицького сейму. В 1914—1918 рр. — член Головної Української ради та Загальної Української ради. 4.01.1919 р. обраний президентом Західноукраїнської Національної ради, 22.01.1919 р. увійшов до складу Директорії УНР. 9.06.1919 р. — призначений Диктатором ЗО УНР — ЗУНР 1 *п.326*

Пешехонов Олексій Васильович (1867—1933) — один із засновників і лідерів російської партії народних соціалістів, з червня 1917 — член ЦК трудової народно-соціалістичної партії. 1917 р. — член виконкому Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів, ВЦВК рад РСД, Ради головного земського комітету. 5.05—31.08 — міністр продовольства Тимчасового уряду. Товариш голови Передпарламенту. Після Жовтневого перевороту увійшов до Союзу відродження Росії. 1922 р. висланий з РСФРР. 1 *105, п.185*

Пиленко — представник селян на засіданні ЦР 1 *56*

Пилипчук Пилип Каленникович (1890—1940) — громадський і політичний діяч, інженер комунікацій. Член української громади в Петрограді. До 1917 р. — помічник начальника Київської округи водних шляхів. Член ЦК УПСР. У Генеральному секретаріаті — виконуючий обов'язки директора департаменту генерального секретарства торгу й промисловості. За Директорії — керуючий міністерством шляхів УНР, голова надзвичайної дипломатичної місії УНР у Польщі 1 *30, 40*

Пиляй Кирило Петрович — член ЦР від Полтавщини (територіальне представництво) 1 *45, 94*

Пирхавка (Пірхавка) — гласний Київського губернського земського зібрання від Канева, його представник на засіданні Малої ради 2 *142*

Пинько — селянин, учасник дебатів із земельного законодавства на восьмій сесії ЦР 2 *п.23*

Письменний Степан Петрович — військовий діяч, моряк, писар начальника штабу дивізії тралення Балтійського флоту. Член ЦР і УГВК, відповідальний за військово-морські справи. Начальник канцелярії генерального секретарства військових справ, згодом — скарбник міністерства військових справ УНР 1 *36, 43, 94, п.37*

Питько — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Підгірський Самійло (1888—1945) — громадський діяч, присяжний повірений, організатор культурно-просвітнього руху на Волині. 1917 р. — редактор газети «Громадянин». Член ЦР від Волинської губ. (територіальне представництво). 15.01.1918 р. обраний Малою радою суддею Київського апеляційного суду УНР. В 1918—1919 рр. — голова Волинської губ. земської управи. Редактор «Волинської газети» (1918—1919), «Громади» (1920). В 1922—1928 рр. — член польського сейму. Розстріляний органами радянської влади 1 *45, 94, п.53*

Пілсудський Юзеф (1867—1935) — польський політичний і громадський діяч. 1892 р. — один із засновників Польської соціалістичної партії. В 1905—1907 рр. керував терористичними бойовими групами, 1908 р. заснував у Галичині «Союз активної боротьби». 1910 р. у Галичині очолив комісію по організації боротьби за незалежність Польщі, в 1914—1918 рр. командував 1-ю бригадою польського легіону в складі австро-угорських військ. В листопаді 1918—1920 рр. — керівник польської держави. 1920 р. — перший маршал Польщі. 1926 р. — ініціатор державного перевороту, військовий міністр, 1926—1928 і 1930 р. — прем'єр-міністр Польщі 1 *п.82*

Пількевич (Пилькевич) Олександр Меркурійович (1880—1922) — військовий і політичний діяч, полковник російської армії, згодом — генерал-хорунжий Армії УНР. Член ЦР і УГВК, старшина для особливих доручень при генеральному секретарстві військових справ. Комендант Окремого кордонного корпусу, інспектор культурно-освітніх справ у війську. Помер у таборі інтернованих у Каліші (Польща) 1 *36, 43, 44, 66, 73, 94, 97, 179, 180, 182, 191, 220, 222, п. 37, п. 92*; 2 *12, 19, 20, 22, 26, 27, 29, 30, 34, 40, 41*

Піонтковський Олексій Августович (1884—1918) — діяч більшовицької партії, до якої належав з 1904 р. З 1917 р. — член Уманської ради робітничих і солдатських депутатів, голова Уманського міському РСДРП(б). 5.01.1918 р. вбитий у ході воєнного протистояння місцевої ради і військ УНР 2 *46*

Піскун — член ЦР від національних меншин 1 *94*; 2 *п.84*

Пісоцький Анатолій Андрійович (Річицький Андрій) (1893—1934) — політичний діяч. Член ЦР і Малої ради від фракції УСДРП. Секретар З'їзду народів Росії в Києві. Один із засновників УКП. З 1924 р. — член КП(б)У, кандидат у члени ЦК КП(б)У. В 1930-х рр. — керівник комісії літератури ВУАМЛІН, в 1932 р. — уповноважений ЦК КП(б)У з хлібозаготівлі в Одеській області. 1934 р. розстріляний органами НКВС. 1 *94, 120, 163, 173, 208, 239*; 2 *28, 50, 61*

Пічкуров — член виконкому Всеросійської ради селянських депутатів 1 *53, п.67*

Піщанський — член ЦР від товариства «Українського Військового клубу імені гетьмана Павла Полуботка», полковник 1 *20*

Плавюк 1 *30*

Плевако Петро Антонович (бл. 1888—?) — громадський, політичний і церковний діяч. До 1917 р. — адвокатський помічник М. Міхновського. Входив до складу ЦК УПСР, член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів. Директор департаменту міністерства шляхів УНР.

Заст. голови Українського комітету залізничників (1918—1919). З 1919 р. на еміграції 1 *79, 80, 88, 89, 94, 97, 111, 114, п. 52*; 2 *83, 88*

Плеський — член Київської губерніальної земської управи, директор департаменту народної школи Київської шкільної округи 1 *4, 6, 8*

Плетнєв — поручик, слідчий у справі полку ім. Б. Хмельницького 1 *80*

Плеханов Георгій Валентинович (1856—1918) — один з лідерів російської соціал-демократії, теоретик марксизму 1 *п. 59*

Пліс Никифор Кирилович — член ЦР від національних меншин, належав до РСДРП (меншовик), голова Лубенської ради робітничих депутатів 1 *94*

Плохий — представник головного комітету Південно-Західних залізниць 1 *59*

Плохий Овсій Трофимович — член ЦР від просвітніх організацій м. Києва (територіальне представництво) 1 *20, 94*

Плющ Охрім (1872—?) — інженер шляхів сполучення. 1917 р. — член організаційного бюро у справі виборів до Київської міської думи. 1918 р. — інспектор міністерства шляхів Української Держави, 1919 р. — директор залізниць в УНР 1 *33, 40*

Погорілко Павло Ферамович — член ЦР від духовенства, священник з Києва 1 *5, 17, 21, 94*

Подгорський (Підгірський) Олександр Григорович — 2.01.1918 р. обраний ЦР суддею Київського апеляційного суду 2 *19, 37*

Пожарський Петро Никифорович (1878—?) — кооперативний діяч, історик українського кооперативного руху. Належав до УСДРП, член ЦР від київського губернського земства. Один з організаторів і співробітників Центрального Українського кооперативного комітету та сільськогосподарської кооперації «Централ». Входив до складу бюро у справі виборів до Київської міської думи, член комісії для розробки проекту статуту автономії України. За радянської влади — викладач Київського кооперативного інституту. Проходив по процесу у справі СВУ, був засланий. Подальша доля невідома 1 *18, 20, 33, 58, 84, 94, п.108*; 2 *6*

Позиненко Василь Якович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів (представник Катеринославщини) 1 *94, 95*

Поліщук — представник Галичини на Українському національному конгресі 1 *18*

Покровський Михайло Миколайович (1868—1932) — російський політичний і державний діяч, вчений-історик. Член РСДРП(б). 1917 р. — депутат Московської ради, в листопаді 1917 р. — червні 1918 р. — голова РНК Москви і Московської області. В грудні 1917 р. — член делегації РСФРР у Бресті. З травня 1918 р. — заступник наркома освіти РСФРР. З 1929 — академік АН СРСР. 1930 р. — член Президії ЦКК ВКП(б), член Президії ВЦВК і ЦВК СРСР 2 *8*

Поліщук — представник Галичини на Українському національному конгресі 1 *18*

Половодов — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник Уральського козачого війська 1 *125*

Полоз (Полозов) Михайло Миколайович (бл. 1890—1938?) — політичний і військовий діяч, прапорщик, згодом — хорунжий. Член ЦК УПСР. Входив до ЦР і УГВК. Представляв інтереси УГВК при Тимчасовому уряді в Петрограді, у складі делегації направлений до Брест-Литовська на мирні переговори. З рядом лівих українських есерів приєднався до ідеї створення уряду прорадянської орієнтації, за що був заарештований. 1919 р. — боротьбист, член радянського уряду України, виступав проти ліквідації УКП, 1920 р. — в КП(б)У, член її ЦК. Нарком фінансів УРСР. Член Президії ВУЦВК (1929). 1933 р. ув'язнений і розстріляний 1938 р. органами радянської влади 1 *41, 50, 51, 94, 95, 97, 165, 239, 241, п.37, п.92*; 2 *53, 54, 59, 149, 153*

Полонський Андрій Матвійович — кандидат у члени ЦР від студентства, член ЦК УПСР 1 *20, 21, 94*

Полотай Антін Пантелеймонович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Поляков — член військового уряду Дону 1 *209*

Помазан Василь — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Ніжинського повіту Чернігівської губ. 1 *94*

Пономаренко Федір Федорович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Звенигородського повіту Київської губ. 1 *94*

Понятенко Прокіп Дмитрович (1878—?) — громадський і політичний діяч, журналіст. Член РУП, згодом — УСДРП. Відпоручник ЦР від Чигиринської повітової організації до Київського губернського комітету. З липня 1917 р. — товариш генерального секретаря внутрішніх справ, директор канцелярії МВС УНР. Представник (консул) УНР за доби ЦР в Катеринодарі. В 1919—1920 рр. — член дипломатичної місії УНР у Варшаві. Повернувся на Кубань, подальша доля невідома 1 *8, 18, 77, 78, 80, п.20*

Попів Варлаам Михайлович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, поручик 618-го пішого Тернопільського полку XI армії (Південно-Західний фронт) 1 *94*

Попівський Василь Семенович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Поплавко Віктор Родіонович (1881—?) — підполковник російської армії, командир окремого броневого автомобільного дівізіона особливого призначення. Член ЦР і УГВК. Голова

мобілізаційного відділу УГВК. В грудні 1917 р. — генеральний комісар Одеської військової округи. Військовий консультант української делегації на мировій конференції у Брест-Литовську 1918 р. — головноуповноважений західного району міністерства продовольчих справ УНР, головний інспектор Державного хлібного бюро. Представник Національного союзу на переговорах з Антантою. До 1926 р. перебував на еміграції. 1928 р. повернувся до СРСР, подальша доля невідома 1 *37, 39, 41, 60, 66, 94, п. 37, п. 54, п. 92*; 2 *12, 24, 26, п. 30*

Поплавський Станіслав — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Попов Феофан Іванович — 2.01.1918 р. затверджений Малою радою суддею Генерального суду УНР 2 *37*

Порш Микола Володимирович (1879—1944) — політичний і громадський діяч, економіст, літератор. Належав до РУП і УСДРП. В березні 1917 р. — обраний до виконавчого комітету громадських організацій м. Києва від союзу кооперативів. Голова Всеукраїнської ради робітничих депутатів. Член ЦР і Малої ради від фракції УСДРП. Член ЦК УСДРП. Учасник Демократичної наради в Петрограді, член Передпарламенту від національних меншин. 26.10.1917 р. обраний до Крайового комітету для охорони революції в Україні. 12 листопада призначений генеральним секретарем праці УНР, з 18 грудня — генеральний секретар у військових справах та генеральний секретар праці. За Української Держави — учасник антигетьманського руху. 28.06.1918 р. був заарештований (разом з С. В. Петлюрою). В 1919—1920 рр. — посол УНР в Німеччині 1 *30, 78, 79, 80, 84, 89, 91, 94, 95, 97, 100, 102, 103, 104, 105, 111, 114, 116, 138, 147, 148, 156, 163, 165, 169, 172, 174, 175, 179, 180, 182, 184, 185, 188, 190, 191, 192, 203, 205, 209, 210, 211, 212, 214, 216, 217, 219, 222, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 234, 237, 239, 240, 245, 246, 247, 250, п. 2, п. 11, п. 164, п. 234, п. 246, п. 269, п. 274, п. 276, п. 284, п. 294, п. 324, п. 325, п. 355, п. 356, п. 370, п. 375, п. 390, п. 395, п. 405*;
2 *3, 7, 8, 10, 11, 13, 14, 16, 19, 22, 26, 28, 29, 30, 35, 38, 41, 42, 43, 44, 46, 54, 57, 67, 73, 75, 76, 79, 80, 82, 83, 84, 87, 88, 92, 98, 99, 103, 104, 108, 109, 112, 113, 115, 116, 118, 127, 131, 141, 144, 146, 148, 150, 152, 153, 158, 163, 167, 169, п. 41*

Постоловський Антін Олексійович (1889—1991) — громадський, військовий і церковний діяч, учитель. 1917 р. — фейєрверкер 49-ї артилерійської бригади IX армії. Член Всеукраїнської ради військових депутатів від Румунського фронту. Член Малої ради від фракції УПСР. 27.06.1917 р. — призначений секретарем ЦР, в січні 1918 р. разом з М. Шрагом підписав закон про випуск державних кредитних білетів УНР. В 1918—1919 рр. — тов. проскурівського повітового комісара. 1919 р. — емігрував до Польщі, з 1949 р. — в Аргентині, діяч УАПЦ 1 *56, 78, 79, 80, 84, 89, 94, 106, 215, 224, 225, 226, 236*; 2 *17, 23а, 236, 286*

Потішко Василь Якович (1895—?) — військовий діяч, економіст. В 1917 р. — прапорщик, представник фронту на І Всеукраїнському військовому з'їзді. Член ЦР і УГВК. Належав до УПСР. За радянської влади — економіст Гіпросельбуду і Укрплодспілки. 1931 р. засуджений у справі Українського національного центру. Подальша доля невідома 1 *94, п.10, п.37*

Почентовський — член ЦР і Малої ради від національних меншин. Належав до Польського національ-демократичного централу 2 *46, 50, 111, 124, 142*

Презан — головнокомандуючий російсько-румунськими арміями Румунського фронту 2 *п.18*

Прекул — член Малої ради від національних меншин, представник молдаван. Земський діяч в Бессарабії 2 *111, 111а, 159*

Пригода — селянин, учасник дебатів із земельного законодавства на восьмій сесії ЦР 2 *8*

Приходнюк Гнат Єремійович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Сквірського повіту Київської губ. 1 *55, 94*

Приходько Василь Пантелеймонович — громадський діяч, адвокат. 1917 р. — коломійський повітовий комісар Тимчасового уряду. 1919 р. — член дипломатичного представництва УНР у Туреччині 1 *30*

Приходько Віктор Кіндратович (1886—?) — громадський діяч, правник. В ЦР — представник Поділля. В 1917—1918 рр. — подільський губернський комісар освіти. Належав до УПСР. В 1918, 1920 р. — голова Подільського губернського земства. 1919 р. — подільський губернський комісар УНР. На еміграції (1922—1923) товариш міністра фінансів УНР та керуючий цим міністерством, згодом — викладач Української господарської академії в ЧСР 1 *17, 20, 94*;
2 *33, 159*

Прілежаєв (Прилежаєв) Іван Олександрович — член Київської ради робітничих депутатів, член Київської міської думи. Член ЦК ПСР, належав до Київського комітету партії есерів. За фахом — агроном 1 *18*

Прісовський Костянтин Адамович (1878—?) — генерал-майор російської армії. Наприкінці 1917 р. — начальник Костянтинівського військового училища. В лютому—березні 1918 р. — командир Запорозької бригади, в квітні 1918 р. — військовий комендант м. Києва. За гетьмана П. Скоропадського — начальник гетьманського палацу, командував українськими частинами в м. Одесі. 1919 р. перейшов на бік генерала А. Денікіна. 1920 р. емігрував до Туреччини. Подальша доля невідома 2 *79, 99*

Прокопович Вячеслав Костянтинович (1881—1942) — громадський і політичний діяч, педагог, історик, публіцист. Викладач історії в київських гімназіях, редактор педагогічного журналу «Світло». Член Української радикально-демокра-

тичної партії і ТУП. Від Українського союзу автономістів-федералістів обраний в ЦР і її Комітет, член комісії ЦР для скликання З'їзду народів Росії в Києві. З червня 1917 р. — член УПСФ, обраний до складу ЦК партії. Представник українських організацій в Київській земській управі. В січні—квітні 1918 р. — міністр народної освіти УНР. Після гетьманського перевороту повернувся до педагогічної праці. У травні—жовтні 1918 р. входив до складу політичної комісії Української мирної делегації на переговорах з РСФРР. У травні 1920 р. — голова Ради міністрів УНР. Один з соратників Головного отамана УНР С. В. Петлюри. Займав ключові посади в уряді УНР в екзилі 1 *4, 8, 20, 30, 32, 49, 54, 56, 58, п. 21, п. 22*; 2 *124, 128, 129, 130, 132, 133, 137, 138, 141, 143, 147, 148, 149, 151, 153, 158, 160, 164, 165, 167, 168*

Прокопович Кость Александрович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, солдат запасної автороти Західного фронту 1 *94*

Прокопович С. — член ЦР від м. Харкова (територіальне представництво) 1 *20, 94*

Прохоренко Іван — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Ананьївського повіту Херсонської губ. 1 *94*

Прош'ян Прош Перчович (1883—1918) — політичний діяч, один з лідерів лівого крила ПСР, член ЦК партії. 1917 р. редактор і видавець газети «Социалист-революционер». Був ініціатором альянсу з більшовиками під час червневої і липневої криз 1917 р. у Петрограді. На II Всеросійському з'їзді Рад обраний членом ВЦВК. В грудні 1917 р. — нарком пошт і телеграфів. Протестуючи проти заключення Берестейського миру, в березні 1918 р. вийшов із складу РНК РСФРР. Один з ініціаторів лівоесерівського заколоту в Москві, після поразки якого перейшов на нелегальний стан. В цей час займався підготовкою і переправкою лівоесерівських бойовиків в Україні. Помер від тифу 2 *25*

Проява Опанас Григорович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Радомисльського повіту Київської губ. 1 *53, 94*

Пугач Євгенія — дружина члена ЦР І. Пугача. 15.04.1918 р. РНМ УНР їй була призначена пенсія 2 *118*

Пугач Ісаак Михайлович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, ЦК Селянської спілки. Належав до УПСР, співробітник газети «Народна воля». Розстріляний більшовиками у січні 1918 р. у Києві 1 *50, 55, 56, 58, 67, 78, 79, 94, 97, п. 9, п. 249*; 2 *118*

Пузанов В. — підосавул, голова козачих частин, один з фундаторів «Південно-Східної федерації козаків і вільних народів степу» 1 *192, п. 319, п. 324*

Путник-Гребенюк Д. М. — штабс-капітан російської армії. 1917 р. — сотник, комендант Першого українського козачого ім. Б. Хельницького полку 1 *п.28*

Пухтінський (Пухтинський) Микола Дем'янович. 2.04.1918 р. обраний ЦР генеральним суддею УНР. Влітку 1918 р. — сенатор Адміністраційного Генерального суду Державного Сенату Української Держави. Член ПСР. Один з авторів земельного закону ЦР 2 *19, 37*

Пятаков Георгій (Юрій) Леонідович (1890—1937) — політичний та державний діяч. 1917 р. голова Київського комітету РСДРП(б), був членом виконкому Київської ради робітничих депутатів, а з вересня — її голова. Член ЦР та Малої ради, в якій був лідером більшовицької фракції. У жовтні 1917 р. — голова ВРК першого складу. Наприкінці 1917 р. — помічник головного комісара Державного банку РРФСР, згодом — головний комісар. Один в організаторів КП(б)У і секретар ЦК. У грудні 1918 р. — січні 1919 р. голова Тимчасового робітничо-селянського уряду. У подальшому — на відповідальних посадах у Червоній армії і державному управлінні. Розстріляний органами НКВС 1 *163, 165, 182, 233, 234, 237, п. 271, п. 283, п. 375*

Пятаков Леонід Леонідович (1888—1917) — член більшовицької партії з 1916 р., один з організаторів у Києві Червоної гвардії, голова військової організації при Київському комітеті РСДРП(б), член виконкому Київської ради робітничих і солдатських депутатів, у жовтневі дні — голова Військово-революційного комітету, обраний членом ЦВК Рад України. Загинув наприкінці грудня 1917 р. 1 *п. 297, п. 374, п. 379*; 2 *28*

Пятакови, брати — сини інженера-технолога, власника цукрових заводів Л. Т. Пятакова: Олександр (1885 р.н.), Михайло (1886 р.н.), Леонід (1888 р.н.), Георгій (Юрій, 1890 р.н.) та Іван — 2 *28*

Рабінович Лідія — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Рабкин Нохим Іудович — член ЦР від національних меншин, присяжний повірений 1 *94*

Радославов Василь (1856—1929) — болгарський політичний і державний діяч. Міністр болгарського уряду, в 1917—1918 рр. — президент Ради міністрів. Представник Болгарії на переговорах в Брест-Литовську 2 *70*

Радченко Микола Іванович — член Київського окружного суду, входив до складу «Головної в справах виборів до Українських Установчих зборів комісії». 15.01.1918 р. обраний Малою радою суддею Генерального суду УНР 1 *п. 331*; 2 *19, 37*

Рак-Михайловський С. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник Білорусії (Білоруська соціалістична громада) 1 *125*

Ратбель (Радбіль) Юхим Веніамінович — член ЦР від національних меншин, належав до ОЄСРП, присяжний повірений. Входив до складу мандатної комісії 1 *91, 94*

Рафес Мойсей Аронов-Гіршев (Григорович) (1883—1942) — єврейський політичний діяч, публіцист. Член ЦК Бунду, який репрезентував в ЦР і Малій раді. В липні 1917 р. призначений генеральним секретарем державного контролю. В листопаді 1917 р. входив до складу Крайового комітету для охорони революції в Україні. З 1919 р. — лідер лівого крила Бунду — Комфарбунду, згодом — член КП(б)У 1 *73, 74, 76, 88, 89, 92, 93, 94, 95, 98, 101, 102, 103, 112, 113, 114, 118, 128, 129, 131, 132, 133, 136, 140, 141, 147, 148, 156, 157, 163, 165, 169, 173, 175, 208, 229, п. 62, п. 136, п. 248, п. 249, п. 250, п. 265, п. 270, п. 344, п. 383*; 2 *28, 32, 38, 42, 46, 51, 55, 56, 61, 115, 118, 122, 124, 131, 139, 142, 144, 152, 163, 166, 167, 169*

Рахманова — власниця книгозбірні 2 *123*

Рашавець Микола Карпович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, підпоручник 294-го пішого запасного полку (Двінська військова округа) 1 *94*

Ревзіна Віра Ісааківна — член ЦР від національних меншин, курсистка Київського мединституту. Належала до партії есерів 1 *94*

Ревуцький Аврам Самойлович (1889—1946) — єврейський політичний діяч, член ЦР від національних меншин. Входив до складу ЦК ЄСДРП (Поалей Ціон). 1919 р. — міністр єврейських справ УНР 1 *94*; 2 *37, 48, 59, 110*

Редліх В. — кандидат від національних меншин до складу Генерального секретаріату 1 *73*

Речмедило Корній Мусійович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, солдат 1-го кулеметного полку (Петроградська військова округа), інструктор Центральної ради на Катеринославщині та Херсонщині 1 *94*

Рижій Іван Петрович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Вінницького повіту Подільської губ. 1 *94*

Риков Олексій Іванович (1881—1938) — політичний і державний діяч. 1917 р. — член президії Московської ради, член ЦК РСДРП(б). З вересня — член президії Петроградської ради. Нарком внутрішніх справ РСФРР. Був прибічником створення «однорідного соціалістичного уряду». 4 листопада вийшов із ЦК і РНК через незгоду з політикою партії, та незабаром, визнавши свою помилку, знову увійшов до ЦК. В 1918—1920 і 1923—1924 рр. — голова ВРНГ, згодом — голова РНК СРСР і РНК РСФРР, член Політбюро ЦК. Репресований органами радянської влади 1 *185*

Різниченко Федір Микитович — член ЦР, Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Ріхтер — представник ПСР на дев'ятій сесії ЦР 2 *57*

Ровенський Дмитро Демидович — член ЦР і УГВК, очолював агітаційно-освітній і організаційний відділи комітету, входив до складу делегації ЦР для переговорів з Тимчасовим урядом (травень 1917), солдат 1 *43, 80, 94, п.37*

Рогозинський Григорій — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Балтського повіту Подільської губ. 1 *94*

Родзянко Михайло Володимирович (1859—1924) — один із засновників і лідерів партії «октябристів», входив до її ЦК. Голова Катеринославського земства, в 1906—1907 рр. — член Державної ради. Голова III і IV Державних дум. Влітку 1917 р. разом з О. І. Гучковим заснував Ліберально-республіканську партію. В жовтні 1917 р. — виїхав на Південь до генералів Л. Г. Корнілова і А. І. Денікіна. 1920 р. емігрував до Югославії 1 *5, 52*

Рожанський Олександр Йосипович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Рожченко Іван Григорович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів (м. Конотоп). Належав до УСДРП 1 *94*

Розен — барон, до 1917 р. — російський посол у Вашингтоні. 1918 р. перебував з місією у Швейцарії в справі визнання Української Держави 2 *11*

Розенберг — банківський працівник 1 *245*

Розенштейн Мойсей Борисович — член ЦР від національних меншин, сіоніст (Київська організація). Входив до Комітету та фінансової комісії ЦР. Делегат З'їзду народів Росії в Києві 1 *72, 79, 80, 84, 94, 104, 105, 111, 125, п.128*

Ролік — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Романенко Хома Миколайович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Хорольського повіту Полтавської губ. Член УПСР 1 *94*;
2 *8, п. 26*

Романови — царська династія в Росії 1 *37, 241*

Романченко Іван — представник Ради робітничих депутатів та представників армії і флоту на Українському національному конгресі. Член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів (м. Одеса) 1 *18, 20, 51, 94*

Романюк Семен Миколайович — член ЦР від Всеукраїнської учительської спілки 1 *20, 35, 94*

Росторгуєв — представник Харкова на Українському національному конгресі 1 *18*

Рошаль Семен Григорович (1896—1917) — діяч більшовицької партії. Член РСДРП(б) з 1914 р. 1917 р. брав участь в Жовтневому перевороті в Петрограді. В листопаді 1917 р. призначений РНК РСФРР комісаром Румунського фронту. За його ініціативою 2.12.17 р. групою фронтових

більшовиків був створений самочинний ВРК, який проголосив встановлення радянської влади на Румунському фронті. Разом з іншими членами «фронтового ревкому» заарештований 7.12.17 р. і розстріляний 2 *19, п. 27*

Рубас Олексій Костянтинович — член ЦР від Харківської губ. (територіальне представництво). Належав до ПСР. Входив до складу фінансової комісії ЦР і комісії по реорганізації її Комітету 1 *20, 56, 57, 94*

Рубінов Лейб Мойсейович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Рубісов М. К. — член ЦР від Чернігівської губернії (територіальне представництво) 1 *20, 45*

Руденко Ларіон Йосипович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Чигиринського повіту Київської губ. 1 *55, 94, п.65*

Рудий Федір — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Крем'янецького повіту Волинської губ. 1 *94*

Рудик Роман Петрович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Ушицького повіту Подільської губ. 1 *94*

Рудкевич Ян — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Рудницький Валер'ян Леопольдович — член ЦР від національних меншин, репрезентував Польський націонал-демократичний централ в Малій раді. З кінця листопада 1917 р. — товариш генерального секретаря національних справ у польських справах. Входив до Польського виконкому — блоку польських політичних партій в Україні 1 *73, 75, 78, 79, 84, 88, 89, 91, 94, 97, 100, 102, 103, 105, 111, 125, 162, 185, 186, 228, п. 105, п. 106, п. 132, п. 246;* 2 *11, 13, 19, 29, 41, 44, 118, 124, 129, 133, 143, 149, 151, 153, 154, 158, 160, 165, 168, 169*

Русова Софія Федорівна (1856—1940) — громадський і педагогічний діяч, засновник українських жіночих організацій. В революційному русі з 1881 р., член партії «Народна воля», співробітничала в українських громадах Києва, Одеси, Харкова, Петербургу. З 1909 р. — викладач на Вищих жіночих курсах і у Фребелівському інституті (Київ). На Українському національному конгресі 8.04.17 р. обрана до ЦР (від просвітних організацій м. Києва). Один із засновників і керівників (1917—1918) Всеукраїнської учительської спілки. Протягом 1917—1919 рр. — директор департаменту дошкільної і позашкільної освіти генерального секретарства освіти. Безпосередній організатор «Просвіт», курсів українознавства, підготовки підручників для українських шкіл. Професор Української педагогічної академії (1918). 1920 р. — викладач Кам'янець-Подільського університету. На еміграції — професор українських високих шкіл у ЧСР. До 1938 р. — очолювала Головну українську національну жіночу раду 1 *20, 94*

Рустамбеков М. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від мусульман, представник ЦК тюркської партії федералістів Закавказзя 1 *123, 125, п. 213*

Рябцев — представник Козачого з'їзду в Києві, міністр шляхів Кубанської республіки 1 *169, п.274, п.276*

Рябцов Євген Петрович — голова Київської міської думи, член партії есерів, присяжний повірений 1 *73, 88, 89, 110, 112, 165, п. 200, п. 267*

Рябчинський Василь Григорович — член ЦР, Всеукраїнської ради військових депутатів, урядовець 22-ї запасної батареї IV армії (Румунський фронт) 1 *94*

Рязанов (Гольденбах) Давид Борисович (1870—?) — революційний діяч, вчений-марксист. 1917 р. — прибічник створення «однорідного соціалістичного уряду», у подальшому — діяч профспілкового руху, засновник і директор Інституту К. Маркса і Ф. Енгельса 1 *185*

Сабат Микола (1867—1930) — український галицький педагог і громадський діяч, філолог. В 1905—1919 і 1923—1927 рр. — директор української гімназії у Станіславові. 1917 р. — представник українців-галичан на Українському вічі у Києві, один з лідерів «Галицько-Буковинського комітету допомоги жертвам війни». За часів ЗУНР — шеф секції середньої школи в державному секретаріаті освіти 1 *13, п. 71*

Савицький О. І. — суддя Київського апеляційного суду 2 *135*

Савінков Борис Вікторович (1879—1925) — політичний діяч, письменник. Один з лідерів ПСР, керівник її бойової організації. Царським урядом засуджений до смертної кари. 1917 р. — комісар Тимчасового уряду VIII армії, з 28 червня — комісар Південно-Західного фронту, 19 липня — тов. міністра, керуючий військовим міністерством, 22 серпня — військовий губернатор Петрограда, виконуючий обов'язки командуючого військами Петроградської військової округи. 30 серпня подався до демісії, 9 вересня виключений з ПСР. Член Передпарламенту. Після Жовтневого перевороту брав участь в формуванні Добровольчої армії. 1918 р. у Москві створив «Союз захисту Батьківщини і волі», після його розгрому виїхав за кордон. 1924 р. нелегально повернувся до СРСР. Заарештований і засуджений до страти. Покінчив життя самогубством 1 *78, 88, 156, п. 115*; 2 *19, 156*

Савінський (?—1918) — начальник бойової дружини в м. Києві, делегат дев'ятої сесії ЦР. Член ПСР. В лютому 1918 р. — сотник Армії УНР, командир батареї під час боїв з більшовиками під Бердичевом. Разом із козаками своєї батареї потрапив у полон і був замучений більшовиками. Похований на Аскольдовій могилі 2 *57*

Савон Архип Наумович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, підпоручик 9-го Сибірського стрілецького полку XII армії (Північний фронт) 1 *94*

Савченко-Більський Михайло Александрович — громадський діяч, повітовий агроном у м. Борзні, член УПСР. В серпні — листопаді 1917 р. — генеральний секретар земельних справ. Подав у відставку, не погоджуючись зі змістом III Універсалу ЦР. 1918 р. — член президії Всеукраїнського земського союзу 1 *101, 103, 104, 106, 112, 113, 115, 117, 118, 119, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 136, 140, 141, 142, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 158, 160, 161, 171, 179, 180, 182, 188, п. 10*

Сагайдак Степан — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Остерського повіту Чернігівської губ. 1 *94*

Сагайдачний Гнат Мартинович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Саган Іван Данилович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, належав до УСДРП, м. Конотоп 1 *94*

Садиков Д. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від мусульман 1 *126*

Садківський — представник Таращанського повіту на п'ятій сесії ЦР 1 *60*

Садківський Федір Гаврилович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 6-ї запасної кулеметної роти VII армії (Південно-Західний фронт) 1 *94*

Садовський Валентин Васильович (1886—1947) — громадський діяч, журналіст та економіст, організатор українських студентських громад у Петербурзі. Член УСДРП, яку репрезентував в ЦР і Малій раді. В червні—серпні 1917 р. — генеральний секретар судових справ. За Директорії — міністр праці УНР. На еміграції — доцент Української господарської академії в ЧСР. Заарештований у Празі 1945 р., помер у Лук'янівській в'язниці в Києві 1 *7, 8, 18, 20, 24, 35, 38, 48, 52, 53, 62, 64, 65, 66, 70, 71, 74, 78, 79, 80, 82, 86, 92, 116, 125, 151, п. 11, п. 15, п. 121, п. 124;* 2 *102, 111, 115, 127*

Садовський (Тобілевич) Микола Карпович (1856—1933) — актор, режисер і громадський діяч, корифей українського театру. 1906 р. заснував у Полтаві перший український стаціонарний театр, який діяв до 1919 р. у Києві 1 *13, 239*

Садовський Ілько — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Саковіч (Сокович) Євген Олександрович (1864—1946) — державний діяч, інженер шляхів сполучення. Член УПСР. З 29.11.1917 р. — товариш генерального секретаря шляхів, з 25.01.1918 р. — народний міністр шляхів УНР. За Української Держави — консул в Швейцарії, голова комунікаційної комісії на переговорах з РСФРР. На еміграції в ЧСР — доцент українських високих шкіл 1 *230, 237, 245, 246, 247, п.10;* 2 *3, 4, 43, 55, 79, 80, 82, 83, 84, 98, 108, 112, 113, 116, 120, 123, 124, 126, 129, 130, 133, 137, 138, 140, 141, 143, 147, 148, 149, 150*

Салівон (Салівон) — кандидат у члени ЦР з дорадчим голосом від студенства 1 *21, 41, 94*

Саліковський Олександр Федорович (1866—1925) — громадський і політичний діяч, журналіст. Співредактор і редактор часописів «Киевские отклики» (1904—1909), «Украинская жизнь» (1912, 1915—1917) та ін. 1917 р. — голова комітету «Української Ради» в Москві, київський губернський комісар ЦР. В 1918—1919 рр. — посол УНР у Ризі, редактор журналу «Трибуна», 1920 р. — міністр внутрішніх справ УНР, редактор українських часописів «Українська трибуна» (1921—1922), «Трибуна України» (1922—23) та ін. Помер у Варшаві 1 *199*

Салтан Микола Васильович — член ЦР від студенства і Малої ради від фракції УПСР. Входив до складу ЦК УПСР. Делегат З'їзду народів Росії в Києві. У листопаді 1917 р. увійшов до складу постійної комісії законодавчих внесень. 18.04.1918 р. РНМ затвердила його членом дирекції Українського телеграфного агенства 1 *21, 80, 84, 94, 111, 173, 186, 195, 208, 218, 229, 244, п. 214, п. 303, п. 318;* 2 *38, 42, 61, 77, 86, 102, 105, 106, 110, 117, 122, 124, 127, 139, 145, 153, 159, п. 84*

Самойлович — член ЦР від студенства 1 *20, 80*

Самойлович Микола Павлович (1890—1951) — політичний і громадський діяч, хорунжий (Московська військова округа). Член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів 1 *94*

Самокишка — представник військової Ради штабу армій Румунського фронту 1 *114*

Саморуха Парфен Никифорович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів 1 *94*

Самсогин Валентин Андрійович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Сапожніков Авраам — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Сараджев (Сараджієв) С. — член ЦР і Малої Ради від ПСР. 1 *88, 89, 94, 95, 156, 162, 163, 169, 186, п.302*

Сафонов Яків Васильович (1872—1918) — військовий діяч, генерал-майор російської армії, начальник штабу 34-го армійського корпусу, згодом 1-го Українського корпусу під командуванням генерала П. Скоропадського. В лютому 1918 р. розстріляний більшовиками за відмову перейти на службу в Червону армію 1 *п.228*

Сацукевич О. Г. — член Революційно-польового штабу, створеного військово-революційним комітетом при ставці Верховного головнокомандуючого 2 *п.20*

Свеколкін І. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник від Донського козачого війська 1 *125*

Свергун — комендант Південно-Західної залізниці 2 *127*

Свідерський Микола Олександрович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів,

прапорщик 53-го пішого запасного полку (Московська військова округа) 1 *60, 94*

Севрюк Олександр Олександрович (1893—1941) — громадський і політичний діяч. Член ЦР від студенства і Малої ради від фракції УПСР. Входив до складу ЦК УПСР. 1918 р. — член, згодом — голова делегації ЦР на мирних переговорах у Брест-Литовську. В лютому 1918 р. — посол УНР у Берліні, 10 березня — призначений посланником УНР у Бухаресті. Очолював українську місію у Римі для репатріації полонених українців. На еміграції у Франції і Німеччині. Трагічно загинув у Берліні 1 *21, 35, 79, 80, 84, 94, 95, 97, 100, 102, 103, 104, 111, 116, 125, 148, 157, 163, 172, 192, 208, 229, 241, п. 10, п. 316, п. 317, п. 327, п. 331*; 2 *3, 11, 50, 70, 71, 77, 87, 99, 103, 104, 106, 113, 144*

Сейдамет Джафер (1889—1960) — політичний діяч, літератор, один з керівників кримськотатарського національного руху. В березні 1917 р. — член Мусульманського виконкому в Сімферополі. Ініціатор створення в його складі військового комітету та кримськотатарського комітету. Делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник кримських татар. Член Установчих зборів. 1918 р. — прем'єр-міністр кримськотатарського уряду, міністр закордонних справ. З 1918 р. на еміграції в Турції 1 *125, п. 401*

Селецький Федір Йосипович (?—1919) — член ЦР і УГВК. Прапорщик, представник V армії Північного фронту на 1-му Українському військовому з'їзді. Організатор українського військового руху. З листопада 1917 р. — начальник військово-політичного відділу Українського Генерального військового штабу, хорунжий. З 27.03.1918 р. — начальник видавничого відділу військового міністерства УНР. Загинув у боях з більшовиками під Шепетівкою 1 *35, 51, 94, п. 37*

Семенець Григорій Трифонович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, молодший фейєрверкер (Петроградська військова округа) 1 *94*

Семеняга Тиміш Петрович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів. Належав до УПСР і Селянської спілки. Член Золотоніської волосної управи 1 *94*

Семеняк — представник Херсонщини на шостій сесії ЦР 1 *94*

Сеньків Гнат Захарович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів 1 *94*

Сербиненко Андрій Миронович — представник Селянської спілки в ЦР, член Київської губернської земської управи, виконавчого комітету Київської губ. 1 *20*

Сербін — громадянин УНР, засуджений німецьким військово-польовим судом до ув'язнення 2 *п. 68*

Сергієнко Григорій — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Козелецького повіту Чернігівської губ. 1 *94*

Серебряков — 2 *92*

Сержант К. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник Латвії, соціал-демократ 1 *121, 125, 126, п.203*

Сеттаров А. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник мусульманської партії кримських татар 1 *120, 125*

Сивокінь Василь Андрійович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Лебединського повіту Харківської губ. 1 *94*

Сивошапка — див.: Вротновський-Сивошапка

Сидоренко Григорій Микитович (1874—1924) — політичний діяч, інженер. З 29.11. 1917 р. — товариш генерального секретаря шляхів. У лютому—квітні 1918 р. — міністр пошт і телеграфу УНР. Соціаліст-самостійник. В 1919—1922 рр. — посол УНР у Відні 1 *40, 230, 237, п.23*; 2 *11, 12, 19, 22, 24, 26, 27, 30, 43, 44, 73, 75, 76, 79, 80, 82, 87, 88, 92, 98, 104, 108, 109, 112, 113, 114, 116, 119, 120, 123, 124, 128, 129, 130, 132, 133, 137, 138, 140, 141, 143, 147, 148, 149, 151, 153, 154, 158, 160, 165, 169*

Симонів (Симонов) Дмитро Львович (?—1919) — політичний діяч, фінансист, один з провідних діячів Української партії соціалістів-самостійників. З 01.12. 1917 р. — директор першого контрольного департаменту УНР. З 12.03. 1918 р. — т.в.о. державного контролера в уряді В. Голубовича. Директор департамента державного контролю Української Держави, державний контролер в уряді Директорії УНР (грудень 1918 р. — квітень 1919 р.) 2 *112, 113, 114, 116, 119, 120, 121, 123, 126, 129, 130, 132, 133, 137, 138, 141, 143, 147, 148, 149, 151, 153, 154, 158, 160, 164, 168*

Синицька — представниця російського Товариства жіночого зібрання на Всеукраїнському національному конгресі 1 *18*

Синицький Максим Стратонович (1882—1922) — громадський діяч, юрист, фундатор київського товариства «Просвіта», Українського клубу у Києві та видавництва «Час». Член Київського губернського виконавчого комітету 1 *8*

Синявський Олександр Наумович (1887—1937) — громадський діяч, вчений-мовознавець, член ЦР від м. Харкова (територіальне представництво). Належав до УПСР 1 *20, 94*

Сиркін Наум Соломонович (Мойша-Нахман Шоломович) (?—1918) — член ЦР від національних меншин та Малої ради від сіоністів, інженер — за фахом, депутат Всеросійських Установчих зборів 1 *74, 79, 89, 91, 94, 97, 114, 122, 124, 125, 126, 144, 157, 201, п.105, п.144, п.243, п.344, п.383*; 2 *21, 42, 118, 122, 159*

Ситник Пантелеймон Іванович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів (представник Південно-Західного фронту) 1 *18, 94*

Сібірний (Сибірний) Павло Данилович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, старший унтер-офіцер запасного батальйону гвардійського Гренадерського полку (Петроградська військова округа) 1 *55, 94, п.65*

Сіверо-Одаєвський (Сіверо-Одоєвський) О. С. — член ЦР. Належав до УПСР, член ЦК, представник лівого крила партії, що прагнуло співробітництва з більшовиками. Входив до групи членів ЦР, що підтримувала Народний секретаріат і Раду народних комісарів у Петрограді, готували акцію, спрямовану на розпуск ЦР і передачу влади в Україні радам робітничих, солдатських і селянських депутатів. Депутат Всеросійських Установчих зборів 1 *172*; 2 *53, 54*

Сідлецький — представник українців римо-католицького віросповідання на Українському національному конгресі 1 *17, 219*

Сікора — член ЦР від українців Москви 1 *20*

Сімяшкевич Микола Васильович — член ЦР від Всеукраїнської учительської спілки. Належав до УПСФ. Член комісії ЦР з її складу 1 *20, 49, 94*

Сімоновський — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Скажутін І. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник Забайкальського війська 1 *125*

Скачко Марко Олександрович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, підпоручик 6-го Сибірського інженерного полку 1 *94*

Сквирський Володислав — член ЦР від національних меншин і політичних організацій 1 *94*

Скловський Йосип Львович — російський політичний і громадський діяч, присяжний повірений. Член Малої ради від ПСР. Входив до складу виконкому Київської ради військових депутатів 1 *75, 77, 78, 94, 114, 116, 125, 144, 147, 148, 162, 186, 192, 201, 218, 229, 241, 244, п. 17, п. 240, п. 253, п. 262, п. 361, п. 403;* 2 *7, 56, 57, 110, 118, 139, 142, 144, 162, п. 8*

Скнарь (Скнар) — член ЦР. Належав до УСДРП, член комісії ЦР із законодавчих внесень 1 *208, 229* 2 *28, 57, 77, 85, 86, 90, 93, 122, 139, 142, 146, 156*

Скоропадський Павло Петрович (1873—1945) — генерал-лейтенант російської армії. 1917 р. командував 34-м корпусом на Південно-Західному фронті. З 18 липня почав здійснювати українізацію корпусу. У жовтні його обрано почесним військовим отаманом «Вільного казацтва» України на Всеукраїнському з'їзді в Чигирині. У жовтневі дні частини 34-го корпусу під його командуванням не пропустили революціонізовані частини до Києва, роззброїли їх і відправили за межі України. 24 грудня склав з себе командування корпусом, займався організацією «Вільного козацтва» на Київщині. 29 квітня 1918 р. на з'їзді хліборобів-власників проголошений гетьманом України. 14 грудня цього ж року зрікся влади і виїхав до Німеччини 1 *149, п. 228, п. 235, п. 305, п. 305, п. 374;* 2 *13, п. 97*

Скоропис-Йолтуховський Олександр Філаретович (1880—1950) — політичний діяч, з 1908 р. перебував в еміграції. Як один з провідних керівників Союзу визволення України проводив значну роботу серед полонених-українців. 1917 р. — директор департаменту у загальних справах УНР. Весною 1918 р. комісар Холщини і Підляшшя, а потім і Полісся та Західної Волині. З 1920 р. на еміграції, один з діячів українського хліборобського-монархічного руху. 1945 р. був заарештований радянськими військовими властями, помер на засланні 1 *п. 32;* 2 *88, 92, 148, 149*

Скринніков Олександр Костянтинович — член ЦР від національних меншин (член Київського губернського комітету РСДРП (меншовик) 1 *94;* 2 *7, 60*

Скрипник — студентка Вищих жіночих курсів у Києві, входила до числа засновників ЦР, відповідала за організаційні питання і в березні 1917 р. очолювала комісію друкарських справ у ЦР 1 *4, 5, 7, 8, 9, 31, 32*

Скрипчинський Петро Васильович — поручик, згодом — капітан, член ЦР і УГВК, увійшов до складу Комітету охорони революції в серпні 1917 р. 1 *94, 111, п. 37, п. 92*

Скуйбіда Никифор Якимович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, підпоручик 1-го запасного мортірного батальйону м. Києва (Київська військова округа) 1 *94*

Славинський Максим Антонович (1868—1945) — громадський і політичний діяч, публіцист, поет. Редактор журналів «Украинский вестник», «Вестник Европы». Депутат І Державної думи. 1917 р. — один з організаторів Республікансько-демократичної партії (Російської РДП), член її ЦК. В Тимчасовому уряді — голова Особливої наради з провінціальної реформи (з правами міністра), представник Тимчасового уряду при ЦР і на З'їзді народів Росії в Києві. 1918 р. — посол Української Держави в Петрограді, член української делегації на переговорах з РСФРР. За Директорії УНР — голова дипломатичної місії в ЧСР. На еміграції професор Українського педагогічного інституту в Празі. 1945 р. заарештований радянськими органами і вивезений до СРСР, помер у в'язниці 1 *120, 122, 126, п. 198, п. 212*

Славінський І. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник поляків з дорадчим голосом 1 *125*

Слівинський Олександр Володимирович (1886—1956) — військовий діяч, підполковник російської армії. Член ЦР і УГВК. Голова Української ради Румунського фронту, комісар ЦР Румунського фронту. З 29.11.1917 р. — помічник

начальника Українського Генерального військового штабу Армії УНР. 1918 р. — начальник Генерального штабу Української Держави, член української делегації на переговорах з РСФРР. На еміграції в Німеччині, Канаді 1 *94, п. 37; 2 4, п. 19*

Слінко — представник партії народних соціалістів на засіданні Малої ради 6.04.1918 р. 2 *139*

Слюсаренко Микола — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Гадяцького повіту Полтавської губ. 1 *94*

Слюсарчук Спиридон Кирилович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 37-го Сибірського стрілкового полку IV армії (Румунський фронт) 1 *94*

Смачевський — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Смірнов Василь Андрійович — член ЦР від національних меншин, член Малої ради. Належав до РСДРП (меншовик). Очолював виконком Ради робітничих депутатів. Голова спілки торгово-промислових службовців 1 *84, 88, 89, 94*

Сніжний І. — член делегації ЦР на переговорах з Тимчасовим урядом (травень 1917 р.). Належав до Української радикально-демократичної партії, член комісії ЦР для розробки проекту статуту автономії України 1 *36, 43, 49*

Сніжний О. — член ЦР від Селянської спілки 1 *20, 58*

Соболів Кузьма — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Канівського повіту Київської губ. 1 *94*

Сокальський Іван Васильович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Соколан Корній Семенович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Соколов Олександр Миколайович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Соколовський С. І. — член фінансово-економічної ради, комісії з товарообігу з центральними державами при уряді УНР (1918). В квітні 1918 р. — голова дирекції Українського Державного телеграфного агентства 2 *66, 99, 109, 138, 153*

Сокольвак Михайло Семенович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 60-го пішого запасного полку (Румунський фронт) 1 *94*

Сокольніков (Бриліант) Григорій Якович (1888—1939) — діяч більшовицької партії, до якої належав з 1905 р. В 1909—1917 рр. перебував на еміграції, звідки повернувся в квітні 1917 р. разом з В. І. Леніним, член ЦК РСДРП(б), виконкому Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів, ВЦВК Рад. Брав участь у Жовтневому перевороті в Петрограді. Редактор газети «Правда», член Установчих зборів від РСДРП(б). Входив до складу делегації ВЦВК на переговорах у Брест-Литовську, голова російської делегації, що 03.03.1918 р. підписала мирний договір. В подальшому — на радянській військовій і дипломатичній роботі. 1937 р. репресований органами радянської влади 2 *134*

Соловей Яків Мордкович — член ЦР від національних меншин. Член Бунду, робітник 1 *94*

Солонниченко Іван Мефодійович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, солдат 3-го відділення 1-ї запасної автомобільної роти 1 *94*

Соробков — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Сорокін Питирим Олександрович (1889—1968) — російський політичний діяч, вчений-соціолог. 1917 р. — один з лідерів правого крила ПСР, редактор газети «Воля народа». Член виконкому Всеросійської ради селянських депутатів, Особливої наради по підготовці положення про вибори до Установчих зборів. Депутат Установчих зборів. Секретар О. Ф. Керенського з питань науки. Після Жовтневого перевороту неодноразово заарештовувався за антирадянську діяльність. Наприкінці 1918 р. засуджений до страти, був звільнений і повернувся до наукової роботи в Інституті соціології. 1922 р. висланий з РСФРР, з 1923 р. — на еміграції в США, професор Гарвардського університету 1 *53*

Сотник Павло — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Костянтиноградського повіту Полтавської губ. 1 *94*

Сохацький Василь Феофанович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, належав до УСДРП. Входив до складу мандатної комісії 1 *91, 94*

Сочинський Михайло Андрійович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 64-го Сибірського стрілецького полку X армії (Західний фронт) 1 *94*

Сталін (Джугашвілі) Йосиф Віссаріонович (1879—1953) — один з керівників Комуністичної партії і Радянської держави. З квітня 1917 р. незмінний член ЦК партії більшовиків. Брав участь у підготовці і проведенні Жовтневого перевороту. У 1917—1922 рр. — нарком у справах національностей. У 1919—1952 рр. — член Політбюро ЦК більшовицької партії, з 1922 р. — її генеральний секретар. Після усунення від керівництва лідерів т. зв. правої та лівої опозиції — фактичний диктатор СРСР 1 *211, 214, п. 385; 2 54*

Станкевич Антон Володимирович (1862—1919) — генерал-майор російської армії, верхов-

ний комісар, член Загальноармійського комітету «Захисту Батьківщини і революції». 1918 р. — перейшов до Червоної армії 1 *п. 338*

Старицька-Черняхівська Людмила Михайлівна (1869—1941) — громадський і культурний діяч, письменниця. Дочка М. Старицького. Член Української радикально-демократичної партії, ТУПу, співробітник українських видань «Літературно-науковий вістник», «Рада», «Рідний край», «Украинская жизнь» та ін. Організатор українських громадських товариств — «Просвіта», Літературно-артистичного, Українського наукового товариства. Голова Українського клубу «Родина» (1910—1917). У квітні 1917 р. на Українському національному конгресі обрана до ЦР і Комітету ЦР. Член ради Союзу автономістів — федералістів. Член УПСФ. Очолювала видавничий відділ генерального секретарства освіти, репертуарну комісію Українського театрального комітету. В 20-х рр. — науковий співробітник ВУАН. Засуджена у справі СВУ. Після п'ятирічного заслання повернулась до Києва. Вдруге заарештована 1941 р., померла під час етапу 1 *20, 30, 40, 94* 2 *55*

Старчевський Є. — один з лідерів Польського національно-демократичного централу. Кандидат у члени ЦР на шостій сесії з дорадчим голосом 1 *94, п. 127*

Стасюк Микола Михайлович — громадський діяч, кооператор. Один з організаторів селянських спілок на Катеринославщині. Член УПСР. Товариш голови ЦК Селянської спілки, від якої був делегований до ЦР і Малої ради. Голова агітаційної і член організаційної комісій, член комісії для розробки проекту статуту автономії України. Член виконавчого губернського комітету Київщини від українських громадських установ. Голова Київської губернської ради селянських депутатів. З 15.06.1917 р.— генеральний секретар харчових справ, 1.08.1917 р. подав у відставку. За часів Директорії УНР — начальник постачання армії в Кам'янці-Подільському. Емігрував. В 20-х рр. повернувся на Україну, науковий співробітник ВУАН. 1931 р. репресований, подальша доля невідома 1 *6, 8, 13, 20, 27, 29, 30, 31 32, 33, 38, 40, 42, 48, 49, 50, 52, 59, 62, 64, 65, 66, 74, 80, 91, 94, 105, 116, 156, 180, 239, п. 9, п. 10, п. 343;* 2 *28, 131, 139, 142, 144, п. 23*

Стахів Роман Данилович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Стебницький Петро Януарійович (1862—1923) — громадський діяч, письменник, публіцист. Один з провідників української громади в Петербурзі, ТУПу. Очолював «Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг». Після Лютневої революції очолив Українську Національну раду в Петрограді. Разом з О. Г. Лотоцьким підготував для Тимчасового уряду записку про нагальне задоволення національних інтересів українського народу (березень 1917). Член ЦК УПСФ. Комісар при Тимчасовому уряді в справах України. Репрезентував Україну на нараді по Установчим зборам. В уряді В. О. Голубовича — член фінансово-економічної ради, входив до дирекції Українського державного телеграфного агентства. У жовтні — листопаді 1918 р. — міністр освіти Української Держави. За радянської влади — керівник комісії ВУАН для складання енциклопедичного словника 1 *30, 34, 42, 46, 74, 103, 104, 106, 130, 148, 158, 171, 234, п. 13, п. 22, п. 40, п. 231, п. 282;* 2 *66, 138, 153*

Стемпковський Станіслав (1870—1952) — польський громадський і політичний діяч, письменник, один з лідерів Польського національно-демократичного централу. Родом із Східного Поділля. В 1906—1916 рр. займався українською кооперативною і освітньою справою. 1920 р. — міністр земельних справ в уряді В. Прокоповича 1 *п. 127*

Стенька Яків Миколайович — член делегації ЦР на переговорах з Тимчасовим урядом (травень 1917). Належав до УПСР. Член Полтавської повітової земської управи. 29.03.1918 р. призначений Радою народних міністрів УНР товаришем народного міністра земельних справ 1 *36;* 2 *130, 138*

Степаненко Аркадій Степанович (1889 — ?) — політичний і громадський діяч. Член ЦР, ЦК УПСР, ЦК Селянської спілки. Голова Київської повітової ради селянських депутатів. На початку 1918 р. — заступник голови ЦР. 1919 р. — емісар ЦК УПСР при уряді Директорії, начальник відділу постачання Армії УНР. За радянської влади — заступник директора Українбанку на Херсонщині, товариш начальника відділу постачання ХТЗ. Засуджений в справі Українського національного центру 1931 р. Подальша доля невідома 1 *78, 94, 239, 240, 241, п. 9, п. 10, 33;* 2 *55, 57, 60, 77, 86, 96, 102, 105, 156, 166, 169, п. 90*

Степаненко Олександр Ф. — громадський і політичний діяч, кооператор. В 1909—1911 рр. — редактор газети «Село». Член РУП, згодом — Української народної партії, 1917 р. — один з лідерів УПСС, яку репрезентував в ЦР. Входив до складу Київського губернського виконавчого комітету. У грудні 1917 р. обраний секретарем парламентської фракції самостійників. За Директорії представник УНР з економічних питань у Відні. 1922 р. повернувся в Україну з еміграції, висланий радянськими органами до РСФРР, де і помер 1 *4, 20, 30, 31, 35, 94, 173, п. 23, п. 33;* 2 *6, 7, 8, 10, 52, 59, 61, 111, 117, п. 11, п. 13*

Степаненко Тиміш Степанович — член ЦР і Всеукраїнської Ради селянських депутатів 1 *94*

Степанківський Володимир (1883—1957) — громадський і політичний діяч, журналіст, член РУП і УСДРП. Перебуваючи з 1907 р. в еміграції виступив одним із засновників ряду українських видань в країнах Західної Європи. В липні 1917 р. прибув до Стокгольма, де активно співробітничав в Українському пресовому бюро, яке утримувалось на кошти Німеччини і Австрії. Для встановлення контактів з Центральною радою виїхав в Україну, але був заарешто-

ваний в Петрограді як німецький агент. Проте йому дозволили зустрічатися з рядом діячів Центральної ради, зокрема з М. Поршем, який брав участь в Демократичній нараді у вересні 1917 р. Згодом був звільнений і в 1918 р. певний час перебував в Україні, невдовзі емігрував до Швейцарії, згодом — США **2** *9*

Степура Григорій Калістратович (1881—1939) — присяжний повірений. 1917 — начальник міліції Кам'янецького повіту. В квітні—жовтні — помічник подільського губернського комісара Тимчасового уряду, з 3 листопада — подільський губернський комісар, з 11 квітня 1918 р. — мировий суддя в м. Жванці Кам'янець-Подільського повіту. 1939 р. репресований органами радянської влади **1** *37*

Степура Іван Никифорович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів (Західний фронт), солдат. Член УПСР **1** *94*

Стефанович П. В. — член Київського окружного суду, входив до складу «Головної у справах виборів до Українських Установчих зборів комісії» **1** *п. 331*

Стерлін Лев Мордухович — член ЦР від національних меншин, належав до Поалей Ціон. Входив до складу мандатної комісії **1** *91, 94*

Стецюк Абрам — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Старокостянтинівського повіту Волинської губ. **1** *94*

Стешенко Іван Матвійович (1873—1918) — громадський і політичний діяч, педагог, літературознавець і письменник. Член таємних українських організацій «Молода Україна», «Стара Громада», ТУП. Брав участь у створенні РУП. Разом з Лесею Українкою заснував одну з перших соціал-демократичних організацій. Викладав у середніх та вищих школах Києва. 1915 р. очолив Тетянінську гімназію для біженців. У лютому 1917 р. — комісар з учбової частини і товариш голови Ради громадських організацій м. Києва. Влітку — окружний інспектор Київської шкільної округи. Засновник і співголова Товариства шкільної освіти, фундатор Всеукраїнської учительської спілки. Один з організаторів Української Центральної ради очолював її шкільну і редакційну комісії. Член Малої ради. 26.06.1917 р. призначений генеральним секретарем освіти. В січні 1918 р. разом з урядом В. Винниченка пішов у відставку. Наукова діяльність І. Стешенка була пов'язана з Товариством Нестора-літописця, Українським науковим товариством у Києві. Дійсний член НТШ (1917). Трагічно загинув 30 липня 1918 р. у Полтаві. Похований на Байковому кладовищі **1** *4, 6, 8, 9, 20, 27, 31, 52, 59, 62, 64, 66, 70, 74, 78, 79, 92, 94, 101, 103, 104, 106, 112, 113, 115, 117, 118, 119, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 136, 140, 141, 142, 145, 146, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 158, 160, 161, 162, 169, 171, 179, 180, 182, 184, 188, 190, 191, 194, 199, 201, 203, 205, 210, 212, 217, 219, 220, 222, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 234, 237, 244, 245, 246, 247, п. 11, п. 110, п. 151, п. 287, п. 329, п. 342, п. 384;* **2** *4, 7, 11, 12, 13, 14, 19, 20, 22, 24, 26, 27, 29, 30, 34, 35, 40, 41, 43, 44*

Стовбуненко-Зайченко Яків В. — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, поручик 240-го пішого Ваврського полку І армії (Північний фронт) **1** *94*

Стойкін В. — працівник Генерального писарства УНР **2** *140*

Столипін Петро Аркадійович (1862—1911) — російський державний діяч. З 1906 р. — міністр внутрішніх справ і голова Ради міністрів Російської імперії. В 1907—1910 рр. його державна політика («столипінська реакція») завдала значних втрат розвиткові українського національного визвольного руху. Автор аграрної реформи в Росії. Вбитий 1911 р. у Києві російським есером, агентом охранки **2** *161*

Сторубель Федір Хомич — громадський і політичний діяч, входив до ЦР від Катеринославської губернії, член Всеукраїнського організаційного комітету для створення Селоспілки
1 *19, 20, 36, 94;* **2** *8, п. 25*

Стоянович Іван — болгарський дипломат, член болгарської делегації на переговорах у Брест-Литовську **2** *70*

Страдомський (Стародомський) М. Ф. — заступник голови Київської міської думи, член партії кадетів, лікар. 1917 р. — голова виконкому Ради об'єднаних громадських організацій. В червні — серпні 1917 р. — комісар м. Києва **1** *18, 72, 110, п. 2*

Струве Петро Бернгардович (1870—1944) — російський політичний діяч, вчений-економіст і публіцист. Спочатку — легальний марксист, автор першого маніфесту російської соціал-демократії. З жовтня 1905 р. — один з лідерів партії кадетів, член ЦК партії, депутат II Державної думи, редактор журналу «Русская мысль». 1917 р. — член Передпарламенту. Діяч білого руху, член «Особливої наради» генерала А. П. Денікіна і уряду П. М. Врангеля **1** *п. 16*

Суворін Олександр Сергійович (1834—1912) — російський публіцист і видавець, засновник газети «Новое время», власник книжкового агентства. Відомий своїми українофобськими настроями **2** *27, 108, п. 70*

Суковкін Михайло Акінфійович — громадський і політичний діяч. До 1917 р. голова Київського губернського земства. 1917 р. — Київський губернський комісар Тимчасового уряду. Посол Української Держави в Туреччині (1918) **1** *5, 18, 34, 57, п. 53*

Сулиз Панас Харитонович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, м. Конотоп. Належав до УСДРП **1** *94;* **2** *п. 25*

Сумцов Микола Федорович (1854—1922) — вчений-літературознавець, етнограф, громадсь-

кий діяч. З 1888 р. — професор Харківського університету. В 1897—1919 р. — голова Харківського історично-філологічного товариства. З 1905 р. — член-кореспондент Петербурзької АН, з 1918 р. — академік УАН 1 *37*

Супрун Григорій — директор кредитової канцелярії генерального секретарства фінансів, член комісії з товарообігу з Центральними державами при уряді УНР 2 *109*

Сухий Захар Петрович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, поручик (Західний фронт) 1 *94*

Сухових Костянтин Олександрович — російський літератор. Член ЦР від партії есерів. Входив до складу ЦК виконавчого комітету ПСР і Київської міської думи 1 *75, 80, 88, 89, 94, 105, 121, 125, 148, 208, п. 17, п. 145;* 2 *9, 59, 102, п. 15*

Сушицький Феоктист Петрович (1883—1920) — вчений-філолог. Професор і ректор Українського державного університету в Києві (1918—1919), професор Української педагогічної академії 2 *п. 31*

Сушкевич-Сухоребрик Ю. І. — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів 1 *94*

Сьомушкін Веніамін Васильович — товариш генерального секретаря земельних справ УНР 2 *130*

Табуї (Табіус) Жорж (1867—1958) — французький генерал, з лютого 1917 р. представник при штабі Південно-Західного фронту (м. Кам'янець-Подільський). В грудні — «високий комісар» Французької Республіки при уряді УНР. Залишив Україну 23 лютого 1918 р. 1 *182*

Табурлянський Терентій — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94;* 2 *52*

Тагієв — делегат З'їзду народів Росії з дорадчим голосом, більшовик, матрос 1 *п. 226*

Талат-бей Паша (Талаат-Паша, Талад) Магомет (1874—1921) — турецький політичний і державний діяч. З 1909 р. — міністр внутрішніх справ Туреччини. В листопаді 1914 р. зробив заяву, що Туреччина визнає необхідним допомогти українському народові створити незалежну державу. Лютий 1917 р. — жовтень 1918 р. — великий візир 2 *70*

Тарасовський — представник 1-ї української дивізії на засіданні Малої ради 2 *146*

Таск Охрим Якович — голова Ради солдатських депутатів м. Києва, меншовик, присяжний повірений. Член Малої ради без мандата ЦР. Був визнаний без права дорадчого голосу 1 *72, 79, 94, п. 119*

Тележинський Михайло Ф. — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 305-го пішого запасного полку. Входив до складу Крайового комітету по охороні революції в Україні від Всеукраїнської ради військових депутатів 1 *94, 163*

Теодорович Іван Адольфович (1875—1937) — народний комісар у справах продовольства у Раді народних комісарів РСФРР. 4.11.1917 р. підписав заяву про вихід із РНК, займаючи позицію прихильника створення «однорідного соціалістичного уряду». До грудня 1917 р. виконував обов'язки наркома 1 *185*

Тер-Арутюнянц Михайло Карпович (1894—1961) — діяч більшовицької партії з 1917 р. 26.11.1917 р. начальник і комісар Революційного польового штабу при ставці Верховного головнокомандуючого. Під час громадянської війни — політпрацівник різних частин Червоної армії 2 *п. 20*

Терещенко Михайло Іванович (1886—1956) — великий землевласник, фінансист. Депутат IV Державної думи. Безпартійний, близький до прогресистів. 1915—1917 рр. — голова Київського обласного Військово-промислового комітету і товариш голови Всеросійського Військово-промислового уряду. 5.05 — 25.10.1917 р. — міністр закордонних справ. Наприкінці червня у складі делегації Тимчасового уряду (Керенський, Некрасов, Церетелі) брав участь у переговорах з ЦР та підготовці проекту декларації. 25 жовтня був заарештований в Зимовому палаці. Після звільнення навесні 1918 р. емігрував 1 *22, 62, 63, 79, 88, 89, п. 26, п. 95, п. 121, п. 140*

Терещенкова — делегат Українського національного конгресу 1 *18*

Терещук Матвій — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Острозького повіту Волинської губ. 1 *58, 79, 80, 94*

Терниченко Аристарх Григорович (1882—1927) — громадський діяч, вчений-агроном. Член УПСР. Професор сільськогосподарських вищих шкіл, редактор часописів «Рілля», «Село», «Трудове господарство», «Агроном» та ін. 29.12.1917 р. призначений товаришем генерального секретаря земельних справ. 5.04.1918 р. затверджений РНМ товаришем народного міністра земельних справ. Викладав у вузах Києва 2 *130, 138*

Тернюк Григорій Федорович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94;* 2 *8, п. 23*

Тертичний Сава Мефодійович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, робітник «Арсеналу» 1 *94*

Тесленко-Приходько Георгій Петрович — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник росіян. Член Київської організації російської партії соціалістів-революціонерів. Завідуючий електромеханічним відділом Всеросійського Союзу міст 1 *125*

Тимофієнко Олександр — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Полтавського пов. 1 *94*

Тимошенко Андрій Миколайович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, фельдшер 1 *94*

Тимошенко Данило Хомич — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, робітник «Арсеналу» 1 *94; 2 8, п. 23*

Тимошенко Сергій Прокопович (1881—1950) — громадський діяч, інженер-архітектор. Член РУП, згодом — УСДРП. Заступник головного інженера будівництва Південно-Донецької залізниці. 1917 р. — член ЦР від м. Харкова (територіальне представництво), харківський губернський комісар. В 1919—1920 рр. — міністр шляхів УНР. На еміграції — професор Української господарської академії в ЧСР 1 *20, 94*

Тимченко (Богун) Євген Костянтинович — (1866—1948) — громадський діяч, вчений-правознавець, лінгвіст. 1917 р. — член ЦР від Київщини (територіальне представництво). 20.12.1917 р. — член кодифікаційної комісії генерального секретарства судових справ. 1918 р. — член комісії для вироблення української правничої термінології міністерства юстиції Української Держави. За радянської влади — професор Інституту народної освіти в Києві, директор комісії ВУАН 1 *94*

Тищенко (Сірий) Юрій Пилипович (1880—1953) — громадський діяч, видавець, публіцист і письменник. В 1907—1918 рр. — засновник низки видавництв, в т. ч. «Український учитель» і «Українська школа», де в 1917—1919 рр. друкувались перші українські підручники 1 *7*

Тільман Гафт — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Ткалич Іван Мефодійович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 19-го Сибірського стрілецького запасного полку (Омська військова округа) 1 *94*

Ткаль Г. В. — член лівого крила УПСР, заарештований за причетність до спроби проradянського перевороту в січні 1918 р. 2 *53, 54*

Ткаченко-Гордієнко Андрій — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Ткаченко Данило Федорович — член ЦР від Бессарабії (територіальне представництво) 1 *20, 94*

Ткаченко Михайло Степанович (1879—1920) — політичний діяч, адвокат. Член РУП (1902—1904), с.-д. «Спілки» і УСДРП. 7 березня 1917 р. обраний головою правничої комісії ЦР, член її Комітету і Малої ради від фракції УСДРП. Член ЦК УСДРП. Гласний Київської міської думи. Голова Українського правничого товариства. 26.10.1917 р. обраний від УСДРП до складу Крайового комітету по охороні революції в Україні. В листопаді 1917 р. — березні 1918 р. — генеральний секретар судових справ, згодом — до 29.04.1918 р. — міністр внутрішніх справ УНР. Був причетним до арешту і таємного викрадення банкіра Ю. Доброго. Після розколу УСДРП (січень 1919) очолював ліву фракцію «незалежників», яка 1920 р. була перейменована на Українську комуністичну партію 1 *9, 18, 20, 27, 31, 32, 35, 37, 39, 40, 41, 42, 58, 65, 66, 71, 72, 73, 74, 75, 79, 80, 84, 88, 89, 91, 94, 97, 98, 100, 101, 104, 111, 116, 138, 144, 147, 148, 157, 162, 163, 165, 169, 171, 172, 174, 179, 180, 182, 184, 188, 190, 191, 194, 199, 203, 205, 210, 212, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 227, 228, 230, 231, 233, 234, 237, 240, 245, 246, 247, 248, 250, п. 11, п. 15, п. 40, п. 122, п. 172, п. 237, п. 250, п. 251, п. 252, п. 270, п. 283, п. 318, п. 339, п. 391, п. 406; 2 3, 4, 11, 12, 13, 14, 19, 20, 22, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 34, 35, 37, 40, 41, 42, 43, 54, 57, 59, 65, 67, 73, 74, 75, 76, 79, 80, 82, 83, 84, 87, 88, 92, 98, 99, 103, 104, 108, 109, 112, 113, 114, 116, 117, 119, 120, 121, 123, 124, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 146, 147, 148, 149, 151, 153, 154, 155, 158, 160, 164, 165, 167, п. 7, п. 80, п. 100*

Ткаченко Олекса Іванович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 4-го запасного пішого полку (Житомирський гарнізон, Київська військова округа) 1 *94*

Товкач Костянтин Іванович — мировий суддя, представник військового клубу м. Москви на Українському національному конгресі. Член УПСФ. 2.12.1917 р. призначений ЦР членом Генерального суду УНР, 24.04.1918 затверджений РНМ тов. народного міністра судових справ 1 *18; 2 135, 160*

Токаревський Михайло Дмитрович — член ЦР від Полтавської губернії, обраний на Українському національному конгресі. Належав до УСДРП 1 *20, 45*

Толпін Яків Гершович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Тома Альбер (1878—1932) — французький політичний діяч, правий соціаліст. З 1910 р. один з лідерів парламентської фракції соціалістичної партії. У роки першої світової війни входив до уряду Франції як міністр оборони. Після Лютневої революції 1917 р. приїздив до Росії і в Україну для агітації за продовження війни; 1919 р. — один з організаторів Бернського (II) Інтернаціоналу. В 1919—1932 рр. очолював Міжнародне бюро праці при Лізі націй 1 *36*

Томашівський (Томашевський) Є. П. — член ЦР, входив до складу фінансової комісії. Український націонал-революціонер 1 *56, 57*

Томільченко Михайло Мінович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Тоніев-Тоніянц А. — керівник Вірменського військового комісаріату, заснованого 7.01.1918 р. у Києві 2 *п. 69*

Тошев Андрій — член болгарської делегації на мирних переговорах у Брест-Литовську 2 *70*

Трахтенберг — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Трегубов — генерал-лейтенант російської армії, помічник командуючого Київським військовим округом, командуючий Київським гарнізоном восени 1917 р. 1 *169, 172;* 2 *164*

Трепов Федір Федорович — до 1916 р. Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор. Влітку 1916 р. призначений царською адміністрацією Галицько-Буковинським генерал-губернатором 1 *п. 116*

Тржецяк Леонід Казимирович — заступник члена ЦР від Польського національ-демократичного централу з правом вирішального голосу на шостій сесії ЦР 1 *94*

Тригоні — управляючий відомством Державного майна 1 *41*

Тригубенко Іван Михайлович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Трохименко Павло Петрович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Троцький Лев Давидович (1879—1940) — діяч російської соціал-демократії. На VI з'їзді РСДРП(б) був прийнятий у партію більшовиків, обраний почесним головою з'їзду і членом ЦК, у складі якого перебував до 1927 р. З вересня 1917 р. голова Петроградської ради робітничих депутатів, відігравав керівну роль у підготовці і проведенні Жовтневого перевороту. Один з творців Червоної армії, голова Реввоєнради. Висланий 1927 р. з країни після перемоги Й. В. Сталіна у внутріпартійній боротьбі, був убитий за його наказом у Мексиці 1 *241, п. 385, п. 406;* 2 *31, 99, 115, п. 7*

Труба Іван (1878—?) — громадський діяч на Катеринославщині, інженер шляхів сполучення. В 1917—1918 рр. — комісар народної освіти Катеринославської губ. У липні 1917 р. — делегат Всеукраїнського з'їзду залізничників, від якого обраний до комісії ЦР для розробки проекту статуту автономії України. 17.04.1918 р. затверджений РНМ товаришем народного міністра торгу і промисловості УНР. На еміграції в ЧСР — викладач українських високих шкіл 2 *151, 153*

Трубецькі — стародавній князівський рід, серед яких було чимало відомих громадських діячів. Трубецький Олексій Микитович — російський дипломат, вів переговори з українськими посольствами під час Визвольної війни 1648—1654 рр. Трубецький Сергій Петрович (1790—1860) — полковник, декабрист, один з засновників «Союзу порятунку», «Союзу благоденства», Північного товариства декабристів, смертну кару йому було замінено на довічне ув'язнення. Трубецькі мали садибу в заповідній зоні давнього Києва (вул. Володимирська, № 3), де на місці більш раннього спорудження (1803 р.) у 20-х роках XIX ст. побудовано дерев'яний будинок у стилі класицизму. З 1860 р. будинок належав сім'ї декабриста С. П. Трубецького, який того року помер у Москві. Останньою спадкоємицею з роду була княжна Є. І. Трубецька. Під час інтенсивної забудови у 70-х рр. XIX ст. цього району поряд з садибою були виявлені залишки князівських споруд часів Київської Русі. Археологічні розкопки в 70-х рр. нашого століття підтвердили унікальність цієї садиби, коли під будинком Трубецьких були виявлені залишки стародавніх споруд (капище, велика ротонда та ін.). Первинний архітектурний вигляд будинку до наших днів не зберігся. Малою радою садиба Трубецьких була взята під охорону держави як історико-архітектурна пам'ятка 2 *144, 151*

Трухачов — полковник російської армії, кандидат на посаду начальника Українського Генерального військового штабу 1 *180*

Туган-Барановський Михайло Іванович (1865—1919) — громадський діяч, економіст. Професор політичної економії Петроградського університету, співробітник марксистських видань «Новое слово», «Начало» та ін. В 1895—1907 рр. — легальний марксист, згодом — кадет, з 1917 р. — член УПСФ, автор програми партії. Влітку 1917 р. — повернувся в Україну, працював деканом юридичного факультету Українського народного університету в Києві. 8 вересня — 14 грудня 1917 р. — генеральний секретар фінансів і виконуючий обов'язки генерального секретаря торгу і промисловості УНР. Голова Ради Українського центрального кооперативного комітету і Українського товариства економістів. 1918 р. один із засновників УАН, голова соціально-економічного відділу. Помер в січні 1919 р. під час подорожі до Парижу в складі делегації УНР на мирову конференцію 1 *102, 103, 104, 106, 115, 128, 129, 131, 132, 133, 136, 140, 141, 142, 145, 146, 151, 152, 154, 155, 156, 158, 161, 165, 171, 172, 179, 180, 205, 233, п. 16, п. 22, п. 24, п. 48, п. 266, п. 288;* 2 *п. 31*

Тумас І. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник Литви 1 *125*

Туменас А. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник Литви 1 *125*

Туркало — представник студентської громади м. Томська на Українському національному конгресі 1 *17*

Тушкан Павло Федорович — член ЦР від Катеринославської губернії (територіальне представництво) 1 *20, 52, 53, 55, 56, 94, 111, п. 65*

Тшещяк — член фінансової комісії ЦР 1 *111*

Тьомкін Айзік Лейзерович — член ЦР від національних меншин, представник Бунду в Малій раді 1 *94, 148, 162, 169, 175, 192, 208, 214, 218, 223, 229, п. 62, п. 293, п. 318*

Тютюнник Юрій Йосипович (1891—1929) — військовий діяч. Член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів. Прапорщик 228-го пішого запасного полку (Харківський гарнізон), зго-

дом — в Одеській військовій окрузі. Організатор 1-го Сімферопольського полку ім. гетьмана Дорошенка, брав участь у формуванні Звенигородського коша «Вільного козацтва». З лютого 1919 р. — начальник штабу 1-ї бригади Задніпровської дивізії, зформованої з частин отамана Григор'єва, генерал-хорунжий Армії УНР. Після першого Зимового походу — інтернований в Польщі, створив у Львові повстанський штаб, який готував другий Зимовий похід. У кінці 1923 р. виїхав в УРСР, викладав у Школі червоних старшин. Розстріляний органами радянської влади 1 *94*

Удовиченко Олександр Іванович (1887—1975) — капітан, член делегації ЦР у справі тимчасового замирення на Південно-Західному фронті. 1917 р. — помічник начальника Українського Генерального військового штабу 1 *190, 219*

Удод Борис Логвинович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 173-го пішого запасного полку 1 *94*

Урбайліс Іван Юрійович (1886—1918) — діяч більшовицької партії. В червні 1917 — заступник голови, а в грудні 1917 р. — голова Уманської ради робітничих і солдатських депутатів. Вбитий в ході воєнного протистояння місцевої ради і військ УНР 1 *46*

Усенко Іван Васильович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів 1 *94*

Устименко — завідуючий прес-бюро ЦР 1 *32*

Ушкан (Ушкал) Іван Опанасович — член ЦР від Харківської губернії (територіальне представництво) 1 *20, 94*

Фамошняк Григорій Федорович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Фарботко І. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник білорусів, безпартійний 1 *125*

Феденко Іван — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Федина Овсій Юркович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Васильківського повіту Київської губ. 1 *94*

Федоров Григорій Федорович (1891—1936) — член виконкому Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів, член Петербурзького комітету РСДРП(б), член ЦК партії. У червні — голова Центрального союзу фабзавкомів Петрограда. Заступник наркома праці уряду РСФРР наприкінці 1917 р. 1 *185* 2 *п. 9*

Федорушко Петро — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Стародубського повіту Чернігівської губ. 1 *94*

Фейєрабенд В. А. — член Революційно-польового штабу, створеного 26.11.1917 р. ВРК при ставці Верховного головнокомандуючого 2 *п. 20*

Ференбах Костянтин (1852—1926) — німецький політичний діяч, у 1903—1920 рр. — посол до рейхстагу, 1918 р. — його голова, 1919 р. — президент Національного зібрання. У 1920—21 рр. — державний канцлер Німеччини. 1918 р. виступав у рейхстазі з критикою дії Ейхгорна в Україні 2 *166*

Фіалек Іполіт Михайлович (1875—1936) — член ЦР від національних меншин. Член Київського комітету РСДРП(б). Робітник заводу «Арсенал», член виконкому Київської ради робітничих депутатів. Один з керівників більшовицького повстання в Києві в січні 1918 р. У 1918—1926 рр. провадив підпільну роботу в Польщі, після повернення в УРСР працював на заводі «Арсенал», в газеті «Комуніст» 1 *94, п. 169*

Філатов — представник московських громадських кіл на засіданні Генерального секретаріату 2.12. 1917 р. 1 *234*

Філімонов А. П. — полковник, отаман — голова Тимчасового військового уряду Росії 1 *п. 313*

Філіповський — товариш генерального секретаря земельних справ, очолював департамент продовольства 1 *180*

Фінкельштейн Соломон Григорович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Фішер — сіоніст, кандидат у члени ЦР з дорадчим голосом 1 *94*

Флейшман (Фляйшеман, Фляйшман) — австро-угорський військовий аташе в УНР, майор 2 *148, 159*

Фомічев Іван Терентійович — член ЦР від національних меншин. Належав до партії есерів 1 *94*

Форгач Йоган (Янош) (1870—?) — граф, австро-угорський дипломат, угорець, був послом у Белграді. З березня 1918 р. в Україні — голова австро-угорської торговельної делегації, згодом посол при ЦР та гетьманському уряді. Сприяв анулюванню австро-угорським урядом таємного договору про поділ Галичини і недопущенню української адміністрації в Холмщину 2 *148, 159*

Франц — представник чехословацьких військ на фронті на Українському національному конгресі 1 *18*

Франц Йосиф (1830—1916) — цісар Австрії (з 1848), король Угорщини (з 1867) 2 *9*

Фрідковський — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Фрідман Ісаак Симонович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Фрумин Ілля Йосипович — лікар, представник комітету Ради об'єднаних громадських організацій на Українському національному конгресі, гласний Київської міської думи. Належав до партії есерів 1 *18*

Фурсевич Гнат Йосипович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, солдат 186-го пішого Асландузького полку VII армії (Південно-Західний фронт) 1 *94*

Фухс Сара Беровна — член ЦР від національних меншин, належала до Бунду 1 *94*

Халябуденко Опанас Семенович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, поручик 9-го пішого Інгерманландського полку V армії (Північний фронт) 1 *49, 94*

Ханенко (Хоменко?) 2 *151*

Харіто — комісар Тимчасового уряду на Румунському фронті 1 *169*

Харченко Олександр Іванович — писар, представник солдатів-українців Кексгольмського полку (Південно-Західний фронт) на Українському національному з'їзді, член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів 1 *18, 94*

Хащеватський Мойсей Ізраїлевич — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Хвиленко (Філенко) Захар Омелянович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Богодухівського повіту Харківської губ. Член фінансової комісії. Належав до УПСР 1 *57, 94, 97;* 2 *8, п. 23*

Хижняков — товариш міністра Тимчасового уряду 1 *210*

Химерик Василь Федосійович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Липовецького повіту Київської губ. Належав до УПСР. Голова Липовецької повітової управи. Член комісії ЦР для розробки проекту статуту автономії України 1 *58, 94*

Химиченко Петро Омелянович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Хідченко Кирило Григорович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, солдат 107-ї команди Лубенського гарнізону (Київська військова округа). Належав до УПСР. Член фінансової комісії ЦР 1 *57, 94*

Хмельницький Богдан-Зіновій (бл. 1595—1657) — гетьман Війська Запорозького (1648—1657), лідер Української національно-визвольної революції і засновник козацько-гетьманської держави 1 *13;* 2 *144, 161*

Ходзіцький — представник українського духовенства м. Києва на засіданні ЦР 17.05.1917 р. 1 *41*

Ходорович Микола Олександрович (1857—?) — генерал-лейтенант російської армії. З березня 1917 — командуючий Київською військовою округою 1 *13, 27, 30*

Холод Павло Дементійович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Холодний Петро Іванович (1876—1930) — громадський і педагогічний діяч, видатний маляр, вчений-хімік. Професор Київського політехнічного інституту. Член ТУПу. 1917 р. директор 1-ї української гімназії, один з організаторів Товариства шкільної освіти і Всеукраїнської учительської спілки. В ЦР репрезентував просвітні організації м. Києва (обраний на Українському національному конгресі). Належав до УПСФ, член її фракції в Комітеті ЦР. З 12.IX. 1917 р. — товариш генерального секретаря освіти. Залишався на цій посаді до 1920 р. На еміграції у Польщі. Співзасновник гуртка діячів українського мистецтва у Львові 1 *20, 56, 58, 78, 94, 179;* 2 *98, 103, 104, 108, 112, 114, 121, 123, 133, 137, 141, 158, 160, 164*

Хоменко Олександр — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів 1 *94*

Хоменко Павло Сильвестрович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів. Належав до УСДРП 1 *94*

Хоміцький (Хомицький) Микола Кіндратович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів. Український позапартійний соціаліст. Член мандатної комісії ЦР. Поручик 54-го Сибірського стрілецького полку XII армії (Північний фронт) 1 *94*

Хотовицький Микола Олександрович — член ЦР від кооперативних організацій України, трудовик, член ревізійної комісії ЦР 1 *20, 56, 58, 94, 111*

Христич Яким Гнатович — член ЦР від Таврії (територіальне представництво), позапартійний соціаліст, член фінансової комісії ЦР 1 *56, 57, 94, 95, 192*

Христюк Павло Оникійович (1890—1941) — політичний та державний діяч, публіцист, літературознавець. Належав до УПСР, яку репрезентував в ЦР (обраний на Українському національному конгресі) та Комітеті ЦР 5.04.1917 р. обраний членом ЦК УПСР, 16.06. — ЦК Селянської спілки. З 15 червня 1917 р. — генеральний писарь Генерального секретаріату. 18.01.1918 р. призначений міністром внутрішніх справ, з лютого 1918 р. — державний секретар УНР. За Директорії — товариш міністра внутрішніх справ. В 1919—1923 рр. на еміграції у Відні, член закордонної делегації УПСР, співредактор журналу «Борітеся — поборете!». 1923 р. повернувся в Україну. Редагував часопис «Література і мистецтво», працював науковим співробітником Інституту ім. Т. Шевченка, в Українбанку. Засуджений у справі Українського національного центру. Помер на засланні 1 *20, 30, 31, 38, 40, 42, 48, 52, 59, 61, 62, 64, 70, 75, 79, 86, 94, 98, 111, 116, 138, 169, 171, п. 9, п. 10, п. 122, п. 233;* 2 *8, 54, 55, 73, 76, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 92, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 109, 112, 113, 114, 116, 117, 119, 121, 123, 124, 126, 129, 130, 133, 137, 138, 140, 141, 143, 147, 148, 149, 151, 153, 154, 158, 159, 160, 164, 165, 167*

Хруцький Олександр Федорович — громадський діяч, правник, член української громади в Москві. Член ТУПу, 1917 р. — Союзу автономістів-федералістів, входив до складу комітету «Української ради» в Москві. 12.01.1918 р. обраний генеральним суддею УНР. За Української

Держави — сенатор Цивільного Генерального Суду Державного Сенату 2 *19, 37*

Хургин (Хургін) Ісаія (Ілля) Яковлевич (?—1926) — член Малої ради, делегат З'їзду народів Росії в Києві, належав до ОСЄРП. З 2 грудня 1917 р. — товариш генерального секретаря, міністра єврейських справ. З 1919 р. член КП(б)У 1 *125, 234, п. 18, п. 350;* 2 *24, 29, 41, 60, 98, 112, 113, 114, 121, 129, 130, 132, 133, 141, 142, 143, 144, 147, 148, 149, 151, 154, 160, 164, 166, 168, 169*

Цегельський Льонгін (1875—?) — український галицький публіцист і політик, діяч Української національно-демократичної партії. Редактор часописів «Діло» і «Свобода». З 1907 р. — посол до австро-угорського парламенту, з 1913 р. — до галицького сейму. Член Союзу визволення України. За часів ЗУНР в 1918—1920 рр. — державний секретар внутрішніх справ. На еміграції — в США 1 *п. 32*

Церетеллі Іраклій Георгійович (1881—1859) — один з лідерів РСДРП (меншовик). Депутат II Державної думи, голова соціал-демократичної фракції. 1917 р. — член виконкому Петроградської ради робітничих депутатів, заступник голови Президії ВЦВК. З 5 травня — міністр пошт і телеграфу Тимчасового уряду. Член делегації Тимчасового уряду на переговорах з Центральною радою в Києві в червні 1917 р. Брав участь у підготовці декларації. З 8 липня тимчасово очолював міністерство внутрішніх справ. У серпні обраний до ЦК РСДРП(оборонців). Після Жовтневого перевороту виїхав до Тифлісу і увійшов до складу виконкому Національної ради Грузії. З 1921 р. на еміграції у Франції 1 *59, 60, 62, 63, 88, 89, 92, 93, 138, 148, п. 59, п. 95, п. 121, п. 141;* 2 *38*

Циба Іван Миколайович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Зміївського повіту Харківської губ 1 *94*

Цибульський Кузьма — член ЦР від Києва (територіальне представництво) 1 *20, 94*

Цитович Микола Маркович — ректор Київського університету, доктор політ. економії і статистики 1 *103, п. 179*

Цицович Олександр Андрійович (1853—?) — генерал-лейтенант російської армії. 1917 р. — почесний голова товариства «Український військовий клуб ім. гетьмана Павла Полуботка», у березні — комендант київської залоги, в листопаді 1917 р. — військовий комендант м. Києва 1 *80, 189*

Цівшинський — кандидат на посаду судді Генерального суду 2 *19*

Ціплер — член делегації РСФРР на переговорах в Брест-Литовську 2 *8*

Ціхонь Роман — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Цорін Лев Якович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Цьома Грищко Сергійович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів 1 *94*

Чайка — представник української секції Київської ради солдатських і офіцерських депутатів на Українському національному конгресі 1 *18*

Чайківський Олександр — член ЦР, урядовець «Арсеналу» (Москва), член комісій ЦР для розробки проекту статуту автономії України та реорганізації Комітету ЦР. Український позапартійний соціаліст 1 *49, 56, 67, 84;* 2 *111*

Чалий Сава — див. Куцяк П. В.

Чапківський (Чопківський) Олександр Степанович — державний та військовий діяч, військовий урядовець. Представник військового клубу Москви на Українському національному конгресі. Член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів. Український позапартійний соціаліст 1 *49, 94, п. 145;* 2 *111, 112, 139*

Чарторижський Іван Львович — губернатор Тернопільської губернії, призначений російською адміністрацією на окупованих російською армією 1916 р. землях Галичини, з 9 травня до 30 серпня 1918 р. — київський губерніальний староста Української Держави 1 *п. 116*

Чеботар Микита — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Ананьївського повіту Херсонської губ. 1 *94*

Чеботарьов Микола Ю. (1884—1972) — військовий і політичний діяч, полковник Армії УНР. Член РУП і УСДРП. Член ЦР і УГВК. Начальник контррозвідки дієвої армії, директор політичного департамента МВС УНР, 1920 р. — начальник охорони Головного отамана С. Петлюри. На еміграції в Польщі, згодом — Німеччині 2 *10*

Челебієв О. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник татар, один з лідерів татарської національної партії («Міллі-фірки») 1 *125, п. 301*

Черановський (Черанівський) Маркіян — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Ровенського повіту Волинської губ. 1 *55, 94, п. 65*

Череватий — представник від Юрківської селянської громади Київщини на Українському національному конгресі 1 *17*

Черешнюк Михайло — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Бердичевського повіту Київської губ. 1 *94*

Чермак В. — заступник голови Чехословацької національної ради 1 *п. 376*

Чернищ Лаврентій — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Олександрівського повіту Катеринославської губ. 1 *94*

Чернишш — представниця Ліги захисту дитинства на Українському національному конгресі 1 *18*

Чернишш Іван Григорович — гласний Київської міської думи, кандидатура на посаду генерального секретаря торгу і промисловості 1 *53, 103, 117*

Чернін Оттокар (1872—1932) — граф, австрійський політичний діяч, міністр закордонних справ Австро-Угорщини (1916—1918). Очолював австро-угорську делегацію на мирних переговорах в Брест-Литовську, підписав Брестський мирний договір разом з таємним договором щодо Галичини і Буковини. У квітні 1918 р. пішов у відставку 2 *8, 31, 70, 72*

Чернов Віктор Михайлович (1873—1952) — один з лідерів і теоретиків партії есерів, член її ЦК. В 1908—1917 рр. — на еміграції. 1917 р. — член Петроградської ради, з квітня — член Бюро і товариш голови Президії виконавчого комітету. Член ВЦВК Рад. З 5 травня до 25 серпня міністр землеробства Тимчасового уряду. Член Установчих Зборів. Після Жовтневого перевороту один з керівників «Комітету порятунку Батьківщини і революції», входив до Союзу захисту Установчих зборів. 5.01.1918 р. обраний головою Установчих зборів. З 1920 р. — на еміграції 1 *43, 88, п. 17, п. 48, п. 338;* 2 *п. 7*

Чернопищук Тадей — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів 1 *94*

Чернота — член ЦР від м. Одеси 1 *21*

Чернявський Арсеній Петрович (1889—1944) — поручик, член ЦР і УГВК. Підполковник Армії УНР. На еміграції — доцент Української господарської академії в ЧСР. З 1939 р. — православний священик 1 *36, 43, 94, п. 37*

Чернявський Микола Федорович — член Харківської судової палати, 2.04.1918 р. обраний ЦР генеральним суддею УНР 2 *135*

Черняхівський — делегат Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів у Києві, представник Чорноморського флоту 1 *241*

Чеховський Антін — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Чеховський (Чехівський) Володимир Мойсейович (1876—1937) — громадський, політичний і церковний діяч, історик. Депутат І Державної думи. В 1907—1917 — активний учасник українського національного руху в Одесі, редактор «Українського слова» (1917), губернський комісар освіти ЦР на Херсонщині, голова Херсонської губерніальної ради, гласний Одеського ревкому. Від Одеської громади делегований до ЦР. Прихильник компромісу з більшовиками. Належав до УСДРП, з 1918 р. — член ЦК партії. В листопаді 1917 р. — політкомісар м. Одеси. Соратник і політичний однодумець В. К. Винниченка, яким рекомендований на посаду голови Ради міністрів і міністра закордонних справ Директорії УНР (26.12.1918 р. — 11.02.1919). Співавтор закону УНР про автокефалію (січень 1919 р). За радянської влади — професор Київського медичного інституту, Вінницького інституту народної освіти, співробітник ВУАН. Репресований у справі СВУ, розстріляний органами радянської влади 1 *17, 18, 21, 37, 50, 194, 237, п. 11;* 2 *9, 148, 154*

Чечель Микола Флорович (1891—1937) — політичний і громадський діяч, інженер. Учасник студентського руху, член української громади в Петрограді. 1917 р. — студент Петроградського інституту шляхів сполучення. Член ЦК УПСР. До ЦР делегований від студентських організацій. 27 червня обраний секретарем ЦР, член Малої ради. Входив до складу комісії для розробки проекту статуту автономії України. 22 квітня 1918 р. призначений РНМ членом української делегації на переговорах з РСФРР. Соратник і політичний однодумець М. С. Грушевського. 1919 р. емігрував до Відня, член закордонної делегації УПСР. 1923 р. повернувся в Україну, працював завідуючим будівельною секцією Держплану УРСР. 1931 р. засуджений в справі Українського національного центру. 1937 р. розстріляний органами НКВС 1 *21, 56, 58, 60, 67, 73, 78, 79, 80, 84, 88, 94, 95, 97, 98, 116, 175, 218, п. 10, п. 193, п. 360;* 2 *54, 77, 86, 93, 102, 139, 156, 158, 168, п. 60*

Чечель Петро Іванович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, представник Південно-Західного фронту 1 *94*

Чижевський В. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник молдаван 1 *122, 123, 125, п. 210*

Чижевський Владислав Якович — член Київської секції Польської партії соціалістичної 1 *122*

Чижевський Дмитро Іванович (1895—1977) — вчений-філософ, секретар виконкому Київської ради робітничих депутатів, виконкому Ради робітничих і солдатських депутатів. Належав до РСДРП (меншовик). Член ЦР і Малої ради. На еміграції — професор українських високих шкіл в ЧСР і редактор німецьких філософських видань 1 *51* 2 *7, 8, 21, 37, 46, 57, 59, 110, 131*

Чижевський Павло Іванович (1860—1925) — громадський і політичний діяч, депутат І Державної думи, один із засновників у її складі української парламентської фракції. Член ЦР від Полтавської губернії. Належав до УПСР. 1918 р. — голова делегації Української Держави в Швейцарії 1 *20, 45*

Чикаленко Євген Харлампійович (1861—1929) — громадський і політичний діяч, землевласник, видавець, меценат. Член «Старої Громади», один із засновників і лідерів ТУПу. Належав до Загальної безпартійної демократичної організації, Української демократичної партії (1904), Української демократично-радикальної партії (1905). Видавець газет «Громадська думка», «Рада». Обраний до ЦР від Союзу авто-

номістів-федералістів, однак активної участі в політичному житті не приймав. На еміграції — в ЧСР 1 *11, 20*

Чикаленко Левко Євгенович (1888—1965) — громадський і політичний діяч, археолог, син Є. Х. Чикаленка. 1917 р. — випускник Петроградського університету. Делегований в ЦР українською громадою Петрограда. Належав до УСДРП. З 27 червня 1917 р. — секретар ЦР, член Малої ради. Входив до складу комісії для розробки проекту статуту автономії України. З 1917 р. — викладач київської української гімназії, курсів для вчителів, у 1919 р. — науковий співробітник ВУАН. 1920 р. — радник МВС УНР. На еміграції — доцент українських високих шкіл в ЧСР, член наукових товариств 1 *20, 56, 58, 73, 74, 78, 79, 80, 84, 94, 105, 173, п. 86, п. 104, п. 110*

Чичерін Георгій Васильович (1872—1936) — радянський державний діяч, дипломат. Член більшовицької партії з січня 1918 р. З травня 1918 р. нарком закордонних справ РСФРР, у 1923—30 рр. — СРСР 2 *129, п. 79, п. 82*

Чопівський (Фещенко-Чопівський) Іван Андріянович (1884—1952) — громадський діяч, інженер-металург. В 1917 р. — доцент Київського політехнічного інституту, керівник відділу в управлінні головного уповноваженого по розподілу палива на Київщині. Належав до УПСФ. Делегований в ЦР від просвітніх організацій м. Києва. Член Малої ради, фінансової комісії і комісії для розробки проекту статуту автономії України. В Генеральному секретаріаті очолював відділ промисловості. З лютого 1918 р. — міністр торгу і промисловості УНР. З 1921 р. на еміграції, професор Гірничої академії в Кракові, Варшавського університету. 1945 р. заарештований в Катовицях НКВС і вивезений до концтабору. Помер на засланні в Комі АРСР 1 *17, 20, 31, 33, 56, 58, 89, 91, 92, 94, 97, 104, 111, п. 12, п. 22, п. 281*; 2 *103, 104, 109, 112, 123, 124, 126, 128, 129, 132, 133, 137, 138, 141, 143, 147, 148, 150, 151, 153, 154, 158, 160, 162, 164, 165, 168, п. 23, п. 95*

Чубар Василь — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів 1 *94*

Чубинський Михайло Павлович — юрист, вчений-правознавець, син П. П. Чубинського. Співробітник журналу «Украинская жизнь» (1912—1917, Москва). Належав до партії кадетів. Професор Харківського університету. 1917 р. балотувався до Українських Установних зборів. За часів Української Держави — міністр судових справ, голова Державного Сенату і Карного Генерального суду. Після падіння Української Держави — на службі в денікінській адміністрації. Емігрував до Югославії 1 *34*

Чубун О. — діловод канцелярії земельного департаменту генерального секретарства земельних справ 1 204

Чудінов Микола Степанович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, член УСДРП 1 *94*

Чудінов Ф. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник козаків (Оренбурзьке військо) 1 *125*

Чудновський Г. І. (1890—1918) — меншовик, з 1917 р. — більшовик, входив до Військової організації ЦК РСДРП(б), за її дорученням від роботу в XI армії Південно-Західного фронту. Брав участь в Жовтневому перевороті в Петрограді (член Петроградського ВРК). На II Всеросійському з'їзді рад обраний членом ВЦВК, потім — надзвичайний комісар на Південно-Західному фронті. 11 грудня заарештований українською фронтовою радою у Старокостянтинові і відправлений до Києва, де був ув'язнений в Косому капонірі. Звільнений в січні 1918 р., загинув у бою з німецькими військовими частинами під Люботином в квітні 1918 р. 2 *19, 127, п. 26, п. 27*

Чумило — учасник З'їзду народів Росії в Києві, писар редакційної комісії 1 *п. 214*

Чуприна Онуфрій Осипович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Чурляніс С. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник Латвії 1 *125*

Чхеїдзе Микола (Карл) Семенович (1864—1926) — один з лідерів меншовиків. Депутат III и IV Державних дум. 1917 р. — член Тимчасового комітету Державної думи. В лютому—серпні — голова Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів, голова президії ВЦВК Рад, член ЦК РСДРП(оборонців). 9 вересня склав свої повноваження. Учасник Демократичної наради в Петрограді, член Передпарламенту і Установчих зборів. В лютому 1918 р. очолив Закавказький сейм. 1921 р. емігрував. Покінчив життя самогубством 1 *43, 138*

Шабарова Еміне — делегат З'їзду народів Росії в Києві від татар 1 *122, 125*

Шальман Йосип Михельович — член ЦР від національних меншин, сіоніст 1 *94*

Шаля — член Малої ради на її засіданнях в Житомирі 2 *77, 86, 93*

Шапаран (Шапаренко) — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Пирятинського повіту Полтавської губ. 1 *55, п. 65*

Шапіра Мейер-Самуїл Ошерович — член ЦР від національних меншин, член Київської військової республіканської спілки 1 *94*

Шапкін — очолював козачу делегацію, відряджену Генеральним секретаріатом на Дон 1 *231*

Шаповал М. — член ЦР від Союзу української державності 1 *21, 45*

Шаповал Микита Юхимович (1882—1932) — політичний і громадський діяч, поет (М. Сріблянський), публіцист, вчений-соціолог.

Видавець (разом з П. Богацьким) літературно-мистецького журналу «Українська хата» (1909—1911). В 1911—1917 рр. працював лісоводом в приватних маєтках. В березні 1917 — київський повітовий комісар Тимчасового уряду, заступник голови Київської земської управи. Голова Всеукраїнської лісової спілки. Член ЦР і Малої ради від УПСР, членом ЦК якої його обрано в липні 1917 р. Прихильник радикально-демократичного напрямку. В серпні увійшов до складу Комітету охорони революції. Підтримав повстання полуботківців. Член Передпарламенту від національних меншин. З 1 жовтня — директор лісового департаменту в генеральному секретарстві земельних справ. 2.12.1917 р. — 16.01.1918 р. — генеральний секретар пошт і телеграфу в УНР. За часів Української Держави — активний діяч Національного союзу, безпосередній організатор повстання проти гетьмана П. Скоропадського. Міністр земельних справ в уряді Директорії УНР (грудень 1918 р. — лютий 1919 р.). 1919 р. виїхав за кордон. Організатор українських громадських установ, вищих шкіл в ЧСР, засновник Українського соціологічного інституту в Празі (1924). Голова Українського громадського комітету. 1 *12, 58, 94, 95, 103, 116, 138, 147, 148, 157, 162, 163, 165, 201, 229, 230, 235, 237, 246, 247, п. 10, п. 191, п. 232, п. 257, п. 262, п. 333, п. 336, п. 339, п. 373, п. 395;* 2 *3, 4, 11, 13, 14, 19, 20, 22, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 34, 35, 41, 43, 162*

Шаповал Олександр Андрійович (1888—1972) — військовий діяч, полковник Армії УНР. 1917 р. — командир 1-го козачого полку ім. Б. Хмельницького, весною 1918 р. — 3-го Запорозького ім. Б. Хмельницького полку в Запорозькій дивізії. Належав до УПСС. За часів Директорії УНР — міністр військових справ (лютий—березень 1919 р.). На еміграції — діяч українського монархічного руху 1 *95, 111, 208, п. 173*

Шаповал Харитон Трофимович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, військовий урядовець (Київська військова округа) 1 *94*

Шаровський Василь Михайлович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Олександрівського повіту Катеринославської губ. 1 *94, 95*

Шатов — козачий сотник 1 *179*

Шафоренко І. — член комісії при уряді УНР для укладання торговельних договорів з Центральними державами 2 *109*

Шахматов Олексій Олександрович (1864—1920) — російський вчений-філолог, академік Петербурзької АН з 1897, дійсний член НТШ. Автор низки наукових праць з історії української мови. Разом з іншими прогресивними російськими вченими виступав за скасування заборони українського друкованого слова 1 *15*

Шаховської Дмитро Іванович (1862—1939) — князь, член ЦК партії кадетів, депутат I Державної думи. 1917 р. — член виконкому Московського комітету громадських організацій. 5 травня — 2 липня — міністр державного піклування Тимчасового уряду. Після Жовтневого перевороту один з організаторів Союзу відродження Росії (1918) і Тактичного центру (1919). За радянської влади працював в кооперації, Держплані. 1939 р. розстріляний органами НКВС 1 *63, п. 141*

Шахрай Василь Матвійович (1888—1919) — політичний діяч, вчитель. 1917 р. прапорщик, належав до РСДРП, член виконкому і президії Полтавської ради робітничих і солдатських депутатів. Член ЦВК Рад України та Народного секретаріату (народний секретар у військових справах), входив до складу делегації радянського уряду України, яка брала участь у мирних переговорах в Брест-Литовську. Весною 1918 р. Народний секретаріат призначив його народним секретарем земельних справ. Написав дві книжки — «Революція на Україні» і «До хвилі» (у співавторстві з С. Мазлахом) про події 1917—1918 рр. в Україні. Працював у підпіллі в Україні і на Кубані. Розстріляний денікінцями 1 *240, 241, п. 385, п. 391*

Шац-Анін Макс Ур'йович — член Малої ради, представник євреїв в ЦР, делегат З'їзду народів Росії в Києві. Належав до Об'єднаної соціалістичної єврейської робітничої партії, член ІІ ЦК 1 *84, 121, 124, 125, 201, 208, 214, 218, 241, п. 18, п. 128, п. 214, п. 218, п. 224, п. 229, п. 356, п. 373, п. 383;* 2 *5, 32, 50, 59, 122, 124, 131, 142, 145, 150, 156, 167*

Швед Василь Тимофійович — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Проскурівського повіту Подільської губ. 1 *94*

Шведов Пилип Іванович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Швець Федір Петрович (1882—1940) — громадський, політичний та державний діяч, професор геології Київського університету (1917), член ЦК Селянської Спілки, член ЦК УПСР («центральної течії»). Член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів від Київщини (Черкаського повіту). Член Директорії (1918—1919 рр.). Входив до складу української делегації на Паризькій мирній конференції (1919). На еміграції — професор українських високих шкіл в ЧСР 1 *55, 94, п. 65*

Шевченко Тарас Григорович (1814—1861) — великий український поет 1 *13, 15, 17, 19, 52, 121, п. 41;* 2 *95, 107, 118, 166*

Шевченко Юлія Григорівна (1890—?) — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Шейдеман (Шайдеман) Філіп (1865—?) — німецький політичний діяч, один з лідерів німецької соціал-демократичної партії. З 1903 —

депутат Берлінського рейхстагу, 1918 р. — міністр. У вересні 1918 р. проголосив Німецьку Республіку, 1919 р. — прем'єр-міністр. Учасник дебатів у рейхстазі (1918) з приводу наказів військового командування в Україні 2 *166*

Шелков — Лубенський повітовий комісар ЦР 2 *162*

Шелудько Ларіон — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Лубенського повіту Полтавської губ. 1 *94*

Шелухін Сергій Павлович (1864—1938) — громадський, політичний і державний діяч, правознавець, історик, поет (С. Павленко). В 1902—1917 рр. — член Кишинівського, Одеського окружних судів. Дійсний статський радник. Голова Одеської української громади. 1917 р. — очолював революційний комітет в Одесі. В ЦР — представник Херсонської губернії (обраний на Українському національному конгресі). Належав до УПСФ, член її ЦК. 14.12.17 р. очолив парламентську фракцію самостійників. 15.01.1918 р. — генеральний суддя УНР, у лютому—квітні 1918 р. — міністр судових справ в уряді В. Голубовича. За Української Держави — голова української делегації на переговорах з РСФРР (23.05.—7.10.1918 р.), член Державного Сенату (3.08.1918 р.). 1919 р. — виконуючий обов'язки міністра юстиції УНР, член української делегації на Паризькій мирній конференції. На еміграції — професор українських високих шкіл 1 *20, 94, п. 3, п. 22;* 2 *5, 6, 7, 19, 37, 52, 117, 124, 126, 128, 129, 130, 132, 133, 137, 138, 140, 141, 143, 146, 147, 149, 151, 153, 158, 160, 164, 165, 167, п. 11*

Шемет — представник Військового клубу в Москві на Українському національному конгресі 1 *18*

Шемет Володимир Михайлович (1873—1933) — громадський і політичний діяч, землевласник. Член «Братства тарасівців», засновник (разом з М. І. Міхновським) Української народної партії (1902). Депутат І Державної думи, член української парламентської фракції. Видавець газети «Хлібороб» (Лубни, 1905). Член ЦР від Полтавської губ., відпоручник Лубенської гімназії (обраний на Українському національному конгресі). В травні його замінено було делегатом від УПСР. З 1919 р. — співробітник ВУАН. Похований на Байковому кладовищі 1 *11, 12, 20, 45*

Шепель В. Т. — член ЦР, входив до складу її фінансової комісії, позапартійний соціаліст 1 *57*

Шептицький Андрій (1865—1944) — митрополит галицький, глава греко-католицької церкви, визначний церковний і громадський діяч, меценат, граф. 1914 р. з окупацією Галичини російськими військами заарештований і депортований до Росії. Звільнений в березні 1917 р. 1917 р. у Києві зустрічався з членами ЦР 1 *2, 30*

Шеремецінський Іродіон (1873—1973) — інженер-агроном і ветеринар. 1918 р. — директор господарського відділу, в 1918—1919 рр. — директор департаменту скотарства та ветеринарії УНР, доцент Українського університету в Кам'янці-Подільському, професор Української господарської академії в Подєбрадах 1 *205*

Шехтман (Шахтман) Йосип Зелінкович — делегат З'їзду народів Росії в Києві від сіоністів. Член ЦР і Малої ради від фракції сіоністів 1 *125, 126, 148, 157, 229, п. 254;* 2 *57, 111*

Шимонович (Шиманович) Іоанікій Іванович (1885—?) — політичний діяч, економіст. Член ЦК УПСР. З 7 грудня 1917 р. — товариш генерального секретаря пошт і телеграфу. Емігрував, 1926 р. повернувся в Україну. Кілька разів був засланий, після 1938 р. доля його невідома 1 *246;* 2 *19, 20, 22, 24*

Шингарьов Андрій Іванович (1869—1918) — російський політичний діяч, член ЦК партії кадетів, лікар. Депутат II—IV Державних дум. Співробітник газет «Речь», «Русские ведомости», журналу «Русская мысль». У першому складі Тимчасового уряду — міністр землеробства, у другому складі — міністр фінансів. 2 липня за рішенням ЦК партії вийшов із складу Тимчасового уряду. Виступав проти проекту угоди з ЦР. Член Передпарламенту, Установчих зборів. 28.11.17 р. заарештований більшовиками і по-звірячому вбитий 7.01.1918 р. 1 *20, 63, 105, п. 16, п. 141*

Шинкар Микола Ілліонович (?—1920) — військовий діяч. Член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів. Штабс-капітан 2-го Фінляндського стрілецького полку VII армії Південно-Західного фронту, сотник укрaїнізованої частини. Очолював «Вільне козацтво» Звенигорода. 1917 р. — завідуючий оперативним відділом генерального секретарства військових справ. Начальник Київської військової округи (січень 1918 р.), командуючий військами ЦР у боях з більшовиками. На чолі повстанських загонів 30 листопада 1918 р. захопив Полтаву, де вчинив погром над гетьманською адміністрацією (загинув командуючий 4-го Полтавського корпусу генерал Олександр Слісаренко). 1919 р. підняв повстання проти Директорії на Полтавщині, загинув у боротьбі проти Армії УНР під Уманню 1 *56, 94;* 2 *42, 46*

Широцький Костянтин Віталійович (1886—1919) — мистецтвознавець, історик мистецтва, громадський діяч. Член української громади в Петрограді. Приват-доцент Петроградського університету. 1917 р. — городенський повітовий комісар (Буковина) Тимчасового уряду. Член секції охорони пам'яток генерального секретарства освіти. 1919 р. — професор Кам'янець-Подільського університету 1 *30* 2 *п. 31*

Шиянов (Шіянов) Григорій Сергійович (1874—?) — громадський діяч, правник. 2.01.1918 р. — затверджений Малою радою суддею Генерального суду УНР, 26.07.1918 р. — призначений сенатором Адміністраційного Генерального суду Державного Сенату Української Держави. На еміграції в ЧСР — викладач Української господарської академії 2 *37*

Шкільний Антін Пилипович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів. Солдат штабу 35-ї пішої стрілецької дивізії XI армії (Південно-Західний фронт) 1 *60, 94*

Шкляр Василь Прокопович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, прапорщик 243-го пішого запасного полку 1 *94*

Шкода Костянтин Іванович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, вільнонайманий, писар 239-го пішого запасного полку (Казанська військова округа) 1 *94*

Шлейфер Давид Шабсович — член ЦР від національних меншин, присяжний повірений, мировий суддя у м. Києві 1 *94*

Шлейченко Авксентій Микитович — член УПСР, входив до ЦР і Всеукраїнської Ради робітничих депутатів, робітник, член УСДРП 1 *94, 95*

Шляпніков Олександр Гаврилович (1885—1937) — політичний діяч, член РСДРП (1901). Один із організаторів Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів (член її виконкому) та Червоної гвардії 1 *185*

Шпирів Сергій Васильович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Шраг Ілля Людвикович (1847—1919) — громадський і політичний діяч, адвокат. Голова Чернігівського окружного суду. Депутат I Державної думи. Належав до Безпартійної демократичної організації, Української радикально-демократичної партії. 1917 р. — член УПСФ. Входив до виконавчого комітету Чернігівської губерніальної ради. В ЦР — представник Чернігівської губернії. Член комісії ЦР для розробки проекту статуту автономії України 1 *20, 58, 94, 173;* 2 *9, 10*

Шраг Микола Ілліч (1894—1970) — політичний діяч, економіст, син І. Л. Шрага. 1917 р. — студент Московського університету. До ЦР обраний від української громади в Москві (територіальне представництво). 27 червня 1917 р. — 29 березня 1918 р. — товариш голови ЦР, член Малої ради, комісії для розробки проекту статуту автономії України. Учасник Демократичної наради в Петрограді. Належав до УПСР, в липні 1917 р. обраний до ЦК партії. Після розколу в УПСР (1919 р.) належав до «центральної течії». 1919 р. — радник дипломатичної місії УНР в Угорщині. Соратник і політичний однодумець М. С. Грушевського. 1924 р. повернувся в УРСР. Працював економістом в наркоматі зовнішньої торгівлі і заступником начальника промислово-економічного управління ВРНГ. 1931 р. засуджений в справі Українського національного центру. Після звільнення працював у вузах Харкова і Львова 1 *20, 49, 52, 53, 54, 56, 58, 75, 78, 79, 80, 84, 88, 89, 93, 94, 97, 100, 111, 120, 122, 124, 125, 215, 218, 224, 225, 229, 236, п. 10, п. 88;* 2 *7, 9, 23а, 236, 286, 50, 102, 144, 145, 153, 156, п. 43*

Шрага Лейб Симович — член ЦР від національних меншин 1 *94*

Штейн — представник Ради соціалістичних партій Росії на З'їзді народів Росії у Києві 1 *п. 223*

Штейнгель Федір Рудольфович (1870—1946) — громадський діяч, барон. Депутат I Державної думи. Член ТУПу. Належав до партії кадетів. В 1915—1917 рр. голова комітету Південно-Західного фронту Всеросійського Союзу міст. В березні 1917 р. обраний головою виконавчого комітету Ради об'єднаних громадських організацій Київщини. Його кандидатура була запропонована 30.VIII.1917 р. Д. Дорошенком на посаду генерального секретаря торгу і промисловості. 1918 р. — посол Української Держави в Німеччині 1 *17, 103, п. 2, п. 16, п. 30*

Штефан Іван Дем'янович — голова Катеринославського комітету поштово-телеграфних службовців, член ЦК УПСР. З 7.12.1917 р. — міністр пошт і телеграфа УНР 1 *180, 246, 247;* 2 *13*

Штольценберг (Штольцберг, Stolzenberg) — германський військовий атташе, полковник 2 *119, 148, 166, 169*

Штрандман О. — делегат З'їзду народів Росії в Києві від Естонії, належав до Естонської трудової партії 1 *125*

Шульгин Олександр Якович (1889—1960) — політичний і громадський діяч, історик. Син Я. Шульгина. В 1917 — асистент Петроградського університету. Член Петроградської громади ТУПу, Української радикально-демократичної партії, в 1917 — УПСФ, входив до ЦК партії, автор її політичної програми. Українською Національною Радою в Петрограді делегований до Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів. В березні 1917 р. повернувся в Київ. В ЦР і Малій раді репрезентував УПСФ. В липні 1917 р. (до 30.1.1918 р.) — генеральний секретар міжнаціональних (міжнародних) справ. Співавтор Статуту вищого управління України, голова комісії для скликання З'їзду народів Росії в Києві. 1918 р. — посол Української Держави в Болгарії. В 1919—1921 рр. — член українських делегацій на Паризькій мирній конференції, Першій асамблеї Ліги націй у Женеві, очолював дипломатичну місію УНР у Парижі. В 20—30-х рр. — діяч уряду УНР в екзилі, професор українських високих шкіл в ЧСР. Віце-президент Міжнародної вільної академії в Парижі (1952—1960) 1 *5, 8, 9, 15, 17, 18, 20, 30, 41, 42, 49, 50, 52, 54, 57, 58, 64, 66, 70, 71, 73, 74, 75, 77, 78, 84, 92, 93, 94, 100, 102, 103, 104, 106, 112, 113, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 126, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 136, 140, 141, 142, 145, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 171, 179, 180, 182, 188, 191, 199, 203, 205, 210, 212, 216, 217, 219, 220, 222, 227, 228, 231, 233, 234, 237, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, п. 8, п. 21, п. 22, п. 52, п. 125, п. 150, п. 199, п. 411;* 2 *3, 4, 5, 11, 12, 13, 14, 15, 19, 20,*

22, 22-а, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 34, 35, 40, 41, 43, 44, 46, 51, п. 5

Шульгин Василь Віталійович (1878—1976) — російський політичний діяч, письменник. Депутат II і IV Державних дум. Один з лідерів правих — монархічної групи російських націоналістів-прогресистів. 1917 р. приймав акт зречення Миколи II і його брата — Михайла. В 1911—1918 рр. — редактор газети «Киевлянин». Активний противник українського національного руху. В жовтні 1917 р. переїхав до Києва, де створив «Русский национальный союз». Обраний до Установчих зборів від Криму. Діяч білого і білоеміграційного руху. 1945 р. перевезений радянською армією до СРСР, де до 1956 р. перебував в ув'язненні 2 *142*

Шумицький Андрій Андрійович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, належав до УСДРП, інженер-технолог 1 *72, 94*

Шумицький Микола (1889—1982) — громадський і політичний діяч, архітектор за фахом. 1917 р. — голова військово-інженерного відділу УГВК, голова Ради залізничників України, яку репрезентував в ЦР і Малій раді. На початку листопада 1917 р. призначений Генеральним секретаріатом відповідальним за передислокацію українських військ. У грудні керував формуванням Панцерного автомобільного дивізіону. 1919 р. — член делегації УНР на мирову конференцію і радник української дипломатичної місії в Парижі. У 1925—1940 рр. — голова Союзу українських еміграційних організацій у Франції 1 *163, 180, 182, 222, 227, п. 54, п. 367;* 2 *19*

Шумицькі 1 *219*

Шумілін Н. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник козацтва (Донське військо) 1 *125*

Шумський Олександр Якович (1890—1946) — політичний діяч, належав до УПСР. 1917 р. був у діючій армії на Південно-Західному фронті, згодом — член Київської губернської земельної управи. Член Центральної Ради. 16 січня 1918 р. заарештований з групою есерів як прихильник співробітництва з радянським урядом. У подальшому входив до лівої течії УПСР (боротьбистів). 1919 р. — народний комісар освіти, член партії боротьбистів, згодом член ЦК КП(б)У. В 1924—1927 рр. — народний комісар освіти. Звільнений з посади за його проханням в 1927 р., виїхав в Росію. 1933 р. був заарештований і засуджений на 10 років позбавлення волі. Покінчив життя самогубством 1946 р. 2 *53*

Шухевич М. — один з лідерів «Галицько-Буковинського комітету допомоги жертвам війни» 1 *п. 71*

Щепкін — член комісії Тимчасового уряду 1 *п. 48*

Щербак — кандидат на посаду судді Генерального суду УНР 2 *19*

Щербачов Дмитро Григорович (1857—1932) — генерал-полковник російської армії. 3 квітня 1917 р. — головнокомандуючий Румунським фронтом. Після рішень Генерального секретаріату від 23.11.1917 р. про об'єднання Південно-Західного і Румунського фронтів в Український фронт, розробив план злиття і був призначений командуючим. Склавши з себе обов'язки в березні 1918 р., приєднався до білої армії. 1920 р. — входив до складу уряду П. Врангеля в Криму. На еміграції — в ЧСР і Франції 1 *217, 218, 237, 244, п. 358, п. 368;* 2 *11, 14, 46, 88, 108, п. 18, п. 27, п. 59*

Юда Данило Павлович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, солдат 203-го пішого Сухумського полку X армії (Західний фронт) 1 *94*

Юдін (Юдин) Мойсей Ізраїлевич — член ЦР і Малої ради від Єврейської народної партії. 2.01.1918 р. обраний ЦР суддею Київського апеляційного суду 1 *208, 229, п. 350, п. 351;* 2 *23, 37*

Юдченко Григорій Климович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Юргенштейн А. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник естонців, належав до Естонської демократичної партії 1 *123, 125*

Якименко Григорій Фомич — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, фельдшер 1-го лазарету 71-ї пішої дивізії IV армії (Румунський фронт) 1 *94*

Яковлів Андрій Іванович (1872—1955) — громадський та державний діяч, вчений-правознавець, історик права. В 1910—1918 рр. — викладач права в середніх школах м. Києва, юрисконсульт Київської міської управи. 1917 р. — організатор Товариства українських адвокатів, один з фундаторів Українського правничого товариства. Член ЦР (від української адвокатури), обраний на Українському національному конгресі. Член Малої ради. Належав до УПСФ. В березні 1918 р. призначений директором канцелярії ЦР, 15.04.1918 р. затверджений РНМ головою дипломатичної місії УНР в Австро-Угорщині. За часів Української Держави — директор департаменту міністерства закордонних справ. 1919 р. — представник УНР в Бельгії і Голандії. На еміграції — професор українських високих шкіл в ЧСР 1 *20, 78, 89, 94, 208;* 2 *28, 102, 131, 144, 149*

Якубович — полковник, представник воїнів-мусульман на засіданні Малої ради 16.11.1917 р. 1 *208*

Якут Кузьма — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів 1 *94*

Ямковий — кишинівський повітовий комісар ЦР 2 *145*

Ямпілов — делегат З'їзду народів Росії, представник забайкальських бурятів 1 *122*

Яницька Євгенія — вдова помічника діловода І. Яницького, якій 17.04.1918 р. рішенням РНМ була призначена пенсія 2 *151*

Яницький Іван — помічник діловода Подільського губернського розпорядчого комітету 2 *151*

Янкевич І. — делегат З'їзду народів Росії в Києві, представник від Литви 1 *125*

Янко Олександр Петрович (1882—1938) — громадський і політичний діяч. Член ЦР від ЦК УПСР. Депутат Всеросійських Установчих зборів. 1918 р. — член Національного союзу, один з організаторів протигетьманського повстання. 1919 р. — голова Селянської спілки і організаційного комітету УПСР, належав до центральної течії партії 2 *57, 142, 144, 145, 150, 166*

Яременко Нечипір — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Київського пов. 1 *94*

Ярослав (Мудрий) (978—1054) — великий князь київський 1 *56*

Ярошенко Г. — представник 1-ї Української дивізії на засіданні МР 2 *146*

Ярошенко Іван Остапович — член ЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, старший унтер-офіцер (Петроградська військова округа), сотник 1-го козачого полку ім. Б. Хмельницького 1 *60, 94*

Яценко Максим — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Сумського повіту Харківської губ. 1 *94*

Яценко Пантелеймон Васильович — прокурор Генерального суду, 2.12.1917 р. обраний ЦР членом генерального суду УНР, 1918 р. — сенатор Карного Генерального суду Державного Сенату Української Держави 2 *19, 135*

Яценко — Жук Антон Іванович — член ЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів 1 *94*

Яценко Костянтин Михайлович — суддя Київського апеляційного суду, призначений на цю посаду 2.01.1918 р. Малою радою 2 *19, 37*

Яценко Федір — член ЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Козелецького повіту Чернігівської губ. 1 *51, 94*

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ

№ 1. Проект Конституції Української Народної Республіки, *10 грудня 1917 р.*
№ 2. Телеграма С. В. Петлюри М. В. Криленкові, *10 грудня 1917 р.*
Протоколи засідань Генерального секретаріату, *11—12 грудня 1917 р.*
№ 3. *11 грудня 1917 р.*
№ 4. *12 грудня 1917 р.*
Матеріали і документи восьмої сесії Центральної ради, *12—17 грудня 1917 р.*
№ 5. *12 грудня 1917 р.*
№ 6. *13 грудня 1917 р.*
№ 7. *14 грудня 1917 р.*
№ 8. *15 грудня 1917 р.*
№ 9. *16 грудня 1917 р.*
№ 10. *17 грудня 1917 р.*
Протоколи засідань Генерального секретаріату, *15—16, 18—19 грудня 1917 р.*
№ 11. *15 грудня* 1917 р.
№ 12. *16 грудня 1917 р.*
№ 13. *18 грудня 1917 р.*
№ 14. *19 грудня 1917 р.*
№ 15. Нота Генерального секретаріату до урядів республік, утворених на території Росії, *19 грудня 1917 р.*
№ 16. Інформація про засідання Малої ради, *19 грудня 1917 р.*
№ 17. Закон Центральної ради про зміну назв земських інституцій, *19 грудня 1917 р.*
№ 18. Постанова Генерального секретаріату Української Народної Республіки про податкову політику, *20 грудня 1917 р.*
Протоколи засідань Генерального секретаріату, *20—21 грудня 1917 р.*
№ 19. *20 грудня* 1917 р.
№ 19а. Відозва Генерального секретаріату про торгову та фінансову діяльність, *20 грудня 1917 р.*
№ 20. *21 грудня 1917 р.*
№ 21. Матеріали засідання Малої ради, *21 грудня 1917 р.*
№ 22. Протокол засідання Генерального секретаріату, *22 грудня 1917 р.*
№ 22а. Законопроект про створення Генерального секретарства міжнародних справ, *22 грудня 1917 р.*
№ 23. Інформація про засідання Малої ради, *23 грудня 1917 р.*
№ 23а. Закон про умови обсаджування і порядок обрання суддів Генерального та апеляційного судів, *23 грудня 1917 р.*
№ 23б. Закон про прокурорський догляд на Україні, *23 грудня 1917 р.*
№ 24. Протокол засідання Генерального секретаріату, *23 грудня 1917 р.*
№ 25. Відповідь Генерального секретаріату на ноту Раднаркому Росії, *24 грудня 1917 р.*
Протоколи засідань Генерального секретаріату, *26—27 грудня 1917 р.*
№ 26. *26 грудня 1917 р.*
№ 27. *27 грудня 1917 р.*
№ 28. Матеріали засідання Малої ради, *28 грудня 1917 р.*
№ 28а. Закон про скасування шкільних округ, *28 грудня 1917 р.*
Протоколи засідань Генерального секретаріату, *29—30 грудня 1917 р.*
№ 29. *29 грудня 1917 р.*
№ 29а. Тимчасовий законопроект про флот Української Народної Республіки, *29 грудня 1917 р.*
№ 30. *30 грудня 1917 р.*
№ 31. Інформація делегації Центральної ради про визнання УНР на мирних переговорах в Бресті, *30 грудня 1917 р.*

№ 32. Інформація про засідання Малої ради, *30 грудня 1917 р.*
№ 33. Постанова Генерального секретаріату про припинення видачі державної допомоги родинам воїнів-більшовиків, *31 грудня 1917 р.*
№ 34. Протокол засідання Генерального секретаріату, *2 січня 1918 р.*
№ 35. Відозва Генерального секретаріату до громадян України, *2 січня 1918 р.*
№ 36. Звернення Генерального секретаріату до солдатів, *2 січня 1918 р.*
Матеріали засідань Малої ради, *2—3 січня 1918 р.*
№ 37. *2 січня 1918 р.*
№ 38. *3 січня 1918 р.*
№ 39. Закон про створення народного війська, ухвалений Малою радою, *3 січня 1918 р.*
Протоколи засідань Генерального секретаріату, *3—4 січня 1918 р.*
№ 40. *3 січня 1918 р.*
№ 41. *4 січня 1918 р.*
№ 42. Матеріали засідання Малої ради, *6 січня 1918 р.*
Протоколи засідань Генерального секретаріату, *7—8 січня 1918 р.*
№ 43. *7 січня 1918 р.*
№ 44. *8 січня 1918 р.*
№ 45. Відозва Генерального секретаріату до народу України про мирні переговори, *8 січня 1918 р.*
№ 46. Матеріали засідання Малої ради, *9 січня 1918 р.*
№ 47. Закон Центральної ради про національно-персональну автономію, *9 січня 1918 р.*
№ 48. Матеріали засідання Малої ради, *11 січня 1918 р.*
№ 49. Четвертий Універсал Української Центральної ради, *11 січня 1918 р.*
Матеріали засідань Малої ради, *12—13 січня 1918 р.*
№ 50. *12 січня 1918 р.*
№ 51. *13 січня 1918 р.*
Матеріали і документи Дев'ятої сесії Центральної ради, *15—25 січня 1918 р.*
№ 52. *15 січня 1918 р.*
№ 53. *16 січня 1918 р.*
№ 54. *17 січня 1918 р.*
№ 55. *18 січня 1918 р.*
№ 56. *19 січня 1918 р.*
№ 57. *20 січня 1918 р.*
№ 58. *21 січня 1918 р.*
№ 59. *22 січня 1918 р.*
№ 60. *23 січня 1918 р.*
№ 61. *25 січня 1918 р.*
№ 62. Звернення Секретарства земельних справ до українського селянства, селянських спілок, земельних комітетів, кооперативних і просвітніх товариств, *16 січня 1918 р.*
№ 63. Відозва Ради народних міністрів до селянства, *17 січня 1918 р.*
№ 64. Тимчасовий земельний закон, затверджений Українською Центральною радою, *18 січня 1918 р.*
№ 65. Відозва Ради народних міністрів до громадян м. Києва, *19 січня 1918 р.*
Протоколи засідань Ради народних міністрів, *21, 23 січня 1918 р.*
№ 66. *21 січня 1918 р.*
№ 67. *23 січня 1918 р.*
№ 68. Інформація газети «Нова Рада» про постанови Ради народних міністрів, *24 січня 1918 р.*
№ 69. Закон Центральної ради про восьмигодинний робочий день, *25 січня 1918 р.*
№ 70. Мирний договір між Німеччиною, Туреччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Українською Народною Республікою, *27 січня 1918 р.*
№ 71. Текст Додаткового договору між УНР і країнами Четверного союзу, *27 січня 1918 р.*
№ 72. Тайний договір між Австро-Угорщиною й Українською Народною Республікою в справі Східної Галичини та Буковини, *не раніше 27 січня 1918 р.*
№ 73. Протокол засідання Ради народних міністрів, *29 січня 1918 р.*
№ 74. Відозва Ради народних міністрів до народу України, *30 січня 1918 р.*
Протоколи засідань Ради народних міністрів. *30—31 січня 1918 р.*
№ 75. *30 січня 1918 р.*
№ 76. *31 січня 1918 р.*
№ 77. Протокол засідання Малої ради, *1 лютого 1918 р.*
№ 78. Протокол переговорів між представниками Центральної ради і представниками німецького і австрійського урядів, прийнятий в цісарському і королівському міністерстві, *18 лютого 1918 р.*
Протоколи засідань Ради народних міністрів, *8—9 лютого 1918 р.*
№ 79. *8 лютого 1918 р.*
№ 80. *9 лютого 1918 р.*
№ 81. Відозва Ради народних міністрів до громадян УНР, *10 лютого 1918 р.*
Протоколи засідань Ради народних міністрів, *10—12 лютого 1918 р.*

№ 82. *10 лютого 1918 р.*
№ 83. *11 лютого 1918 р.*
№ 84. *12 лютого 1918 р.*
Протоколи засідань Малої ради, *12, 15 лютого 1918 р.*
№ 85. *12 лютого 1918 р.*
№ 86. *15 лютого 1918 р.*
Протоколи засідань Ради народних міністрів, *14—15 лютого 1918 р.*
№ 87. *14 лютого 1918 р.*
№ 88. *15 лютого 1918 р.*
№ 88а. Інструкція Головному комісару уряду УНР при головнокомандуючому німецькими військовими силами в Україні, 15 лютого 1918 р.
№ 89. Проект наказу Ради народних міністрів про утворення губернської і повітової влади, *15 лютого 1918 р.*
Протоколи засідань Малої ради, *1—2 березня 1918 р.*
№ 90. *1 березня 1918 р.*
№ 91. *2 березня 1918 р.*
№ 92. Протокол засідання Ради народних міністрів, *3 березня 1918 р.*
Протоколи засідань Малої ради, *4—5 березня 1918 р.*
№ 93. *4 березня 1918 р.*
№ 94. *5 березня 1918 р.*
№ 95. Протокол засідання Ради народних міністрів, *6 березня 1918 р.*
№ 96. Закон Центральної ради про адміністративно-територіальний поділ України, прийнятий Малою радою, *6 березня 1918 р.*
№ 97. Циркуляр Ради народних міністрів губернським і повітовим комісарам про застосування української мови, *7 березня 1918 р.*
Протоколи засідань Ради народних міністрів, *7, 9 березня 1918 р.*
№ 98. *7 березня 1918 р.*
№ 99. *9 березня 1918 р.*
№ 100. Розпорядження міністерства внутрішніх справ губернським і повітовим комісарам про заходи щодо виконання законів УНР, *9 березня 1918 р.*
№ 101. Циркуляр Міністерства внутрішніх справ УНР народним земським управам про впорядкування повсякденного життя населення, *9 березня 1918 р.*
№ 102. Протокол засідання Малої ради, *9 березня 1918 р.*
Протоколи засідань Ради народних міністрів, *10, 12 березня 1918 р.*
№ 103. *10 березня 1918 р.*
№ 104. *12 березня 1918 р.*
Матеріали засідань Малої ради, *12—13 березня 1918 р.*
№ 105. *12 березня 1918 р.*
№ 106. *13 березня 1918 р.*
№ 107. Відозва Української Центральної ради, *13 березня 1918 р.*
Протоколи засідань Ради народних міністрів, *13—14 березня 1918 р.*
№ 108. *13 березня.*
№ 109. *14 березня 1918 р.*
Матеріали засідань Малої ради, *14—15 березня 1918 р.*
№ 110. *14 березня 1918 р.*
№ 111. *15 березня 1918 р.*
№ 111а. Промова голови Української Центральної ради М. С. Грушевського на засіданні Малої ради, *15 березня 1918 р.*
Протоколи засідань Ради народних міністрів, *15—17 березня 1918 р.*
№ 112. *15 березня 1918 р.*
№ 113. *16 березня 1918 р.*
№ 114. *17 березня 1918 р.*
№ 115. Протокол засідання Малої ради, *17 березня 1918 р.*
№ 116. Протокол засідання Ради народних міністрів, *18 березня 1918 р.*
Матеріали засідань Малої ради, *19—20 березня 1918 р.*
№ 117. *19 березня 1918 р.*
№ 118. *20 березня 1918 р.*
Протоколи засідань Ради народних міністрів, *20—22 березня 1918 р.*
№ 119. *20 березня 1918 р.*
№ 120. *21 березня 1918 р.*
№ 121. *22 березня 1918 р.*
№ 122. Матеріали засідання Малої ради, *22 березня 1918 р.*
№ 123. Протокол засідання Ради народних міністрів, *23 березня 1918 р.*
№ 124. Матеріали засідання Малої ради, *24 березня 1918 р.*
№ 125. Закон Центральної ради про запровадження української мови у банківській і торговій сфері, *24 березня 1918 р.*

№ 126. Протокол засідання Ради народних міністрів, *25 березня 1918 р.*
№ 127. Матеріали засідання Малої ради, *26 березня 1918 р.*
Протоколи засідань Ради народних міністрів, *26, 27, 29 березня 1918 р.*
№ 128. *26 березня 1918 р.*
№ 129. *27 березня 1918 р.*
№ 130. *29 березня 1918 р.*
№ 131. Матеріали засідання Малої ради, *30 березня 1918 р.*
Протоколи засідань Ради народних міністрів, *31 березня — 1 квітня 1918 р.*
№ 132. *31 березня 1918 р.*
№ 133. *1 квітня 1918 р.*
№ 134. Телеграма Ради народних міністрів УНР Раднаркому РСФРР про мирні переговори, *2 квітня 1918 р.*
Інформація про засідання Малої ради, *2, 4 квітня 1918 р.*
№ 135. *2 квітня 1918 р.*
№ 136. *4 квітня 1918 р.*
Протоколи засідань Ради народних міністрів, *3, 5 квітня 1918 р.*
№ 137. *3 квітня 1918 р.*
№ 138. *5 квітня 1918 р.*
№ 139. Матеріали засідання Малої ради, *6 квітня 1918 р.*
Протоколи засідань Ради народних міністрів, *6, 8 квітня 1918 р.*
№ 140. *6 квітня 1918 р.*
№ 141. *8 квітня 1918 р.*
№ 142. Матеріали засідання Малої ради, *9 квітня 1918 р.*
№ 143. Протокол засідання Ради народних міністрів, *10 квітня 1918 р.*
Матеріали засідань Малої ради, *11—13 квітня 1918 р.*
№ 144. *11 квітня 1918 р.*
№ 145. *12 квітня 1918 р.*
№ 146. *13 квітня 1918 р.*
Протоколи засідань Ради народних міністрів, *12—13, 15 квітня 1918 р.*
№ 147. *12 квітня 1918 р.*
№ 148. *13 квітня 1918 р.*
№ 149. *15 квітня 1918 р.*
№ 150. Матеріали засідання Малої ради, *16 квітня 1918 р.*
№ 151. Протокол засідання Ради народних міністрів, *17 квітня 1918 р.*
№ 152. Матеріали засідання Малої ради, *18 квітня 1918 р.*
Протоколи засідань Ради народних міністрів, *19—20 квітня 1918 р.*
№ 153. *19 квітня* 1918 р.
№ 154. *20 квітня* 1918 р.
№ 155. Розпорядження Міністерства внутрішніх справ УНР губерніальним і повітовим комісарам про святкування 1 Травня, *20 квітня 1918 р.*
№ 156. Протокол засідання Малої ради, *20 квітня 1918 р.*
№ 157. Відповідь Ради народних міністрів УНР на ноту Раднаркому РСФРР, *21 квітня 1918 р.*
№ 158. Протокол засідання Ради народних міністрів, *22 квітня 1918 р.*
№ 159. Матеріали засідання Малої ради, *23 квітня 1918 р.*
№ 160. Протокол засідання Ради народних міністрів, *24 квітня 1918 р.*
№ 161. Доповідна записка Міністерства внутрішніх справ Урядові УНР про ліквідацію пам'ятників часів самодержавства, *25 квітня 1918 р.*
Матеріали засідань Малої ради, *25, 26 квітня 1918 р.*
№ 162. *25 квітня 1918 р.*
№ 163. *26 квітня 1918 р.*
Протоколи засідань Ради народних міністрів, *26—27 квітня 1918 р.*
№ 164. *26 квітня 1918 р.*
№ 165. *27 квітня 1918 р.*
Матеріали засідань Малої ради, *27—28 квітня 1918 р.*
№ 166. *27 квітня 1918 р.*
№ 167. *28 квітня 1918 р.*
№ 168. Протокол засідання Ради народних міністрів, *29 квітня 1918 р.*
№ 169. Матеріали засідання Малої ради, *29 квітня 1918 р.*
№ 170. Конституція Української Народної Республіки, *29 квітня 1918 р.*

ЗМІСТ

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

5

ПРИМІТКИ

336

ПОКАЖЧИК ІМЕН

349

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ

419

Наукове видання

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА

Документи і матеріали

У двох томах

Том 2

10 грудня 1917 р. — 29 квітня 1918 р.

У п о р я д н и к и:

Верстюк Владислав Федорович (керівник),
Бойко Олена Дмитрівна, Гамрецький Юрій Маркович,
Михайличенко Ганна Митрофанівна, Огінська Алла Пилипівна,
Осташко Тетяна Сергіївна, Устименко Володимир Михайлович,
Шаталіна Євгенія Платонівна, Щусь Оксана Йосипівна,
Яковлева Лариса Василівна

Оформлення художника *Р. К. П а х о л ю к а*

Художній редактор *Р. І. К а л и щ*

Технічний редактор *С. Г. М а к с и м о в а*

Оператори *О. І. Ф у ж е н к о, М. А. К р а в ч е н к о*

Комп'ютерна верстка *Л. М. Д з е н д з е л о в с ь к о ї*

Коректори *А. І. С м о л к і н а, Л. Г. Б у з і а ш в і л і*

Підп. до друку 15.04.97. Формат 70×100/16. Папір офс. № 1. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 34,45. Ум. фарбо-відб. 34,45. Обл.-вид. арк. 41,77. Наклад 1500 пр. Зам. № 7—529

Видавництво «Наукова думка»
Р. с. № 05417561 від 16.03.95
252601, Київ 4, вул. Терещенківська, 3.

Головне підприємство РВО «Поліграфкнига»,
252051 Київ 57, вул. Довженка, 3.